A MAGYAR
ÁLLAMISÁG FEJLŐDÉSE, KÜZDELMEI.

POLITIKAI TANULMÁNY.

ÍRTA
BEÖTHY ÁKOS.

HARMADIK, A SZERZŐ HALÁLA FOLYTÁN FÉLBEN MARADT RÉSZ.

A SZERZŐ ARCZKÉPÉVEL.

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
BERNÁTH DEZSŐ

BUDAPEST.
AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA.
1906.

Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

TARTALOMJEGYZÉK.

Előszó		.V
Bevezetés		VII
Osztrák viszonyok		1
Osztrák hadsereg ..		81
Német viszonyok		131
Magyar viszonyok. I. rész		211
Magyar viszonyok. II. rész.	Görgey Arthur	397

ELŐSZÓ.

Beöthy Ákos munkája első kötetének előszavában azt mondja, hogy: »csakis azon korszak eseményeit akartam feldolgozni, mely 1825-tel kezdődik, ennek akartam egy bevezetést írni, mely a korábbi történeti folyamat főbb mozzanatait futólag említette volna. Ezen keret, írás közben annyira tágult, hogy azon korszak megírásához, mely miatt tollat fogtam, tulajdonképpen el sem jutottam.* Beöthy Ákosnak az volt a czélja, — ezt tőle magától tudom, — hogy a magyar államiság fejlődésének és küzdelmeinek történetét az 1867-ben létrejött kiegyezésig, illetve az ezt követő koronázásig írja meg.

E feladat megoldása végett óriási munkát fordított az anyag összehozására és évekig tartó széleskörű tanulmányt végezett. Hajthatlan logikával s az igazi történész igazságszeretetével kutatott az igazság érdekében és ítélkezett az események és azok felett, kik az eseményekre befolyást gyakoroltak. Munkája első és második részét maga rendezhette sajtó alá. Ekkor azonban már betegeskedni kezdett és már a harmadik részt, — melyben az eseményeket a világosi fegyverletételig akarta előadni, — sem fejezhette be; kiragadta munkás kezéből a halál a tollat, és hagyatékában ennek csak befejezetlen töredékei maradtak.

Iparkodtam ezen töredékeket úgy összeállítani, hogy azok egy egészet — habár befejezetlent — képezzenek. Elhunyt barátom emléke iránti szeretettel és tisztelettel tettem ezt és csak itt-ott pótoltam vagy töröltem néhány sort azért, hogy a jegyzetek egymással összefüggésbe jöjjenek; de tartózkodtam attól, hogy neve alatt a munkába saját gondolataimat cscmpcszszem be.

Befejezetlen maradt a *«Magyar viszonyok»* című fejezet, és nem volt ideje Beöthynek arra sem, hogy a szabadságharcz eseményeit kronologikus rendben előadhassa; holott pedig Beöthynek a munkája ezen részéhez írt bevezetéséből kitűnik, hogy ezt ezen rész végén akarta előadni. De meggátolta a halál abban is, hogy az 1849-től 1867-ig terjedő időszak történetét megírhassa.

Mindezek daczára a munka még így is nagybecsű és az osztrák hadseregről és a Görgey szereplésének méltatásáról szóló utolsó fejezetekben ereznél maradandóbb emléket hagyott Beöthy Ákos maga után. Nincs senki, a ki nálánál őszintébb és elfogulatlanabb igyekezettel kereste volna az igazságot.

1906. április 6-án.

Bernáth Dezső.

BEVEZETÉS.

A jelen munkának kezdetén, a könnyebb megértés kedvéért, szükségét érzem, hogy a feldolgozandó anyagnak tartalmát, annak viszonyait és helyzetét a történeti események lánczolatában, valamint a módszert illetőleg, melylyel a feldolgozást eszközölni szándékozom, néhány tájékoztató észrevételt bocsássak előre.

Az itt bemutatott rész az 1848/49-iki szabadságharcz politikai méltatását törekszik eszközölni, még pedig abból a szempontból tekintve, mely az előző kötetek tartalmánál zsinórmérték gyanánt szolgált. Kifejtettem ott, hogy a magyar államiság nagy problémájának megértése, vagyis azon indokoknak pragmatikus megállapítása, melyeknek nemzetünk csodálatos fennmaradását köszönheti, adta a tollat kezembe.

Munkám első részében előadtam a magyar államiság nagy katasztrófáját, a mohácsi vészt, annak indokait és jelentőségét. Ama gyásznap után a nemzet idegen fejedelmi ház jogara alá került, exisztencziájának súlypontja az állam keretén és az ország határain kívül lett helyezve, a gyarmati, tartományi függés korszaka bekövetkezett. Az előbbiekben részletesen ki lett fejtve, hogy ezen kedvezőtlen politikai helyzet daczára a nemzet oly ellentállást tudott kifejteni, mely erőben és tartalomban túlhaladja minden nagy önálló európai nemzetnek ily természetű teljesítményeit. Ennek lényege abból állott, hogy míg a kontinens nagy nemzetei, például a spanyolok, francziák, poroszok a fejedelmi túlsúly ellen alkotmányukat nem tudták megoltalmazni, és Anglia egyszer Skóczia, másszor Oraniai Vilmos segélye nélkül a Stuart-ház jármát nem lett volna képes lerázni: addig mi, a kis magyar fajnak tagjai, megőriztük alkotmányunkat, daczára annak, hogy uralkodóink a

magyar királyság jelentékeny jogköre mellett, igazainkkal szemben a német, illetve osztrák császári trón óriási hatalmát dobták bele a mérleg serpenyőjébe.

Azt is kifejtettem, hogy a felülről jövő támadás *dekresczendója* mellett, az alulról megindult védelem *kresczendója* képezte a nemzet történetének legfőbb és örvendetesebb jellemvonását. Míg a XVII. században a nemzet fegyverrel volt kénytelen jogait megvédeni: már a XVIII. században és a XIX. század elején a passzív ellenállás,az úgynevezett *vis inertiac* elégségesnek mutatkozott az abszolút uralom megtörésére. Tudvalevő, hogy a letörés az 1825-iki országgyűlésen Ferencz császár annyit idézett vezeklésével, *vpraeteritos eventos pater no cordi nostro, eque ingratos fuisse«* hivatalos megpecsételést nyert.

Láttuk továbbá, hogy a kiváltságos osztályok, az úgynevezett *Populus Verböczianus* 1828 után mint ment által az akczió, a korszerű ha[1] adás nagy követelményei megvalósításának terére. Ezen művelet egyrészt azáltal, hogy az egész nemzetet be akarta vonni az alkotmány sánczaiba, másrészt rendi alkotmányát képviseletivé változtatva által, végezetül ez alkotmányt, mely odáig szűk arisztokrata alapon nyugodott, tágas demokrata talapzattal látva el, — a nemzet súlyerejét oly mértékben fokozta, hogy a hatalmi súlypont önként lett volna a nemzet egyetemébe helyezve, mint a hogy azt a törvények, alkotmányunk elmélete előírja. Az 1848-iki törvényhozás által e nagy változás békésen, vérontás nélkül lett keresztül vive. A nemzet azonban visszaszerzett igazainak nem örülhetett. A reakczió megkezdette istentelen támadását, elébb vakondok módjára, később nyilvánosan.

Elébb csak az 1848-iki törvények egyes intézkedései képezték a támadás tárgyát, később azonban az egységes birodalmi szervezet létrehozhatása czéljából a magyar alkotmány és államiság a maga egészében lett megtámadva. Az önérzetes nemzet fegyvert fogott törvényeken alapuló jogainak és intézményeinek megöltalmazásáért, melyeknek mindegyike fejedelmi hitlevéllel és Isten színe előtt letett eskük által volt biztosítva. Ezen nagyszabású fenséges küzdelem az, mely itt az eddigi feldolgozásoktól némileg eltérően elő fog adatni.

Ezen eltérés magyarázata abban található, hogy a szabadságharcznak a helyzet színvonalán álló története még idáig, fájdalom, megírva nincs. Sok becses munka látott napvilá-

got, melyeknek értékét elvitatni nem lehet. Különösen az adatgyűjtés szempontjából. De olyan munkát, mely a történteknek teljesen hu képét nyújtsa és mely az oknyomozás követelményeinek megfeleljen, vagyis az eszmények és egyéni akczió rugóit feltárja, olyat nem bírunk. Erre a viszonyok is sok tekintetben kedvezőtlenek voltak.

Először is konstatálom, hogy a szabadságharcz történetei az időpontot illetőleg, melyben írattak, nagyban és egészben két csoportra oszthatók, ú. m.: olyanok, melyek a kiegyezés előtt, és olyanok, melyek a kiegyezés után keletkeztek. Az elsőknél bizonyíték gyanánt nem szükséges itt többre, mint az oly érdemes Horváth Mihály különben igen tartalmas, nagy munkájára utalnom; nála, fájdalom, a katasztrófának utóhatása a megbízható ítéletet kedvezőtlenül befolyásolta; elég erre vonatkozólag Kossuth Lajos irányában való elfogultságára rámutatni, melyre nézve eltérő nézetemet az adott esetekben ki is fogom fejteni. Az utóbbiaknál határozottan túlhajtott lojalitás! irány érvényesült, mely a történeti valóságot sarkából forgatta ki.

Kétségtelenül helyes dolog volt Deák Ferencz részéről, midőn 1861-iki halhatatlan feliratában kimondotta, hogy a nemzet fátyolt vet a múltakra. Mint szintén, midőn arról volt szó egy királyi leiratban, hogy az 1848-iki törvények okozták a polgárháborút, ő azzal vágott vissza, hogy a mi pedig ennek indokait illeti, azt a fejedelem személye iránti tiszteletből elhallgatja. 1

Ez helyes dolog volt, mert ő politikát csinált; már pedig szemrehányásokkal kibékülést peres és küzdő felek között csinálni nem lehet. Különben is a jogok biztosítva lettek, az elkövetett jogsérelmek orvoslást nyertek. De a történetnek más a feladata. A történész bírói tisztet gyakorol, ítél elevenek és holtak felett. A verdikt részrehajlatlansága megköveteli a maga jussát, nemcsak az osztó igazság, hanem a megfelelő tanulságok szempontjából is, melyek csak úgy érik el czéljukat, ha az előadásnak hűsége és teljessége nem szenved megrövidítést.

Ez ellen vét a kiegyezés utáni publiczisztika és történetírás, sok fontos mozzanatot elhallgatva és enyhítve, és ha mást nem tesz, legalább a gyermeket nem szólítja igaz nevén.

[1] Deák Ferencz beszédei, összegyűjtötte Kónyi Manó.

Még csekélységeknél is mutatkozik a túlhajtott lojalitás. Például az újabb katonai írók, a hol Ferencz József fejedelem akkori intézkedéseiről van szó, mindenütt az ö *Felsége* címezést használják. Úgy vélem, történeti munkákban ennek helye nincs, a jelen esetben annyival kevésbbé, mert habár a koronás magyar királyt e hódolatteljes megszólítás megilleti is, még sem szabad felejteni, hogy akkor a császári akczió a magyar koronának közjogi és politikai megsemmisítésére törekedett. Es miután kötelességeit mint magyar király nem teljesítette, jogaira sem hivatkozhatott.

A második kifogás az osztrák viszonyok, állapotok és egyéniségek figyelembe nem vételéből származik. Végre is ottan dőlt el a koczka, és azért az események rúgóit náluk kell keresnünk, a mit annál könnyebben tehetünk, mert ma az osztrák irodalom ebben az irányban oly gazdag, hogy kevés fáradsággal a szabadságharcz legfontosabb körülményeire nézve *az audiatur et altera pars* elvét alkalmazhatjuk.

Hozzá kell mindjárt adnom, hogy erre helyes perjogi szabvány a jelen esetben ellenkező eredményt hoz létre, mint a miért felállítva lett. A tény az, hogy az osztrák adatok igazolják, a mit idáig egyoldalú magyar felfogásnak lehetett venni, t. i. hogy az udvar kezdettől fogva hamis kártyákkal játszott és a nemzet bizalmával visszaélt. Ezen igazolás folytán ott is találunk bizonyítékokat, hol nem is reméltük. Hogy egy példát említsek, Horváth Mihály Mária Anna császárné és királynéról úgy beszél, mint a ki barátunk lett volna. Holott ma már kétségtelenül meg van állapítva, hogy ő volt a kamarillának egyik feje, a ki mindenben ellenünk dolgozott. Vagy, hogy egy másik csekélyebb fontosságú, de szintén nem lényegtelen mozzanatot hozzak fel, a mi hasonlókép jellemző: idáig az volt íróinknál az általános vélelem, hogy a márczius 4-iki korcs alkotmány, mely hazánkat az összállamba be akarta olvasztani, Windischgrátz jelentéseinek volt következménye, ki a kápolnai csatát mint nagy győzelmet tüntette fel. Hübnertöl tudjuk, hogy ezt jóval elébb határozták el,[1] s ő annak tervezetével már a kápolnai csata előestéjén érkezett meg Gyöngyösre Windischgrátzhez, ki azt nem is helyeselte. Általában az orosz intervenczió, a trónlemondás, a kamarillának egész akcziója

[1] Hübner: Ein Jahr meines Lebens. 349. lap.

csak osztrák források alapján állapítható meg. Ezek megvannak, de a magyar történetíró és publicisztika úgy tesz, mintha ezek nem is léteznének.

A harmadik mozzanat abból áll, hogy a katonai és politikai történet pragmatikája szét választ atik. A katonai írók mellőzik a politikai méltatást, viszont a polgáriak a katonai felfogásnak hiányában szenvednek. Hogy a kettőt lehet egyesíteni, elég a katonáknál Moltke, Goltz, Clausewitz, viszont a történészeknél Thiers, Bemhardi, Delbrück munkáira utalni. Természetesen mindenki nem lehet Thiers vagy Moltke, de hogy a törekvésnek meg kell lenni e kettős exigenciának eleget tenni, azt magának a szabadságharcznak természete határozza meg.

A küzdelem czélja politikai, az 1848-iki törvényeknek oltalma és biztosítása volt. Lényegében a küzdelem ugyanazzal a jelleggel bírt, mint a XVII. században Bocskay, Bethlen, Tököly, a XVIII-ikban Rákóczy felkelése, melyekre vonatkozólag igen helyesen mondotta Kossuth 1848 november 9-én az országgyűlésen tartott beszédében, hogy Magyarország midőn szabadságáért küzdött, soha sem győzetett le, és a háborúknak mindig szerződések vetettek véget, melyek a nemzet jogait legalább a papiroson elismerték és biztosították. Nem a nemzeten múlt, mint a hogy azt Kossuth az 1849 január 13-iki gyűlésen hangsúlyozta, hogy az általa engesztelésre kinyújtott kéz visszautasíttatott, azzal a követeléssel, hogy ha békét akar, *meg kell halnia* ... A kétségbeesett küzdelemnek ezt a jelentős mozzanatát a katonai felfogásnak számba kellett vennie, ez adta meg a harcz szignatúráját. Lesz alkalmam ezt részletezni és kidomborítani, hogy a katonai írók ennek a követelménynek eleget nem tettek, előadásuk ilyformán csonka is maradt.

Hogy a katonai íróknál a politikai méltatás mezején minő téves felfogással találkozunk, elég utalni arra,[1] hogy Gelich azt találta, hogy az osztrák kormánynak Bach által szerkesztett és a magyar országgyűléssel augusztus végnapjaiban közölt emlékirata, melyben az követeltetett, hogy a hadügy és pénzügy a magyar kormány kezeiből kivétessék és az osztráknak átadassék, körülbelül azt a megoldást akarta, a mit Deák 1867-ben

[1] Gelich: Magyarország függetlenségi harcza. I. kötet 199. lap.

létesített. Lesz alkalmam a maga helyén kimutatni, hogy akkor a magyar országgyűlés éppen Deákot bízta meg ez orczátlan követelés indokolt visszautasításával. Még erősebb dolog, midőn a magyar országgyűlést azzal vádolja,[1] hogy letért a törvényes útról, mert szeptember havában, midőn már Jellachich betört, királyi szentesítés nélkül — a mi jogtalanul megtagadtatott — elrendelte az újonczozást és a magyar bankjegyek kibocsátását. E szerint tehát a törvényes eljárás az lett volna: Jellachich és zsebrákjai előtt térdre borulni és kegyelemért esdekelni.

A történetíróknál és politikusoknál a katonai kérdéseket illető felületesség és dilettánsság hasonlóképpen szerepel és a megbízható méltatás hátrányára szolgál.

A szabadságharcznak politikai jogosultságára és Kossuth elszánt magatartásának indokolt voltára nézve éppen az általános történet és a monarchiának katonai története adja a legerősebb bizonyítékokat. Nem is szólva a nemzet eléb küzdelmeiről, melyek katonailag is elég támpontot nyújtottak az önbizalomra, a Vendée, Tirol és Spanyolország felkelése egyrészt, másrészt Hollandia küzdelme a XVI. században II. Fülöp, a XVII-ikben XIV. Lajos túlhatalma ellen, valamint Nagy Frigyes hétéves háborúja, mind oly tények voltak, melyek a pesszimista felfogást korlátozták, ha nem is zárták ki. Sőt magának Oroszországnak 1828-iki válságos helyzete Törökországban, midőn nagy hadserege a Balkánon túl már majdnem teljesen elolvadt, úgy hogy ha békét nem köt, katasztrófa éri,[2] valamint Paskievits eléb stratégiája örmény- és Lengyelországban, meggyőzhették a magyar vezéreket arról, hogy őt veszedelmes ellenségnek tekinteni nem lehetett, de másrészt be kell ismerni, hogy óvatos, majdnem félénk hadviselése ellentétben Haynau eszelős, koczkáztatott, szerteszét való kalandozásával és *va banque* játékával, hazánk katonai helyzetét elég előnyös világításban mutatja be, a háború kedvező esélyei azonban kihasználva nem lettek.

Es ha már ez a hiba elkövettetett, a legkevesebb, a mit az oknyomozó történet íróitól megkövetelhetünk, hogy e hibára és annak következményeire rámutasson. Magának ennek a

[1] U. o. 187. lap.

[2] Lásd ezt szépen kifejtve Goltz: Krieg- und Heeresführung. 28. lap.

körülménynek figyelembe vétele a szabadságharcz utolsó felvonását más világításban tünteti fel.

Végre zavarólag hat a személyes kérdések előtérbe nyomulása. E zavar két körülményre vezethető vissza: az egyik az anyag felhalmozódása, a másik a tárgyilagosság elhomályosítása a személyes kontroverziák behatása által. Az első körülményre vonatkozólag nem kell többet mondani, mint azt, hogy a tábornokok legnagyobb része működéséről emlékiratokat hagyott hátra; a minek megvan a maga egyéni jogosultsága és a mi által sok becses adat jutott nyilvánosságra.

Ezekben, mint a hogy az rendesen hadjáratoknál történni szokott, a megtörtént hibákat egymás nyakába akarják varrni. Hogy egy konkrét példát említsek, ott van Schlick elmenekülése Kassáról, mikor Görgey, Klapka és Dembinszky hadtestei közé került, úgy hogy minden emberi valószínűség szerint egész seregével elfogatik. Mind a három tábornok a történtekért mossa kezét és a másik nyakába hárítja a felelősséget. Alaposan e kérdés tárgyalva nem lett, a mi annyival helytelenebb, mert mindegyik tábornoknak katonai egyénisége és fogyatkozásai azok, melyek e sajnálatos esemény által újabb megerősítést nyernek.

Fontosabb a másik körülmény, mely már az egész szabadságharcz pragmatikájának érdemleges részére vonatkozik. Jelesen arra, hogy minő politika lett volna az, a mi az adott viszonyok közt leghelyesebbnek volt tekinthető. A mint az 1848 előtti renaissance korszakában Kossuth és Széchenyi versenygése a vezérlet m att a közvélemény állandó thémája volt, a nemzetet két táborra osztva, úgy fest a helyzet a szabadságharcz tartama alatt, egyrészt a Batthyány és Kossuth, másrészt a Kossuth és Görgey közötti ellentétekre nézve. Ezek is a vitáknak állandó anyagát képezik, a nélkül, hogy ezzel elébbre lennénk.

Batthyányval szemben például nincs tisztázva az olasz segély mibenlétének kérdése, melyet a magyar publicziszika egyrésze egészen tévesen úgy szokott feltüntetni, mint a törésnek egyik legfőbb indokát. Még rosszabbul állnak a dolgok Görgeyt illetőleg. Egyéniségének, eljárásának rejtélyes volta, a fegyverletételnek minősítése egy nagy kérdőjel alakjában állanak a közvélemény előtt. Viszont Kossuthtal szemben a függetlenségi nyilatkozat hordereje, főleg mint az orosz beavatkozás előidézője, oly mozzanat, melyre vonatkozólag a történelem

elfogadható ítéletet nem mondott. Hozzájárul részben a közvélemény tájékozatlansága igen fontos tényekre nézve. Magam hallottam egész téves nézeteket, hogy Budavár ostromát ki rendelte el, valamint a diktatúrának Görgeyre való ruházását illetőleg.

Úgy vélem, ezek után jogosan állíthatom, hogy eddigelé a szabadságharcz *igazi történetét* nem bírjuk.

A magam részéről jó lélekkel elmondhatom, hogy azzal az igyekezettel fogtam hozzá munkám megírásához, hogy mindezekre a kérdésekre megadjam a választ, az említett tekinteteknek eleget tegyek.

Azt a lelkiismeretes komolyságot, melyet munkám eléb köteteinek kidolgozásánál kifejtettem és melyet — köszönet érte — általánosan el is ismertek, fokozottabb mértékben alkalmaztam ennek a résznek feldolgozásánál, már azért is, mert nagyon jól tudom, hogy a szabadságharcz eseményei bizonyos pontig ma is gyakorlati vonatkozásokat tartalmaznak. Nem mulasztottam el semmit arra nézve, hogy képes legyek az egész anyagot felölelni. Sokakat ismertem a szabadságharcz vezéralakjai közül és tőlük számtalan becses útbaigazítást nyertem. Nem igen van ide vonatkozó számottevő munka, mely birtokomban nem lenne, vagy ha megszerzése nem volt lehetséges, hogy azt legalább fel ne használtam volna. Ezek a tanulmányok hosszú évek során folytak, valamint minden fontosabb kérdést magamban nem egyszer meghánytam-vetettem, hogy megállható ítéletet tudjak róla alkotni. A politikai pályának tapasztalatai, melyeket szereztem, szintén hozzájárultak ahhoz, hogy ítéleteim kellő átszűrődésben részesüljenek, miután közállapotainknak századokon keresztül a szignatúráját az alkotta, hogy ugyanazon törekvésekkel állottunk szemben és bizonyos helyzetek folytonosan megismétlődtek.

A legnagyobb gondot a katonai kérdések megértésére fordítottam. Eveken és éveken keresztül voltam a delegáczió hadügyi bizottságának tagja, alkalmam volt tehát az úgynevezett közös, tulajdonképpen osztrák hadsereg belszervezetével, intézményeivel, jellegével, szellemével és hagyományaival megismerkedni. Azonkívül azt is tudja mindenki, hogy főleg az általános védkötelezettség behozatala óta igen sok történt a katonai elméletek népszerűsítése czéljából, úgy, hogy a laikus emberek is tudomást szerezhessenek maguknak a hadi

műveletek sikerének vagy bukásának feltételeiről. A nem ex professo katonára nézve is meg van adva a lehetőség, hogy ezen perdöntő mozzanatokat illetőleg magának egészséges ítéletet alkothasson. Tökéletes igaza volt gróf Bylandt had-ügyminiszternek, ki egyike volt a legképzettebb és legeszesebb embereknek, kikkel valaha összejöttem, hogy a stratégia semmi más, mint az emberi józan észnek alkalmazása a hadjáratoknál kedvező esélyek előidézésére. Ezek az esélyek és eredmények, ha indokaikat kutatjuk, nem egyszer Columbus tojásának benyomását teszik, a mint hogy a nagy hadverő Napoleon császár ki is mondotta, hogy a háborúskodás egész-ben egyszerű dolog, habár rendesen az egyszerűnek tartott megoldások a legnehezebbek.

Ezek azok, a miket tájékoztatás végett előre bocsátanom kellett, melyek után nem marad más hátra, mint magamat és szerény művemet a tisztelt olvasó közönség jóindulatába ajánlanom.

OSZTRÁK VISZONYOK.

Az előadás pragmatikája, vagy más hangzatosabb kifejezést használva, a történet bölcseleté megköveteli, hogy a felsorolandó események vázlatát az osztrák viszonyok ecsetelésével vezessem be.

Szükségessé teszi ezt az a körülmény, hogy az udvar és az osztrák kormány a Lajthán túl székeltek és az ottani viszonyok voltak azok, melyek velünk szemben magatartásukat főleg irányították. E viszonyok ismét két csoportba oszthatók. Egyiknél a knndulási pont a hagyományos osztrák politika volt, melynek forrásai a századokon át képződött érdekkörökből fakadtak és melyek hazánk politikai és gazdasági kizsákmányolását szerzett jognak tekintették, a mely alól való kiszabadulás előttük jogfosztás számba ment, és melyet *per fás et nefas* vissza akartak állítani.

A második csoport állagát a lefolyt történeti események alkották. Ezeknek színhelyét vagy az örökös tartományok képezték, vagy a mennyiben tágabb keretben, az általános európai viszonyokéban mozogtak, visszahatásuk először is a mérvadó körök felfogásának és magatartásának fel és alá hullámzásában volt érezhető. Hogy ez a hullámzás reánk is visszahatott, az talán bővebb magyarázatra nem szorul. E két forrásból fakadt irányunkban az ellen- és rokonszenv, vagy más szóval kifejezve, a határozott törekvés bennünket elnyomni vagy ezzel ellentétben megvédeni. E két ellentétes irányzat egyrészt a hivatalos Ausztriában, másrészt a végzetes október havában Bécs közönségének nagy többségében talált erőteljes kifejezésre, még pedig oly hatályos alakban, hogy döntő súlyt képezett volna az események mérlegében, ha részünkről a kedvező alkalom felhasználása el nem szalasztatik.

Ennek kiemelése és méltatása fogja képezni ama veres fonalak egyikét, melyeknek előadásom egész szövedékén végig

kell vonulniok, hogy a történeti folyamatnak valód politikai jelentősége megállapítható legyen.

A veres fonálnak másodikát azon ellentétnek kiemelésében találandja az olvasó, mely közöttünk és a hivatalos Ausztria között a történet egész folyamában fennállott, még pedig különösen ebben a korszakban. Ez ellentét a legszorosabb összeköttetésben van a két állam súlyerejével és tartalmával, úgy mennyiségileg, mint minőségileg; ezektől függött a hatalmi súlypont feletti százados küzdelemnek kimenetele. E nagy kérdés •a szabadságharcz alatt újonnan akuttá vált és döntés alá került. A dolog erre nézve úgy áll, hogy a legszűkebb értelemben vett anyagi súlynak kivételével, a mi azt jelenti, hogy Ausztria anyagilag kedvezőbb helyzetnek örvendett, azaz lényegesen gazdagabb volt, mint mi; erkölcsileg, politikailag és katonailag ellenben hazánk fölénye kétségbevonhatlanul megnyüatkozott és végső fokon a döntést keresztül is vitte. Ezt beismerte az Urakházának 1904 február 27-ikén tartott ülésén elmondott beszédében Auersperg Károly herczeg is, midőn ezt mondta: ♦Két dolgot senki sem fog eltüntethetni. Az egyik az, hogy Ausztria gazdaságilag mindig erősebb lesz, mint Magyarország; a másik az, hogy Magyarország politikailag mindig erősebb desz, mint Ausztria.*

Az történt ebben az esetben is, a mi a történeti események folyamában számtalanszor ismétlődött, hogy két nemzet közötti küzdelemben nem az anyagi, illetve vagyoni, hanem a lelki szellemi erő lett a győztes. A mint Róma legyőzte Karthágót, Svájcz Ausztriát és burgundi merész Károlyt, Hollandia egyszer Spanyolországot, majd XIV-ik Lajost, Nagy Frigyes a hétéves háború alatt a nagy európai szövetséget, daczára annak, hogy mindegyik esetben a győztes fél a legyőzöttnek vagyonbeli túlsúlyával nem mérkőzhetett.

Ki nem ismeri az ó testamentomnak ama mély értelmű fenséges jelenetét, midőn a fennhéjázó babiloni király, Belsazár lakomáján a végzetnek láthatlan keze lángbetükkel felírja a falakra a rejtélyes *Mene, Tekel, Upharsint,* a mi azt jelenti, hogy meg lettél mázsáivá, nem ütöd meg a mértéket és azért el kell pusztulnod. Hogy itten csakis erkölcsi súlyról lehet szó, azt magyarázni talán felesleges. Es éppen azért, mert ennek fölénye kétségbevonhatlan, éppen azért a legnagyobb nyomatékkai meg lehet állapítani, miszerint a szabadságharcz folyamata

semmi más nem volt, mint újabb érvényesülése annak, a mit az erkölcsi világrend örök törvényének nevezünk. Igazat szolgáltatott ez eredmény Wesselényinek és Kossuthnak Széchenyivel szemben, a ki folytonosan azt hangoztatta, hogy ha a nemzet szabadságát akarja kivívni, gazdagabbnak kell lennie.

Hozzá kell tenni, hogy Széchenyi István e nézetével, melyet nála a legtisztább honszeretet sugalmazott, nem állott egyedül. Némileg ugyanezen eszmekörben mozog a nagy angol publiczistának és bölcsésznek, Burkenak egy megjegyzése, melyet azért idézek, mert az általam felállított tételnek kifejtését elő fogja segíteni. Burke ugyanis a franczia forradalomról írt mesteri tanulmányában azt mondja, hogy » veszendőbe kell mennie az olyan rendszernek vagy politikának, mely egy nemzet eszményi és hősies magatartására van építve, mert az emberiség fogyatkozásai ily feszítést nem bírnak ki«.

Mennyiben kellett a 48-iki szabadságharcznak veszendőbe menni, mennyiben volt ez a csillagokban megírva, az később meg fog világíttatni, de hogy a nemzet bukását nem az okozta, hogy idealizmusát túlhajtotta: az kétségtelen.

Sőt ellenkezőleg, ki lehet mutatni, hogy egy nemzet élet-halál küzdelmében az eszményiség legsajátlagosabb megnyilatkozásának, a költészetnek oroszlánrésze van. A prózai reális Angliának hősies korszakai a nagy államférfiak és katonák mellett szülték a nagy költőket, Erzsébet királyné alatt a II. Fülöppel vívott élet-halálharcz adott életet Shakespearenek, Ben Jonsonnak, Spenzernek. A Stuartokkal folytatott küzdelemben Milton volt az, ki uralkodott a sziveken. A nemzeti erőknek amaz óriási feszítésében, mi az angolokat arra vitte, hogy Napóleon világuralmával szembeszálljanak, tündökölt Lord Byron csillaga.

Mindenki tudja, hogy a *Marseillaise,* a *Wacht am Rhein* minő lelkesedést és halálmegvetést öntött az illető csapatokba. Bizonyára e hangulatban rejlő erkölcsi tényező, a győzelemnek mindegyik esetben alkotó eleme és biztosítéka lett.

' Az az erkölcsi fölény, a mely hazánk és Ausztria között létezett, a költészet terén is megnyilatkozott. A hivatalos Ausztria mást nem termelt, mint Grillparzer verseit Radetzkyhez: »in deinen Lager ist österreich, ist österreich«. Hozzá ez is anakronizmus volt. Radetzky alatt a magyar huszár, a lengyel

dsidás, a cseh baka, a tiroli vadász minden volt, csak nem osztrák patrióta.

Ellenben minő pompa, fény és illat tárul fel előttünk, ha az úgynevezett forradalom költészetének virágos kertjébe lopódzunk be, ha Czuczor, Tompa, Petőfi igazán fenséges és Sárossy Gyula »Arany trombitáját-nak tőrülmetszett zamatos termékeiben gyönyörködünk. Minő tartalommal kellett annak a szabadságharcznak bírnia, ha Heine szkeptikus, kissé frivol múzsája oly keserű gúnyteljes, oly megrendítő páthoszt tudott létrehozni·

Wenn ich den Namen Ungar hőre,
Wird mir das deutsche Wamms zu enge.
Es braust darunter wie ein Meer,
Mir ist's als grüssten mich Trompetenklange.
Es klirrt mir wieder im Gemüth
Die alté Sage, längst verklungen
Das wilde, eiserne Kampfeslied
Vöm Untergange der Niebelungen.
Es ist dasselbe Schicksal auch
Wo frei und stolz die Fahnen fliegen,
Es muss der Held nach altem Brauch
Den thierisch rohen Máchten unterliegen.
Und diesmal hat der Ochse gar
Mit den Baren einen Bund geschlossen.
Du fállst. Doch tröste dich Magyar,
Wir habén schlimmre Schmach genossen,
Es sind anstandige Bestien doch,
Die ganz honnet dich überwunden.
Wir aber gerathen ins Joch
Von Wölfen, Schweinen und gemeinen Hunden,
Und wie es belit, heult und grunzt,
Ich kann nicht ertragen den Duft der Sieger;
Doch still Poet, du bist ja krank
Und schweigen ware klüger.

Az eszményi felfogáshoz tartozik, hogy míg nálunk őszintén, sőt mondhatni az együgyüséggel határos jóhiszeműséggel, a legnagyobb rokonszenvvel és méltányossággal jártak el, túlnan kétszínűség, rosszhiszeműség, gyűlölködés, irigység, az igazságnak lábbal tiprása képezte az uralkodók és különféle kormányok magatartásának tartalmát. Vagyis, mint már ennek más szavakkal kifejezést #dtam, már ab ovo hamis kártyákkal játszottak.

Nagyon helyesen mondja Horváth Mihály: »Az uralkodásban nem volt őszinteség*.[1] A reakczió Bécsben ugyanabban a pillanatban kezdette meg alattomos működését, melyben a nemzet régi reform törekvéseinek diadalát ünnepelte. A reakczionak tűzhelyét az uralkodóház néhány tagjának és a megbukott rendszer hozzájok szegődött embereinek köre képezte.

Az eszközöket illetőleg, melyek használatba vétettek, következőképen ír egy újabb osztrák történetíró: »A szószegésnek valódi anarkhiája következett be, mely Ausztria népeiből a fejedelmi szó szentségébe vetett bizalmat teljesen kiirtotta.* [2]

Folytatva az ellentéteknek szemléjét, azon mozzanat is figyelembe veendő, hogy a mint tudjuk, az ancien regime Ausztriája egy élettelen, egy gépies szerkezetnek benyomását teszi, míg ellenben nálunk, még pedig mind fokozottabban, a szerves élet jelenségei mindenütt mutatkoznak. Ugyanezen helyzetet tünteti fel a *Neu-Oesterreich* összehasonlítása az új Magyarországgal. Míg hazánk tisztes, de korhadt hüvelyét elhamvasztva, e hamvakból, mint a mesebeli Főnix-madár új, jobb életre ébred, és a nemzeti erőnek oly kifejtésével találkozunk, mely gazdag változatosságánál fogva valójában ritkítja párját: ottan a a Schiller-féle *vneues Lében blüht aus den Ruinent* bekövetkeztére hasztalan várakozunk. A romok romok maradtak, a cserépből nem lett terméskő és mert az új Ausztria megépítéséhez az anyag nem volt alkalmas, építőmester sem találkozott. Vagyis más szavakkal kifejezve: míg hazánk államiságának kiépítésére anyagot, vagyis politikai gondolatokat építő mestereket termelt, addig Ausztria egy sivatag képében áll előttünk, melynek homokos talajában az új életnek aranykalászai, vagy nyilvánulásai nem voltak sehol láthatók. Azok az egyének, kik Ausztriának élére jutottak, sem ennek alkotmányát, sem a hazánkhoz való viszonyt ületőleg megoldást fogalmazni nem voltak képesek. Közöttük nem volt egyetlen számottevő személyiség, — sem szellemileg, sem jellemileg, — a ki ha nem jött is államférfiú számba, legalább az angolok által oly helyesen *public charaktemék* nevezett, vagyis a jellemes férfiúság követel-

[1] Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcza. Genfi kiadás. I. kötet 71. lap.

[2] Walter Rogge: Oesterreich von Világos bis zűr Gégén wart. I. kötet 33. lap.

ményeinek eleget tudott volna tenni és úgy viselkedett volna, mint az alkotmányosság igaz barátja, az önkényuralom ellensége, kinek szívós küzdelme még ha elbukott is, a történetíró előtt az említett sivatag közepette egy üdítő oázisnak képét tüntetné fel, melynek virányain a kifáradt vándor, kit e sivár benyomások ellankasztottak, legalább megpihenhetne.

A dolog annál tanuságosabb, mert ha volt is a magyar közéletnek és politikusoknak fölénye az ancien regime ezen alkatelemei és tényezői felett, az abszolút rendszer uralma alatt az alkotmányosság számlájára volt írható, melynek termőképessége az előbbivel szemben számos példa által igazoltatik. De feltételezni lehetett, hogy a helyzet meg fog változni, mihelyt Ausztria alkotmányos útra lép, így a közvélemény erői felszabadulnak és az állam szolgálatába állanak. Már most Ausztriában a dolog úgy áll, hogy egy kis tiszteletreméltó töredék kivételével, melyet alkalom adtán jellemezni és méltatni fogok, a nagy többségnél ennek nyomát sem lehetett látni.

Olyannyira nem, hogy a Neu-österreich hivatalos képviselői, kik a deczember 2-iki államcsíny után vállalkoztak egy' összbirodalmat alkotni, a legközönségesebb kapaszkodás! visszketegen túl nem vitték; tulajdonképen az Alt-Osterreich embereinek mértékét sem ütötték meg. Stadiont kívül hagyva a kérdésen, ki agyvelőlágyulásba esett, Doblhoff, Bach, Bruck, Schmerling jóval alatta állottak Mettemichnek, Ficquelmontnak, Pillersdorfnak, Krausznak.

Azon ellentétet illetőleg, mely a magyar és osztrák politikusok között a legtágabb értelemben vett minősítvény tekintetében létezett, találó jellemzést olvashatunk Grillparzernél, majd Helfertnél, igazi *argumentum ad hominem* képében.

Grillparzer [1] azt írja, hogy a 48-iki eseményeket megelőző időkben Doblhoffnál, a későbbi miniszterelnöknél, ki az alsó-ausztriai rendi tartománygyűlésen játszotta az ellenzék vezérét, politikai társas összejöveteleket tartottak, melyekben részt vettek mindazon matadorok, kik folyvást a reform szükségét hangoztatták, az egész azonban mi eredményt sem tudott felmutatni, mert senki sem volt, a ki valami megfogható gondolattal tudott volna előállani. Ez éppen akkor történt, mikor nálunk

[1] Grillparzer: Erinnerungen aus dem Jahre 1848. Gesammelte Schriften. XVI. kötet.

a reformkérdéseket illetőleg oly párját ritkító fényes publicziszticai tevékenység lett kifejtve.

Helfert meg akarta indokolni, hogy a kamarilla csatlósai a bécsi Reichsrathban a magyar országgyűlés küldöttségét, mely 1848 szeptember havában ezt a béke olaj ágával kínálta meg, miért utasították vissza, ö azt írja,[1] hogy nem lehet kétség aziránt, hogy ha a magyar küldöttség elfogadtatott volna, férfias, délczeg megjelenésük, rábeszélő tehetségük és szónoki képességük alapján, melylyel szemben az ő legjobb szónokaik is hátrányban voltak, oly hatást értek volna el, a minek következtében a reakcziónak minden fondorlata — a mit Helfert törvényszerűségnek és állami rendnek nevez — okvetlenül halomra dől.

Még jobban kidomborítja az ellentétet a derék katholikus pap, Füster, az ifjúság egyik vezére, kit később lesz alkalmam jellemezni,[2] a hol Kossuth magaviseletét szembe állítja a különben derék Löhnerével, kinél minden kiváló tulajdonok megvoltak, melyek őt par excellence a nép emberévé, sőt vezérévé minősítették, kivéve a legfontosabbat, az aczél idegeket, melyek az illetőt válságos időkben a haza kormányzatára képesítik. Füster szerint a haza veszélye a beteg Kossuthot egészségessé tette, ugyanezen veszély hatása alatt Löhner idegei felmondották a szolgálatot és kénytelen lón beteget jelenteni, a mit természetesen az alkotmányos ellenállás szent ügye sínylett meg. Alig lehet kétség az iránt, hogy ha az eseménydús októberi napokban, mikor tulajdonképen Bécsben a lét vagy nem lét koczkája eldőlt, Löhner úgy a helyzet magaslatán állott volna, mint a hogy erre szükség volt, a viszonyok menten kedvező fordulatot vesznek. Ezt itt csak futólagosán említem, a maga helyén bővebb megvilágítást nyerend.

Azon mozzanatok, melyeket az osztrák viszonyok ecsetelésénél szóvá kell tennem, két alkatelemmel bírnak, s ezeknél azt a különös jelenséget észleljük, hogy némileg ellensúlyozó befolyást gyakorolnak egymásra.

Az egyik magának a reakczió genezisének kérdése, melyre vonatkozólag már kiemeltem, hogy az tulajdonképen már mindjárt az úgynevezett 1848-iki vívmányok engedélyezése után megkezdette — igaz, hogy vakondokszerű — működését, mind-

[1] Lásd «Im Wiener konstituirenden Reichstag.» 228. lap.

[2] Füster: Memoiren. II. kötet 255. lap.

addig, míg az álarcz levetésének ideje el nem érkezett. Ennek indoka az ancien regime összeomlására vezethető vissza, melyet a közfelfogás szerint véglegesnek lehetett tekinteni, habár maga a kamarilla nem így fogta fel a dolgot, és tényleg az események igazat adtak neki. A reakczió reaktiválására vonatkozó eszközöket azonban akkor kifacsarták kezeiből, úgy hogy egyelőre a szinlés terére kellett lépni, a mi különben így is csinált bajt és zavart eleget.

J átszották a szabadéivüséget és összeszűrték a levet azon ellenzéki elemekkel, melyeknek főhadiszállása a Politisch-juridischer Leseverein volt. Maga Ferencz Károly főherczeg részt vett egy értekezleten, mely egy feliratot fogalmazott határozott éllel Metternich ellen. Helferttől tudjuk,[1] hogy a főherczegné ezen napokban magát Bachot, az ellenzék egyik főkolomposát fogadta és vele megállapodott abban, hogy az utczai tüntetések is igénybe vétessenek. Ezt a tényt megerősíti egy másik hiteles tanú, Grillparzer is,[2] ki határozottan állítja, miszerint neki már akkor összeköttetései voltak az udvarral és felsőbb megbízás folytán játszotta az *entrepreneur des revolutions* szerepét.

Udvari körökben nyílt titok volt, hogy az utcza mozgósít· tátik. Egyike az udvari dámáknak el is ment Mettemichnéhez [3] és ottan ennek leendő bukása által bátorítva, egész impertinensen azt kérdezte tőle, hogy igaz-e, hogy már a következő napon távozni készülnek. Midőn erre Melanie herczegnő csodálkozva azt válaszolta, hogy neki erről tudomása nincs, az udvari dáma azzal hozakodott elő, hogy Bécsben mindenfelé azt beszélik, hogy úgy mint holnap örömnap lesz és általános kivilágítás készül.

Előadtam, hogy az események ezt a nem éppen lojális összeesküvést halomra döntötték és hogy Metternich bukása a dolgok új rendjét állapította meg, de részben össze is esett az európai általános viszonyok ilyetén alakulatával.

Metternich bukásával tényleg bekövetkezett az, hogy az 1815-iki bécsi kongresszuson megállapított politika Ausztriában nélküle fenn nem volt tartható. Itten is megvalósult Schiller szép

[1] Helfert: Die Thronbesteigung des Kaisers Franz Josef. Jegyzetek 70. lap.

[2l] Grillparzer: Erinnerungen an das Jahr 1848. XVI. kötet 220. lap.

[3] Metternich: Nachgelassene Papicre. VII. kötet 539. lap.

mondása, melyet a derék Verrina a fondorkodó stréber Fiescónak oda mennydörög: »Nun wenn der Purpur falit, muss auch der Herzog nach.« Ez természetesen az udvari Fronde-ra vonatkozik, mely Metternich tapasztalataival, tekintélyével, nagy képességeivel nem rendelkezett és mely a régi viszonyok fennmaradása mellett is okvetlenül kudarczot vall. De az ancien régimét többé fenntartani már úgysem lehetett,az események napirendre tértek felette. Az udvari felfogások, a hagyományos politika szempontjából az képezte a helyzet szignatúráját, hogy bár egy új fejlődés alkatelemei léteztek, a reakczió reaktiválására nézve mi kilátás sem mutatkozott, úgy látszott, mintha az kisded játékait immár teljesen eljátszotta volna.

Ezen összeomlásnak legerősebb bizonyítékát az képezi, hogy az úgynevezett Schwarzenberg- és Bach-féle *Neu österveichtá,* bárminő jelleggel is ruházták azt fel, az Alt-österreich jogutódjának és folytatásának nem tekinthetjük, miután az eltemetietett, még pedig véglegesen. Jól mondja a hivatalos panegyrist a Czömig egy 1859-ben megjelent ily természetű munkájában,[1] hogy a ki a Gesammt-österreich viszonyait az 1847. helyzettel összemérni akarná, éppen olyan anakronizmust követne el, mint hogy ha a kettő között keresve az analógiát, a Mária Terézia korába nyúlna vissza. Az 1847 ahhoz a korszakhoz mindenesetre jóval közelebb állott, mint az 1858-iki Ausztriához.

Ez természetesen nem azt jelenti, mintha a Schwarzenberg-Bach-féle Ausztria különb fából lett volna faragva, mint a melyet Metternich rendszerével szoktunk megjelölni. Sőt ellenkezőleg. A központosításnak és a bürokrácziának ama túlhajtása, mely Bach nevéhez van fűzve, igazában utánzása volt Diocletian császár kormányzati rendszerének, mely tisztán és egyedül egy elhaló állami szerkezetnek megfelelő államforma,[2] mert az illető állam erőforrásai kiszáradtak.

Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a Bach-rendszer kihegyezése, a konkordátum intézvényesítése, mely a szentszékkel még 1855-ben köttetett. Ha valaha lehetett a világi hatalomnak a Canossába való zarándoklásáról szólani, ebben az esetben jogosult volt az. Az állam alá lett rendelve az egyháznak.

[1] Czörnig: Die Neugestaltung österreichs.

[2] Lásd erre vonatkozólag Mommsen: »Abriss des römischen Staatrechtes« utolsó fejezetét.

III. Incze pápa híres elmélete, hogy az állam a hold szerepét játssza, míg az egyház a napot képviseli, valóság lett. A czenzura, az iskola, a házassági jog és bíráskodás, sőt a többi felekezetek jogai is kiszolgáltattak a pápai fennhatóságnak és ama vívmányok, melyek a Jozefinizmus tartalmát képezik, feladattak. Az egész semmi más nem volt, mint a Neu-österreich szegénységi bizonyítványa, mely szervi gyengeségénél fogva a pápaság védszámyai alatt keresett menedéket, abban a reményben, hogy ezzel erejét fokozni fogja.

Első sorban állott ez magára a koronára nézve. Még pedig abban az értelemben, a melyben a korona a felségjogoknak összefoglalását, tehát a hatalomnak teljét képviseli. Első sorban az ancien regime, vagyis az uralkodóház szempontjából értem azt, a mely szempont általa minden más szempontnak feléje helyeztetett. Többször lett ismételve, hogy a monarchia országai és népei úgy vétettek, mint a Haus-österreich, a *Casa d'Austria* családi hitbizomány alkatelemei, melyeknek nincs más feladatuk, mint ennek nagyságáért kihasználtatni és vérzeni. Az ancien regime alatt ezt a gondolatot tudvalevőleg Lajos főherczeg képviselte, mint a Ferencz császár által kirendelt gyám, gondnoka és letéteményese a *fiensée immuablenak,* ki a márcziusi napokig lidércznyomásként nehezedett a viszonyokra. Az új idők folytán távoznia kellett, mint szintén Albrecht főherczegnek, a ki viszont azt a gondolatot képviselte a főherczegek között, a mit erélyes fellépésnek neveztek, vagyis kész volt mindjárt a népre lövetni. A többi főherczegek jelentéktelenek voltak és olyannyira nem tudták magukat az új viszonyokba beleélni, hogy mind elmentek Radetzky táborába, a mi mellesleg szólva, az ősz tábornagynak a lehető legkellemetlenebb volt. Éppen ezen fogyatkozás okozta azt, a mire már utaltam, miszerint a válság kitörése alkalmával az uralkodóház mérvadó egyéniségei kénytelenek voltak Windischgrátzhez fordulni, hogy mint a császár alteregoja a korona nevében intézkedjék. De vele szemben is oly erős volt a hangulat, hogy megbízását le kellett tennie, s duzzogva elvonult magyarországi birtokára abban a reményben, hogy napja még egyszer felvirrad.

Maradt tehát a császárné és Zsófia főherczegnő, mint a dinasztikus elvnek a fenntartó és őrei. Látni fogjuk, hogy ezt a feladatot az uralkodóház és a kettős monarchia hátrányára több buzgalommal, mint képességgel teljesítették is. Csakhogy még

egy jó darabig a háttérben, teljesen háttérben kellett maradniok, már azért is, mert még nem találták meg a fogantyút, melyet később felfedezve, bele is nyúltak az események kerekeibe és intézték azt egy darabig korlátlan hatalommal, előkészítve •útját annak az igazán szégyenletes bukásnak és csődnek, mely Solferino és Königgrátz után következett be; úgy hogy nem maradt más menekvés, mint vezekelni és az oly drágán szerzett hatalmi állást feladni. A mely csődjét a családi politikának a teljesen ártatlan országok és nemzetek fizették meg.

A katasztrófa kikerülhetetlenné vált és be is következett. 1848 után Ausztria diplomácziai téren teljesen izolálva lett, és ez állandó természetű volt; katonai téren Solferino és Königgrátz miatt, melyhez fogható vereséget az ancien regime soha nem szenvedett. Tehát éppen ama két tényező, úgymint a diplomáczia és hadsereg mondta fel a szolgálatot, a mely felett való korlátlan rendelkezés a központosító abszolutizmusnak végczélját képezte és melyet ezen rendszer segélyével véltek a tökély legmagasabb fokára helyezni. Főleg azon remény által is támogatva, hogy most már nincsenek országgyűlések, melyekben avatatlan kezek zavarják a szabadalmazott állambölcsek körzeteit.

Midőn az osztrák ancien regime teljes bukása beigazolásának czéljából annak következményeiről számoltam be, némileg vétettem a logikai egymásután követelményei ellen, a mennyiben a későbbi fejleményeket elébb hoztam fel, mint azokat, melyek az események sorrendjében korábban foglaltak helyet. Az előadás ökonómiája vitt erre reá, miután a távolabb fekvőkre okvetlenül, bár röviden, reá kellett mutatnom. Ellenben a bukás közvetlen folyományaival már ez alkalommal tüzetesebben kell foglalkoznom. Meg fogjuk ugyanis látni, hogy e következmények szoros összeköttetésben vannak azon eseményekkel, melyek nélkül a következő végzetes időket nem lehet megérteni, miután azok alakulására oly nagy befolyást gyakoroltak.

Egyik népgyűlés a másikat követte, még pedig elég zajos lefolyással. Jellemzően az elnöki csengetyűt egy nagy dob helyettesítette, mert csak úgy lehetett a tanácskozás vezetését eredményesen keresztül vinni. A népgyűlésekből indultak ki a tüntetések, a macska- és fáklyászenék, melyek természetesen az ancien regime embereinek szemében szálkát képeztek, miután azoknak éle mindkét esetben ellenük fordult.

Helfert kiemeli,[1] hogy az egész, nagy virtuozitással történt és azzal vigasztalja magát, hogy semmi sem új a nap alatt, hogy ilyesmik a hajdankori Rómában, a mobilium turbae Quiritium városában is megtörténtek.

A Kossuth Hírlapja szerint [2] minden macskazenét a következő, szövegét illetőleg nem éppen elsőrangú költői tehetségre valló dal előzte meg:

Was macht der ledeme Metternich,
Was macht der Herr Papa,
Was macht die lederne Polizei,
Was macht der ledeme Tausendsasa, stb.

De ezek az apró kinövések mind nem akadályozták volna meg a rendes kerékvágásba jutást. Az elfogulatlan amerikai konzul, Stiles kiállítja azt a bizonylatot,[3] hogy nefti létezett mozgalom Európában, mely indokaiban nemesebb, keresztülvitelében tisztességesebb lett volna, mint a bécsi, és hogy tömegek jóra valóbban viselkedtek volna.

A gépezet darabokra tört, a kormánykörök még arra sem tudtak expedienst találni, hogy magában Bécsben legalább a legelemibb természetű kormányzati és közigazgatási szükségeket teljesítsék. Ez magyarázza meg az úgynevezett *Sicherheits-Ausschuss* és az egyetemi légió szereplését, mely a maga nemében igazán unikumot képvisel. Képviselné ezt másutt is a fortiori Ausztriában. Azért kell előadásom e pontján eme két tényezőről szólani, mert ennek felállítása és működése egyrészt időszámításilag is megfelel az események egymásutánjának, másrészt a Bécsben történteknek lefolyását e nélkül nem lennénk képesek megérteni. Végezetül a hazánk iránti rokonszenvnek a már elébb említett kölcsönös szolidaritással ők képezték legerősebb támaszát.

Mert azt a körülményt nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a magyar közvélemény Kossuth vezérlete alatt már 1848 előtt bírt azzal a képességgel, hogy úgy a magyar államiság kifejlését, mint az uralkodóház és Ausztria irányában a viszonyt szilárdabb és egészségesebb alapra fektesse és a békés megoldásnak mikéntjét formulázza. így állott a dolog Kossuth és a nemzet

[1] Helfert: lm Wiener konstituirenden Reichstag. 1848. 166. lap.
[2] Lásd: 1848. 27. szám.
[3] Stiles: Austria in 1848—49. I. kötet 112. lap.

részéről az 1848-iki válságok alatt is, mire nézve a perdöntő bizonyítékok a maguk során be fognak mutattatni.

Éppen így állott a dolog az intézmények reformálását és alapvetését illetőleg. Ezen alapvetést elég szerencsésen formulázta azon császári kiáltvány, mely 1848 márczius 15-éről keltezve jelent meg. Ennek egy pontja így hangzott: »a szükséges intézkedések *az összhazának* konstruálása szempontjából megtörténtek*. Hogy e formula miképen jött létre, azt később elő fogom adni. Itt elég annyit felemlíteni, hogy bárminő indokok működtek is az osztrák alkotmány születésénél, annyi bizonyos, hogy öntudattal vagy öntudatlanul a feladat, melynek megoldása Ausztria előtt állott, e formulában legalább egy igen lényeges mozzanatát illetőleg helyes kifejezésre talált.

Egy nagy lármát csinált akkori munka [1] mint Ausztria fő fogyatkozását azt említi fel, hogy osztrák haza és hazafiság egyáltalában nem létezik. Különösen nem létezik a beamternél és katonánál, az összhaza és birodalom hivatalos képviselőinél, kik közül egyik sem ismer mást, mint az úgynevezett legmagasabb szolgálati érdeket, és a ki egyszerűen nevetségessé válnék, ha magát patriótává játszaná. Hiszen ezen körökben az úgynevezett Jozefinizmus, vagyis II. József császár abszolutizmusa képezte a szabadelvűség krédóját.

Éppen azért egészséges új alakulása a dolgoknak első sorban mégis csak attól függött, habár ezt a hivatalos körök nem akarták, hogy sikerülend-e osztrák hazát, hazafiságot és nemzetet alkotni és ezzel a közjogi kereteket eleven tartalommal ellátni.

Tudjuk, hogy nálunk e feladat mily lélekemelő módon lett megoldva. Nem szólva most a nemzetiségekről, melyek bizonyára nem saját jól felfogott érdekűkben léptek a reakczió szolgálatába, miután jutalmul abban az elbánásban részesültek, mely nálunk büntetés számba ment, — a magyar államesz-mének összefoglaló ereje fényesen bevált, ösmeretes, hogy a százados szétforgácsolás daczára, mely a mohácsi vész után gyászsorsunk vala, mikor a vihar újonnan fenyegetett, az állami és nemzeti egység olvasztó ereje csodákat mívelt, és a magyar hazának szeretete erőteljes nyilvánulásában a haj dán-kor történetének legmagasztosabb példáival versenyez. Viszont

[1] Die Sybillinischen Bücher aus österreich.

Ausztriában a hatalom által kovácsolt százados összetartó kapcsok és abroncsok összetörnek. A gépiességből a szervezetre átmenő *«Konstituirung des Vaterlandes»* pedig olyképen történik meg, hogy az osztrák németek egyszerűen be akarnak olvadni a nagy német birodalomba, a szlávok ellenben oly partikuláris irányzatokat írnak a zászlóra, mely Ausztriának széthullását megpecsételné.

Ezt nem kisebb ember erősíti meg, mint Ficquelmont, a ki Metternich bukása után az ő örökébe lépett.[1]

Szerinte a bécsi mozgalomnak ab ovo német jellege volt. A közvélemény azt találta, hogy Ausztria jó hírnevét a külföldön teljesen elvesztette és hogy ezen állapoton csakis a szorosabb csatlakozás segíthet. Viszont másrészt azt is kiemeli, hogy nap-nap után jöttek a küldöttségek a szlávok által lakott országokból, melyek a kormány nehéz helyzetét különleges czéljaikra kívánták kihasználni.

Mikor ez nem sikerül, akkor egyszerűen a reakczió szolgálatába állanak és hozzájárulnak ahhoz, hogy Neu-österreich a bizánczi császárság kaptájára rendeztessék be. Egy jeles német író[2] észre is veszi, hogy Ausztriát a császár, a hadsereg, a bürokráczia, az államadósság és a papírpénz tartják össze, de nem az összhazának szeretete és termékenyítő melege. Látni fogjuk, hogy ez a Bach- és Stadion-féle berendezéssel meg is valósul.

Tehát nemcsak hogy a közjogi keret számára a tartalom nem képződött, hanem elmaradt magának a keretnek, az alkotmánynak elkészítése is. Ugyanis ennek megakadályozása az udvari csalafintaság és huzavona daczára sem sikerült. Akarva, nem akarva, bele kellett a savanyú almába harapni, és kivált Pillersdorf zaklatása folytán az alkotmányt meg kellett adni. Eredmény azonban így sem éretett el. Előzetesen elég annak a konstatálása, hogy ebbe a nehéz munkába egy évnek lefolyása alatt három oldalról fogtak bele, de mindegyik kísérlet meghibázott. Meghibázott első sorban magának Pillersdorfnak munkálata. Ugyancsak ez történt a Reichsrath alkotmánykészítő bizottságának tervezetével, végre az abszolút Schwarzenberg-kormány oktrojálása szintén hatályon kívül helyeztetett.

[1] Erre vonatkozó becses munkája: Aufklärungen über die Zeit von 20-ten Márz, bis 4-ten Mai 1848. 48. lap.

[2] Laube: Das erste deutsche Parlament. I. kötet 151. lap.

Mindegyik halva született, életbe nem lépett egyik sem, és a mi fő, a közvélemény teljes részvétlensége mellett szállott a sírba. Soha nagyobb politikai eszmeszegénységgel nem találkozunk, mint itt ennél a törekvésnél, hogy egészséges intézményeket hozassanak létre. Soha a közvélemény részéről nagyobb közöny — e kísérletezéseket illetőleg — nem mutatkozott, mint Ausztriában, melynek népei pedig elég szomorú tapasztalatokat tettek csak azért, mert ottan a rólok nélkülök elv uralkodott.

Különösen egy mozzanat bír itten fontossággal. Tudnivaló, hogy az osztrák törekvések alfája és ómegája az úgynevezett magyar különválás, a szeparatizmus, vagy más szóval a perszonál unió ellen irányult, és hogy ők maguknak követelték a jogot a reál uniónak, vagy más szóval kifejezve, a birodalmi eszmét képviselni. Mikor azután reákerült volna a sor, hogy az ige testté váljék, vagy hogy ennek tartalmat adjanak az osztrák alkotmányok készítésénél, semminemű megoldást vagy programmót megállapítani képesek nem voltak. Úgy a Pillersdorf-féle, mint a Reichsrath alkotmánya a Magyarországhoz való viszonyt teljesen mellőzi; a mit azóta közös ügyeknek nevezünk, azoknak elintézéséről mélyen hallgat, a pragmatika szankcziót tovább nem tudják fejleszteni. Igaz, hogy a Schwarzenberg-Bach-féle márczius 4-iki férczmü hazánkat a soi-disant összbirodalomba egyszerűen beolvasztja, de ezt megoldásnak azért sem lehetett tekinteni, mert azt magok a szerzők a legrövidebb idő alatt hatályon kívül helyezték és az többé napirendre nem került. Azt is tudjuk, hogy a későbbi osztrák megoldások az októberi diploma, februári pátens, mind halva született kísérletezések maradtak.

Ezzel ellentétben nem lehet elzárkózni az előtt, hogy még az osztrák viszonyok egészséges fejlesztése is tulajdonképen magyar kezdeményezésre vezethető vissza, miután Lajthántúl a megfelelő politikai erő és savoir fairé nem létezett. Már az előző kötetben utalás történt arra, hogy az osztrák ancien regime-re a legerősebb csapást Kossuth márczius 3-iki nagy beszéde mérte. Részint mert alkotmányt követelt és ezáltal a mozgalomnak pozitív irányt adott, részben mert Magyarország támogatását kilátásba helyezte.[1] A nélkül, hogy eme

[1] Lásd e beszéd bécsi óriási hatásának részleteit Bach: Geschichte der Wiener Revolution 1848. I. fejezet.

mozgalomra vonatkozólag ezúttal többre kiterjeszkedném, itt csak annyit emelek ki, miszerint tényleg magyar akczió volt az, mely Ausztriát egy zsákutczából, melyből saját lábain kimenekülni nem bírt, kiszabadította. Éppen úgy, mint a hogy az a rendezkedés is, a melyet az uralkodóház, Ausztria és hazánk közötti 1867-iki kiegyezésnek nevezünk, magyar államférfiúnak volt az alkotása, miután már az összes osztrák kísérletek csütörtököt mondtak.

Ezen gondolatmenet kiegészítendő, azzal, hogy megjegyzem: nem alaptalan azon feltevés, hogy ha a Reichsrath szeptember havában fogadja azt a magyar küldöttséget, mely éppen Kossuth indítványára abból a czélból menesztetett Bécsbe, hogy a két állam közötti függő kérdéseket barátságosan elintézzék, és vele tárgyal, — az, a mit 67-es kiegyezésnek nevezünk, már akkor létrejött volna. Erre nézve egy elég kiaszszikus tanút bírunk, a küldöttség egyik tagja, Deák Ferencz nyilatkozatában, ki a közös ügyek tárgyalásánál tartott nagy beszédében [1] egész határozottan megmondotta, hogy a nemzet egy olyas természetű egyezményt akkoron, de sőt még Isaszeg után is, két kézzel fogadott volna el.

A reakczió emberei, Stadion, Bach diadalt ültek; a békejobb és a küldöttség vissza lett utasítva, a háborúnak koczkája eldőlt.

A határozó mozzanat a helyzet méltatásánál Magyarország politikai és katonai fölényének konstatálásából áll, mely itten mintegy góczpontba összefolyik. A politikai fölény abból áll, hogy a közösség igazi érdekei iránt a magyar államférfiak tulajdonképen több érzékkel bírnak, mint az osztrák czentralisták, kiknek álláspontjuk tisztán szürke elméletre és hatalmi kizsákmányolásra lyukadt ki, a nélkül, hogy egy szövetségi viszony természete iránt érzékük lett volna.

A katonai fölény pedig abból állott, hogy az orosz segélynek számbavételétől és stratégiai hatásától eltekintve, Magyarország, midőn tisztán és egyedül az osztrák hadsereggel mérkőzött, megfelelt azon követelménynek, melyet egy nemzet életképessége és intézményei tüzpróbájának szoktak nevezni, t. i. a hadviselésben megállta helyét, sőt győztesen került ki belőle; ellenben Ausztriára nézve teljes kudarcz lett a mérkőzésnek

[1] Deák Ferencz beszédei. Összegyűjtötte Kónyi Manó.

vége; daczára annak, hogy tapasztalt tábornokok, jeles tisztikar, kitűnő katonai anyag állott rendelkezésre, százados intézmények által harczképessé téve és hozzá a felszerelés egész anyaga rendelkezésére állott, mégis a rögtönzött honvédség által, melynél a felszerelés elég kezdetleges volt, pocsékká veretett és az országból kiűzetett. Úgyannyira, hogy ha a mérleg serpenyőjében tisztán csak a két súly áll egymással szemben, Ausztriáé és hazánké, úgy nem nehéz kitalálni, hogy a Mene Tekel Upharsin ítélete kit sújtott és hogy melyik állam volt az, mely nem ütötte meg a mértéket.

Erre a pontra vonatkozólag még azt a körülményt is fel kell itten említeni, mely szintén hazánk előnyére Írandó, hogy nálunk az 1848-iki nagy átalakulás szervesen, a *jogfolytonosság* alapján vitetett keresztül. Amaz óriási közjogi, politikai, társadalmi és közgazdasági átalakulás egyszerűen beilleszkedett a Corpus Juris szabványaiba. Úgyannyira, hogy azon aranyfonál, mely Szent István törvényeitől mostanig terjed, egy pillanatra sem szakadt meg.

Ellenben Ausztriában az átalakulás teljes *tabula rasát* hozott létre. Az osztrák ancien regime bukása oly természetű volt, melyre a franczia honossági törvény *sans esprit de retourfit,* vagyis a visszatérésnek kizárását méltón lehetett alkalmazni.

Ez irányban mintegy perdöntő bizonyítékot képez az, hogy Latour hadügyminiszter maga beösmerte, miszerint a márcziusi napokban az *ultima ratio,* a hadseregnek fegyveres közbelépte, egyszerűen az uralkodóház bukását és Bécsben a köztársaság kikiáltását vonta volna maga után egészen párisi mintára. A mint hogy, miként meglátandjuk, Latour is az engedmények megadása mellett foglalt állást.

De a helyzet e nélkül is elég szomorúan festett. Az emberek a Finis Austriae felett a halálharangot vélték hallani. Az általános európai hőmérő, a tőzsde, valamint a különleges osztrák, a bécsi haute finance úgy beszélt Ausztriáról, mint melynek napjai meg vannak számlálva, és a likvidáczió órája ütött. [1]

A frankfurti német parlamentben is — melynek tárgyalásaira még visszatérek — tekintélyes számmal voltak azok,

[1] Springer: Geschichte österreichs. II. kötet 240. lap.

kik ezt a nézetet osztották és arra lyukadtak ki, hogy egészen felesleges dolog a német birodalom szervezésénél Ausztriára tekintettel lenni, miután az osztozkodásnál az osztrák-német tartományok úgyis oda kerülnek.[1]

Ezt a szomorú tényállást konstatálja a már hivat olt legilletékesebb tanuk egyike, a császári ház és a külügyek minisztere, Ficquelmont is.[2] Szerinte a baj még mélyebbre nyúlt, mint az alapok megingatásáig, t. i. magának a közvéleménynek, tehát a fenntartó erőnek teljes közönyéig Ausztria fennmaradására vonatkozólag. A nihilizmus erőt vett az embereken. A monarchia felbomlásának bekövetkezte szájról szájra járt, a sajtóban napirendre volt az tűzve, és a legnagyobb nyíltsággal, hozzá terjedelmes részletességgel tárgyaltatott. A magyarázat abban rejlett, hogy sokaknak hő vágyát képezte a részekre való oszlás; mert csak így látták a reakciónak a végleges bukását és a szabadelvű intézmények biztosítását, a mi pedig a birodalom együtt maradásával össze nem férőnek tekintetett.

Ily viszonyok között a legenyhébb ítélet sem hangozhatott másképen, mint hogy a monarchia egy hajóhoz hasonlított, mely kapitány, kormánykerék és árbocz nélkül űzetik tova a sík tengeren, egyaránt játékul szolgálva a szeleknek és habóknak, melyet az első vihar el is temet.

Első sorban állott e kedvezőtlen diagnózis magára a vezető szervre, magára a koronára és ebből kifolyólag az uralkodóházra nézve. Állott pedig egyszerűen azért, mert az államfői legfontosabb feladatot, a vezetést és irányítást, különösen válságos időkben a fejedelem, sőt maga az uralkodóház, teljesíteni képes nem volt. Erre nézve ezen a ponton különösen fel kell hívni a figyelmet arra a körülményre, a mi az uralkodóház hatalmi állása gyökérszálait érintette.

Ha számba veszszük, hogy közfelfogás szerint, melyet oly nagy tekintély, mint Eötvös is osztott,[3] az uralkodóház jogara alatt álló népek és tartományok között az egyedüli összekötő kapcsot csakis az uralkodó-család, a Casa d'Austria, — a domus Austriaca, mint a hogy a pragmatika szankczióban kife-

[1]Biedermann: Dreissig Jahre deutscher Geschichte, 1840—1870. I. kötet 368. lap. — Laube: Das deutsche Parlament. III. kötet 54. lap.

[2]Ficquelmont: Aufklárungen. 5. lap.

[3] Eötvös: Garantien der Macht und Einheit Osterreichs. 26. lap.

jezve van, — képezte, és ez volt az egyedüli összekötő kapocs Ausztria és Magyarország széthúzó elemei között is. Ha tudjuk, hogy az uralkodók e czímen követeltek önkényes hatalmat még a magyar alkotmány felett is, akkor ama végzetes tény hatása előtt nem lehet elzárkózni, hogy a vész napjaiban az akarási és cselekvési képesség az államfői szerv központján, a koronánál teljesen felmondta a szolgálatot.

Már az előző kötetben utaltam arra, hogy ezen szervezeti fogyatkozás létrehozatala, sőt intézvényesítése Ferencz osászár végintézkedéseire vezethető vissza, a ki ragaszkodott ama gondolathoz, hogy a legitimitási elv helytelen alkalmazása folytán utána mint uralkodó Ferdinánd következzék. Igaz, hogy a szegény ügyefogyott Ferdinándnak, mint meglátandjuk, érzéke nem egyszer helyes, jóindulata pedig kifogástalan volt; míg Ferencz Károly, kinek helyette következni kellett volna, felesége Zsófia föherczegnő végzetes befolyása alatt az uralkodóházat és országait egyik válságból a másikba sodorta. Hogy ez állapot az uralkodóház szempontjából is a legnagyobb veszélyekkel járt, azt az események bizonyítják.

Éppen így állott a dolog a monarchia népeire is. Mert ha Ferdinánd pillanatokra meg is tudta magát emberelni, a következőkben már erélye megtört és ereje elhagyta és az állam hajójának kormánya más kezekbe jutott.

Igen találóan adja Ficquelmont [1] ezen dolgokat elő. Szerinte Ferdinánd uralkodási tisztének még szertartásos követelményeit sem tudta állandóul betölteni. Ez annyira ment, hogy ha a korona jelenlétét, vagy működését fel kellett tüntetni, az akként történt, hogy a fejedelemnek még közelébe sem lehetett jutni. Személyét, működését átláthatlan fátyol borította, a mi a szolgálatot s az ügykezelést titokzatossá és gyanússá tette. Ferdinánd rendes időkben sem tudott állása szertartásos kötelességeinek megfelelni, Ficquelmont[2] ezt úgy fejezte ki, hogy ha a korona jelenlétét vagy akczióját fel kellett tüntetni, ez oly módon történt, hogy Ferdinándnak még közelébe sem lehetett jutni, az egész akczió úgy tűnt fel, hogy másé és nem az uralkodóé voltak azok a kezek, a melyek a politikának irányt adtak.

[1] Lord Palmerston: England und der Kontinent. I. kötet IO. lap.
[2] Lord Palmerston: England und der Kontinent. I. kötet io. lap.

Szintén az előbbi kötetben előadtam, hogy még Ferencz császár rendelkezésének alapján, Ferdinánd trónra lépése után megtörtént az, a mit az államfői hatáskör kisajátításának lehet nevezni a *Staatsconferenz* felállítása által. Ebben a testületben az uralkodóház legsajátlagosabb politikáját Lajos főherczeg képviselte; ő volt az egyetlen egy Ferencz császár testvérei közül, kiben az elhunyt gyanakvó fejedelem megbízott, miután benne szerény méretben saját magának hasonmását látta. Éppen azért halála után ő maradt a Ferencz császár rendszerének gyámja és letéteményese, öt a geológia erratikus sziklájaként a megtestesült *ftensée itnmuable* képviselőjének, minden reform ellenségének, a mozdulatlanság, a megkövesülés emberének tekinthetjük a fejlődő világ mozgalmai között. Csakhogy e mellett oly eszmeszegény és tehetetlen emberke volt, hogy rendes időkben sem tudta a gyeplőket kézben tartani.

Ezt legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy míg Ferencz császár utazott azon elismerésre, hogy belőle milyen jó Hofrath lett volna, és a legnagyobb virtusa abból állott, hogy az aktákat maga intézte el, addig Lajos főherczeg után fennmaradt ama szálló ige, hogy szerinte »az ügyeknek leghelyesebb elintézése, azokat elintézetlenül hagyni«.[1]

Nála az akcióképesség teljes hiánya volt konstatálható, és éppen azért, midőn az események szele erősebben kezdett fujdogálni, a kormány gyeplői kihullottak erőtlen kezeiből. Nemcsak hogy teljesen letört, de a közvélemény oly erősen foglalt állást ellene, hogy távoznia kellett Bécsből.

Az április 5-én megjelenő »Wiener Zeitung* ennek oly módon adott kifejezést, miszerint Lajos főherczeg a felelős kormány kinevezése következtében arra kérte a császárt, hogy hivatalos teendőitől, melyeket oly hosszú éveken által buzgón teljesített, fölmentessék.

Ez megtörtént; — ő éppen úgy menesztetett, mint Metternich. Az udvari Fronde czélzata idáig tehát teljesen sikerült. A sors keserű gúnyja itt kezdett azután a maga egész erejében működni, a mennyiben a győztesek képtelenekké váltak a győzelem gyümölcseit élvezni és az üresen maradt helyet betölteni.

[1] Helfert: Die Thronbesteigung des Kaisers Franz Josef. 20. lap.

Mi sem lett volna Zsófia főherczegnő nagyravágyásának szempontjából természetesebb, minthogy a vezetést férje vagy fia vegye kezébe, miután egész törekvése erre lyukadt ki. Ez kettős alakban történhetett. Vagy Ferdinánd trónlemondása folytán, a mit azonban Windischgrátz hiúsított meg.[1] Vagy pedig úgy, hogy a két főherczeg egyike a fejedelmi alter ego hatáskörével felruháztassék. Úgy látszik ez sem ment. Ferencz Károly főherczeg a közvélemény előtt teljesen népszerűtlenné vált éppen a felesége miatt. A mi Ferencz József főherczeget illeti, erre nézve -— mint szintén Helferttől tudjuk,[2] — Ferencz Károly főherczeg és a mérvadó körök fáztak attól a gondolattól, hogy a leendő császárnak az úgynevezett engedményekben része legyen. Ezzel azt akarták elérni, hogy a jövőre szabad kezet nyerjen mindennek visszaszívására, illetve mindannak keresztül gázolására, a mi Ferdinánd fejedelmi szava által biztosítva lett.

Természetesen Helfert úr jónak látja Magyarország alkotmányát semmibe sem venni; még azt is ignorálja, hogy az 1848-diki törvények szentesítésénél mindkét főherczeg jelen volt s érettök már ez által is elvállalta a szavatosságot. Nem is szólva a pragmatika szankczió világos határozmányairól, melyekben az öröklési jogczímmel egyszerre ki van mondva az elődök által szentesített törvényeknek az utódokra nézve kötelező volta.

Fájdalom, hogy e különben kiváló történész a szerzett jogok magaslatára emelkedni nem bír. Ö a dolgot tisztán az osztrák ossz birodalom, a jogeljátszás és általa a szlávokra nézve kedvezőnek hitt reakczió szempontjából tekinti. Ennek feltétlen magasztalói sorába tartozik, a mi különösen ki fog derülni akkor, mikor az 1848 deczember 2-iki eseményt — a Ferdinánd trónlemondását értem alatta — méltatja és azt mint nagy horderejű világeseményt dicsőíti.

Annyi tény, hogy egyelőre a két főherczeg *hors concours* lett. Mások után kellett tehát nézni, és miután az udvar kész lett volna az egész mozgalmat vérbe fullasztani, mi sem lett volna természetesebb, mint hogy az uralkodóház tagjai között az úgynevezett *fenegyerekek* lépjenek előtérbe, és a védtelen tömeggel szemben az ősi virtust kivágják. Ilyen különösen

[1]Helfert: Die Thronbesteigung des Kaisers Franz Josef. 343. lap.
[2]Ugyanott.

kettő találkozott; azonban mindegyik alaposan kudarczot vallott. Az egyik Estei Miksa főherczeg volt, a Deutschmeister, a német lovagrend nagymestere, kinek minden harmadik szava abból állott, hogy rebellisekkel alkudni nem lehet, és a ki kész volt azonnal lövetni, kartácsoltatni, a nélkül, hogy annak szüksége indokolva lett volna. De ezen czélzatával pórul járt, a mi alkalmat adott ezen fenséges napok egyik leglélekemelőbb jelenetének megtörténésére, melynek nem szabad a feledés hullámaiba elmerülni, hanem arany betűkkel kell a történet érctábláiba bevésetni. Az eset a következőképen történt.[1]

Márczius 13-án a Burg védelmére katonaság, különösen több ágyú lett kirendelve. A Burg előtti tér, mely a Kohlmarkt felé vezet, hatalmas népcsoportok által volt megrakva, mely meglehetősen izgatott álapotban volt, a nélkül azonban, hogy támadásra gondolt volna. Miksa főherczeg jónak látta szemlét tartani a katonaság felett, és miután abban a hitben élt, hogy nem leend ártalmas az emberekre ráijeszteni, megparancsolta az ágyúk felett rendelkező *Pollet* tűzmesternek, hogy a védtelen nép közé lövessen egyet. Pollet azonban az engedelmességet megtagadta. Egyrészt azzal, hogy ő nincs a főherczeg alá rendelve, másrészt semmi indokot nem lát a végső eszközhöz folyamodni. Erre a főherczeg dühösen a tüzérekre parancsolt reá. Pollet azonban az ágyúk elé állott és így saját életének koczkázásával megakadályozta a vérontást.

Természetes, hogy a nép dühe erre kitört, a főherczegnek menekülni kellett, és aztán kénytelen volt Bécsből, hol exisztenciája tarthatatlanná vált, a legrövidebb idő alatt távozni.

Albrecht főherczeg sem részesült jobb sorsban, ö Ausztriában volt katonai főparancsnok, a hol magát rideg és nevetséges militarizmusa miatt gyűlöltté tette. Ezen napokban ő vette át a bécsi csapatok felett a főparancsnokságot; Bécs utczáin fel és alá lovagolt, hadonászott, lármázott, és szinte leste a pillanatot, mikor vitézkedhetik. Ennek azonban Ferdinánd állotta útját, ki kategorice kimondotta, hogy a népre lövetni nem enged,[2] minek Albrechtre nézve az volt a következménye, hogy szintén jobb hazába vándorolt, Radetzky táborába, — a hol aztán olcsó babérokat szerzett neki Benedeknek és a magyar

[1] Lásd Reschauer idézett munkáját. I. kötet 308. lap.

[2] Bekenntnisse eines Soldaten. 10. lap.

bakáknak vitézsége éppen úgy, mint húsz évvel később Custozzánál John stratégiája és Maroiéié taktikája.

Annyi bizonyos, hogy akkoron vezéri és katonai képességei alaposan kétségbe vonattak.

Egy akkori folyóirat, a »Neue Zeit« felemlíti, miszerint a monarchia bajai legnagyobbrészt onnan származnak, hogy tehetségnélküli főherczegek állíttatnak az ügyek és a hadsereg élére.Sőt a hivatalos körök nézetét képviselő Hortig is elmondja,[2] hogy a harczot a katonaságnak a bécsi forradalommal már azért sem lehetett felvenni, mert Albrecht főherczeg nem bírt elég katonai tapasztalattal arra, hogy oly nehéz taktikai feladatot, minő az utczai harcz természetében rejlik, sikerrel megoldhasson.

Volt ugyan az uralkodóház tagjai közül egy, a ki minden tekintetben képes lett volna az új idők exigencziáinak megfelelni. Ez János főherczeg volt, a ki később — legalább alakilag — a fejedelmi alter ego hatáskörével fel is ruháztatott. Fájdalom azonban, János főherczeg az udvari körök előtt — éppen annál az oknál fogva, mert a megfelelő tulajdonságok felett rendelkezett, — nem volt grata persona és így a míg csak lehetett, mellőztetett.

Miután tehát az uralkodóházból senki sem akadt, Windischgrátz lett felruházva a diktátori hatalommal. A helyzet tehát oda fajult, hogy kénytelenek voltak a Wallenstein-féle koczkázattal járó preczedenshez visszatérni, mire nézve oly aulikus ember mint Latour miniszter a parlamentben igen jellemző és éppen nem biztató nyilatkozatot tett.[3] Ez azonban később történt, mikor a reakczió aratása megkezdődött; ekkor az egész dicsőség pünkösdi királyság számba ment neki és pár nap múlva távoznia kellett, oly erős volt a közvélemény áramlata ellene.

Az imént elmondottakból már kiderül, hogy alapos volt a feltevés a reakczió czélzatának sikertelenségét illetőleg. Részben azért, hogy midőn arról lett volna a szó, hogy az uralkodóház az erős kéz politikáját kezdeményezze, a vezetésre való képtelenség napnál fényesebben jelentkezett; részben a közvélemény erejének megnyilatkozása folytán, mely a visszafejlődési kísérleteket az illetőknek torkára forrasztotta.

[1] Bach: Geschichte der Wiener Revolution 1848. 193. lap.

[2] Genesis. 193. lap.·

[3] Helfert: Geschichte österreichs. I. kötet 74. lap.

Ily viszonyok között nem lehet csodálkozni azon, hogy az új korszak első kabinetjének feje, Pillersdorf[1] úgy állapítja meg a monarchia helyzetének diagnózisát, miszerint óriási felfordulás befelé, valamint teljes elhagyatottság kifelé képezik annak feltűnő jellemvonását. Ezen mozzanatokra azért kell kiterjeszkednem, mert ebből is látszik az ancien regime bukásának teljessége és így annak a feltevésnek megbízhatósága, hogy az új rend immár lassan meg fog szilárdulni.

Lényegében erre lyukad ki Ficquelmontnak véleménye is, ki hivatalos állásánál fogva a külpolitikai helyzetet teszi méltatás tárgyává. Midőn a külügyek vezetését átvette, körültekint a nagyvilágban, de támaszt, nyugpontot nem talál sehol.[2]

Ficquelmont legjobban szerette volna Oroszország közbelépését, de ez még nem volt megérve. Nagy bajt okozott Franciaország kétes magatartása. Ottan Mettemichnek bizalmasa, Guizot, mint tudjuk, megbukott, nemcsak, hanem bukásában magával rántotta az uralkodóházat is. Méltán lehetett attól tartani, hogy a köztársasági kormány forradalmi propagandát csinál Olaszországban, s esetleg haddal támadja meg Ausztriát·

Ausztriának legmegbízhatóbb szövetségese, Anglia is politikát változtatott. Az osztrákbarát tQryk helyett a wighek jöttek lord Palmerstonnal mint külügyérrel; ez pedig az osztrák uralommal Olaszországban egyszerűen leszámolt. Annyira ment, hogy egy ügynököt küldött oda Minto lord személyében,[3] a ki Ausztria ellen az egész vonalon fútta a követ.

Nem volt nagy fáradságra szükség, — egész Olaszország, mondhatni, mint egy ember állott talpra az idegen uralom ellen. A ki Ausztriát első sorban cserben hagyta, az az újonnan választott pápa, IX. Pius volt. Az ő neve képviselte a harczi riadót Ausztria ellen. Az *Evviva Pio Nono,* mely mindenfelé hangzott, egyértelműnek tartatott azzal, hogy *abasso Γ Austria* (le Ausztriával). Ilyetén hangulat mellett a párisi forradalom egyrészt, másrészt a bécsi események nagy visszahatást okoztak a lombard-velenczei királyságban, illetve a két fővárosban, Milánóban és Velenczében, melyek teljesen a forradalmi felkelés kezeibe jutottak, úgy hogy egyiket,mint másikat az osztrák seregeknek fel kellett adni. Milánóban az utczaiharcz öt napig tartott, mely után

[1] Handschriftlicher Nachlass. 91. lap.
[2] Auíklárungen. I. fejezet. ’
[3] Reuchlin: Geschichte Italiens. I. kötet 326. lap.

Radetzky kénytelen volt a várost kiüríteni és seregével Veronába visszavonulni.

Ez már magában nagy baj volt, de még nagyobb baj származott abból, hogy egész Olaszországban megindult a föld azért, hogy a Mettemich-féle formulát, mely szerint Olaszország tisztán földrajzi fogalom, meghazudtolják, — és illetve, hogy ezt a földrajzi fogalmat közjogi és politikai tartalommal ellássák és az állami és nemzeti egység magaslatára helyezzék.

Alkotmány és nemzeti egység volt a jelszó, mely egész Olaszországot egy táborba gyűjtötte. A pápai tartományok, Nápoly, Toscana, mind kivívták az alkotmányt. Nemcsak, hanem az illető fejedelmi házak, daczára hogy Ausztriának uszályhordozói voltak, sőt vele rokoni összeköttetésben is állottak, kénytelenek voltak Ausztriának hadat üzenni. Római, nápolyi, toscanai segédcsapatok lepték el Lombardia-Velenczét,[1] kik el voltak határozva az osztrák uralomnak véget vetni.

A feszültség tetőpontra hágott, mikor Sardinia királya, Károly Albert — ki idáig nem meggyőződésből, de a mihez mint Macchiavelli tanítványa alaposan értett, kétszínűségből adta az osztrákbarátot, melynek uralkodóházához rokoni kötelékek is csatolták, — végre levetette az álarczot és harczra kész seregével — mely összevissza 100.000 főt számlált — tényleg bevonult Lombardiába, még pedig foglalási czélzattal.

Ennek következtében Ausztriának helyzete az olasz tartományokban kétségbeejtővé vált; olyannyira rosszul festett minden, hogy egymásután két kabinet, Pillersdorf és Doblhofi, két külügyér, Ficquelmont és Wessenberg, elhatározták legalább is Lombardiát feladni és ily módon szabadulni a veszélytől. Elmek a kérdésnek egyes mozzanataival később lesz alkalmam bővebben foglalkozni, midőn az események fordulóponthoz értek.

Erre részben azért is lesz szükség, mert megismertet bennünket a monarchia nemzetközi helyzetével. Ennek tanúsága pedig abban rejlik, hogy a monarchia, mely vezérlő hatalomról álmodozott, mely el volt telve az V. Károly-féle révedezésekkel, állását soha sem benső szervi erejének — mint például jelenleg Németország — köszönhette, hanem igenis a szövetségek kissé mesterkélt rendszerének, melynek állandóságában ily viszonyok között bízni nem lehetett.

[1] Schönhals: Les Campagnes d'Italie 1848., 1849· 59. lap·

Ennek a mestere volt előbb Kaunitz, később Metternich. Napóleon bukása után a legnagyobb ügyességgel ő állapította meg az európai konczertet, a Pentarchiát, mely különösen biztosította volna Ausztria számára a német- és olaszországi pozicziót és ily módon a hegemóniát. Ezen rendszer azonban annyira ellentétben állott a fejlődő világ követelményeivel, hogy azok napirendre tértek felette. A konczert analógiájával a helyzetet úgy lehetett jellemezni, hogy a zenekar tagjait vagy nem lehetett előkeríteni, vagy mindegyik más nótát fújt.

Szinte később lesz alkalmam a német mozgalmakról szólani, melyek nemcsak önmagukban bírtak rendkívüli jelentőséggel, hanem az akkori magyar kormány politikájára is tanulságos világot vetnek, valamint a legszorosabb összeköttetésben állanak a reakczió felülkerekedésével.

Itten előzetesen csak annyit kívánok felemlíteni, — mint az ancien regime bukásának egyik következményét, — hogy a német viszonyok kettős irányban jelentettek fordulatot az előbbi helyzettel szemben. Említettem már, miszerint Ficquelmont kiemelte a bécsi mozgalomnak mondhatni pangerman jellegét, mely Ausztriáról tudni mit sem akart. Ficquelmont, mint telivér osztrák, különösen fájlalta, hogy a német birodalmi színek, az arany-fekete és piros, Bécsben mindenütt kiszorították a fekete-sárga zászlót.

Azt lobogtatta Ferdinánd a Burgból, ott pompázott a Szent-István tornyán, valamennyi köz- és egész csomó magánépületen egyaránt. A fekete-sárga színeknek napjai megszámlál taknak látszottak. Egy népszerű színműíró, *Kaiser,* nagy hatást keltő színdarabjában *Der Fiirs»,* következőképpen búcsúztatta el a császári lobogót:

Schwarz ist das Laster,
Und gelb ist der Neid,
Gelb ist die Bosheit
Und schwarz ist das Leid.
Schwarz ist der Satan
Und gelb ist sein Haus,
Gelb ist der Schwefel
Und schwarz ist so graus.
Schwarz ist die Finstemiss
Und gelb ist bios Schein,
Darum kann nur der Teufel
Ein schwarzgelber sein.

Ezenkívül, és ez már politikailag fontosabb dolog volt, Ficquelmont a legnagyobb aggodalmakkal tekintett a Frankfurtban megnyitandó német parlament elé, mely a súlypontot Bécsből oda helyezte volna át, tért nyitva oly elemeknek, melyek Ausztria különleges érdekei iránt mi érzékkel sem viseltetnek. Ennek a következőkben adott kifejezést: [1]

Ausztriának kormánya századokon keresztül német volt, ezt a jelleget nem vetheti le, Németországtól nem szakadhat el. Miután azonban az osztrák államtest egészen sui generis természettel bír, abba nem lehet belenyugodni, hogy Németország újjáalakítása az osztrák császár állását saját birodalmában megingassa. A megoldás abban van, hogy németek maradunk, a nélkül, hogy megszűnjünk osztrákoknak lenni.*

Egészen másképpen hangzott a porosz királynak akkoron napvilágot látott programmja, melyben kimondja, hogy Poroszország beolvad Németországba. Ezt azért teszi, hogy róla ama nagy veszélyeket, melyek fenyegetik, elhárítsa. Bízik abban, hogy az ő felhívására népe egész erővel fog talpra állani e nemes czél elérésére és sorakozni fog a német birodalmi zászló alá, melyet ő magasan lobogtat.

Ebben a bécsi hivatalos körök Nagy Frigyes hagyományainak, a régi versenygésnek fölélesztését látták. Szerintök ez véget vetett az osztrák császár és a porosz király közötti, Mettemich-féle *entente cordialenak,* az európai rend egyik zálogának. Ezen entente cordiale létrehozásában nagy érdeme volt Mettemichnek, a ki a porosz királynak kissé Hamletszerű egyéniségét a legnagyobb virtuozitással kezelte, úgy hogy Ausztriának nálánál megbízhatóbb szövetségese nem volt. Érdekes benne az, hogy később is megmaradt e felfogása mellett. Látni fogjuk majdan, hogy az 1848-iki osztrák kormányok ezt felfogni képesek nem voltak és őt tényleg ezzel ellenségükké tették. Az első lépést a hivatalos ^Wiener Zeitung* egy czikke képezte,[2] a mely reá — ezen kiáltvány ötletéből — egyik sértést a másik után halmozta.

Később bővebben fogok e kérdés fejleményeivel foglalkozni, itten elég ennyi, mint a megromlott általános európai helyzet egyik ismérvének feltüntetése.

[1] Ficquelmont: Aufklárungen. 51. lap.

[2] Reschauer: Das Jahr 1848. II. kötet 28. lap.

A kettős monarchia határain belül is az elszomorító benyomások egész légiója jelentkezett; első volt ezek között, hogy az, a mi az ancien regime áldásában, az erősségnek vártornya volt: a hazánk feletti rendelkezés véget ért és Magyarország kihasználása, tartományi és gyarmati függése megszűnt. Ezt illetőleg az 1848-iki törvények után a Lajthán túl magát senki csalódásban nem ringatta. Míg előbb a magyar diksaszteriumok: kanczellária, helytartó-tanács, udvari kamara a bécsi kormányszékeknek és politikának képezték az expoziturait, melyek hazánk katonai, pénzügyi, közgazdasági erejét osztrák czélokra beliferálták; a független felelős magyar minisztérium felállítása ez ellen egy élő tiltakozást képezett, és a kinevezés első napjaiban már ebben az irányban oly különbözetek támadtak a két kormány között, melyek az osztrák bürokratákat egészen kihozták a sodrukból.

A kormányzati teljes züllés és szétbomlás tünetei azonban sehol sem mutatkoztak oly erősen, mint az osztrák tartományokban, még pedig azon ponton, melyre előbb a legnagyobb gond fordíttatott. A századokon keresztül annyi pénzbe és mesterkedésbe került kormányzati és közigazgatási gépezet egyszerűen felmondta a szolgálatot. Igen jellemző volt e tekintetben magának az ancien regime bukásának módja; és pedig nem annyira az volt a jellemző, hogy egy nagyarányú, mondjuk utczai mozgalom eszközölte ezt a seprési műveletet; mert hiszen ez Párisban és Berlinben is megtörtént. Hanem abban, hogy egyes emberek, kiknek megbízásuk nem volt, kik mögött senki sem állott, kik tulajdonkép magok sem tudták, hogy e fontos szerephez miképen jutottak, mintegy saját akaratjukat rádiktálták a megrémült udvarra, Staatskonferenzre, hadseregre és a központosított államhatalomra, melyekről föltételezte tett, hogy sziklaszilárdan állanak.

Springer ezt így adja elő: »A rector magnificus Jenall és néhány más tanár kieszközölték a polgárság és az egyetemi ifjúság fölfegyvérzését. Montecuccoli, Breuner és Schmerling köszöntették le Metternichet. Végre egy ismert bécsi író, ki a lottónál fogalmazó volt, *Bauernfeld,* élénk előadásával a családi tanácskozmányt annak belátására bírta, hogy az alkotmány megadása elől komolyan elzárkózni nem lehet.«

Ezen mozzanat maga oly érdekes és jellemző, hogy azt hallgatással mellőzni nem lehet. Hiteles följegyzések alapján a tény-

állást el lehet olvasni az életrajzában.[1] Tudni kell, hogy az ancien regime utolsó éveiben Bauemfeld a bécsi polgári körök dédelgetett kedvencze volt, szellemes, élezés modora folytán is, mely a kormány elleni *frondeur ködösben* — a mi a hivatalnokok közt akkor nem volt szokatlan eset — találta leghálásabb thémáját. ö maga *Vorschimphernek* keresztelte magát. A márcziusi napokban a legnagyobb lelkesedéssel állott a mozgalmak élére. Abban a hitben élt, hogy engedmények nélkül az uralkodóház veszve van. Porlepett, hanyag öltözetben rohant a Burgba, Ferencz Károly főherczegtől kihallgatást kérve. Míg előbb az olympusi képzelgés, spanyol szertartás és osztrák nehézkesség ezt megakadályozta volna, ekkor Bauernfeld a kihallgatást megnyerte. Előadta, hogy alkotmány nélkül a császári család nincs biztonságban. Ferencz Károly megdicsérte bátor fellépéséért, hozzá meg is Ígérte, hogy a családi tanácskozmányt e lépésről értesíteni fogja. Azután felhívta, hogy a délutáni órákban jelentkezzék a válasz miatt. Midőn azután ennek Bauemfeld eleget tett, a főherczeg azzal fogadta, hogy minden kívánság teljesítve lesz.

Ha Bécsben a központon így álltak a dolgok, el lehet képzelni, hogy milyen *amabilis confusio* kapott lábra az egyes tartományokban, már annak következtében is, mert hiszen az összeköttetés a kormány és hely tart óságok közt megszakadt.

Az illető helytartók, az aulikus politika letéteményesei, az udvarnak kegyelt kékvérű protegáltjai, a kik különben csendes időkben szerették magukat a központi kormányszékek befolyása alól emanczipálni és saját kezökre dolgozni, akkor, mikor módjuk és alkalmuk lett volna megmutatni, hogy megtudnak állani a gáton, egyszerre csak elvesztették a fejőket és a mozgalmaknak labdajátékűvá sülyedtek.

A nagyhírű gróf Stadion, a lengyel helytartó, kiben akkor az udvari körök egy Bismarck-féle egyéniséget láttak, és a ki kész volt a hatalmi feszítés terén a szélsőségekre vetemedni, egészen jámbor ember lett, mindenben kedvére járt az általa oly annyira gyűlölt lengyeleknek, mindössze a sajtó feletti felügyeletet, mint *kegyet* kérte ki magának. Látni fogjuk, hogy később a katonai reakezió föllépésével megembereli magát, ellenkező irányban dolgozik; de hogy az igazi politikai erő nála teljesen hiányzott, az ebből is, mint más tényeiből kiderül.

[1] Emil Horner: Bauernfeld. 66. lap.

Ugyancsak ez történt fivérével, ki Csehországban működött, és a ki ottan a cseheknek minden partikuláris hóbortját és okvetetlenkedését elősegítette, abban a reményben, hogy most már ő lesz a helyzet ura. Mikor azután a mozgalmak hullámverése oda is eljutott, kénytelen volt elszenvedni, hogy a wenzelbadi vendéglőnek száj as korcsmárosa politikai vezérré tolja fel magát és küldöttséget vezessen Bécsbe, mely mint Prága városának képviselete, az akkori kormánynál követelései egy részét keresztül is erőszakolta.

Wickenburg pedig Gráczban saját szakállára engedélyezte a sajtószabadságot, mivel szintén nem volt bátorsága a közvélemény erélyes fellépésével szembeszállani. A tiroli helytartó Brandis, úgy akart magán segíteni, hogy a megtörtént eseményeket eltitkolta és letagadta. Azonban a nagy változás híre a hegyek közé is eljutott. A kikerülhetlen népgyülések ott is megtartattak és a sablonszerű nyilatkozatok hasonlóképen szárnyra keltek, a mi a hatóság tekintélyét alaposan tönkretette.

Kétségbeejtőleg állott a pénzügy, az államkormányzatnak azon ága, mely a reakczió műveleteinek sikeres keresztülvitelére döntő fontossággal bírt. A 48-iki válságot közvetlenül megelőző események vázolásával rámutattam arra, hogy az ancien regime gazdálkodása mennyire nem felelt meg egy reális költségvetési politika feltételeinek, különösen azon titkolódzás, mely az államháztartás eredményeit nyilvánosságra nem merte hozni, mennyire megrendítette a bizalmat Ausztria fizetésképességében. Említettem azt is, hogy éppen a bécsi nemzeti banknak helyzete minő aggodalmakra adott okot a nagy közvéleményben, valamint hogy ezen aggodalmak bírták rá a győri követet, Balogh Koméit, hogy ezt a kérdést az országgyűlésen szóvá tegye, a mi azután Kossuth márczius 3-iki nagy beszédére alkalmat adott.

Az állami háztartás adatai végre közzé tétettek. De hogy a kedvezőtlen képet kedvezőre változtassák, a tételek meg lettek hamisítva, úgy hogy a hiány helyett a papíron felesleg mutatkozott.[1]

Igaz, hogy a tájékozatlan közönség ezt a tisztességtelen fogást nem vette észre, de egymásután jöttek azok a rendszabályok, melyek mindenütt a pénzügyi tönk előhírnökei, az

[1] Springer: Geschichte Osterreichs. II. kötet 248. lap.

államjavak elzálogosítása, az érczpénz kiviteli tilalma, végre a bankóprés kihasználása.

A hadsereg hangulata, mely utóbb a reakcziónak fegyvere lett, különösen a legénység magatartására nézve, egy nagy kérdőjelt képezett szemben a jövendő alakulásával. Senki sem tudhatta, hogy ennek a hatalmi tényezőnek milyen lesz a magatartása a kamarilla általi felhívásra, és hogy nem fog-e a nép oldalára állani. Azonkívül még az alkotmányra teendő eskü, majd ismét a német birodalmi kormányzó alá való rendelés, mind oly mozzanatok voltak, melyeket a fegyelemre és szellemre nézve bomlasztó hatásúnak kellett minősíteni.

Azonkívül még egy egészen új és ösmeretlen fegyveres erő lépett a színpadra, a nemzetőrség képében. Ez igen nagy, számra rúgott. Pulszky[1] számítása szerint, ki Bécsben a magyar minisztériumban államtitkár volt és az ottani viszonyokat alaposan ösmerte, lehettek vagy 60 ezeren, hozzá mind jól fölfegyverkezve. A polgárság szine-java tolongott sorai közé, a miből föltételezni kellett, hogy reá az alkotmány védelme czéljából számítani lehet, miután egész Európában a nemzetőrség hivatását így fogták fel, különösen a vagyonos és értelmes elemeknek szerepét ebben látták.

Az, hogy Ausztriában a vagyonos osztály konzervatív, vagy jobban mondva schwartzgelb hajlamú, — akkor még nem volt tudva; nem lehetett föltételezni azt, hogy — a mint ez később történt — átcsap a reakczióhoz.

Azonban ne feledjük, hogy ezen vagyonos elemek kisebbségben voltak. A nagy többség, az apró emberek, különösen a munkások megmaradtak a szabadság oldalán, annak védelmezői, a kamarillának ostorai. Magatartásuk olyan volt, mely Grill - parzer ösmert versét Bécsről

> Schön bist du, doch gefährlich auch,
> Denn Schüler wie der Meister.
> Verderblich weht dein Sommerhauch
> Du Capua der Geister!

meghazudtolta. Mert e derék nemzetőrség viselkedése az egész nyár folyamán az októberi felkelésig és a Windischgrátz támadásával szembe szálló küzdelmig oly természetű volt, mely bizo-

[1] Életem és korom. II. kötet 116. lap.

nyára nem az élvek városát, a Hannibál harczedzett csapatainak megrontóját, hanem igenis inkább Saguntum elszánt magatartását idézi emlékünkbe. És ha Bécs — mint Saguntum — elbukott, az nem azért történt, mintha.Windischgrátz olyan lett volna, mint a lybiai oroszlán, sem nem azért, mintha ama bátor csapatokat emyedés fogta volna el, hanem egyszerűen azért, mert a mi részünkről kellő istápolásban nem részesültek. A mit majd a maga helyén részletesen ki is fogok fejteni.

Ily viszonyok között az ancien regime bukását véglegesnek kellett tekinteni. Annyival inkább véglegesnek kellett tekinteni, mert, mint már említém, az államfői funkcziók teljesítése oly kezekbe került, mely emberi számítás szerint kedvező kilátással biztatott. Továbbá annálfogva is, mert a korona egyelőre mindenesetre megszabadult azon elemek behatásától, melyek az új idők követelményeivel megbarátkozni nem tudtak, és igazán csak tőle függött, hogy a szabadulás állandó is maradjon. Azt is fel kell említeni, hogy a korona hosszas vajúdás után Pillersdorfban oly emberre akadt, ki ha nem is állott valami eszményi magaslaton, de tele volt jóindulattal, úgy hogy ha felülről kellő támogatásban részesül, idővel a becsületes béke embere lett volna és az átmenetet az ellentétek között meg is tudta volna találni. Végre a bécsi közvélemény mint Sión hegye állott az alkotmány és a hazánkkal való szolidaritás mellett, összegezve a helyzetet, el lehet mondani, hogy kevés jóakarattal a romlás helyett a boldogulás útja állott az uralkodóház és népei előtt. Látni fogjuk azonban, hogy nem ezen út lön választva, valamint azt is, hogy a sorsnak különös játéka folytán a reakczió előtt a téves út eleinte kedvező kilátásokkal kecsegtetett. Mintegy virágokkal látszott az behintve lenni, eltakarva amaz örvényt, melybe később az uralkodóház és a monarchia beleesett.

A mit első sorban az új elem térfoglalásának lehetett nevezni, az egyszerűen frondeurködés volt, azért, hogy ők lépjenek az arisztokráczia helyébe.

Az *ote tói que je m'y niette* szólamnak ismétlése czéloztatott. Jó forrásból tudjuk,[1] hogy a szabadelvűség ezeknél a köröknél csak czégér volt, mely az önző érdekeket, a stréberséget takarta. Az ancien regime alatt sem csináltak egyebet, mint

[1] Horner: Bauernfeld. 66. lap.

az udvarnak kultuszát, a *hauie créme* majmolását. Eleinte tetszett is nekik az új rend, mert azt hitték, hogy, mint Franciaországban Lajos Fülöp alatt, az ő napjok felvirradt és ők lépnek a kisajátított mágnásság örökébe. De mikor látták, hogy czélt nem értek, a remények füstbe mentek és hogy a véres koczkajáték megkezdődött, melynél esetleg nyerni édes-keveset, ellenben veszíteni sokat lehetett, előbb leszereltek, azután átcsaptak a reakczió táborába, és a végén ováczió-kat rendeztek Jellachichnak és Windischgrátznek.

Windischgrátz el is jött és bennök embereire talált. Ha mindennek daczára a győzelem lett osztályrésze, ennek oka, mint majd bővebben előadandom, a magyar politikai és katonai vezetés példátlan bárgyúságában állott, mely, habár játszva tehette volna, szövetségeseinknek kellő időben segítségére nem sietett. Rá kell tehát térnem annak előadására, hogy a helyzet miképpen fajulhatott ennyire; hogy a kamarilla kétségbeesett helyzetéből miképpen kerekedett felül, és — igaz, mindössze csak ideig-óráig — hogyan jutott oda, hogy úgy Ausztria, mint hazánk szabadságát eltiporja. Ezzel szemben rá kell arra mutatni, hogy a Lajthán inneni és túlnani közvélemény szolidaritása, a mi a kölcsönös szabadság biztosítását képezte, főleg Bécsben soha sem volt oly erős, mint ama dicsőséges márcziusi napokban, mikor a magyar küldöttség ott járt és Kossuth a bécsieknek bálványa lett.

Kétségtelen tehát, hogy ily viszonyok közt méltán lehetett a reakczió ügyét véglegesen elveszettnek tekinteni. Annyival inkább, mert az egészséges fejlődés elemei határozottan léteztek, még pedig oly életrevaló tünetek kíséretében, hogy ha ezek a kellő módon kihasználtatnak, a monarchia népei a romlás helyett a boldogulás útjára léphettek volna.

Az első kedvező körülmény magánál a koronánál — a szegény gyámoltalan Ferdinándnál — jelentkezett. Az a talpraesett német közmondás:

Was der Verstand des
Verständigen nicht sieht,
Das übet in Einfalt
Das kindlich Gemüth.

legalább az utolsó pontot illetőleg, nála teljesen bevált. Neki határozottan helyesebb és több érzéke volt az összhangot ille-

tőleg az államélet különféle tényezői között, mint a czéhbeli osztrák állambölcseknek.

Említettem, miszerint nem engedte meg, hogy a népre tüzeljenek. Éppen úgy ragaszkodott ahhoz, hogy adott szava beváltassék és az alkotmány életbeléptetése ne legyen csupán írott malaszt.

Kossuthtól tudjuk,[1] kinek Ferencz Károly főherczeg bizonyos szégyenkedéssel maga beszélte el, hogy a Burg erkélyéről, a német színekből álló zászlót lobogtatva, kiáltotta az ujjongó tömeg közzé: féljen az alkotmány!«

A jól értesült svájczi diplomácziai ügyvivő, Effinger, következőképpen ír márczius 23-án Ferdinánd közbelépésének eredményéről: *«Alig egy hét előtt a császári ház a végromlás szélén állott, melynek csakis Ferdinánd komoly akarata, hogy Ígéretéi beváltsa, állotta útját. Többszörösen tapasztalva kikocsizásai alkalmával a nép háláját, hü maradt elhatározásához és ebben a kérdésben nem tágított.»*[2] A baj azonban egyebek közt abból is származott, hogy gyenge testi szervezete és beteges idegei következtében minden nagyobb felindulás után görcsös rohamoknak volt kitéve, a mi a fejedelmi tevékenység teljes szünetelését vonta maga után.

Elmondottam már, hogy ezt a helyzetet a kamarilla önzó érdekei czéljából szerette volna kihasználni, a maga bizalmi férfiút akarván a fejedelem helyettesítésével felruházni. Valamint azt is előadtam, hogy a közvélemény állásfoglalása, legalább kezdetben, ezen czélzatokat meghiúsította. Valamit azonban tenni kellett, annyival inkább, mert, a mint erre később még reá kell térnem, az udvar május havában Innsbruckba menekült, a hová a szegény, jámbor fejedelmet magukkal czipelték és ilyformán a kellő intézkedések nélkül az egész kormányzati gépezet megakadt volna. Az intézkedésnek analógiáját a magyarországi példa szolgáltatta, melyről azután Ausztriára nézve is hímet varrtak.

Midőn az előző kötetben az 1848-iki törvényeket ismertettem, utaltam ama nagy horderejű intézkedésre, miszerint az 1848: III. tör vény czikk értelmében a felségjogok gyakorlata István főherczegre, egyrészt nádorispáni, másrészt királyi helytartói minőségében lett ruházva. Az egész megfelelt a nádor-

[1] Irataim az emigráczióból. III. kötet 265. lap.

[2] Bach: Geschichte dcr Wiener Revolution, 1848. 206. lap.

ispáni állás eredeti konczepcziójának; továbbá a personal unió és parlamentáris kormány hatályosságának.

Hasonló intézkedés történt Ausztriára nézve, a hol, miután mindenki lehetetlenné vált, János főherczeg ugyanoly terjedelmű megbízásban részesült. Hangsúlyozni kell, hogy ha már a fejedelmi jogosítványok kisajátítására szükség‘volt, ez eljárás jóval helyesebbnek és gyakorlatibbnak mutatkozott, mint a jobblétre szenderült Staatskonferenz szereplése. Mert annak nem volt sem intézménye, sem nyilvános jellege. És a mi a főhátrányt alkotta, hatásköre szabatosan meghatározva nem lett; hozzá több tagból is állott, a mi a kollégiumok minden rossz oldalát magában foglalta; holott ez az új rend a szabatos helyettesítés exigencziáinak — legalább alaki tekintetben — meg tudott felelni. Arra a kaptára volt ez húzva, mint a régensség intézménye, mely általános gyakorlat szerint a közjog és politika mérvadó szempontjait tudja önmagában egyesíteni.

Még arra a mozzanatra is rá kell mutatni, hogy a megoldás ezen módja által még jobban kidomborodott a közös uralkodónak kettős jogi személyisége, tudniillik, hogy ez úgy mint osztrák császár és úgy mint magyar király külön szuverént és fejedelmi jogkört képvisel, mely Ferdinándnál egyebek között abban is kifejezésre jutott, hogy mint osztrák császár az első és mint magyar király az ötödik számú jelzővel lett ellátva, akkor a különbség szemmelláthatólag, kézzelfoghatólag megtestesült a fizikai személyek különbözőségében. Az uralkodói tisztet hazánkban István főherczeg, Ausztriában pedig János főherczeg viselte; tehát mindegyik államban, nem más jogi, de más fizikai alany uralkodott s ezzel hatályba léptek az 1791-iki halhatatlan X. törvényczikk szabványai.

Hozzá kell mindjárt tenni, hogy bármikép vélekedik valaki a dualizmus politikai értékéről, a két főherczegnek meg kell adni, hogy e nehézkes gépezetben az uralkodóház szempontjából fenn tudták volna a szükséges összhangot tartani, ha őket felülről őszintén támogatják. István főherczeget mindennel lehet vádolni, csak azzal nem, hogy szakadár politikát csinált és hogy a koronára vágyott volna. Ezt még Hartig is beismeri.[1] Róla és arról a túlságig menő engedékenységről, melyet a magyar kormány tanúsított ebben az irányban, lesz még több szó.

[1] Genests, 190. lap.

Hasonlóképpen János főherczeget császárhű, tehetséges, jó embernek minősíthetjük. Főleg bő tapasztalatokkal rendelkezett; még pedig éppen olyanokkal, melyekre nehéz állásában leginkább reá szorult. Mint egész fiatal ember egy nagy hadsereg vezetésével lett megbízva, mely azután Hohenlindennél Moreau által iszonyú vereséget szenvedett, leginkább a vezérkari főnök, Lauer szerencsétlen tanácsai folytán. Később is üldözte a szerencsétlenség: a wagrami csatához sem jutott el kellő időben, itt sem annyira saját hibája, mint az osztrák hadseregben dívó kinövések miatt. Alkalma volt tehát a monarchia nagy szervi fogyatkozásaival megismerkedni. Valamint másrészt a napóleoni hatalom összeomlása megtanította arra, hogy az erkölcsi világrend törvényeivel ellentétbe helyezkedni nem lehet. Kiegészítette e tanúságokat pozitív értelemben, hogy a népélet őserejének számos példáiról vett tudomást a Napóleon elleni felkelésben. Tirolban saját szemeivel szemlélte, minő csodákat művel a hazaszeretet és nemzeti érzés. Ebben a tekintetben annyira ment, hogy a Napóleon elleni küzdelem hatályosságának czéljából az olasz nemzeti egységet is hivatalosan a zászlókra írta. Ez úgy történt,[1] hogy midőn 1809-ben Olaszországba seregével bevonult, felhívta az olaszokat, hogy rázzák le az idegen franczia jármot, mert míg azt nem teszik, olaszoknak nem tekinthetők, maga Olaszország csak álomkép marad.

Ezek a tréfák Ferencz császárnak egyátalában nem voltak ínyére. Elég esze volt arra, hogy a nagy népies mozgalmaktól óvakodjék, miután arra a következtetésre jutott, hogy végső fokon mégis eme hatalmas tényező az ő rendszere ellen fog fordulni. De nemcsak tárgyi, hanem személyes szempontok is uralkodtak nála, melyeknek éle János főherczeg ellen fordult. Az a féltékenység, melyet két tehetséges fivére, Károly és József főherczegek iránt érzett, rája is kiterjedt. A franczia háborúk válságai között azzal gyanúsították, hogy az alpesi tartományokból egy fejedelemséget akar magának kihasítani, hogy a felett mint Rhetia királya uralkodjék. Ferencz halála után Lajos főherczeg is kormányzati dogma gyanánt tekintette irányában a gyanút folytatni és őt mellőzni.

Természetes, hogy ily viszonyok között az udvarnak fülledt légköre János főherczegre nagy vonzerőt nem gyakorolt.

[1] Reuchlin: Geschichte Italiens. I. kötet 24. lap.

Távol maradt tőle és félrevonult Styria hegyei és erdei közé. Ezeknek a festői tájaknak egy szép erdei virágát, a brandhofi postamester leányát vette balkézre feleségül és vele boldog házasságban élt, a derék styriai nép között, melynek egészséges észjárását és érzelem világát megtanulta, ismerni és becsülni, annak jóllétére és gyarapodására fordítva tevékenységét. Való* jában meg is érdemelte a nép emberének jelzőjét, melylyel őt felruházták. így érte azután el, hogy általános bizalomnak és becsű* lésnek örvendett Ausztriában, Németországban, sőt nálunk is, a mit bizonyít az a körülmény, hogy a magyar kormány őt kérte fel, hogy közvetítsen közte és Jellachich között, a mire azonban azért nem vállalkozhatott, mert más feladatok és megbízások vártak reá.

Ezen megbízások közül a fejedelmi alteregónak szerepét nehéz szívvel vállalta el, mert a kamarilla vakondokmunkája már ekkor megkezdődött és azért juttatta Ferencz Károly mellőzésével ezt a szerepet János főherczegnek, mert nem akarta Ferencz Károly főherczeget oly tények részesévé tenni, melyeknek szükségszerű bekövetkezése előre volt látható és a melyeknek későbbi dezavuálása már akkor előre elhatároztatott.

Maga János főherczeg érezte is a pecsenye-szagot. Pillersdorf sürgetésére, ki minden áron őt akarta oda emelni, nagyon kitérőleg válaszolt.[1] Világosan megírja, hogy nem bízik megbízása sikerében, mert mások szócsöve vagy akarata végrehajtójának kellene lennie. Ilyen szerepre nem érez magában hivatást, nem is használna vele a közérdeknek.

Mindamellett a nyomásnak nem lehetett ellenállni. Elfogadta tehát az alteregói állást, de tevékenysége nem terjedt tovább, mint a Reichsrath ünnepélyes megnyitására és a Pillersdorf-kabinet lemondásának elfogadására. Időközben ugyanis meg lett választva a német birodalom kormányzói *(Rcichsverweser)* hivatalára, melyet nálunk illő tempore Hunyadi János és Szilágyi Mihály töltöttek be. így azután Frankfurtba kellett sietnie, miután a németországi kérdés úgy az uralkodóházra, mint Ausztriára a legnagyobb fontossággal bírt. Mennyire igaza volt kételyeiben, bizonyítja az a körülmény, hogy az uralkodóház bizalmatlansága rögtön új indokot talált, mert azzal gyanúsították, hogy német császár akar lenni.[2] A bécsi

[1] Pülersdorf: Nachgelassene Schriften. 140. lap.

[2] Sybel: Gründung des deutschen Reiches. I. kötet 262. lap.

porosz követ jelentései alapján konstatálható, hogy teljesen alaptalan ráfogás volt biz az, miután hiteles helyről tudjuk, hogy az uralkodóház érdekében mindent elkövetett.[1] Ha másképpen nem tudott magán segíteni, mikor olyanokat követeltek tőle, a miket hátrányosaknak tekintett, azzal állott elő, hogy ebben a kérdésben nincs véleménye és megfontolásra van szüksége.

így azután Ferdinánd magára lett hagyatva. Augusztus havában visszatért Bécsbe, minek következtében ki lett jelentve, hogy az uralkodást ismét általvette. Ez főleg nekünk szólott, következményeivel majdan találkozni fogunk. Igen jellemző, hogy erre mily nehezen vállalkozott, mintha sejtette volna, hogy mi készül és beteges állapotával vissza fognak élni. Semmiképpen nem akarta Innsbruckot otthagyni. Egyszer már a lovak be is voltak fogva és az indulásra minden készen állott, egyszerre csak megbicsakolta magát és kijelentette, hogy marad.[2] Végre mégis eljutott Bécsbe és ottan egészen ama fekete czimboraság, a kamarilla kezeibe került, melynek tagjait és ármánykodásait alkalmam lesz még bővebben megismertetni. Ez azután a boldogtalan fejedelmet fondorlatokkal és hazugságokkal egyik szószegésből és törvénytelenségből a másikba kergette, úgyannyira, hogy tarthatatlan helyzetéből más menekülés nem létezett, mint a trónlemondás, a mi 1848 deczember 2-án meg is történt. Természetesen egész más politika és czélzatok alapján, mint a melyek a Ferdinánd által szentesített törvényekben foglaltattak, a melyektől való szabadulás az új uralkodó programmjának központját képezte.

A második kedvező körülmény á reakczió elleni sikeres küzdelemre abból állott, — a mire már röviden utaltam, — miszerint a korona tanácsa részben megtisztult azon elemektől, melyek teljesen képtelenek voltak az új korszak exigenciáival megbarátkozni, és alkalom nyílt a szabadabb felfogás számára utat és tért nyitni. Ezt természetesen *cum grano salts,* az osztrák viszonyok tekintetbe vételével kell venni, de azért az átmenetnek lehetősége meg volt adva.

Az első sói disant alkotmányos kormány márczius 17-én neveztetett ki. Természetesen az ancien regime embereiből állott,

[1] Lásd erre vonatkozólag német államtitkárjának, Mathynak életrajzát Freitagtól. 298. lap.

[2] Helfert: Die Thronbesteigung des Kaisers Franz Josef. A mellékletek 140. lapja.

még pedig a maga egészében nem olyanokból, kikben a közvélemény megbízhatott, hogy az átmenetet az alkotmányos fejlődésre a kellő módon fogják előkészíteni.

Az egyik és legfőbb indok az udvar részéről abban rejlett, hogy a kormányzatot és végrehajtó hatalmat meg kellett tartani az ancien regime emberei számára, miután, mint már arra utaltam, a mérvadó körökben azon remény és feltevés uralkodott, hogy az egész alkotmányosdi játék csak pünkösdi királyság jellegé vei bírand, és éppen azért nem szabad a gyeplőt kezökből kiadni, hogy a szükség szerint az szükebbre szorítható legyen. Különben is elég gyakorlati érzékkel bírtak arra nézve, hogy tudják azt, miszerint az elveknek felállítása önmagában az üdvösségre még nem elegendő, hanem az egész a végrehajtáson fordul meg, és hogy itt azután az egyik kézzel vissza lehet vonni, a mi a másikkal adatott.

A miniszterelnöki állást Kollowrath töltötte be, a ki még Ferencz császár idejében az osztrák kanczellári tisztet viselte, a mi a belügyminiszterségnek felelt meg. A pénzügyminiszteterium Kübeck szakavatott kezére bízatott. Zanininek a hadügyi tárcza jutott, ö viszont előbb a Hofkriegsrathnál szolgált. Ficquelmontnak a külügyi tárczát adták, melyre már Metternich alatt elő lett jegyezve; Pillersdorf pedig magát a belügyminiszterséget vette által. A hivatalok, a hatóságok egyszerűen megmaradtak a maguk hatáskörükben, az egész változás tisztára egy névcseréből állott, a mennyiben, a mit elébb dikasteriumnak neveztek, az ezután minisztérium nevet viselt.

Mindennek megvolt a maga jelentősége, a mely a viszonyok természetében rejlett és mely nem is késett hatását érezteti, még pedig a folytonos kresczendónak minden következményeivel.

Maradt egyelőre minden a régiben, úgy a hatóságok, mint a vezetők dolgában. Az ellentét azonban a két világrend között oly nagy volt, hogy egyik válság a másikat gyorsan követte, a mi a kormányok és egyes miniszterek megbuktatására vezetett. De másrészt magának a kormányzásnak nehézségei is annyira fokozódtak, hogy ezek is megkívánták a magok áldozatait és a legrövidebb idő alatt Kollowrath, Kübeck és Zanini kiválását vonták maguk után.

Kollowrathnál a teljes hülyeség volt észrevehető. Ez az ember, a ki mindig áskálódott és adta a fenegyereket, még annyi

bátorsággal sem bírt, hogy a márcziusi napokban meg merje Mettemichnek mondani, hogy a közvélemény léköszönését hangosan követeli.[1]

Mikor pedig mindezek után oda jutott, hogy megmutassa, hogy mire képes, akkor — a munka kezdetén — nemcsak elvesztette fejét, de le is tört és képtelennek mutatkozott a reá háramló feladatok elintézésére. Annyira elvesztette fejét, hogy daczára cseh mágnás és osztrák bürokrata pöffeszkedésének, megkérdeztette az Aulától, hogy nincs-e kifogásuk ellene. Ezek adták a jó fiúkat és belenyugodtak, de mindez nem használt, az ellentét a régi formák és az új igények között nála oly fokra hágott, hogy be kellett adnia a kulcsot.

Kollegáját, Kübecket nem a képesség hiánya vezette helyének elhagyására, ö elsőrangú tekintély és munkaerő volt, ki szerény kezdetből emelkedett a pénzügyi szolgálat élére, mely minőségében 1848 előtt számtalan összetűzése volt a magyarokkal, — különösen Széchenyivel, — mert velők minden forint miatt, mely magyar czélokra lett volna fordítandó, kétségbeesett harczot folytatott. Hihetőleg igen sötétnek látta maga előtt a helyzetet úgy pénzügyileg mint politikailag, mire nézve, mint arra már hivatkoztam, vele az egész bécsi haute finance egyetértett. Természetes, högy ez első sorban a hazánkkal való viszonyra vonatkozott.

Az eszközöket, melyeket javaslatba hozott, maga is kétes értékűeknek tartotta. A pénzügyekre nézve Magyarország részéről az államadósság egy részének átvállalását kívánta. Minden valószínűség szerint ő fogalmazta az erre vonatkozó átiratot, melyet még 1848 április havában intézett Ferdinánd király István főherczeg nádorispánhoz. Méltón lehet ezt feltételezni, miután a pénzügyi helyzetnek és az osztrák államadósság álladékának alapos ösmerete, miről az átirat tanúságot tesz, csakis nála volt található.

Azonban arra már nem volt bátorsága, hogy Kossuthtal — mint magyar pénzügyminiszterrel — összetűzzön és azért odább állott. Politikai tekintetben pedig úgy szerette volna fedezni a hátát, hogy az egész monarchia Windischgrátz diktatúrája alatt ostromállapotba helyeztessék és szuronyok oltalma alatt alkottassák meg a kormány és csináljon politikát.

[1] Arneth Anton: Ritter v. Schmerling. 75. lap.

Ismét más szempontokból érdekes és tanulságos Zanini esete. Ez a hadseregnek egyik legképzettebb és felvilágosodot* tabb tábornoka volt, és e miatt polgári származása daczára a Hofkriegsrathba bejutott. De nem érezte magában az erőt és szilárd alapot a magas állású parancsoló tábornokokkal szemben érvényesülni, érezte is a közelgő katonai reakczió szelét és így inkább visszavonult.

Utódja gróf Baillet Latour, a katonai és udvari reakczió szelleme megtestesülésének tekinthető. Franczia emigráns családból származott, és már ennélfogva is minden népies forradalmi mozgalmat ab ovo gyűlölt. Nagy arisztokratikus és udvari összeköttetései voltak, és így egész valójával ezen talajban gyökeredzett. De azért nem lehet tagadni katonai képzettségét. A franczia háborúk alatt nem egyszer kitüntette magát. Hadügyminisztersége előtt a mérnökkar élén állott, melyet magas színvonalra emelt.

A legrövidebb idő alatt azonban helyzetének nehézségei, a siker bizonytalansága elvették kedvét és állásától minden áron szabadulni akart. A reakczió emberei, kik tudták, hogy milyen eszközt bírnak benne, nem engedték távozni. így azután megtartotta helyét, de kötelességének tartotta álláspontját a hadsereggel megösmertetni. A parancsnokló tábornokokhoz egy köriratot intézett,[1] melyben kifejti, hogy a kormány politikájával nem ért mindenben egyet. Reményű, hogy baj társai meg fogják érteni, hogy csak a hadsereg érdekeinek megóvása viszi ót arra, hogy oly kormány kebelében továbbra is megmarad, melynél a nézetek összhangja hiányzik.

Ez különösen két pontra lyukadt ki: általánosságban a kormányok neki túlzott szabadelvűek voltak; különlegesen pedig ő az olasz tartományokat a katonai *point d'honneur* szempontjából minden áron meg akarta tartani; egyebet sem csinált, mint hogy csapatokat küldött oda, holott a Pillersdorf-kormány — mint azt később elő fogom adni — arról le akart mondani.

Ha a Pillersdorf-kormány is túlzott szabadelvű volt neki, el lehet képzelni, hogy a magyar mozgalmakat milyen szemmel nézte. Tényleg az új rend és a hadseregi dualizmusnak esküdt ellensége volt. A magyar ügyeknél lesz róla szó, hogy ha

[1] Bach: Geschichte der Wiener Revolution. 580. lap.

eleinte úgy tetette is, mintha jó képet vágna a dologhoz, később annál jobban kiütötte fejét a szeg a zsákból.

Mikor a jó Mészáros Lázár nála mint honvédelmi miniszter látogatást tett,[1] udvariasan fogadta ugyan, de oly módon, hogy ez az egyeneslelkű magyar embert nem elégítette ki és Mészáros balsejtelmek és kételyekkel eltelve hagyta el őt; ezen előérzet később beigazolást is nyert. Pulszkyval szemben későbben egészen más képet vágott és minden szavából kiérzett a gyűlölet és megvetés, melyet a magyarok iránt érzett.[2] Hasonlóképpen Deáktól tudjuk,[3] hogy midőn Deák neki panaszkodott a főbb parancsnokok és a katonaság kétszínű viselkedése miatt, azzal vágott vissza: hogy ha eltöröltetnek az 1848-iki törvények, illetve, hogy ha katonai és pénzügyi dolgokban a *status quo ante* helyreáll, azonnal rend lesz.

Végzetes ember volt úgy az uralkodóházra, mint magára nézve. Nagy része volt Lamberg katasztrófájában is. Daczára annak, hogy István főherczeg figyelmeztette,[4] hogy Lamberget nem lehet miniszteri ellenjegyzés nélkül leküldeni, ő mégis leküldte, nemcsak, hanem a kinevezését tartalmazó eszelős kiáltványt, mely úgy a magyar közjogot, mint az országgyűlést durván megsértette, azonnal kinyomatta, úgy hogy Lamberg megérkezése előtt annak tartalma a közvélemény előtt ismertté lön és méltó felháborodást okozott.

A lehető legsúlyosabb kompromissziónak tette ki magát, mi egy férfit és katonát érhet, kinél az igazmondás elsőrangú kötelesség. Ugyanis a bécsi Reichsrathban folytonosan letagadta, hogy Jellachichot támogatja. Midőn azután kétségtelenül kiderült, hogy ez megtörtént és pénzt is küldött neki, akkor végre beismerte, hogy magánlevelekben érintkezett vele, meg hogy pénzzel azért látta el, mert a császár katonáit éhezni nem hagyhatta.[5]·

Mindez természetesen a legrosszabb vért szülte és pár napra rá bekövetkezett irtózatos és szánalmas halálának egyik indítéka lett.

A mire Kübeck nem mert vállalkozni, a magyarokkal való

[1] Lásd ennek emlékiratait. I. kötet 7. lap.
[2] Életem és korom. II. kötet 170. lap.
[3] Deák Ferencz összegyűjtött beszédei. IV. kötet 146. lap.
[4] Stefan Victor Erzherzog v. Osterreich.
[5] Helfert: lm Wiener konstituirenden Reichstag. 1848. 236. lap.

összetűzésre, azt megkísértette Krausz, a ki a pénzügyminiszteri tárczát általvette; — természetesen a rövidebbet húzta, a minek oka részben az akkori osztrák kormány gyengeségében, részben Kossuth erejében rejlett. Különben is legfőbb gondja abból állott, hogy a folyó kiadásokra pénzt teremtsen elő, a mit a bankóprés segélyével eszközöltek is. Ennek megfelelőleg tőle származik az a röpke szó, hogy ez a prés Ausztria Kaliforniája, a mely tartomány akkoron a mesebeli Eldorado szerepét játszotta, a hova az aranykeresők ezrével tolongtak. Mindenesetre egyike volt az osztrák hivatalnokminiszterek között az érdekesebb egyéniségeknek, úgy hogy a tárgyilagosság szempontjából is érdemes vele foglalkozni.

Igaz, hogy az egész embert a megtestesült fiskalitas kifejezőjének lehetett tekinteni. A rideg számok embere, a ki minden kérdést arithmetikai szempontból fogott fel, és ennek folytán mint teli vér bürokrata, a bürokráczia militáns válfaját képviselte. Mint akkor nevezték, az *incamer átlónak* fanatikusa volt. Ez azt jelentette, hogy a kincstár érdekeit mindenek felett valónak tekintette, és ha egyszer valamire rátette a kezét, ha a kincstárnak valamit tudott juttatni, azt ugyan ember lett légyen, a ki vasmarkából ki tudta szabadítani; — különben pedig a becsületes és kötelességtudó tisztviselő mintaképének volt tekinthető.

A kötelességtudásának teljességéről tanúskodik az is, hogy mikor az osztrák kormány tagjai számára az októberi napokban a veszély napjai bekövetkeztek és az úgynevezett népszerű miniszstereknek is, mint Bachnak, menekülni kellett, — Krausz megmaradt a helyén, hogy az államnak és banknak vagyonát, mely kezeire volt bízva, — ha kell vére hullásával — megoltalmazza. Nem lett bántódása egyiknek sem. A vagyonnak nem, mert a mozgalom eszményi voltánál fogva a tulajdonjognak szentsége megóvatott. Neki magának személyében sem, mert a felbőszült tömegek tisztelték nála a becsületességet, az áldozat készséget, az imponáló politikai és személyes bátorságot. Ritka becsületességét pedig bizonyítja az, hogy ámbár ezen zavaros és ellenőrzés nélküli időkben nagy vagyont kezelt és könnyen meggazdagodhatott volna, — mégis mint szegény ember halt meg.

Ezt a bizonyítványt a tiszta vizű pecsovics Hübner is kiállította róla és hozzátette, hogy azon proczedura, melylyel ezt

cselekedte, mindenesetre rendkívülinek minősíthető. Az egyetérti ifjúsággal mindig a legjobb viszonyban· állott, kedveskedett, nyájaskodott velök, sőt őket mindenféle kedvezményekben, főleg szivarokban részesítette, hangoztatva, hogy tulajdonképen pompás jó gyerekek, a mi természetesen az aulikus füleknek sehogy sem tetszett. Bizonyos száraz humor jellemezte, mely nem hagyta el a legválságosabb perczekben sem.

Jól felelt Windischgrátznek, mikor ez Bécs ellen támadását megkezdette és az ostromlott város nevében Krausz hozzá mint békeküldött járult, a mi magában véve is eléggé jellemzi az akkori felfordult helyzetet. Windischgrátz szemrehányásokat tett neki, fenyegetvén, hogy letartóztatja. *«Annak csak örülni fogok,* — válaszolt az önérzetes férfiú, — *csalódik herczegséged, ha azt hiszi, hogy én saját kedvemből maradok Bécsben. Ha teszem, az azért történik, mert uramnak a császárnak és a közjónak vélek szolgálatot tehetni.«*

Az új kabinetnek feje és vezérlő szelleme Pillersdorf volt, öt tekintik Ausztriában az egyetlen alkotmányos miniszternek, az alkotmány apjának, ki a reakczióval tényleg alkura nem lépett. Ez az osztrák felfogás róla, de a magyar kissé másképen hangzott.

Mikor már megbukott, akkor Kossuth az országgyűlésen következőképpen búcsúztatta el: *^Reményit,* úgymond, *hogy azután oly kabinet fog következni, mely belátja azt, miszerint az osztrák császár és magyar király egymással hadi lábon nem állhatnak.«* Ez kétségtelenül igaz, de másrészt az osztó igazság mindenesetre megköveteli, hogy azt el ne felejtsük, hogy nemcsak az udvar és bürokráczia, hanem még a mérvadónak nevezett lajthántúli közönség nagy része is hozzá szokott századokon át ahoz, hogy hazánkat adófizető tartománynak tekintse, még pedig tisztán egy képzeleti jog czímén és minden ez ellen vétőt birtokháborító bitorlónak tekintettek.

Erre vonatkozólag Pulszky beszél el egy jó dolgot.[1] Ugyanis apósa, egy bécsi tőzsér, a legnagyobb méltatlankodással panaszolta el, hogy a kapzsi magyarok most inár Erdélyre is rátették a kezöket. Hasztalan volt minden magyarázat, hogy Erdély a magyar szent koronához tartozik, és hogy az unió csakis jogos visszaszerzés, — a bősz Achillest kibékíteni nem lehetett.

[1] Életem és korom. II, köt. IOO. lap.

Pillersdorf mellett különben fel lehet hozni, hogy e hadi lábon léteinek egyik igazi forrása az volt, hogy magának az uralkodóháznak mérvadó tényezői ab ovo el voltak határozva Magyarország tartományi és gyarmati függését újból helyreállítani, a mibe — fájdalom — a magyar konzervatívok egy része hasonlóképpen belement. Ha ez nem történik, ha az udvar kezdettől fogva rászánta volna magát a törvényeket megtartani és az Ausztriával való viszonyokat Magyarországgal egyetértve békésen és méltányosan elintézni és ilyképen utasítja az osztrák kormányt, akkor bizonyára Pillersdorf magatartása is más jelleggel bírandott volna. Hogy az egész nem éppen rajta múlt, azt bizonyítja a későbbi kormányok eljárása, a melyek egymásután a kötekedés és ellenségeskedés szempontjából ráduplázták elődjeikre. Az érdességnek eme kresczendóját a következőképen lehet kifejezésre juttatni.

A Pillersdorf-kormány a gyámkodásnak és kihasználásnak azt a formáját kívánta helyreállítani, mely 1847 előtt divatozott. Ez Ficquelmont megokolása szerint jogczímét abban találta,[1] hogy a pénzügyi, hadügyi és külügyi kérdéseknek, melyek a birodalom hatalmi állásának eszközei, azon miniszterek által kell elláttatniok, a kik a fejedelmi székhelyen működnek, vele közvetlenül érintkeznek. Ezt a felfogást valahogy még olyformán lehetett menteni, hogy a hatalomnak ilyetén beosztása a korona felségjogainak gyakorlatához tartozik és így a magyar királytól azokat nem vonja el.

A Doblhoff-kormány már egy lépéssel messzebb ment, ő világosan az osztrák kormányra kívánta e hatáskört ruháztatni, a mi igen egyszerűen Ausztriának rajtunk való fennhatóságát jelentette. A Schwarzenberg-kormánynak már ez sem volt elég, hanem rövid úton, egy tollvonással hazánkat Ausztriába akarta bekebelezni. Vagyis mint Jósika, az előbb említett konzervatívok feje, a gőgös herczegnek oda mondta, hogy velünk úgy akar elbánni, mint Csehországgal a fehérhegyi csata után, holott ily csatát ellenünk még meg nem nyertek.

Reá térek most már Pillersdorf személyiségének és politikájának rövid ismertetésére, mely az osztrák viszonyok fejlődésében nagy hullámokat vert fel és hatásában a jövőre nézve

[1] Lord Palmerston: England und der Kontinent. I. kötet 28. lap.

is befolyást gyakorolt. Tisztelt olvasóim emlékezni fognak talán, hogy az előző kötetekben többször hivatkoztam reá, főleg az osztrák ancien regime jellemzésénél, mire nézve őt méltán klasszikus tanúnak lehetett tekinteni. Tehetséges, nagy képzettségű, fel világosodott ember volt, a ki azonkívül az osztrák közigazgatásnak majdnem minden ágában szolgált és otthonossá vált. A kormányzati gépezetnek minden csinját-binját ismerte és belátta a rendszer tarthatatlanságát és az alkotmány behozatalának szükségét, melyre nézve tervezetet is készített. A márcziusi napokban követelte annak behozatalát és nem csinált belőle titkot, hogy véleménye szerint a bajokon másképen, mint alkotmány által segíteni nem lehet.

Ez természetesen a már említett udvari Fronde-nak egyáltaljában nem volt ínyére és azért már ab ovo rossz szemmel néztek reá, a minthogy nem lehet kétség az iránt, hogy balsiker esetén pórul jár. Ennek az ellenséges udvari felháborodásnak volt a szócsöve Hartig, a ki[1] a következőket írja róla.

Pillersdorfot három téves nézet vezette útjain rossz irányba. Az egyik az, hogy miután a fejedelmi szó az alkotmányt kilátásba helyezte, ő azt hitte, hogy ez alkotmány már működik, vagyis magát alkotmányos miniszternek tekintette. A másik az, hogy bár a Reichsrath össze sem ült, úgy intézte az ügyeket, mintha már annak felelősséggel tartoznék. Ez vitte aira, hogy emanczipálta magát azon ellenőrzés alól, melyet a császár nevében, — de nem a kormány tagjai akartak gyakorolni. Ezzel vetett véget az államtanácsnak, a Staatskonferenznek, ezért kellett Lajos főherczegnek távoznia, hogy ily módon a fejedelem valahogy abba a helyzetbe ne jöjjön, hogy miniszterein kívül másnak nézetét is hallhassa. A harmadik téves nézet pedig abból állott, hogy abban a hitben élt, miszerint egy féket vesztett, felizgatott tömeg oly hálás lesz a fejedelmi kedvezményekért, hogy a törvény és állami rend korlátái között megmarad.

Talán nem szükséges fejtegetni, hogy e bírálat Pillersdorfnak legnagyobb dicséretét tartalmazza. Mikor a fejedelem, habár ingadozások után kijelenti, hogy az alkotmány útjára lép, akkor a korona tanácsosának első sorban kötelessége ezt készpénz gyanánt venni és mindent elkövetni, hogy a köz-

[1] Genesis. 180. lap.

véleményben e hit mély gyökereket verjen és a bizalmatlanságot bizalom váltsa fel. A későbbiek igazolni fogják, hogy a bécsi válságok legnagyobbrészt arra voltak visszavezethetők, hogy a közvéleményből az aggodalmat nem lehetett kiirtani, hogy vele játékot űznek, a mit aztán az események igazoltak is.

Viszont azt is jogosultnak kellett tekinteni, hogy mellék- és titkos kormányokat megtűrni nem akart. A kamarillának szereplésével megbirkózni képes nem volt. Eléggé igazolja távozását az, hogy nem tudott megfelelni az alkotmányosság azon exigenciájának, hogy a koronának csak az lehet tanácsosa, kinek tanácsát meg is fogadják és a ki csakis azért állhat helyt és vállalhatja a felelősséget. Igen rövid idő alatt alkalma lett meggyőződni arról, hogy legmagasabb helyen az úgynevezett vívmányok csakis *reservatio mentálissal* adattak, hogy mindent el fognak arra nézve követni, hogy a mit az egyik kézzel adtak, a másikkal visszavegyék.

E tekintetben tanuságos volt a sajtót illető rendelkezés. A márcziusi napok első követelményét, a czenzura eltörlését, a sajtószabadság biztosítása képezte. Ezt az ígéretet Ferdinánd császár a legünnepélyesebben meg is tette. A kormány első tényei közé tartozott egy erre vonatkozó rendelet kiadása, mely azonban a czenzura számára hagyott egy hátsó ajtót és nem hozta be azt, a mit akkor és azóta biztosítéknak veszünk: a sajtóvétségek számára az esküdtszéket. Természetes, hogy erős mozgalom keletkezett belőle és a rendeletet vissza kellett vonni. Ez leginkább Pillersdorf műve volt, a kinél rendszerszámba jött, hogy ha lehet, a közvéleménynek engedményeket tegyen. Kissé furcsán hangzik Springer bírálata.[1]

Szerinte Pillersdorfnak negyven éves szolgálata alatt erélye megcsappant, jelleme megpuhult, természetes következményeként oly állapotnak, a mikor az illetőnek jobb meggyőződése daczára mindig engedni kell. Akarta a jót, cselekedte a rosszat, megfelelve az ismert latin közmondásnak: video, probo meliora, deterioraque sequor. A mint nem volt bátorsága és ereje 1848 előtt a felülről jövő nyomásnak és befolyásnak kitérni, miniszterségе alatt sem tudott az alulról támasztott követeléseknek ellenállni. Az utcza éppen úgy hatott reá, mint az-ancien regime alatt a császári parancsszó. Előbbi szokásához híven az enged-

[1] Geschichte Osterreichs. II. kötet 218. lap.

ményekben, még pedig a közvélemény irányában, látta a politikai bölcseség netovábbját. Úgy vélem azonban, az igazi indok nála onnan származott, mert belátta a Ferencz császár politikájának téves voltát, hogy a közvéleménynek engedni sohasem szabad.

*

Annyi bizonyos, hogy ezt a reakczió neki meg nem tudta bocsátani, a mit bizonyít az is, hogy annak győzelme után titkos tanácsosi rangjától és rendjeleitől is megfosztották, — a mit férfias nyugalommal és méltósággal szenvedett el.

Volt sorsában bizonyos tragikum. Mint Mohamed koporsója, ég és föld között lebegett. Az ancien regime talajából nőtt ki, ez okozta, hogy képtelen volt a közvéleménynek személye iránti bizalmatlanságát eloszlatni, és abból, hogy a közvéleményt megnyerni nem bírta, önként folyt a következtetés, hogy a háttérben leselkedő reakczióval megbirkózni nem tudott, vagy talán nem is akart. Mindezeket ő maga teljes nyíltsággal be is ismerte.[1]

Ez pedig rá nézve már azért is nagy baj volt, mert tulajdonképpen még Bécsben sem tudta a helyzetet uralni; ott más tényezők parancsoltak. Ez a sajátszerű állapot mindjárt a márcziusi napok alatt és után kezdődött, még pedig oly formán, hogy a mint az odáig fennálló kormány és közigazgatási gépezet összetört, még Bécsben is intézkedni kellett a rend fenntartása végett.

Ennek következtében az egyetemi légiónak alakítása nem kisebb embernek, mint Lajos főherczegnek engedelmével történt.[2] Ez már magában is elég kommentárt képezett, de bővebb indokolását megtaláljuk Pillersdorf hátrahagyott irataiban.[3] Látszik ebből a *horror vacui,* az a tátongó űr, mely a kormányzati eszközök és a társadalmi exigencziák között az ancien regime bukása folytán létrejött. Ez magyarázza meg ennek az igazi unikumnak keletkezését és nagy sikerét. Pillersdorf idézett soraiban kiemeli, hogy a kormány maga az egészen eleminek nevezhető kormányzati tekintetek szempontjából érezte egy oly tényező életbe léptetésének szükségét, a mely a közbiztonsági statusquo fenntartásának hatályos szerve legyen. Nem kell azt ugyanis feledni, hogy a régi császári hatóságok, egyszerűen

[1] Handschriftlicher Nachlass. 23. lap.
[2] Springer: Geschichte österreichs. II. kötet 191. lap.
[3] Handschriftlicher Nachlass. 89. lap.

képtelenekké váltak feladatuk teljesítésére, irányukban minden bizalom megrendült; különösen állott ez az előbbi mindenható rendőrségre nézve, mely még arra sem volt való, hogy a személy- es vagyonbiztonságra felügyeljen. A hol csak megjelent, nem csillapítótag, de ingerlőleg hatott. A dolog annyira ment, hogy az illető közegek egyszerűen ki voltak téve a tömeg haragjának és bántalmazásának, a minek folytán mihamarább elhordták az irhájukat. Ily módon azután a közbátőriét szüksége hozta létre azokat a rögtönzött szerveket, melyek egy általánosan érzett hiányon kívántak segíteni, miután a kormány, melynek első kötelessége lett volna ezeken a bajokon intézvényes alakban segíteni, erre nézve semmi képességet nem tanúsított.

Ezek a rögtönzött szervek az egyetemi légió és később az úgynevezett *Sicherheits-Ausschuss* voltak. Eleinte különösen az egyetemi légió a rendőrség tisztét végezte, a személy- és vagyon- bátorságot oltalmazva és őrizve. De a bécsi nép körében oly nagy bizalomnak örvendett, hogy egy német a *jurisdictio voluntaria*- nak is gyakorolta. Kisebb peres ügyekben bizalommal járultak •Bécs polgárai a légió hatósága elé, sőt még arra is volt példa, hogy válóperekben is bíráskodott.[1]

A mi már most ennek a légiónak összeállítását illeti: ebbe az összes egyetemi polgárok, a jogi, orvosi, bölcsészeti karok, valamint a műegyetemi és szépművészeti akadémiák hallga- tói, mindegyik mint bizonyos különleges jelleggel bíró csapat- test, lettek beosztva. Az egész légió vagy 5000 emberből állott, a monarchia, de főleg Bécs ifjúságának színe és virága.

A vezénylet egy bizottmány kezeibe volt letéve, melybe mindegyik század egy képviselőt küldött. Helfert [2] festőileg írja le az ifjúság főhadiszállását, főleg mikor mozgalmas napok keletkeztek. Az egyetem egyik szobájának ajtaján szénnel felírva lehetett olvasni a czímet: *»Studenten-Comité*<<.

' Sötét helyiség volt ez, különösen estenden, mikor azt mindössze egy faggyúgyertya világította. Az asztal körül ültek a bizottmány tagjai, körültök tolongtok katonák, polgárok, munkások, kérvényezők, jelentésttevők, stb.

Fontos politikai, katonai mozgalmak és események alkal- mával az ifjúsági bizottság képezte az akcziónak központját.

[1] Springer: idézett munka. II. kötet 303. lap.

[2] Geschichte Osterreichs vöm Ausgange der October-Revolution 1848. I. kötet 36. lap.

Figyelme mindenre kiterjedt, legalább mindenbe avatkozott, folytonos összeköttetésben állva a Reichsrathtal, a várossal, a nem·» zetőrséggel és a különféle bizottságokkal. Jelentéseket fogadott, rendeleteket bocsátott ki, újonczozott, fegyvereket osztott ki, gyutacsokat gyártatott. Az egyetem összes helyiségei egy nagy főhadiszállás, sőt táborhely benyomását tették. A falakon az előadások programmja helyett kiáltványok, katonai parancsok voltak olvashatók. A múzsafiak kardosán csörtettek fel és alá, vagy szalmazsupokon heverve pihenték ki a fáradalmakat.

Konstatálni kell, hogy a mi ez ifjaknak magatartását illeti, természetesen leszámítva bizonyos túlhaj fásokat és kinövéseket, melyek életkoruk és tapasztalatlanságuk folytán kikerülhetetlenek voltak, minden számba vehető tanú csak dicsérőleg nyilatkozik róluk. Az amerikai konzul, Stües, a ki az egész idő alatt Bécsben hivataloskodott és azon időkről igen becses munkát írt,[1] kiállítja azt a bizonylatot, hogy nem volt mozgalom Európában, mely indokaiban nemesebb, keresztülvitelében tisztességesebb lett volna, mint a bécsi. Különösen magasztalja a tömegek eljárását, mely természetesen legnagyobbrészt az egyetemi ifjúság számlájára írandó.

Nagyon szépen adott kifejezést a bécsi diákság helyes politikai felfogása iránti elismerésének gróf Teleki László a képviselőház augusztus 3-iki ülésében, egyebek között ezeket mondva:

»Azon tényezők között, melyek Ausztriában befolyást gyakoroltak, egy sem képviselte jobban az osztrák érdekeket, mint az *Aula. (Az* egyetemet értette alatta.) Mert ha meg is történt, hogy egy és más dologban túllőtt a czélon, de legalább útját állotta az osztrák kormány helytelen irányzatának. En az Aula tagjai iránt bizalommal viseltetem és meg vagyok győződve, hogy a magyarok és németek közötti szükséges összhang és egyetértés megszilárdításán fognak működni.«

A Frankfurtban székelő német parlamentben is megnyilatkozott irántuk a rokonszenv. A legnagyobb haraggal és méltatlankodással törtek ki Windischgrätz ellen, ki horvát csordáival az Aulának szabadságát meg akarja fojtani.[2]

[1] Austria 1848—49. I. kötet 112. lap.

[2] Laube: Das deutsche Parlament. III. kötet 66. lap.

Az egyetemi légió volt nemzeti küzdelmünkben az irántunk való rokonszenvnek legerősebb támasza Ausztriában. Mikor a koczka eldőlt és a fegyverek ropogni kezdtek, egy nagy részük hazánkba jött és mint »német légió« harczolt mellettünk, kitűnve ragyogó vitézségük által. Egy jeles német író meg is énekelte ezt, kifejezve a szolidaritást, mely a magyar és német szabadság között létezik, gúnyolva azokat, kik e lépést helytelenítették.

»Sie wissen besser als ihr's wisst,
Dass dórt die Freiheit wird auferstehn.
Dass Deutschlands Feinde dort untergehn,
Dass dort der Deutschen Schlachtfeld ist,
Die braven Wiener Studenten.*

így nyilatkozik Grillparzer is.[1] Szerinte főleg azon járt az ifjaknak az esze, hogy a szabadságért elvérezzenek. Folyton a felett versengtek, kié legyen az első hely a támadásnál. A gyengébb testalkatúak különösen követelték ezt, mert az erősebbek könnyebben el tudják venni az ágyúkat, »mialatt a tüzérek töltenek*.

Ezt a mozzanatot nem lehet eléggé éles világításba helyezni. Mert ez is igazolja a magyar álláspontnak politikai és erkölcsi fölényét a hivatalos osztráké fölött, hogy a mi csak a Lajthán túl eszményi felfogástól áthatott tényező volt, az a magyarsággal nemcsak elméletileg rokonszenvezett, hanem kész volt piros vérének hullásáig is elmenni, a mi nagyobb keretben az októberi napokban történt meg.

Éppen ezért kissé naivnak kell tekinteni Helfertnek azt a kérdését, hogy a bécsiek októberben miért csináltak forradalmat? — Csináltak azért, mert midőn látták azt, hogy Latoür a magyarok ellen segítséget akart küldeni Jellachichnak, — a mit meg is akadályoztak, — akkor tudatára ébredtek annak, hogy a két nemzet szabadsága között szerves összefüggés, kölcsönös és viszontbiztosítás létezik és hogy ha a magyar szabadságot eltiporják, az osztráké felett is meg fogják húzni a lélekharangot. A mint nem is lehet kétség az iránt, hogy ha a segítség megérkezik, akkor a reakczió támadása csúfos kudarczot vallott volna.

Az ifjúság mellett még két tényező szerepelt, az egyik a munkásságot és polgárságot magában foglaló nemzetőrség.

[1] Lásd idézett munka 223. lap.

A másik pedig a már említett közbiztonsági választmány,aSícA^r· *heits-Ausschuss,* melyet maga Pillersdorf léptetett életbe, azon indokból, hogy miután a kormány és az ancien régimétől átvett hatóságok képtelenek voltak a személy^ és vagyonbiztosságot megvédeni, ezt egy népszerű hatóság tehesse helyette. Az ifjúság és nemzetőrség bizottságot választott, mely az Aulának küb dötteivel együtt alkotta ezt a testületet. Ennek a testületnek elnöke egy köztiszteletü, nagy tehetségű orvos — Fischhof — lett, kinek jeles munkájáról Ausztria alkotmányát illetőleg az előbbi kötetben emlékeztem meg.

Ezen bizottság lett Bécsben a helyzet urává: miniszteretket csinált és buktatott; *de puissance á puissance* tárgyalt a kormánynyal és a fejedelemmel is.

A hátterét pedig az egésznek azon belső szolidaritás képezte, mely a két igazán szabadelvű közvélemény, a magyar és az osztrák, de különösen a bécsi között megnyilatkozott. A 48-iki akciónak, melyet Kossuth nagy államférfiúi hivatottsága márczius 3-án a rendek tábláján kezdeményezett, éppen ezen szolidaritásnak, a kölcsönös szabadságnak és alkotmánynak, ha kell *conjunctis viribus* való megvédése, alapgondolata képezte igazi kiugró pontját. Elő lett adva, hogy ennek folytán lett Kossuth Bécsnek bálványa, hogy egész Bécs talpon állott, kész ha kell a Burgot megostromolni azért, hogy az inneni és túlnani jogos követelések teljesüljenek. Az is el lett mondva, hogy az ancien regime kénytelen volt derekát beadni, és az úgynevezett engedmények terére lépni.

A magyar küldöttség, mely feladatát be végezte és mely jogosan hitte, hogy a kettős monarchia egy új boldog korszak küszöbén áll, visszautazott hazájába, hogy a nagy reformokat nyélbe üsse. De nem távozhatott el Bécsből a nélkül, hogy meleghangú kiáltványban el ne búcsúzzék Bécs közönségétől.[1] Megállapítja ebben, hogy a szabadságnak hajnala felvirradt Ausztriára.

»A *divide et impera* istentelen elve, mely közöttünk a viszálynak sárkányfogait veteményezte, elbukott. Az a kötelék, mely ezután mindannyiunkat a hőn szeretett uralkodóház jogara alatt egyesít, nem szolgaság bilincse, hanem a szabadság-

[1] Reschauer: Das Jahr 1848. Geschichte der Wiener Revolution. II. kötet 13. lap.

hak aranykapcsa, mely szabadság csakis akkor van biztosítva, ha mindannyian egymásért helyt állunk. Minekünk magyaroknak kivánataink teljesítvék; ezután magyar kormány fogja intézni sorsunkat, szabad intézmények által támogatva. A fejedelmi szó biztosít benneteket, hogy ezután ti is a szabad intézmények áldásait fogjátok élvezni.

^Testvérek, mi egyek leszünk a szabadságban, erősek az egyetértésben, hatalmasak az összeköttetésben, melyet kölcsönös rokonszenv, hamisítlan bizalom és a felséges uralkodóház iránti alattvalói hűség megbonthatlanul fűzött egybe.

^Testvérek ! Ti kiéreztétek, hogy ügyünk közös, a meleg fogadtatás, melyben részesítettetek, felejthetetlen lesz előttünk, édes hazánk bérczei és völgyei visszhangolandják azt.

^Testvérek! Még egyszer köszönet és búcsúzó gyanánt még egyszer kiáltjuk: éljen az uralkodóház, éljenek Ausztria népei és a szabadság, testvériség és érdekközösség, mely mindannyiunkat egymáshoz csatol.«

Nem érdektelen kommentárral kisérte Kossuth a bécsi mozgalmakat, valamint azon kihatásokat, melyek az alkotmányos intézmények megszilárdulására vonatkoztak. Ugyané forrásból tudjuk,[1] hogy a bécsi ifjúság két tehetséges tagja társainak közepette tűnődött és töprengett azon a nagy problémán, hogy miképpen lehet a bonyolult helyzetből szerencsésen kibontakozni.

^Menjünk Kossuthhoz, — így szóltak egymáshoz, — a magyarok a szabad intézmények között nőttek fel, újabb történetük minden mozzanata ezen intézmények teljes kifejtéséért való küzdelmet tüntet fel, ők ismerik a hagyományos osztrák politika tekervényes cselszövényeit, ők ki fognak bennünket tanítani, miképpen kell cselekednünk, hogy az többé fel ne támadjon.« Ketten közülök fel is keresték a nagy néptribunt, mint a hogy ők nevezték.

Kossuth elismeréssel szólott a bécsi nép magatartásáról, mely a kesztyűt a monarchia tartományaiért felvette és e győzelmet kivívta. De — szerinte — ezeknek a tartományoknak megvan a magok egyénisége, mely érvényesülést követel. Különösen a magyarok példája után indulva. Itten tehát meg kell találni a helyes középutat az egység követelményei és a

[1] Lásd ugyanott, 13. lap.

tartományi jogosítványok közt. Sok függ a kormány férfiaktól; csakhogy a baj ottan van, hogy az előbbi rendszer ilyeneket nem nevelt. De bízni kell az alkotmányosság és szabadság nevelő erejében.

Erre az ifjak megjegyezték, hogy alkotmány még nem létezik, éppen úgy, mint nem létezik felelős kormány sem. Felkérték tehát Kossuthot, hogy ily értelemben szóljon a néphez, különösen alkalmasnak találván a márcziusi el-esetteknek temetését erre felhasználni. Kossuth ezt vissza-utasította, sem az alkalmat nem találva megfelelőnek, sem magát nem tartva illetékesnek, de biztatta őket, hogy ne kételkedjenek a *császár jóindulatában, ki bizonyára szavát be fogja váltani.*

Ezt az ígéretet tényleg maga Ferdinánd is megerősí-tette. Akkor történt ez meg, midőn a magyar küldöttség testü-letileg ment el az egyetemre, hogy az ifjaknak— kik előbb is, utóbb is személyökkel fizettek — köszönetüket fejezzék ki. Alig hogy e mélyértelmü esemény be lett fejezve, eget verő éljen-kiáltás töltötte be a levegőt. Ferdinánd császár maga, minden kiséret nélkül, nyitott kocsiban érkezett az Aulába, kifejezve atyai jóindulatát, a feledés fátyolát borítá az eset-leges túlcsapongásokra és fogadkozott, hogy a fejedelmi ígéretek egész terjedelmükben be is fognak váltatni.

Ennél a mozzanatnál nem lehet elhallgatni azt a körül-ményt, hogy a feledés fátyolának használatára nem igen lett volna szükség, mert a pezsgő, zajló ifjúság kész volt az első ked-vező alkalomnál a mérséklet szavát meghallgatni és a szerint cselekedni is.

Az ifjúságnak egyik matadorja és vezére egy derék pap, Füster volt, igazi Kapisztrán János-féle egyéniség. Mikor a májusi válságos napokban az összeütközés a katonaság és az ifjúság között kikerülhetetlennek látszott, Füstemek első dolga volt az Aulába sietni, lángszavakkal őket ellenállásra bátorítani, kijelentve, hogy velük marad, hogy osztozzék a veszélyben. A mint azután egész Bécs az ifjak pártjára állott, torlaszok emeltettek és a kormány meghátrált: viszont ő volt az első, ki a torlaszok elhordását és a békés foglalkozásra való visszatérést keresztülvitte.[1]

[1] Bach: Geschichte dcr Wiener Revolution. 449. lap.

Ebbe a kategóriába tartozik egy másik eset, melyet Laube írt meg.[1] ö akkor Bécsben járt és beszámol ottani tapasztalatairól. A császárváros rája akkor a felszabadított Jeruzsálem benyomását tette, melyben az emberek kimondhatatlan boldogoknak érezték magukat, hogy a járomból végre kimenekültek. Bizonyítgatták, hogy a nagy vívmányokra érdemesek lesznek és azokat, első sorban a sajtószabadságot, úgy fogják őrizni, mint a szemük fényét. Különösen útját akarták állani a túlzásoknak. Tényleg egy merész embernek, Schüttének, ki Németországból jött, a kiutasítását keresztül is vitték, nehogy ok nélkül a nyugalmat felzavarja.

Minő bizalommal és jóhiszeműséggel volt az ifjúság eltelve, bizonyítja az az eset, mely az alkotmány megadásának első híre alkalmával adta elő magát. Az egész légió díszben kivonult, egyike az ifjúság akkor igen túlzó irányú vezéreinek, Giskra, a későbbi 1867-es kormánynak belügyminisztere, harsány hangon kiáltotta oda, hogy a hála kifejezése gyanánt imára készüljenek. Ez meg is történt és azután az egész közönség a legnagyobb lelkesedéssel éltette a császárt és az alkotmányt.

Éppen így fogadták később a Doblhoff-kormányt is, a minek első következménye az volt, hogy a Sicherheits-Ausschuss önmagától feloszlott, azzal az érvvel, hogy a parlamentáris kormány hatáskörébe nem kíván avatkozni és annak felsőségét elismeri. Később azután alaposan megbánták a dolgot, mikor kisült, hogy a nép emberei renegátok, aulikusok lettek. Es azt a fegyvert, melyet polgártársaik bizalma kezeikbe adott, hogy igazaikat megoltalmazzák, azoknak elpusztítására kívánták felhasználni.

Ezekben adtam elő azon kedvező mozzanatok lényegét, melyekben egy új, egészséges fejlődés csirái fel voltak találhatók. De ezeket, mint látandjuk, a reakczió fagyos lehellete mihamarabb tönkretette. Mellőzve most a velünk szemben követett magatartást, melynek részleteit később fogom kifejteni, konstatálni lehet, hogy Ausztriában se voltak a viszonyok kedvezőbbek és hogy közel volt ott is a pillanat, midőn minden valószínűség ellenére a zimankós időknek órája bekövetkezik. - Előbb utaltam arra, hogy a Sicherheits-Ausschuss a paritás alapján tárgyalt a kormánynyal és udvarral, miniszte-

[1] Das erste deutsche Parlament. I. kötet 151. lap.

reket csinálva és buktatva. A miniszteri buktatásoknak alapját ab ovo azon egész jogosult és indokolt bizalmatlanság alkotta, mely a legmagasabb helyről bőven áradozó frázisok takarója alatt mindig észrevette az önkényuralom lólábát. Bármennyire megvolt a bécsi közvéleményben a hajlam minden kedvezőnek látszó mozzanatot kellően megfigyelni és jutalomban részesíteni, mégis már a legrövidebb idő alatt a kételynek fekete pontjai oly nagy számban jelentkeztek a láthatáron, hogy baljóslatúlag homályosították el a bizalom sugarait; a fényt árny váltotta fel s a bizalmatlanság teljesen úrrá lett az elméken.

Ezen bizalmatlanságnak első áldozatja a császári ház és külügyek minisztere, gróf Ficquelmont lett, ö, mint annyian az osztrák katonák és diplomaták közül, idegen, franczia származású volt. Előbb katonai szolgálatokat teljesített, a Napóleon elleni harczokban nagyon kitüntette magát, harczi kedve Wellington zászlói alá is vitte Spanyolországba. Innen ment át a diplomácziába; ott hamar megszerezte Metternich bizalmát, ki utódjának szemelte ki. Az ancien regime mértékével mérve okos és nagy látkörü embernek lehet minősíteni, a mit két munkája is bizonyít.[1] Könyvemnek előbbi kötetében idéztem egyes kijelentéseit, miből kitűnt, hogy hazánk iránt, természetesen osztrák mértékkel mérve, éppen oly méltányos nézeteket táplált, mint Metternich, és hogy a saját személyére nézve elütött az átlag osztrák bürokraták kisszerű szűkkeblű felfogásától.

Azonban a bécsi közvélemény Ficquelmont iránt kiirthatlan ellenszenvvel viseltetett.

Ennek az ellenszenvnek az volt az okozója, hogy az emberek őt Metternich tanítványának és követőjének tekintették, másrészt oroszbarátnak tartották azért, mert Miklós czár kedves emberei közé tartozott és mert orosz leányt, a Napóleon elleni 1812-iki hadjárat győzelmes vezérének, Kutusownak unokáját bírta nőül. Mulatságos alakban indult meg a támadás ellene; — egy napon egyik bécsi lapban következő czikk jelent meg, mely neki szólott:

»Kézirata a szuverén osztrák nemzetnek, felelős külügyminiszteréhez.

[1] Lord Palmerston: England und der Kontinent.

Kedves gróf Ficquelmont!

Tekintve, hogy önnek szolgálatai oly becsesek, hogy képtelenek vagyunk azokat továbbra jutalmazni; — tekintve, hogy azon kérdésekre, melyeket sajtónk idáig önhöz iútézett, nem válaszolt; — tekintve továbbá, hogy ön teljes érzéketlenséggel a közvélemény iránt, folyvást nagyképüsködik és titkolódzik, valamint hogy népszerűtlensége következtében bizalmat maga iránt gerjeszteni nem képes; — tekintve végre, hogy mint a Metternich-féle ukázoknak hosszú éveken keresztül való végrehajtója, nem alkalmas arra, hogy egy napról a másikra szabadelvű és a nép embere legyen: — szükségesnek tartottuk önnek abbeli legmagasabb elhatározásunkat tudomására hozni, hogy megnyugtatna bennünket, hogy ha nyugdíjazás iránti kérvényét mihamarabb benyújtaná, mely is a leggyorsabban, még pedig kedvező értelemben el fog intéztetni.

Kelt birodalmi fő-és székvárosunkban,Bécs, április 11.1848.

A szuverén osztrák nemzet..*

Természetes, hogy Ficquelmont erre nem hederített, a minek következtében a tüntetések megindultak ellene, melyek nap-nap után nőttek terjedelmükben, úgy hogy tényleg nem tudott mit tenni, mint a közóhajnak engedve, lemondását benyújtani, mely el is fogadtatott.

Utódja azután Wessenberg lett, kivel majdan bővebben f oglalkozandom.

Még jobban megvilágítja a helyzetet az alkotmány kérdése, melyből sokkal súlyosabb válság keletkezett. Említettem, hogy már a márcziusi napokban a korona nevében ez irányban szóval ígéretek tétettek. Midőn azután arra került volna a sor, hogy az ígéret határozottan kifejeztessék és formuláztassék, akkor a kormány minden törekvése oda irányult, hogy a kiáltványból az alkotmány megadását tartalmazó pont kihagyassék, vagyis, hogy erre nézve semmi szavatosság ne vállaltassék. Családi tanácskozmány tartatott, melyben abban a szövegben történt megállapodás, miszerint az összhaza konstruálása szempontjából a szükséges intézkedések megtörténtek. Ezek az intézkedések pedig abból állottak, hogy

egybehivattak az addig fennálló tartományi rendek, de a polgári rendnek erősebb részvéte mellett. Ebben a kiáltványban tehát egy árva szó sem található az alkotmánynak létesítéséről. Másrészt pedig az odáig működött tartományi gyüléseTc, az úgynevezett *Postulaten-Landtagck* oly semmitmondó jogkörrel rendelkeztek, hogy ily alapon egészséges közjogi fejlődésről szó sem lehetett.

De még ezeket sem hívták össze, úgy hogy az egész kérdés függőben maradt. Pillersdorf azonban, ki, mint már említettük, egy alkotmánytervezetet készített, mely nagyrészt a belga alkotmány nyomán készült, a minisztertanácsban minden követ megmozdított,[1] hogy az alkotmány megadassék, mert »a következményekért jót nem állhat*. Az ügy ismét egy családi tanácskozmány elé került, ott végre nagynehezen el is fogadtatott, csakhogy két feltételt kötöttek hozzá.

Az egyik abból állott, hogy az alkotmányt, mint XVIII. Lajos chartáját, fejedelmi adomány, illetve oktrojálás útján léptessék életbe; — a másik pedig, hogy a különféle konstituált népies hatalmak, melyek az udvarnak szemében szálkát képeztek, megrendszabályoztassanak. Pillersdorf ebbe belenyugodott. Két indok vezette eljárásában: az első, hogy maga is szeretett volna az exlex hatóságoktól szabadulni, melyek neki tényleg versenykormányt képeztek és a melyeknek intézményesítése alig lehetett czélszerű. De másrészt az ambiczió is vezette, hogy ő legyen az alkotmány keresztapja. Abban a hitben élt, hogy az előbbi állapotokkal szemben ez alkotmány oly üdvös reformot képvisel, mely a közvéleményt teljesen ki fogja elégíteni. Az alkotmány,[2] mint arra hivatkoztam, belga mintára készült, és az akkori szabadelvű felfogásoknak meg is felelt. Igaz, hogy életbe nem lépett; de néhány szóval mégis ismertetni kívánom, miután hozzá tartozik azon korszaknak jellemzéséhez.

A legérdekesebb része a munkálatnak — már t. i. magyar szempontból — abból állott, a mi tulajdonképpen benne nem volt, t. i. hogy az úgynevezett közös ügyek elintézését nem tartalmazta és hogy abban a Magyarországhoz való viszony hallgatagon mellőzve lett.

[1] Bach: Geschichte der Wiener Revolution. 349. lap.

[2] Lásd szövegét a Pesti Hírlap 1884-iki 41. és folytatólagos számaiban.

Nagy szerepet játszottak benne —*Grundrechte* czím alatt — a polgárok szabadsági jogainak biztosítása, melynek egyik pontja abból állott, hogy a hadsereg az alkotmányra meg fog esküdni.

Ki lett mondva a miniszteri felelősség, be lett hozva a képviseleti rendszer. A törvényhozótestület két kamarából állott volna, a szenátus arisztokrata, a képviselőház demokrata jelleggel felruházva.

Be kell vallani, hogy ha komolyan végrehajtátik és gyökeret ver, csakugyan meg lehetett volna vele élni és elismeréssel kellett volna szerzőjének adózni.

Az egész azonban nem szült jó vért. A közvélemény idegenkedett a fejedelmi oktrojálástól, természetszerűen attól tartottak, hogy ha az alkotmány ajándék képében jön, úgy vissza is fog vétetni, a mint ez később a hírhedt márczius 4-iki alkotmánynak sorsa lett. Azonkívül az egészet ósdi — nem annyira konzervatív, mint reakcziós — színezetűnek tartották, mely oly elemeknek kezébe adta volna a döntő befolyást, a kik nem kedveznek a haladásnak. Különösen visszatetszést keltett azért, mert a szükséges alkotmánybiztosítékok csökkentését látták benne, az akadémiai légió és nemzetőrség megrendszabályozását. A visszahatás és az izgatottság rohamosan terjedt és a közönség mindinkább elhatározott lett nem engedni, másrészről pedig követeléseit az alkotmány irányában érvényesíteni.

Május 15-én sűrű tömegekben gyülekeztek az emberek az Aula udvarán. Fölfegyverkezett diákok, munkások és nemzetőrök ezrei verődtek össze, hallgatva a szónokok lángoló beszédeit, melyek rikító színekkel ecsetelték a veszélyt, mely a kormány intézkedéséből a népjogokra származik. Egy kiáltás hangzott mindenfelé, még pedig az: a Burgba menni egyenesen, hol a minisztertanács ülésezett, attól és a császártól követelni a miniszteri rendelet visszavonását, valamint az alkotmánynak megfelelő értelemben való módosítását. Meg is indult az óriási tömeg és ellenállást nem találva, bejutott a Burgba. Ott ellepte az udvart, a lépcsőket, a termeket, elkezdett zajongani. Páni rettegés fogta el az egész szolgálattevő személyzetet, kamarásokat, udvari dámákat, cselédséget egyaránt, mely nem kevesebbet látott maga előtt, mint lemészárolt a tást. Maga Latour hadügyminiszter, a karhatalom birlalója, a kormányzati és császári tekintély fanatikusa tanácsolta főnökének, Pillersdorf-

nak, az engedékenységet, annak a rendeletnek, mely éppen e kettős követelmény megoltalmazására bocsáttatott ki, visszavételét.[1]

A svájczi ügyvivő jól informált jelentései alapján feljegyezték, hogy az a pár lépésnyi út, melyet Pillersdorfnak tennie kellett, hogy az ülésteremből a császár lakosztályába jusson, a beteges, törődött ember számára valójában a Golgotha-zarándoklással felért, miközben az összegyülekezett udvari cselédség — különösen annak női része — szemrehányásokkal és szidalmakkal illette a boldogtalant. Megtámadták, a miért az uralkodót veszélynek teszi ki, hűtlen sáfárnak nevezték, a ki a forradalmárokkal és demagógokkal egy kategóriába tartozik. Ferdinánd császár megadta a kívánt aláírást, a tömeg békességesen eloszlott. Pillersdorf végre hazatérhetett, nem azonban a nélkül, hogy a vezetők közül néhányan lakására ne kísérjék, főleg azonczélból, hogy egy kis, felnőttek számára való kitanításban részesítsék egy alkotmányos miniszter kötelességeit illetőleg.

Másnap, május 16-án, meg is jelent a legmagasabb kiáltvány, Ferdinánd császár és az összes minisztérium által aláírva,[2] melyben a nemzetőrségre és a többi testületekre vonatkozó rendelet visszavonatott, a Burg őrizete is fele részben a nemzetőrségre bízatott. Azonkívül a közvélemény megnyugtatására ki lett jelentve, hogy alkotmányos országgyűlés fog egybehivatni, mely nem két, hanem egy kamarából fog állani.

Ennek az utóbbi intézkedésnek magyarázata abban állott, mert, mint említém, féltek az arisztokráczia és papság reakczionárius hajlamaitól, melynek érvényesülésére a felsőház alakítása bő alkalmat nyújtott volna. Hozzá a népszuverénség tökéletesebb kifejezését látták az egy kamarai rendszer élet beléptetése által érvényesülni.

A Burgban lejátszódott izgalmaknak egyik epizódja abból állott, hogy az udvari benfentesek, sőt a cselédség is, neki esett a várományos trónörökös Ferencz Károlynak, könyörögve neki, hogy a fejedelemmel együtt meneküljenek a forradalmi fészekből, mely a forradalom alatti Páris szerepét kezdi játszani. Daczára a fontos érveknek, melyek a futás ellen szólották, a

[1] Springer: Geschichte Osterreichs. II. kötet 312. lap. —Johannes Scherr: 1848. II. kötet 163. lap.

[2] Genesis. 231. lap.

tanács meg is lett hallgatva és követve. Másnap a császár, császárné, Ferencz Károly főherczeg, neje és gyermekei sétakocsizásra indultak. Mikor Schönbrunnba értek, egyszerre csak, a legnagyobb csodálkozásra, a kocsisoknak kiadták a parancsot: ^tovább hajtani, nyugati irányban a Tirol felé vezető úton!« Egyike a szolgálattevő kamarásoknak vissza lett rendelve Bécsbe, hogy ottan tudassa a hadügyminiszterrel, miszerint a császár egészségére való tekintettel, a tiroli hegyekbe utazott, családja pedig nem akarja magára hagyni. Csakugyan a forrongó főváros helyett a csendes Innsbruckba menekült, a honnan azután csak hónapok múltán tért vissza.

A viszonyoknak hü ecseteléséhez tartozik a minisztérium kiáltványának ismertetése, melyben ez utóbbi esemény a közönség tudomására hozatott. Ezen kiáltványban, mely május 17-én látott napvilágot és melyet a magát ideiglenesnek nevező minisztérium írt alá, meg van írva, miszerint késő esteli órában esett a kormánynak azon váratlan esemény értésére, hogy a császári család Innsbruck felé elutazott. Oly módon esett értésére; hogy az elutazásnak indokai előtte ismeretlenek. Ennek folytán egy megbízható egyént küldött ő Felsége után, az iránt esedezve, hogy visszatérni vagy legalább tudtul adni kegyeskedjék, minő események bírták ezen fájdalmas eltávozásra. Különben arra kérik a rend és nyugalom barátait, hogy nehéz helyzetükben támogassák. Ezen kiáltványt a következő napon egy második követte, mely a hivatalos »Wiener Zeitung* ellen fordult. Ennek egyik czikkében analógia találtatott Ferdinánd menekülése és XIV. Lajos varennes-i futása közt, azon hozzáadással, hogy az ily események a köztársaság előhírnökeit képezik. Ezzel szemben a kormány kötelességének ismerte a bécsi lakosságot oltalmába venni azon gyanúsítás ellen, mintha *annak* fejedelme iránti hűsége megingott volna.

Nem érdektelen mindezekhez Hartig kommentárja,[1] mint a hivatalos osztrák felfogás kifejezése. Szerinte ezen két kormánynyilatkozat a forradalom képének teljességét tünteti fel. A fejedelmi család futásban keres menekülést; a legfőbb hatalom egy ideiglenes kormány kezében, mely naiv módon bevallja, miszerint nem tudja, hogy ura és gazdája mit leszen teendő. A hivatalos közlöny pedig ugyanekkor nyíltan köz-

[1] Genesis. 242. lap.

társaságról beszél és nem indítanak bűnvádi keresetet ellene, hanem üres deklamációkban terjengenek, melyeknek komolyságában sem maguk, sem mások nem hittek.

A fejedelmi család válaszolt is a hozzá intézett kérésre, illetve kérésekre, mert időközben Bécsből is egyik küldöttség a másikat érte, melyek mind kitérő választ kaptak, melynek lényege abból állott, hogy a visszatérés ama biztosítékoktól függ, melyek a hasonló sajnálatos események bekövetkeztét lehetetlenné fogják tenni. Az egésznek éle az egyetemi légió és Sicherheits-Ausschuss ellen irányult, melyek az udvari körök szemében szálkát képeztek.

Pillersdorf neki is durálta magát, hogy e biztosítékokat megszerezze. Egyenesen nem mert a félelmetes hatalmakkal szembeszállni, csak kerülő úton. Azt hitte, hogy segít a bajon az egyetemi szünidőnek időelőtti megkezdésével, mely után természetesen az apostolok oszlása fogna bekövetkezni és ezzel a legveszedelmesebb tényezőtől, az ifjúságtól szabaduland meg. Ez azonban mit sem használt; az ifjaknak az ellen nem volt semmi kifogásuk, hogy előadások nem tartatnak; de igenis az eloszlás ellen, a mi a többi népies elemeknek sem tetszett. Egyszerűen érezték, hogy igaz ügyüknek fejét és gerinczét mégis az Aula alkotja, mely nélkül könnyen elbánnak velők. Látva tehát a veszélyt, a hangulat mind izgatottabbá vált és a helyzet komolyabb színt öltött magára. Az egész bécsi polgárság pártjukra állt. Tüntetésekkel és csoportosulásokkal nem elégedtek meg, hanem torlaszok is emeltettek, melyek az egész várost ellepték, hogy ha a katonaság közbelép, az ellen is védekezhessenek.

Pillersdorf ismét engedni volt kénytelen. Sőt a helyzet annyival rosszabbra fordult, hogy a fennálló közbiztonsági választmány most már a községtanács küldöttei által is szaporíttatott, ilyformán természetszerűleg erősebb lett, hatáskörében megszilárdult, úgy hogy a kormányhatalom még jobban meg lett bénítva.

Pillersdorfnak, a ki így minden irányban csizmadiát fogott, most már az egyedüli reménye az alkotmányozó gyűlés összejövetelében volt. Reményiette, hogy akkor rendezettebb állapotok következnek be; de azonkívül kétségtelenül ama nemesebb becsvágy is vezette, hogy legalább része leend az alkotmány elkészítésében és így ama jótékony alkotás az ő nevéhez fűződik..

Ennek a feladatnak június végére kellett bekövetkeznie, mikor az alkotmányos Reichsrath összeülendő lett volna. De a mindenható Sicherheits-Ausschuss már előbb állást foglalt ellene, kimondván, hogy le kell köszönnie, mert iránta a bizalom megingott. A bizalmatlansági szavazat János főherczeg kezeibe lett letéve, ki, mint már említém, Ferdinánd innsbrucki tartózkodása alatt éppen olyan fejedelmi teljhatalommal bírt a lajthántúli tartományokban, mint István főherczeg nálunk.

A bizalmatlansági szavazatban különösen hangsúlyozva lett, hogy Pillersdorf nagyon is az ancien regime embere, holott pedig oly egyénekre van szükség, kik az új irányzatnak teljesen megbízható képviselői. Ez lett volna az őt követő Doblhoff—Wessenberg-kormánynak jogezíme. Hogy ez a kabinet ennek a követelménynek nem felelt meg, az később lesz előadandó, valamint az is, hogy a szabadelvű bécsi közvélemény mennyire csalódott abban, hogy ezen változás által a fejlődés menete nyűgödtabbá és biztosabbá lesz. Éppen ellenkezőleg történt. Az új kormány is, meg a Reichsrath is lassanként a reakezió eszközeiként jelentkeztek; mind összébb és összébb húzódtak és sűrűbbé szilárdultak a szálak — egy végzetes hurokká, mely úgy a magyar, mint az osztrák szabadság ügyét megfojtandó volt, úgy hogy a derék bécsi népnek egy utolsó kétségbeesett erőfeszítést kellett megkísérteni, hogy a halált hozó kötelet ketté tépje.

Mielőtt erről szólanék, ennek előzményeire, az osztrák viszonyok egy más csoportjának ismertetésére kell a figyelmet felhívnom. Jelesen arra a csoportra, a mely a reakeziónak működését és győzelmét biztosította. Ennek fellépése már az innsbrucki tartózkodás alatt bekövetkezett. Az előbb említett végzetes szálak összebogozása már ottan vette kezdetét. Ez a dolog különösen azért is érdemel figyelmet, mert ennek ideiglenes sikere újabb bizonyítékát szolgáltatta az uralkodóház hagyományos szerencséjének, mely azt, mint annyiszor a történetben, majdnem minden átmenet nélkül, az általánosan vélelmezett, kikerülhetetlennek látszó bukásnak mélységéből ez alkalommal is a diadal magaslatára helyezte. Innsbruckban is ez történt. Mikor azt lehetett hinni, hogy minden veszve van, akkor éppen azok a mozzanatok, melyek a bukás csiráit hordották magukban, — mint a nemzetiségi törekvések,

a népek alkotmányos követelései, a német és az olasz kérdés, — mind oly fordulatot kezdettek venni, hogy a reakczió biztosra vette, hogy játszmáját megnyerendi. Igaz, hogy e pontra nézve ki kell azonnal emelni, miszerint saját jól felfogott érdekében bárcsak ne nyerte volna meg, mert úgy az uralkodóház, mint összes népei a szerencsétlenségek egész ózonétól lettek volna megkímélve, mely ily módon záporként ömlött nyakukba. Nem is szólva azon megalázásokról, melyek a fenhéjázó politikát, a *páter peccavi* beismerése által érték.

Az első fordulatot a lojalitásnak kitörései képezték, melyek mindenütt jelentkeztek. Ez történt mindjárt Innsbruckban magában, mely a régi tiroli hűség és a császári érzés megnyilatkozásának színhelye lett. Egész Tirolnak harczedzett népe kész volt felkelni és a hálátlan Bécsnek rebellis lakosságát megfenyíteni. A többi városokból is érkeztek küldöttségek, arra kérve a császárt, tegye által székhelyét hozzájuk, ottan ragaszkodóbb és megbízhatóbb szivekre fog találni. Elől járt Prága és a csehek, kik ezt az állapotot a maguk czéljára akarták kihasználni.

Ezek a megnyilatkozások összeköttetésben állanak a nemzetiségi mozgalmakkal, melyek nemcsak Ausztria egyes tartományaiban, hanem Olasz- és Németországban is hatalmas erővel törtek előre. És melyeknek— mint már említém — kiindulási pontjuknak és végeredményeikben Ausztria szétbontására kellett volna vezetniök. Az előadás pragmatikájához tartozik annak a kiemelése, hogy ha — mint láttuk — magának Ausztriának központján, Bécsben, a hol odáig az állami élet és kormányzati tevékenység minden szála egybefolyt, nem voltak találhatók vezető-emberek, nem politikai programm; — ha az, a mi ottan megnyilatkozott, a bomlásnak szomorú képét tüntette fel, — akkor el lehet képzelni, hogy *in partibus* minő hangulatok és áramlatok vergődhettek felszínre. Ezen hangulatoknak és áramlatoknak hivatalos színhelyeit az illető tartománygyűlések képezték, melyekre vonatkozólag jól mondja Springer:[1] hogy azoknak feltűnő jellemvonásai a közösség iránti közöny, valamint a legmerevebb partikularizmus és osztályon zésből állott. Különösen feltűnt ez a német tartományokban, hol a közösség érzetének erősnek kellett volna lenni.

[1] Geschichte österreichs. II. kötet 385. lap.

Krajna, Stiria, a két Ausztria, Tirol, Salzburg és Morvaország tartománygyűlései leginkább szocziális jellegű működést folytattak, mely főleg a hűbéri természetű szolgáltatásoknak minden áldozat nélküli megszüntetésére és a parasztság felülkerekedésére törekedett.

Más tünetekkel találkozunk a szlávoknál, kiknek politikája vagy elszakadási törekvésekben nyilvánult, vagy Ausztria szláwá tételére vonatkozott, — oly czentrifugál képződésekkel, melyek Ausztriát a felbomlás szélére vezették volna. Az elszakadási vágyak góczpontja* Galicziában volt, természetesen a nemességnél és értelmiségnél.

A márcziusi zivataros napokban kezdődött is ott egy mozgalom, mely azonban karhatalommal gyorsan elfőj tatott és többé meg sem újult. Ennek pedig két oka volt. Az egyik a parasztságnak fenyegető magatartása, mely kész volt az 1846-iki tánczot, egy igazi *Danse macabre-t,* ismételni, midőn, mint ezt az előző kötetben említettem, az osztrák hivatalok tudtával, sőt hallgatag beleegyezésével iszonyú mészárlást vittek véghez az úri rendben. Éppen ezért a lengyel birtokos osztály el volt határozva minden áldozat hozatalára, hogy a jó egyetértés létre jöjjön és a küzdelemben a parasztság támogatására számíthasson. Megállapodtak abban, hogy a robotot be fogják szüntetni, még pedig azt akarták, hogy ezt május 3-án mondják ki, ily módon akarván az 1791-iki lengyel alkotmány évforduló napját megünnepelni, mely alkotmány Lengyelország idült bajain, a királyválasztás és a liberum veto eltörlése által akart segíteni.

A lengyelek ezen szép tervének neszét vette az osztrák kormány, és hogy annak elejét vegye, császári pátenssel beszüntette Galicziában a robotot. Ily módon a lengyel hazafiak a játszmát elvesztették. A lengyel parasztság fanatizálva lett ellenök és a császárhűség lángja magasan lobogott, olyannyira, hogy[1] midőn Latour hadügyminiszter Galicziából az összes katonaságot Olaszországba küldte Radetzkynek, ezt a ruthén parasztság úgy magyarázta, hogy ezek a császár védelmére sietnek, kit a rebellis lengyelek Bécsből elűztek, ök a magok részéről császárjok védelmére készek voltak előfogatokat, újonczokat adni, sőt még pénzbeli segítségre is rászánták magu-

[1] Helfert: lm Wiener konstituirenden Reichstag 7.

kát, csakhogy felülkerekedjenek. Meg fogjuk látni ezenkívül,, hogy a Reichsrathba is mily nagy számmal jelentek meg és Stadion vezérlete alatt egészen a reakczió szolgálatába léptek.

Szerepelt itt még az orosz beavatkozástól való félelem is. Miklós czár már ekkoron nagy sereget összpontosított Orosz-Lengyelországban, mely a legkisebb mozgalom ötletéből parancsot vett a bevonulásra, hogy elejét vegye annak, miszerint a veszélyesnek tartott tűz Orosz-Lengyelországba át ne csapjon.

Itten tehát a parázs a hamu alá rejtőzött és a lángra lobban ás csakis a megfelelő pillanat bekövetkeztétől függött. Ez a pillanat azonban el nem érkezett és így a lengyelek politikai tevékenysége semlegesítve lön. Csakis egyesekkel, legfeljebb kisebb csoportokkal találkozunk akkor, mikor az ágyú eldördült, úgy Bécsben, mint nálunk.

Ily módon a mi szláv mozgalom volt, azt inkább cseh nemzeti akcziónak lehet nevezni; Prágában összpontosult; de azért hatásában Ausztriára vonatkozólag mégis általános jelentőséggel bírt. Az előző kötetben megemlékeztem a cseh nemzeti újjászületésről első sorban irodalmi, később politikai tekintetben, mely a fehérhegyi csatának szomorú következményeit akarta eltörölni, és a cseh nemzet számára ama közjogi állás elérésére törekedett, melylyel az ezen csata előtti időkben bírt és mely kétségtelenül sok analógiát tüntetett fel azzal, a melyet mi bírtunk.

Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy midőn márczius-ban a vizek zajlása kezdődött, ezen törekvések határozottabb alakot nyertek. Egyelőre a cseh és német nyelv egyenjogúsítását követelték. E követelések egy Ferdinánd elé terjesztett felségfolyamodványban nyertek kifejezést. A folyamodvány az osztrák bürókban rekedt, a hol azzal Lajos főherczeg azon ismert receptje szerint bántak el, »hogy az elintézetlenül hagyás a leghelyesebb elintézése. Ez azonban nem sokat használt; Lajos főherczeg korszaka lejárt, a központi kormány nap-nap után gyengébb, ellenben a cseh mozgalom mindinkább erősebb lett. Pár hét múlva elkészült egy másik folyamodvány, mely a magyar minta nyomán indult és a csehek számára körülbelül azt az állást követelte, mely nekünk magyaroknak jutott. A szent Wenczel koronája követelte a maga számára azt a pozicziót, mely Szent Istvánénak jutott. Kollowrath és Pillersdorf — kik-

nek a folyamodványt felzettel ellátniok kellett — beleegyeztek a követelések teljesítésébe.

Ettől az időtől fogva csodálatos összhang kezdett jelentkezni a prágai főemberek és az osztrák kormány politikája között. A dolog annyira ment, hogy Palackyt, a cseh történetírót és a nemzeti párt vezérét, Pillersdorf a közoktatási tárczával kínálta meg. Igaz, hogy ezt Palacky nem fogadta -el, de azért mégis az osztrák politika malmára hajtotta a vizet.

Először azzal az általános természetű kijelentéssel, hogy ha Ausztria nem léteznék, Európa szempontjából fel kellene állítani. Azután állást foglalt a német egységi törekvések ellen és ezek ellen éppen úgy, mint a magyar államiság ellen megkezdte a háborúskodást. Vejének, Riegemek ebben az irányban való szerepléséről lesz még alkalom szólani.

A magyarok elleni állásfoglalás már a szláv kongresszus összehívásánál jelentkezett. Ennek eszméje egy délszláv, — vagy ha akarjuk — horvát politikusnak, Kukuljevich Ivánnak agyában fogamzott meg, ki a nagy szláv tömörülést első sorban ellenünk, magyarok ellen akarta kihasználni. Az eszmének természetesen leghűbb pártolója Jellachich volt, ki aztán a zágrábi gyűlésen a horvát nemzetnek a kongresszuson való képviseltetését indítványozta.

A magyar kormány — a mint neszét vette a dolognak — azonnal látta, hogy mi van készülőben, és hogy az egésznek éle ellenünk fordul. Volt rá gondja, hogy biztos embereket küldjön oda, egyebek között egy Thuranszky nevűt, ki maga is a kongresszus tagjai közé tartozott. Általános feltűnést keltett szép szakállával és hófehér szláv öltönyével, úgy hogy a meneteknél vele vitették a zászlót. Thuranszky nagyon jól játszotta szerepét és a maga részéről is hozzájárult ahhoz, hogy túlhajtásai által az egész kongresszus füstbe ment. Az osztrák kormányt is figyelmeztette Eszterházy által a magyar miniszterelnök, hogy ügyeljen az ottan történtekre, mert az sehogysem fér össze az osztrák kormány hivatalos politikájával, mely kifejezetten a németségre helyezte a súlyt. De Pillersdorf nem hajtott a tanácsra; ő be volt avatva a színfalak mögötti titkokba és tudta, hogy a kongresszus az ő kormánya ellen semmit sem fog tenni. Tényleg a kongresszus a prágai hivatalos körök protekcziójában részesült; a kormányzó, Thun Leó — a ki a magyarok ellen az előbbi években a szlávok szószólója volt,

később pedig Bach alatt mint kultuszminiszter az osztrákosítás apostolává lett, — egyike volt a mozgalom legbuzgóbb pártolóinak.

A kongresszus viselt dolgairól nem sok feljegyezni való van. Voltak pár százan, a legnagyobb része cseh, azután tótok, szerbek, horvátok és lengyelek, sőt orosz is volt köztük, — az ismert forradalmár Bakunin. Az elnökséget Palacky vette át, a ki azonban képtelen volt összhangot létesíteni; mert mindenki más nézetet vallott. Még az sem sikerült, hogy egymást valamely szláv nyelven megértsék. Igazi bábeli zűrzavar uralkodott, úgy hogy végre is a bizottságokban németül végezték a tárgyalást. Nagynehezen végre megállapodtak egy kiáltványban, melyet Európa összes népeihez akartak intézni, és a melyben a szabadság, testvériség és egyenlőség megvalósítása czéljából Európa összes nemzeteinek egy nagy általános kongresszusban leendő összejövetelét hozták javaslatba.

A kongresszust kÍsérő ünnepségeknek pedig szomorú vége lett. Az egész idő alatt egymást érték a tüntetések, míg végre összeütközésre került a dolog a katonasággal, illetve Windischgrátz herczeg főparancsnokkal, ki azután a maga módja szerint bánt el a tüntetőkkel. Természetes, hogy ezek a zavargások nem Palacky és a vezetők utasítására történtek, hanem folyományai voltak a felizgatott szenvedélyeknek, melyek különösen a németség meg a herczeg ellen — kit a kamarilla megtestesülésének tekintettek — minduntalan nyilatkoztak. A diákság, a munkások, sőt a cseh polgárság nem volt képes gyűlöletét elfojtani; a tüntetések rendzavarásokban végződtek, a mi aztán a herczeget véres visszatorlásra indította, melynél, több napi öldöklő utczaharcz után, ő maradt a győztes. A szláv kongresszus széjjelment, a vezetőkben pedig megerősödött a feltevés: a hatalommal jó lábon lenni, vele kiegyezni és a szláv propagandát ezen kipróbált czég pártfogása alá helyezni. Annyival inkább, mert körülbelül ezen időben látott napvilágot a kamarilla egyik igen tevékeny tagjának, Ferdinánd császár főudvarmesterének, gróf Bombellesnek egy nyilatkozata, mely Ausztria szláv jellegének hangsúlyozását fejezte ki.[1] Megerősítette ezen vélelmet a Reichsrathot megnyitó trónbeszédnek egyik pontja,

[1] Reschauer: Das Jahr 1848. Geschichte der Wiener Revolution. II. kötet 230. lap.

mely a nemzetiségek egyenjogúságáról szóló jelszót bedobta a közvéleménybe, melynek a nemzetiségek szerencsésen fel is ültek és a legnagyobb buzgalommal támogatták a reakcziónak rájok nézve is balvégzetű törekvéseit.

Azok az ellentétek, melyek egyrészt a szlávok és a kamarilla között, másrészt a szlávok és úgy az osztrák, mint a magyar alkotmányos és szabadelvű közvélemény között nyilvánvalóvá lettek, a Németországhoz való viszony kérdésénél különös élességgel domborodtak ki. Ennek ecsetelésére kell — még pedig némi körülményességgel — reá térnem. Többrendbeli indokok azok, melyek e kitérésre indítanak, s több körülményre nézve kell tisztelt olvasóim figyelmét fölkeltenem. Az egyik maguknak az egységi törekvéseknek, főleg azok megindulásának kérdése.

A megösmerést már maga az a körülmény is indokolttá teszi, hogy a német egységnek megalakulása a múlt század legnagyobb történeti tényét képezi, mely már akkor is Ausztriának nemzetközi és közjogi helyzetét a legközvetlenebbül érintette, és annak minden vonatkozásába még ma is belejátszik. Azután jön ama benső szolidaritás, melyet 1848-ban legjobbjaink a mi alkotmányos fejlődésünk és a német nemzeti törekvések között fennforogni láttak; továbbá az az összeköttetés, mely a német ügyek lefolyása és a kamarilla győzelme között létrejött.

Ezek a közvetlen indokok; de van még egy közvetett is, melynek fontosságát kicsinyleni nem lehet és mely szerény munkám czéljával és tartalmával legközvetlenebb összeköttetésben van. En ugyanis munkám egyik czéljául azt tűztem ki, hogy a csüggedés e korszakában a történeti események vüágánál reményt és vigasztalást nyújtsak az olvasónak; ugyanez a nemes czél ösztönözte Szalay Lászlót nemzete történetének megírására. Csüggedés érte még a nagy német nemzetet is, de ez nem akadályozta a kitartó munkában és a küzdelem árán *borúra derű* következett.

Visszatérve a kamarilla sötét terveire, itt különösen tisztában kell lennünk azzal, hogy a nagy német egységi folyamatnak megindulása három irányban hordott veszélyt a kamarilla politikájára. Először is a német egység alkotmányos alapon jött volna létre, az önkénynek bezárta volna útját, és elősegítette volna Ausztria alkotmányának megszilárdulását.

Másodszor ugyanezen egység szerves keresztülvitele halálos döfést adott volna az osztrák összállam hóbortjának. Végül pedig ezzel a Poroszország és Ausztria közötti százados versenygés a döntés küszöbére jutott és Ausztria zilált viszonyai miatt már ekkor lehetővé tett volna egy oly megoldást, mely a hegemóniát Poroszországnak juttatja, a mint ez meg is történt volna, ha ez szerencséjét önmaga nem teszi tönkre.

Ezek azok a mozzanatok, melyeket ki kell domborítanom, hogy a kamarilla működése és szerencséje, de végelemzésben fonák és tévesztett politikája kellően megérthető legyen.

A miket előadtam, az az ancien regime Ausztriájára vonatkozik, tehát, mint említém, arra a korra, midőn a nemzetek vagy nemzetiségek erői a Polizeistaat nyomása alatt állottak, midőn le lévén bilincselve, nem voltak képesek az egészséges politikai képződések és alakulások munkájához hozzáfogni. A szabadulás műve megtörtént ugyan, — a lebilincselt Prométheusz lerázta lánczait, az eredmény azonban a semminél kevesebb lett; nemcsak hogy a vezetők nem váltak be, hanem az intézmények reformálása sem sikerült.

Határozottan rosszabb helyzetbe jutott a korona hatalma, varázsa és tekintélye; mert ámbár a Staatskonferenz gyámkodása semmi szempontból sem tekinthető normális állapotnak, de azért a látszat meg volt őrizve; annak tagjai valahogyan értették is a dolgot és a mi a fő, az intézkedéseknek volt is gazdájok és a felelősségre vonás velők szemben elég hatályos módon gyakoroltatott is.

Az 1848-ki alkotmányosság és nyilvánosság, valamint a dualizmusnak uralma azonban már életbevágóbb intézmények létesítését tették szükségesekké. Szegény beteg Ferdinánd utóbb már uralkodói tisztének még szertartásos részét sem volt képes •betölteni. Ez a fejedelmi hatáskör teljes és intézvényes kisajátításához vezetett. A mint nálunk az 1848-iki III-ik törvény értelmében létesített intézmények engedélyezése is mondhatni harapófogóval csikartatott ki. A mi megadatott, egyszerűen félrendszabályt képviselt, melyet csak a közvélemény erőteljes állásfoglalása egészített ki. A mit a közvélemény leginkább sürgetett, a teljes sajtószabadságot, — azt a mérvadó tényezők semmi árért sem akarták megadni. Mindenféle korlátozással akarták azt engedélyezni, csakis mikor látták a rossz hatást,

az erélyes tiltakozást a bécsiek részéről, akkor történt annak megadása.[1]·

Különösen fáztak az alkotmánynak még csak megemlítésétől is. Egy nagy családi tanácskozmány hosszú időn keresztül törte a fejét a felett, hogy miképpen lehetne oly formulát találni, mely határozott ígéretet nem képvisel. Végre abban a szövegben állapodtak meg, hogy a szükséges intézkedések foganatosítása a közös haza megalkotása czéljából — *die Constitution des Vaterlandes* — meg fog történni.

Az áramlat azonban oly erős volt, hogy bele kellett a savanyú almába harapni. Megnyugodtak tehát az alkotmány adományozásában, mely fejedelmi oktrojálás jellegével bírandott és melynek elkészítése az újonnan kinevezett kormány hatásköréhez tartozott.

Miután pedig az első sorban várományos trónörökös, Ferencz Károly főherczeg semmi önálló akarattal nem bírt és nejének, Zsófia főherczegnőnek befolyása alatt állott, az uralkodóházból a trón közelében csakis a két fejedelmi hölgy, Mária Anna császárné és Zsófia főherczegnő maradt helyén, ök mindketten férfias akarattal voltak felruházva és a politika menetére csakugyan döntő befolyást is gyakoroltak.

Ha ezen mozzanat azt a fogyatkozást, hogy az uralkodóház tagjai nem voltak képesek az uralkodás exigencziáinak megfelelni, — pótolta is, következményeiben ez mégis úgy az uralkodóház, mint népeinek sorsára a legvégzetesebb befolyást gyakorolta.

Az előbbi kötetben elő lett adva, miszerint az államfői jogosítványoknak, a korona fejedelmi hatáskörének részleges kisajátítása régibb keletre vezethető vissza. Ez éppen az uralkodóház, különösen Ferencz császár szempontjából, a ki a korona hatalmát semmi szín alatt sem akarta korlátoztatni, teljesen érthetetlennek látszik; alig érthető, hogy Ferencz ne látta volna be, hogy Ferdinánd alatt a korona cselekvőképessége mindenesetre csorbát szenvedend. Igaz, hogy Lajos főherczeget — az egyedülit, kivel testvérei közül rokonszenvezett és kit hasonmásának tekintett — mintegy gyámként tette oda a fejedelem oldala mellé, hogy a korona működésében képviselje az ő kor-

[1] Lásd mindezekre Springer idézett munkáját. II. kötet 193. lap.

mányzati rendszerét: a *pensée inmuable-t,* a maradiságot, a mozdulatlanságot; mert az ancien regime inkább az ő, mint Metternich rendszerének tekinthető, habár ez utóbbi minden tekintetben felette állott. Csakhogy e természetellenes politikának beválása már ab ovo felette kétes értékkel bírt. Tudjuk, hogy Ferdinánd alatt nem egyedül Lajos főherczeg, de egy kollégium, a Staatskonferenz gyakorolta a felségjogokat. De azt is láttuk, hogy ezen élhetetlen intézmény az első válság alatt felmondta a szolgálatot és eltűnt.

Arra nézve kétség nem forog fenn, hogy Zsófia főherczegnő már az 1848-iki mozgalmak előtt a leghatározottabban állást foglalt Lajos főherczeg és tulajdonképpen Metternich ellen. Részben az a körülmény indította erre, miről már az előző kötetben egy szász diplomata, Vitzthum értesülése fölhasználásával szólottám, hogy veszélyeztetve látta a dinasztiát és magát a monarchiát, melyet vagy férjének vagy fiának szánt, — mindig abban a reményben, hogy ő lesz a tényleges uralkodó. Metternichnek azt nem tudta megbocsátani, hogy rája sem hederített és a közdolgokba mi belofyást sem engedett neki. Végre Metternichnével, kinek esze és büszkesége sértette, állandóan hadi lábon állott.[1] Bach erre nézve számos adatot hoz fel, főleg támaszkodik a svájczi ügyvivő, Eppinger jelentésére, a Id szintén határozottan hangsúlyozza, miszerint a Metternich- és az ancien regime elleni akczió erős támaszt nyert egy udvari cselszövényben, melynek élén egy nagyravágyó főherczegnő állott, az első trónvárományosnak, Ferencz Károlynak felesége, a másodiknak, Ferencz Józsefnek szüléje.

Helfert — a reakczionak történetírója és dicsőítője — nagy munkáját azzal vezeti be, hogy az a nagy átalakulás, melyet közönségesen a márcziusi forradalomnak szoktak nevezni, egészben üdvös befolyást gyakorolt a monarchia sorsára. Ámde, hár e tényt beismeri, annál súlyosabban ítéli el az eljárásnak mikéntjét, a forradalmi proczedurát. Igaz, hogy ezt az állítását nem indokolja, különösen nem mondja meg, hogy tehát voltaképen miként lehetett volna az úgynevezett Metternich- és Lajos főherczeg-féle regime-től szabadulni; — pedig, hogy ez az elvénhedt rendszer túlélte magát, azzal még az uralkodóház tagjai is tisztában voltak. Első sorban Zsófia főherczegnő,

[1] Lásd erre nézve Bach: Geschichte der Wiener Revolution. 184. lap.

a ki férjére döntő befolyást gyakorolt, és a ki fiának érdekében a legnagyobb aggodalommal tekintett a jövő elé, és e miatt többször Lajos főherczegnek neki is rontott. A Bécsben székelő diplomaták előtt nem volt titok, hogy a császári családban ily meghasonlás létezik. Érdekesen egészítik ki az előző kötetben idézetteket Eppinger svájczi ügyvivő jelentései; [1] ezen kívül pedig az udvari akczió és reakczió működését illetőleg osztrák történetíróknál számtalan becses adatot és helyes felfogást találunk, melyekből e sötét üzelmekről egészen tiszta képet alkothatunk magunknak. Valamint megállapíthatjuk amaz indokokat, melyek a politikai helyzet kedvezőtlen alakulása után a sötétbe burkolózás cselfogásaihoz vezettek.

A reakczió genezisét illetőleg szépen összegezi a helyzetet első sorban Reschauer.[2] ö különösen kiemeli azt a tényt, hogy már a nagyjelentőségű márcziusi napok előtt az udvarnál egy hatalmas klikk létezett, mely Lajos főherczeget, de különösen Mettemichet, ki egyszerűen szálka volt szemeikben, meg akarta buktatni. Ezen szövetkezet egyáltalában nem akart szabadelvű reformokat, bár ezek szükségét hangoztatta, hanem csakis a hatalom birtoka után vágyott. Ebből a czélból összeköttetésbe is lépett a bécsi szabadelvű elemekkel, felhasználva őket a mindenható államkanczellár megbuktatására. Mikor Metternich megbukott, akkor a győztes ellenzék rendszerváltozást és alkotmányt követelt.

Az udvari pártnak e fordulat egyáltalában nem volt ínyére. A szövetségesek útai eltértek egymástól, annyira, hogy az az udvari klikk már akkor kész lett volna az egész mozgalmat vérbe fullasztani. Ez a törekvés megtört a magyar és osztrák ellenzék erőteljes magatartásán, a világeseményekből alakult helyzetén, a katonai erők elégtelenségén, végre magának a reakcziónak szervezetlenségén. így tehát egyelőre függőben maradt a Damokles kard, hogy később annál erősebben sújtson le.

Erre vonatkozólag azonban némelyeket már itten el kell mondanom. Ugyanis, hogy magának a reakcziónak eredetét és működését jobban megértsük, okvetlenül tekintettel

[1] Lásd Johannes Scherr: 1848. Ein weltgeschichtliches Drama. 2 kötet.

[2] Lásd idézett munkáját. I. kötet 431. lap.

kell lennünk Zsófia főherczegnő egyéniségére és czélzataira. ö az, a ki az 1848-iki események lefolyása alatt az udvari Fronde vagy kamarilla központját képezi, és habár egyelőre a háttérben elrejtve működik, befolyása mégis — részben Mária Anna császárné, részben Windischgrátz segédlete mellett — döntő és végzetes lesz. A mi egyéniségének jellemzését illeti, erre majd akkor terjeszkedem ki, mikor odáig érek, midőn a kamarilla álarczát már levetette. Arra nézve nincs is ma már kétség, hogy Mettemichnek nem éppen dicséretes elejtésében Zsófia főherczegnőnek és az őt környező udvari klikknek nagy szerepe volt, a mit Metternichné naplójának nem egy pontja megerősít.

Csakhogy alaposan túllőttek a czélon. Jól mondja Schiller Fiesco vég jelenet ében: *Wenn der Mantel falit, muss auch der Herzog nach.* Metternich bukásával, éppen úgy mint mikor egy roskatag házból a mestergerendát kiszedik, annak magának is össze kell omlania, úgy omlott össze az ancien regime szerkezete, összeomlott pedig teljesen és véglegesen, úgyannyira, hogy rája nézve a franczia honossági törvény *sans esprit de retour-ját* méltán lehetett alkalmazni. A jelen esetben különösen hangsúlyozni kell azt a körülményt, hogy a monarchia helyzetét főleg az ancien regime szempontjából kétségbeejtőnek kellett tekinteni. Ennek rövid vázlatos ismertetésére azért van szükség, mert csak így lehet kimutatni, hogy Ausztria hova jutott, valamint hogy minden tényező összhangzatos működésére volt szükség a kibontakozás czéljából. A helyzet oly kétségbeej tőnek látszott, hogy valamint Magyarországon a fejedelem távollétében a korona felségjogai István főherczegre lettek ruházva, ugyanúgy Ausztriában János főherczegre lettek azok ruházva. Június 15-én jelent meg egy legmagasabb kiáltvány, melyben a Lajthán túl az összes felségjogok gyakorlásával János főherczeg lett megbízva.[1] Ez is oly intézkedés volt, melyet meglehetett indokolni és a mely be is válhatott volna, miután mind a két főherczeg határozottan jóindulattal viseltetett az iránt, a mit alkotmányos fejlődésnek nevezhetünk, és kész volt a közvélemény talajában gyökeret verni. János főherczeget azonban Frankfurtban megválasztották a német birodalom kormányzójának, úgy' hogy mikor Ausztriában a legnagyobb szükség lett volna rá, akkor

[1] Springer: Geschichte österreichs. II. kötet 395· lap.

kellett Frankfurtba utaznia; ezzel szabad keze lett a kamarillának. Ez a titkos czimboraság aztán szegény Ferdinándot egyik szószegésből a másikba kergette és számára tényleg oly lehetetlen helyzetet teremtett, a miből nem volt más szabadulás, csak a trónlemondás. A mi deczember 2-án meg is történt, természetesen egészen más indokokból és más programúi alapján, mint a mi Ferdinánd uralkodásának alkotmányos jellegét képezte, és a mi az egyedüli lehetséges mód lett volna, a mely a monarchiát a válságok vészei közül a polgári béke biztos kikötőjébe vezethette volna.

Szálló igévé vált Ferdinánd azon kijelentése, melyet bécsi jargonban beszélve tett: »/ *lass nit schiessen.n* Mely nemesszivű szavaival elejét vette amaz iszonyú öldöklésnek, melyet a válság tetőpontján Albrecht főherczeg, az önkény és katonásdi játék e fanatikusa akart kezdeményezni. Éppen úgy megemberelte magát akkor, mikor a reformok adásáról volt szó; a halogatásnak és vonogatásnak azzal vetve véget, hogy végre is ő a császár és ő az, a ki parancsol. A Bécsben székelő svájczi követ, Eppinger jelentéseiben sok érdekes adat van különösen arra nézve, hogy a jámbor, együgyű embernek az alkotmányosdiban, a vivátozásban, a kendőlobogtatásban, egy szóval az aura populáris játszi fuvallatában iszonyú öröme telt.[1]

A fejedelemnek megfelelő tanácsot adni, őt és az uralkodóházat a dolgok új rendjének, az alkotmánynak megnyerni, közvetíteni e hatalmas tényezők és a szabadság után epedő közvélemény között, megtalálni az utat az összpontosítás és önkormányzat között, valamint a nemzetiségi ellentétekből származó függő kérdéseket úgy állítani föl, hogy egy egészséges megoldás számára az ágy meg legyen vetve, — ez volt az adott viszonyok között az alkotmányos kormánynak első és legfontosabb feladata. Ezt a feladatot az új korszaknak három osztrák kormánya: a Pillersdorf, Doblhoff-Wessenberg, végre Schwarzenberg-Stadion kabinetek nemcsak nem teljesítették, de meg sem kisérlették, sőt határozottan a szükségesnek éppen ellenkezőjét cselekedték. Még azt sem lehet mentségül felhozni, hogy tájékozatlanság, vagy hogy a kezdet nehézségei képezték ennek indokát. Mert ellenkezőleg, a mint

[1] Johannes Scherr: 1848. Ein weltgeschichtliches Drama. II. köt., főképpen azon két fejezet: >>I lass nit schiessen« és Batrachomyomachia, béka-egérharcz.

e kormányok egymásután következtek, a helyett, hogy okultak volna a hibákon, mind mélyebbre sülyedtek a reakczió végzetes lejtőjén és az alkotmányt semmibe sem vették. A fokozódás e téren szemmel láthatólag jelentkezett. Ha az első Pillersdorf-féle minisztérium a rossz jelzőt érdemelte meg, melylyel a bécsi közhangulat sújtotta, a második már rosszabb, a harmadik pedig határozottan a legrosszabb volt. Pillersdorf mégis érzéket mutatott a közvélemény és szabad szellem iránt, de már Dobihoff, illetve Bach egészen más nótát fútták, míg végre Schwarzenberg a szurony önkényuralmát intézvényesítette.

Az olasz viszonyoknál hasonló iróniával találkozunk. Ennek vázolásánál még egy más körülményre is kell utalnunk, mely hazánkhoz való vonatkozásában kettős irányban jut kifejezésre.

Már az előző kötetben utaltam az olasz zavargások és mozgalmak kezdetére, melyek 1848 márczius havában Milánóban kitörésre jutottak. Ezen kitörés oly súlyos következményekkel járt, hogy Radetzky kénytelenítve lön csapataival Veronába visszavonulni. Itten összpontosította seregét és várta az erősítéseket, melyeket az osztrák hadügyi kormányzat erejének teljes megfeszítésével folytonosan küldözgetett. A helyzet mindennek daczára a lehető legveszélyesebbé vált, melyet a felkelés nagy méretei mellett még az is fokozott, hogy Szárdinia királya, Károly Albert a forradalomnak segélyére sietett és eleinte kisebb ütközetekben némi előnyöket is vívott ki. Általános is volt a nézet, hogy Lombardia-Velenczét megtartani nem lehet és Ausztriának le kell róla mondani. Ebben a nézetben volt a bécsi haute finance, sőt még Bruck is, a későbbi pénzügyminiszter, ki akkor a Lloyd-társulatnak volt elnöke, és a ki hírlapjában az átadásnak szükségét fejtegette.[1]

Pillersdorf — a kabinet feje — maga is rászánta magát, hogy ily irányban működjön, különösen mikor látta azt, hogy Francziaország és Anglia is ezt a nézetet vallja, sőt az előbbinek még közbelépésétől is lehetett tartani.[2]

A mi már most e tárgyalásoknak lefolyását és tartalmát illeti, erre vonatkozólag a szükségeseket előadandom akkor,

[1] Springer: Geschichte österreichs. II. kötet 243. lap.

[2] Lásd Handschriftlicher Nachlass, a két beszélgetést a franczia és az angol követtel.

mikor a magyar országgyűlésen az olasz segély kérdését ismertetni fogom. Ottan szembe fogom állítani a két tárgyalást. Az egész anyagnak felölelésére azért lesz szükség, mert az olasz segély rögtöni meg nem adásából szokták Kossuth ellen a legerősebb fegyvert kovácsolni, és az ö ebben a kérdésben tanúsított politikáját a törés indoka gyanánt állítják oda.

Különben is tárgytalanná váltak az alkudozások egyszerűen azért, mert mikor Radetzky megkapta a parancsot, hogy azoknak czéljából kössön az olaszokkal fegyverszünetet, akkor ő már a győzelem biztosságával támadta az olaszokat.

OSZTRÁK HADSEREG.

A veronai kongresszuson Ferencz császár az ott egybegyűlt diplomaták egyikének egy érdekes kijelentést tett; egyaránt érdekeset az uralkodóház politikáját, mint az osztrák hadsereg jellegét illetőleg. Abban az időben a kongresszus figyelmét legnagyobb mértékben igénybe vették azon alkotmányos mozgalmak, melyek úgy Olasz-, mint Spanyolországban keletkeztek. Ezen mozgalmak különösen az által váltak fontosakká, mert a katonaság mindenütt az alkotmány pártjára állott, szemben a fejedelmekkel, kiknek az alkotmány oly kellemetlen volt, mint az ördögnek a tömjénfüst.

Ferencz császár ez alkalommal eldicsekedett vele, hogy az ő országában az a lehetetlenség sorába tartozik, hogy a katonaság a néppel fratemizáljon, kezet fogjon; és előadta ennek a reczeptjét, mely abból állott, hogy a magyar katonát Olaszországba, az olaszt ellenben Magyarországba helyezte el, kik azután így kölcsönösen az ellenzéket féken tartották. Tényleg a 48-iki harczokban Radetzky győzelmeit legnagyobbrészt magyar bakák és huszárok vívták, ellenben a hazánk elleni hadjáratban az osztrák hadseregnek legvitézebb lovas-ezredje, a *Kress* nevű olasz legénységű chevaux-legers, könnyű lovas-ezred volt, a mely például Kápolnánál és Komáromnál csodákat müveit.

Arra nézve, hogy az osztrák hadsereg mivoltával és jellegével tisztába jöjjünk, azon összefüggésből kell kiindulni, mely nagy általánosságban szólva, politika, nemzeti jelleg és a hadsereg közt létezik.[1] Tökéletes igaza volt a háború nagy elmélkedőjének, Clausewitznek következő meghatározásában:

»A háború nem a művészetek és tudományok keretébe tartozik, hanem igenis a társadalom életébe. A háború nagy érdekek tusája és összeütközése, melynél a megoldás, fájdalom,

[1]) Lásd erre vonatkozólag Jáhns kitűnő művét: Heeresvcrfassungen und Völkerleben.

vérontás képében történik. Talán a kereskedelemhez lenne hasonlítható, mely szintén az emberi érdekek versenye, küzdelme, de még inkább a politikához, mely szintén versenynek, még pedig magasabb értelemben, tekinthető. A politika tehát a háború nemző szerve. Ott szülemlenek és alakulnak a háború körvonalai, mint a hogy az anyaméhben a csira feltünteti a méh tulajdonságait.*[1]

Kétségtelen, hogy a háború a politika eszköze, vagyis oly tényező, mely a nemzeti céloknak és akaratnak anyagi erőszak vagy kényszer útján történő megvalósítását viszi keresztül.

Ha ugyanis, mint munkám első kötetének élőbeszédében a politikát úgy és akként jellemeztem, hogy az mindig az illető élőlény vagy szervezet fenntartását célozza, melynek segélyével azt a létért való küzdelemben győzelmessé kívánja tenni, úgy a hadsereg, mint az állam fizikai erejének exponense, természet szerint találja meg helyét eme szervezet alkatelemei között. Es ha továbbá a nemzeti jelleg a fizikai erő nyílvánulásaiban is kifejezésre jut, — mert hiszen az illető egyéniség bélyegét süti reá, valamint minden alkotmány a nemzeti egyed különlegességeinek eredménye, — akkor az említett összefüggést bővebben fejtegetni felesleges.

Hiszen látjuk azt, hogy például még az államok területi alakulása is minő befolyást gyakorol a védelmi szervezetre, a katonai tulajdonságokra. S váj ez és Tirol hegyei épp oly természetszerűleg vonják maguk után a gyalogság előfeltételeit, mint a hogy a magyar és az orosz alföld talajából nőtt ki a könnyű lovasság eszményképe: a huszár és a kozák. Valamint Angliának szigeti helyzete csinálta azt, hogy az angol ember -a világ első tengerésze.

Róma története különösen érdekes világításba helyezi a párhuzamosságot a polgári alkotmány és a katonai szervezet közt.[2] A köztársaságnak különféle fejlődési fázisai, a szerény kezdetből kiindulva, az alkotmányos szabadság romjain a világuralom megszerzéséig, híven tükröződnek vissza a katonai szer-

[1] Clausewitz; Vöm Kriege. II. kötet. I. fejezet.

[2] Lásd erre vonatkozólag Lange; História mutationum rei militaris Romanorum inde ab interita reipublicae usque ad Constantinum magnum. Továbbá Hans Delbrück: Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte. Erster Theil, Das Alterthum.

vezet átalakulásaiban. Az első nagy politikai és katonai szervezőnek, Servius Tulliusnak intézményeiben látjuk az összefüggést a választói jogosultság és védkötelezettség között. Más típust képviselnek Scipio katonái, mint Marius és Caesar légiói. A pun háborúk alatt az egész római hadsereg a polgárőrség jellegét viseli magán, mely az eke mellől megy hadakozni. Később mindinkább fennforog a szakszerű állandó katonaság szüksége, melynél a fegyverviselés már életpálya. A militarizmus mindinkább tért hódít: Marius alatt kezdődik, hogy a katona csak vezérét és parancsnokát ismeri, és akkor, a midőn Caesar a tizedik légióval átlépi a Rubicont, a rendszer már teljesen ki van fejlődve. A légionárius mit sem gondol vele, hogy alkotmánya, sőt hazája ellen viszik, és hogy polgárjoga és szabadsága az, a mi porba tiportatik. A cezarizmus tovább viszi a lejtőn az elfajulást, mely végre a pretorianusokban éri el tetőpontját, kik vásár tárgyává teszik a császári bíbort és a többet fizetőnek vállait övezik vele körül.

A középkor teljes felbomlása a hűbériségnek katonai szervezetében találja kifejezését. A seigneurök és várurak azok, kik fegyvereseikkel képviselik az ország haderejét, és azok élén daczolnak a fejedelmi hatalommal, a mi katonai szempontból nálunk is a banderiális intézményben kifejezésre talál, habár politikai hátrányai elmaradnak és a magyar állam szilárd szervezete folytán az Anjouk alatt a nemzeti nagyságnak egyik erőssége lesz. Ezen khaotikus viszonyok közt látjuk feltűnni Német- és Olaszországban a landsknechteket és condottieriket, a mi semmi más nem volt, mint a szakszerű katonaság szükségének megnyilatkozása.

Tudjuk, hogy a középkor végén az erőteljes kormányzat és az állami egység követelményeinek a királyi hatalom megerősödése kíván eleget tenni, valamint az állandó hadseregek eszméje lassankint tért foglal, mint a fejedelmi felségjogoknak egy jelentékeny megvalósulása. Hunyadi Mátyás fekete serege nyitja meg ezeknek sorozatát. Majdnem párhuzamosan vele Spanyolországban Arragoniai Ferdinánd megtalálja az első nagy szervezőt és hadvezért, a hírneves spanyol gyalogság és állandó hadsereg kezdeményezőjét, Gonzalvo de Cordovában.[1] A spanyol állam, valamint hadi szervezete

[1] Lásd »Régi Magyarország«. 238. lap.

kevés idő múlva politikai erőtlenség folytán bomlásnak indul és átveszi a vezetést Francziaország. Itt egy jelentékeny fejedelem, XIV. Lajos, valamint nagy miniszterek: Richelieu, Mazarin, Louvois, az első kiváló hadügyminiszter, megalkotják a franczia hadsereget, mely intézményeivel, sőt még elnevezéseivel is minden európai hadsereg mintaképe lesz.

A XVII. és XVIII. század abszolút fejedelmi hatalmának legerősebb emeltyűje tehát a hadsereg, mely élénken tünteti fel az összhangot a politikai és katonai intézmények között. Érdekesen megnyilatkozik ez a kis Poroszországban, ezen par excellence katonai államban. Nagy Frigyes atyja, I. Frigyes Vilmos mondja ki a szálló igét: *ich stabilisire die Souverainitat wie auf ein rocher de bronze,* ö éppen úgy leszámol végleg a porosz rendeknek alkotmányos jogaival, mint a hogy megcsinálja és szervezi azt a kitűnő porosz sereget, mely Nagy Frigyes kezeiben csodálattal tölti el Európát és a jövő nagyságnak megveti az ágyát.

A franczia forradalom vívmánya, a jogegyenlőség keresztülvitele átalakítja és új alapokra fekteti a véderőt. A jogegyenlőség és az állampolgárság termékeny gondolata, az állam iránti kötelesség teljesítése az általános védkötelezettség keresztülvitelében érvényesül. Két nagy szervező, Carnot és Dubois Cran^é kovácsolják azt a hatalmas fegyvert, mely Napóleont a világ urává teszi.

És az imperátor csapásai által földre tepert Poroszország megtalálja Schamhorstban azt a lángeszű kezdeményezőt,[1] a ki az általános védelmi kötelezettséget oly módon intéz vény esi ti, hogy az a ma már mindenütt elfogadott védelmi szervezet alapja lett.

Olyannyira ismert tények ezek, hogy az államok politikai és katonai szervezete közötti párhuzamosságot bővebben fejtegetni vagy bizonyítgatni csakugyan felesleges munka. A tétel valósága talán sehol sem nyilatkozik meg jobban, mint az osztrák hadsereg alapításában és fejlődésében.

Munkám első kötetében, különösen ott, a hol az uralkodóháznak hazánkban való trónraléptét vázoltam, ismertettem annak politikáját. Előadtam, hogy ezen politika par excellence

[1] Lásd erre vonatkozólag Lehman: Scharnhorst; von der Goltz t Das Volk in Waffen.'

családi jelleggel bírt. A Casa d'Austria, Haus Oesterreich, Domus Austriaca, mint ahogy az 1723:1. t.-cz., az úgynevezett pragmatika szankczió nevezi, képviselte azt a nagy hatalmasságot, mely uralkodott népek és országok felett. Ezek a népek és országok nem tekintettek másnak, mint a családi hitbizomány állagának vagy majorságának, a hogy Deák Ferencz magát találó formulázással kifejezte.[1]

A hadsereg ennek a családi politikának volt eszköze. Annyira az volt, hogy a csatában haldoklók ajkairól is felhangzott a kiáltás: *»Es lebe das Haus Oesterreich«.*[2] Igaz, hogy másutt is a hadsereg az uralkodónak, az uralkodóháznak képezte az ultima ratiój át; ennek czéljait mozdította elő. Csakhogy ennél az intézménynél kitűnt a különbség a Habsburg és a Bourbon, meg a Hohenzollem és a Romanow uralkodóházak között. Ezek nemzeti dinasztiák voltak, sorsuk a nemzet sorsával összeforrott, a mi az ő érdekeiket szolgálta, az a nemzet szekerét tolta előre. XIV. Lajos, Nagy Frigyes, Katalin czárnő politikájukkal és hadseregükkel nemcsak önmaguk fényét és hatalmát fokozták, hanem egyúttal emelték országaik fényét, fejlődését és a nemzeti eszme térfoglalását. Senki sem fogja tagadásba venni, hogy XIV. Lajosnak, a Roi Soleilnek mily elévülhetlen érdemei vannak Francziaország állami és nemzeti egysége körül. Nagy Frigyes rossbachi győzelme először hozta kifejezésre Németország ébredő öntudatát. Suwarow volt az első hadvezér, a ki katonáival szemben azt a delejes hatást képviselte, mely az egy húsból és vérből való azonosság folyománya. Minden ízében orosz volt, és azt a nyers, érzéketlen anyagot, melyből serege állott, oly módon tudta lelkesíteni, mely azt úgy a leghihetetlenebb nélkülözések, mint a leghősiesebb haditények elkövetésére buzdította.

Nem így a Habsburgoknál. Ezen uralkodóház, mint láttuk, szétválasztotta sorsát azon nemzetek sorsától, melyek felett jogara parancsolt. Az illető nemzetek egyéniségének teljes megvalósulása és kifejezése az ő uralmuknak végét jelentette volna, éppen úgy, mint a hogy az ő győzelme a nemzeti halált következtette be. Ahogy azt Csehország példája, mire mindjárt visszatérek, fényesen bizonyítja. Ez természetesen kihatott a hadseregre, — annak alapgondolata és jellege megállapítására is. Igen

[1] Lásd Deák Ferencz beszédei. I. kötet.

[2] Unger: Geschichte der k. und k. Armee, II. kötet 1119. lap.

jellemző módon tűnt az ki, különösen egy körülmény által. A XVIII. században úgy Franczia-, mint Poroszországban nagy mennyiségben szolgáltak idegen csapatok, idegen állampolgárok. Az ancien regime franczia hadseregében a svájczi ezredek jelentékeny kontingenst képviseltek. A porosz Nagy Frigyes seregében számtalan ezrekre menő külföldi alattvaló lett — részben kényszer által — besorozva.[1]

Mindennek daczára az egésznek mégis megvolt a maga nemzeti jellege — azon összefüggés által, mely a fejedelmi hatalom és a nemzeti talaj között létezett. Az osztrák hadsereg minden csapata belföldiekből állott, külföldi ezredek csak esetlegesen, rövid időre osztattak be; de azért e hadsereg minden volt, csak nem nemzeti, igen egyszerűen azért, mert a császári ház és politikája ennek éppen ellenkezőjét képviselte, a mi azután par force a hadsereggel szemben is alkalmaztatott.

Az osztrák hadsereg Wallenstein alkotása, csinálmánya. Ennek a nagy történeti eseménynek egyes alkatelemeiből képződtek azon jellegzetes vonások, melyeknek összege mint *character indelibilis* még századok múltán is észlelhető volt a császár katonáin.

Különösen két mozzanat, két jellegzetes vonás domborodott itt ki, mely erejét századokon keresztül megtartotta. Az egyik a *landsknecht* jelleg, — az a ridegség, mely a katonát elválasztja házi tűzhelyétől, a nemzeti élet talajától és mely őt a parancsnok engedelmes és vak eszközévé teszi, szemben családjával, hazájával és nemzetével. A másik a zsold fogalma, mely a seregnél hadurával szemben az egyedüli kapcsot képezi, és így minden nemesebb és különösen erkölcsi elemet ezen viszony tartalmából egyszerűen kitép.

Más irányban is meg lehet állapítani a folytonosságot a XVII. század nagy hadverőjének, Wallensteinnak serege és a jelenlegi hadsereg között. Egy jeles osztrák katona, Schmidt táborszernagy, ennek az összeköttetésnek nyomait ki is mutatja a szolgálati szabályzat első részére nézve.[2]

[1]Lásd erre vonatkozólag Goltz: Rossbach und Jena. Studien über die Zustände in der preussischen Armee.

[2]Pester Lloyd 1903. évi augusztus 20-iki szám.

Az osztrák hadsereg hivatalos története[1] így adja elő a hadsereg szervezetének kezdetét.

Azon elv, hogy egy állandó sereget, mint egy nagy állami szükséglet kielégítését még béke idején is fenn kell tartani, Ausztriában III. Ferdinánd 1649-ben kiadott rendelete folytán valósult meg. Ebben a rendeletben meghagyatik, hogy a harminczéves háború alatt toborzott seregből továbbra, állandóan 9 gyalog- és 9 lovas ezred fentartassék.

Hogy, midőn ez említett háború megkezdődött, II. Fer-dinándnak számottevő katonája nem volt, az oly ismert történeti tény, hogy ez különben sem bizonyításra, sem bővebb előadásra nem szorul. Tudvalevő dolog, hogy e hírneves háború azon támadással kezdődött, melyet Ferdinánd elődjeinek esküje daczára a cseh nemzet politikai és lelkiismereti szabadsága ellen intézett. Igen jellemző dolog, hogy az osztrák armádia alakulása arra a körülményre vezethető vissza, hogy a fejedelem kénytelen azt saját alattvalói ellen használni. Ezen merénylet Ferdinándnak feltétlenül trónjába és országába kerül, ha Wallenstein, — ki nem annyira hadvezér, mint bámulatos szervező volt, — semmiből egy hatalmas sereget nem teremt, mely képes Gusztáv Adolffal is felvenni a kesztyűt.

Ezen mozzanatokat senki élesebb és találóbb világításba nem helyezte, mint Németország nagy költője, Schiller, igazán halhatatlan művében, a Wallenstein trilógiában. Ezek közül az első Wallenstein táborát tünteti fel, a babiloni toronyra emlékeztető népzagyvalékával, melyet a szélrózsa minden irányából, vagyis minden európai országból és nemzetből Wallenstein nevének varázsa, kaland- és zsákmányra való ösztön összehordott. Jól mondja az egyik katona:

»Nun und wer merkt es uns an,
Dass rir aus Süden und aus Norden
Zusammen geschneit und geblasen wurden?
Wer hat uns so zusammengeschmiedet,
Dass ihr uns nimmer unterschiedet?
Kein Anderer sonst, als der *Wallenstein.*«

[1] Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Herausgegeben von der Direction des k. und k. Kriegsarchivs. I. kötet 13. lap.

Míg egy másik hasonlóképpen hangsúlyozza:

»Auf des Friedlanders Wort und Kredit alléin
Habén wir Reiterdienst genommen,
War es nicht aus Lieb für den Wallenstein,
Dér Ferdinand hátte uns nimmer bekommen.«

Úgy is volt, habár a dolgok nem is mentek annyira; mert mikor később a császár és Wallenstein között kellett a seregnek és parancsnokainak választani, akkor egyszerűen cserben hagyták Wallensteint.

Az egész magyarázata a zsoldos katonaság természetében rejlik, mely parancsnokát azonnal faképnél hagyta, mikor a császárhoz való pártolás több kedvezményre nyújtott kilátást.

Wallenstein katasztrófája sem bontotta meg ezt a kitünően szervezett sereget; mert egyrészről Gusztáv Adolf halála folytán a császár ügye mind győzelmesebb lett; másrészről, mert Wallenstein egy csomó jelentékeny katonát nevelt s halálakor Piccolomini, Montecuccoli, Johann von Werth állottak a hadsereg élén. Igaz, hogy ezek az osztrák szokásnak megfelelően mind idegen országok szülöttei voltak, ámde a megkezdett müvet, különösen a sereg jelentékeny tulajdonságainak fenntartását sikerrel végezték. Alig hogy Wallenstein tanítványai letűntek a láthatárról, feltűnt az osztrák hadsereg egyetlen igazi nagy hadvezérének, Savoyai Eugénnek csillaga, ki lángeszével, győzelmeivel a császári hadsereget az első polczra emelte, s a fejlődés és szilárdulás fonalát tovább fűzte.

A mennyiben halála után visszaesés következett be, ennek útját állotta Mária Terézia, ki a maga részéről nagy tehetségeinek egész erejét felhasználta arra, hogy hadseregét újjászervezze, azt számottevő színvonalra emelje. Igaz, hogy az egész berendezés porosz mintára történt és a majmolás jellegével bírt, de végre is az alkotás a czélnak megfelelt. Hozzájárult azon gondoskodás és nagyszerű bőkezűség, melyet a hadsereg irányában tanúsított: megalapította a Terézia-rendet, mely a vitézséget kitüntetés mellett javadalmazásban részesítette; felállította a bécsújhelyi akadémiát, hogy tiszteket képezzen; katonáinak testi-lelki ápolásáról gondoskodott és egy csomó intézményt létesített, melyek erre a czélra szolgáltak. Még messzebb ment ebben az irányban József császár, kinek országlása leg-

inkább azon tengely körül forgott, hogy a hadsereget a lehető legjobb karba helyezze és arra a császári kegy egész bőség-szaruját kiöntse. Nem is volt hadsereg Európában, mely a különféle országok és nemzetek katonai hajlamú ifjúságát annyira csábította, hogy belépjenek,' mint a császári had-sereg. Ebben az irányban a legnagyobb szabadelvűséggel jártak el. Nagyon tanulságos erre vonatkozólag úgy Savoyai Eugennek, mint Laudonnak példája, kiknek mindegyikét igény-telen külsejük miatt más hadseregben nem akartak alkal-mazni és kik az osztrák hadseregben oly sokra vitték. Mikor a hadsereg érdekeiről volt szó, nemzeti, osztály- vagy vallási nehézségek nem forogtak fenn; akármilyen bigott katholikus volt is Terézia, de a hadseregnél erre nem nézett, az út nyitva volt minden tehetség számára. A protestáns ember bíró nem lehetett, de táborszemagyságig felvihette.

Ezekből azután természetszerűleg fejlődött ki a dinasz-tikus vonás, mely éppen nem állott ellentétben a zsoldosság és a landsknecht szellem természetével. Mert habár ennél konstatálni kellett az ethikai tényezők hiányát, ámde más-részt a jól felfogott önérdek erős rugót képezett az uralkodó-ház iránti hűség megőrzésére, mert elvégre is a jutalom maximumát mégis csak ettől lehetett várni. Nem kell azon-kívül azt sem felejteni, hogy a császári hatalommal szemben a katona más helyzetben volt, mint a fejedelmi jogar alatt álló nemzetek és népcsoportok más egyes tagjai. A míg a császári czím és korona a lengyel, az olasz és a cseh ember előtt nem képezte azt az aranykapcsot, mely fejedelmet és alatt-valót egy eszményi közösségben egyesít, — mint a mely tulaj-donsággal a magyar szent korona bír — és ezek előtt az leg-feljebb csak mint csillámló ködkép lebegett: addig a katonára nézve az élő és cselekvő valóság volt, mely sújtott és fel-emelt, büntetett és jutalmazott.

Büszke volt az osztrák katona arra, hogy a császár egyenruháját, *des Kaisers Rock,* mint a hogy akkoron mon-dották, viselte; annyival inkább, mert hiszen mindegyiknek módjában állott a császári fényt és pompát színről-színre láthatni, annak sugarainál melegedni. Erre nézve fontossággal bírt azon körülmény, hogy a császári hadseregben nem léte-zett a testőrhadsereg intézménye, s ennek következtében Bécsben a rendes sorezredek végezték á szolgálatot. Mária

Terézia óta állandó gyakorlat volt az, hogy ezeket minden két vagy három évben változtatták, azzal a czélzattal, hogy a hadsereg minden csoportja abba a helyzetbe jöjjön, hogy' a császárvárosban helyőrségi tisztet teljesítsen, a mit *Auf-w artun g-nak* neveztek; úgy, hogy mindenkinek megadatott az alkalom, hogy uralkodója hatalmasságát egész teljességében szemlélhesse és annak valódiságáról meggyőződhessék.

Tévedés volna ezt a dinasztikus vonást összetéveszteni az összbirodalmi gondolattal. Tévedés volna azt hinni, hogy a hadsereg intézménye az egységes Ausztria számára csinált propagandát. Igaz, hogy a vezérlet! és vezényleti nyelv a XVIII. században németté vált, hogy például már 1745-ben a sereg elveszti zöld zászlóit és a fekete-sárga lép helyébe, a kétfejű sas és a fejedelem nevének kezdőbetűivel,[1] sőt József császár határozottan a hadsereget is az egységesítési akczió egyik eszközének tekintette. De ennek nem sok látszatja volt. Részben azért, mert a dinasztikus alapgondolat mégis csak az volt, hogy az egyes tartományok és országok a fejedelmi ház magántulajdonát, majorságát — mint a hogy Deák Ferencz mondotta — képezik, a mi a közjogi jelleget a magánjogi jelleggel cserélte fel; részben azért, mert a hogy az egész országlási és kormányzati rendszer Ferencz császár alatt kialakult, a központosítás elve nem volt képes oly módon érvényesülni, hogy az állam összes intézményeit áthatotta volna. Ferencz császár idézett mondása, melylyel a hadsereget renitens alattvalói ellen az ultima ratio jellegével ruházta fel, egyedül abban az értelemben volt vehető, hogy ha esetleg eszükbe jutna a Haus österreich dominium eminensét, a hitbizományi állagot csonkítani, hát akkor majd jön a hadsereg és a merényletet megtorolja.

Annyi tény, hogy az osztrák tiszt magát mindennek érezte, csak osztráknak nem, és lakozhatott is benne bármilyen érzés, csak osztrák hazafiság nem. Azt, hogy ebben az irányban minő fogalomzavar uralkodott, legjobban bizonyítja az, hogy Bigot de Saint Quentin — kiről még később lesz szó, és ki egy munkát írt a hadseregről — magát nem osztrák, hanem német katonának minősíti. Az 1848-as időknek egyik legjobb tábornoka,

[1] Geschichte der k. und k. Wehrmacht. I. kötet 44. lap.

Schlick tiltakozott az ellen, hogy őt osztráknak tartják, mert ő cseh.[1] Windischgrätz meg az ellen tiltakozott, hogy Csehország tartománynak tekintetik.[2]

Ezek a viszonyok a magok összességében és részleteiben természetesek és egészségesek csakugyan nem voltak, még pedig semmiféle szempontból sem. A hátrányoknak egész légiója származott belőlök, melyeket legalább kivonatosan fel kell sorolni, miután ezek nélkül a hadsereg jellemzése hézagos lenne.

Úgy vélem, helyesen járok el, ha első sorban azokat említem fel, melyek a Habsburgok történeti szereplése és egyéniségük mivoltára vezethetők vissza. Itt is tanulságosan jut kifejezésre az ellentét, mely a Habsburgok és Hohenzollemek között létezett.

A Hohenzollem nemzeti dinasztia volt, míg a Habsburg egyetemleges jelleggel bírt. A Hohenzollemek szerény kezdetből indultak ki, lépésről-lépésre nyomultak előre, minden szerzeményük saját verejtékes munkájóknak, politikai és katonai sikeres akciójuknak volt folyománya, a mivel együtt járt a fokozatos szilárdulás, az eredmények megbecsülése.

A Habsburgok pályafutásukat a császári korona elnyerésével kezdték, tartományaikat egymásután házasságokkal, szerződésekkel és szövetségekkel szerezték, miben tulajdonképpen személyes érdemeiknek édeskevés szerep jutott Elkényesztetve a szerencsétől, egy bizonyos olympusi képzelgés jellemezte az uralkodásukat. Országaikat, népeiket olybá vették, mint a melyeknek az a rendeltetésök, hogy az isteni jog alapján hatalmuknak és nagyságuknak gépies eszközei legyenek. Viszont ezzel ellentétben a Hohenzollemek az állam szolgáinak tekintették magukat, kik a kötelességek teljesítésének nehéz munkájában elől jártak. A Hohenzollemek között nemcsak oly lángeszű hadvezér akadt, mint Nagy Frigyes, hanem két oly kitűnő szervező talentum is, mint a Grosser Kurfürst és Nagy Frigyes atyja, kik magok voltak saját hadügyminisztereik, kik apróra értették a katonai szolgálat minden csinját-binját, katonáikkal együtt éltek, velük teljesen összeforrottak.

1Walter Rogge: österreich von Világos bis zűr Gegenwart. I. kötet 8. lap.

2Feldmarschall Fürst Windischgrätz. 98. lap.

A Habsburg uralkodók közül nem volt katona egy sem; József császár próbálta a dolgot, de teljesen felsült vele. Éppen úgy nem értették a katonai szolgálat részleteit; a hadsereg élete előttök terra incognita volt. Mária Terézia minden gondoskodása, törekvése, bőkezűsége sem volt képes ezt pótolni. Ferencz császár személyileg a Militaria iránt semmi rokonszenvet nem érezett; a hadsereg ügyeit másokra bízta, Hofrath mániája erre nem terjedt ki. Ezeknek az állapotoknak megvolt a befolyásuk a Habsburg-ház katonai politikáját illetőleg. Az egyik az volt, hogy különösen óvakodniok kellett attól, nehogy egy győzelmes hadvezérnek eszébe jusson a Wallenstein szerepét játszani. Ennek véres árnya folytonosan kísértett, úgy hogy valamennyi nagyobb jelentőségre szert tett hadvezér érezte ennek súlyát; mert mindegyikben vetélytársat láttak, — hacsak idejekorán szárnyukat nem szegik.

Jól mondja erre vonatkozólag egy osztrák katonai író, Bartels, egy névtelenül megjelent munkájában,[1] hogy Wallenstein kora óta minden jelentékeny és nem jelentékeny hadvezér a fabábok szerepére van utalva. Míg Wellington katonai regulaként a fővezér akaratát állította oda, az oszták fejedelmek minden hatalmat kivettek tábornokaik kezéből, nehogy valahogy visszaéljenek vele.

Ez történt Savoyai Eugénnel, ki iránt VI. Károly császár gyanúval és bizalmatlansággal viseltetett.[2]

Ereznie kellett ugyanezen magaviseletnek terhét Károly főherczegnek is, még pedig saját bátyja, Ferencz császár részéről, mint a hogy ezt a maga helyén bővebben kifejtettem.[3] Sőt látni fogjuk, hogy még egy bizonyos pontig Jellachich is megszenvedett érte, kit egy időben szintén veszedelmesnek kezdtek tartani, és igyekeztek azon, hogy valahogy szarva ne nőjjön, mely elbánás felett Helfert — a lovagiasnak nevezett bán magasztalója [4] — meg is ütközik.

A katonai dolgok iránti érzék hiányából származott azután a hírhedt Hofkriegsrath szereplése, mely Ausztriában oly befolyást és hatalmat gyakorolt a hadsereg intézményeire,

[1]Kritische Beitrágc zűr Gcschichte des Kricges i860. 241. lap.

[2]Arneth: Prinz Eugen von Savoyen. III. kötet 33. lap.

[3]Lásd e munka I-sö kötetét: »Régi Magyarország* 641. lap.

[4]Gcschichte östcrreichs vöm Oktoberaufstande 1848. I. kötet 61. lap.

mint a hogy ez más testülettel sehol más országban meg nem történhetett. A Hofkriegsrath tulajdonképpen már I. Ferdinánd· nak köszönheti felállítását, a mi 1536-ban történt, és hozzá még V. Károly engedélyével.[1]

A Hofkriegsrath nemcsak adminisztratív közeg volt, hanem egyszersmind a katonai akciónak intéző szerve, a mi természetszerűleg folyt abból, hogy a fejedelmek sem az egyik, sem a másik irányban semmi tevékenységet nem fejtettek ki.

Meg lehet állapítani, hogy a Hofkriegsrath egyik irányban sem állott feladatának magaslatán. El lehet mondani jó lélekkel, hogy az európai irodalomban szálló igévé lett a Hofkriegsrath neve, abban az értelemben, a mely egy mindent visszájára csináló hatóságot jelentett.

A legilletékesebb osztrák írók teljesen egyértelműek ebben az irányban. Ameth [2] konstatálja a közvélemény meggyökeresedett ellenszenvét e hatóság iránt, mely a mellett még a nevetségességtől sem tudott mentesülni. Egy másik író, Angeli, ki felsőbb meghagyásra írta meg Károly főherczeg életét,[3] egy egész fejezetet szentel neki, mely a legsúlyosabb vádakat tartalmazza, és pedig oly illetékes egyéniségek nyomán, mint maga Károly főherczeg és Schwarzenberg herczeg, a lipcsei győző, a ki még hozzá a Hofkriegsrath elnöke is volt. Schwarzenberg nyíltan kimondja, hogy a Hofkriegsrath minden bajnak oka, a mit mindenfelé átkoznak. Kegyenczekből és bürokratákból áll az; pedantéria és bizalmatlanság jellemzik. Egész működése elmerül az irka-firka tengerébe, az élettelen formákhoz való ragaszkodás benne minden életet megdermeszt.

Ilyformán festett a hadsereg központi intéző szerve, ily természetű volt az irányzat, melyet az a'hadseregnek adott. Ebből és az előbbiekből bizonyos következmények folytak, melyeket röviden ismertetni kell, * miután azoknak szabatos meghatározása szintén hozzá tartozik a hadsereg jellemzéséhez és magyarázat gyanánt szolgál annak minden időben és így a mostan vázolandó években való szerepléséhez.

Említettem a kegyenczeket. Ez alatt első sorban az udvari légkörnek egészségtelen befolyását kell érteni. A hízel-

[1] Lustkandl: Dér Kaiser und König. 56. lap.

[3]Prinz Eugen von Savoycn. III. kötet 91. lap.

[3] Erzherzog Karl als Feldherr. V. kötet, I. fejezet.

kedés, a csúszás-mászás biztosabb út volt a fejedelmek jóindulatát megnyerni, mint a legkiválóbb érdem, kivált ha az nem volt tetszetős formákhoz kötve. Ebből azután származott, hogy a hadsereg sorsára oly emberek gyakoroltak befolyást, kik arra képesítve legkevésbbé sem voltak. A XVII. században ezt a feladatot a papok, különösen a gyóntatóatyák végezték. Igaz, hogy e körülmény tudott üdvös eredményt is felmutatni, mint a fehérhegyi csatánál, a hol a csá*-szári tábornokok tisztán azért ütköztek, mert egy fanatikus szerzetes valóságosan rákényszerítette őket. Hogy azonban ebből minő végletek származtak, bizonyítja az, hogy az illető tábornokok még a szükséges lovak beszerzése végett is kénytelenek voltak a gyóntatóatyákkal tárgyalni, a mit Schiller már említett darabjában egy hatásos jelenetben fel is használt.

Hogy VI. Károly uralkodásának végén, Savoyai Eugen halála után, a kegyenczek gazdálkodása milyen karba juttatta a hadsereget, arról Mária Teréziának válságos trónralépte bizonyságot tesz. Okulva a szomorú tapasztalatokon, a nagy császárné maga vette kezébe a dolgokat, azonban ő sem volt ment attól, hogy a megnyerő formák által meg ne veszteget-tesse magát. Innen származott sógora, Lotharingiai Károly és Lascy befolyása, kik inkább világfiak, mint katonák voltak. Ferencz császár erre keveset adott, de neki is megvolt a rossz szelleme két főhadsegéde, Raliin és Kutschera személyében, mint a hogy arra már hivatkoztam.

A fejedelmi kegynek és bizalomnak ellentéte a bizalmatlanság. Ennek is megvolt a maga jelentősége nemcsak a hadvezérek, hanem a hadsereg viszonyait illetőleg is.

E sötét vonás semmi más nem volt, mint visszatükröződése ama mindent átható érzésnek, mely magában az uralkodóházban létezett és mely a Hofkriegsrath magatartásában kifejezésre is jutott. Igaz, hogy nála párosult még a dolog azzal, a mi valamennyi testület jellemvonása, hogy féltékenyen tekint mindenkire, ki a testületen kívül áll és nem tűri meg azon tulajdonságokat, melyek az ő keretén kívül tenyésznek, az egyéni önállóságot, a kezdeményezési hajlamokat. Különösen nem a szellem magasabb repülését, mely minden gyámkodást tűrhetlen bilincsnek tekint. A Hofkriegsrath története erre számtalan bizonyítékot szolgáltat.

Nemcsak hogy minden parancsnokló tábornok szabad akcióját kerékkötő módjára megnehezítette, hanem úgy belőlök, mint az egész hadseregből a jellemnek és szellemnek minden önállóságát kiirtotta, a mi pedig a hadvezéri képesség gyökérszálait alkotja. Tény az, hogy az egész hosszú idő alatt a hadsereg magából egy igazi hadvezért sem volt képes kiállítani. Savoyai Eugen idegenből jött, Károly főherczeg az uralkodóház tagja volt.

Nemcsak hogy hadvezért nem produkált, de daczára annak, hogy az osztrák lovasság az első volt a világon, igazi nagy lovasvezért sem. Azok között a lovasvezérek között, Ziethen, Seydlitz, Murat, stb., kiknek híre betöltötte a világot, az osztrák hadsereg képviselve nincs. Egy kitűnő osztrák tiszt, Bartels ezredes, jeles munkájában,[1] következőképpen indokolja ezt meg: A nagy lovas vezérnek ismérvét a gyakorlottság mellett a helyzetnek rögtöni felismerése és villámgyors cselekvési képesség alkotja. Vállalkozási szellem, koczkáztatási hajlam nélkülözhetlenek erre. Ámde az a szellem, mely a mérvadó osztrák katonai körökben uralkodott, ólomsúlylyal nehezedett tábornokaira, a jellemnek és akaratnak minden önállását agyonnyomva; mihelyt valaki valódi jelentőségre tett szert, a Hofkriegsrath azonnal rá nehezedett. Igen tanulságos erre vonatkozólag Radetzky esete, a ki kétségtelenül az osztrák hadsereg első katonájának tekinthető. De mert szókimondó, egyenes ember volt, életének virágában olmützi várparancsnokká tették és csak véletlen folytán, már 60 éves korában jutott az olasz hadsereg élére, úgy hogy csodaszámba ment, hogy megállta a helyét.

Megérezte ezt Suwarow is. Ő 1799-ben egy orosz és osztrák sereget vezetett Olaszországba; hogy semmi nehézség ne legyen az osztrák tábornokokkal, osztrák tábornagyi rangot is nyert. A hadi történetből ismeretes rendkívüli sikerű és tüúdöklő lefolyású hadjárata, melyben a francziák legjobb tábornokait, Moreaut és Macdonaldot, különösen ez utóbbit, a három napig tartó trebbiai csatában, mely egyike volt a legvéresebb csatáknak, igazán pocsékká verte. A Hofkriegsrath fonák intézkedéseivel az eredményeket tönkre tette. Suwarow hamar rájött a dolog nyitjára és a következő megczáfolhatlan

[1]Dér Krieg im Jahre 1859. 9. lap.

kijelentést tette: »Bécsben szeretik a középszerűséget, mert a tehetség nem tűrheti meg a zabolát.*[1]

Ezek voltak a Hofkriegsrath politikájának — a személyes kérdéseket illetőleg — negatív eredményei. De megvoltak a pozitív hátrányai is, még pedig abban az értelemben, hogy ott klikkszerű szellem fejlődött, mely csak a maga embereit, párt fogolt jait juttatta a főhelyekre, akár voltak erre képesek, akár nem. Erre vonatkozólag egyike a legtanulságosabb dolgoknak a rivoli csatavesztés indoka.[2] A fővezér, Alvinczy, kiről később még szólandok, egy nagy[7], Moltkeszerű körülszárnyalási művelettel Napóleont a legkétségbeesettebb helyzetbe hozta. A győzelem csak azért hiúsult meg, mert nem volt bátorsága azt a tisztán magyarokból álló hadosztályt, melynek Napóleon hátába kellett volna kerülni, magyar alvezérei, Lipthay vagy Köblös vezérletére bízni, hanem a Hofkriegsrathnak egy kegyenczét, a tehetetlen Lusignant bízta meg a nehéz vállalattal. Ez aztán szerencsésen meg is késett és így menekült ki Napóleon a csapdából, s visszaverte a támadást.

Es ez nem volt izolált tünet. A Hofkriegsrath pártfogoltjai egy, más hadseregekben teljesen ismeretlen típust képviseltek, a kiket hivatalosan is *Heeresverderber-eknek,* a hadsereg megrontóinak kereszteltek el.[3] Annyira hivatalossá vált ez az elnevezés, hogy egy alkalommal még maga Mária Ludovika is használta azt.[4] Ezek a szomorú alakok az osztrák hadsereg állandó kategóriája gyanánt jelentkeznek. Megnyitja sorozatukat a XVII. században Gallot, azután jön a XVIII. században Lotharingiai Károly, Mária Teréziának sógora. De a mi az egész dologra rásüti a bélyeget, az az, hogy a hadseregnek par excellence szellemi vezetősége — a vezérkar — volt ezen tehetségtelen és haszontalan válfajnak a melegágya; a XVIII. 'században Lotharingiai Károly, Lascy, Mack, Duka, Lauer, sőt még az 1866-iki hadjáratban Henikstein és Krismanics is ebbe a kategóriába tartoznak. Nagyon találó erre az az ismert kedélyes adoma Radetzkyről, ki midőn mint

[1]B. K.: Geist und Stoff im Kriege. 559. lap.

[2]Das Leben des Fcldmarschall-Lieutcnant Bianchi. 128. lap. s Unger: Geschichte der k. und k. Armee. II. kötet 649.1.

* Binder v. Kriegelstein, Regensburg, 1809. »Ein Blatt Napoleonischer und Habsburgischer Kricgsgcschichtc«. 66. lap.

vezérkari főnök Ferencz császárnál jelentkezett és szerény-kedve saját gyarlóságát hajtogatta, ettől azt a választ nyerte, hogy ne igen aggódjék, mert ő az ostobaságokhoz már hozzá van szokva.[1]

A gépiesség, az élettelen formákhoz való ragaszkodás jellemezte a Hofkriegsrath működését, még pedig első sorban annak stratégiáját, a mely dogmaszerű követelményekkel ok t rój ál tat ott rá a vezérletre.

A dolog két szempontból érdekes és tanulságos, A stratégia, a hadvezetésnek sublimior mathesise, egészen egyéni dolog, folyománya a hadvezér lángeszének és eredetiségének. Igaz, hogy Napóleonnak az volt a nézete, hogy ennek megvannak a maga örök törvényei, melyek változatlanul maradtak a világtörténet minden korszakában, ö mindenesetre ille--tékes volt ennek megállapításánál; de ez mit sem változtat azon, hogy e törvények alkalmazása és végrehajtása egészen egyéni és minden állandó regula nélkül, egészen a hadvezér egyénisége szerint váltakozik, a ki egyéniségének legsajátabb bélyegét süti műveleteire és terveire. Hannibálnak más volt a stratégiája mint Caesarnak, Caesarnak más mint Nagy Frigyesnek és Nagy Frigyesnek ismét más mint Suwarownak, Napóleonnak más mint Moltkenak. Az igazi katonai politika tehát az, mely egyéniségeket nevel, ezeket nem bilincseli le a szabványok békóival, hanem szabad kezet enged nekik arra, hogy — Kossuth szép kifejezését használva — keblök istenének sugallatát kövessék.

De a Hofkriegsrath — a mint már előadtam — másképpen cselekedett. Minthogy minden eredetiség a felfogásban és elhatározásban főbenjáró bűn volt előtte; minthogy az önálló jellemek és szellemek működése valóságos irtózást keltettek benne, de mert másrészt műveletekre és haditervekre mégis csak szükség volt, tehát egy hivatalosnak nevezhető stratégiát állapított meg, melynek egyes tételeit éppen úgy be lehetett magolni, mint akár az ábéczét. Ezen hivatalos stratégiának sarkalatos tétele az erősített állásokhoz, sőt egyes a természet által előnyösnek alkotott tereppontokhoz való ragaszkodásból állott. Várak, erődítések, hegylánczok, fensíkok, vízválasztók nagy szerepet játszottak benne, melyeknek megszerzése vagy

i Gentz: Tagebücher. I. kötet 32. lap.

megtartása élet és halál, győzelem vagy vereség kérdésének tekintetett.

Ezen elmélet feltalálójának nemcsak Mária Terézia, hanem József császárnak kedvencze — Lascy — tekinthető, ö 1778-ban Csehországban Nagy Frigyes ellen nagy sikerrel használta, a mennyiben Csehország főbb pontjait óriási erővel megerősítette, csapatokkal megrakta, úgy hogy a porosz király jóformán támadni sem mert.[1] Meg kell jegyeznem, hogy azon munkának, melyből ezt merítém, szerzője egy kitűnő fiatal író, Binder von Kriegelstein, ki az osztrák hadseregben szolgált, azt azonban otthagyta és német szolgálatba lépett, hol a nagy vezérkarba lett beosztva. Attól az időtől fogva munkái nevének teljes kiírásával jelentek meg; míg osztrák szolgálatban volt, müvein nevének csak kezdőbetűi voltak kitéve. Maga éz a tény is eléggé jellemzi az osztrák had· seregben uralkodó állapotokat.

De később már a török elleni harczban Lascy iszonyúan felsült stratégiájával, a mi nagyban hozzájárult József császár katasztrófájának előidézéséhez. Ez azonban mit sem használt, az elmélet tovább is kisértett és érvényesült. Egyik sikerült példányát képezte az 1814-iki Napoleon elleni hadjáratban Francziaországban a Langresi-fensík megszállása, melyet Duka osztrák vezérkari tábornok eszelt ki és melyet a hadjárat sorsára döntő természetű műveletnek képzeltek.[2] A vége az lett, hogy e miatt kicsibe múlt, hogy az egész hadjárat balul nem ütött ki. Még az 1866-iki háborúban is Krismanics, Benedek vezérkari főnöke, ilyen állódást eszelt ki Csehországban, Dubenetz falu mellett, mely egészen a Nagy Frigyes elleni harczok felfogásából indult ki [3] és Lascy akkori felállítását majmolta; hogy minő sikerrel, eléggé ismeretes. Mily sablonszerűleg ment a dolog, bizonyítja az, hogy éppen az előbb említett 1866-iki hadjáratban, mikor arról volt szó, hogy a főparancsnokságot átvegye Benedek, ki pedig előbb a vezérkarnak volt a főnöke, ezt azzal utasította vissza, hogy Csehországot nem ismeri és így ott nem vezérkedhetik.[4]

[1]C. von B. K.: Geist und Stoff im Kriege. 245. lap.

[2]Metternich: Nachgelasscne Papiere. I. kötet 1S5. lap.

[3]Fricdjung: Dér Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland. II. kötet 573. lap.

* Friedjung idézett munkája. I. kötet 238. lap.

Mindezek természetszerinti folyományai voltak annak az irányzatnak, mely a hadsereg vezetésében uralkodott, mely tehát végelemzésben nem az élő erőket, hanem az élettelen szabványokhoz való ragaszkodást tekinti a dolog lényegének. E felfogás jutott például kifejezésre az osztrák vezérkarnak egy 1792-ről szóló emlékiratában,[1] mely szerint »a katonának egyszerűen masinának kell lennie, mert különben «csekély zsoldja fejében nem fogja magát agyonlövetni«.

De érvényesült e felfogás a vezérkar tevékenységében is, melynek gépies jellege, a következő jelenségekben volt szemlélhető: szépírás, rajzolás, földabroszok, tabellák készítése, bemagolása.[2]

Maga Radetzky megtámadta ezt a foglalkozást, midőn következőket írja: »Nem tudom megérteni, mennyiben gyakorolhat az üdvös befolyást a hadseregre, ha tabellákat készítő ezredesekkel, fogalmazványokat készítő őrnagyokkal és másolgató kapitányokkal végeztetnek el oly munkákat, melyeket előbb bürokratáknak adtak oda. Nemcsak hogy nem tudom megérteni, hanem tapasztaltam világos hátrányait abban, hogy az előléptetésnél ezen mozzanatok határoznak; a miből az következik, hogy a tisztek nem a fegyverre, hanem a pensióra helyezik a súlyt, és irkafirkálni, nem pedig csatázni fognak.«[3]

A hadsereg működésében a szellemiség teljes hiányát — a stratégia mellett — mi sem mutatta annyira, mint a taktika megállapítása. Ha a stratégia egészen egyéni dolog, a hadvezér személyes tulajdonainak kérdése: a taktika magának a hadsereg, a sereg alkatelemei minőségének erényeinek és fogyatkozásainak folyománya A taktikának tehát egészen nemzetinek kell lenni, magának a hadsereg lényének és mivoltának kell megfelelnie.[4] Olyannyira világos e tételnek igazsága, hogy magyarázni nem szükséges. Egy franczia sereg más taktikával harczol mint az angol, a német mással mint az orosz. Az osztrák hadsereg különlegessége abban nyilatkozott, hogy teljesen képtelen volt önálló taktikát alkotni, hanem a taktikát az idők egész folyama alatt folyvást más hadseregektől kölcsönözte.

[1]Mittheilungen desk, und k. Kriegsarchivs. 1889. évfolyam, 89.1.

[2]Binder: Regensburg, 1809. 61. lap.

[3]Mittheilungen des k. und k. Kriegsarchivs«. 1884. évfolyam. 383. lap.

* Goltz: Das Volk in Waffen. 130. lap.

Ámde ebben is kettős mozzanat nyilatkozott meg: az egyik az, hogy a hadseregben minden nemzeti jelleget és sajátságot üldözött és kiirtott; a másik, hogy ezen a téren is épp úgy, mint a többin, képtelen volt a saját erejéből valamit produkálni.

A XVIII. században a császári sereg taktikája a poroszoknak puszta utánzása volt. Az 1769-iki Dienstreglement a porosz szabályzat után indult; mihelyt a poroszok ezen 1785-ben változtattak, a reá következő évben mindjárt hasonló intézkedés foganatosíttatott az osztrák hadseregnél [1] Azonban kevés ideig tartott a dicsőség. Jöttek a franczia forradalmi háborúk. A franczia forradalom rögtönzött seregei — melyeket fanatikus lelkesedés és halálmegvetés, de egyszersmind a katonai képzettség teljes hiánya jellemzett — nem voltak képesek Nagy Frigyes kissé mesterkélt, tömött és zárkózott csatarendjét, mely bámulatos szabatossággal állott, menetelt és tüzelt, utánozni, hanem rajokra, csatárlánczokra oszolva dolgoztak, a mi a seregnek nagy gyorsaságot és mozgékonyságot engedett, a minek következtében mindenütt fölényre vergődtek ott, a hol a császári és a porosz seregek a védelemből a támadásba mentek át; már pedig a támadásra is szükség volt, ha eredményeket akartak elérni. A vége az lett, hogy a híres, régi, fegyelmezett és begyakorlott seregek mindenütt a rövidebbet húzták, úgy hogy kénytelenek voltak ők is az új taktikára általmenni.[2] Ennek a felfogásnak adott Albert szász tescheni herczeg, Mária Terézia veje és császári tábornagy kifejezést, azt mondván, hogy a háború kimenetele teljesen kétségessé válik, ha a császári seregek nem lesznek képesek elérni azt a czélszerű taktikát, melyet a francziák talán öntudatlanul és véletlenül találtak fel.

Hogy később Napóleon császár ezt a taktikát mily magas fokra emelte és mindenkinek mestere lett, azt magyarázni felesleges. De hogy az osztrák hadseregnek lelki szegénysége egy eredeti taktika megállapítására nézve tovább is megmaradt, bizonyítják a későbbi példák. Tudvalevőleg az 1859-iki vereséget a franczia szurony roham, az úgynevezett *Stosztaktik* kiválóságára vezették vissza. Ezt, valamint a franczia modort még ruházati külsőségekben is utánozni kezdték,[3]

[1]C. von B. K.: »Geist und Stoff im Kriege.* 227. lap.

[2]Ugyanott. 292. lap.

[3]Erzherzog Johann: Drill oder Erziehung. 4. lap.

ezért kellett aztán a porosz gyorstüzelés által oly óriási veszteségeket szenvedniük az 1866-iki hadjáratban.[1] Viszont ugyanezen hadjárat után a legnagyobb buzgósággal folytattatik a porosz sereg intézményeinek és szokásainak gépies másolása, a mi csak azt bizonyítja, hogy az eredetiesség teljes hiánya az osztrák hadsereg eredeti és sajátos egyéni fogyatkozása, melyen változtatni nem lehet.

Természetes, hogy ily viszonyok közt a hadsereg szellemi életéről, szellemi termékek előállításáról szó sem lehetett. A mint a hadsereg egyetlen egy igazi hadvezért nem szült, úgy jelentős katonai írója sem volt. Sem a katonai elmélet, sem a haditörténet osztrák részről kibővítést nem nyert. Az egyetlenegy ember, ki az irodalmi téren jelentőségre tett szert, Károly főherczeg volt, de ennek is az irodalmi tevékenység inkább hátrányára, mint előnyére szolgált. Igen jellemző, hogy irodalmi munkásságának hivatalos eredménye a különben mintaszerű szolgálati szabályzat, melynek egyik legfőbb ismérvét az képezi, hogy míg egyrészt az erélyt és kezdeményezést teszi a hadvezér első feladatává, másrészt azonban az osztrák nehézkes taktika alapján mindenütt békóba veri azt.

Meg kell azonban jegyezni, hogy az élet és szellem e békóba verésének — a gépiességnek — voltak némi előnyei is, a melyek ama nagy nyugalomban és szabatosságban nyilatkoztak, melyekkel az előírt taktikai műveletek és teendők ellátattak. Ebben az irányban nagyon jellemző egy nagyhírű orosz tábornok elismerése.[2] Ugyanis mikor Olaszországban először működött az osztrákokkal együtt, meglepte az osztrák mérnök- és tisztikar rendkívüli biztossága és szabatossága, melylyel a nehéz várvívási műveleteknél az elrendelt komplikált mozdulatokat keresztülvitték. Az egész, igaz, meglehetős pedantériával történt, de oly nyugalommal és pontossággal, mint akár egy fegyvergyakorlat alkalmából.

Nem lehet tagadásba venni, hogy mindezen hibák és fogyatkozások daczára az osztrák hadsereg a maga egészében kiváló és értékes tulajdonságokkal bírt és ebben

[1]Friedjung: Dér Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland. I. kötet 341. lap.

* Bernhardi: Denkwürdigkeiten des russischen Generals von Toll. I kötet 46. lap.

nem állott egyetlenegy hadsereg mögött sem. Egy ismert porosz író és éles megfigyelő, Vamhagen von Ense, a ki maga is katonáskodott,[1] a következő vonzó képet rajzolja a császáriak táboráról a wagrami csata előtt: »A sátraknak beláthatatlan sokasága tömve volt katonákkal. Ebben az óriási táborban, mint egy nagy gyüjtőmedenczében, a legváltozatosabb tevékenység csatornái folytak össze. A mint az egyenruhákon pompa és egyszerűség váltakozott, úgy az egyes csapatok arczulata is számtalan árnyalatot tüntetett fel, a száraz, komoly nyugodtságtól kezdve a fesztelen köznapiasság középfokán áthaladva, a vad, zabolátlan szenvedély ességig. Németek, belgák, szlávok, olaszok és magyarok nemcsak saját nemzeti különlegességük által tűntek fel, hanem még inkább az ellentétek folytán, melyek kölcsönösen kidomborodtak. A mi azonban rendkívül érdekes és tanulságos volt, az éppen azon körülményből állott, hogy mindezen gazdag változatosság mellet létezett egy közös kapocs, egy összetartó gondolat, tudniillik az uralkodó iránti hűség és engedelmesség. Ha a főhadiszálláson az élet szabadabb és fényesebb volt és az előkelőség bélyegét viselte magán, magában a táborban csendesebb, egyszerűbb, komolyabb színnel bírt minden. A tér szorosan ki volt mérve és utczákra felosztva; mindenütt rend és felügyelet honolt, zaj és veszekedés sehol. A csapatok folytonos munkában voltak, vagy fegyvereiket és szerelvényeiket tisztogatták, vagy más foglalatosság után láttak, melynek oroszlánrészét a fegyvergyakorlat képezte. A munkásság folytonossága, ama pontosság, melylyel minden egyes ténykedés végrehajtatott, a katonai tevékenységet a békés polgári foglalkozás színével ruházta fel. Háromszor naponkint vezényeltettek a csapatok imára, minduntalan parancsok osztogattalak, és mikor a dobpergés gyülekezést jelentett, a csapatok bámulatos gyorsasággal és pontossággal foglalták el előre kijelölt állásaikat. Mikor beállt az éj, beállott a nyugalom is, csak a tábort körülvevő számtalan őrszemek kiáltása zavarta meg a csendet. Ha az ember figyelemmel szemlélte e sereget, kifejezésteljes férfiasságával, kimért mozdulataival vasfegyelmével, mely olyannyira elütött az imperátor tömegeinek czifra pompájától, élveteg dúskálásától és elbizakodott fennhéjázással

[1] Denkwürdigkeiten. II. kötet 185. lap.

párosult fegyelmetlenségétől, akkor egy neme a megnyugvásnak szállotta meg a szemlélőt, annak megbízhatóságát illetőleg.«

A mi a császári sereget jellemezte, az csakugyan a *megbízhatóság a helytállás* volt. Parancsnokai ebben az irányban feltétlenül számíthattak reá. Nem kell elfelejteni, hogy a császári sereg, alakítása óta, a hadi történetnek legvéresebb csatáit vívta meg. A világ első seregeivel, leglángeszübb vezéreivel harczolt, ha nem is győzelemmel, de példátlan kitartással és szívóssággal, mely csüggedést nem ösmert. Harczolt exisztencziájának folyamatában a török, a svéd, a porosz, a franczia sereg ellen, még pedig ezen nemzetek történetének legfényesebb korszakában. A stratégiának nagy mestereivel: Gusztáv Adolffal, Nagy Frigyessel, Napóleonnal szemben helyt állott példátlan hősiességgel, míg Nagy Frigyes seregét és államát két vesztett csata, a jénai és az auerstádti, már a felbomlás szélére vezette.

Míg a franczia seregben a vezérek győzelmeik tetőpontján is ki voltak téve annak, hogy a sereget az úgynevezett *panique-szerú* rémületek szállhatják meg, a mit maga Napóleon is elösmert, addig az osztrák seregek sziklakeménységű csatarendjét soha semmi vesztett csata nem bírta megingatni, erélye fennmaradt a későbbi győzelmeknek zálogául.

Nagy Frigyes alatt Lowositz és Prága után jött Kollin, Leuthen után Hochkirch, Ulm, Austerlitz és Regensburg után Aspem, a mire a hadak fejedelme maga azt mondotta, hogy »a ki az osztrák sereget nem látta Aspernnél harczolni, az hősiesség dolgában mit sem látott*.

A háborúk folytonossága maga után vonta a nagy gyakorlottságot, előmozdította a tömörséget, melyet mi sem éleszt annyira, mint a bajtársi szellem, melyet ismét a kölcsönös vérkeresztség mozdít elő, még pedig a legnagyobb mértékben. Ehhez még más két előny járult, melyek mindegyikének éppen úgy meg volt a maga indoka, mint azon hátrányoknak, melyeket előbb elősoroltam. Az egyik előny kétségtelenül a hadsereg alkatelemeinek kiválósága és katonai arravalóságokból származott; mert nem volt Európának oly szuverénje, a ki a katonai szolgálatra alkalmasabb és harczkészebb néptörzsek felett uralt: dott volna, mint a császári bíbor viselője. A cseh nehéz lovas-

[1]Memorial de St.-Helene. 1317. lap.

ság és gyalogság, az alpesi tartományok vadászai, az osztrák tüzérek, a lengyel dsidások, a magyar huszárok és bakák, a magok nemében a világ első katonái voltak. A másik nagy előny a hadseregre nézve azon könnyűségből származott, melylyel idegen elemek a tisztikarba bevétettek. Ennek következtében számtalan kitűnő katonát nyert a hadsereg, kik, ha nem is emelkedhettek a legmagasabb színvonalra, de az átlag követelménynek teljes mértékben megfeleltek; főleg, ha számba veszszük a tisztikar másik jelentékeny tényezőjét, a magyar és örökös tartományok nemességét, mely viaskodási kedv dolgában ritkította párját.

Itt van helye annak, hogy a magyarság helyzetéről és szerepéről a hadseregben általánosságban megemlékezzek. A százados eredményeket úgy és akként lehet összegezni, hogy ez nem foglalta el benne azt a helyet és befolyást, melyet úgy katonai, mint politikai tekintetben megérdemelt volna; egyénileg éppen úgy nem tudott érvényesülni a magyar, mint a hogy nem volt képes nemzeti jellegét megőrizni és annak számára a hadseregben hivatalos elismerést szerezni.

Kétségtelen, hogy a magyarság irányában az uralkodóház és mérvadó körök bizalmatlansággal és féltékenységgel viseltettek.

A mint a monarchia más nemzetei, úgy a magyarság sem volt képes az egész idő alatt egy igazán nagy hadvezért produkálni. Ezen negatív eredmény határozottan arra vihető vissza, hogy a mi a magyar katonát kiválóvá teszi: a nemzeti érzés, a lelkesedés, a függetlenségi érzés és a vállalkozási szellem, a Hofkriegsrath bilincsei mellett nem igen érvényesülhettek. A történet folyamán hazánk három, ha nem is elsőrangú hadvezért, de jeles tábornokot állított ki; azonban ezek működése nem részesült a megfelelő méltatásban.

Az egyik volt Nádasdy a hétéves háborúban, ki Nagy Frigyes elismerése szerint is kitűnő tulajdonokkal bírt és egyike volt a legjobb lovassági tábornokoknak. A szerencsétlen leutheni csatát fővezére, Lotharingiai Károly, az ő tanácsa ellenére vívta meg és vesztette el, mégis neki kellett érte megszenvedni, úgy hogy többet ellenség elé nem is jutott.

Alvinczyről maga Napoleon császár is elismerte, hogy azon osztrák főparancsnokok között, a kikkel összeakadt

ő volt a legjobb.[1] Ezt akkor beszélték, mikor Napóleon 1796-ban egy rögtönzött sereggel már két — Beaulieu és Wurmser által vezérelt — osztrák sereget tönkre vert. így is csodákat müveit. Caldierónál megverte Napóleont;[2] Arcole egy holtverseny jellegével bírt;[3] csakis Rivolinál történt a döntés, akkor is, mint láttuk, tulajdonképpen nem önhibája folytán. Nagyon tanulságos volt vele, saját beismerése szerint, Napoleon eljárása. Igazi talián furfanggal, míg jelentéseiben Beaulieut, Wurmsert, Károly főherczeget, kiktől nem félt, agyondicsérte, Alvinczyről hallgatott, csakhogy Bécsben ügyetlennek tartsák és visszahívják.[4]

A harmadik volt Kray. Mint ezredes kitűnt a Hóra-Kloska-féle felkelés stratégiailag mesteri leverésével, ö volt az egyetlen osztrák tábornok, ki a lángeszű, vaderélyű, kérlelhetlen Suwarow előtt kivívta az egri nevet. Suwarow 1799-ben az osztrák seregnek is főparancsnoka volt, még pedig Olaszországban, a hol a francziákat pocsékká verte, ö Krayt elismerésben, sőt dicséretben részesítette. Mikor Kray a mognanói csatát megnyerte, akkor Suwarow a következő rímet gyártotta reá:

»Es lebe Sábel und Bajonett,
Keine garstige Retraite.
Erste Linie durchgestochen,
Andere umgeworfen.
Reserve nicht hált,
Weil da Bellegarde, Kray der Held,
Derselbe hat Suwarow
Den Weg zu seinen Siegen gebannet !«

Igaz, hogy a másik esztendőben Németországban nem működött oly szerencsével. Arneth [5] írja, hogy minő bátorsággal és fáradhatatlanul működött kis magyar lovacskáján, mindig elől, a hol a baj és veszély található volt. De a francziák túlereje nagy? e mellett egyenetlenség volt saját tábornokai között,

1Rosebery: Napoleon the last phace. Magyarul bő kivonatban »Budapesti Szemle« 1902. szeptemberi szám.

[2]Memorial de St.-Helene. 501. lap.

[3]C. von B. K.: Arcole zűr Psychologie des grossen Krieges.

[4]Lásd »Budapesti Szemle* idézett czikk, 363. lap.

[5]Johann Freiherr von Wessenberg, ein österreichischer Staatsmann. I. kötet 20. lap.

serege rosszul volt ellátva, s így több vereséget szenvedett. Mindjárt elvették tőle a sereget és rábízták János főherczegre, illetve egy Mack jellegű vezérkari bölcsre, Lauerre, ekkor jött aztán a hohenlindeni irtóztató csatavesztés, mely, ha utána béke nem köttetik, a francziákat éppen úgy Bécsbe vitte volna, mint az ulmi kapituláczió.

Természetes volt mindezek alapján az elkedvetlenedés. Ha szolgáltak is magyarok a hadseregben, legfeljebb századosig vitték s aztán haza mentek. Ritkultak soraik a törzstisztek között és jóformán megszűntek a tábornoki karban. Az 1848-iki schematismusban a hadosztályparancsnokok és dandámokok között mindössze négy magyarral találkozunk.

Még rosszabbul állott a dolog a hadsereg nemzeti jellemével. Mint e munka első részében előadtam és mint a hogy az különben eléggé ismeretes, az állandó katonaságot nálunk az 1715. törvény czikk hozta be. Itt azonban semmi közjogi intézkedés sem lön foganatosítva az előbb említett követelmények biztosítására. Jött azután Mária Terézia uralkodása és a hírneves 1741: LXIIL, a vitám et sanguinem törvényczikk, mely jelentékeny haderőt és azonkívül az egész nemzeti felkelést bocsátotta Mária Terézia trónjának megoltalmazására. Ezen hadsereg egészen nemzeti hadsereg volt, feladatát fényesen oldotta meg. De már 1748-ban kezdődött a germanizáczió, — a beolvasztás. Ez ellen semmi visszahatás nem történt. Minden valószínűség szerint a dolog összeköttetésben volt a hadsereg intézményeinek porosz kaptára való húzásával, melyet nélkülözhetlen katonai reformnak tekintettek és melyet ellenezni ósdi elmaradottság színével bírt. Hozzájárult még Mária Teréziának egész irányzata, melynek a magyar mérvadó körök felültek. József császár alatt a rendszer mind élesebb lett és a hadseregnek egységes volta teljesen megszilárdult.

A franczia háborúk folyamata nem volt alkalmas a hadseregben szervezeti változásokat előidézni. Jelentékeny mennyiségben szerepelt a nemesi felkelés, mely természetesen magyar jelleggel bírt. De ennek magyar szempontból nem volt foganatja. Először azért, mert e felkelés fővezérének, János főherczegnek és osztrák táborkari főnökének arra nem valósága miatt 1809-ben Győrnél, minden hősiessége mellett is, csatát vesztett és jóhírnevében megcsökkent; másrészről pedig azért, mert a vezető osztrák tisztek, eltelve

gyűlölettel a felkelés iránt, mindent elkövettek annak elkedvetlenítésére.[1]

Az olyan jelenség, mint a Gréven-huszárezred tisztjeinek kérvénye az 1791-iki országgyűléshez, melyben a nemzeti nyelv és ügy érdekében felszólaltak, izolált jelenség maradt. A seregnek olvasztó ereje éreztette hatását a magyar tisztekkel is; Széchenyi István, ki nem egyszer felpanaszolta a magyar tisztek mellőzését, és a ki ennek maga is kiáltó példája volt, az 1843-iki országgyűlésen mégis összetűzött egy tüzes ellenzéki főrenddel, Mesnil Viktorral, mert ez a hadsereg jelvényét, a kétfejüsast ócsárolta.[2]

Még jóval messzebb ment ebben az irányban a jó öreg Mészáros Lázár, a ki mint első magyar hadügyminiszter beterjesztette az 1848-iki országgyűlésnek a magyar sereg felállítására vonatkozó törvényjavaslatot.[3] Ezen javaslatban a régi ezredek megtartották az osztrák egyenruhát, zászlót és vezényszót. Annyira ragaszkodtak hozzá, hogy Berzenczey székely képviselő elbeszélése Szerint [4] a székely ezredek a fekete-sárga zászlót, melyre felesküdtek, semmi szín alatt nemzetivel felcserélni nem akarták.

Mikor Jellachich betört az országba, abban a hitben élt, hogy a rendes rtiagyar katonaság át fog hozzá pártolni. Ebben csalódott, a pákozdi ütközet megtanította az ellenkezőre. Mindennek daczára az osztrák szellem és felfogás a magyar seregben, különösen a vezetőségnél, tovább is kisértett s később találkozandunk ennek végzetes nyomaival.

Ezek azon mozzanatok, melyeket a hadsereg általános jellemzésére elmondhattam. Áttérek most már a konkrét viszonyok, a hadsereg 1848-iki állaga, létszáma és szervezete ismertetésére, valamint a szellem ecsetelésére, a melyek mind döntő természetű befolyást gyakoroltak a hadsereg magatartására.

Erre Vonatkozólag a következő tényleges adatok és mozzanatok bírnak fontossággal.[5] A hadsereg legfőbb hatósága

[1] Lásd erre vonatkozólag Kisfaludy Sándornak, a ki maga is e seregben őrnagy volt, czikkét az »Ellenőr« czímű, 1847-iki zsebkönyvben.

[2]^Széchenyi István országgyűlési beszédei. 333. lap.

[3]Papp Dénes: Az 1848-iki magyar nemzetgyűlés. I. kötet, 388. 1.

[4]Ugyanott. I. kötet, 405. lap.

[5]Lásd az előadandókra nézve »Militar Schematismus des Kaiserthums Osterreich« 1848-ki évfolyam.

a Hofkriegsrath volt, mely a mai hadügyminisztériumnak felelt meg és Bécsben székelt. Személyzete állott négy tanácsosból, kik mind magasrangú katonák voltak. Hozzájok jött még 15 udvari tanácsos, megfelelő titkárok és fogalmazók, továbbá a szükséges segédszemélyzet, kik azonban nem a •katonasághoz, hanem a bürokrácziához tartoztak. Volt azután vezérkari, mérnöki és tüzérségi főnökség. Ezek képezték a központi hatóságokat.

A felsőbb csapatparancsnokságokat az egyes országokban a parancsnokló tábornokok látták el. Hadtesti tagozat szervezve csakis kettő volt, Olaszországban. Különben csak hadosztályok és dandárok szerepeltek, melyek háború esetén foglaltattak hadtesti kötelékbe. Az úgynevezett *Gcneral-CommandoV,* -országos parancsnokságok hatásköre az illető tartományok nagyságától függött. A következőkben lehet őket felsorolni:

- Felső- és Alsó-Ausztria, Salzburg, székhely Bécs; Styria, Karinthia, Tirol, székhely Graz; Csehország, székhely Prága; Morvaország, Szilézia, székhely Brünn; Galiczia, Bukovina, székhely Lemberg; Magyarország, székhely Buda; Lombard-velenczei királyság, székhely Verona; Szlavónia és Szerém, székhely Pétervárad; határőrvidéki parancsnokság, székhely Zágráb; bánáti főparancsnokság, székhely Temesvár; erdélyi nagyfejedelemség, székhely Nagy-Szeben.

Úgy vélem, nem lesz érdektelen az egyes csapattestek számát, nemzetiségét és a tulajdonosok nevéből származó elnevezését is felsorolni, miután ezek nemcsak fontossággal bírnak, hanem ma már mondhatni, terra incognitát képeznek az olvasóközönség előtt.

A gyalogság 58 ezredből állott, habár 63 sorszámmal jelöltetett, de az 5., 6., 46., 50. és 55. számú hiányzott. Az első ezred morva volt és Ferdinánd császár nevét viselte. A 2. magyar, Sándor orosz czár; a 3. morva, Károly főherczeg; a 4. bécsi, Deutschmeister; a 7. karinthiai, Prohaska altábornagy; a 8. morva, Lajos főherczeg; a 9. lengyel, Hartmann altábornagy"; a 10. lengyel, Mazzuchelli táborszernagy; a 11. cseh, Rainer főherczeg; a 12. lengyel, Vilmos főherczeg; a 13. olasz, Wimpffen táborszernagy; a 14. osztrák, Hrabovsky altábornagy; a 15. lengyel, Nassaui herczeg; a 16. olasz, Zanini altábornagy; a 17. karinthiai, Hohenlohe táborszernagy; a 18. cseh, Reisinger altábornagy; a 19. magyar, Schwarzenberg vezér-

-őrnagy; a 20. lengyel, Hochenegg altábornagy; a 21. cseh, Baumgarten altábornagy; a 22. karinthiai, Lipót nápolyi her--czeg; a 23. olasz, Ceccopieri altábornagy; a 24. lengyel, Parmai herczeg; a 25. cseh, Wacher altábornagy; a 26. olasz, Ferdinánd, Este herczege; a 27. styriai, Piret altábornagy; a 28. cseh, Latour táborszernagy; a 29. sziléziai, Schönhals altábornagy; a 30. lengyel, Nugent táborszernagy; a 31. magyar, Leiningen altábornagy; a 32. magyar, Ferencz Este herczege; a 33. magyar, Gyulay altábornagy; a 34. magyar, porosz herczeg; a 35, cseh, Khevenhüller altábornagy; a 36. cseh, Palombini altábornagy; a 37. magyar, Mihály orosz nagyherczeg; a 38. Olasz, Haugwitz altábornagy; a 39. magyar, Dorn Miguel, Braganza herczege; a 40. lengyel, Kaudelka altábornagy; a 41. lengyel, Sivkovich altábornagy; a 42. cseh, Wellington herczeg; a 43. olasz, Geppert táborszernagy; a 44. olasz, Zsigmond főherczeg; a 45. olasz, Zsigmond főherczeg; 47. styriai, Kinsky táborszernagy; a 48. magyar, Ernő főherczeg; a 49. osztrák, Hess altábornagy; az 51. magyar, Károly Ferdinánd főherczeg; az 52. magyar, Ferencz Károly főherczeg; az 53. magyar, Lipót főherczeg; az 54. morva, Emil hesseni herczeg; az 56. lengyel, Fürstenwörther altábornagy; az 57. lengyel,Haynau altábornagy; az 58. lengyel, István főherczeg; az 59. osztrák, Bádeni nagyherczeg; a 60. magyar, Wasa herczeg; a 61. magyar, Rukavina -altábornagy; a 62. magyar, Thurszky altábornagy; a 63. lengyel, Bianchi altábornagy nevét viselve. Mindegyik gyalogezrednek két százada gránátosokból állott. Ezek szoros értelemben véve nem voltak az ezred kötelékében, hanem más ezredek megfelelő gránátosaival külön zászlóaljakat formáltak. Ilyen zászlóalj húsz volt, igen mutatós elite csapat, a fővárosok helyőrségéhez tartozva. Nagy érdeklődést keltettek azután a vadászok. Kivéve az úgynevezett tiroli császár-ezredet, szintén zászlóalj-keretet képeztek, számra tizenkettőt.

Eredeti különlegességét képezte a monarchia haderejének a határőrvidék, mely nemcsak katonai, hanem társadalmi és közgazdasági intézmény volt. Négy ilyen állott fenn. A horvát nyolcz, a szlavón három, a bánsági három, az erdélyi négy, két oláh és két székely ezreddel. Azonkívül az úgynevezett sajkás zászlóalj, mely egy nemét a dunai hajóhadnak alkotta. Ezek között a legfontosabb szerepet a horvát és szlavón határőrvidék játszotta, miután ezek képezték azt a haderőt, melylyel Jella-

chich támadását megindította. Ezen végvidék volt áz *egész* szervezet kezdete, alapvető intézménye. A kezdet visszanyúlik már a XVI. századra, a mikor a török elleni védekezés, különösen a dúlások és portyázások ellen ily természetű intézmény felállítását követelte. A benszülöttek mellett a törökországbeli menekülők és kivándorlók képezték annak zömét. A földbirtok, melyet kaptak, volt díja szolgálatuknak, mely általános és folytonos szolgálati kötelezettséget vont maga után.*

A török háborúk alatt szervezetük megtartotta a régi banderialis jelleget. Innen származott a pandúr szó, ínely a Mária Terézia-féle első háborúk alatt európai hírre, illetve inkább hírhedtségre tett szert, azon iszonyú dúlások és fosztogatások által, melyet vezérük, Trenck alátt elkövettek. Állandó rendezésük innentől kezdődik Szász-Hildburghausen tábornok által, a kit Mária Terézia bízott meg ezzel. Ez a rendezés politikai, közgazdasági és katonai jelleggel bírt. Az egész a házközösségen alapult, mely vagyonilag éppen úgy megkötötte a határőrt, mint a hogy kötötte a fennhatóságot, melynek alá volt vetve. A polgári és katonai fennhatóság egyesült, mint a hogy egyesült a kettőnek hierarchikus tagolata, a kapitányság és ezredesség. Még felsőbb fokban a General-Commandó, végre pedig a Hofkriegsrath. Az egész kész eszköz volt az osztrák katonai körök szolgálatára, mely ily módon az ország területe és lakossága egy jelentékeny részének ura és parancsnoka lett.

Ki kell még emelni, hogy éppen ebből a szempontból a határőrvidéknek ezen alkotmányellenes exterritorialis állása állandó sérelem tárgyát képezte az országgyűlésen. Egy alkalommal Deák is felszólalt ebben a kérdésben,[1] de eredményt elérni nem tudott.

A határőrök közé, kiket akkoron granicsároknak neveztek, tartoztak a szerezsánok is, egy neme a csendőrségnek, mely igen feltűnő vörös köpönyeget viselt. Ezek is szerepeltek az 1848-iki küzdelmekben, de inkább raboltak, mint harczoltak. A mint hogy Helfert is kénytelen beismerni, hogy a czigányok és zsiványok közti válfajt képezték.[2]

[1]Deák Ferencz beszédei. I. kötet 56. lap.

[2]Helfert: Geschichtc österrcichs vöm Ausgange der Wiener October-Revolution. 57. lap.

A lovasság három taktikai fegyvernemre oszlott. Az első volt a nehéz, a vértes lovasság, melyet a közönséges magyar szójárás vasas németnek keresztelt el és a melynek mellét súlyos vas-vért védelmezte. Az első vértes-ezred csehekből állott, Ferdinánd császár nevét viselve; a 2. szintén cseh, Sunstenau altábornagy; a 3. osztrák, Frigyes szász király; a 4. osztrák, Mengen altábornagy; az 5. styriai, Auersperg altábornagy; a 6. morva, Wallmoden lovassági tábornok; a 7. cseh, Hardegg lovassági tábornok; a 8. cseh, Károly porosz herczeg nevét viselve. Egy középfajtát a könnyű és nehéz lovasság közt a dragonyosok képeztek. Az 1. ezred lengyelekből állott, János főherczeg; a 2. osztrák, a bajor király; a 3. lengyel, Ferencz József főherczeg; a 4. styriai, a toscanai nagyherczeg; az 5. cseh, Savoyai Eugen; a 6. morva, Ficquelmont lovassági tábornok nevét viselve, mint tulajdonosét.

A könnyű lovasság három részből állott. Az elsőt a chevaux-legers, vagyis könnyű lovasok képezték. Ezek közül az első Ausztriából jött, Ferdinánd császár; a 2-ik cseh, Károly Lajos főherczeg; a 3-ik lengyel, Miksa Ferdinánd főherczeg; a 4-ik cseh, Windischgrätz altábornagy; az 5-ik cseh, Lichtenstein altábornagy; a 6-ik lengyel, Wrbna altábornagy; a 7-ik olasz, Kress altábornagy nevét viselve. Huszárezred 12 volt. Az i-ső Ferdinánd császár; a 2-ik a hannoveri király; a 3-ik Estei Ferdinánd főherczeg; a 4-ik Sándor orosz trónörökös; az 5-ik Károly Albert szász király; a 6-ik Württembergi Károly; a 7-ik Reuss herczeg altábornagy; a 8-ik Kóburg herczeg lovassági tábornok; a 9-ik Miklós orosz czár; a 10-ik Vilmos porosz király; a n-ik székely határőr; a 12-ik Nádorispán ezrede nevet viselve. Jöttek végre a dsidások, mind lengyelek. Az i-ső Civallart lovassági tábornok, a 2-ik Schwarzenberg tábornagy, a 3-ik Károly főherczeg, a 4-ik Ferdinánd császár nevét viselte. Tüzérezred mindössze öt volt, magyar nem volt közöttük egy sem.

Azonkívül a megfelelő utász-, hidász- és mérnök-csapatok.

A gyalogezredek nem egyforma létszámmal bírtak. Az örökös tartományoknak csapatai, az olaszok kivételével, Landwehr-zászlóaljakkal is el voltak látva, míg ezen intézmény nálunk ösmeretlen volt. Ily módon egy magyar vagy egy olasz ezred 4000 főre rúgott, míg a többiek felmentek 5800-ra. A gránátos- és vadász-zászlóaljak 1200 és 1400 között váltakoztak. Egy határőrezred 3600 emberből állott. A nehéz lovas-

ezredek 6 századdal noo, a könnyűek nyolczczal 1700 lovasra voltak tehetők. A tüzérség Rüstow[1] szerint 20.000 emberre rúgott, kétszáz üteggel, melyeknek mindegyike 6 ágyút számlált. Ily módon az osztrák hadsereg hadilábon 500.000 embert állított ki a síkra, a mi azon időben csakugyan nagyon tekintélyes erőt képviselt, és tényleg megfelelt annak, hogy európai vezérlő hatalom legyen, a mi az uralkodóház családi politikájának alapgondolatát képezte.

A hadsereg minden tekintetben első rangú anyaggal rendelkezett. A szolgálati idő tizennégy évet tett ki, csak közvetlen 1848 előtt lett nyolczra leszállítva. Természetes, hogy ily hosszú idő alatt az emberek teljesen ki voltak képezve és mesterségüket apróra értették. ·

Egy kitűnő szakember a következőt írja a gyalogságot illetőleg:[2] »A legénység a régi katonák minden hátrányaival és előnyeivel bírt, csakhogy az utóbbiak többségben voltak. A büntetések jóval szigorúbban mérettek ki, mint mostanság, de miután leginkább a katonai fegyelem elleni vétségekből származtak, az emberek belenyugodtak, miután magok is belátták, hogy rendnek muszáj lenni, a mi a szellemre is jótékonyan hatott. A lassú előléptetés folytán a tisztek sokáig szolgáltak nemcsak egy ezredben, hanem századokban is, a mi természetesen az egymásra utaltság, a szolidaritás érzetét nagy mérvben fokozta, az alantas és felebbvaló közötti viszonyt határozottan családias jelleggel ruházva fel. Főleg állott ez az összes lovasságra, melynek minden egyes tagja megérdemelte a centaur nevet, valójában össze volt nőve lovával. Én magam még mint gyermek láttam azokat a hihetetlen bravúrokat, a miket a huszárok véghez vittek. Például le is van rajzolva egy ilyen jelenet, midőn Bécsben a Miklós-huszárezred a czár jelenlétében egy nagy rohamot intézett. Egy kis fiú valahogy a terepre tévedt és egyszerre csak a vágtató lovasok előtt találta magát, a menekülés lehetősége el lévén előtte zárva. Egyik vén huszár kirugtatott a sorból, felkapta vaskézzel a rémült gyermeket és maga elé ültette, úgy lovagolt vele tovább, az elléptetésnél is ölében tartva. Még a czártól is fényes jutalmat kapott.*

[1]Lásd az 1848. és 1849-iki hadjárat történetét.

[2]Erzherzog Johann: »Gcschichtc des k. und k. 12-ten Infanterie-Regimcntes«. I. kötet 665. lap.

A lóanyag nem volt ugyan mutatós, de a fáradalmak, menetelések elviselésére ritkította párját. Úgy Ausztria, mint különösen hazánk bővelkedett ménesekben, melyek egész szilaj természeti állapotban tartattak. Érdekesen írja le egy illetékes egyén,[1] hogy az ilyen vad lovakat, melyek nem ösmertek istállót, kötőféket, jászolt, zabolát, nyerget, hogy hozták százával az ezredekhez, és hogy minő virtus volt ezeket megfékezni, szelídíteni, megszoktatni, kitanítani és hogy mikor mindez megtörtént, mennyire beváltak, ló és lovas minő ragaszkodással viseltettek egymáshoz.

A ki katona volt, az egész lélekkel az is volt. Elszakítva hazájától, övéitől, ezredeit tekintette otthonának, családjának. A legnagyobb része a katonaköteleseknek, ha szolgálati évök kitelt, tovább szolgáltak; volt akárhány, a ki harmincz, sőt ötven évig maradt ezredének kötelékében. Nem szükséges magyarázni, mily nagy tiszteletnek örvendettek, különösen az ifjabb nemzedék előtt, mely áhítattal csüggött elbeszéléseiken. Fel van jegyezve,[2] hogy midőn Károly főherczeg 1843* ban főparancsnokságának ötven éves ünnepélyét ülte meg, a Windischgrätz dragonyos-ezredből magából négy közlegény és altiszt volt jelen, kik alatta 1793-ban Belgiumban szolgáltak. Hozzá ezek mind belgák voltak, kik daczára annak, hogy Belgium megszűnt osztrák tartomány lenni, tovább is megmaradtak a császár katonái.

Mindehhez belső és külső mozzanatok is járultak.

Nem kell elfelejteni, hogy a katonának aránylag anyagilag igen jó dolga volt. Kaszárnyák csak kivételesen léteztek és így a katonák legnagyobb része — főleg a lovasság — a lakosságnál volt elszállásolva, a hol ő volt az úr a háznál és parancsolt, a mi, tekintve az általános jólétet, melynek az emberek örvendettek, sok kedvezményt képviselt. Különösen kitűnt a kiváltságos állásnak előnye a rendi világnak alárendeltségével szemben. Mikor még nemcsak a földműves, hanem a polgári állású egyén sem élvezte a jogegyenlőség áldásait, lenézésnek is volt kitéve: akkor a császár katonája még a polgári hatóságokkal is a legtöbb esetben büntetlenül daczolt. Erre vonatkozólag igen

[1]Fischer von Wellenborn: »Graf Civallart-Uhlancn im Jahre 1848—1849*. 16. lap.

[2]Thürheim: Die Reiterregimenter der k. und k. österreichischen Armee. I. kötet 376. lap.

tanulságos Kovács Lajosnak egy megjegyzése,[1] ő elmondja, hogy a régi 48 előtti hadsereg szabadságolt katonái, kiket obsitosnak neveztek, semmibe sem vették a hatóságokat és azok intézkedéseit, miután sehogy sem ment a fejőkbe, hogy nekik, mint a császár katonáinak, a czibil parancsolni merészeljen.

A külső mozzanatok közé tartozott például az igazán szép és festői egyenruha. Az osztrák hadsereg kétségtelenül a világ legszebben és legelőkelőbben egyenruházott hadserege volt. A gyalogság és a német lovasság fehér egyenruhát viselt, mely gyönyörűen festett.

A gyalogság közül különösen feltűntek a gránátosok, hatalmas alakok, medvebőr süvegeikkel; igazán rá jók illett a Mars fiainak elnevezése. Roppant gazdagul voltak kiállítva a huszárok és dsidások. Az elsők közül nyolcz ezrednek kék volt az egyenruhája, négynek zöld, piros nadrággal. A tisztteknél azonban sokkal több aranyozással és czifrasággal, mint jelenben. Igazán szemkápráztató látványt nyújtott, mikor egy huszárezred felvonult, melynek marczona legényeinél feltűnt a sok hatalmasan kipedrett bajusz, a huszárnak egyik legfőbb ékessége. A dsidások egyenruhája zöld volt, piros gallérral és mellhajtókával, szintén gazdagon aranyozott vállrojtokkal és zsinórzattal a tiszteknél. A legénység főfegyvere a dsidából állott, kis fekete-sárga zászlóval ékítve, mely úgy festett, mint egy lobogóerdő. A kapitányok és ezredesek, kik leginkább a vagyonos arisztokratákból állottak, s kik súlyt helyeztek arra, hogy díszes és új legyen csoport jóknak egyenruhája, még a maguk költségén is csináltattak szükség szerint. Kiss Ernő, mint a n-ik huszárezred parancsnoka, egész ezredét saját költségén ruházta fel.

Ha mindezen mozzanatok előmozdították a szoldateszka önteltségét a legénységnél, még inkább áll ez a tisztikarra, arra a testületre nézve, mely egy híres porosz tábornok — Rüchel — mondása szerint, a hadsereg szegemének hivatott képviselője és letéteményese.[2]

A mit az osztrák tisztikar kis kátéjának lehetett tekinteni, azt meg lehet találni azon ezred parancsban, melyet a hadsereg

[1]Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve. II. kötet in. lap.

[2]Goltz: Das Volk in Waffcn. 45. lap.

egy nagy tiszteletben álló tábornoka, herczeg Lichtenstein Alajos 1826-ban ezredéhez intézett, és mely azután az egész hadseregre mérvadónak tekintetett.[1]

A főbb pontokat a következőkben idézem:

Ő abból indul ki, hogy mint ezredtulajdonosnak kötelessége ezredének javát előmozdítani és ebből folyólag meghatározni amaz irányelveket, melyek annak kormányzatánál mérvadók

Az összhangnak és a működésnek egyöntetűsége minden tisztikarnak elsőrangú követelménye, éppen azért minden széthúzást és pártoskodást kerülni kell.

Az ezredesnek tisztjeivel szemben barátságosan, szeretettel, igazságosan kell eljárni. A büntetésnek indokát meg kell mondani, s ha az ki lett állva és a 'avulás megtörtént, akkor a feledés fátyolát kell reá borítani.

Az előléptetéseknél különös tekintettel kell lenni a magaviseletre — Conduite — és képességekre. Egyenlő képességek mellett a szolgálati idő határoz, különben pedig a kiválóság. Különösen arra is tekintettel kell lenni, hogy a tiszt legénységét jól ösmerje és vele bánni tudjon.

Ha a tiszt a becsület szabályai ellen vét, azt az ezredtől el kell távolítani. Nem az a hiba, ha az ily egyénnel szemben szigorú eljárás foganatosíttatik, de az, ha elnézés történik.

Azok a kimutatások, melyek a tisztek magaviseletét kitüntetik, a legnagyobb lelkiismerettel és igazi szeretettel készítendők.

Nem szabad megengedni, hogy a tisztek és a legénység szeretőket és ágyasokat tartsanak és magukkal czipeljenek. Akárhány derék tisztnek szerencsétlensége származott abból, hogy kellő időben az ily viszonynak veszélyére figyelmeztetve nem lett.

Az ittasság, dorbézolás és korhelység a legnagyobb kinövések közé tartozik, melyektől a tisztikart és legénységet mentesíteni kell. Különösen figyelmeztetni kell őket arra, hogy katonához nem illő dolog,ha ily módon akarja bátorságát fokozni. Éppen így mindent el kell követni, hogy a szerencsejátékok az ezredben meg ne honosuljanak.

[1]Erzherzog Johann: Geschichte des k. und k. Infanterieregimentes Erzherzog Wilhelm, No. 12. I. kötet 593. lap.

A tisztikart szelleme és becsületérzése képesítse a legmagasabb kötelességérzet kifejezésére. Tekintettel kell lenni egy oly módszernek elsajátítására, melyben műveltség és előzékenység jut kifejezésre. A tisztnek legjobb társasága a tisztikarban és nemesi osztályban található. Csakhogy ennél is a helyes középutat kell eltalálni, éppen úgy kell kerülnie a tolakodást, mint az elutasító magaviseletét. A férfias, komoly és udvarias magaviselet az, mely önérzetes katonához legjobban illik.

Igaz, hogy ezen utasítás inkább azt tünteti fel, hogy miképen kellene a dolgoknak lenni, mintsem a hogy azok léteztek.

Itt is ki kell emelni, hogy a milyen kitűnő legénységi anyaggal rendelkezett a hadsereg, úgy állott a dolog a tisztikarra nézve is. Mint már említém, a hadsereg számára nyitva állott a világ, és a különféle nemzetek fiai előszeretettel keresték fel a császári sereget, mely kilátással kecsegtetett és mely oly kellemes exisztencziát nyújtott. Még 1848-ban is szám- ' tálán idegen származású tiszt szolgált a hadseregben, szép számmal németek, francziák, sőt angolok is; tudvalevőleg az oroszlánszívű Guyon Angliából származott.

Különösen nagy kontingenst állított ki a nemesség és főnemesség úgy az osztrák, mint a magyarországi. Minden jó családbeli fiatal ember számára a bontonhoz tartozott legalább pár évig a hadseregben szolgálni. Az osztrák, különösen a cseh főnemesség tagjaira nézve előmenetel dolgában a hadsereg valóságos Eldorado volt. Tudni kell, hogy akkoron a kinevezés a kapitányig az ezredtulajdonosok előjoga volt, kik, mint láttuk, leginkább a főnemességhez tartoztak és kik azután pártfogoltjaikat, egymásközt kiegyezve, hihetetlen gyorsasággal léptették előre.

így például Taxis herczeg[1] belépett 1838-ban mint alhadnagy a Ha rdegg-vért esek közé. 1840-ben már főhadnagy lett a Windischgrätz chevaux-legersnél. 1844-ben másodosztályú századossá lép elő a Kress-ezrednél, hogy azután 1846-ban első osztályú századossá minősíttessék a császári dsidásoknál.

Egy másik, gróf Coudenhove[2] 1830-ban kadétként lép be a császári chevaux-legers ezredbe, három hónapra rá mint

[1]Emerich Prinz zu Thurn und Taxis, k. und k. General der Kavallerie. 5. lap.

[2]»>Feldmarschallieutenant Gráf Kari Coudenhove*. 1. lap.

hadnagyot találjuk a vadászoknál, négy év múltán főhadnagygyá mozdíttatik elő előbbi ezredében, 1838-ban másodosztályú százados lesz a Savoyai Jenő dragonyosoknál. A negyvenes évek elején az Auersperg vértesekhez áttétetik mint elsőosztályú százados, hogy azután 1848-ban már mint őrnagy kezdje meg a hadjáratot ellenünk.

A harmadik kontingens a katonacsaládok szülöttei, a Soldatenkinderek voltak. Ezek közt első sorban a granicsár családok ivadékai, a kik a különféle katonai iskolákban a császár költségén — a mint az akkor értetett — képeztettek ki és a kik természetesen egész boldogulásukat a legfőbb hadúrtól várták; éltek, haltak érette.

Mind a három kategóriába tartozó tiszteknél természetes, , hogy a fejedelem iránti hűség képezte a mozgató erőt, az életelvet. A már említett Taxis-féle életrajzban ez különösen kiemeltetik. A mint hogy az nem is lehetett másképpen, ha az illető kategóriák lélektani rugóit figyelembe veszszük. A nemesség és főnemesség a trón iránti lojalitás, a katonacsaládok tagjainál az önérdek, a külföldinél a természetes vetélkedési ösztön, ebben az irányban nem maradni el senki mögött, volt a hadúr iránti hűségnek alapja. A külföldieknél a végletek képviseletét megtaláljuk Haynauban és Schönhalsban. Míg Haynau a császár szolgálatában megszerzi magának a hiéna és a hóhér hírhedtségét: addig Schönhals — Radetzky hadsegéde — Németország műveltségének és értelmiségének legmagasabb fokát képviseli, úgy gyönyörű napi parancsai, mint már említett munkája által, melyben az 1848—49-iki hadjáratot igazán fényes tollal írja le.

Egy külföldi nagy tekintély, Willisen tábornok szerint [1] az osztrák tisztikar a legkülönfélébb elemek vegyülete, de a hosszas együttlét és megszokás e különbségeket elenyésztette. A hadsereg, az ezred képezi a tisztnek hazáját, otthonát, ő megszűnik ott magyar, olasz vagy német lenni, tisztán és egyedül a császár szolgája és katonája.

A már említett Taxis-féle életrajzban más mozzanatokat is találunk, melyek a tisztikar legfontosabb viszonyait még jobban megvilágítják.

[1] Die Theorie des grossen Krieges. Die italienischen Feldzüge 1848—1849. 28. lap.

Olvassuk ottan, hogy a hadseregnek, mint ilyennek megvoltak a maga példány képei, *reprezentatív charakter-nek* nevezi az angol, kik iskolát csináltak. Ilyennek tekinti gróf Clam-Martinitz és Bigot de Saint-Quentin tábornokokat. Az elsőről már szólottám az előző kötetben. Ez azon cseh családoknak egyikéből származott, melyek szerencséjüket a harmincz éves háborúnak köszönhették és melyek hivatva voltak a Habsburg családi politikának propagandát csinálni Csehországban.

Úgy látszik kiváló testi és lelki tulajdonságokkal bírt. Mint fiatal ember megismerkedett Göthével, kinek feltűnt férfias külseje és szellemi fölénye.[1] Abban a versenyben, melyet Széchenyi Istvánnal futott a szép Meade Selina szívéért és kezéért, ő lett a győztes. Később Ferdinánd császár főhadsegéde lett és mint ilyen döntő befolyást nyert a katonai ügyekre, sőt politikai tekintetben is elsőrangú tényező lett. Sokat tett a hadseregért, igyekezett annak sorsát javítani és hadképességét fokozni. Nagy szerepe volt abban, hogy a hadseregnek kizárólagos és fennhéjázó szelleme fenntartassék és fokoztassék.

A hogy diplomácziai körökben mondották, maga Clam-Martinitz nagy tervekkel volt telítve, melyeket azonban nem volt képes befejezni, miután a negyvenes évek elején meghalt. Metternichné [2] mély bánattal és megilletődéssel ír korai haláláról. Az »Allgemeine Zeitungében [3] elmondja róla, hogy nemcsak kiváló katona, hanem államférfi is volt, ki a monarchia érdekét forrásaiból vezette le és azon igyekezett, hogy a hadsereg legnemesebb oldaláról mutatkozzék be.

Ezen törekvéseket illetőleg semminemű tárgyilagos támpont nem létezik; de bizonyára volt abban része, hogy a cseh arisztokráczia tagjai uralkodó állásukat még jobban kihasználják. Tényleg ezen családok tagjai döntő természetű befolyást gyakoroltak. A Schwarzenbergek, Windischgrätz, Radetzky, Wratislaw, Wrbna, Kollowrath, Clam-Gallas, Lobkovitz, Schlick mind ezekhez tartoztak és látni fogjuk, hogy befolyásukat milyen irányban érvényesítették.

Saint-Quentin idegen családból származott, a ki a többi ily provenienczijáju tisztekkel együtt ugyanabban a hajóban

[1] Werner: Briefe Göthes an Gráfin O'Donnel. 152. lap.
[2] Nachgelassene Papiere. VI. kötet 370. lap.
[3] Lásd »1840. Beilage« 42. szám.

evezett, ö volt a hadsereg hagyományos szellemének a pennája. Két munkája»Unsere Armee« és »Von einem deutschenSoldaten«, mely 1847-ben Lipcsében jelent meg, híven adja vissza a hadseregben uralkodó felfogásokat.

Ezen munkában a legridegebb kasztszellem nyilatkozik meg.[1] Lehetetlennek tartja, hogy a katona a társadalom többi osztályaival összevegyüljön, mikor nevelés, hivatás, kötelesség, működés, gondolkodás és cselekvés, élet és halál által különbözik és el van tőle választva. A polgár embernek van otthona és hazája, családi és házi tűzhely képezik gondoskodásának legfőbb tárgyát, szereti a békét, övéi és munkássága számára akarja életét megtartani. A katonának ott van hazája a hol a kétfejű sasos zászló lobog, hazájának hívó szózata, feljebbvalója parancsában jut kifejezésre, és legnagyobb dicsősége kötelességet teljesítve meghalni. És míg a polgárember békés foglalatossága után jár, addig ő, a hadak fia, paripájáról vígan dalolja:

»Frei will ich leben und also sterben.
Niemand berauben und Niemand beerben.
Und auf das *Gesindel* vor meinen Thor
Ruhig wcgschaun untcr mir.«

Kétségtelen, hogy ebből a polgári elem felfogásának és foglalkozásának nagymérvű lenézése származott. Az osztrák hadsereg híres is volt erről mindenfelé. Magam is többrendbeli példát tudok, melyekben e fitymáló lenézés kifejezésre jutott. Úgy vélem, felesleges ezeket felhozni, miután e nézet aligha fog tagadásba vétetni.

Természetszerű következménye volt a mondottaknak a kasztszerűség. A testületi szellem erőteljesen nyilatkozott, s sok előny nyel és sok hátránynyal bírt. Ezen testületi szellemnek egyik szép tünete a bajtársi viszonyban található, mely a hadsereg tisztikarának tagjait egymáshoz fűzte. Ezt nagy mérvben előmozdította a tegeződés is, mely az egyenrangú állás képviselőinél divatozott. A magyar mágnás éppen úgy, mint a cseh oligarcha, a polgári ivadék vagy a káplárból tisztté előléptetett jobbágyfiú mind tegezte egymást, mindegyik a császárnak volt katonája, tehát egyenjogú. Hozzá kell tenni, hogy ez inkább alaki jelleggel bírt, mert lényegében az arisztokráczia és demo-

[1] Lásd a 25-ik lapon.

kráczia közti különbség fennállott, még pedig igen érezhető módon.

Jellemző erre vonatkozólag az a tény, melyet Falk Miksa beszél el,[1] a régi osztrák hadsereg egyik nagy alakjáról, gróf Gyulayról, ki Radetzky után lett olaszországi főparancsnok és a ki az 1859-iki háborúban teljesen letört. Igaz, hogy éppen úgy, mint 1866-ban Benedek, szabadkozott a főparancsnokság átvételétől, mire a mindenható Grünne azt felelte: »Ugy, mint a vén szamár Radetzky, te is eltalálod.* Grünnének az volt a tempója, hogy az előszobában váró hadsegédeit füttyentéssel hívogatta.

Ez természetesen kivétel volt, de az már rendes szokásnak tekinthető, hogy a felebbvaló alantasát csúfolta, a mire a bécsi jargon azt a kifejezést alkalmazta, hogy *frotzeln.*[2]

Az ilyen elbánás nagy elégedetlenséget szült, a mi, hozzáadva a többi indokokat, mindent gáncsoló, korholó szellemben talált kifejezést. Az úgynevezett *schimpfer* az osztrák hadseregnek egy különlegessége, mely minden rangfokozatban feltalálható volt.

Helfert [3] két ilyen díszpéldányt mutat be, kik mindketten nálunk szerepeltek. Az egyik gróf Wrbna, Windischgrätz egyik hadtestparancsnoka, — az arisztokrata típus, — ki mindenkit megsértett, bántó modorával maga volt a megtestesült gőg, és a ki örökös gáncsoskodásai által aztán lehetetlenné vált. A másik, a demokrata parvenu típus Zeisberg, Jellachich hadsegéde, ki viszont tele volt epével, kárörömmel és irigységgel. Igaz, hogy ez nem bírt azzal a bátorsággal, hogy nyíltan fellépjen, hanem csak kéz alatt áskálódott és piszkálódott, a mi valóságos feszültséget hozott létre — hozzá tehetjük: a mi hasznunkra — Jellachich és Windischgrätz és ezeknek környezete között.

Ez az állapot részben arra volt visszavezethető, hogy a mi szellemi képesség a hadsereg tisztikarában létezett, az egy-általában nem talált utat magának arra, hogy érvényesüljön, még csak hogy meg is nyilatkozzék. Sem a bírálatnak, sem a reformirányzatnak tere nem nyílt, ily módon azután ezek a tényezők ilyen nem épületes és üdvös módon adták ki mérgöket.

[1]Kor- és jellemrajzok. 363. lap.
[2]Friedjung: Benedeks hinterlassene Papiere. 340. lap.
[3]Dér ungarische Winterfeldzug. II. kötet 408. lap.

A ki ebben az irányban úgy politikai, mint katonai téren a lehető legrosszabb befolyást gyakorolta, maga Ferencz császár volt. Halálos ellensége volt minden szellemi és irodalmi tevékenységnek.

Fel van róla jegyezve azon mondás, hogy »a könyvcsinálók mit sem érnek; ha a puskával bánni tudnának, nem firkálnának.«[1] így gondolkoztak a tábornokok is legnagyobb részben. Benedek, ki pedig a vezérkarnak volt főnöke, maga beösmerte, hogy[7] hosszú évek sora alatt tudományos munkát nem olvasott.[2] Saint-Quentin is így ír e dologról:[3] Megengedi, hogy egyes kiváló szellemek, mint a milyen Clausewitz volt, foglalkozhatnak irodalommal, de az átlag katonának más könyvre nincs szüksége, mint a *Dienstreglement-ra.*.

Ennek a képnek teljes mértékben megfelel Schlick, bizonyára a legjelesebb azon tábornokok között, a kik ellenünk harczoltak. Egy osztrák tiszt úgy jellemzi, hogy szereti a szép asszonyokat, a bort és a szerencsejátékot. A pénz nála szerepet nem játszik, gavallérosan költekezik, könyveket soha se olvas; de ha az ellenséget meglátja, első dolga riadót fuvatni és azt megrohanni.

Nagy mérvben elősegítette ezen irányzatokat a napóleoni háborúk lezajlása után keletkezett hangulat és felfogás. A mint Ferencz császár hajlamai és a szent szövetség a legridegebb maradiságot írta zászlójára a politikai dolgokban, úgy állott a dolog a hadseregre és annak intézményeire nézve is. Az uralkodó felfogás mégis az volt, hogy a hadsereg, annak szelleme és intézményei kitünően beváltak és reformokra nincsen szükség. Nagyon érdekesen ad ennek kifejezést Mettemichnek egy dolgozata,[4] melyben 1813-ban, mikor Napóleon ellen a nagy koalicziò készült, a különféle seregeket, oroszt, poroszt és osztrákot leírja. Ez utóbbit úgy jellemzi, mint a mely erejének önérzetében teljesen nyugodt és várja a parancsot. Ezen jellemzés és különböztetés különösen a porosz hadseregre vonatkozott, mely Napóleonnal szemben oly irtóztató katasztrófát szenvedett, mely ekkor lázas ingerültséggel volt telve, hogy a csorbát kiköszörülje.

[1] Unger idézett munkája. II. kötet 1279. lap.
[2] Lásd Friedjung idézett munkáját. 344. lap.
[3]Unsere Armee. 181. lap.
[4] Nachgelassene Papiere. I. kötet 167. lap.

Ezt az ellentétet a porosz Vamhagen is felemlíti.[1] Utóbb annyira ment ez, hogy a porosz vezető embereket jakobinus irányzatokkal is vádolták, azon reformmozgalomért és szellemért, melyet a politikai téren Stein, katonain Schamhorst és Gneisenau képviseltek és a mely végelemzésben Poroszország későbbi nagyságának vetette meg alapját.

Ausztriában is voltak olyanok, a kik sürgették a katonai téren a reformokat. Ezek közé tartoztak első helyen Károly főherczeg és Radetzky. Ez utóbbi, mint már említém, irodalmi téren is működött.[2] Művében lándzsát tör az általános védkötelezet tség mellett. Állást foglal a szoldateszka ellen, a gazdasági és pénzügyi erősödésnek híve, még az államadósságok törlesztését is szükségesnek tartja, mert a pénzügyi készenlét a katonainak előfeltétele; természetes, hogy mindez a Hofkriegsrathnak nem igen tetszett, és az olmützi várparancsnokká történt kinevezésnek, — a miről már elébb szólottám — és a mi lényegében kegy veszt és számba jött, ez volt az okozója.

Mindezen részletekből, melyeket előadtam, látható, hogy a hadsereg nem fejlődött, nem változott, minden a régiben maradt. A hadsereg 1848-ban is az volt, a mi hajdan, egy testület, a melyből a lélek, a szellem hiányzott, gépies felfogású, vasfegyelemmel és kitűnő anyaggal rendelkezve, kasztszerű elzárkozottságban, a polgári elemet és tevékenységet lenézve, az újítás szellemét halálba gyűlölve. Pedig ekkor már két dolgot biztosan előre lehetett látni. Az egyik az volt, hogy ha oly sereggel ütközend meg, melyet nagy nemzeti és erkölcsi erő fog lelkesíteni, azzal szemben a rövidebbet fogja húzni. A másik az, hogy ha a kettős monarchia a haladás, a reformok terére lépend, akkor ezt a hadsereg a legnagyobb ellenszenvvel fogja fogadni és csak lesni fogja a parancsot, hogy a gyűlölt *Wirtschaftot* leverje.

Tanulságos erre vonatkozólag azon két kosár, melyet a szegény jó öreg Mészáros Lázár mint hadügyminiszter kapott, midőn a fosztogató, gyújtogató és gyilkoló ráczok ellen vezért kért. Felszólította a később oly szerencsétlenül járt Lamberget, — mint írja — majdnem térden állva

[1]Denkwürdigkeiten. II. kötet 185. lap.
[2]Militärische Betrachtungcn über die Lage Osterreichs.

kérte,[1] de ez semmi szín alatt nem akart vállalkozni. Hasonlóan felszólította Benedeket is, kivel együtt szolgált Olaszországban, és ki akkor az előbbi kötetben említett galicziai szereplése miatt, de különben is nagy hírnévnek örvendett. Ezen felszólítást Benedek visszautasította, még pedig azon az alapon, hogy ö nem szolgálhatja a magyar ügyet, midőn a pénz- és hadügy az összbirodalom kormányzatától külön választatnak.[2]

Ezt a nézetet sokan osztották a hadsereg tisztikarában. Midőn a honvédség nálunk felállíttatott és többen a császári tisztek közül oda beléptek, nem egy ezredben megtörtént az, hogy a tisztek egymásnak becsületszavukat kötötték le, hogy az ilyet baj társnak többé nem tekintik.[3]

Nemcsak, hanem a helyőrségek is határozottan politikai tüntetésekben vettek részt. A bécsi helyőrség fáklyásmenetet rendezett Jellachichnak. A pesti, lembergi, prágai helyőrségek mind nyilatkozatokat tettek közzé, melyek elítélik a forradalmat, hüségöket és készségöket fejezik ki a császárnak, hogy a közös ellenség ellen síkra szálljanak.

Szintén igen jellemző a hadsereg hangulatára azon magánlevél, melyet Coudenhove kapott,[4] és mely minden valószínűség szerint számtalan példányban terjesztetett. Ebben a reakczióra és a közelgő támadásra előkészíttetnek az illetők. Tartalma a következő:

»Kedves Barát és Baj társ! Hol vannak Dampierre vértesei? [5] Ha szíved vérzik, úgy mint az enyém, ha öklöddel rácsapsz az asztalra, ha fogaidat csikorgatod és a szégyenülés könnyei peregnek le arczodon, akkor a mieink egyike vagy. Pajtás ! A becsületet kigúnyolják, a szabadságot leigázzák, a jogot kigúnyolják és a mi jó császárunk mellére oda szegzik a pisztolyt, hogy engedményeket csikarjanak ki tőle. És mi háromszázezren tűrjük ezt? tűrjük-e továbbá a söpredék garázdálkodását? Az hiszem, cselekednünk kell és fogunk is cselekedni, még pedig legmagasabb rendelet nélkül. Nem

1 Lásd »Emlékiratai« I. kötet 62. lap.

[3]Friedjung: Benedeks nachgelassene Papiere. 112. lap.

[3]Springer: Geschichte österreichs. II. kötet 466. lap.

[4]Feldmarschallieutenant Gráf Kari Coudenhove. 2. lap.

[5] Tudvalevőleg ezek voltak azon vértesek, melyek 1619-ben II. Ferdinándot a bécsi Burgban a cseh felkelők kezeiből kiszabadították. Most a 8-dik dragonyos-ezred.

írom alá nevemet, de bizonyára kitalálod, hogy e sorok kitől származnak, és a mikor kell, e szerint cselekedni is fogunk.*

De a mi jóval több volt a prózánál és költeménynél, az éppen a bekövetkezett cselekvés, az akcziónak tartalma és kiindulási pontja volt. Egy igazán klasszikus fórum, a hírhedt későbbi miniszterelnök, Schwarzenberg Félix mondotta ki ama végzetteljes szavakat: hogy »milyen csodálatos ország ez az Ausztria, mely szabadulását három engedetlen tábornoknak: Windischgrätznek, Jellachichnak és Radetzkynek köszönheti.* [1] Részben már volt és lesz utóbb még alkalmam szólani arról, hogy ezen engedetlenség miből állott; itt annak csak egy jelentőségére mutatok rá, arra, hogy a hadsereg a fegyelemnek e megtörését egészen természetesnek találta, szembeszállott törvényes hatóságával, a legfőbb hadúrral, annak formális parancsaival, egyszerűen azért, mert e parancsok ellenkeztek felfogásával és érdekeivel.

Jó helyről tudjuk,[2] hogy az osztrák tisztikar a tábornok uraknak ez önkényes cselekvését miképpen helyeselte tüntetőleg. Oly módon, hogy az illető három hatalmaskodó neveinek kezdő betűit: *IV.,R.* kardjaiknak pengéjére vésették.

Különösen hangsúlyozni kell, hogy e magatartásnál, ez engedetlenségnél és fegyelmi vétségeknél jóval tovább ment, egész odáig, a hol a hadsereg állammá lesz az államban és túlteszi magát mindenen. Windischgrätz semmivel sem törődve, saját kezére csinált politikát. Hasztalan könyörgött neki Latour, a hadügyminiszter, hogy csapatjaiból küldjön Olaszországba, a hol a monarchia sorsa dől el. A herczeg erre azt válaszolta, hogy neki minden egyes emberre szüksége van, mert előbb-utóbb Bécs, a forradalom fészke ellen kell vonulni. Nemcsak magára Windischgrätzre állott ez; hanem például a morvaországi főparancsnok, Reusz herczeg, valamint a lengyel Kammerstein báró is mind megígérték közreműködésüket,[3] tekintet nélkül arra, hogy mi történik az állami és katonai rend legelemibb szabványainak megszegése által.

Ebből a szempontból nem lehet szemet hunyni az előtt, a mi Jellachich betörésénél történt. Hogy a granicsárok, a kik

[1]Helfert: Die Thronbesteigung des Kaisers Franz Josef, n.lap.
[2]Fcldmarschall Fürst Windischgrätz: Eine Lebensskizze. 171.I.
[3]Lásd idézett munka 132. lapján.

Jellachich parancsnoksága alatt állottak, engedelmeskedtek parancsának és átlépték a Drávát, ezt még valahogy lehet érteni; de hogy ezután hozzá csatlakozott Ottinger tábornok, ki a magyar hadügyminisztériumban volt alkalmazva, és hogy a Hardegg-vértesek és Kress könnyű lovasok — kik szintén császári rendelet folytán István főherczeg és a magyar hadügyminisztérium alatt állottak, még pedig akkor, mikor ugyancsak István főherczeg a Jellachich elleni csapatok feletti vezérletet általvette — szintén csatlakoztak hozzá, azt már a katonai rend legmerészebb megsértésének kell tekinteni.

Hogy a helyzet ebben az irányban hivatalosan miképpen állott, azt bizonyítja a magyar táborban levő osztrák tisztek magatartása, kik gróf Bubna vezérlete alatt küldöttséget menesztettek Jellachichhoz, azon felszólítással, hogy mutassa elő a császári rendeletet, mely őt a betörésre jogosítja. Ellenkező esetben kénytelenek, esküjükhöz híven, ellene harczolni, a mi aztán Pákozdnál tényleg meg is történt.

Ugyancsak ebbe a kategóriába tartozik az aldunai táborban állomásozó 12-ik galicziai gyalogezrednek egy kérvénye, melyet a bécsi hadügyminisztériumhoz intézett.[1]

Ebben a tisztek, kiknek a rácz lázadók ellen kellett harczolniok, elpanaszolják, hogy: számukra elkövetkezett, a mi kötelességtudó katonák előtt a legnagyobb szerencsétlenség, t. i. a *collisio officiorum,* a kötelességek összeütközése; — látják azt, hogy Szent-Tamás falain, melyet vívniok kell, a kétfejű sasos zászló lebeg és így császári tisztek, tehát bajtársak azok, kik ellen küzdeniök kell. Arra kérik tehát a hadügyminisztert, hogy mentse őket ki ezen kétségbeesett helyzetből, küldje inkább Olaszországba, hol a legnagyobb lelkesedéssel fognak a közös ellenség ellen küzdeni.

De ha ezek a tények mind állanak is, mint folyományai ama kétszínű, lelkiismeretlen játéknak, a melyet a kamarilla mindenkivel, még a dédelgetett hadsereggel is űzött, azért mégis e tétovázásokat és állásfoglalásokat nem lehet mind a dinasztikus hűség és engedelmesség számlájára írni, hanem a gyermeket nevén kell nevezni, t. i.: hogy ebben már a pretoriánus szellem nyilatkozik meg, a hadsereg a maga külön érdekét

[1] Erzherzog Johann: Geschichte des k. und k. Infanterieregimentes Erzherzog Wilhelm. II. kötet. Beilagen. XVI. lap.

a közérdek fölé helyezi és egészen úgy szerepel, mint Wallenstein korában. Es ha Windischgrätznek nem jutott is eszébe ama problematikus szerepet játszani, mely Wallenstein egyéniségét oly rejtélyessé teszi, az irányzat veszélyes volta előtt szemet hunyni nem lehetett. Már Ferencz császár alatt is megtörtént, hogy a katonai klikk a hadseregben minden takarékossági törekvéseknek útját állotta és meghiúsította.[1]

Ezen irányzatnak figyelembe vétele nélkül, a hadsereg és tisztikar helyzetét megérteni nem lehet. Ennek a helyzetnek szignatúráját pedig egyszerűen az képezi, hogy a hadsereg és tisztikar kilencztized része mindjárt állást foglalt az alkotmányos vívmányokkal szemben, egyszerűen azért, mert belátta azt, hogy ez az ő uralmának végét jelentette. Lényegében tehát közötte és a római pretoriánusok magatartása között különbség alig volt. Habár azon firma alatt történt az egész, hogy a császárt akarata ellen is meg kell oltalmazni. A pillanatnyi siker ezen eljárását igazolni is látszott.

Az ellenpróba rögtön bekövetkezett volna, ha a magyar sereg akkor, mikor Jellachichot kiűzte, folytatta volna működését és Bécscsel egyesül. Ha ez megtörtént volna és ezzel a győzelemnek minden kilátása eltűnt volna, akkor Ferencz József fejedelem trónralépte valószínűleg a renitens tábornokok és hadsereg dezavuálását foglalta volna magába. Az ellenpróba így is bekövetkezett, csakhogy jóval később, Solferino és Königgrátz csataterein, a mikor kitűnt, hogy a híres ármádia komoly ellenséggel megküzdeni nem képes, úgy, hogy az 1848-iki törvényeket a fejedelemnek el kellett ismernie, holott a katonai reakczió éppen ezeket akarta a föld színéről eltörülni.

így azonban a trónralépés, melyről később fogok szólani, ennek a reakcziónak és a renitencziának adott igazat. A trónralépés első ténye két kéziratból állott Radetzkyhez és Windischgrátzhez, a monarchia megmentőihez, az alattok álló csapatokhoz, kiknek hűsége és ragaszkodása kiolthatlan betűkkel van a császár szívébe bevésve.

Így hangzott a próza. De a költészet is kivette a maga részét. A hadseregnek egyik poétája, Marsano, ki 1849-ben ellenünk is harczolt a Jellachich táborában, és mint ilyennek része volt abban a kiporolásban, melyben Guyon Hegyesnél

[1] Beer: Die Finanzen Ostcrreichs im XIX. Jahrhundert. 130. lap.

az úgynevezett *lovagias bánt* részesítette, — 1848 nyarán, mikor a katonai reakczió mindinkább kezdte felütni a fejét, egy *Soldatenlied* czímű versében a következőképpen fenyegette meg a bécsieket:

»Ihr Bürger Wien's, wir warnen Euch,
Ihr mögt's auf der Aula erzählen:
Bedenket dass Wien nicht österreich,
Und dass Ihr uns nichts zu befehlen.
Doch hört Ihr die warnende Stimme nicht,
Die das Heer aus Italien sendet,
So setzen wir selber uns zu Gericht,
Wenn hier unsere Sendung vollendet.«

Meg voltak róla győződve, hogy, képletesen kifejezve magamat, nemcsak hogy a forradalom hullámai megtörnek annak gránittalapzatán, hanem hogy képes is lesz annak egészségtelen forrásait véglegesen betömni. Költői kedélyek, kik elképzelték azt a csodabogarat, a mit osztrák hazafiságnak lehetne nevezni, messzebb mentek és a hadseregben látták ennek nemcsak menhelyét, hanem megtestesülését is. Ekkor keletkezett Grillparzer sokszor idézett költeménye Radetzkyhez:

»Glück auf, mein Feldherr, führe den Streich,
Nicht bloss um des Ruhmes Schimmer,
In deinem Lager ist österreich,
Wir andern sind einzelne Trümmer.
Aus Trágheít und aus Eitelkeit
Sind wir in uns zerfallen,
In denen, die Du führst zum Streit,
Lebt noch ein Geist in Allen.
Dórt ist kein Jüngling, der sich vermisst,
Es besser als Du zu kennen,
Dér, was er tráumt und nirgends ist,
Als Weisheit wagt zu benennen.e

Érdekes megvilágítást nyert ez irányzat azon külsőségben is, hogy míg Ferdinánd és Ferencz császár mindig polgáröltözetben jártak, Ferencz József fejedelem mihelyt trónra lépett, soha másképpen, mint katonai egyenruhában, nem volt látható, [1] a miből mindenki láthatta, hogy az uralkodóháznak hatalmi súlypontja hová lett helyezve. Mindennek

[1] Helfert: Die Thronbesteigung des Kaisers Franz Josef. 936. 1.

a katonai reakczió és a militarizmus győzelme, még pedig alapvető, intézvényes alakban lett a gyümölcse. Kifejezésre jutott ez egy röpiratban, melyről már az előző kötetben szólottám.[1]

Az idézett lapon világosan meg van írva, hogy a régi rendhez és engedelmességhez vissza kell térni, és ha a forradalmi párt másképpen akarná, akkor Ferencz József császár 500.000 katonája fegyverével tisztelkedni fog előtte és el fogja némi tani az éktelen zajongást.

Ezzel némileg eléje vágtam az eseményeknek.

Ezeknek fonalát kell újra felvennem, hogy oda érjünk ahhoz az időponthoz, mikor a szoldateszka elérkezettnek látta az időt, hogy közbe lépjen és uralmát megalapítsa.

[1] Bekenntnisse eines Soldaten. 41. lap.

NÉMET VISZONYOK.

Munkám első kötetében említettem Németország szétmállását, mely részben a Habsburg-uralkodóház családi politikájának volt eredménye és a mely azután a harminczéves háború végeztével intézvényes jelleget nyert. Németország akkoron *római szent birodalomé* czímet viselte, melyről oly találóan mondotta Voltaire, hogy sem nem római, sem nem szent, és semmi esetre sem birodalom. Ezekben a sanyarú állapotokban bizonyára az említett hagyományos politikának nagy része volt. De másrészt a történeti igazság megköveteli annak kimondását, hogy egyoldalú és porosz-érzelmű történetírók: Hausser, Sybel, Treitschke azon állítása is, hogy ez tisztán Ausztria számlájára Írandó azért, mert örökös tartományai miatt a német érdekeket elhanyagolta. A dolog megfordítva áll, éppen a német poziczió érdekében lettek saját országainak ügyei feláldozva. Ama véres harczok, melyeket Ausztria a franczia *Erbfeind* — XIV. Lajos és aztán Napóleon — ellen vívott, ezt eléggé bizonyítják. Németország szétmállásában része van Poroszország szintén birtoksóvár hódító politikájának is. A Mária Terézia elleni igazságtalan és fosztogató háború csinálta meg a két nagy állam közt az ellentétet, mely akkor is lehetetlenné tette volna a német egység létrej övét elét, hogyha az czélba lett volna is véve.

Valamint azt sem kell felejteni, hogy a Francziaországgal való trafikálásban majdnem valamennyi porosz uralkodó résztvett. A Grosser Kurfürst szövetséget kötött XIV. Lajossal a 'német érdekek hátrányára; Nagy Frigyes hasonlóképpen ezt cselekedte éppen úgy, mint III. Frigyes Vilmos, a ki daczára, hogy Ausztriával kezdték a háborút a franczia konvent ellen, mégis cserbenhagyva Ausztriát, 1795-ben a lengyel hódítás czéljából megkötötte a francziákkal a baseli külön békét, a minek folytán a Rajna franczia folyam lett. Éppen így cserben hagyta az austerlitzi csata előtt azért, hogy megszerezze Hannoverát. Legfeljebb annyit lehet mentségül felhozni, hogy mindennek

daczára Poroszország német állam volt és maradt, melynek érdekei azonosak voltak Németország érdekeivel, míg Ausztria ezt az összhangot megtalálni soha sem tudta. Abban, hogy a német egység létre nem jött, részök van továbbá a kisebb német államoknak is, melyek egy képzelt teljes állami függetlenség lidérczfénye által vezettetve, megcsinálták Napóleonnal a *Rheinbundot.* Igazán cseberből vederbe jutottak, a mennyiben az osztrák úgynevezett fennhatóság helyett, valamint a poroszországi kisértettől menekülni akarva, elfogadták Napoleon védnökségét, a mi pedig járom számba ment. Seregeik ott vérzettek az imperátor világuralmi terveinek szolgálatában, Németország pedig három részre szakadt.

Végezetül pedig egy bizonyos pontig magát a német nemzetet is felelősség terheli; mert saját bevallása szerint semminemű politikai és állami érzékkel nem bírt és oly széthúzó ösztönök uralkodtak rajta, hogy szállóigévé vált az, hogy ha három német együtt van, legalább is négyféle véleményt képviselnek.

A Napoleon uralma miatti ellenhatás azonban nagy mérvben megnövesztette az egységi és alkotmányos érzelmeket.

Ennek részleteire nem szükséges kitérj eszkednem, csak egy mozzanatot kívánok kiemelni, mely a német nemzetnek elébb említett fogyatkozásaira vonatkozik. Abban a nagy szellemi mozgalomban, mely a Napóleon elleni harcznak életet adott, igen nagy szerepe volt a híres bölcsésznek, Fichtének. Poroszország legszomorúbb napjaiban, midőn Berlinben Napoleon volt az úr és katonái ellepték a várost, ő mindezzel nem törődve, tartotta az Akadémiában híres beszédeit, melyeket az egész nemzethez intézett, mintha a partikularizmus nem is léteznék. Ezen beszédekben a német nemzet kiváló tulajdonaiból indult ki, még olyanokkal is felruházva azt, melyekkel akkor még nem is bírt. Jól jegyzi meg Treitschke,[1] hogy ily igazán *poetica licentiara.* volt szükség, hogy a politikától és államtól elidegenedett nemzedékbe lelket öntsön s azt arra bírja, hogy magát megemberelje. Volt is hatása, mert lassan az egész német nemzet síkra szállott az idegen hódító járma ellen, remélve, hogy most már az egység és alkotmányosság keresztülvitele meg is történik. Annyival inkább hihették, mert mikor

[1] Deutsche Geschichte. I. kötet 299. lap.

Porosz- és Oroszország 1813-ban Napóleon ellen szövetkeztek és a németséget fegyverre szólították, a kiáltványban az alkotmány megadása kilátásba helyeztetett.·

Nemcsak, hanem a porosz király, III. Frigyes Vilmos, két nagy államférfi, Stein és Hardenberg javaslatára világos és határozott Ígéretet tett, hogy képviseleti alkotmányt fog népeinek adni és a különböző porosz tartományok karaiból és rendéiből fog egy általános porosz országgyűlést egybehívni.[1]

A bécsi kongresszus lett volna hivatva — miután Németország nemzetközi és közjogi viszonyainak rendezését kezébe vette — gondoskodni úgy egy egészséges közjogi és politikai szervezet létrehozásáról, valamint az egész Németországra szóló alkotmány létesítéséről; tényleg az úgynevezett *Bundesactenak,* mely az új rend intézményezését képezte, 13. szakaszában ilyenről szó volt, csakhogy nem kötelezettség, hanem ígéret alakjában. De ez a most már megduplázott ígéret első sorban Poroszországban nem lett beváltva. Metternichnek, miután törekvései, hogy Ferencz császár Ausztriának alkotmányt adjon, meghiúsultak, nagy érdeke volt, hogy Poroszország ne jöjjön kedvezőbb helyzetbe, mint Ausztria. A jakobinus mumus ijesztő váza mellett, mely rémületbe ejtette a királyt, még azzal az érveléssel is hatott rá, hogy az országgyűlések behozatala, már takarékossági szempontból is, veszélyeztetné a hadsereg létszámát és szervezetét. Ez a királynak kapóra jött, miután ígéretét úgy is megbánta. Ellenkező állást foglaltak el a kisebb német államok: Szász-, Bajorország, Württemberg, Baden. Ezek rendi alkotmányokat létesítettek, főleg azért, mert azt vélték, hogy ily módon állásuk erősbödik, különösen a szövetségi főhatalommal szemben.

Kútba esett tehát az erőteljes szervezetnek megalkotása is. Erre nézve Metternich — a tetszetős formulák nagymestere — igen szépen hangzó formulát eszelt ki, mondván: *»In der Mitte des Kontinents darf keine Leere vorkommen, dórt muss eine Fülle hergestellt werden.«* Csakhogy a felállított tág keretet eleven tartalommal nem tudták ellátni.[1]

A dolog mindjárt ott kezdődött, hogy Ferencz császár a felkínált császári hatalmat nem fogadta el. Igaz, hogy ez egye-

[1] Treitschke: Deutsche Geschichte. I. kötet 697. lap. — Hardenberg tervezete teljes szövegében ugyanott. II. kötet 635. lap.

nes akadályt nem képezett, mert ő nem volt az az ember, a ki a nemzeti egység oszlopa lett volna; de közvetve mindenesetre hatott; mert rossz vért szült az emberekben, a kik úgy vélték, hogy ezen törekvés mégis csak az elérhetlen ábrándok sorába tartozik. A visszautasítás indoka gyanánt Ferencz császár egyszerűen azt mondotta, hogy ő ezen új állásra, mely az előbbi császárságtól lényegben és formában is különbözik, nem érez erőt magában; a számottevő elemek ellene lennének és csak a szédelgők támogatnák. A *»szédelgők«* alatt a német közvélemény képviselőit értette: a nagyhírű Stein bárót, kit jakobinusnak tartott, a kiváló publicistát, Görrest, a költőket, Rückertet és Arndtot, a német szózat szerzőjét. Annyiban igaza is volt, hogy az erőteljes szervezetnek a nagy- és kishatalmasságok ellene voltak mind. Az európai hatalmak azért, mert a féltékenyen őrzött egyensúlyt megzavarta volna. Arra Németország így is elég erősnek tekintetett, hogy a XIV. Lajos és Napóleon császár napjai vissza ne térjenek, azt pedig, hogy aktív politikát csináljon, nem akarták. Poroszország azért, mert Ausztriára féltékeny volt, a kisebb német államok pedig azért, mert mindent csak saját szuverénségi ábrándjukból tekintettek. így azután hallgatagon, közakarattal eltemették azt, a mit német intézményes egységnek lehetett nevezni.

Lett belőle egy laza szövetségi viszony, egy úgynevezett Staatenbund, mely nem államjogi, de ezzel ellentétben nemzetközi alapon épült fel, melynek minden tagja megtartotta szuverén állását, vagyis csak saját akarata által lett megkötheto. A főszervet a *Bundestag* képezte. Oly testület volt ez, mely a 39 német állam és város küldötteiből állott, kik diplomácziai jelleggel bírtak, utasításokkal lettek megkötve és csakis teljes egyértelműséggel hozhatták határozataikat. Ez magában véve még nem zárta volna ki az együttes akczió lehetőségét, hiszen Hollandia, vagyis a németalföldi Egyesült-Államok a XVII. században ilynemű szervezet mellett képesek voltak nagyhatalmi politikát csinálni és döntőleg hatni a nemzetközi eseményekre; de kizárta és lehetetlenné tette az együttműködést az egymás közötti féltékenység és versengés. Poroszország és Ausztria folytonosan farkasszemet néztek egymással; a kis államok pedig irigykedtek és incselkedtek. Egyértelműség csak akkor jelentkezett, mikor a reakczió értelmében kellett dolgozni: a közvélemény mozgalmaival szemben korlátozni a sajtó- és

szólásszabadságot; és a mikor a fejlődés és haladás nagy gondolataival szemben a kerékkötő szerepét kellett játszani. Mindezeknek következtében a Bundestag egyike lett a leggyűlöltebb intézményeknek. Schmerlingtől tudjuk,[1] ki szintén tagja volt a Bundestagnak, hogy nem lehetett volna többé jó hírét helyreállítani akkor sem, ha a legjóravalóbb emberekkel rakták volna is meg, annyira ki lett tépve a közvélemény talajából a Bundestag iránti bizalom és jóindulat minden gyökere.

A mi a német nemzetet illeti, ez tényleg úgy járt, mint Schiller szép költeményében a földnek elosztásánál a költő járt. Ez is későn érkezett, mikor már minden talpalatnyi föld gazdát kapott, úgy hogy számára csakis az eszméknek és eszménynek birodalma maradt. A német nemzetnek is csak az eszményi képzeleti terület jutott osztályrészül. Mindenfelé úgy tekintették, mint álmok álmodóját, kinek országa nem e világból való és azért semmibe sem vették, mint oly tényezőt, a ki mindent zsebre rak és a kit tetszés szerint pusztíthat *vadász és vadkufár*.

E miatt esengett egy német költő, Fischer, már a 40-es években, a milliók között egy férfiú után, a ki vasmarokkal bír.

»Der nicht erwägend und nicht wählend
Aufstelle das Columbus-Ei,
Dass nicht der Deutschen Schmach und Elend
Ein Spottlied aller Völker sei.«

Nagyon érthetően adott ennek a szégyenérzetnek kifejezést a német egységi törekvéseknek egyik vezérembere, Gagern Henrik, ki egy beszédében [2] elpanaszolta, hogy a német nép alá van sülyedve és még kisebb nemzetek által is lenézetik és érdekei lábbal tapostatnak. Hiába írta meg a németek egyik .koszorús költője, Arndt, előbb említett szózatában, hogy a német hazája odáig terjed, a meddig a német szó hangzik, az érdekegység helyett szétforgácsolás kapott lábra. Ennek az lett a következménye, hogy nemcsak a hazának térfogata szorult szőkébbre, hanem a láthatár is, melyet a hazafi szeme maga körül látott, mind kisebb lett. Természetes, hogy a jobb érzésű embereket iszonyú elkeseredés fogta el, mely ugyan nem nyilvánult kitörésekben, de oly hangulatot hozott létre, mely később a

[1] Arneth: Anton Ritter v. Schmerling. 117. lap.
[2] Laube: Das erste deutsche Parlament. III. kötet 87. lap.

frankfurti parlamentben a népszuverénség elvének kimondására vezetett; sőt köztársasági propagandának is forrása lett és véres felkelésre is adott alkalmat.

De bármennyire kedvezőtlenül is állottak a dolgok a nemzeti törekvéseket illetőleg, a német népben rejlő őserő nagyobb volt, mint a fejedelmek és kormányok közönye és rosszakarata. Igaz, hogy itt az a különös eset történt, hogy az első hatalmas lépés a nemzeti egység irányában az anyagi élet egységének megalkotása által mégis a fejedelmek és kormányok által tétetett meg. A fejedelmek és kormányok ugyanis a Zoli véréin megalakítása által fejszével vágtak neki a partikularizmus vadonjának és hatalmas irtást eszközöltek benne. A negyvenes években a mi vezérlő politikusaink egészen tisztában voltak azzal, hogy a gazdasági egység első hatalmas lépés a politikai egység felé, a mi hihetőleg az illető fejedelmek és kormányok előtt nem állott oly tisztán, piert akkor partikuláris hajlamaiknál fogva nem mentek volna mindnyájan bele.

B ármin t legyen is, annyi tény, hogy a Zoli véréin alakításánál a vezetők majdnem minden államból kerültek ki és különféle társadalmi kategóriákat képviseltek, úgyannyira, hogy e nagy mü az egész németség akcziója gyanánt jelentkezik.[1]

Az oroszlánrésze az akcziónak, mely még az anyaginál is fontosabb szellemi egységet megcsinálta, a tudomány és irodalom számlájára ment. Ennél tudni kell, hogy a német tudomány és irodalom eleinte egészen más, ellentétes czélzatokat és irányzatokat képviselt. Oly nagy szellemek, mint Göthe és Lessing például múzsájukat nem a politikai egység szolgálatában alkalmazták. Sőt éppen megfordítva. így például Lessing a hazafias érzést hősies jellegű fogyatkozásnak tekintette, Göthe bélyegzőleg írta meg **ein politisch Lied ein garstig Lied**. Mint a hogy egy illetékes író kijelenti,[2] a német szellem világpolgári irányzatokkal volt telítve, azt tekintette a német művelődés czéljának, lerontani a korlátokat, melyek nemzetet nemzettől elválasztanak és általános emberi felfogásból kiindulva, az eszmék birodalmában más nemzetek legjobbjaival együtt működve, keresni a szépet, a jót, az igazat, tehát tisztán kulturális feladatokat oldani meg.

[1]Treitschke: Deutsche Geschichte. III. kötet 773. lap.
[2]Treitschke: Deutsche Geschichte. I. kötet 195. lap.

E tekintetben Schiller dicséretes kivételt alkotott. Az ő halhatatlan színműveiben a politikai életnek hatalmas lüktetését érezzük. A Wallenstein-trilogia egy nagy történeti drámának minden feltételével rendelkezik. Államférfiak, katonák, egy világeseménynek körvonalai töltik be a keretet, akár mint Skakespeare mesterműveiben; magasra szárnyal. Teli Vilmos egy derék nemzet szabadsági küzdelmeinek megörökítését képezi. Viszont az Orleansi szűz is tele van fénylő, ragyogó helyekkel, melyek szálló igékké váltak, és melyek valóban az egész művelt világ közkincsévé váltak.

Éppen abban a korszakban, midőn a szent szövetség politikája hadat izent a német alkotmányos és egységi törekvéseknek, éppen akkor jutott a német tudomány és irodalom fordulóponthoz. Politikai hatása főleg abban jelentkezett, hogy egységes és erőteljes nemzeti közszellemet teremtett. Az akkor divatba jött úgynevezett regényes iskola egyik matadorja, Schlegel, igen helyesen mondotta, hogy a vallás, a művészet, az irodalom tulajdonképpen mind az illető nemzet talajából erednek és a nép lelkületének megnyilvánulásai, így volt ott is, a német nyelvben, kultúrában, irodalomban és tudományban jutott kifejezésre egyelőre és végre dűlőre a német nemzet legbensőbb óhaja és forró vágya.

Természetesen nem tekinthetem feladatom e magasztos mozgalomnak még csak futólagos vázlatát is nyújtani. Csak egy-két vonást vetek papírra főleg azért, hogy rámutassak arra a nagyjelentőségű és főleg igen tanulságos tényre, hogy [e]§y [na]gy nemzeti áramlat még ha czéltudatosan nem is irányít tátik, ön tudatlanul is képes egy czélra törekedni és az összpontosító medret megásni, mely végre ellenállhatatlan erővel tör magának utat a végpont, a sík tenger felé. így azután nem létezett oly távol eredőnek látszó folyamat, mely ne találta volna meg útját a közös medencze felé, tényleg egyesülvén a többivel. A tudomány és irodalom művelői, a nemzetnek a szó nemesebb értelmében való napszámosai összebeszélés nélkül mindegyik a maga helyén ásóval és kapával dolgozott a nagy öblözet mélyítésén és tágításán. Mint az Atlanti-tenger óriási hullámverésében az úgynevezett Golf-folyam különleges jellege, úgy a német kulturális áramlaton is keresztülvonult a nemzeti egységet képviselő politikai tartalom és folyamat.

A dicsőséges múlt megismertetése, hogy a nemzet jövőre bizalmat és bátorságot merítsen; továbbá a nemzeti erő és jelleg kidomborítása, egészséges irányzatok feltüntetése képezték ama különleges hullámverés alkatelemeit. A mi koszorús költőnknek gyönyörű mondása: *^Nyelvében él a nemzett,* érdekes megvilágítást nyert a német nyelvtudomány mestereinek rendszerében és műveiben, éppen az egységre való törekvés tekintetében.

Egy nagy német nyelvész, Boeckh jól mondotta azt, hogy minden nyelvtudomány egyszersmind történelem is, tehát az élet oktatója is.

Különösen kitűnt ez Grimm Jakab nyelvtörténeti munkáiból, ki a számtalan német nyelvjárást és táj szólást egy közös törzsre vezette vissza. Nem kevésbbé érdemes munkát végzett fivére, Vilmos. Ez a népmondákat és dalokat gyűjtötte össze, feltárva bennük a népélet festői virágait, ö képes volt kimutatni azt a lelki rokonságot, mely annyi válfajt egy közös nem bokrétájába köti egybe.

Említettem már Gervinus nagy müvét a német költészet történetéről, ki viszont inti honfitársait, hogy figyelmüket ezután inkább a közélet parlagon hevert területének mívelésére fordítsák, mert a költészet is csak akkor nyer igazi lendületet, mikor lantja számára a férfias tevékenység megnyilatkozásaiban a legméltóbb tárgyat lelheti fel.

A nagy államférfi, Stein, ki nem volt képes arra, hogy* Németország egységét dűlőre vigye, egész lényével és valójával a történeti emlékek és hagyományok talajában gyökeredzett. A germán faj szabadságszeretete, az az erőteljes egyéni vonás, melyet már Tacitus oly mesterileg rajzolt, vezette őt a kormányzati mindenhatóság és a bürokráczia túltengése elleni harczában, valamint ama tevékenységében, hogy Poroszország újjászületését önkormányzati alapon hajtsa végre. Mikor a kormányzati tevékenység kapui bezárultak előtte, az irodalmi tevékenységre vetette magát és vállalkozott a nagy történeti emlékek szétszórt tagjait — *dissecta membra* — egybefoglalni. Tőle indult ki a *Monumenia Germaniae* kiadása, még pedig azzal a fontos mottóval az élén: *Sanctus amor -Patriae dat animum.* A haza szent szerelme képezi az indítékot. Jött azután Raumer nagy műve, a Hohenstaufi császárok története, melyben Barbarossa hatalmas, valamint a

lángeszű II. Frigyes császár fényes alakjai áttörtek a sivár jelen borongós homályán, feltüntetve Németországot mint világhatalmasságot, tűzoszlopként világítva meg a jövő törekvéseit.

Tágasabb keretben mozgott Rotteck világtörténete, mely az akkori nemzedék legkedvesebb olvasmánya, a demokráczia és szabadelvűség bibliája gyanánt szerepelt.

A szabadság és a nép szeretete, az önkény, a föld hatalmasai, a fejedelmek és miniszterek elleni gyűlölet képezte e mindenki által megszerzett és olvasott munka vezéreszméjét. Mindig azt hirdette, hogy az emberek tulajdonképpen jók volnának, de a fejedelmek voltak azok, kik az elnyomás és háborúskodás által megrontották őket. Ha e tétel nem felel is meg egészen a történeti valóságnak, de azért az általános elernyedés és meghuny ászkodás korszakában jó szolgálatot tett a férfias felfogás és magatartás terjesztésére.

Több tanulmányt, magasabb szempontokat, valamint a tárgyba való mélyebb behatást képviselnek Schlosser munkái, a világtörténet és a XVIII. század története. Ö nem annyira politikai, mint erkölcsi szempontokkal fogta fel a történetet, egészen megfelelve Schiller szép tételének: *Die W ettgeschichie ist das Weltgericht.* A kötelességérzet, a Kant-féle *Kategorisches Imperativ* képezi a mértéket, melyet az egyénekre és eseményekre alkalmaz; az erkölcsi világrend győzelme az, melyet mint végső stádiumot hirdet. Munkájának nagy volt a hatása, ő tőle háramlóit közvetve a művelt polgári osztályra az az eszményi irányzat, mely azon 1848-ban uralkodott. De közvetlen eredményt is ért el azáltal, hogy történetében az irodalomnak nagy tért juttatott. E tekintetben különösen mintaszerű a XVIII. század története, melyben az angol, franczia és német irodalmat egyaránt méltatja és kimutatja a kölcsönös hatást, melyet ez a politikára és viszont megfordítva gyakorol.

A jogtudomány is kivette a maga részét a politikai kitanítók nagy munkájából. Ennél a disciplinánál misem látszott természetesebbnek, mint megvalósítani a jogegység gondolatát az egész vonalon. A franczia uralom megszűntével megszabadulni egyrészt a Code Napóleon joghatályától, mely a rajnamenti tartományok törvénykönyve lett, épp oly természetesnek látszott a számtalan partikuláris jogképződés

útvesztőjéből kibontakozva, rájutni az általános jogrend nagy országút]ára. Ennek adott kifejezést Thibaut, a nagyhírű romanista heidelbergi tanár egy munkája által, mely egy általános és egész Németországra szóló törvény könyv szükségét hangoztatta. Ebből származott az egész művelt világot érdeklő vita közte és Savigny között. Ennek ide vonatkozó lényegét az képezte, hogy a törvénykönyvnek az illető nemzet jogalkotó erőiből kell származnia és a történeti fejlődéssel kell párhuzamosan haladnia. Különösen azt emelte ki Savigny, hogy a törvényeket nem lehet tetszés szerint egy nemzetre ráoktrojálni. Holt betű, írott malaszt marad az, ha a közvélemény jogérzetének és öntudatának meg nem felel.

Konkrétebb vonatkozást képviselt Eichhorn nagy műve a német államról és jogtörténetről. Végigküzdötte mint önkéntes a Napoleon elleni szabadságharczot, és azután fogott hozzá hírneves munkájához. Ennek előszavában megmondja, miszerint mindennél fontosabbnak találja, hogy nemzete belemélyedjen múltjának tanulmányozásába, mert nem kell elfelejteni, hogy századunk szelleme számtalan nemzedék lelki állapotának és kedélyvilágának örökébe lépett, és ennek valódi természete a megelőző folyamat alapos ismerete nélkül meg nem érthető.

Ha a XVIII. század úgynevezett felvilágosodott abszolutizmusa a *tout pour le peuple, rien par le peuple* — mindent a népért, de semmit általa — elvét tette a kormányzati tevékenység főrugójává, az elmondottakban ellenkező világnézlet jutott kifejezésre, az, a mit az önkormányzat tantételének lehet tekinteni, és a mi a ^segíts magadon, az Isten is megsegít* ismert formulában találja kifejezését.

A mint a hírhedt német *Vielregiererei* az államélet felülről való szemléletét képviseli, úgy az önkormányzati eszme az antithesist, az alulról jövő áttekintést írja zászlajára. A miből az következik, hogy nem a nép van a kormányok kedvéért alkotva, hanem a kormányok kötelessége magukat a nép jóléte eszközeinek tartani.

Természetes, hogy a gyakorlati államférfiak működése mellett, szellemi téren is kellett ennek az irányzatnak érvényesülnie, még pedig egészen elsőrangú erők által. Ott volt a porosz miniszter, Humboldt Vilmos munkája az állam hatalmi körének határairól. Egy kiváló porosz hivatalnok,

Vincke, elment Angliába a helyhatósági rendszer tanulmányozására, ő volt az első, ki az angol selfgovernment természetét felfogta és megismertette.

Vincke könyveit Niehbur adta ki, a ki maga is Róma történetének új felfogása által úttörő lett a tudományos világban. Úttörő, még pedig abban az irányban, hogy megkezdte Róma történetének tisztogatását a mondák és hitregék dudvájától, és az alkotmány fejlődését visszavezette ama nagy társadalmi és politikai erők küzdelmére, mely talán sehol a világon oly éles kidomborítást nem nyert, mint az örök város nagyszabású eseményeiben. Az angol viszonyok ismerete épp oly mértékben segített neki, mint Róma másik nagy történetírójának, Gibbonnak; onnan merítette azt az általa hangoztatott igazságot, hogy a szabadság biztosítéka nem egyedül az alkotmányban, hanem egyszersmind a közigazgatásban található fel.

Meg kell még egy másik mozgalomról, illetve tényezőről is emlékeznem, mely ámbár elébb, természetesen akarata ellen, a reakczió malmára hajtotta a vizet, de későbbi hatásaiban a közös czélra dolgozott. Ez a tomaegyletek és Burschenschaftok szövetségéből állott, mely mindkettő az egyetemekből indult ki, mint első megnyilatkozása ama befolyásnak, melyet az elébb említett kiváló szellemek hallgatóikra gyakoroltak. Első sorban tudni kell, hogy nagy része az egyetemi ifjúságnak részben tanáraik vezetése alatt a napóleoni elnyomás ellen beállt katonának, és a szabadságharczot végigküzdötte. Annak befejezése után ismét visszatértek az illető alma mater tantermeibe, folytatva a tanulást, a hol elhagyták. Ezek a fiatal emberek el voltak telve önérzettel és lelkesedéssel, részben keserűséggel a miatt, hogy az alkotmányos Ígéretek be nem váltattak. Ekkor jött divatba a tomázás, a nyilvános tomagyakorlatok, melyeket egy derék tanár, Jahn Berlinben kezdeményezett Ezek látványosságot is nyújtva, csakhamar népszerűek lettek és mind nagyobb elterjedésnek örvendettek.

Az ifjúság természetesen tódult a gyakorlatokra, melyek nemcsak testedző, férfias jelleggel bírtak, hanem azonkívül erős nemzeti háttért is képviseltek. Jahn apót ugyanis akként lehet minősíteni, a kit mai napság túlbuzgó sovénnek szoktunk nevezni. A miért rajongott, az a teutonizmus volt, nyelvben, szokásokban, öltözékben. Minden áron ki akarta küszöbölni

az idegen befolyást és elveket, valamint ezzel ellentétben az ős nemzeti jelleget helyreállítani. Ez irány mind jobban kezdett hódítani: különösen az egyetemi hallgatóknál és társulatoknál, melyek *Burschenschaft* név alatt ismeretesek. A mint e törekvések szilárdultak és tért foglaltak, természetesnek látszott a különféle egyetemek Burschenschaftjai között a szövetkezést létrehozni, egy nagy országos testületet alkotni. Ez is sikerült, a minek folytán az egész mozgalom mind nagyobb arányokat öltött. Az alapszabályokban benne volt a közös haza nagy gondolatának ápolása, a mi nemcsak holt betű maradt, hanem eleven tartalom lett, nemesítő hatását érezztetve. A duhajkodás, iszákosság megszűnt, komoly törekvések, nemesebb felfogás kezdett lábrakapni; természetes, hogy tüntetésekben sem volt hiány. A burschenschaftok képviselői részben a lipcsei csata, részben a reformáczió emlékét ülték meg Jénában. Háromszínü zászlóikkal, (fekete-piros és arany), melyek a Napóleon ellen küzdő híres Lützow-féle szabadcsapatnak jelvényei voltak, és melyeknek az a költői értelmezés adatott, hogy a fekete szín a szolgaság sötétségét jelenti, melyből véres harcz árán lehet az arany szabadsághoz jutni,[1] vonultak fel a Wartburgba, melyhez annyi szép történeti emlék fűződik. A thüringiai várgrófok dalnok versenyei, Luther menedékhelye, hol a Szentírás fordítását megcsinálta. Hazafias beszédek és költemények szavalása képezték az ünnepély tartalmát, melylyel egy kis autodafé is járt, mert egy csomó hazafiatlan könyvet meg is égettek. A mily kedvező benyomást tett az egész a nagy német közvéleményben, éppen úgy felbőszültek a kormányok, a melyek mindebben a franczia forradalom előjátékát, a jakobinusveszély újonnan való feléledését látták.

A kedvező alkalmat megadta erre nézve egy politikai gyilkosság, melyet a szövetségnek egy tagja, Sand követett el. Az áldozat az ismert német színműíró, Kotzebue volt, ki orosz szolgálatban állott és a német nemzeti mozgalmakkal szóval és tettel ellentétbe helyezkedett, nemcsak az ifjúságot, hanem az idősebb és érettebb elemeket is felbőszítve maga ellen. A gyilkosság iszonyú lármát csinált még Franczia- és Angolországban is, a hol az oly nyugodt Wellington szintén abban a hit-

[1] Treitschke: Deutsche Geschichte. II. kötet 422. lap.

ben élt, hogy a forradalmi kitörés előestéjéhez jutottak. A német kormányok képviselői összejöttek Karlsbadban, mely összejövetel eredménye egy csomó a reakcziótól áthatott intézkedésből állott: a Burschenschaftok feloszlatása, a sajtó és az egyetemek megrendszabályozása.

Az alkotmányosság is megérezte ennek a hátrányait, a fejedelmek szorosabbra vonták a gyeplőt, Poroszország számára kedvező ürügy gyanánt szolgált kötelezettségét be nem váltani, Hannoverben pedig bekövetkezett az alkotmány felfüggesztése.

Ez áldatlan viszonyok helyezték előtérbe Dahlmant. Az összefüggést az elmélet és a gyakorlati élet között tökéletesebben senki sem képviselte, mint éppen ő, a minek fontossága magyarázatra nem szorul.[1] Minden téren kitűnt; nemcsak tudós volt, hanem államférfi, és a mi fő, színarany politikai jellem, kinél mind e tevékenységek a legszebb összhangot képviselték. E munka előbbi részében szólottam azon jelesekről, kik nálunk a negyvenes évek nemzedékének gondolkodására befolyást gyakoroltak. Ebben a kapcsolatban már említettem őt. Itt a német fejlődés szempontjából kell működését vázolnom, habár itt is látni fogjuk, hogy hazánk viszonyait is számba vette politikai programmjánál. Müvei közül a politika elmélete, az angol és franczia forradalom története óriási hatást értek el, valamint· népszerűséget szereztek számára saját hazájában, különösen annál az egészséges irányzatnál fogva, melyet képviseltek. Még a par excellence porosz junkerkörökben is találkoztak sokan, kik reá esküdtek.[2]

Az említett összhangot és egészséges irányzatot úgy lehet kifejezni, hogy reálpolitikát csinált, a *juste milieunek,* a helyes középútnak volt embere. Munkája a politikai rendszert nem professzori tudákosság, nem ködös fantazmagóriák szüleményeként tünteti fel, hanem azt az adott tényleges helyzetek és állapotok alapján építi fel. A tényleges viszonyok, a közélet valóságai adják meg az elméletek számára a mértéket. Nagyon helyesen fejezi ezt ki egyike a legilletékesebb bírálóknak, t. i. Gervinus, a ki ezzel is megmutatta, hogy kicsinyes

[1]Anton Springer: Friedrich Kristóf Dahlman. Életrajz. Két kötet.

[2]Poschinger: Erinnerungen des Victor v. Unruh. 117. lap.

féltékenység nem vezette. Úgy mutatja be Dahlmant, mint a ki nem a tan tételek fagyos útján keresi az érdeklődést az állam, a szeretetet a haza, a kedvet a közélet, a reményt a polgáriasság iránt. Ez nála a kedély melege, a fensőbb értelem világossága útján történik, ebből származik az a viszony, mely a családhoz, a nemzethez kapcsolja, ez önt igazi életet tollába, mikor a germán szabadság és törzsrendszer értékét magasztalja. Nem annyira okoskodással, mint vaskövetkezetességgel dolgozik, a súlyt a jellemre és nem az érzelgősségre fekteti, többet ad a hazafiságra, mint a tudásra, többet az állameszmének, mint az állambölcseletnek terjesztésére. A ki az államról alkotott akkori felfogásokat meg akarja ismerni, helyesebben nem cseleked - hetik, mintha munkáját figyelemmel elolvassa. Bizonyára ma is mindenki alá fogja írni azt, a mit az államról már jóval előbb mondott és melynek kifejtését könyvében megtaláljuk. Szent dolognak nevezi az államot. Ezért van igaza a Szentírásnak, mikor a fejedelmeket és felsőséget istentől rendeknek nevezi, — de csak akkor, ha a meghatározást a népre is alkalmazzuk. A jó fejedelemnek népe javát is kell akarnia s ezért annak szavát meg is kell hallgatnia és érvényre is kell juttatnia. Ez képezi az alkotmányok jogczímét. Mindebből folyik az angol alkotmány magasztalása, melynek elérésére minden nemzetnek törekednie kell. A király' nem tehet mindent, a mit akar; de nem is kényszeríthető arra, hogy akarata ellen cselekedjék. A két kamara mindégyik •más forrásból származva, más érdeket képvisel, de mégis találkozik az alkotmány egészének védelmében és egységes működésében.

Szemben azokkal, — és ilyen felfogások minden államban és minden korszakban találhatók, — a kik a fennálló intézményeket továbbra is, bármilyen árba kerüljön is, fenntartani és mintegy' megkövesíteni akarták és minden újítástól féltek, vitatta, hogy az emberiség térben és időben haladni és fejlődni akar, ez képezi annak örök törvényét. Ha egy létező korszakot ki akarnak tépni e törvény hatása alól, ha a jövő és jelen között megszakítják azt az összeköttetést, mely a múlt és jelen között létezik, akkor miképpen lehet sikerrel szembe szállani azokkal a túlzó elemekkel, kik az állami ideálokat, mint Rousseau, sőt Robespierre is, tisztán elvont képzelmek alapján akarják megvalósítani.

Mint történettanár is politikát tanított. Mert csak a történet képezi a politikus iskoláját, ebből tanulja, hogy miképpen akarták a politikai problémákat és feladatokat megoldani. Ennek a felfogásnak eredményét lehet két másik jelentős művében, a franczia és angol forradalom történetében megtalálni.

Az angol forradalom legkimagaslóbb alakjának Hampden t teszi meg, a jog- és kötelességérzet megtestesülését. Jól fejezi ki, hogy róla még ellenfelei is elismerték, hogy páratlanul állott Angliában lelki ereje és önzetlen jellemének homályt nem ismerő nemessége által. A törvénytelen adó fizetésének Hampden által történt megtagadása is alkalmat adott Dahlmannak, az angol szabadság legfőbb erősségének: az *ellentállás szent jogának* dicsőítésére. De hogy az a harcz, mely a Stuartok ellen folyt és I. Károly lefejezése és II. Jakab elűzésével végződött, nem jelentette Dahlman szemében az egyeduralmi elv tragédiáját, bizonyítja ama nagy beszéde, melyet később a német parlamentben tartott, midőn arról volt szó, hogy az új császárnak a törvények alkotását illetőleg ne abszolút, de felfüggesztő hatályú vétó-joga legyen, a mi aztán határozattá is vált;[1] ő ezen jog korlátlansága mellett tört lándzsát.

Vezérlő eszméje a franczia forradalom történetének megírásánál is a juste milieu volt. Azok közé tartozott, a mi akkor ritkaság számba ment, a kik vitatták, hogy a szabadság biztosítása a rend uralma nélkül lehetetlenség. Azért egyformán elítéli úgy XVI. Lajos kivégzését, mint Lengyelország feldarabolását. Pompás szavakban ad ennek kifejezést:

»Ha léteznek intelmek, melyek az égi hatalmaktól jőve, a szegény halandók tévelygő lépteit megvilágítják, akkor ezek ama végzetes időkben nyilatkoztak meg, mikor egy ártatlan fejedelem mellett egy nemzet is legyilkoltatott. Meg kell már e példákból magukból is tanulni, hogy az egyeduralmi eszméktől telített Európában nem lehet a haj dánkor köztársaságait behozni, éppen úgy, mint a hogy a fejedelmi túlhatalom, mely a népeket eszköznek tekinti, ma már csak bálvány számba megy, melynek napjai lejártak.[1]

[1]Springer idézett munkája. 153. lap.

Végezetül mindenki által aláírt igazságot fejez ki akkor, mikor azt hirdeti, hogy a szabadság, melynek arany-kalászai után annyian sóvárognak, nem tartozik a könnyen szerzett élvezetek sorába. Nehéz és fáradságos munkának az eredménye az, melynek, hogy a drága kincs megszereztessék és megtartassék, mindennap meg kell újulnia.

De a cselekvő politika terén is helyt állott Dahlman emberül. Pályafutása a legerősebb küzdelmek, sőt üldözések közt folyt le. Látszólag elveszett ügyeknek volt harczosa, habár idők folytán, halála után, álláspontja diadalra vergődött.

E pályafutás Schleswig-Holsteinban kezdődött, abban a két herczegségben, a melyekről egy német költő, Chemnitz azt írta:

» Schleswig-Holstein meerumschlungen,
Deutscher Sitté hohe Wacht,
Wahre Treu was du errungen
Trotz des Feindes Übermacht.
Schleswig-Holstein stammverwandt,
Wanke nicht mein Vaterland.*

Ezt a versecskét a múlt század második harmadában körülbelül annyit énekelték, mint később a Wacht am Rheint. Az ellenség, melyről itt említés történik, a dán király és állam volt, melyhez Schleswig-Holstein éppen olyan perszonál unióval volt csatolva, mint mi Ausztriához. Mint a hogy a pragmatika szankczió egy bizonyos pontig azonos örökösödési rendet állapít meg a trónra való jogosultságot illetőleg, mely azonosság I. Lipót maradékai után megszakad: úgy volt a dolog Dánia és Schleswig-Holstein között is.

Csakhogy míg nálunk a megállapított örökösödési rend fonala nem szakadt meg, addig Dániában 1863-ban ez tényleg megtörtént. A minek következtében a család más ága formált igényt Dániára és a herczegségekre, más ismét különleges igényt támasztott külön a herczegségekre, a miből azután amaz összeütközés keletkezett, mely Ausztriának és Poroszországnak Dánia elleni háborújára vezetett. Ennek a háborúnak folytatását képezte azután az 1866-iki hadjárat. A német közvélemény pedig azért érdeklődött a kérdés iránt, mert Schleswig-Holstein tagja volt a német szövetségnek, Dánia ellenben nem. Olyan viszony volt ott,

mint Magyarország és az osztrák tartományok közt. Az analógia még abban is jelentkezett, hogy a mint Ausztria arra törekedett, hogy bennünket osztrákká tegyen s a magyar alkotmányt és függetlenséget el akarta kobozni, hogy beolvaszthassa Magyarországot, éppen úgy járt el Dánia Schleswig-Holsteinnal. A fejedelemségek azonban ragaszkodtak jussukhoz, a miből erős küzdelem származott, ebben a küzdelemben tevékeny részt vett Dahlman, szóval, írással és tettel. A mint hogy Deák a mi igazainknak expozéját megírta, úgy tette azt Dahlman is. Csakhogy nála üldözés, rendszabályozás, végre száműzetés lett a vége.

Innen ke'ült a göttingai egyetemre tanárnak, hol nagy nevet és befolyást szerzett. Itt sem volt nyugalma. Mikor a hannoveri király egy államcsíny folytán 1837-ben az alkotmányt felfüggesztette, Dahlman hat más tanártársával, Gervinussal, a két Grimmel, Ewalddal, Albrechttel és Weberrel nyilvánosan tiltakozott ellene. Mind a hetet megfosztották a tanárságtól és Hannovert el kellett hagyniok. Kenyér nélkül maradva, Dahlman előbb Heidelbergbe, utóbb Bonnba telepedett le, a hol szintén tanári minőségben működött. De a legrövidebb idő alatt ismét benne volt a politikai működésben, melynél azonban már nem saját erejére volt utalva, hanem rokonérzelmű társakra akadt, kik mindinkább nagyobbodó színpadon, fontosabb természetű szerephez jutottak.

Rá nézve ez a szerep a német parlamentben hágott tetőpontra, melynek vezérlő szelleme lett. Itteni álláspontjának — mint arról még szó lesz — a szerencse szintén nem kedvezett, habár később, mikor már jobb hazába költözött, eszméi győzelmét egy kedvezőbb idő meghozta.

Nagyobbméretű szereplése a délnémet államok: Württemberg, Baden, a hesseni herczegségek, Bajor- és Szászország országgyűléseiben kezdődött, mely államok — mint említém — behozták a képviseleti, illetve rendi intézményeket. Igaz, hogy mikor a rendek kellemetlenkedni kezdettek, megkisérlették a visszaszívást, miből összeütközések, üldözések származtak, de végre mégis engedni voltak kénytelenek, és az önkormányzati tevékenység mind nagyobb méretet öltött. Különösen alkalmat adott egy csomó kiváló embernek nagy tehetségeit megismertetni. Voltak közöttük olyanok, kik már nagy irodalmi névvel bír-

tak, mint Rotteck, Weicker, Mohi Róbert, Nebenuis. Ismét mások, kik politikai és szónoki képességeik által tűntek ki. így Gagem, Bassermann, Itzstein, Mathy és a ki életének nagy részét fogságban töltötte, Eisenmann, nemzetünknek lelkes barátja.[1] Ezeknek működése nemcsak arra volt irányítva, hogy a rendőrállamból jogállamot csináljanak, az egyéni jogokat biztosítsák, érvényre juttassák a demokracziát és a parlamenti rendszert, hanem különösen a német egységnek voltak zászlóvivői. Az a törekvése a német fejedelmeknek, hogy a partikuláris irányzatokat előmozdítsák, e szerint teljesen csütörtököt mondott.

Az egységi mozgalom egy nagy újság, a »Deutsche Zeitung* alapításával kezdődik. Gervinus lett a szerkesztő; nemcsak az előbb említett politikusok, hanem Németország első tudósai: Dahlmann, Hausser, Droysen, Waitz, stb. lettek munkatársai. Soha még újságnak nem volt imponálóbb a fellépése és nem volt oly kiváló és magas színvonalon mozgó tartalma. Az irány szabadelvű és a német egységre törekvő volt.

Voltak azután Mathy kezdeményezésére összejövetelek, melyek az elvbarátokat egész Németországból összegyűjtötték. Ezekből a találkozókból nőtt ki Bassermannak indítványa a badeni kamarában, mely egész Németországban visszhangra talált, hogy egy német parlamentet kell egybehívni. Ez 1848 első napjaiban történt és akkor még megvalósulása kétségesnek látszott. Kevés idő múltán a helyzet gyökeresen megváltozott. Lajos Fülöp elűzetett, és a forradalmi áramlat, mely ennek következtében megindult, Németországban is gyökeresen megváltoztatta a helyzetet.

A mint Párisban az 1848 februári forradalom Lajos Fülöp trónját elseperte, ennek hatása Németországban is halomra döntötte az oly erősnek vélt fennálló kormányzati rendet. Valamennyi német államban, kicsinyben és nagyban, északon és délen egyaránt, nagyarányú népies mozgalmak indultak meg, melyek nemzeti és szabadelvű irányzatokat írtak a zászlóikra.[2]

[1] Laube: Das deutsche Parlament. I. kötet 55. lap.

[2] Biedermann: Dreissig Jahre deutscher Geschichte. I. kötet. XVII. fejezet.

A fennálló kormányok nemcsak képtelenek voltak e mozgalmakkal szembeszállani, de azokat vezetni sem tudták. A helyzet szignatúráját az képezte, hogy a kormányzati mindenhatóságot a legnagyobb tehetetlenség váltotta fel. Bismarcktól tudjuk,[1] hogy a német fejedelmek legnagyobb része, — daczára annak, hogy a poroszokat halálra gyűlölték, — készek voltak Berlinbe segélyért szaladni és esetleg a hegemóniát át is adni.

Rájok nézve ez már maga is elég baj volt, de nagyobb baj származott abból Németországra, hogy tekintélyük és befolyásuk a közvélemény előtt teljesen megszűnt. Azért volt ez főleg baj, mert a német egységet sem velők, sem nélkülök meg nem lehetett csinálni. A tekintély elvesztét Dahlman[2] bizonyította, a ki a porosz királynak nyíltan megírta, hogy Németország telítve van köz társasági hajlamokkal, és ha ezt le lehet is győzni, de semmiesetre sem a fejedelmekkel, miután az a varázs, melyet alattvalóikra gyakoroltak, oda van.

De ha a fejedelmek és kormányaik teljesen elvesztették a fejőket és nem tudták, hogy mitévők legyenek, annál inkább tisztában voltak az előbb említett hazafiak, kik el voltak tökélve a kínálkozó alkalmat felhasználni és az egység számára utat törni. E czélból nagy összejövetel tartatott Heidelbergben,[3] melyen vagy ötvenen vettek részt és melyen ki lett mondva, hogy most már nem lehet tágítani és mindent el kell követni arra, hogy a német parlament mihamarább összeülhessen. Mint a hogy rendesen történni szokott, a szűkebb helyett egy nagyobb tanácskozmány egybehívása határoztatott el, mely egész Németország jelesebb embereit foglalja magában. A meghívások szét is küldettek, s a gyülekezetnek márczius 30-án Frankfurtban kellett összeülni.

Ez az értekezlet, melyet elég találóan *V orparlamentnék* kereszteltek el, valóságos unikumot képviselt. Oly gyülekezetét képezett, mely semmi jogczímmel vagy hivatalos jelleggel nem bírt, megbízása nem is volt, mindannak daczára határozatai nemcsak a német közvélemény, hanem a kormányok, sőt a Bundestag által is elismertettek és végrehajtattak. Laube írja, ki szintén tagjai közé tartozott,[4] hogy ebben a Vor-

[1]Gedanken und Erinnerungen. I. kötet 40. lap.
[2]Springer idézett munkája. II. kötet 242. lap.
[3]Biedermann idézett munkája. I. kötet 224. lap.
[4]Laube idézett munkája. I. kötet 39. lap.

parlamentben mindenkinek joga volt megjelenni, ki valamelyik rendi országgyűléshez tartozott, kit egy népgyülés, vagy valamely város vagy község megválasztott, és végezetül, a kit az előkészítő bizottság meghívásban részesített. Mindennek daczára, vagy talán éppen ennek folytán számtalan kitűnőséget foglalt magában. Egész Németországból tódultak az emberek Frankfurtba, mely maga ünnepi díszt öltött, hogy azon férfiakat, kiket az összes németség képviselőinek tekintettek, ünnepelje. Az elnökséggel a nagyhírű tudóst és jogászt, Mittermeiert bízták meg, kinek neve hazánkban is ismeretes és tiszteletben tartott volt.

A Vorparlament tárgyalásai, melyek tulajdonképpen nagy tapintattal és mérséklettel folytak, mindössze öt napot vettek igénybe. Ezt leginkább Gagem Henriknek lehetett köszönni, a ki úgy ebben, mint a később összejött parlamentben a vezérszerepet vitte, és a ki egész Németországban és méltán a legnagyobb tiszteletben és becsülésben részesült. Fényes tehetségű, tekintélyt és rokonszenvet ébresztő külsejű embernek írják le, a ki megragadó szónoki képességgel is fel volt ruházva.

A nagy német regényíró, Freitag, a »Soll und Habén* hírneves szerzője következőképpen jellemzi őt: [1] »Azon nagy nemzedék előtt Gagem úgy tűnt fel, mint megtestesülése a német nemzet nemes érzelmeinek és egészséges politikai felfogásának.* De még az utóbb szülöttek is rokonszenvvel és becsüléssel fognak reá tekinteni, a ki egyaránt tudott uralkodni úgy a féktelen vad szenvedélyek, mint a jól fegyelmezett értelem és törekvések felett. Mikor sötét éjszaka után kezdett a hajnal hasadni, annak sugarai az ő nemes alakját világították meg, ifjudad, mondhatni naív eszményiségével, nemzete jövőjében vetett törhetetlen hitével, becsületességével, erkölcsi erejével és mindezekből származó ellenállhatatlan páthoszával; az ő pályafutása tanulságos reánk nézve már azért is, mert láthatjuk ebből, hogy a nagy német nemzet is élt oly időket, midőn ily természetű egyéniség és működés kétkedő mosolyt csal az ajkakra. Ezért meg is találjuk nála a drámai vonást. Mint 16 éves ifjú Waterloonál hősies elszántsággal küzdött, abban a reményben, hogy Napóleon végleges bukása a német reményeket

[1]Karl Mathy. 280. lap.

meg fogja valósítani. Jött erre mint hideg zuhany a bécsi kongresszus. Utóbb élére állott az egységre törekvő ifjúsági mozgalmaknak, a már említett *Burschenscha/t-oknak* erre következtek a karlsbadi hírhedt önkényes intézkedések. Gagern nem csüggedt, törhetetlenül küzdött szükebb hazájában, a hesszeni nagyherczegségben, az ellenzék élén. Végre azt hitte, hogy jobb idők következnek. Az 1848-iki mozgalmak kezdetén miniszter lett, később a német parlamentnek elnöke, utóbb végre elnöke a birodalmi kormánynak, ezen minőségében küzdve a nemzeti törekvésekért. Mindez megváltozott, elébb Ausztria, majd Poroszország, végre saját pártja hagyta cserben. Szépen írja le Laube.[1] Midőn már minden remény füstbe ment, egy utolsó, Góthában tartott tanácskozás után elbúcsúzva barátjaitól, kifejezte abbeli reményét, hogy igaz ügyük véglegesen nem bukhatik el. Tegye meg mindenki kötelességét, még ha a munkát újonnan kell is kezdeni. Ezután gyalogszerrel ment fel a Wartburgba, hogy a múlt szebb napjainak szemléletéből merítsen erőt és bizalmatatovábbi küzdelemre.

Tapintatos és ildomos felfogása vezette arra, miként már a Vorparlamentben szépen kifejtette, hogy nem rombolni, hanem alkotni kell. Ebből folyólag szembeszállott a köztársasági irányzatokkal és súlyt helyezett arra, hogy a Bundestaggal, a kormányok képviseletével karöltve menjenek. Rábeszélésére abban állapodtak meg, hogy a parlamentet egybehívják, mely az összes német államok képviselőit magában foglalandja. A parlament egy kamarából fog állani, általános szavazat alapján fog megválasztatni, minden 50.000 lélekre egy képviselő essen. Ezen parlament fogja úgy a német birodalom alkotmányát megállapítani, mint a polgárok jogait törvénybe iktatni és biztosítani. Az előkészítés és az esetleges bonyodalmak elintézése czéljából egy 50 tagú bizottság fog választatni.

Mint már elébb említém, a Bundesrath és az egyes német államok kormányai e végzéseket magokévá tették és végrehajtották. Elösmerték az ötvenes bizottság illetékességét, melyet nem egyszer, ha bonyodalmak keletkeztek, a közvetítésre fel is szólítottak.

Így jött össze a német parlament, mely 1848 május 18-án kezdte meg működését, hogy a német hazát, az egységes nem-

[1] Idézett munka. III. kötet 453. lap.

zetet megalkossa és egy oly alkotmányt készítsen, mely a szétdaraboltságnak véget vetve, a szükséges törvényhozási és kormányzati akaratot és cselekvési egységet szervezze és létrehozza. Ezt a feladatot békés úton, parlamentáris úton, vagyis a véleményeknek szabad megnyilatkozása, súrlódása, rábeszélés útján való egyeztetése által akarta létrehozni. Ezen vállalat, mint tudjuk, nem sikerült. Messze vezetne, ha ennek okait előadnám, a legfőbb indok a reakciónak általános természetű felülkerekedésében keresendő. így történt, hogy később az egység nem békés úton, hanem véres harczok árán lett megcsinálva.

A rábeszélés helyett tehát a nyers erőszak eszközeit kellett alkalmazni, a minek folytán nem Gagemnek és társainak, a szellem lovagjainak, mint akkoron nevezték,[1] hanem a vasembernek, Bismarck herczegnek lett fenntartva végrehajtani azt, a mi a múlt század legnagyobb tényének tekinthető, t. i. a nagy német nép százados törekvéseit végre megvalósítani.

A történeti elmélkedésnek bizonyára érdekes tárgyát képezi annak a megvizsgálása, hogy a német kérdés megoldásánál ily erőszakos módszerre volt-e szükség? Valamint annak a körülménynek is, hogy ama két véres háború, s a militarizmus uralma és túlkapásai, és az e miatt támadt visszahatás, a mi a szoczializmus nagy térfoglalásában jut kifejezésre,nem képvisel-e túlságos nagy árt azért, a mi kétségtelenül megszereztetett. Bismarck eljárásának metsző élességű kritikáját képezi, hogy Gervinus, a ki a frankfurti parlamentben a porosz hegemóniának éppen úgy, mint a német egységi törekvéseknek egyik vezérembere volt, határozottan állást foglalt Bismarck eljárása ellen.

Ez az állásfoglalás pedig igen jellemző módon a »Geschichte der deutschen Dichtung« czímü munkája második kiadásának előszavában történt, mely, mint mondám, Németország gondolkodását a politikai egység irányába terelte.

Másik nagy művét pedig akkor írta meg Gervinus, mikor az ötvenes években a német egység és alkotmány kérdése eltemetettnek látszott. Fájdalom, ezt a művét nem bírta befejezni. Ez egészen az említett vezéreszmének szolgálatában állott, a Szentírásnak ama szép hasonlata után indulva: nem halt meg a leányzó, csak aluszik. Czélját, a közvélemény ébren tartását illetőleg, el is érte.

[1] Gutzkow: Die Ritter vöm Geiste.

Fokozottabb mértékben áll e kritika magának Bismarcknak közjogi alkotására: a német birodalmi alkotmányra. Erről azért kell szólanom, mert a legszorosabb összeköttetésben áll a frankfurti parlament működésével, a mennyiben a Bismarck alkotmánya sok tekintetben az előbbinek tervezetét valósította meg. Azt a tényt, hogy a vaskanczellár a német közjognak azon a csapásán indult, magának a német birodalmi alkotmánynak elolvasása minden kétségen kívül helyezi. De meg bebizonyítható, hogy Bismarck nem egyszer Ausztria ellen ki is játszotta azt, a mit a *frankfurti parlament örökségének* lehet nevezni. Az általános szavazatjog, az egy kamara, mind onnan lett kölcsönözve. A legfontosabb dolog azonban a császári hatáskör megállapításánál történt. A frankfurti alkotmányban a császárnak csakis úgynevezett *suspensiv vétója* volt a törvényhozással szemben, a mit akkoron a konzervatív elemek legjobban nehezteltek és valóságos merényletnek neveztek az egyeduralmi elv ellen.[1] Bismarck erre még azzal duplázott reá, hogy a német császárnak a törvények alkotásánál semmi joga nincs; a német 1871-iki április 16-áról kelt birodalmi törvény 5-ik szakasza kimondja, hogy a törvény hozás a parlament és Bundesrath között oszlik meg és annak érvényéhez e két tényező beleegyezése elégséges. A császár nem szuverén és nem államfő, a szövetségnek elnöki tisztét viseli,[2] jogai leginkább a külállamokkal szemben való képviseltetésre vonatkoznak; még a hadsereg felett sincs hadúri felségjoga, azok, a melyekkel bír, a reá bízott Bundesfeldherr minőségéből származnak.[3]

Ezt Vilmos császár annyira sérelmesnek tartotta, hogy az állást **kharakter major* — kapitány, kit őrnagyi ranggal nyugdíjaznak* — czímmel illette. Nem is akarta elfogadni; csakis az a körülmény, hogy a császári czím elfogadása megkönnyíti a délnémet államok belépését, vitte arra, hogy belemenjen abba, a mit *capitis diminution^* tekintett. Bismarckra azért nagyon is haragudott.[4]

[1]Biedermann: Dreissig Jahre deutscher Geschichte. I. kötet 422. lap.

[2]11. szakasz.

[3]63. szakasz.

[4]Bismarck: Gedanken und Erinnerungen. II. kötet 119. lap.

A mi pedig a frankfurti parlament tagjainak minősítését illeti, arra nézve nincs nézetkülönbség a legellentétesebb párt-állású írók között sem: nem létezett Németországnak politikai képviselete, sem előbb, sem utóbb, mely annyi egyéni jóra való-ságot, tehetséget, nemes törekvést foglalt volna magában, mint ez a jobb sorsra érdemes testület. Valamint az is el van ismerve, hogy úgy irányította a nemzet gondolkodás-módját, mely kitörülhetlen maradt, és a magoknak, melyet elvetett, később dús aratása is volt.[1]

Államférfiak, katonák, kormányzati, közigazgatási tekin-télyek, tudósok, írók, költők, egy szóval Németország nagy-kulturális életének virága díszelge t Szent Pál templomában, mely az üléseknek színhelye volt. Különösen nagy kontin-genst képviseltek, számra 118-an voltak a német egyetemek hírneves tanárai, kik politikai tudományokká foglalkoztak: Dahlman, Rotteck, Weicker, Gervinu?, Droysen, stb., ők vitték a vezérszerepet azon bizottságban, mely az alkotmány készí-tésére befolyt. Müködésök az úgynevezett nagyképű gyakor-lati politikusok által elítéltetett és gúny szóratott rájok azért, hogy a Bundesstaat és Staatenbund feletti szőrszálhasogatásaik folytán nem tudták dűlőre vinni a gondjaikra bízott nagy-ügyet.

Ki kell itten emelnem, hogy e kérdés, a Staatenbund és Bundesstaatnak kérdése, nem tisztán tudósok szőrszál-hasogatásából állott, de nagy gyakorlati jelentőséggel bírt, mert végre is egy szövetségi kapcsolat tartalmát és for-máját állapította volna meg, mely[7] az illetékes államokra nézve a függés vagy függetlenség kérdését képezte. Ügy[7] volt ez Németországban mint az északamerikai Egyesült-Államokban, sőt nálunk is. A nagy északamerikai pol-gárháborúnak közjogi hátterét éppen az a mozzanat alkotta, hogy függetlenség vagy függés képezi-e azon viszonynak szignatúráját, mely az egyes államok és az Unió között létezik, nemzetközi vagy közjogi jelleggel bír-e annak tar-talma. A déli államok legnagyobb közjogi tekintélye, Calhoun [2] a nemzetközi jelleget vitatta, a miből az kö-

[1]Sybel idézett munkája. I. kötet 319. lap.

[2]Calhoun: Works. I. kötet. A discourse on the Constitution and Governement of the United States.

vetkezett volna, hogy az Uniónak minden egyes állama az Uniónak minden oly intézkedését, melyet magára nézve sérelmesnek tekintett, semmisnek jelenthette volna ki és a kötelékből ki is léphetett volna. Ez éppen úgy folyik a Staatenbundnak természetéből, mint a hogy ez a Bundesstaat esetében meg nem engedhető.

Viszont, a ki olvasta a mi 1861-iki országgyűlésünknek királyi leiratát és a Deák által válasz gyanánt készített feliratokat, láthatja, hogy azokban az a kérdés, miszerint a köztünk és Ausztria közötti viszony reál- vagy perszonál unió jellegével bír-e, minő nagy szerepet játszott. Ez képezi indokát, hogy a két szövetségi viszony közötti különbségről néhány megjegyzést teszek. Általánosságban szólva, bármennyire fenn kell tartani a különbséget jog és politika között, ennél a kérdésnél politikai szempontból kell kiindulni. Az ily természetű összeköttetések tartalmát politikai czélzatok alkotják. Ez képezi a *legis ratio-t*$_y$ melyet a közjog azután formába önt, azért, hogy a politikai czélzatokat megvalósító intézményekben a jogok és kötelességek szabatosan megállapíthatók legyenek. E czélzatok azok, melyek az illető országoknál a szövetségi kapcsolatokat előmozdítják és megalkotják, vagy szorosabb vagy lazább formában, a szerint, a mint az illető országok érdeke tágabb vagy szükebb életközösséget követel. Több kisebb állam vagy nemzet egyesül azért, mert faji, nyelvi vagy más politikai érdekközösség egymáshoz vonzza őket. Mindannyian, a hogy vannak, egy közös sorsnak osztályosai akarnak lenni, mert meg vannak arról győződve, hogy ha egy nagy élet közösséget alkotnak, sorsukon javítanak, erejöket nemcsak kül-, hanem belterjesen is fokozni képesek, vágyaikat, törekvéseiket jobban előmozdíthatják. Ilyen indokok alkották a német és az olasz egységet, az Uniót 1848-ban köztünk és Erdély között, valamint a középkorban a svájczi szövetséget; nem annyira a nyelvi és faji rokonság, min- nagymérvű összhangja az érdekeknek.

Az ilyen szövetség, ha nem is lesz belőle teljesen egységes állam, azért mégis szervi jelleggel bír és felbonthatatlannak tekintetik. A mi czéljait illeti, azok pozitív természetűek, a hogy azt a német birodalomnál látjuk. Ennek tartalmát a birodalmi 1871 április 16-áról szóló törvény állapítja meg, kimondva, hogy az illető országok között örök szövetség

köttetett, nemcsak a birodalmi terület és jogrend megvédése czéljából, hanem azért is, hogy a német nemzet jóléte előmozdít tassék. Ez a Bundesstaat kategóriájába tartozik, mely tehát közjogi kapcsolatot és személyiséget képvisel. Ennek következtében egységes államterülettel és polgárjoggal, s megfelelő törvényhozási és kormányzati egységgel rendelkezik, melynek exponense a törvény. Az üy természetű intézkedés az illető parlamentben többségi akarat által jön létre és szankczióval is elláttatik. A szuverénség a központi szervezetben rejlik, ennek képviselete a saját illetékességét maga állapítja meg és kétes esetekben a vélelem mellette szól. A központi szervezet *egy* államot képvisel, a mely a részállamoknak parancsol és parancsait, ha kell, kényszerrel hajtja végre.

A Staatenbund mindennek ellentéte. Új állam, új jogi személyiség nem alakul, a kapcsolat nem közjogi, hanem nemzetközi természetű. Es ezért főhatalmat a részek felett nem állapít meg. Egység helyett dualizmus vagy pluralizmus uralkodik, a paritás alapján. így azután annyi törvényhozással és kormányzattal bír, a hány szövetségi tag létezik. A kapcsolat egyszerű jogviszony természetével bír, a római jog *Societas-a.* az, a mi létesül. Ez nem többségi, hanem egyértelmű közös akarattal állapítja meg akczióját. Az alapot nem törvény, hanem szerződés képezi és a megnyilatkozási forma is végzésekben, határozatokban történik. A képviselet nem parlament, hanem delegáczió, mely esetleg utasítások alapján dolgozik, vagy utólagos jóváhagyást, beczikkelyezést követel. Ily módon a szuverénség az egyes államokban létezik, a tartam időpontra szól, mint a pragmatika szankczió-nál, mely az örökösödési rendnek különfélesége folytán, esetleg egy napról a másikra megszűnik. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy ez összeköttetés a gépiesség jellegét hordja magán. A szétválást ugyanis a szervi egybeolvadás megnehezítené; esetleg lehetetlenné tenné. Ki kell emelni, hogy a czél, a miért az ily természetű szövetség köttetni szokott, rendesen negatív jelleggel bír, mint a hogy azt például az 1867: XII. törvényczikk kifejezi, a kölcsönös biztosság együttes védelme alkotja azt, a mit legis ratio-nak nevezünk. Túlságos szabatossággal e különbözéseket megállapítani nem lehet,az élet, valamint a történet és politikai fejlődés számtalan árnyalatokat tüntet fel, melyeknek egyik válfaját Ausztriában és Magyarországban, a másikat Svédországban és Norvégiában találjuk. Nem is szólva

a többi ily természetű összeköttetésekről, melyekre vonatkozólag Juraschek már idézett munkája több, igen tanulságos példát hoz fel, melyeknél az eltérések szembeötlők. Mindezek a példák bizonyítják azt is, hogy ezeknél a kapcsolatoknál, melyeket a perszonál unió elnevezéssel is lehet illetni, a politikai czélzatok éppen ellenkezők voltak, mint a testületi és szervezeti összeköttetéseknél. Ha például Ausztria és hazánk jogviszonyba léptek, ez csak a védelemre szorítkozott, tehát egy pontnál többre nem terjedt, melyet különben véd- és daczszövétség alakjában is lehetett volna kötni. Nem akartak egyesülni, nem élet közösségbe lépni, egy közös sorsnak osztályosává lenni; mert egész lényök, természetük és érdekeik oly különleges és ellentétes jelleggel bírtak, hogy az együttélés pokollá változtatta volna életüket és mindegyiknek romlását idézi vala fel, a mint azt a kettős monarchia története eléggé bizonyítja. Ez mindannyiszor megtörtént, mikor a perszonál unióból reált akartak csinálni és a szövetségi, gépies természetű kapcsolatot szervi és testületi jellegűvé akarták átváltoztatni.

Midőn tehát a német parlament vezéremberei eme kérdéseket tisztázni akarták, illetve a gépies összeköttetést testületivé akarták átalakítani, akkor hasonlóképpen gyakorlati szempontból indultak ki, szilárd tartással és közjogi alapon állottak, s létező bajokat és sérelmeket akartak orvosolni. Ezek a bajok Németország ziláltsága mellett még abból is állottak, hogy Gagem formulázása szerint a szövetség tagjainak egy részét az úgynevezett vegyes államok alkották, melyekkel német politikát csinálni nem lehet. E vegyes államok alatt ő azokat értette, melyek területének egy része a szövetség tagjaihoz tartozott, a másik része nem. Itt két árnyalat szerepelt: vagy az olyan, mint Ausztria és Poroszország, melyek ezen minőségükben a szövetséghez tartoztak, de egyes alkatelemeik nem; mint az előbbinél, Magyarországot kívül is hagyva, Galiczia és Lombardia-Velencze, az utóbbinál Posen. Vagy mint Dánia és Hollandia, melyek ezen minőségében nem tartoztak a szövetséghez, hanem csak egyes tartományaik, mint Schleswig-Holstein, Luxemburg, Limburg.

Eme kétéletű állapot már önmagában véve is követelte a viszony szabatos meghatározását. így lett napirendre tűzve a kontroverzia az említett elméleti kategóriák felett.

Természetes, hogy az úgynevezett vegyes államok közt első helyen Ausztria állott, melynek viszonya a szövetséghez valójában élethalál kérdése lett.

Erre vonatkozólag a parlament kezdetén — mert később, mint látni fogjuk, Ausztria a dolgát teljesen elrontotta, — három megoldási mód formuláztatott. Az egyik az osztrákbarát Welckeré, a Staatslexikonnak társszerkesztőjéé, ki a hegemóniát Ausztriának szánta és lehetőnek tartotta, hogy Ausztria bennmaradása mellett bizonyos egységi szervezet létrehozható. Ezzel ellentétben állott Dahlmannak véleménye, a ki a hegemóniát viszont Poroszországnak kívánta juttatni. Szerinte Ausztria azért nem léphet Németország élére, mert súlypontja azon kívül fekszik.[1]

Dahlman a német parlament alkotmánykészítő bizottságának volt előadója. Jelentésében [2] kifejtette, hogy Ferdinánd császár és király 1848 április n-én beleegyezett az önálló felelős magyar minisztérium létesítésébe, minek következtében Magyarország és Ausztria között tiszta perszonál unió létezik. Ennek következtében a magyar korona országainak semmi közük a német birodalomhoz; ellenben Ausztria igenis oda tartozik, alá van vetve a német birodalomnak, úgy törvényhozási, mint kormányzati ügyekben.

Erre a felfogásra lehetőleg ráduplázott a parlament maga, midőn a véglegesen elfogadott birodalmi alkotmányban világosan ki lett mondva, hogy ha egy szuverénnek oly tartományai vannak, melyek nem tagjai a német szövetségnek, akkor a német tartományoknak külön törvényhozói kormányzattal kell bírniok és azokban csakis német tisztviselők alkalmazhatók, a birodalmi kormányzat törvényhozási fennhatósága alatt.[3]

Némileg közvetítő állást foglalt el Gagern, kinek programúi j át később a porosz király is elfogadta; ő ugyanis egy Bundesrathot akart, Poroszországgal az élén. Ez lett volna az úgynevezett engerer Bund, a szőkébb szövetség, egészen közjogi alapon felépítve. E mellett egy tágabb szövetség létesült volna Ausztriával, weiterer Bund, a Staatenbund formáinak megfelelőleg, még pedig nemzetközi szerződések által létrehozva.

[1]Laube: Das deutsche Parlament. VII. kötet 269. lap.
[2] Sybcl idézett munkája. I. kötet 161. lap.
[3]Ugyanott. I. kötet 247. lap.

Laube különösen hangsúlyozza, hogy azok, kik Ausztriával szemben legmesszebb mentek is, nem viseltettek iránta ellenszenvvel. A mi pedig a nagy német közvéleményt illeti, ez határozottan osztrákbarát volt. Annyira az volt, hogy e kedvező hangulatot a túlsúlyra vergődés érdekében a legjobban ki lehetett volna használni.

Kedvező irányban erősen hatott az emberekre, hogy écsben a márcziusi mozgalmaknak elébb és utóbb is határozottan német jellegök volt. Mindenütt a háromszínű veres-arany-fekete zászló lengett, mely, mint tudjuk, a Burschenschaftok jelvénye volt. Valamint azt is tudjuk, hogy a Burschenschaftok és zászlóik üldözés tárgyát képezték. Ha valaki azt ki merte tűzni, egyszerűen becsukták. A mi azonban ugyanezt a Bundestagot nem akadályozta meg abban, hogy 1848-ban, mikor fordult a világ, ugyanezt a zászlót ne avassa a német birodalom hivatalos jelvényévé.

Ez a háromszínű zászló lengett Bécsben a Szent-István tornyáról, sőt még a Burg ablakaiból is. Még pedig maga a jámbor Ferdinánd lobogtatta azt az ujjongó tömeg előtt. A mely tényt maga Ferencz Károly főherczeg Kossuthnak egy bizonyos pironkodással el is beszélt.[1]

Mielőtt itten tovább mennék, a német kérdésre vonatkozólag Magyarország álláspontját is meg kell ismertetnem. Szükség van erre Ausztria valódi érdekeinek kidomborítása czéljából, valamint azért, mert eme magatartás újabb bizonyítéka az 1848-iki vezető magyar államférfiak helyes érzékének.

A magyar kormány és az országgyűlés is a Németországgal való viszony mellett foglalt állást, egyszerűen azért, mert ily viszonyban látták hazánk függetlenségének és önállásának újabb biztosítékát, főleg ha a szorosabb csatlakozás képviseleti intézmények alapján történik.

Természetes, hogy az ilynemű csatlakozás véget vetett volna az osztrák birodalmi egységnek, mert ez sokkal élesebb határvonalat vont volna a Lajtha két partján fekvő országok között. A mennyiben az egyiknek, mely tagja a német szövetségnek, törvényhozási és kormányzati súlypontja Németországban feküdt volna, a másik súlypontjának ellenben hazánkban kellett volna lennie.

[1]Kossuth: Irataim az emigráczióból. II. kötet.

. Ennek az állapotnak Kossuth ekként adott kifejezést: [1] »Urunk királyunknak két birodalma van; az egyik, a hol teljesen szuverén, ennek székhelye Buda, a másik bizonyos korlátozásokkal, ez Frankfurttól függ.[1] A kérdésnek ilyetén felfogására nézve minden számottevő tekintély egyetértett. Dahlmann indítványát már említém; de Metternich is beismerte a perszonál uniónak ez alapon való nemcsak jogi, hanem politikai feltételezését is.[2] Hasonlóképpen nyilatkoztak Deák Ferencz és Eötvös József is, mindkettő az 1861-ki országgyűlésen tartott nagy beszédeikben.

Az 1848-iki magyar kormány és országgyűlés támogatták e törekvéseket, valamint Ausztriának Németországhoz való szorosabb csatlakozását is. Ebben a kérdésben nem volt nézetkülönbség, sőt még a radikálisnak nevezett ellenzék sokkal erősebb húrokat pengetett: Teleki László [3] árulásnak nevezte a Németország és Ausztria közötti szorosabb kapocs létesülése ellen való állásfoglalást. A mint nem létezik osztrák hazafiság, úgy nem létezik osztrák állam; az egész egy családi hitbizomány, melynek több országa van. Ezt csakis a Németországgal való szoros viszony szüntetheti meg, s ez fogja a szükséges összetartó köteléket létrehozni az összes német államok között. így nyilatkozott Nyáry Pál is, különösen hangsúlyozva, hogy ha az osztrák kormány a német birodalmi minisztériummal összetűz, ebben a küzdelemben Magyarország segélyére nem számíthat.

Természetes, hogy ily viszonyok közt a magyar kormány támogatta a német egységi törekvéseket, a minek következtében első dolga volt — még pedig az osztrák miniszterelnök Pillersdorf tudtával, mondhatni beleegyezésével — Szalay László és Pázmándy Dénes személyében követeket küldeni a német parlamenthez, hogy tolmácsolják hazánk rokonszenvét. A megbízó levél, melyet 1848 május 4-én István nádor, mint királyi helytartó és Batthyány Lajos miniszterelnök aláírtak, következőképpen hangzott: [4] »Pázmándy Dénes és Szalay László urakat megbíztuk, hogy a mennyiben Németországnak Ausztriához való

[1]Kossuth Hírlapja. 1848. 26. szám.
[2]Nachgclassene Papiere. I. kötet 297. lap.
[3]Papp Dénes: Az 1848-iki országgyűlés.
[4]Szalay László: A frankfurti magyar követség hivatalos okiratai.

viszonyai, mely utolsóval Magyarország a pragmatika szankczió értelmében szorosabban össze van csatolva, a majnai Frankfurtban május hó folyamában megnyíló német parlament által új és alkotmányos alapon lennének szabályozandók, a Bécsben levő magyar minisztériummal, herczeg Eszterházyval és általa az osztrák minisztériummal minden fennebb érintett viszonyokat, a mennyiben Magyarországot illetik, megvitassanak, azután Frankfurtba menjenek és ottan a magyar és német álladalmak közti barátságos viszonynak, melyet állandónak bensőleg óhajtunk, fenntartása és gyarapítása fölött úgy politikai, mint kereskedelmi tekintetben a két nemzet kölcsönös önállósága, szabadsága és anyagi jóléte érdekében őrködjenek, és mindent, a mi fentebbi czél elérése czéljából alkalmasnak és kívánatosnak tekintetik, kezdeményezzenek és előmozdítsanak.«

Szalay és Pázmándy csakhamar elsiettek Frankfurtba, hol elébb Gagem, a nemzetgyűlés elnöke, valamint Leiningen által nemcsak a legszívélyesebb fogadtatásban részesültek, hanem a hazánkkal való szövetség ügye számos hívekre talált. Egy osztrák képviselő, Möring a parlamentben indítványt tett,[1] hogy a kormány tegyen meg minden szükséges intézkedést a hazánkkal való szövetség érdekében, a mit a nemzetközi bizottság előadója, Wydenbrugk is pártolt, és a mi el is lett fogadva. Horváth Mihály szerint a követ is ki volt jelölve, a lángeszű, konzervatív szellemű herczeg Lichnowsky Felix személyében, a ki később, szeptemberben egy frankfurti utczai harcz áldozata lett. Később, miután a viszonyok minden irányban rosszra fordultak, ez életrevaló terv is a kútba esett.

Visszatérve már most Németország rokonszenvére, melyet Ausztria iránt érezett, ennek megnyilatkozását nem gátolta az, hogy ez az állam 1848 előtt a politikai és egyházi maradiságnak erőssége volt. A reakczió akkori politikáját egyszerűen Metternichnek nyakába varrták és meg voltak arról győződve, hogy ha az ő rendszere, mint Schiller Gesslerének *Zwinguri-\&* — a svájczi Bastille — összeomlott, a nemzeti feljődés a legkorlátozóbb akadálytól megszabadult.

Ennek a rokonszenvnek a megnyilatkozását örvendetesen tapasztalta Schmerling.[2] Ugyanis midőn az osztrák

[1]Springer; Geschichte österrcichs. II. kötet 480. lap.
[2]Arneth: Anton Ritter von Schmerling. 98. lap.

kormány megbízásából Frankfurtba ment, hogy Ausztriát, mint az új idők embere a Bundestagnál képviselje, egész Bécs kiksiérte, a diákokból testőrség alakult, mely hozzá csatlakozott, és a mi fődolog volt, út jók egész Németországon keresztül valódi diadalmenet jellegével bírt.

Az elébb említett kedvező hangulat előidézésében a történeti romantikának nagy szerepe volt. Az emberekben ugyanis feléledtek a császári hagyományok; Nagy Károly, Madarász Henrik, Barbarossa tüneményes alakjai uralkodtak a közvélemény érzelmi világán. Szájról-szájra járt, még a parlamentben is idézve lett Schillernek versszaka:

> Es ende nach lángén, verderblichen Streit
> Die Kaiserlose, die schreckliche Zeit.

Ez alatt azon korszak volt értve, melynek Habsburg! Rudolf véget vetett.

Ferencz császárról nem beszéltek másképpen, mint *der gute Kaiser Franz.* Sőt még Ferdinánd is egész népszerű alak lett; mert szálló igévé vált, hogy a márcziusi napokban nem engedte meg a népre való lövetést. Ezzel ellentétben a porosz király teljesen kiesett a versenyből; különben maga sem pályázott sem a vezérletre, sem a császári koronára.

Ezzel a mozzanattal kissé bővebben kell foglalkoznom, miután ez annak a helyzetnek, mely Ausztria, Német- és Poroszország között létezett, a porosz király egyénisége és magatartása kiugrópontját alkotta, s Ausztria diadalát leginkább neki lehetett köszönni. A XVIII. század szálló igéje *travailler pour le roi de Prusse,* itt az osztrák császárral Ion helyettesítve.

Munkám előbbi kötetében megemlékeztem róla. A porosz király saját szerű ember volt, csupa ellentétből állott. A legnagyobb szellemi képességgel bírt, minden férfias akarat és erő nélkül. Roppant olvasottsága és tudósokkal valóbarátkozása folytán egész modern embernek lehetett tekinteni, de azért el volt telve középkori ábrándokkal s a *legitimitásból és isteni jogból származott* ódon fejedelmi előítéletekkel. Mikor a már idézett és 1815-ben megalkotott törvényre hivatkozva sürgették az alkotmányt, — esetleg oly írott formában, mint a milyen Belgiumban fennállott, — akkor ezen óhajtást azzal a röpke szóvá vált formulával tromfolta le, »hogy semmiféle hatalom a világon nem kényszerítheti őt arra, hogy a természetes viszonyt az Úrnak felkentje és népe kö-

zött mesterségesen mondva csinálttá változtassa. Soha sem fog abba beleegyezni, hogy az Úristen és országa közé egy teleírt papírdarab belefurakodjék. ötét és népét paragrafusaival szabályozza és ilyeténképpen a történeti hűség képét megmételyezze*.[1]

Érdekesen indokolta meg e felfogását barátja, Bunsen, a nagy német tudós előtt. Elismerte, hogy ő és többi kiváló társai, Humboldt, Ranke, Niehbur vele jót akarnak; csakhogy ők nem értik a dolgot, illetve nem értik egy fejedelem érzelmeit és álláspontját. Ez olyannyira különleges érzelem világot képvisel, hogy ő maga is még trónörökös korában se jött rá, csakis mint királyt szállta meg a szentlélek és érttette meg vele, hogy a koronás főknek mi a hivatásuk.

Egészen hű maradt önmagához, illetve fogyatkozásai teljes mértékben uralták a márcziusi napok alatt. Mikor Berlinben a nagy mozgalmak megkezdődtek, a merev non possumus álláspontjára helyezkedett az alkotmányos követelésekkel szemben. összevonatta gárda-hadtestét, mely utczaharczot kezdett a felkelőkkel és azoknak irgalmatlanul közibe is tüzeltetett, a minek természetesen számtalan haláleset és sebesülés volt a folyománya. Bismarck szerint [2] a katonaság okvetlenül győzelmes is lett volna, de az iszonyú vérontás, a harcz zaja olyannyira hatott idegeire, hogy azt beszüntette és rálépett az engedmények terére. Kiáltványt bocsátott közzé, melyben valósággal engedelmet kért a történtekért. Ez nem volt elég; mert ezenkívül még egy nagy vezeklési műveletnek is alávetette magát, a mikor kalaplevéve kellett néznie, hogy a halottakat előtte elvonultatták. Aztán meg egy nagy menetben lóháton, kezében a háromszínű zászlóval, környezve miniszterei, munkások és tanulók által, vonult végig Berlinen. Mind oly dolgok, a melyekben a konzervatív elemek — első sorban sógora, Miklós czár — a legnagyobb megalázást látták és lenézésüknek kifejezést is adtak. Maga Bismarck is beismeri,[3] hogy ha a forradalommal szemben nem lép az engedékenység terére, akkor Miklós czárnak nem lett volna ellene kifogása, hogy Németországban a vezérszerepet általvegye. Semmiesetre sem történt volna az, hogy Miklós czár ama viszályban, mely később Ausztria és Poroszország között kiütött, Ausztria pártjára álljon.

[1]Sybel: Die Grúndung des deutschen Reiches. I. kötet 119. lap.
[2]Gedanken und Erinnerungen. I. kötet 22. lap.
[3]Idézett munka. I. kötet 41. lap.

A mit a vámon elvesztett, a réven nem szerezte vissza > Daczára a felséges nép előtti meghódolásnak, daczára, hogy a német mozgalmak kezdetén kimondotta, hogy Poroszországnak be kell olvadni a nagy Németországba, a német közvélemény előtt — legalább egyelőre — minden rokonszenvet és tekintélyt elvesztett. Egyelőre, mert később meglátandjuk, hogy a koczka megfordult; egyelőre azonban úgy állott a dolog, hogy midőn arról volt szó, hogy a német parlament által a végrehajtó hatalom rábízassék, ott majdnem unisono kimondották, hogy ez óriási népszerűtlensége miatt lehetetlen.[1] Viszont a német fejedelmek is ilyenformán nyilatkoztak, t. i., hogy ha helyreállíttatnék a német választófejedelmek intézménye, — kik tudvalevőleg a német császár választását eszközölték, — hogy akkor a legkisebb német herczegnek is több esélye lenne, mint neki.[2]

Igaz, hogy Ausztriát a vezető polczról ő sem akarta leszállítani, sőt felsőségét el is ismerte. Egész ellentétben a Hohenzollernek családi politikájával, az Ausztriával való barátságot tekintette vezércsillagának. Részben szerepeltek nála a franczia nagy forradalom és a Napóleon elleni harczok emlékei, hol vállvetve küzdöttek. Nem felejtette el, hogy ha Ausztria 1813-ban Napóleon mellé áll, akkor Poroszország felett végleg megkondult volna a halálharang; másrészt középkori révedezések uralták, melyek folytán a Habsburgok német császársága szükséges dologként jelentkezett szemei előtt.

El lehet mondani jó lélekkel, hogy soha Ausztriának önzetlenebb barátja nem volt, mint ő, a kit pedig az osztrák hivatalos bölcseség eleitől fogva gyanúsított és ellenségei sorába kergetett. A negyvenes években, midőn Ausztria és Franczia-ország között összeütközés lehetősége kisértett, ő Metternichnek azt az ajánlatot tette, hogy kész az olasz tartományokban Ausztria birtokát biztosítani, a mit az osztrák államférfi maga egészen elképedve, korszakalkotó ténynek tekintett.[3]

Éppen úgy el volt határozva a német császári koronát Ausztriának juttatni, habár természetesen Poroszországnak

[1]Sybel idézett munkája. I. kötet 174. lap.

[2]Ottokár Lorenz: Kaiser Wilhelm und die Begründung des dcutschen Reiches. 17. lap.

[3]Sybel idézett munkája. I. kötet 105. lap.

legalább is a birodalmi hadsereg feletti főparancsnokságot akarta biztosíttatni.

Ily viszonyok közt nyitva állott az út Ausztria előtt a hegemónia megszerzésére. Könnyítette ezt a birodalmi kormányzó, a *Retchsverwesemek* megválasztása. Erre a polczra J ános főherczeget ültették, a kinek választásánál egyrészről az osztrák rokonszenv, második indokként- pedig a legendaképződés egy érdekes példája, egy el nem mondott pohárköszöntő is szerepelt. Egész Németországban el volt terjedve és szállóigévé vált, hogy János főherczeg 1845-ben Stolzenfelsen, a porosz király egyik kastélyában ebéd alatt poharat emelt volna a német egységre olyformán, hogy nem Poroszország, nem Ausztria, de egész Németország éljen. János főherczeget nemcsak megválasztották, hanem egyszersmind számára főhatalom is szerveztetett; egyszerűen azért, mert a törvényhozás művének sikeréhez erőteljes végrehajtó hatalomra is szükség van. Csak ilyen módon lehetett volna az elméleti fejtegetéseket érvényre juttatni és a cselekvés terére lépni. Mindenkinek be kellett látnia, hogy Ausztriára nézve az egyedül helyes politika abból állott, őt és kormányát támogatni, miután egyénisége és hatásköre Ausztria valódi érdekeinek megfelelt; a mint hogy János főherczeg, a mennyire tőle kitelhetett, folyvást Ausztriának szekerét tolta is. Mathy, ki államtitkárja volt, írja,[1] hogy mihelyt oly kérdés volt napirenden, mely Ausztriát érdekelte és melynél kormányának nézetei Ausztria ellen fordultak, — miután velük szemben állást nem foglalhatott, — adta a tájékozatlant, igazi teli vér bécsi szójárással mondva: *i hab halt gar keine Meinung /*

Annyi tény volt, hogy hatósága és hatásköre a parlament rendelkezése alapján legalább de jure a birodalom egész területére ki lett terjesztve. A mi tulajdonképpen azt jelentette, hogy valamennyi állam s így Ausztria és Poroszország kormányai felett is főhatalmat gyakorol. Szerveztetett egy birodalmi minisztérium, melyben minden kormányzati ág képviselve volt, tehát a hadügyminiszter is, kinek parancsai alá lettek rendelve az összes német államok hadseregei. Ez azon a jogczímen történt, hogy a hadúri felségjogokat most már a fejedelmek feje fölött János főherczeg gyakorolja. Ennek értelmében el is rendelte,

[1] Freitag: Kari Mathy. 298. lap.

hogy az említett összes hadseregek, az osztrákot és a poroszt is beleértve, egy bizonyos napon ünnepi díszben kivonulnak, leteszik a hüségesküt és feltüzik a német jelvényeket. Mindez abban a feltevésben történt, hogy semmi nehézség nem fog fennforogni. Ez a remény azonban meghiúsult.

Időközben Ausztria mérvadó köreiben jelentékeny fordulat -állott be, úgy hogy a meghiúsulás ott vette kezdetét. A nagy lelkesedést tartózkodás, sőt hidegség váltotta fel. Egyik rész Bécs állását féltette, másik attól tartott, hogy az osztrák ipar és kereskedelem nem állja ki a fejlettebb német közgazdaság versenyét. Tisztán kasztszerű és különleges érdektől vezettetve, legdühösebb volt a katonaság. Mert a *status qüo-t* féltette és sehogy sem tudta elszenvedni, hogy a német jelleg felülkerekedjék és a hadúri felségjogok kisajátíttassanak. A mi azt jelentette, hogy esetleg más lesz a gazda a háznál. Maga Jellachich a legnagyobb méltatlankodással mondotta Pulszkynak, hogy ha e megszégyenítés bekövetkezik, menten kész a magyar kormányt elismerni.

Különösen nagy zajt ütöttek a szlávok, első sorban a csehek, kikre természetesen a Németországhoz való csatlakozás -halálos csapást mért volna. Isméf Pulszky adott e felfogásoknak kifejezést, a ki egy levélben, melyet a parlament alkotmánykészítő bizottságához intézett, azt mondotta, hogy működésének csak úgy lehet sikere, ha a népszuverénség alapján kikiáltja a köztársaságot. Tekintetbe véve, hogy leszámítva egy kisebbséget, a német közvélemény nem volt köztársasági, meg hogy a német fejedelmeket, kik végre is jelentékeny hatalmi tényezők felett rendelkeztek, a földszinéről eltüntetni nem lehetett, az egész nyilatkozat a maró gúny képét viselte magán. Ez eljárás természetesen Németországban az osztrákok iránti rokonszenvet jelentékeny módon csökkentette. A hordó fenekét azután az osztrák kormány ütötte ki. Ez ugyanis jónak látta német politikájának oly formulázást adni, melyből világosan kiderült, hogy ők a Németországhoz való viszonyt tisztán egyoldalú szempontból fogják fel.

A kormány többszörösen oda nyilatkozott, hivatalos és félhivatalos formában, hogy bár a német ügy iránt a legmelegebb rokonszenvet érezi, de hatalmi állását, szuverénségét nem adhatja fel, nem vetheti feltétlenül magát alá a birodalmi törvényhozásnak és kormányzatnak, hanem igenis ezekkel szemben saját akaratát, önállóságát fenntartja. Ha ily természetű kap-

csolat a Bundesstaat fogalmával ellenkezik, akkor Ausztria a megoldásnak ezen formájához hozzá nem járulhat.

A mint a reakczió malmára a víz jobban kezdett folydogálni, vagyis midőn az általános európai viszonyok ebbe az irányba terelődtek, Becs is leveretett; ekkor a reakczió hatalmi elbizakodásában odadobta a keztyűt a német parlamentnek. Ugyanis a mint az októberi forradalom kiütött, — melyet különben az egész német szabadelvű közvélemény örömmel .üdvözölt, — egy neves képviselő, Waldeck, a porosz országgyűlésen azt indítványozta, hogy Bécsnek segítségére kell sietni.[1] A német parlament két tagja Bécsbe sietett, különösen közvetítés czéljából.

így Blum Róbert lipcsei könyvkereskedő, a ki a parlament egyik legjobb szónoka volt és a ki sikert is ért volna el, ha Windischgrätz nem lovagolt volna azon, hogy lázadókkal nem alkuszik. Daczára, hogy őt mentelmi joga védte, Schwarzenberg Felix elkövette azt a vérlázító merényletet, hogy ezt a teljesen ártatlan embert agyonlövette. Maga Hübner, Schwarzenberg készköteles szolgája, kénytelen volt bevallani, miszerint eme Justizmord nagy mértékben hozzájárult, hogy Ausztria Németországban iszonyú népszerűtlen lett.[2]

De Schwarzenbergnek nemcsak ezen gálád ténye, hanem egész politikája is hozzájárult ahhoz, hogy az ellenszenv pohara csordultig teljék. Miniszterelnöki programmbeszédében, melyet 1848 november 27-én az üléseit Kremsierbe áttett Reichsrathnak elmondott, az osztrák birodalmi egységet oly módon hangsúlyozta, hogy az a Németországhoz való szorosabb csatlakozást jóformán lehetetlenné tette. Ennek hatása alatt Schmerling, ki a német birodalmi minisztériumban helyet foglalt, a parlament részéről bizalmatlansági szavazatot kapott és leköszönni volt kénytelen. Ez nem volt elég Schwarzenbergnek, hanem az elbizakodott ember egy, ugyanaz év deczember 13-án kelt jegyzékben kifejtette programmját.[3] Ennek az volt a veleje, hogy Ausztria nemcsak német tartományaival, hanem nem német országaival is belép a német szövetségbe. Országgyűlésről szó sem lehet, a törvényhozást és végrehajtást a fejedelmek

[1]Sybel idézett munkája. I. kötet 253. lap.
[2]Ein Jahr meines Lebcns. 314. lap.
[3]Sybel idézett munkája. I. kötet 267. lap.

egy kollégiuma fogja vezetni. Az egész jegyzék diktátori hangon volt tartva, melynek Don Quixote ízt adott az a körülmény, hogy midőn arról volt szó, hogy az esetleges forradalmi mozgalmakkal szemben egy vegyes hadtest állíttassák fel, mely 20.000 porosz, 10.000 bajor és 10.000 württembergi katonából állott volna, ehhez Ausztria csakis 1000 emberrel lett volna képes járulni, mert válságos helyzetében nagyobb erővel nem rendelkezhetett.[1]

Ily viszonyok közt a német parlament leszámolt Ausztriával. Ennek nem adott senki erőteljesebb kifejezést, mint Ausztriának és az Ausztriával való legszorosabb csatlakozásnak barátja, Weicker, ö különösen kiemelte,[2] miszerint legforróbb vágya, hogy Ausztria egy egységes német birodalom tagja legyen, kútba esett. Erre nézve minden eszköz ki van merítve. »Ausztriával többé tárgyalni nem lehet, így tehát a porosz király van hivatva a német birodalom élére állani, melyet az Ausztriával való szakítás veszélyeitől meg kell menteni.

A vége mindennek az lett, hogy a porosz király kináltatott meg a német császári koronával.

Ebben az időszakban következett be Frigyes Vilmosnál a második Pál-fordulás, vagyis felülkerekedett benne az autokrata, az isteni jogot és a fejedelmi teljhatalmat dicsőítő eredeti felfogása; helyt adott a reakciónak és visszavonta a szabadelvű engedményeket. Kiáltványt bocsátott ki, mely a márcziusi hasonformájú nyilatkozatának ellenlábasa volt, és azt meghazudtolta. Ebben úgy beszélt ama tényről, mint megaláztatásról, a gondviselés által rámért keresztről, a miből úgy reá, mint hű alattvalóira baj származott. Mert a közvélemény kormánya, mely kezeiből a gyeplőket kivette, az örvény szélére vitte Poroszországot. Ezért kilép látszólagos nyugalmából és a fejedelmi hatalom elhomályosításának vége szakad. Szabadelvű kormányát elcsapta, Manteuffelt nevezve ki miniszterelnöknek, kit a közvélemény épp úgy a kamarilla eszközének tekintett, mint kortársát, Bachot.

Az alkotmányt tényleg felfüggesztette, a mivel járt az országgyűlésnek karhatalommal történt feloszlatása, illetve szétkergetése, az ostromállapot kihirdetése. Mindennek daczára

[1]Sybel idézett munkája. 288. lap.
[2]Laube: Das erste deutsche Parlament. III. kötet 342. lap.

azonban még sem ment annyira, mint a hogy ez Ausztriában történt. Mert míg ottan — mint meglátandjuk — az országgyűlés, mihelyt feloszlattatott, többé össze nem ült és még a fejedelem által oktrojált márcziusi alkotmány is hatályon kívül helyeztetett: addig Frigyes Vilmos oktrojált, konzervatív jellegű szavazat jog alapján összehítta az új országgyűlést. Ezzel megcsinált azután egy alkotmányt, melyet saját képére teremtett, a mire meg is esküdött.[1] Igaz, hogy 'ez az alkotmány a hatalom súlypontját teljesen a koronába helyezte, de folytonosan gyakorlatban maradt és tényleg a hatvanas években Bismarck önkényes politikájával szemben helyt is állott. Ez az eljárás azonban akkor a legnagyobb mértékben népszerűtlen volt, a minek egy derék ellenzéki ember, J acoby, vele szemtöl-szembe kifejezést is adott, mondván: »az a fejedelmek átka, hogy az igazat nem akarják meghallgatni*.

Éppen így szakított a számára teljesen megnyert frankfurti parlamenttel is, minek folytán azt az előnyt, melyet Ausztria dőre magatartása szerzett számára, hasonlóképpen eljátszotta. A parlament által felajánlott koronát visszautasította, azon az alapon, hogy ahhoz, hogy elfogadja, a fejedelmek beleegyezése is megkivántatnék. Meghittjei előtt azonban őszintén feltárta keblét, lenéző kicsinyléssel beszélt róla, mint a melyhez a forradalom bűze és mocska tapad.[2]

Ausztria szempontjából figyelemre méltó azon mozzanat, hogy kijelentette, hogy ő nem érzi magát hivatottnak Nagy Frigyes szerepét játszani. Még azt a kijelentést is tette, hogy állását semmiesetre sem akarná a magyar forradalom közvetett segélyének köszönni.[3]

Valójában Schwarzenberg herczegnek egész buta elbizakodására volt szükség, hogy ezt a császári ház iránt oly jó indulatot tanúsító embert ellenségévé tegye. Ez pedig azáltal történt, hogy az ő tervezete szerint Németország új rendjében a porosz királynak nem lett volna több befolyása, mint a bajornak. Szájról-szájra járt egy kijelentése, miszerint Poroszországot elébb meg kell alázni, azután megsemmisíteni.[4]

[1]Poschinger: Denkwürdigkeiten des Ministers Otto von Manteuffel. I. kötet, VI. fejezet.

[2]Biedermann idézett munkája. I. kötet 399· lap.

[3]Sybel idézett munkája. I. kötet 316. lap.

[4]Biedermann idézett munkája. III. kötet 39. lap.

Ezután IV. Frigyes Vilmosnak, akarva nem akarva, nem volt mit tennie, mint megkezdeni akcióját Ausztriával szemben. Tegyük hozzá, a sikernek minden kilátásával. Mert az iránt kétség nem lehetett és ezt különösen is ki kell emelni, hogy mindazon hibák és fogyatkozások daczára, a melyekre reá kellett mutatnom, a porosz uralkodóház és állami szervezet ereje és felsősége az osztrák felett ez alkalommal is fényesen kiderült A porosz uralkodóház nemzeti volt, gyökerei mélyen belenyúltak a nép életének termékeny talajába. Az uralkodók belátták azt, hogy népök iránt kötelességeik vannak. Ott a fejedelmek nem trónoltak olympusi magaslaton, az államnak nem uraiként szerepeltek, nem tekintették azt majorságuknak és családi hitbizománynak, hanem ellenkezőleg, maga Nagy Frigyes mondotta ki ama nagyjelentőségű szavakat, hogy a király az államnak első szolgája.

Takarékos emberek voltak, hű sáfárjai a nemzeti vagyonnak, rendezett pénzügyi viszonyok és kitűnő közigazgatás áldásaival ajándékozták meg népüket. A bürokráczia nem idegenítette el úgy, mint Ausztriában, a kormányzottakat, hanem ellenkezőleg, elősegítette a beolvasztás nagy munkáját.[1]

Nagy Frigyes a hétéves háború bevégez tével hitelintézetet emelt, hogy a föld népén segítsen. Ferencz császár a franczia háborúk után kétszer csinálta meg az államtönköt, a devalvácziót, temérdek családot koldusbotra juttatva.

Poroszország modern állam, sőt bizonyos pontig jogállam igyekezett lenni. Bíróságainak függetlensége európai hírrel bírt, szálló igévé vált: »Es gibt noch Richter in Berlin.< Minő más kép tárul fel Ausztriában a Kabinetsjustiz hazájában, különösen politikai pereivel, Spielberg és Kufstein börtöneinek borzalmaival. Ha Ausztria a bigotteria és felekezeti türelmetlenség által vált hírhedtté, Poroszországban a lelkiismereti szabadság volt napirenden. Ferencz császár világosan megmondta a tanároknak, hogy azt kell tanítaniok, a mi neki kedves; ellenben a porosz egyetemek a felvilágosodásnak, a tanszabadságnak voltak erősségei. Midőn Napoleon Poroszországot az örvény szélére juttatta, az újjászületés egyik programmpontját III. Frigyes Vilmos abban állapította meg, hogy az

[1] Treitschkc: Deutsche Geschichte. II. kötet.

államnak szellemi erővel kell pótolni az anyagi veszteségeket. Ennek szülötte lett a berlini egyetem, mely Humboldt Vilmos kiváló vezetése mellett túlszárnyalta versenytársait.

Míg Bécs, Schiller szerint, a Schánkek városa volt, a hol a hétköznap is vasárnap számba ment, a hol a konyha állandóan füstölgött: Berlin műveltsége, szellemi érdeklődése által a Spree partjain fekvő Athén elnevezést szerezte meg magának. Míg a bécsi udvar híres volt unalmasságáról és szellemtelenségéről: a porosz királyok eszes és művelt emberek által voltak környezve, és talán egyik sem annyira, mint Frigyes Vilmos. Míg a szegény, jó Ferdinánd vendégeinek legyeket kellett fogdosni: Frigyes Vilmos Ranket arra a kitüntető véleményre bírta, hogy benne ő és mindannyian mesterükre találtak.

Két konkrét dologban tűnt ki a fölénynek aktuális jelentősége. Az egyik amaz általános természetű mozzanat, hogy míg Ausztriában fénekestől felfordult minden, és az ancien regime sírba szállott: Poroszországban az állami és kormányzati rend fonala meg nem szakadt és az átmenet az abszolút államból az alkotmányosra, habár némi válságok közt, de minden rázkódás nélkül megtörtént.

A másik Poroszország katonai szervezetének egészséges volta és harczképességének magas színvonala, a minek folytán akcióképessége érintetlen maradt és így politikai vonatkozásaiban jelentékeny sikereket tudott felmutatni. Ausztria katonai szervezetét illetőleg itt csak néhány mozzanatot emelek ki, melyek míg a felállított tételt igazolják, egyszersmind az ellentéteket is kidomborítják.

Ausztria hadserege a Wallensteinéből fejlődött. A condottieri, a Landsknecht vonást megtartotta századok után is, hazátlan zsoldos katonaság volt, teljesen idegen azon a földön, melyet megszállva és féken tartott. Ennek folytán egyik főfeladata zsandárszolgálatok teljesítéséből állott, s a divide et impera politikájának leghatályosabb eszköze volt; míg ellenben a porosz hadsereg par excellence nemzeti hadsereg, az általános szolgálat által a fegyverben álló népnek hű kifejezését adva, teljesen összenőtt a nemzeti élet talajával és a politikai egybeolvasztásnak egyik legfőbb tényezője volt.

Az osztrák hadsereg semminemű önálló jelleget nem képviselt, hadvezéreket, taktikát, katonai írókat nem mutathat fel. Általában az önálló felfogás és magasabb szellemi tevé-

kenység, mely a lelketlen gépiességet megszüntette volna, felülről nemcsak üldöztetett, hanem tényleg ki is irtatott.

Poroszország intézményeit iskolák alkották; egész Európa, első sorban Ausztria majmolta őket. Kevés hadsereg tudott oly intenzív szellemi tevékenységet felmutatni. Gneisenau, Müffling, Scharnhorst, Clausewitz, Boyen, Bütow, Willisen és Radowitz, a katonai elmélet és gyakorlat terén igazi hatalmasságoknak tekinthetők.

A legélesebb ellentét azonban a fejedelemhez való viszonyban állott. Ausztria fejedelmei se hadvezér, se katona számba nem jöhettek. Az egyetlen egy, ki bizonyos érzéket mutatott a hadsereg exigencziái iránt, Mária Terézia volt. így aztán a hadsereget másokra bízták, — nem a tehetséges emberekre, mert ezektől mindig féltek, hanem szolgálatra kész kegyenczekre és bürokratákra. Olimpusi magasságukban idegenek maradtak a hadsereg előtt, melyet tulajdonképpen nem is tartottak kezükben, de mert nagy szükség volt rá, hát dédelgetve és kényeztetve lett, kiváltságos kasztszerű állást nyert, valóságos állam lett az államban, mely saját tengelye körül forgott és a maga külön érdekeit mindenkivel szemben érvényesítette. Az események folyamán látni fogjuk, hogy a pretoriánus jelleg miképpen tűnik fel, még a koronával szemben is. Nemcsak Windischgrätz adta Wallensteint, hanem Jellachich is. A tábornokok saját szakállukra csináltak politikát, minduntalan hangoztatva, hogy a császárt még saját akarata ellenére is meg fogják menteni. A viszonyok szakadásig menő feszítése éppen abból is származott, hogy a hadsereg mint párt lépett akczióba, követelve magának a politikai vezetést.

A porosz fejedelmek hadvezérek, katonák, nagy szervezők voltak. Legkevésbbé volt az IV. Frigyes Vilmos, de mellette ott állott fivére, a későbbi Vilmos császár, ki minden ízében katona volt s értette és kedvvel űzte mesterségét. A fejedelmek reá is nyomták bélyegüket a hadseregre, éppen úgy, mint az egész államra; mindkettőt ők alkották. Az teljesen a kezükben volt, rendelkeztek vele akkor, mikor a király a forradalom előtt leszerelt ép úgy, mint akkor, mikor fellépett ellene. Az általános védkötelezettség s a nemzeti és népies hadsereg igen érdekes és tanulságos tulajdonsága jelentkezett ottan; mert míg egyrészt az általános védkötelezettség folytán a közvéleménynek szerves összefüggése a hadsereggel biztosíték volt

arra nézve, hogy vele tisztán csak kabinet- és családi politikát csinálni nem lehet, másrészt a katonaság adott esetben a legfőbb hadúr iránti rokonszenvével propagandát csinált a fejedelmi politika mellett. Ez történt ez alkalommal is. A király fellépése a forradalom ellen bírta katonaságának rokonszenvét és in partibus is híveket számlált. A ki a hadsereg főparancsnoka volt, az öreg Wrangel, még Berlinben is népszerűséget szerzett; az igaz, hogy az ostromállapotot másképpen is kezdte, mint Windischgrätz, Welden és Haynau. A hadsereg nem is állta útját az alkotmány megtartásának, sőt a békés kifejlődésnek eszköze, nem pedig akadálya lett. A politikai vonatkozás még abban is nyilatkozott, hogy míg Ausztria idegen segítségre szorult saját alattvalói ellen, addig a porosz katonai szervezet elég erős volt arra, hogy a hol csak Németországban katonai közbelépésre volt szükség, azt Poroszország saját hadseregének segélyével sikerrel eszközölje. A felkelések úgy Posen ben, mint Badenben és Szászországban általa verettek le, a német egység érdekében Schleswig-Holsteinért ő vette fel a harczot Dánia ellen, s ha ott a hadjáratot nem fejezte be, hanem békét kötött, az nem erejének elégtelensége, hanem az európai nagyhatalmak, különösen Anglia és Oroszország beavatkozása miatt történt. Kormányzati és katonai szervezete mindenesetre kiállta a tüzpróbát.

Az Ausztria elleni akcziónak az volt a czélzata, hogy a német kérdés Gagern programmja szerint úgy oldassék meg, hogy egy szűkebb államszövetség élén Poroszországgal alakíttassék. Ehhez kellett volna tágabb szövetségben csatlakozni Ausztriának, mint már említém, nemzetközi alapon. Ausztria ebbe bele nem egyezett, hanem egyszerűen az 1848 előtti Bundot, mely egészen lejárta magát, kívánta visszaállítani. Eleinte a porosz politika előnyére a helyzet alakulása elég kedvezően indult meg, sőt még a német fejedelmek egy része is hozzá csatlakozott; de mint az ingadozó embereknél történni szokott, megkéstek. Időközben az orosz segély a magyar szabadságharcznak véget vetett és Miklós czár is Ausztria pártjára állott, azon reményben, hogy Ausztria a megfizethetlen támogatásért hálával és nem hálátlansággal fog fizetni, mint a hogy ezt Schwarzenberg herczeg később urbi et orbi hirdette, eldicsekedvén vele, hogy a világ Ausztria hálátlanságán csodálkozni fog. Ez a hálátlanság volt egyik oka Miklós

czár halálának, a ki azzal vett magának elégtételt, hogy elmondta bizalmasainak, hogy Lengyelország két királya, Sobiesky és ő csinálták a legnagyobb ostobaságot, mikor Ausztriát kiszabadították.

Ezen orosz támogatás meghátrálásra bírta a porosz királyt a tizenkettedik órában, mikor már a helyzet annyira kiélesedett, hogy a két sereg szembe is állott egymással. E meghátrálás természetesen Poroszország megalázásával végződött, mi 1850-ben Olmützben meg is lett pecsételve. Maga a porosz miniszterelnök, Manteuffel jelent ott meg Schwarzenberg előtt vezekelendő. Kénytelen volt előbbi álláspontját feladni és az osztrák fennhéjázó követelések előtt meghajolni.[1] Schwarzenberg győzelme azonban Pyrrhusi győzelem számba ment. A megalázás, igaz, hogy megtörtént, de nem a megsemmisítés, a mi tehát a legrosszabb politika, és ez esetben is annak bizonyult. Poroszország ereje megmaradt, és kellő módon fokozva és elkészülve, nem egészen két évtized leforgása alatt oly fényes és gyümölcsöző elégtételt vett magának, a mi ritkítja párját. Ebben az esetben is, mint valamennyiben, melyet felhoztam, a jövendő kiderítette a kamarilla politikájának őrületes voltát. Habár másrészt konstatálni kell, hogy akkor a siker a legváratlanabb módon bekövetkezett és a német kérdés, mely a hagyományos osztrák politika számára rendkívüli veszélyekkel járt, akként oldódott meg, a hogyan azt még a legvérmesebb képzelem sem remélhette és ez természetesen hozzájárult ahhoz, hogy a bécsi kormányférfiak szarvait növelje.

Ugyanilyen, sőt lefolyására nézve élesebben kidomborodó siker éretett el Olaszországban, mely hatásában, különösen ránk nézve még közvetlenebb eredményt ért el, t. i. azt az eredményt, hogy az olasz sikerek bátorították fel a kamarillát az álarcz levetésére és arra, hogy a nyílt támadás terére lépjen át. Ez a váratlan szerencse pedig akkor érte a kamarilla tagjait, mikor az olasz tartományokat készek voltak még fel is áldozni és e miatt a tárgyalásokat az illetékes tényezőkkel meg is kezdették. Ezek a tárgyalások pedig azért érdekelnek bennünket, mert ezek a legszorosabb összeköttetésben vannak az úgynevezett

[1]Poschingcr idézett munkája. I. kötet 335. lap. — Sybel: Gründung dcs deutschen Reiches. II. kötet, I. fejezet.

olasz segély kérdésével, mely segély tudvalevőleg a magyar országgyűléstől kéretett. Az eddig elfogadott magyar verzió szerint ennek megadását Kossuth hiúsította meg és ezen a magyar publicisztika egy részétől menthetetlennek bélyegzett eljárás lett volna az udvarral bekövetkezett törésnek legfőbb indoka. Ezért kell e tárgyalásokkal, — melyekről, fájdalom, az illető magyar publicisztika még csak tudomást sem szerzett magának, — foglalkozni. Ki lehet mindjárt mondani, hogy e tárgyalások Kossuth eljárását fényesen igazolják és bebizonyítják, hogy a vádakat ellene pártszenvedély emelte, melyeket az osztó igazság itéleterőre nem emelhet.

A mi ezeket a tárgyalásokat illeti, ezeknek összegezését meg lehet találni Helfertnél is.[1] De különben is a főbb mozzanatokat illetőleg egész irodalom létezik.[2] Mindezekből a következő kép az, melyet az olasz kérdésről nyerünk.

Ki kell indulni abból a szempontból, hogy gróf Ficquelmont, kit a hivatalos körök Metternich után Ausztria első diplomácziai tehetségének tartottak, sőt maga Radetzky is kereken kimondotta, hogy az olasz tartományokat csak fegyverrel lehet megtartani.[3]

Ez pedig végre is oly nehéz sor, melyre csak teljesen rendezett és szilárd hatalmi eszközökkel rendelkező állam vállalkozhatik; de még ily esetben is az efféle muszáj birtoklás gyakorlati politikának alig tekinthető. Azt is tudjuk, hogy ekkoron Ausztria e hatalmi feltételek felett nemcsak hogy nem rendelkezett, hanem ellenkezőleg, úgy a központban, mint in partibus a bomlás és züllés ösvényének szélére jutott. Nem lehet csodálkozni azon, hogy az adott viszonyok között teljesen megrendült a hit és bizalom Ausztria fennmaradása iránt; az emberek nem bíztak jövőjében.

Legjobban érezték ezt a befolyásos pénzügyi körök, me'yeknek felfogása egyebek között abban nyilatkozott meg,

[1]Dér ungarische Winterfeldzug. I. kötet 142. lap.

[2]Metternich Nachgelassene Papiere. VIII. kötet 428. lap. — Hübner: Ein Jahr meines Lebens. 147. lap. — Reuchlin: Geschichte Italiens. II. kötet, 22. fejezet. — Schönhals: Erinnerungen eines österreichischen Veteránén. — Arneth: Freiherr v. Wessenberg, ein österreichischer Staatsmann. II. kötet. — Springer többször idézett munkája.

[3]Reuchlin: Geschichte Italiens. II. kötet 27. lap.

hogy az olasz tartományoktól, melyek égő sebet képviselnek, okvetlenül szabadulni kell.

Bruck, a későbbi pénzügyminiszter, a trieszti Lloyd igazgatója határozottan kimondotta, hogy nem Lombardia elvesztése csinál bajt, hanem annak fegyveres erővel való megtartása. így nyilatkoztak a bécsi bankárok is és így az »Allgemeine Zeitung*, mely az osztrák kormány szócsöve volt.[1] Legfeljebb az államadósság egy részének átvállalása és méltányos kereskedelmi szerződés megkötéséről volt szó.

Az osztrák kormány nem is zárkózott el ez irányzatok elől. MárFicquelmont, külügyminiszter korában, úgy nyilatkozott a bécsi angol követ előtt,[2] hogy hajlandóságot árult el az olasz tartományok nagy részének átengedésére.

Az ő bukása után a dolog határozottabb formát nyert. Nem kell felejteni, hogy a helyzet Ausztriára nézve napnap után kétségbeejtőbb lett. Bécsben egyik lázongás a másikat érte, a monarchia minden tartománya külön érdekpolitika rabja. Radetzky egyik állomást a másik után feladva, az úgynevezett várnégyszögbe szorult. E nagy hírre vergődött erődítmények Verona, Mantua, Legnago, Peschiera várából állottak, melyek közül az utolsó már Károly Albertnek meg is adta magát. Radetzky pedig minden oldalról ellenségtől volt környezve, úgyannyira, hogy csodával határosnak látszott, hogy a kapitulációtól megmenekülhessen.

Ily viszonyok közt az osztrák kormány, Pillersdorffal élén, kész volt a béke érdekében a legnagyobb áldozatok meghozatalára. Közmegegyezéssel egy ügyvivőt, báró Hűmmelauert küldték Londonba, az angol kormány közvetítését kérve fel.[3] Hummelauer május havában meg is érkezett Londonba és átadott az angol kabinetnek egy jegyzéket, melyben a Lombardiáról való lemondás foglaltatott, az államadósság átvétele mellett, Velenczének politikai önállás biztosíttatott egy[7] osztrák főherczeg kormányzata alatt. Az angol külügyminiszter, Palmerston nem fogadta el a közvetítést, mert ő ezenkívül a Velenczéről való feltétlen lemondást is követelte.

[1]Springer: Geschichte Osterreichs. VI. kötet 243. lap.

[2]Ficquelmont: Aufklárungen über die Zeit meiner Ministerschaft. 15. lap.

[3] Pillersdorf: Handschriftlicher Nachlass. 209. lap.

Körülbelül ebben az értelemben nyilatkozott Franczia-ország bécsi követe, De la Cour is. Hasonlóképpen tarthatat-lannak rajzolta a helyzetet, különösen hangsúlyozva a nemze-tiségi elvet.[1] Igaz, hogy tiltakozott az ellen, hogy a francziák-nak terjeszkedési vágyuk lenne, de az osztrák kormány hírt vett róla, hogy készek lennének a beavatkozásra, abban a reményben, hogy ezért megkapják Szavoját.[2]

Időközben Pillersdorf megbukott, jött Wessenberg, a ki szintén magáévá tette a programmot,[3] és nemcsak ő, hanem magáévá tette azt János főherczeg is, a ki, mint tudjuk, Ausztriára nézve a császárnak alteregójává neveztetett ki. Csak annyit kötött ki, hogy az Etsch vonala, mint straté-giailag fontos határ, megtartassék. Meg fogjuk később látni, hogy Kossuth, a nélkül, hogy e tárgyalásról tudomása lett volna, a magyar országgyűlésen ugyanezen feltételt állí-totta fel.

Miután a dolog Angliával nem ment, Wessenberg más-képen kísérletté meg a megoldást.[4]

Itt az időpont nagy fontossággal bír — azért, mert ebből látszik, a mire még a magyar országgyűlési tárgyalások-nál visszatérek, hogy az olasz segély kérésében az eljárás nem volt őszinte; általában a magyar kormányt semmibe sem vették. Június 13-án, tehát éppen akkor, mikor Batthyány Inns-bruckban járt és mindezen kérdésekre nézve megegyezésre akart jutni, Wessenberg egy diplomatát, Schnitzlert küldött egyenesen Milánóba gróf Casatihoz, a lombardiai ideiglenes kormány elnökéhez, melyben most már magának Lombardiá-nak ajánlotta fel a függetlenséget. Nem kívánt mást, mint az államadósság egy részének átvállalását, kereskedelmi szerző-dést. Egyszersmind tudatta vele, hogy Radetzky utasítva lett, hogy velük fegyverszünetet kössön.

Míg ezek a tárgyalások folytak, az olasz harcztéren a viszonyok lassanként megváltoztak, még pedig Radetzkyre kedvezően. Egyrészt elegendő segítséget kapott, mert Latour hadügyminiszter a legnagyobb erőkifejtéssel nap-nap után küldte oda a katonaságot és hadiszereket; másrészt pedig

[1]Pillersdorf: Handschriftlicher Nachlass. 155. lap.
[2]Arneth: Freiherr v. Wessenberg. II. kötet 247. lap.
[3]Arneth: Freiherr v. Wessenberg. II. kötet 235. lap.
[4]Reuchlin: Geschichte Italiens. II. kötet 181. lap.

rájött arra, hogy az ellenséges sereg a lehető legrosszabban van vezetve, úgy hogy a győzelmet biztosra vehette. Valamint azt is, hogy ennek gyümölcse gyanánt a két tartományt meg is tarthatja.

Úgy látszik ennél a felfogásnál nem annyira politikai, mint inkább katonai indokok döntöttek nála. A hadsereg hangulata, annak tekintélye és varázsa irányították elhatározásában. Abban a téves nézetben leiedzett, hogy egyedül a hadsereg tartja Ausztriát, tehát el kell követni mindent arra nézve, hogy ennek a tényezőnek állása mentői magasabbra helyeztessék. így azután arra határozta el magát, hogy saját sugallatára és felelősségére dolgozik és a kormány parancsának egyszerűen nem engedelmeskedett.

Hadsegéde, Schönhals [1] így adja elő a dolgot: A tábornagy a lehető legnagyobb lelki küzdelmen ment keresztül; katonai lelkiismerete mint katonát engedelmességre, mint császárjának és hazájának hívét pedig arra ösztönözte, hogy Lombardiát, a koronának ezen gyöngyét uralkodója számára megtartsa. Már be volt mártva a toll, hogy aláírassák a levél, mely a fegyverszüneti ajánlatot tartalmazta, midőn e helyett egy kérvény lett fogalmazva, melyben az ősz hadvezér a császárt arra kéri, mentse fel e parancs teljesítésétől, mivel ő a győzelmet biztosra veszi. Schwarzenberg Félix lett megbízva, hogy e kérvény átnyujtása végett Innsbruckba siessen.[2] Radetzky e közben cselekedett és két véres csatában Somma Campagnánál (július 23.) és Custozzánál (július 25.) az olaszokat pocsékká verte.[3] Fel lehet említeni, hogy e győzelmeket legnagyobb részt a magyar csapatok példátlan hősiessége folytán aratta. Egy Bécsben hivataloskodó szász diplomata[4] erre nézve a következő jellemző adatot hozza fel: A custozzai csata után oda megy Radetzky egy fáradt magyar ezredhez, mely már egész nap az iszonyú hőségben emberfeletti kitartást tanúsított és elpanaszolja, hogy nincs friss csapata, pedig akkor egy rohammal az ellenséget tönkre lehetne tenni teljesen. Erre az egész ezred

[1]Erinnerungen cincs österreichischen Veteránén. 211. lap.

[2]Grüli: Feldzug der k. k. österreichischen Armee in Italien 1848. 298. lap.

[3]Willisen: Die Theorie des grossen Krieges. III. kötet.

[4]Friedrich Graf Witzthum: Berlin und Wien in den Jahren 1845—1852. 132. lap.

szó nélkül mint egy ember felugrott és Radetzky minden ellenzése daczára, a rohamot véghez is vitte.

E vereségek következtében Károly Albert futva lön kénytelen menekülni, és a császári seregek győzelmesen vonultak be Milánóba, mely ily módon ismét osztrák fönnhatóság alá került. Röviden utalni kell arra, hogy e győzelmek azonban a világesemények menetét csak feltartóztatták, de meg nem állíthatták. Az egész dicsőség pünkösdi királyság volt, a későbbi viszályok sárkány fogait elveteményezve, melyek a halálnak az 1859-iki és 1866-iki véres háborúkban bő aratást juttattak. Végzeteseknek tekinthetők e győzelmek különösen a monarchia beléletére, melynek előadására mostan visszatérek.

A belpolitikai eseményeknél hasonlóképpen jelentkezett a sors iróniája, mert a miben a szabadelvűek az alkotmányos állapot biztosítékát látták, az is ellenök fordult. Értem itt a Pillersdorf-kabinet helyettesítését a Doblhoff—Wessenberg-féle minisztériummal.

Látni fogjuk, hogy a Doblhoff—Wessenberg kormány még egyébre, sőt rosszabbra is vetemedett, mint elődе. Csalódtak bennök nemcsak a magyar államférfiak, hanem az osztrák közvélemény is; a nép embereinek tekintették őket, mert meg voltak győződve arról, hogy előzményeik, múltjuk erre vonatkozólag teljes biztosítékot nyújtanak. A régiek közül megmaradtak Latour és Krausz, de ezeket tévesen szakminisztereknek tekintették, kik nagy politikai befolyást nem gyakorolnak, a miben, mint látandjuk, alaposan tévedtek. A többi miniszter mind új ember volt. Kettőről, Hombostelről és Schwartzerről nincs mit szólani. Hornbostel, a kereskedelmi miniszter, tisztességes gyáros volt, a ki a politikához,saját bevallása szerint, mit sem értett. Schwartzer, a közmunkák minisztere, politikai kalandor, ki a legrövidebb idő alatt lejárta magát és a kabinetből ki is vált. Annál nagyobb súlyt fektettek Doblhoffra, Wessenbergre és Bachra.

Wessenberg tulajdonképpen nem volt homo novus. Sok éven át szolgált a diplomácziában, melyet valami összetűzés miatt hagyott el, és mivel a kivel összetűzött, az Metternich volt: ezt a közvélemény előnyére írta.

Deák másoknak és nekem is többször beszélt róla. Elismerte, hogy őt a kamarilla emberének tekinteni nem lehetett. Wessenberg maga is bevallotta, hogy tulajdonképpen két kor-

mány van: egyik a nyílt, melynek ő is tagja, a másik a titkos, melylyel szemben nem vállal szavatosságot.[1] Igaz, hogy később közösséget vállalt Bach memorandumával, de úgy vélem, ez inkább a belviszonyok körüli tájékozatlanságból származott, és abból, hogy mint a császári ház minisztere, a dinasztikus hűséget tekintette vezércsillag gyanánt. Nála ugyanazon indokok dolgoztak, mint Ficquelmontnál és Metternichnél, s a mennyiben állást foglaltak hazánk ellen, az az európai nagy viszonyok és a nagyhatalmi állás szempontjából történt, melynek eleget téve, tiszteletben akarták tartani a magyar alkotmányt. Más álláspont volt ez, mint a Latouré, Krauszé és Kübecké, a katonáké és bürokratáké, kik minden szabad szellemet gyűlöltek, és ismét más, mint az ex professo osztrák czentralistáké: Baché, Doblhoffé és Schmerlingé, kik hazánkat tisztán gyarmatnak és tartománynak tekintették, ök a politikai viszonyokat tisztán bécsi, mondhatni helyi szempontokból tekintették, Bécsnek oly szerepet szánva, mint a milyet Páris tölt be Francziaországban.

Wessenberg olyan személyiség volt, a kivel érdemes kissé foglalkozni. Deák őt nagy tapasztalatú, eszes és aránylag elég jóindulatú embernek jellemezte, finom diplomata-modorral és külsővel, borotvált arczával, mely daczára annak, hogy túl volt a hetvenen, megtartotta frisseségét. Jó híre volt Angliában is, a mit bizonyít, hogy Palmerston, az angol külügyér is üdvözölte.[2] Wessenbergnek érdekes és tanulságos volt a pályafutása; tényleg oly tapasztalatokat tett, melyek kevés embernek jutnak osztályrészül. A napóleoni korszak legfontosabb katonai és politikai eseményeinek szemtanúja, valamint az azt követő újjászervezésnek részben munkása volt, ö is, mint Metternich, 1773-ban nem Ausztriában, hanem Németországban született. Fiatalon lépett osztrák szolgálatba, még pedig a hadseregnél mint polgári biztos; később pedig a diplomácziához lett áttéve, követségig vitte, s ezen idő alatt az európai udvarok nagyobb részével és majdnem minden akkor szereplő jelentékeny emberrel megismerkedett. Feljegyzései — melyeket Ameth felhasznál — nagy ítélőtehetségről tesznek tanúságot és úgy az emberekre, mint a viszonyokra vonatkozólag igen sok becseset tartal-

[1] Deák Ferencz beszédei. IV. kötet 145. lap.

[2] Arneth: Johann Freiherr v. Wessenberg. II. kötet 230. lap.

maznak. Nagyon tanulságosak jellemzései az osztrák hadseregről és annak vezetőiről, mely hadseregnek két nagy katasztrófájánál, Hohenlindennél és Ulmnál jelen volt. Élénken rajzolja úgy a nyomorúságos ellátást, valamint a tábornokok irigységét, versenygését, az általános fejetlenséget, s e mellett a hadsereg hősiességét és áldozatkészségét, mely valójában egy fonák rendszer ártatlan áldozatává lett. Sikerültén ecseteli annak a — már a hadsereg jellemzésénél vázolt — kategóriának, az úgynevezett Heeresverderber-ekének nem egy díszpéldányát: Lauert, Weinrathert, Mackót, kiknek mindegyikéhez egy nagy csata vesztés emléke tapad. Nagyon találó, a mit Ferencz császár egyik kegyenczéről, Mackról, az ulmi kapitulácziő alkalmából mond.[1] Szerinte ez semmi ítélőtehetséggel és nyugalommal nem bírt, eszes ember volt, de indulatossága és fantáziájának túltengése nem ismert határt; tele volt nagyzási hóborttal, mely teljesen elvadította, úgy hogy mindig va bankot játszott; feltűnt nála a parvenü hátránya, ki mindent kénytelen egy kártyára feltenni, mert ha pozicziójá elveszti, a semmiségbe sülyed vissza.

Szintén sikerültén van rajzolva Francziaország ama nagy átalakulása,[2] midőn a forradalmi láznak kitombolása véget ért és általánossá vált az óhaj nyugodt állapotokat létrehozni, és bekövetkezett a Brumaire 18-iki államcsíny, mely a köztársaságnak véget vetett és az £m/>íre-nak kezdete lön. A khaosz után a rend, az izgalmak után a szenvedélyek lecsillapulása, az elvadulás után a finomabb modor és szokások uralma, a demokráczia és köztársasági intézmények átalakulása egyed uralommá és a militarizmus átalakulása arisztokracziává képezi azt a nagy folyamatot, melynek egyes fázisait Wessenberg észleli és feljegyzi. Es a mint közvetlenül szemlélte az imperátor napjának felkeltét, úgy jelen volt annak nyugtánál is. Közvetlenül az 1814-iki leköszönés előtt diplomácziai küldetésben járt nála és bámulta nagy lelkierejét és nyugalmát, melylyel a végzet ellen küzdött és iszonyú esését eltűrte.

A munka tele van számtalan becses adattal és észrevétellel. Szintén igen találók bírálatai még az ancien regime korszakából, a bécsi udvari és mágnáskörök léhaságát és kizáróla-

[1]Idézett munka. I. kötet 77. lap.
[2]Idézett munka. I. kötet 53. lap

gosságát illetőleg. Foglalkozik a mindenható Zsófia főherczegnővel és hamar észreveszi nála a hajlamot arra, hogy a reakcziónál vezérszerepet vigyen.[1] Tényleg, mikor az ő politikája felülkerekedett, Wessenbergnek nem volt többé maradása. Arneth[2] konstatálja közte, valamint Schwarzenberg és Windischgrátz között az ellentétet, a minek következtében nyugalomba is vonult.

Benne tehát nem igen csalódtak, de annál inkább Doblhofban és Bachban. A közvélemény azt remélte, hogy mert mindketten, nem az ancien regime-ből, hanem a politisch-juridisches Lesevereinből kerültek, — mely tudnivalóképp a szabadelvüség nagy kísérleti állomásának és miniszteri tenyésztelepének tekintetett, — hívek is maradnak a Lesevereinben hirdetett elvekhez. Doblhoffnak voltak különben némi politikai előzményei, ö ugyanis az előbbi alsó-ausztriai tartománygyűlésen szerepelt, a hol különben igen ártatlan frondeur szerepet játszott. A közvélemény úgy tekintette, mint a nép emberét, csakhogy éppen úgy csalódott benne, mint később Bachban, talán azzal a különbséggel, hogy míg ebben volt számottevő képesség, Doblhoff azt teljesen nélkülözte. Erre vonatkozólag minden író egyetért. Springer úgy jellemzi,[3] hogy ha a nép emberének minősítéséhez tartozik a határozatlanság, nehézkes felfogás és az, hogy abszolúte semmit se értsen a kormányzáshoz, akkor ennek Doblhoff meg is felelt. Minisztersége alatt olyannyira tájékozatlan maradt, hogy egyszer nem volt képes a Reichsrathban arra a kérdésre válaszolni, hogy ki voltaképpen a helytartó Galiczíában.[4] Egy jó mondás maradt utána, jelesen az, hogy nem a kormány, hanem a világszellem az, mely politikát csinál.[5]

Ezt a szenzaczionális kijelentést hazánkra vonatkozólag tette, azt akarván vele mondani, hogy az osztrák kormány ártatlan a nemzetiségi búj tógát ásókban; pedig annyira nem volt ártatlan, hogy ő maga még a lehető legtapintatlanabb is volt. Mikor ugyanis Jellachich a nyár folyamán Bécsben járt, s ott a kormány hívei és a katonaság tüntettek mel-

[1]Idézett munka. II. kötet 185. lap.
[2]Idézett munka.
[3]Geschichte österreichs. II. kötet 400. lap.
[4]Genesis. 228. lap.
[5] »Pesti Hirlap« 1848. 133. szám.

lette, Doblhoff fogta magát és nemzetőri minőségben a dicsőített bán lakása előtt őrt állott.[1]

Az ilyen viselkedés folytán nem egyszer éles szóváltása volt Pulszkyval,[2] és ilyenkor— mint a hogy ez a rossz lelkiismeretű embereknél történni szokott, — még neki állott feljebb; mindenféle igazságtalan vádakat szórt a magyar kormányra, mely szerinte a bécsi közvéleményt feluszítja az osztrák kormány ellen, mire Pulszky azzal vágott vissza, hogy a magyarok ilyenre nem vesztegetik erejöket; ha népszerűtlenek, azt tulajdonítsa magának. Ha a magyarok forradalmat csinálnak, az másképpen fest, és ha ennek folytán őket és társait Bécsben a lámpásra akasztják, akkor elmondhatja, hogy ez a Pulszky Ferencz keze. Ez a fenyegetés, kicsi híjján, meg is valósult, mert az októberi napokban neki és a másik par excellence demokrata Bachnak menekülniök kellett.

A ki a kabinet tagjai közül legtöbb nyomot hagyott maga után, az Bach Sándor volt. Igaz, hogy e nyomok ma már úgy eltűntek, mint a homokpusztán vándorlók léptei, melyeken keresztül süvöltött az időknek mindent elseprő szele. A mostani nemzedék csak hírből és hallomásból vesz rólok tudomást, nem úgy, mint mi, kik e rendszer lábainak nyomását nyakunkon éreztük, izzó gyűlölettel eltelve szerzőik iránt.

Abban az időszakban tanulmányoztam Tacitus mesterművét, az önkényuralom történetét, mely oly bánatosan szól ama boldog korszakról, a hol még szabad volt érezni és érzésének kifejezést adni. Rara temporum felicitas, ubi sentire quae velis, et quae sentias, dicere licet.[3] Azon halhatatlan jellemrajzok egyike, melyekben Tacitus története bővelkedik, Bachra is alkalmazható. Ezen jellemrajz a római császárság egyik hírhedt jogászáé, Ateius Capitoé.[4]

Capito insignitior infamia fűit, quod humani divinique juris sciens, egregiam publicam et bonas domi dehonestavisset. A mi azt teszi, hogy nála az aljasság annál nagyobb volt, mert az isteni és emberi jogban jártassággal bírt, s ily módon a köz- és magánélet becsét leszállította.

[1]Reschauer: Das Jahr 1848. II. kötet 468. lap.
[2]Életem és korom. VI. kötet 167. lap.
[3]Historiarium. I. könyv. I. fejezet. Liber I.
[4]Annales. III. könyv 70. fejezet.

Ezen ítélet sok tekintetben alkalmazható a politikai renegátok eme díszpéldányára, Bachra, a ki a Doblhoff-Wessenberg kormányt túl is élte, ö volt, ki nevét oda kölcsönözte azon kormányzati rendszernek, mely az önkényuralmat és ősztrákosítást Ausztriában és hazánkban meghonosítani törekedett.

Azon köpenyforgatók fajtájához tartozott, kiknél minden időben és országban a szabadság kultusza csak álarcz szokott lenni. A szolgálatok, melyeket ő és a hozzá hasonlók a szabadságnak tenni szoktak, egyszerűen lépcsőt képez saját egészségtelen becsvágyuk számára, mely azután a győzelmes reakczió táborában talált kielégítést. Azon tipus ez, melyet egy másik nagy történetíró, Macaulay Straffordban utólérhetlen színezéssel és páthoszszal jellemez,[1] természetesen azon különbséggel, mely egy egész- és félember, valamint Anglia és Ausztria közélete közt létezik. Ez a kettős különbség, a mi abban is talál kifejezést, hogy míg Strafford kimenetele egy szomorújáték számára is méltó tárgyat képezhet, addig a Baché Sardou vígjátékának, Rabagasnak az élet nagy színpadán való előadását képezte.

Bach kétségtelenül szép tehetségű és készültségű ember volt. Az egész jeles kompániában az egyetlen, ki a nem hivatalos pályán működő osztrákok között a komoly publiczisztikai minősítvényre igényt tarthat.

Előkelő bécsi polgári családból származott. Apja tehetséges és tiszteletben álló ügyvéd, a kinek irodája, a numerus clausus, a korlátozott számú ügyvédi kar korszakában, Bécsben a legjövedelmezőbbek közé tartozott. Kitűnő nevelésben részesült és a mi akkoron ritkaságszámba ment: nagy utazásokat tett és apja halála után még fiatalon vette át annak irodáját. A politisch-juridisch Lesevereinnak egyik főkolomposa volt, mely a szabadelvű ellenzék központját képezte, melynek tagjaira a rendőrminiszter, Sedlnitzky azt mondta, hogy olvasmányaik által forradalmárokká minősülnek. Csakugyan Bach az 1848-iki mozgalmakban vezérszerepet vitt; vele mindenütt találkozunk, a hol az ancien regime elleni és a népjogok melletti küzdelemről volt szó. Azokban az erélyes fellépésekben, melyekben a bécsi ellenzékiség akkor megnyilatkozott, és mely Metter-

[1] Critical and Historical Essays. Tauchnitz Edition. II. kötet 41. lap.

nich megbuktatását írta zászlóira, neki jelentékeny része volt. Igaz, hogy Grillparzer[1] azzal gyanúsította, hogy már ekkor összeköttetései voltak az udvari körökkel és felsőbb megbízásra játszotta az *entrepreneur des revolutions* szerepét.

Minden valószínűség szerint, ha ekkor a kamarilla el nem hasal, a Pál fordulását ő már ekkor végrehajtja. Miután azonban ez nem történt meg, egészen beleillik szerepébe, hogy tovább adta a forradalmárt, — azért is, hogy Pillersdorf megbukjék, ki őt nem alkalmazta és kivel nem tudott megegyezni. Része volt a májusi kirohanásban, a torlaszok építésében. Szájról-szájra járt a röpke szó, mely tőle származott, hogy a bécsi nép akaratát torlasz-ábéczével fejezte ki. A miért meg is maradt rajta a »bamkádok minisztere «-féle jelző.

Hogy az egész nála számítás- és komédia-számba ment, arra nézve későbbi viselkedése nyomta reá a pecsétet.

Mihelyt észrevette a reakczió kedvező kilátásait és az alkotmány bukásának lehetőségét, azonnal úgy kezdett dolgozni, hogy minden irányban szabad keze lehessen. Programmbeszéde is, melyet a bécsi választókhoz intézett, a ha akarom vemhes, ha akarom nem vemhes jelleggel bírt. Midőn a Reichsrath megnyílt és ott az ő kinevezése felolvastatott, általános lelkesedés fogadta; mert benne mindenki a nép emberét vélte látni. A legrövidebb idő alatt ez a nézet megváltozott, ha nem is a többségnél, mely reakcziós színezettel bírt, de az ellenzéknél, mely kedvenczében fájdalmasan csalódott és ezt hangoztatta is. Helfert kénytelen bevallani,[2] hogy Bach a szabadelvű közvélemény előtt a leggyűlöltebb ember volt. Egy bécsi ellenzéki lap erősen kifakadt »az örökös felsőséget negélyző mosoly felett, mely ajkain játszadozott és mely a bécsi zavargások parvenüjét, a jogérzet Mefistofelesét jellemezte*. Hozzá teszi, hogy e mosolyt lehet érteni. Erős okai vannak reá; a parlamentben egy részrehajló elnöknek, valamint a reakczionárius többségnek támogatását bírva, a házon kívül számítva Radetzky, Windischgrätz, Jellachich, sőt a kozákok segélyére, nem csoda, hogy e henczegő, kapaszkodó azt gondolja, hogy fittyet hányhat előbbi baj társainak.

[1] Idézett munkájában. 220. lap.

[2] Wiener konstituirender Reichstag. 161. lap.

Kicsi híjja is volt, hogy e gyűlölet torkára nem forrott. Ugyanis később, az októberi forradalom napjaiban, midőn a bécsi nép kétségbeesett kísérletet tett arra, hogy a reakczió fojtogató öleléséből meneküljön, Bachot halálra keresték és éppen úgy elpusztítják, mint Latourt, ha álruhában nem menekül. Heteken keresztül bujdokolt, mert a helyzet tényleg úgy festett, mintha a reakczió már meg is bukott volna, a mi menthetetlenül bekövetkezendett, ha a magyar seregek átlépik a Lajthát és a — mit tenniök kellett volna, — a bécsi mozgalommal egyesülnek. Ez, fájdalom, elmaradt. Az udvar föllélegzett és megalakult a Schwarzenberg—Stadion-kormány, melyben Bach szintén tárczát nyert. Miután pedig Stadion kevéssel azután agyvelő-lágyulást kapott, Bach volt az, a ki abban, a mit belkormányzati politikának neveztek, a vezérszerepet vitte, nemcsak, hanem ő dolgozott az egész kabinet helyett. Ennek kifejezést adott nemcsak Schwarzenberg, ki mint teljesen dilettáns, sem a közjogi, sem a kormányzati kérdésekről kellő fogalommal nem bírt, sőt komoly munkát végezni sem tudott, hanem még a tehetséges Hübner is,[1] a ki sokkal jobban értett a dolgokhoz. Hübner mondja, hogy mihelyt valami közjogi vagy politikai természetű nehézség merült fel, Bach mindjárt kieszelt egy megoldást és talált kisegítő eszközt. Természetes, hogy ez eszközök a legtöbb esetben igen kétes értékűek voltak, úgy hogy maga Hübner mindezekhez azt a megjegyzést fűzi, hogy habár nagy ügyességgel és leleményességgel dolgozott, de minden fényéből az elveknek teljes hiánya volt kiolvasható. Hogy a jó és helyes kormányzati elvekről tudomása volt, bizonyítja egy körrendeleté, melyet alantasaihoz intézett és mely mintaszerűnek tekinthető. Ebben a körrendeletben igen szépen kifejti, hogy a tisztviselőnek bele kell illeszkednie az élet új áramlatába; bele kell nyúlnia a polgári működés kerekeibe; meg kell tanulnia a különböző nemzetiségek nyelvét, hogy az ügykeresőknek rendelkezésére állhasson. A monarchia nagy átalakuláson ment keresztül. A kormány feladata az alkotmányos élet tényezőit fokozni és fejleszteni. A hivatalnoknak folytonos összeköttetésben kell lennie a közvélemény orgánumaival, a sajtóval és a gyülekezetekkel. A törvény a rend legnagyobb őre, ha kell, az összesség fegyvere, az egyesek jogainak vértje. Oly országban, ahol

[1] Ein Jahr meines Lebens. 312. lap.

minden köztevékenység a kormányban van összpontosítva, ott ennek elől kell járni, hogy a polgárokat önkormányzati teendőikbe mintegy bevezesse, őket "azokra mintegy kitanítsa.

Ez azonban hangzatos elmélet és írott malaszt maradt. Gyakorlatban megalkotta a mindenható és mindenbe avatkozó bürokrácziát, a csendőrséget, melyek nálunk, de sőt Ausztriában is az embereket kicsinyeskedő szekatúrájukkal a kétségbeesésig vitték.[1] Széchenyi is halhatatlan munkájában kifejezést adott e felfogásnak,[2] melyben a mindenható minisztert és kormányzati rendszerét az egész művelt világ előtt pellengérre állította és kegyetlen vesszőfutásban részesítette. Álljon itt mutatvány gyanánt a következő pont,[3] melyben elmondja Széchenyi, hogy ha valakit a sors alacsony állásból oly magas rangba helyez, mint Bachot, akkor kötelességévé vált volna az emberiség követelményeinek eleget tenni, miután alig hiszi, hogy az alkotmányt képes lett volna megmenteni. Az emberi szent kötelességek alapján kellett volna neki a bitófa és ama szörnyeteg, Schwarzenberg Félix közé állani, esetleg így szólva hozzá: »Herczeg úr ! egyike legközelebbi atyámfiainak becsületes asztalosmester és ennek következtében megérzik rajta az enyv szaga, a másik csizmadia és így szurok-illatú, s habár ezek szerint szagérzékeim nem nagyon finnyásak, de mégis kénytelen vagyok önnel a társaságot megszakítani, mert ön bűzhödt a kiontott vértől !« A fejedelemnek pedig azt kellett volna mondania: »Ha Felséged méltóztatik szerény tanácsommal élni, miután szakomnál fogva jogtudó ember vagyok, engedje, hogy figyelmeztessem, miszerint kettős szerepet játszani nem lehet. A mi azt teszi, hogy Magyarországgal szemben vagy mint törvényes király szerzett jogainak alapján, vagy hódítóként a fegyver hatalmánál fogva kell eljárnia, mert ezt a két álláspontot összekeverni nem lehet; a hogy erről a boldogtalan II. József császár is meggyőződött. Felséged Dei gratia folytán uralkodik, de ennélfogva sok olyat nem szabad cselekednie, a mi talán kedvesnek látszik, mert különben a legmagasabb *gratia disgratiává* változik. Már

[1] 53 Jahre aus einen bewegten Leben. I. kötet 10. lap.

[2] *Ein Blick auf den anonymen Rückblick.* welcher íür einen vertrauten Kreis, in verháltmássig wenigen Exemplaren im Monate Október 1857 in Wien erschien. Von einen Ungarn.

[3] Lásd 466. lap.

pedig Isten kegyelme nélkül a leghatalmasabb fejedelem is tündöklő por és hamu csupán, a múlandóság örök törvényeinek van alávetve !«

Bach miniszterségének kezdete összeesik a bécsi alkotmányozó Reichsrath megnyitásával. Ennek működése elé feszült kíváncsisággal tekintettek a Lajthán innen és Lajthán túl. Hiszen ennek kellett volna részben azt az aranykapcsot képeznie, melyet Kossuth márczius 3-ik híres beszédében oly szépen állított oda. Ki kell azonban mindjárt mondani, hogy az osztrák törvényhozás eme várakozásnak nem felelt meg.

Bach működését röviden úgy lehet jellemezni, hogy a végletek között hullámzott fel és alá. Kezdetben mindjárt a reakcziónak vált eszközévé, főleg hazánkkal szemben. Ez majd később elő fog adatni. Utóbb megbánta a dolgot, habár akkor is alul maradt hivatásának színvonalán, azonkívül meg is késett vele. Hasonlóképpen állást kívánt foglalni, legalább közvetve, a győzelmes reakczió ellen oly módon, hogy az alkotmány kidolgozásánál hangsúlyozta azon idők kedvencz jelszavát, a *népszuverénséget a fejedelmi túlhatalommal szemben.*[1] Meg is lakolt érette, a menny kő bele ütött a Reichsrathba Schwarzenberg Félix miniszterelnök képében, ki gránátosaival szétkergettette. Senki sem sajnálta őket. ‚Finita la comedia* volt a jelszó, mely annyi szép remény sírba szállását üdvözölte.

Ezen alkotmányozó gyűlést képező testület tulajdonképpen egy kamarából állott, a mi két dolgot jelentett. Jelentette a főnemesség és papság kizárását, a mi ezen két hatalmas elemet a reakczió táborába hajtotta. Jelentette továbbá a testületnek nagyobbmérvű fontosságát, a mi természetesen tagjaitól, ennek a feladatnak megfelelően, különösebb minősít vényt követelt, társadalmi állás, értelmiség, képzettség és politikai alkalmasság szempontjából. Ez azonban nem volt így, mert a Reichsrath minőségileg és mennyiségileg elég gyarlóan festett. Sokat nem lehetett várni oly testülettől, melynek tagjai a közélet terén mi gyakorlattal és tapasztalattal sem bírtak. De ha tekintetbe veszszük, hogy a franczia 1789-iki Constituante szintén ily előzmények közt ült össze és mégis a tehetségeknek

[1] Springer: Die Protokolle des Verfassungsausschusses im österreichischen Reichsrathe. 1848—1849. — Kolmer: Parlament und Verfassung in Osterreich. I. kötet.

minő fényes gyülekezetét tüntette elő, akkor meg kell döbbenni azon szellemi szegénység felett, melyet Ausztria képviselete felmutatott.

Volt néhány tehetséges, jóindulatú ember, de azok *a rari nantes in gurgite vasto,* a nagy öblözetben eltévedt lubiczkolók fajtájához tartoztak. Ezt a nagy öblözetet tulajdonképpen a nagyszámú parasztképviselők adták, kik a parlament negyedrészét (92-őt 383 közül) [1] tették ki. Legnagyobb részük, főleg a lengyelek Stadion vezérlete alatt állottak, ki teljesen hatalmába kerítette őket. Ez a tömeg a hazafias lengyel nemesség ellen, a reakczió mellett, mint szocziális izgató dolgozott, a mi azután az összes parasztságot — a németet is — egy csoportba fűzte, a szélsőségeket érintkezésbe hozta egymással. Ez a szocziális izgatás és a nemzetiségek egyenjogúsításának csalóka képe, mely a trónbeszédben is hangoztatva lett és a később ellenünk intézett nyüt támadásnak jelszavává vált, ez volt azon mézesmadzag, melylyel az éretlen többséget első sorban ellenünk mozgósították.

Mindezen viszonyok összessége lelket öntött az udvari körökbe, kezdették magokat megemberelni. Es ha nem is vetették le az álarczot, de oly dolgokat műveltek, mely a nyílt fellépés előhírnökének látszott, míg aztán elérkezettnek látták a pillanatot az ellenforradalom üszkét bedobni a békés hajlékokba. Ezen fordulat körülbelül akkorra tehető, midőn az udvar Innsbruckból Bécsbe visszatért, a mi augusztus 12-én történt. Mikor Salzburgba érkeztek, jött Radetzky tudósítása, hogy Milánóba bevonult, mely a soldateszkának épp oly megbízhatóságát jelentette, mint Windischgratz sikere Prágában. A mi tehát az udvar előtt fődolog volt: a fegyveres erő, a hadsereg feltétlenül helyt állott mellette. Ugyancsak Doblhoff és Wessenberg, kik kisérték az udvart, kifejezték a kormánynak feltétlen szolgálatkészségét, valamint a félelmes Reichsrathra vonatkozólag is kedvező prognózist nyújtottak. Bécs maga örömmámorban úszott és azzal a kilátással biztatott, hogy a régi rend helyreállítása örömmel fog üdvözöltetni.

Mielőtt ennek lefolyását vázolnám, nem lesz felesleges a most már határozottan előtérbe lépő reakczió egyes tényezőivel, valamint azzal az eszközzel megösmerkedni, mely

[1] Springer: Geschichte Osterreichs. II. kötet 403. lap.

hivatva van ennek a működésnek súlyt és hatást biztosítani, t. i. a hadsereggel.

A reakczió vezéreit és vezérkarát abban az időben kamarillának nevezték.

Áttérek tehát első sorban a kamarilla ismertetésére, melyről annak idején igen határozottan nyilatkozott a magyar országgyűlés nagy küldöttsége, mely 1848 szeptember havában Ferdinánd királynál Bécsben járt, hogy az ország sérelmeit előtérjeszsze. A küldöttség! eredeti nyilatkozat szövegének e pontja, mely később némi módosulást szenvedett, így hangzott:

»A magyar nemzet nem kételkedhetik abban, hogy Felséged közelében egy összeesküvés létezik, mely Felséged népeinek minden ifjú szabadságát és magának Felségednek őseitől öröklött trónját koczkáztatva, czélul reakczionárius törekvéseiben nyomorult önhasznát tűzte ki.«

A bekövetkezett események a gyanú jogosultságát beigazolták, valamint ma már abban a helyzetben vagyunk, hogy ismerjük és pontosan megállapíthatjuk az egyéneket és az akcziónak minden egyes fázisát. Első sorban megállapíthatjuk azt, hogy ama szövetkezet, melyet akkoron általánosan *kamarillának* neveztek, létezett és nem a felizgatott képzelet szülöttének tekinthető.

Eme kifejezés általánosan használtatott és az amerikai konzul, Stiles szerint [1] spanyol eredetű szó, mely egy kisded szobát, illetve kamarát jelentett. Abban szoktak összegyűlni azok, a kik a trón háta megett működtek és nagyobb hatalmat gyakoroltak, mint a fejedelem maga. Az a felfogás, hogy léteznek titkos kezek, melyek az alkotmány felforgatását czélozzák, hogy léteznek olyanok, kik a trón és népek közé furakodnak, általánosan el volt, különösen Bécsben, terjedve,[2] a nélkül, hogy számot tudtak volna adni magoknak arról, hogy a kamarilla kikből áll, és működések tartalmát mi képezi. Mai tudásunk természetesen többre megy és ennek alapján meg lehet állapítani, hogy a mit akkoron a közvélemény csak sejtett, tényleges és szomorú valóság volt.

A kamarilla működésénél egész általánosságban abból kell kiindulni, miszerint a mérvadó tényezők: udvar, hatóságok,

[1] Austria in 1848—49. I. kötet no. lap.

[2] Springer idézett munkája. II. kötet 318. lap.

katonai és polgári hatóságok, valamint az arisztokráczia egy része irtóztak a szabadelvű és alkotmányos intézményektől, melyek őket fennállásuk tengelyéből forgatták volna ki. Ezekre a tényezőkre az ancien regime paradicsom volt, minden hatalom, befolyás és kedvezmény az ő kezekben volt összpontosítva. Az udvar maga mesés fény és hódolat által volt környezve, éppen úgy az arisztokráczia is, melynek tagjairól Hübner úgy beszél,[1] mint a bécsi Olympusnak isteneiről és istennőiről. A mi hivatalos állás csak volt a monarchiában, arra már születésüknél fogva igényt tartottak és úgy vették, mintha a monarchia országai és népei csak arra valók, hogy nekik robotoljanak, hogy számukra az életet kedvessé és eredményessé tegyék.Természetes, hogy ezek nem tudták magukat az új helyzetbe beletalálni, elkövettek mindent és felhasználtak minden meg- és meg nem engedett eszközt, a régi dicsőség visszaszerzésére.

Meg lehet állapítani, hogy volt egy szükebb és tágabb értelmű kamarilla.

A kamarillának szent háromságát Windischgrätz, a csehországi főhadparancsnok, valamint a császárné Mária Anna és Zsófia főherczegnő, a várományos trónörökösnek, Ferencz Károlynak hitvese, Ferencz Józsefnek pedig édes anyja képezte.

Első sorban Windischgrätz az, kivel foglalkoznunk kell, ö nélküle az egész reakezió a kútba esett volna, ő volt annak feje és karja, az akczió minden szála benne összpontosult. Szólottám már róla akkor, mikor a márcziusi napokat vázoltam. Előadtam, hogy már akkor diktátori hatalommal Hibáztatott fel és hogy csakis az udvar erőtlen volta, továbbá a közvélemény ellenállhatatlan megnyilatkozása akadályozta meg ezen intézkedés fenntartását.

Mindannak daczára megtartotta befolyását, döntő természetű tényező maradt az udvar elhatározására nézve, habár természetesen mindez a legnagyobb titokban történt. Mikor az udvar Innsbruckba menekült, kieszközölt magának egy császári kéziratot, melyben ismét diktátori hatalommal Hibáztatott fel.[2] Valamint, az olaszországi csapatok kivételével, az összes had-

[1]Ein Jahr meines Lebens. 195. lap.

[2]Helfert: Geschichte österreichs vöm Ausgange der Wiener October-Revolution. I. kötet 75. lap.

sereg feletti rendelkezés reá ruháztatott. Állandó összeköttetésben volt különösen a császárnéval, a kitől azt a biztosítékot nyerte, hogy megkérdezése nélkül semmi végleges lépés nem fog történni. Ezt a körülményt azért kell eszünkben tartani, mert ebből magából meg lehet érteni, hogy hazánkkal szemben az Ígéretek hány pénzt értek. Az úr, a gazda a háznál Windischgrátz volt, épp azért nem végezünk hiábavaló munkát, ha egyéniségével közelebbről megismerkedünk.

Windischgrätz Alfréd herczeg az utóbbi századokban mindenhatóvá lett cseh arisztokrácziához tartozott. A család Karinthiából származott, később Csehországba került, ott nagy uradalmakat szerzett, herczegi rangot nyert, sőt németországi birtokai folytán a *Reichsunmittelbar-skgQt* is megszerezte, a mi a szuverén rang birtokát jelentette és egyebek között az uralkodóházakkal egyenrangú házasságok kötését teszi lehetővé. A családnak nagy összeköttetései voltak és a legelső házakkal állott atyafisági és baráti viszonyban. Mint Helfert írja,[1] a család egyes tagjai ama büszke, daczos, de becsületes és jóindulatú dinasztia jellegét képviselték, mely az angol *high lory* fogalomhoz fűződik, ök mindenesetre úgy vitték dolgukat, hogy mindig magasabbra emelkedtek és az uralkodóház kegyei által jutalmazva, az első katonai és polgári állásokat töltötték be. Alfréd herczeg 1787-ben született, így tehát akkor, mikor nagyjelentőségű, bár rövid ideig tartó dicsőségéhez hozzá jutott, már 61 éves volt. Ifjan katona lett és a Napóleon elleni háborúkat vitézül harczolta végig, szédületes gyorsasággal lépve elő, úgy hogy 27 éves korában ezredessé, 1835-ben pedig altábomagygyá és aztán Csehország parancsnokává neveztetett ki. Eme minőségében kezdette meg végzetes szereplését, még pedig saját szempontjából nézve is annál végzetesebbet, mert annak kifej lése saját számításait is halomra döntötte.

Helfert idézett munkájában a herczegnek jellemzését azzal vezeti be, miszerint abban az egyben hasonlítja Wallensteinhez, hogy rá is lehetne alkalmazni Schiller hírneves meghatározását:

»Von den Parteien Hass und Gunst verwirrt.
Schwankt sein Bild in der Geschichte.*

[1] Geschichte Osterreichs vöm Ausgange der Wiener October-Revolution. I. kötet 62. lap.

Tényleg ő is egészen kivételes, majdnem fejedelmi hatáskörrel Hibáztatott fel, és ha nem is mészárolták le, bukása az osztrák hálátlanságnak tanulságos példáját képezi.

Áttérve már most egyéniségének méltatására, bátran megállapíthatjuk, hogy ha Windischgrätz nem is éri el azon eszményi magaslatot, melyre Helfert helyezi, sőt korlátolt lát körűnek minősíthetjük, de becsületes és következetes ember volt. Sógorának, a mindenható miniszter Schwarzenberg Félixnek meg is írja egyszer, hogy egy kormánynak úgy kell eljárni, mint a hogy becsületes emberek szoktak.

A lehető legtelivérebb oligarchák közé tartozott, fellépésében, eljárásában fejedelmi tempókkal. Ivánka Imre, ki nála segédtisztként szolgált, nem tudta eleget dicsérni, általában úgy nevezték, hogy »az uralkodó*, *»der Herrschert.* Büszkesége határtalan volt, szájába adták azt a kijelentést, melyet különben soha sem használt, hogy »az ember a bárónál kezdődik*. De mint igazi grand seigneur, rátartóságát nemcsak lefelé, hanem felfelé is éreztette. Erre vonatkozólag nem egy mozzanat maradt róla feljegyezve, melyet érdemes megemlíteni; nemcsak a tárgyilagosság követeli ezt az ellenféllel szemben, hanem magában véve is megérdemli a megemlítést, mint derekas tettének méltatása. Mikor Ferencz császár letette a római szent birodalmi czímet és a birodalom feloszlott, úgy hogy a német fejedelmek nagy része belépett az úgynevezett Rheinbund-ba, a mi a franczia fennhatóságot jelentette és az illető szuveréneket az imperátor hűbéreseivé tette, Napóleon a legszebb ajánlatokkal kedveskedett Windischgrätznek, hogy lépjen be a franczia hadseregbe, e mellett maradjon német alattvaló, illetve ottani főméltóság. Ez ajánlatot Windischgrätz kereken visszautasította.[1]

Ezredének, a 8-ik vértes ezrednek tulajdonosa Konstantin orosz nagyherczeg volt, kinek hóbortjai, fennhéjázása mindenfelé annyi bajt okoztak, habár nemes tulajdonokkal is bírt. Ez a bécsi kongresszus alatt az ezreddel egészen muszka módra akart elbánni, a mi ellen Windischgrätz a leghatározottabban tiltakozott. Egyszer erős összeszólalkozás támadt közöttük. A nagyherczeg ingerülten oda szólott: »ön, úgy látszik, velem szemben a nagy urat akarja játszani?«— »Nekem erre nincs szükségem,— volt az önérzetes válasz — mert én tényleg az is vagyok«.

[1] Feldmarschall Fürst Windischgrätz: Eine Lebensskizze. 7. lap.

Az ellenünk folytatott harczban egy alkalommal néhány huszár összecsapott egy nagyobb csapat osztrák vértessel. A huszárok közt feltűnt Windischgrätznek egy 16 éves gyönyörű szép altiszt, ki oroszlánbátorsággal harczolt a túlerő ellen. Windischgrätz megrendelte embereinek, hogy úgy igyekezzenek, miszerint baja ne történjék. Tényleg sikerült is, teljesen körül lévén kerítve, sebesülés nélkül elfogni. Windischgrátz maga elé hozatta, megdicsérte, mondván, hogy ha a magyaroknak ötvenezer olyan katonájuk lenne, mint a milyen ő, akkor csakugyan le kellene tennie a reményről, hogy felettük győzedelmeskedjék. Kiadta azután a parancsot, hogy a lehető legjobban bánjanak vele.

Egy jeles osztrák tábornok, Kienmayer, egy csekélység miatt Ferencz császár alatt kegyvesztetté vált, a minek az lett a következménye, hogy az udvari emberek kerülték, mint a bélpoklost. Windischgrätz teljes díszben ment hozzá tisztelkedni; Ferencz császár ezért kérdőre vonta, mire Windischgrátz bátran kijelentette, hogy igenis így kellett eljárnia, mert azzal az érdemes emberrel igazságtalanul bántak.

Pénzdolgokban is igazán gavallér módra viselkedett. Mikor az osztrák arisztokráczia az ötvenes években elkezdett a tőzsdén játszani és nyereség végett vállalatok élére állani, Windischgrätz minden ilyen ajánlatot hidegen visszautasított; megmagyarázta, hogy az ily természetű üzérkedés nem fér össze a noblesse oblige fogalmával.

Be kell ösmerni, hogy kötelességérzet, munkásság, a rend és fegyelemnek szeretete jellemezték. Sokra tartotta és nagyon szerette Széchenyi Istvánt; habár annak rapszodikus természetével nem értett egyet, és sokszor figyelmeztette, hogy működése rendezett és összpontosult legyen.

Katonái és tisztjei bálványozták. A mellett, hogy a rendet és fegyelmet szigorúan fenntartotta és igyekezett kiképzésöket minden irányban tökéletesíteni, igazságos, sőt nagylelkű viseletét tanúsított irányukban. Egyszer, 1848-ban szóvá tétetett, hogy csehországi parancsnokságától elmozdíttassék. Ez azonban abbamaradt, mert attól lehetett tartani, hogy a csapatok között lázadás üt ki.

Egyéniségének megértésére fel kell említeni a következő esetet, melyet Stiles, bécsi amerikai ügyvivő, jeles munká-

jában szintén megemlít.[1] 1848 június havában Prágában forradalom ütött ki. Az egész nagyszabású tüntetések* felvonulások és macskazene kíséretében járt, óriási tömeg jelent meg a katonai parancsnokság épülete előtt, mely Windischgrätz hivatalos lakása volt. Nemcsak hogy tüntettek ellene, de le is akarták lőni. A lövés, mely eldördült, nejét holtan terítette le oldala mellett. Nyugodtan ment le a háborgó tömeg közé és a következő szavakat intézte hozzájuk: »Ha ennek a sértő tüntetésnek az a czélja, hogy engem, mint az önök által olyannyira gyűlölt arisztokrácziának egy tagját, akarnak meggyalázni, nincs kifogásom ellene. Tessék palotám elé menni és ott kiadni mérgöket. De ha ez a császár tábornokának szólt, akkor a legerélyesebben fogok közbelépni. Daczára annak, hogy szeretett nőmet legyilkolták, kérem, könyörgöm, távozzanak.« A felszólításnak nem volt hatása, a harcz kiütött, s Windischgrätz győzelmével végződött.

Windischgrätz megítélésénél abból kell kiindulni, hogy úgy ő, mint Metternich, nem bírtak a franczia forradalom rémlátásától szabadulni. Nem lehet tagadni, hogy az 1848-iki lajthántúli, különösen a bécsi eseményekben találkozunk oly jelenségekkel, melyek e feltevést igazolták; a mint hogy ezt egy oly elfogulatlan és jóindulatú szemlélő is, minő Stiles, beösmeri.[2] Ily módon tehát ő magát, teljes joggal, egy modern Szent György-lovagnak tekintette, ki hivatva van a forradalom hydráját, a mesebeli sárkányt elpusztítani és nemcsak Ausztriát megoltalmazni, hanem az egész európai jogrendnek támaszává válni. Helfert lelkesedéssel említi, hogy abban az időben minden európai országnak konzervatív tekintélyei minő bálványozással viseltettek a herczeg iránt. Hozzájárult, hogy ezen hivatásához tartozónak vélte őrködni az uralkodóház, különösen a szegény ügyefogyott Ferdinánd felett, kivel szemben egy német a gyámi megbízásnak teljesítette.

Maga Ferencz császár oda nyilatkozott, hogy meg van győződve arról, hogy a herczeg a *Haus österreich-nak* még igen nagy szolgálatokat fog tenni. Ez utalás volt a münchengrátzi híres jelenetre, melyről már munkám előbbi részében

[1]Austria in 1848—1849. I. kötet 385. lap.
[2]Idézett munka. I. kötet 117. lap.

megemlékeztem. Ez abból állott, hogy Ferencz császár kevéssel halála előtt összejött Miklós czárral, a csehországi Münchengrátz városban. El volt telve aggodalmakkal fiának jövendője miatt. Windischgrätz jelenlétében kérte Miklós czárt, hogy ne hagyja el fiát a bekövetkezhető válságok alatt.

Miklós czár letérdelt és éghez emelt kezekkel fogadkozott, hogy ennek eleget fog tenni, bizonyságul híva fel Windischgrátzet. Midőn pár évre rá Windischgrätz hadgyakorlatokra nyert meghívást Oroszországba, a melyen oly nagy mennyiségű katonaság volt összpontosítva, mint előbb soha, a czár oda szólott Windischgrätznek: »Ime, itt van önnek tartalékhada.«[1] Osmerve Miklós czár megbízhatóságát, szavahihetőségét, valóban mérget lehetett venni, hogy szavának állani fog, a mint az tényleg meg is történt.

Alig lehet kétség aziránt, hogy az orosz intervencziò eredete erre vezethető vissza és nem az április 14-iki függetlenségi nyilatkozatra, mint a hogy az egy időben nálunk Kossuth elleni czélzatokkal hangoztatva lett. Valamint arra nézve sem lehet kétség, hogy Windischgrätz fellépésének követelő jellegét nagy mérvben fokozta az a tudat, hogy minő óriási hatalom áll háta mögött.

Működésével lesz alkalmunk bővebben megismerkedni. Csak még egy megjegyzést kell előzetesen tennem. Igaz, hogy Windischgrätz velünk szemben használta ama végzetes formulát, hogy lázadókkal nem alkuszik, a mi azután a kibékülés meghiúsultát, a harcz folytatását vonta maga után, de ennél a körülménynél nem kell elfelejteni, hogy ő úgy beszélt, mint katona, a ki politikát nem csinál. A politikát az udvar csinálta, ő csak annak végrehajtására vállalkozott. Hozzájárult még az a körülmény is, hogy Windischgrätz soha elébb Magyarországon nem járt, közjogunkat, viszonyainkat nem ismerte, mindent osztrák szemüvegen keresztül látott. Úgylátszik azonban, hogy az a kevés idő, melyet itt töltött, elég volt neki arra, hogy egészen eltérő nézeteket tápláljon, mint az osztrák kormány, különösen annak feje, Schwarzenberg Félix, a ki — mint arról már az előző kötetben szólottám — halálra gyűlölte a magyar nemességet és nemzetet. Windischgrátz a magyar alkotmányt a 47-es alapon fenn akarta

[1] Helfert idézett munkája. I. kötet 69. lap.

tartani, főleg ellenzetté a nemzetiségeknek országunk integritása elleni kijátszását. Helfert erre munkájában[1] számtalan érdekes adatot hoz fel. Egyebek közt felemlíti, hogy azok között, kikkel a herczeg az időkben érintkezett, lehetett találni Pázmándyt, a képviselőház elnökét is, ki ügyünket elveszettnek tekintvén, nem is ment Debreczenbe. Pázmándy egészen meghódította Windischgrätzet nagy eszével, ösmereteivel és megnyerő modorával. Felszólítására egy emlékiratot dolgozott ki számára, mely a magyar álláspont lehető tekintetbevételét és az országgyűlés egybehívását sürgette. Ezt Windischgrätz el is küldte Schwarzenbergnek, ki egészen magánkívül lett dühében, Windischgrätznek a rebellisek iránt tanúsított rokonszén ve miatt.

A dolgok abba maradtak. Windischgrätz napjai meg voltak számlálva, bukását a magyar fegyverek győzelme megpecsételte, daczára annak, hogy az ő helyén más sem tudott volna sikert felmutatni; szokás szerint mint a kifacsart czitromot eldobták. De nagy valószínűséggel bír, hogy ama politikai ellentét, mely közte és mindenható sógora közt felmerült, szintén hozzájárult menesztéséhez.

Sorsa mindenesetre egyik feltűnő példája a *Dank vöm Hause österreich-nak.* ö volt az, a ki kezdettől fogva a legerősebb szószólója volt Ferdinánd leköszönésének és Ferencz József trónra léptének. Az októberi ellenforradalom csakis az ő tekintélye és a hadseregben elfoglalt kivételes állása által volt foganatosítható. Helfert — a ki mindezeket megírta — beszéli,[2] hogy midőn 1848 deczember 10-én a trón változás megtörtént, az ifjú fejedelem Windischgrätz elé repült és átölelve, azon emlékezetes szavakat mondotta: *főnnek köszönhetünk mindent, a mi fennáll és létezik.«*

Míg diadalmi menetben vonult Bécstől Budáig, nem merték bántani; de mihelyt a koczka fordulni kezdett, az uralkodóház hagyományos politikája vele szemben is megismétlődött.

Egy jól értesült diplomata[3] írja, miszerint Windischgrätz elmozdítása a fiatal császár személyes kezdeményezésére tör-

[1]Lásd a IV. kötetben ama fejezetet, melynek czíme »Im grossen Hauptquartier«.

[2]Die Thronbesteigung des Kaisers Franz Josef. 330. lap.

[3]Graf Vitzthum: Berlin und Wien. 1848—1852. 221. lap.

tént, a ki úgy nyilatkozott, hogy félrendszabályok nem elégségesek és habár hálátlansággal fogják is vádolni, egyéni érzelmeit a monarchia üdvének alárendeli.

Mindezek a maguk helyén bővebben fognak részletezteti, de előzőleg ennyit el kellett mondanom, hogy szereplése, mely őt az események, illetve a készülő és foganatosítandó reakczió központjává tette, az igazságnak megfelelő színezésben álljon előttünk. Ennek az igazságnak lényegét mégis az képezi, hogy minden irányban más kaliberű egyéniség volt, mint azok, kiknek öntudatlanul eszközül szolgált.

Befejezés gyanánt idézhetem Széchenyinek egy nyüatkozatát,[1] mely így hangzik: »Windischgrätz herczegről én tisztelettel és rokonszenvvel kívánok szólani, mert tetőtől-talpig becsületes embernek tartom és olyannak, a ki, ha rajta állott volna, másképpen bánt volna hazámmal, mint azok, kik irántunk vérszomjjal és gyűlölettel voltak eltelve.* Életéből csak egy epizódot kívánok még felemlíteni, mely bukása után egy udvari ünnepélyen történt. Ott volt Jellachich, az ex-bán is, ki eléggé megtörtén és gömyedten ballagott fel és alá, úgy hogy az ember nem tudhatta, hogy mi nyomja lelkét: a gazdag anyagi jutalom-e, melyben részesült, vagy honfitársainak csalódása? Erre valaki figyelmeztette a herczeget, a ki azt válaszolta, hogy: »En is viselem a töviskoronát, csakhogy én emelt fővel viselem*.

A kamarilla tagjai közt ezután jött a császárné, Mária Anna, Károly Albert szárd király nővére. Mentségéül fel lehet hozni, hogy fivérének szereplése is, a ki alaki szempontbó csakugyan teljesen jogtalanul támadt Ausztriára, azon hitet keltette fel benne, hogy mindenfelől árulás környezi és hogy[7] ez ellen védekezni kell. Azonkívül folytonosan előtte lebegett XVI. Lajos és Mária Antoinette szomorú példája, a mi azonban erélyét csak fokozta. Nem egyszer ismételte, hogy ha elbuknak, méltósággal és fejedelmekhez illőn fog az történni. Ehhez járult nagyfokú vakbuzgósága, mely odáig ment, hogy mindig azon törte fejét, hogy az új rend nem áll-e ellentétben a vallási dogmákkal. A viszonyokkal különben teljesen ismeretlen volt, még a német nyelvet sem beszélte, úgy hogy számára minden fon tosabb okmányt francziára kellett lefordítani.

[1]Ein Blick. 360. lap.

Róla még azt is fel kell említeni: nem hiába, hogy Macchiavelli hazájából származott, de alaposan is értett az alakoskodáshoz és kétszínűséghez. Úgy látszik, el tudta hitetni a magyar miniszterekkel, hogy pártjukon áll és hogy őszinteségében kételkedni nem lehet.[1] Annyira vitte a dolgot, hogy segített kieszközölni a kéziratot, a melylyel Jellachich Innsbruckba rendeltetett. Igaz, hogy ez, a mint látandjuk, úgy történt meg, hogy a mikorra Jellachichnak oda kellett volna érkeznie, hogy Batthyányval találkozzék, az nem jött el; de mihelyt Batthyány elutazott, azonnal megjelent. Mindezek azonban a magyar miniszterek szemét nem nyitották fel.

Annyi bizonyos, hogy nemcsak tettetni, de uralkodni is tudott magán, elpalástolva az érzelmeket, melyek benne lakoztak. Fel van róla jegyezve, hogy ellentétben Zsófia főherczegnővel,mikor Innsbruck után Bécsbe bevonult, általános feltűnést keltett az ujjongó tömeg előtt Madonna-arczával, melynek vonásai meg sem mozdultak: hidegen, érzéketlenül tekintett az ujjongó tömegekre.[2]

A nagy költő, Lenau, a ki osztozott azon közfelfogásban, hogy' a császárnak ő a rossz szelleme, Faustjába egy rettenetes verset írt Ferdinándról:

»Siecher Mann, hast keinen Leib,
Keine Seele du blödes Weib,
Darum du hochgestelltes Paar,
Passt zűr Hochzeit auf ein Haar
Dir das Sprichwort: Mann und Weib
Eine Seele und ein Leib.«

Tényleg hazánkra nézve ő volt az uralkodóháznak rossz szelleme. Folytonosan és leg végzetesebben beavatkozott dolgainkba, melyeket nem értett. István főherczeg is kénytelen volt vele tárgyalni, leköszönését is leginkább neki lehet köszönni; szavát is vette, hogy a magyar ügyekbe többé nem avatkozik.[3]

A császárné vitte keresztül, hogy szeptember havában Batthyányt és Deákot Ferdinánd császár még csak nem is fogadta, valamint azt is, hogy a katonai és pénzügyi törvények

[1]Horváth Mihály: Függetlenségi harcz. I. kötet 186. lap.
[2]Lásd Kossuth Hírlapja. 1848. 40. szám.
[3] Erzherzog Stefan. 291. lap.

nem szentesíttettek, holott a trónbeszédben erre világos utalás történt.[1]

Ezen beavatkozás jogosultságára vonatkozólag Helfert, a ki a reakcziónak minden sötét és tisztességtelen tizeimére talál mentséget, a következőt találja fel.

Jónak látja Horváthnak egy adatára hivatkozni, melyet megfelelő kommentárral kísér. Horváth szerint egy alkalommal Batthyány Innsbruckban, midőn miniszteri minőségében Ferdinándnak jelentést tett, tiltakozott az ellen, hogy Zsófia főherczegnő a kihallgatáson jelen legyen. Helfert nem tagadja a tényt, csakhogy azt állítja, hogy itt tévedés van a személyben, hogy ez csak a császárné lehetett. Abból, a mit említettem, hogy Magyarországban őt barátunknak tekintették, azt következtetem, hogy Helfert tévedett és hogy az illető fejedelmi hölgy mégis Zsófia főherczegnő volt. De bárkivel történt meg a kínos inczidens, jogosulatlan Helfert eljárása. Mert ő ebből azután fegyvert akar kovácsolni Batthyány és a magyarok ellen. Igaz, hogy kénytelen azon tétel jogosságát beismerni, hogy egy kormányelnök nem nyughatik bele abba, hogy egy harmadik személy lépjen a fejedelem és nemzete közé. Ámde — folytatja, — fontos kérdésekben ki van-e zárva egy családi tanácskozás jogosultsága? Ö a maga részéről megengedhetőnek tartja a fejedelem értekezését azokkal, a kik vele szolidaritásban élnek; annyival inkább akkor, mikor az illető oly gyámoltalan és bárgyú, mint Ferdinánd, a kinek tehát támaszra oly igen szüksége volt. Ily viszonyok közt a fejedelmet természetes támaszától és gyámolától megfosztani semmi más, mint *alávalóság, felonia.*

Ezen képtelen kirohanással szemben utalni kell arra, hogy Batthyány, mint magyar miniszterelnök, az alkotmányra tett esküje folytán másképpen nem járhatott el. A magyar törvény nem ismer gyámot, nem családi tanácsot, ennek szereplését egyszerűen kizárja az a körülmény, hogy ekkor az alkotmány minden biztosítékai megszűnnének, miután sem a király hitvese, sem a királyi ház tagjai az alkotmányra esküt nem tesznek.

A Helfert által oly igen magasztalt eljárásnak az lett a vége, hogy úgy a császárné, mind Ferdinánd nem a magyar kormány, hanem Windischgrätz után indultak, a ki pedig nem

[1] Helfert: Die Thronbestcigung des Kaisers Franz Josef. 351. lap.

volt magyar állampolgár és hivatalos állással a magyar kormányzati szervezésben nem bírt, felelősséggel nem tartozott, törvényes szabványok alapján arra nem is volt vonható. Hol voltak ily eljárás mellett a magyar alkotmány biztosítékai? Nem léteztek sehol és éppen azért szabadon gázoltak mindenen keresztül, törvényen, jogon és igazságon egyaránt. A nemzet jogaival együtt *vogelfrei* lett, kit szabadon *pusztíthat vadász és vadkufárA*

Ki kell még itt egy sajátszerű ellentmondást emelni.

Ha a magyar miniszterek a fejedelemtől semmi mást nem, csak a törvények végrehajtását követelték, úgy ez osztrák részről jogtalan, illetéktelen eljárásnak minősíttetett, a mi rút visszaélést képviselt a fejedelem bizalmával; de mikor a kamarilla jött törvényszegéseivel és reá bírta a fejedelmet, hogy nemcsak *in fraudem legis* járjon el, mint ezt a trónlemondásnál tette, hanem szegje meg kötelezettségét, s vonja vissza nyilvánosan tett kijelentéseit, a mi aztán a koronát súlyosan kompromittálta, akkor ez osztrák részről jogos eljárásnak és cselekedetnek minősíttetett. Hol itt a *gleiches Recht für Allé* szép elve, melyet éppen a németek annyit hangoztatnak?

A legerősebb a dologban az, hogy ezen elmélet magával a monarchikus elvvel ellenkezik. Ha a fejedelmet, az állam fejét hitvese, vagy pláne egy családi tanács gyámsága alá helyezzük, ha döntő természetű kérdéseknél csak az érvényes, a mire ezen ködös természetű tényező beleegyezését adja, akkor az illető államban nem egy, de legalább egy tuczat szuverén lenne, a mi az egyeduralmi intézményt teljesen tönkretenné. Nagyon érdekes analóg esetet mutat fel ebben az irányban a franczia forradalom története. Mikor ugyanis az oly szomorú emlékű becsületes XVI. Lajos a Constituante alkotmányát elfogadta és szentesítette, a túlzó royalisták nógatására két fivére, Provence és Artois grófok, a későbbi XVIII. Lajos és X. Károly tiltakoztak ellene, ugyanazon a jogczímen, melyet Helfert mint dinasztikus jogczímet felállít. Hozzá kell tennem, hogy az ancien regime e fanatikusai éppen annyit ártottak a boldogtalan embernek, mint magok a jakobinusok. Ennek a két szélső pártnak túlzásai vitték vérpadra a jobb sorsra érdemes királyt. Maga XVI. Lajos is szuverén jogainak csorbítását látta illetéktelen beavatkozásuk-

[1]Garay: Zrínyi Ilona.

ban; ezt bizonyítja első sorban egy levél, melyet fivéreihez intézett, kik aztán hősiesen kimenekültek Francziaországból. Ebben a levélben mint fejedelem tiltakozik eljárásuk ellen és kijelenti, hogy ellenzésük daczára Ígéretét beváltja. Es hozzájárult egy törvényhez, mely őket trónutódlási jogaiktól megfosztotta. Tüzetesen ír erről Mignet, kinek munkája, daczára Taine, Sorel, Sybel nagy történeti munkáinak, ma sem vesztette el értékét.[1]

Visszatérve Helfert okoskodásaira, mindenesetre sajátszerű benyomást tesz az emberre, hogy akkor, mikor a trónváltozásnak éppen az volt a czélja, hogy a fejedelmi hatalom egysége és erélye helyreállíttassék, oly elmélet védelmeztetik, mely az állami szervezet csúcsán az anarchiát állandósítja és melylyel szemben nincs más orvosság, mint forradalom vagy államcsíny.

Batthyány, ki a dinasztikus hűség és lovagiasság mintaképe volt, kezdte belátni a cselszövények hálózatát, melyek őt és a nemzet szent ügyét veszélyeztetik. Hogy nem antidinasztikus érdekek vezették, bizonyítja éppen az a körülmény, hogy minden Innsbruckba való zarándoklás legfőbb czélja mégis az volt, hogy az udvart hű magyarjai közé hozza, hogy a fejedelmet megvédje, ha kell az egész világ ellen.

A másik fejedelmi hölgyről, a kamarilla harmadik tagjáról, Zsófiáról, az értelmes Wessenberg[2] azt mondta, hogy nagy szépséggel és szellemi erővel bír, de attól lehet tartani, hogy a kizárólagos udvari körök befolyása alatt fog állani. Ez úgy is volt, bár a legtisztább anyai szándék vezette, mert minden törekvése arra volt irányítva, hogy fiának a trónt és a császári hatalom teljességét biztosítsa.

Már 1848 előtt igényelte a befolyást Lajos főherczeg és Metternich irányában, részben azért is, mert a rendszert olyannak tekintette, mely fia trónját veszélyezteti. Ezek megbuktatásában szerepe is volt és helyüket — legalább a színfalak mögött — ö foglalta el, és oda értelmi képességet, férfias akaratot, de fájdalom, nem fékezhető szenvedélyességet is hozott magával. A főbaj onnan származott, hogy ő és környezete a dolgok új rendjével megbarátkozni nem tudott, az úgynevezett 1848-iki

[1]Mignet: *Histoive de la Revolution fran^aise.* V. fejezet.
[2]Arneth: Freiherr v. Wessenberg. III. kötet 185. lap.

engedményeket jogtalanul kicsikartaknak tekintette, melyeket ha kell, véres erőszakkal vissza kell csinálni.[1]

Helyesen veti fel a kérdést egy ismert történetíró,[2] a ki szerint hálás és tanulságos feladat lenne hiteles adatok alapján megállapítani a főherczegasszony szereplését eme válságos időkben. Annyi bizonyos, hogy igen helytelenül járt el, úgy az általa felhasznált emberek, mint az eszközök dolgában. Az idézett czikkben is le van írva, hogy egy Innsbruckban járt bécsi küldöttséget, mely azért utazott oda, hogy a császári családot visszahívja, mily alaposan lehordotta. így aztán nem lehet csodálkozni azon, hogy a lehető legnagyobb népszerűtlenségnek örvendett, a mi a szenvedélyes, fennhéjázó asszonyt aztán a visszat óriásra ingerelte.

Maga Helfert kénytelen beismerni,[3] hogy az oly lojális bécsi lakosság átkozta öt, mint az uralkodóház rossz szellemét. Nem létezett elég gyalázkodó kifejezés, melyet rá nem alkalmaztak volna, nem oly gonoszság, mire képesnek nem hitték. Ezt ő maga is érezte. Ugyanazon szemtanú írja, hogy az említett Bécsbe való visszatérés alkalmával mindenki előtt feltűnt a főherczegnő előbb oly szép vonásainak teljesen feldúlt és mély barázdáktól felszántott volta.

Ezek után szólanom kell már most a tágabb értelemben vett kamarilláról, melynek tagjai között a császár hadsegéde, Lobkowitz, Bombelles a főudvarmester, valamint gróf Grünne, Ferencz József hadsegéde említendők.

Lobkowitz egészen jelentéktelen egyéniség volt, inkább Windischgrätz postája és felügyelője. Nagyobb szerepet játszott a másik kettő. Bombelles a legtisztább vizű reakcionárius, kinek Svájczban az ultramontán jellegű Sonderbund háborúban is benne volt a keze. Egészen abban a nézetben élt, hogy a czél szentesíti az eszközöket, és éppen ezért a gyűlölet nagy is volt ellene Bécsben; nem hívták másképen, mint *Judas der Erzschelm*[4] Grünnének 1848 előtti szerepléséről, mely egyebek között az akkori osztrák tisztikar

[1]Walter Rogge: Osterreich von Világos bis zűr Gegenwart. I. kötet, I. fejezet.

[2]Wertheimer Ede: Flucht der kaiserlichen Familie aus Wien 1848. »Neue Freie Presse* 1903. július 20-iki szám.

[3]Idézett munka 387. lap.

[4]Reschauer: Das Jahr 1848. II. kötet 229. lap.

viselkedésére is elég furcsa világot vet, annyi van följegyezve, hogy fogadásból fényes nappal a parádi fürdőben a sétatéren, anyaszült meztelenen végig lovagolt, mint a hogy Görgey István találóan megjegyzi,[1] ily módon terjesztve a német kultúrát a barbár Magyarországon. A reakcziónak legvéresebb eszközei közé tartozott, Aradra is ő ment, hogy a vértanúk kivégzését október 6-án végrehajtassa. Az ötvenes években mindenható lett a katonai kérdésekben és mint a császár főhadsegéde, a minisztertanácsban is szavazatot kapott.[2] A legnagyobb része volt a hadsereg teljes tönkretételében, a mi azután az 1859-iki hadjáratban nyilvánvaló lett.

Ezeken kívül az »Allgemeine Zeitung* szintén említ meg több nevet,[3] kik hasonlóképpen a kamarillához tartoztak, de a kik ma már annyira el vannak felejtve, hogy Wurzbach nagy Lexikonját kellene segítségül venni, hogy tájékozást nyerjünk arra vonatkozólag, hogy kik és mik voltak tulajdonképpen.

Ex unó disce omnes, elég utalni arra, hogy közöttük szerepelt a császárné benfentes komomája, madame Cibini, ki különben kitűnő zongoraművésznő is volt. A bécsi magyar minisztérium elnöki titkára, Wargha István,[4] ki nagyon jól volt informálva a bécsi dolgokról, megírta,[5] miszerint a kamarilla Schönbrunnban minduntalan ülésezik, hogy Zsófia főherczegnő a lelke az egésznek és hogy e tanácskozásokban nem egyszer madame Cibini is részt vesz. Általában a reakczió műveleteiben a hölgyek, különösen az udvari dámák nagy tevékenységet fejtettek ki. Wertheimer idézett czikkében azt olvassuk, hogy egy Clam grófné lett megbízva Stadiont felszólítani a miniszterelnökség elvállalására; míg egy másik, Sommaruga báróné, Lajos főherczeg elutazását vitte keresztül. Helfert szerint *egy* Fürstenberg grófné, főudvarmesternő, minden titokba be volt avatva.

Ennek a körnek hangulatára és eljárására vonatkozólag az elébb említett levelező a következő jellemző részletet közöl.[6]

[1]Lásd ennek munkáját 1848—1849-ből. II. kötet 364. lap.

[2]Glückmann: Das Heerwesen der österreichisch-ungarischen Monarchic. 299. lap.

[3]Lásd Kossuth Hírlapja, 71. szám.

[4]Pulszky: Életem és korom. II. kötet 101. lap.

[5]Lásd Kossuth Hírlapja. 1848. 66. szám.

[6]Lásd Kossuth Hírlapja. 1848. 44. szám.

Mikor az udvar Innsbruckban volt, a szegény Ferdinánd Hornbostel minisztert igen megkedvelte, a miért az udvari népség ugyancsak fintorgatta az orrát. Egy ebédnél egy udvari dáma azt kérdezte tőle, hogy milyen selyemruhák lesznek divatban, meg hogy apjánál egy selyem garnitúra mibe kerül. A miniszter apja t. i. selyemgyáros volt. Egy másik udvaroncz szomorú képpel kért tőle engedelmet azért, mert véletlenül grófnak született. Ezt még el lehet viselni; de az előkelő személyiségek ténykedése nem egyedül ízetlenségekből állott.

Midőn az ember ezen a névsoron végigtekint, mikor látja azt, hogy milyen kaliberű egyének szerepeltek benne, a fájdalom, sőt a pironkodás érzete fogja el az embert azért, hogy szegény Magyarország sorsa ily elemektől függött; a pironkodásnak, hogy egy hatalmas birodalom és uralkodóház oda jutott, hogy lojális és hű alattvalóit ily kezekre bízta. Az általok eszközölt mentés természetét, valamint saját maguk értékét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy két irtóztató csatavesztésre és katasztrófára volt szükség, hogy a monarchia e kiváltságos szabadítok karmai közül megmeneküljön.

A mi már most a kamarillának működését illeti, arra nézve meg kell állapítani a vakondokszerű eljárást, a sötétben és titokban való bujkálást, s a legnagyobb mértékű bizalmatlanságot, mely uralkodott mindenkivel, még az uralkodóház tagjaival szemben is.

István főherczeget azzal gyanúsították, hogy magyar király, János főherczeget, hogy német császár akar lenni. A bécsi porosz követ jelentései alapján [1] meg lehet állapítani, de meg a későbbi események is megmutatták, hogy e gyanú teljesen alaptalan volt; sőt hogy mindkettő az uralkodóház érdekében dolgozott.

Éppen így volt a dolog Latourral, a reakczió egyik legbuzgóbb és legtevékenyebb tagjával. Fel van róla jegyezve, hogy Windischgrätznek az udvarhoz való viszonyáról mit sem tudott.[2] így történt, hogy a Reichsrathban elpanaszolta, hogy Wallenstein kora óta soha osztrák tábornok felettes hatóságával szemben oly engedetlen nem volt, mint Windischgrätz.[3]

Ezen állapotok létezése nem volt ismeretlen az osztrák miniszterek előtt sem, nem különösen Wessenberg előtt, ki bár

[1]Sybel: Begründung des deutschen Reiches. I. kötet *262.* lap.
[2]Helfert; Geschichte österreichs. I. kötet 76. lap.
[3]Helfert idézett munkája. I. kötet 78. lap.

kénytelen volt ellenünk állást foglalni, de az alattomosságnak nem volt barátja. Tőle hallotta maga Deák, hogy igazában két kormány létezik, és hogy csak pár embert kellene eltávolítani az udvar közeléből és rendbe lehetne jönni.[1] Ugyancsak Wessenberg panaszkodott Batthyánynak is, hogy az udvar felfogása előtte ismeretlen.[2] István főherczegről is jól értesült történetírója [3] hasonló kijelentést tesz.

Ennek a kettős kormányzatnak következményei különösen abban nyilatkoztak, hogy csakugyan senki sem tudhatta, hogy ki az, a ki voltaképpen uralkodik. Az anarchia teljes volt minden irányban, nemcsak velünk magyarokkal, hanem az osztrákokkal szemben is.

Schmerling mint német birodalmi miniszter Frankfurtban elpanaszolta,[4] hogy nem tudja: kikből áll és hol van a kormánya. Helfert beösmeri,[5] hogy például Innsbruckban nem egyszer megtörtént, hogy a bécsi orosz követ, Medem gróf volt az udvar tanácsadója, úgyannyira, hogy a július 25-ről keltezett kéziratot, mely Bécs városához intéztetett, ő fogalmazta.

Később az októberi napokban nem egy, hanem két kormány hivataloskodott, az egyik Olmützben, a másik Bécsben. Wessenberg Olmützben szerepelt, mint az udvar minisztere, Krausz Bécsben, mint a forradalom minisztere.

Ezek kénytelenek voltak egymást hivatalosan meghazudtolni, folytonosan leczáfolni. Az ellentétes rendeletek minduntalan keresztezték egymást. Október 3-án kinevezik Jellachichot teljhatalommal; pár napra reá ugyanazt teszik Windischgrátzczel, Jellachichot alája rendelve, a nélkül, hogy ezt még csak értesítenék is a változásról; a mit — Helfert szerint — a bán nagyon zokon vett. Kibocsátanak október 16-án egy kiáltványt; 19-én egy másikkal helyettesítik, mely világos ellentétben van amannak tartalmával, a mi aztán iszonyú zavart okozott. Még oly dolgokban is, a melyek udvari szempontból a legnagyobb aprólékosság és pontossággal kezeltetnek, mint a rendjelosztogatás, képesek voltak bakot lőni. Wessen-

[1]Deák beszédei. IV. kötet 152. lap.

[2]Walter Rogge idézett munkája. I. kötet 20. lap.

[3]Stefan Victor, Erzherzog v. österreich. 263. lap.

[4]Hans Blum: Die deutsche Revolution im Jahre 1848—1849. 275. lap.

[5] Die Thronbesteigung des Kaisers Franz Josef. 346. lap.

bergnek, kinek már birtokában volt a legmagasabb rendjel, a Szent István nagy kereszt, adják a kisebbet: a Lipót-rendet, a min még Ameth is megütközik.

A legczifrább dolog azonban némely magyar katonai kinevezéssel történt. Daczára annak, hogy a minisztériumot leköszöntnek tekintették, még október 17-iki kelettel Mészáros kinevezéseit egyes tiszti állásokra Ferdinánd helyben hagyta és aláírta. Ennek folytán Mészáros körözvényt bocsátott ki az összes csapatok számára, melyben az említett kinevezésekből azt a következést vonja le, hogy Magyarországon törvényes kormány még mindig létezik és hogy a fejedelem őt Magyarország hadügyminiszterének el is ismeri.[1]

Teljes joggal fakad ki az osztrák történetíró, Rogge,[2] hogy a szószegésnek valódi anarchiája következett be, mely Ausztria népeiből minden bizalmat kiirtott a fejedelmi szó szentségét illetőleg. A lelkiismeretlenség egyik tetőpontját a hadseregnél érte el, mely ezen kétszínű játék következtében a legvégzetesebb dilemma elé vitetett, úgy hogy aztán legkiválóbb képviselői a vesztőhelyre hurczoltattak. A másik tetőpont pedig hazánkkal szemben éretett el. Mikor saját viszonyaink fejlődését ecsetelendem, lesz alkalmam ezt jobban kidomborítani.

[1]Gelich: Magyarország függetlenségi harcza. I. kötet 378. lap.
[2]Idézett munka. I. kötet 33. lap.

MAGYAR VISZONYOK.

I. RÉSZ.

Áttérve már most a hazai viszonyok méltatására, itt is a fonalat azon a ponton szándékszom felvenni, a hol az az 1848-iki törvények szentesítése után megszakadt.

Előre kell bocsátanom, hogy előadásom során nem akarok az időszámításnak döntő természetű szempontot engedni. Tudjuk ugyanis nagyon jól, hogy az események egymásutánjának előadása nem mindig felel meg a politikai felfogás és magatartás képződésének. A történeti események igazi horderejét illetőleg a legtöbb esetben nem lehet azonnal tisztán látni, úgyannyira nem, hogy valamely esemény helyes megítélése és az abból származó állásfoglalás csak később szokott bekövetkezni.

Éppen ezért én a pragmatika követelményeinek oly előadást tartok megfelelőnek, mely a tényeknek sorrendjétől egészen elvontan, az összegezés eredményeit akként állítja oda, mint a hogy azok a mai tudásunk alapján tükröződnek elménkben vissza. Mindennek daczára a vezető személyek és a nemzet magatartásának elbírálásánál nem mellőzhetem annak a mozzanatnak tekintetbevételét, hogy midőn bizonyos adott pillanatban egyesek és a közvélemény állást foglaltak, tudásuk nem ment többre, mint a mennyire éppen informálva voltak és lehettek. Az előadás ilyen rendszere annyival inkább szükséges, mert csak üyen eljárás mellett domborítható ki megfelelőképpen az az éles ellentét, mely a magyar politikusok és az osztrák mérvadó tényezők viselkedése között létezett. Melynek szignatúrája gyanánt meg lehet állapítani, hogy az udvar kezdettől fogva el volt határozva a 48-iki vívmányok visszavonására és hamis kártyákkal játszott; ellenben a magyar nemzet teljes őszinteséggel és jóhiszeműséggel ment bele úgy a helyzet egészének felfogásába, mint az egyes problémák megoldásába. Annyira ment ebben az irányban, hogy még a gyanút és az esetleg kikerülhetetlen elővigyázati intézkedéseket is mel-

lőzte, mert az indokolt bizalmatlanságban is főbenjáró bűnt látott az uralkodóház irányában; azon uralkodóház irányában, melynek minden illetékes tagja jelen volt a 48-iki törvények szentesítésénél, azok megtartásáért szavatosságot vállalva.

E mozzanatokat számba véve, az előadásnak az események fonalát kell követni, különösen tekintettel a közhangulat módosulására a bekövetkezett események hatása alatt.

Ebből folyólag a közhangulat ecsetelését ott kell kezdenem, a mint az közvetlenül az 1848-iki törvények szentesítése után kialakult. Becses adatot találunk erre vonatkozólag Szemere Bertalan könyvében.[1] ö szerinte az első tíz hét, mely a törvények szentesítése után lefolyt, örömnapokból állott az egész nemzetre nézve. A nemesség nem sajnálta a hozott áldozatokat és a nép hálás volt a nyert jótéteményekért. Az egész nemzet mint egy nagy család örömünnepet ült.

. Ugyanily természetű *Széchenyinek egy* nyilatkozata, mely lelki állapotát híven tükrözi vissza és kulcs gyanánt szolgál egyéniségének megértésére, mely oly gyakran megtéveszti a fürkészőt..

ö a pesszimista, ki az 1848-iki törvényeket megelőző mozgalmakra a legnagyobb gyanúval tekintett, kit folytonosan rémlátomások gyötörtek és a ki e mellett magát tartotta a nemzet egyedül jogosított gyógykezelőjének, saját szavajárása szerint: ordináriusának, a reformok által teremtett helyzetnek a következő diagnózisát állapítja meg.[2]

Mi lesz belőlünk magyarokból? ezt tudokalá tőle néhány nap előtt bizonyos régi barátja, ki vele együtt részt vett ama hangyamunkában, mely között megvénült, ö erre azt válaszolta, még pedig derült lélekkel, hogy: *»Mi lenne belőlünk más, mint dicső nemzet, mely hamvaiból kiemelkedve, akkor mikor egész Európa bomladozik, az emberiség díszére, úgy fog állani mint a rend, a szabadság, a béke őrszeme, hasonlatosan ahhoz a feladathoz, melyet mint a kereszténység védfala teljesített. Hosszú, halálos álom után, íme új, vagy legfeljebb sejtelemként reménylett, gyönyörű reggel hasadt fel, az oly sokáig eltaposott haza felett. Ez úgy történt, hogy bátrabbak, merészebbek,*

[1]Graf Ludwig Batthyány, Arthur Görgey, Ludwig Kossuth. I. rész 54. lap.

[2]»Pcsti Hirlap« 1*S48. 23. szám.

*kikkel magasabb, láthailan hatalmak látszanak szövetségben lenni, rövid napok alatt oly alapokra fektették le a honnak jövendőjét, melyet — tisztelet, becsület, de igazság is — vele együtt más rokon hangyamunkások talán soha, vagy csak nemzedékek után lettek volna képesek megalkotni.**

Ezt az alapot ő olyannak tekinti, melyen szép virulás fog díszleni, még pedig hamarább, mintsem az emberek reményük, hacsak e hon fiai nem önmagok fogják a megsemmisítő gyilkot keblökbe döfni.

Azelőtt a nemzetnek olyanokkal volt dolga, kik nem bírták vágyait felfogni, most csak saját belviszálya okozhat bajt. Mert annak vége lett vetve, hogy Magyarország tovább is Ausztria gyarmata legyen, mert már mint önálló ország saját tengelye körül forog és így sorsának zálogát kezében tartja.

Ezen örvendetes érzések mellett, természetesen hangsúlyozza a rend és szabadság közötti összhangot, melyet csak úgy lehet létesíteni, ha a felelős nemzeti kormány szavának engedelmeskednek. Baj csak akkor keletkezhetik, ha a kormány szava pusztában hangzik el. Új rendnek kell keletkezni. Sok érdek meg lett sértve, számtalan egyén kenyér és hely nélkül sínylődik. Mindezt rendezni kell, a mihez idő és vállvetett működés szükséges.

Vörösmarty Mihályt is áthatották ez érzelmek. Ennek folytán fel is szólalt.[1] ö a legújabb időben három eszmét: a szabadságot, egyenlőséget, testvériséget, és ezek tartalmát és feltételeit magyarázta. Úgy látszik, egészen biztosra veszi ezeknek maradandó uralmát; mert csakis ennek megtartására irányítja a figyelmet, még pedig olyképpen, miszerint hangsúlyozza, hogy hiába lőnek elfogadva a legszentebb eszmék, ha azok létesítésére és megoltalmazására a nemzet minden anyagi és szellemi erejét össze nem foglalja. A szabadság hirdetése mellett, a felelősség annak megtartásáért a nemzet minden egyes tagját terheli.

Az összefoglaló ítéleteket mindezekre vonatkozólag megtalálhatjuk Horváth Mihálynál is. Nem kell azt ma magyarázni, hogy ő mint történetíró elévülhetlen érdemeket szerzett magának, s a szabadságharcz eseményeire nézve méltán

[1]» Pesti Hírlap« 1848. 61. és 74. szám. '

lehet a legklasszikusabb tanúnak tekinteni, ő is kiváló munka» ját,[1] amaz örömittasságnak leírásával vezeti be, mely a nemzetet törvényesített újjászületése miatt elfogta. Habár a pályafutás, mely előtte állott, a nehéz munkának kilátását tüntette fel, mégis biztosra lehetett venni, hogy fáradsága eredményes leend, hogy dús termés, illatos virágzat fognak fakadni ama barázdákból, melyeket az igazán *szabad munka* először szántott fel a nemzet életéből.

Szabadnak hihette nemzetünk a munkát kettős értelemben. Politikai tekintetben annyiban, a mennyiben lerázta az osztrák gyámság nyűgét. Társadalmi és közgazdasági tekintetben annyiban, a mennyiben a hűbéri bilincsek és korlátok lehullottak és ily módon az egész magyar nemzet vagy nép összes erői mozgósíthatók valának.

Mindent összevéve, alig lehetett kétség az iránt, hogy a jövendő alakulására nézve a nemzet hihette azt, hogy kedvező előjelek mutatkoznak. Hiszen a régi rend bukásának, főleg a mi Bécset, tehát a központot illeti, csak közvetett értelemben volt a magyar nemzet az oka, és így boszúra és visszatorlásra okot nem szolgáltatott. A rendszerben rejlő eredendő fogyatkozás, az életerő teljes hiánya, a gépies szerkezet végleges elkopása, mely a szolgálatot egyszerűen felmondta; másrészt az európai események, valamint az örökös tartományok közvéleményének erőszakos fellépése voltak a katasz rófának indokai és tényezői. A mit a magyar nemzet elért, a; nem volt semmi egyéb, mint fejedelmi szentesítést nyert régibl törvények végrehajtása. Az 1791. évű X. törvényczikk világé san kimondotta azt, hogy a magyar nemzet más nemzetnek vág országnak alávetve nincs, önálló alkotmánynyal és kormányza alakzattal bír, *nulli áttéri populo aut regno obnoxium, hab propriam suam consistcntiam atque constitutionem.*

Ez annyira állott, hogy azokban a tanácskozásokba melyeket Bécsben a márcziusi napokban a 48-iki törvén javaslatokkal szemben elfoglalandó álláspontra nézve tart< tak, a kanczelláriának legnagyobb közjogi tekintélye, Bar György beismerte, miszerint a nemzeti követelések nem t. talmaznak semmi mást, mint ama feltételek megvalósítás

[1]Magyarország függetlenségi harcza 1848—1849-ben. III. kö Genfi kiadás.·

melyek mellett 1527-ben Ferdinándot a magyar királyi méltósággal felruházták.[1]

Ez annyira állott, hogy midőn az osztrák kormány ama hírhedt Staatsschriftet küldte a magyar kormányhoz, melyről már tettem említést, melyben az 1848-iki törvényeket, különösen a magyar felelős kormány felállítására vonatkozó III-ik törvényczikket a pragmatika szankczióval ellentétben állónak mondta, akkor nemcsak Kossuth, hanem a nemzet jogi lelkiismeretének képviselője, Deák is kijelentette, hogy annak a fejedelem részéről való megerősítése nem jelentett új engedményt, hanem a meglevő kormányzási ágaknak a kor szükségei által igényelt oly javított berendezését, a mint az 1723-ban felállított dikaszteriumok szintén a már előbb meglevő kormányzati hatóságoknak ily természetű javítását foganatosították.[2]

E viszonyok folytán a nemzeti igények jogosultságára vonatkozólag a legjellemzőbb mozzanatot alkotta, hogy magában Ausztriában nem találkozott senki, nem emelkedett egy hang sem, mely a magyar politika és annak különösen osztrák szempontból szakadásszerűnek tekinthetett irányzata ellen tiltakozott volna. Springer ezt akként magyarázza,[3] hogy végre a magyarok sem tettek semmi mást, mint a mit például Ausztria szláv törzsei készek voltak megcselekedni és a mi a monarchia jövőjének nihilista felfogása mellett természetesnek is tűnt fel.

Nem kell azonban elfelejteni, hogy e nihilista felfogás Magyarországon gyökeret nem vert, sőt a hangulat ellenkező irányban mozgott. Az osztrák viszonyok kedvezőtlen alakulata a magyar állam megszilárdulására nézve csak súlyosabb érvet képezett, hogy ily módon a magyar államiság vasszerkezete a lajthántúli tartományok számára gerinczet alkosson. Kossuth márczius j-iki nagy beszéde, a szolidaritást Ausztria és Magyarország közt, különösen az alkotmányos szabadság arany kapcsai által erősítve, oly módon proklamálta, mely nem hagyhatott kétséget arra nézve, hogy Magyarország Ausztriától elszakadni nem akar és a pragmatika szankczió álláspontjára

[1]Szögyény: Emlékiratok. I. kötet 58. lap.
[2]Deák beszédei. II. kötet 145. lap.
[3]Geschichte Osterreichs. II. kötet 220. lap.

helyezkedik, a mint ezt az 1848-iki törvények bevezetése, a Corpus Jurisban először, kiemelte. Ha már most hozzá veszszük, hogy a szabadság, egyenlőség, testvériség hármas jelszava minő varázst gyakorolt a szívekre, akkor bátran lehet állítani, hogy, ha ez érzelmek Ausztria népei részéről megfelelő visszhangra találnak, akkor a kettős monarchia a testvéri egyetértés magasztos példáját tüntette volna fel.

Éppen azért és itt e ponton határozottan vissza kell utasítani azon vádat, melyet a publicziszstika terén legelőször Kemény Zsigmond formulázott.[1]

Ki kell mondani itt, hogy e különben oly érdemes és kiváló publiczistának *»Forradalom után«* czímű röpirata, mely megjelenése alkalmával általános visszatetszést — á la tété Deák Ferencz részéről is — idézett elő, egyik legnagyobb botlása. Határozottan czélzatos mű ez, mely a szabadságharcz mérvadó embereit és eseményeit teljesen ferde világításba helyezte és ennek következtében a vizet a nemzet ellenségeinek malmára hajtotta.[2]

Ezen vád, melyet részben Horváth Mihály is magáévá tett, abból állott, hogy miután az 1848-1 ki törvények a birodalmi dualizmusnak minket illető szervezetét kodifikálták, de a kapcsolatoknak, melyek a birodalom két részét egy egészszé fűzik, szabályos elintézésére a forradalmi idők miatt gondolni sem lehetett, ily viszonyok közt a kormánynak az uralkodóház megnyugtatására, saját magának zsinórmértékül és a rossz szenvedélyek kifejtésének meggátlása végett a pragmatika szankcziót szabatosan körülírni és meghatározni kellett volna.

Ezen munka előbbi köteteiben bőségesen elő voltak adva a XVII. században a vezérlő magyar politikusok, Bocskay, Illésházy, Bethlen Gábor törekvései az Ausztria népeivel való szövetkezésre nézve, melyek, a mint akkoron létesültek, a királyi hitlevelekben is kifejezésre jutottak. Valamint az is el volt mondva, hogy midőn a nőági örökösödés elfogadtatott és ennek révén az elválaszthatatlan és felosztható birtoklás kimondatott, hogy akkor a magyar rendek voltak azok, kik kívánták, hogy a frigy kötés ne csak az uralkodóházzal, hanem az örökös tartományokkal is megtörténjék, és el lett mondva, hogy ezt III. Károly

[1]Forradalom után. 146. lap.

[2]Lásd egyebek közt ama czáfolatot, mely névtelenül jelent meg: »Dokumentált felelet«.

fejedelem azon az alapon ellenezte, hogy miután ő, mint abszolút fejedelem, az örökös tartományokat is képviseli, a szerződésben harmadik tényezőnek bevonása felesleges.

Mindez előzményekből természetszerűen következik, hogy Ausztriának alkotmányos volta a pragmatika szankczió újonnani formulázását igényelte és hogy a magyar politikusok ettől 1848-ban nem zárkózhattak el. De ennek beismerése és a közt, hogy az új rendezés meg nem történte miatt vádat emelünk, óriási különbség létezik, melynek magyarázata csakis abban a lélektani hangulatban keresendő, hogy a nemzeti ügy bukása után sokan a legérdemesebb honfiak közül, keresve annak indokait, ezekre vonatkozólag tévedésbe lőnek ejtve.

Ezen vádnak alaptalanságát legjobban bizonyítja ama körülmény, hogy az, a mit a pragmatika szankczió új meghatározásának lehet nevezni, vagyis az azóta elfogadott szójárás szerint: a közös ügyek elintézésének megoldása akkoron annyira nem volt napirenden, hogy még osztrák részről sem ajánltatott. Kemény Zsigmond jól ismerte az osztrák alkotmányokat és így nagyon jól tudhatta, hogy bennük mi volt és mi hiányzott, és hogy a kérdés mennyiben volt aktuális. Tény az, hogy sem a Pillersdorf-féle oktrojált csinálmány, sem az osztrák Reichsrath Kremsierben ülésező alkotmányozó bizottságának munkálata a közös ügyek kezelésére nézve egy árva szót sem tartalmazott. Ha tehát maguk az osztrákok, kiknek e kérdés vesszőparipájuk volt, egyszerűen hallgattak róla, miképpen lehet ebből a magyar államférfiak ellen fegyvert kovácsolni, miután ezek úgy sem igen járhattak el másként. Mert azt nem szabad elfelejteni, hogy Ausztriában minden irányban oly fenekestől való felfordulás, az állapotoknak olyatén elzüllése létezett, mely a vele való csatlakozás kérdését mindenesetre oly nehéz problémának tüntette fel, és pedig a siker kilátása nélkül, hogy az ezzel való foglalkozás igen kétes értékűvé vált.

Nem volt az az államférfi a világon, a ki megtudta volna mondani, hogy a kivel mint mérvadó tényezővel ma tárgyalt, — akár az Innsbruckban székelő udvari expoziturát, akár a bécsi kormányt veszszük, — hogy az holnap az egyezményért helyt fog-e állni, valamint hogy a politikai helyzet alkatelemei nem fognak-e oly kaleidoszkopszerű változáson átmenni, mely holnap egészen másképpen fog festeni, mint a mikor a megoldás megfogamzott.

Erre vonatkozólag hasonlóképpen nagyon találóan fejezte ki magát Kossuth egyik beszédében,[1] midőn elmondotta, hogy Ausztriában úgy állnak a dolgok, hogy ha ott van is minisztérium, de senki sem tudja, hogy kitől veszi parancsait. A császártól, a Reichsrathtól avagy a bécsi Aulától, vagy ismét a német Reichsverweser János főherczegtől és a frankfurti német parlamenttől. Senki sem tud arra válaszolni, hogy az osztrák császár alá lesz-e vetve a német birodalomnak, hogy Ausztria be fog-e ebbe a birodalomba olvadni, vagy pedig a kis Bécs fogja a nagy Németországot elnyelni.

Erre az utolsó mozzanatra éppen a közös ügyek elintézésének kérdését illetőleg súlyt kell helyezni, különösen abban az értelemben, hogy Ausztria Németországhoz való viszonyának megoldatlan volta a halasztást múlhatlanná tette. Maga Horváth Mihály szépen fejtegeti,[2] hogy Ausztria alkotmányát csak úgy őrizheti meg, ha szorosabban csatlakozik a német birodalomhoz, s hogy az uralkodóház érdeke is azt kívánta, hogy a német birodalmi császári koronát ismét birtokába vegye. A mi pedig természet szerint eo ipso a magyar ügyek teljes különválasztását vonta volna maga után. A magyar kormányférfiak teljes jóhiszeműséggel voltak ebben a kérdésben, a mit Szalay Lászlónak és Pázmándynak esetleg szövetség czéljából a német parlamenthez küldött követsége is bizonyít, kik ott eleinte a legmelegebb fogadtatásban is részesültek, minthogy a szövetség kérdése ott erős visszhangra talált.[3]

Valójában ily hangosan beszélő tények mellett a magyar kormányférfiak mulasztásairól igazságosan beszélni csakugyan nem lehet. Hogy magyar részről megvolt a hajlandóság a közös ügyekre nézve az osztrákokkal rendbe jönni, elég utalni arra, a miről már szólottám és szólani fogok, hogy a válságos 1848 szeptemberi napokban maga Kossuth volt az, a ki indítványozta, hogy az országgyűlés küldjön az osztrák Reichsrathhoz egy küldöttséget a függő kérdések elintézésére, a melynek elfogadását az osztrák reakczió Bach és Stadion vezérlete alatt meghiúsította. Végre, ha Deák 1867-ben meg tudta alkotni a kiegyezési müvet, erre bizonyára 1848-ban is képes

[1]Papp Dénes: A magyar nemzetgyűlés 1848-ban. I. kötet 74. lap.
[2]Függetlenségi harcz. I. kötet 70. lap.
[3]Horváth idézett munkája. I. kötet 345. lap.

volt és ő maga mondta el kiegyezési nagy beszédében, hogy ha a nemzetet Isaszeg és Nagysarló után ily természetű békekötéssel megkínálják, az kétségtelenül el is fogadtatik.

A hiba tehát nem a magyar részen állott, hanem az osztrákon. Hiszen maga Helfert is kénytelen azt a vallomást tenni, miszerint a mérvadó lajthántúli körök a gordiusi csomót nem megoldani, hanem ketté vágni akarták.[1] Igaz, hogy arra nem gondoltak, hogy a botnak két vége van, vagyis hogy a jó magyar kard súlyosan vissza is tud csapni. Úgy, hogy kicsi híjján nemcsak a csomó, de a kötelék is ketté lett vágva, mely a nemzetet uralkodóházával egybefűzte.

Röviden összegezve a mondottakat, illetve még egyszer hangsúlyozva őket, annyi bizonyos, hogy a magyar nemzetnek nem volt arra szüksége, hogy akár az uralkodóház iránti hűsége, akár a pragmatika szankczió követelményeinek betartását illetőleg hitvallást tegyen, vagy pláne biztosítékokat adjon. Erre nézve a bizonyítékok később fognak előadatni. Arra sem volt szükség, hogy szakadársági hajlamai ellen tüntessen, mert ennek semminemű jelensége sem előbb, sem utóbb nem nyilatkozott. A mi a méltányosságot és ildomosságot illeti, arra nézve úgy áll a dolog, — a mi később szintén ki fog derülni, — hogy ezen ildomossági és méltányossági túlhajt ás pótolhatlan károkat okozott a nemzeti ügynek, olyannyira, hogy meg lehet állapítani, miszerint a nemzet bukásának egyik oka éppen ebben rejlett.

De már itt hangsúlyozni kell, és ez a nemzet méltányos és ildomos magatartását annál élesebb világításba helyezi, hogy e magatartás legkevésbbé sem származott abból az indokból, mintha a nemzet vérrel szerzett jogaiból engedni akart volna, vagy nem lett volna ismét kész azokat vérének hullásával megoltalmazni. Sőt, mint látni fogjuk, ebben az irányban oly bámulatos hősiességet és áldozatkészséget tanúsított, mely a győzelem kivívására méltóvá tette, a minek folytán türelme és mérséklete annál nagyobb elismerést érdemel. Ezt az elismerést első sorban magára Kossuthra kell alkalmazni, a kivel szemben magyar írók részéről is a legnagyobb igazságtalanság követ te tett el.

Tényleg ezen méltányosság az egész vonalon utat tört magának, minden egyes kérdésben megnyilatkozva és érvényesülve.

[1] Die Thronbesteigung des Kaisers Franz Josef. 74. lap.

Guizot egyik mesterművének, az angol forradalom történetének bevezetésében, melyben azt az érdekes kérdést tárgyalja, hogy miért sikerültek Anglia forradalmai, míg Franciaország ezt nem mondhatta magáról, a forradalmi idők egyik nagy veszélyétől óva inti nemzetét. Ez a bosszúállásnak tombolása, mely a jogérzetet ki szokta ölni és mely a jogosult elégtételnél jóval messzebb megy, hatásaiban mindenesetre talán azon a végponton túl is, mely mint megtorlás kitüzetett.

A 48-iki vezérférfiak, sőt maga a közvélemény sem estek ebbe a hibába. Ha tekintetbe veszszük, hogy minő ádáz hajsza folyt az ancien regime alatt az ellenzéki férfiakkal szemben és hogy minő veszélyeknek voltak azok még közvetlenül a nagy békekötés előtt is kitéve, ha továbbá tekintetbe veszszük, hogy a kormányszékek mennyit vétettek nemcsak az ellenzék, hanem a haza ellen is, akkor valójában az a nemes, lovagias magatartás, mely irányukban követtetett, csodálatraméltó.

Igaz, hogy az előbbi országgyűlésen nagy mértékben kitört az elkeseredés velük szemben. Hiszen az is szóba hozatott, hogy ellenük a bűnvádi kereset meg fog indíttatni. A dolgot Deák ütötte el, egyikében azon tapintatos és méltányos felszólalásainak, melyeknek mestere volt és melyek tüneményszerű ítélőtehetségének megnyilatkozásait képezték,—mondván, hogy miután az országgyűlés a politikai elitéltek számára amnesztiát követelt, ellentmondásba jönne önmagával, ha most maga hasonló útra térne.[1]

Annyira mentek, hogy törvényben mondották ki, miszerint az előbbi kormányszékek hivatalnokai, a mennyiben esetleg nem alkalmaztatnak, teljes fizetéssel nyugdíjaztatnak. Azonban alkalmaztattak sokan, még pedig magától a kanczelláriától, mely egyike volt az ancien regime leggyülöltebb hatóságainak. így a különben köztiszteletben álló Bartal és Platthy, kikről már az 1825-iki országgyűlés ötletéből szólottám, a bécsi magyar minisztériumnál, így Paziazzi, kit Pulszky mint nagyon ügyes, élelmes tisztviselőt jellemez.[2] Éppen ő elmondja,[3] hogy mily nagy visszatetszést okozott

[1]Deák beszédei. II. kötet 45. lap.
[2]Életem és korom. II. kötet 95. lap.
[3]Ugyanott 85. lap.

az, hogy Deák Ghyczyt nevezte ki államtitkárrá, miután ez 1844-ben megfordult és ellenzéki létére kormányhivatalt vállalt, mi azzal üttetett el Deák részéről, hogy az igazságszolgáltatásnak nincs köze a politikához.

A lovagiasság és nagylelkűség a legválságosabb pillanatokban se hagyta el az országgyűlést. Később a költségvetés tárgyalásánál, mikor már a reakczió és kamarilla üzelmeit illetőleg kétség alig lehetett, valamint arra nézve is léteztek jelenségek, hogy a 48 előtti aulikusok szítják a tüzet, Madarász László a képviselőházban e miatt heves támadást intézett,[1] melyben a nyugdíjak beszüntetését követelte, miután a nyugdíjasok legnagyobb része nem jutalmat, de büntetést érdemel.

A ház nem járult hozzá, Széchenyi felfogását osztva, a ki hangsúlyozta, hogy ily vészes pillanatokban nincs annak ideje, hogy magyar magyart büntessen. Ha mi tudunk megbocsátani, akkor remélhetjük, hogy az egek ura is megbocsátja a nemzet régi bűneit és elfásultságát.

Még inkább állott ez az ildomos politika a nemzetiségekre nézve, melyek ellenünk uszíttattak. Nemcsak hogy az 1848-iki törvények között egyetlenegy sincs a magyar nyelvre vonatkozó, sőt irányukban a magyar nemzet oly nagylelkűséget tanúsított, mely példa nélkül áll a történetben, úgy hogy jogosan hálát és nem hálátlanságot várhatott ellenszolgáltatás gyanánt.

Nagyon szépen adott ennek kifejezést a nemzet koszorús költője, Vörösmarty Mihály előbb említett czikkeiben.[2] A testvériségre nézve a következőt írja:

»Mi magyarok a testvériséget úgy értettük, hogy minden újabb és szerzett jogainkat a hon minden lakóival megosztottuk. Mit fogunk érte kapni, rokonszenvet vagy gyűlöletet? Békét vagy háborút? Minden attól függ, mint érti meg a nép saját jólétét, mint fogják ezt neki saját igaz vagy álprófétái magyarázni. Magyar fajunk délczeg, nyílt, vendégszerető, de felettébb jámbor és engedékeny. Nagylelkűbb minden ittlakó népfajoknál, mert hiszen mindnyájuknak testvér gyanánt

[1] Papp Dénes: A magyar nemzetgyűlés 1848-ban. II. kötet 146. lap.

[2] Lásd » Pesti Hírlap« 1848. 74. szám.

ajánlotta fel magát, a mi ha azoktól megtagadtatnék, természetesen minden erejét saját önfenntartására kellend fordítania. «

így írt és reményiette a legjobbat.

A mi a fődolog volt és a mitől minden panaszra nézve orvosszert, minden jogosult törekvés kielégítését várták, az éppen az 1848-iki nagy átalakulás politikai és erkölcsi tartalmából állott, azon magasabb életelv áldásos gyümölcseiből, mely a magyar álladalmi szervezetbe beoltatott.

Jogállam, kultúrállam, a nemzet összes erőinek felszabadulása, az önkormányzat teljes mértékben való érvényesülése oly reformok voltak, melyektől méltán lehetett a boldogulás jótéteményeit várni a nemzet egyeteme és egyesei számára. Az a rideg pénzember, az ancien regime megcsontosult hivatalnoka, a különben derék és érdemes Duschek, ki a nagy átalakulás folytán egész Pálforduláson ment keresztül, felkiáltott: ha csak öt évünk lesz, az országból paradicsomot csinálunk.[1]

A feladat ezen felfogás szerint kormányzati feladat volt, az 1848-iki törvények végrehajtásának feladata.

Ugyanezen érzelmeket osztotta Szemere mint belügyminiszter, a megyékhez április 23-án intézett utasításában, mely szerint a törvényhozás nagy dicsőséget aratott azáltal, hogy újjá teremté a hazát, még pedig vér ontása nélkül, a törvények végrehajtását még nagyobb dicsőség fogja környezni, hogyha azok veszélyes rázkódások nélkül lesznek életbeléptethetők.

Nézzük meg első sorban miképpen állott ennek ügye, minő biztosítékok felett rendelkezett a magyar államhatalom, hogy az oly szépen formulázott elveket át is ültethesse a nemzet húsába és vérébe.

A végrehajtás tiszte első sorban a nádorispán és az 1848. évi III. t.-czikk alapján királyi helytartó István főherczegre Ion ruházva, mely jogokhoz később az országgyűlés megnyíltával még a törvény hozást illető jogosítványok is járultak, úgyanynyira, hogy a királyi hatalom teljességével rendelkezett és így minden eszköz birtokába helyeztetett, melyek a fejedelmi felségjogokban letéteményezve vannak.

[1] Pulszky: Életem. II. kötet 89. lap.

De a mi talán ennél sokkal fontosabb volt, az abban rejlett, hogy a nemzet nemcsak felruházta a rendkívüli hatalommal, hanem hálája, ragaszkodása sugárzó dicsfényt öntött halántékára, mely hatáskörének betöltését megkönnyítette.

Nem lesz felesleges röviden megemlékezni ama tüntetésről, melyet az országgyűlés működésének végszakában rendezett mellette és melynek főbb mozzanatait a »Pesti Hirlap« [1] következőképpen adja elő:

»Az országgyűlés tagjai fényes díszöltözetben vonultak fel a nádori palotába, hol érzelmüknek Kossuth adott kifejezést. Elmondotta, hogy az országgyűlés egész testületé jön hozzá hálát mondani a hű honszere tetért, a fáradhatatlan buzgalomért, a férfias küzdelmekért, melyeket a haza szabadsága ügyében kifejtett. Azelőtt félévvel, midőn a magyar embert körútja Ötletéből, hazájának minden vidékén házi tűzhelyénél meglátogatta, a népek milliói, kik akkor még a szabadság templomán kívül állottak, letörlék egy pillanatra homlokukról az öröklött szolgaság kínverítékét és robotmunkájok közben megállva, felörvendettek fenséges személye láthatásán, mintha nyílni látták volna az ígéret földének kapuját, százados szenvedés után ily módon nemcsak ők, hanem az egész ország behintette útjait a legszebb remények illatos virágaival.

»Mikor pedig az országgyűlés nádorispánnak választotta, akkor vele eljegyezte a bizalom szent gyűrűjével a hon dicsőségét, boldogságát, felvirulását. Azóta egy rövid félév múlt el és ím az ország szabad, a nemesség, a hon első szülötte, osztályra bocsátá a jog és szabadság kincseit, úgy, hogy fönséges személyét kiváltságos osztályok helyett egy szabad nemzet környezi, mely végre sorsának ura lett.

^örvendezzék ő is nemzetével, és ha látni fogja, hogy a magyar haza a szabadság napjának éltető sugarai alatt paradicsommá virul, akkor fenséges szíve dobogjon magasabban azon mennyei gondolat ihletétől, hogy annak megváltója lett.

»Az országgyűlés tagjai, kik az átalakulás szerény munkásai voltának, arra kérték, hogy a még hátralevő munkát hasonló magasztos kötelességérzettel, nemes elhatározottsággal

[1] 1848 április 4-iki szám.

folytassa, *végezze és fejezze* be. Legyen különösen eszközlője a király előtt, hogy a törvények végrehajtása azon nemes szellemben történjék, mint annak alkotása. Támogassa különösen ama szent igazságot, hogy azon trón áll legbiztosabban, melynek alapját a szabadságban egybeolvadt milliók hűsége teszi. Támogassa ama szent igazságot, hogy Magyarország szabadságával az ausztriai ház fényét, hatalmát, dicsőségét magasabbra emelte. Biztosítsa Magyarország koronás királyát, hogy hü magyarjaiban csalódni soha sem fog.«

De e fény és ragyogás csakis délibábszerű káprázatot vont maga után · és pedig azért, mert István nádor egyénisége nélkülözte azt a vastartalmat, mely működését a kellő súlylyal láthatta volna el. így azután a zajló hullámok összecsaptak feje felett és végleg el is merült. Rendkívüli kárára nemcsak magának, hanem hazájának és az uralkodóháznak is. Lesz alkalom kimutatni, hogy hol hibázta el a dolgot, itt elég annak konstatálása, hogy azt a jogkört, melyet a törvény neki adott, a kellő életerővel betölteni nem tudta és ez a fogyatkozás aztán a kormányzati akcziót is teljesen megbénította.

A dolog annál szomorúbb, mert nem igen létezett kormány a világon, mely tehetségesebb, kiválóbb emberekből állott volna, mint az 1848-iki minisztérium. Rájok is lehetett alkalmazni azt a jelszót, melyet egy hírneves angol kormányra alkalmaztak, *ministry of all the talents.* De e mellett mindegyiket egy-egy fokkal magasabb minősítvény illeti meg, melyre éppen itt reá kell mutatnom.

Mély értelem rejlik az angol meghatározásban, mely a közélet emberét *public character-nek* nevezi. Rejlik azon értelem, hogy a közélet emberét, úgy mint az igazi férfiút, inkább a jellembeli, mint értelembeli tulajdonok diszesítik. Nem hiszem, hogy lett volna valaha kormány, mely önzetlenebb, áldozatkészebb emberekből állott volna. Az önzés, hiúság, irigység, a mik például a franczia nagy forradalom vezetőiben oly pusztításokat vitt véghez, e kormány tagjaiban teljesen ismeretlen volt.

Különösen ki kell emelni és hangsúlyozni azt a körülményt, hogy az a kórság, mely hazánk kormányférfiait úgy előbb, mint utóbb ellepte, t. i. hivatalért, czímért, kitüntetésért vagy anyagi előnyökért az osztrák érdekek szolgálatába állani, a szabadságharcz egész korszaka alatt nem szerepelt. Látni fogjuk azt, hogy voltak nézeteltérések a vezető emberek között,

— ebbe a kategóriába az úgynevezett konzervatíveket is beleértve, — látni fogjuk, hogy az engedékenység határai különféleképpen lettek megvonva, egyik nagyobb, a másik kevesebb áldozatot volt kész hozni a polgárháború kikerülése szempontjából; de önző, a személyes érvényesülésre'czélzó indokok senkinél sem szerepeltek. Ettől a mételytől a szereplő egyéniségek teljesen mentesek voltak.

Visszatérve a kormány embereire, különösen kormányzati akcziójuknak vázolása szempontjából számba kell venni a talajt, melyből e férfiak kinőttek, a légkört, melyet szívtak, az általános irányzatokat, melyeket képviseltek. A szabadelvüség, a demokráczia, az eszményiség kultusza, az igazi önkormányzati szellem náluk nem üres jelszavak voltak, átmentek azok húsokba és vérükbe, működésüket át is hatották és a kormányzati akczió számtalan csatornáján a nemzet közéletét megtermékenyítendők voltak. Minden szempontból a legnagyobb szerencsétlenségek közé tartozik, hogy az ő kezeikre bízott alkotmányosság fonala akkoron megszakadt. Különösen kormányzati szempontból iszonyú szerencsétlenségszámba ment e szakadás. Nem kell elfelejteni, hogy ezután jött az önkényuralom, a Bach-féle politika. Jött a rendőrállam, a kormányzati mindenhatóság rendszere, egy bizonyos tekintetben ama tetszetős világításba helyezve, hogy ez az állami rendnek, a pontos és lelkiismeretes közigazgatásnak *conditio sine qua ηοη\&*.

Áz alkotmány helyreállítása után sokan lettek a bukott rendszer tisztviselői közül alkalmazva, ezek magukkal hozták annak elveit, hagyományait, melyek át is mentek az alkotmányos rendszer hivatalszobáiba és ezért nem bír kormányzatunk a rendőrállam bilincseitől most sem szabadulni.

Mindez másképpen történik, ha a kormányzati politika irányát a 48-as kormány határozza meg. A jelszó az volt: »csak nem *Vielregiererei !«* A miniszterek többsége — Kossuthtal az élükön — a municzipalistákból kerültek ki és a megyei élet emlőin nőttek fel. Jellemző erre vonatkozólag Szemerének egy körrendeleté,[1] melyben megírja, hogy a megyéknek még a jegyzőkönyveket sem kell felküldeni, mert a mit a miniszter tudni akar, úgy is megtudja. Oly nemzedék élt akkoron, mely boldogulását nem a kormánytól, de saját magától várta.

[1] »Pesti Hírlap« 50. szám.

Ennél a kérdésnél nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a körülményt sem, hogy a nemzeti nagy renaissance folyománya, ama pezsgő, zajló élet, mely 1825-től kezdve a nemzet ereiben lüktetett, továbbá az önkormányzat hatékony működése gazdag gyümölcsöket termett, mely ekkor a nemzeti kormány szervezeténél és működésénél kifejezésre jutott, a mennyiben képes volt ama fogyatkozásokat pótolni, melyek abból származtak, hogy a magyar minisztérium tulajdonképpen kormányzati tekintetben teljes tabula rasát talált, sem berendezés, sem kipróbált egyének nem álltak szolgálatára.

Jól mondotta Kemény Zsigmond,[1] hogy a megyei élet megtanította az embereket a központi kormány nélkülözésére oly határokig, mely másutt lehetségesnek nem tartatott. A táblabíró magára volt hagyatva. Ritkán esett meg rajta, hogy utasítást nyert volna akár Bécsből, akár Pestről. Ily módon intézte környékének ügyes-bajos dolgait, egy ugyan felszínes, de könnyen forgatható mechanizmus által. És ha megemlíteni való, hogy a mi a nemzet ereje és a kormányzat próbakövének tekinthető, t. i. a hadviselés exigenciáinak eleget tenni, az a szabadságharcz folyamatában érvényesült.

A fortiori állott ez a béke müveire, a rendes, nyugalmasnak vélelmezett idők tevékenységére nézve. Az a bölcs latin közmondás: contraria se juxta posita magis elucescunt, az ellentétek egymás mellé helyezése kölcsönösen élesebb megvilágítást hoz létre, itt is érvényesül, — egyrészt a hivatalos akczió felfogásában, másrészt keresztülvitelében, előbb és utóbb az új regime alatt. A kanczellária és udvari kamara az osztrák politikának és hatóságoknak voltak expozitúrái és így semmi önállósággal nem bírtak. A helytartótanács, a mennyiben a közigazgatási anyag némileg autonóm jelleggel bírt, tisztán a negáczió terén működött, mindössze a megyékkel szemben játszotta a kerékkötő szerepét. Az osztrák bürokráczia gépiessége legfeljebb formális elintézéseket hozott létre. Közöttük és a megyék között sem személyi, sem tárgyi tekintetben összeköttetés nem létezett, és a mi a föbaj volt, a kormányszékek közvetlen tapasztalásból sem az embereket, sem a viszonyokat nem ismerték. Ezzel szemben az új rend-

[1] Forradalom után. 18. lap.

szer hívei legalább ismerték az életet, a magyar közállapotot s az emberek bajait és reményeit, azonkívül a gyors és érdemleges elintézéshez voltak szokva, a maguk lábán meg tudtak állani, tudtak a maguk fejével gondolkozni. Különösen pedig követelték hatáskörüknek az osztrák kormánytól való függetlenítését, a mi aztán, mint mindjárt meglátandjuk, a bekövetkező összeütközés egyik indokává is vált.

Az az örvendetes változás, mely a viszonyokban és embexekben előállott, nem maradt hatástalanul a régi rend híveire nézve sem, úgy politikai, mint közigazgatási tekintetben. Magam ismertem többeket a régi, úgynevezett pecsovicsok közül, kik a megyei funkciókban kitűnő szolgálatot tettek. - Érdemesek a fölemlítésre közülök Hodossy Miklós és Sántha György, kik mindketten kormánybiztosi minőségben a legnagyobb erélylyel és lelkiismeretességgel működtek.

Ez történt a kormányszékek tisztviselőivel is. A kanczelláriának két elsőrangú tekintélye, Bartal György és Platthy Mihály, a Bécsben székelő magyar minisztériumnál voltak alkalmazva. Szívvel-lélekkel csatlakoztak a dolgok új rendjéhez, mit bizonyít az a körülmény, hogy midőn Windischgrätz októberben Bécset bevette, nekik ki lett adva a rendelet, hogy 24 óra alatt eltakarodjanak. Lélekemelő példa gyanánt idézhető Duschek, a volt pénzügyminiszter, kinek nagy érdemeit maga Kossuth is elismerte. Ez az udvari kamarától jött át és működése a szabadság éltető levegőjében egészen más tartalmat nyert, mint az ancien regime penészes hivatalszobáiban.

Egy másik érdemes egyénről is létezik hiteles feljegyzésünk.[1] Ez Pétery hadi biztos, ki a honvédelmi minisztériumban volt alkalmazva, ki önmagát és családját a bizonytalan jövőnek kitéve, aktáival együtt Debreczenbe is elment és ott kitűnő szolgálatokat tett. Fel lehet említeni továbbá Gránzenstein Gusztávot, az oraviczai bányák igazgatóját, ki a szerb támadás központján szervezte a nemzetőrséget, később azután lőszerek készítése és ágyúk öntése által fokozta a hadviselés eszközeit.

Kétségtelen, hogy ily viszonyok közt, midőn állandó intézményekről, intézvényes akczió folytonosságáról egyelőre szó sem lehetett, a hangsúlyt a személyekre, a személyes akczió

[1]Mészáros Lázár: Emlékiratai. II. kötet 29. lap.

előfeltételeire kellett helyezni. A kormányzat berendezésénél törekedtek a legjobb erőket alkalmazni. Mindegyik miniszter igyekezett kiváló államtitkárokról gondoskodni. Szólottám Duschekről, ki Kossuth jobb kezévé vált; Széchenyi hü fegyvemökét, Kovács Lajost és Zichy Ferenczet, egy sokat ígérő fiatal mágnást alkalmazta. Eszterházy Pulszky Ferenczet, Klauzál Trefort Ágostont, Eötvös József a nagyhírű erdélyi tanárt és pártvezért, Szász Károlyt. Deák Ferencz pedig Ghyczy Kálmánt ültette az államtitkári székbe. Istennek hála, tehetséges emberekben nem volt hiány és ennek folytán az egész kormányzati személyzet oly módon lett összeállítva, hogy a legnagyobb igényeknek megfelelt, a mit bizonyít a törvényjavaslatok hosszú sorozata, melyet a miniszterek benyújtottak.

Különös gond lett fordítva arra, hogy a főispánok, kiknek vállaira a megyei kormányzatnak — az adott viszonyok közt — kétszeresen fontos tiszte nehezedett, feladatuk magaslatán álljanak. A belügyminiszternek, Szemerének, első gondja volt,[1] hogy a gyűlölt adminisztrátorok eltávolíttassanak, valamint a főispáni fizetés az adminisztrátorok előtti időre redukáltassék. Az ország legkiválóbb emberei lőnek a főispáni állásokra kinevezve, így Andrássy Gyula, Wesselényi Miklós, Szentkirályi Móricz,. Batthyány Kázmér, Beöthy Ödön, Bemáth Zsigmond, stb.

A hol pedig a rendes szolgálati szervezet nem volt elegendő, oda kormánybiztosok küldettek ki. Az elsők közé tartozott Tamóczy Kázmér Pozsonyban, némi zavargások miatt Géczy Péter a bányavárosokba, az arany- és ezüst készletek számbavétele czéljából, a mi különben meddő fáradságnak bizonyult, mert az osztrák kormány már jóelőre minden érczpénzt Bécsbe küldetett. Később több kormánybiztos lett alkalmazva, különösen mikor már a háború kiütött. A dolog itt oly •módon lett rendszeresítve, hogy minden sereg mellé egy kormánybiztos küldetett teljhatalommal felruházva. így például Csányi a dunai sereg mellett, Beöthy Ödön előbb az alvidéken, majd Erdélyben, Batthyány az aldunai, Jeszenák a felvidéki sereg egy részénél.

Ezen különleges magyar intézmények sikere, mely rendes kormányzati viszonyok közé alig illeszthető be, tanulságos

[1] Lásd »Pesti Hírlap«. 1848. 33. szám.

mozzanatokat képvisel. A szélső ellentétek közötti helyes középút megválasztását látjuk benne. Tudvalevő, hogy az ancien regime alatt nem igen voltak gyűlöltebb egyének, mint a királyi biztosok. Ferencz császár uralkodása idejében az önkényuralom és törvény tiprás bélyege valójában izzó vassal lett homlokukra sütve; másrészt a franczia rémuralom borzalmai, a konvent hírhedt *comissair^ei:* Saint-Just, Tallien, Lebon, Carriér nevéhez tapadnak oda. Ezektől a magyar kormánybiztosok mentesek voltak, valamint attól is, hogy a megvert tábornokokat nyaktiló alá küldjék. De azért még katonai tekintetben is szolgálatot tettek. Pétervárad, Eszék, Lipótvár megtartása a fent említett kormánybiztosok érdeme. Éppen úgy, mint a seregeknek ellátása, mely, tekintve primitív közigazgatásunkat, valójában csodálatot érdemel.

Ha már most a kérdés személyi részéről a tárgyi részre megyünk által, akkor azt találjuk, hogy a helyzet exigenciái három felé irányították a kormány tevékenységét; három probléma megoldását tűzték ki elsőrangú feladat gyanánt.

Ezek közé tartozott első sorban a nagy társadalmi és közgazdasági átalakulásnak békés úton való keresztülvitele, hogy egyrészt a földbirtokos osztályt kárpótolja azon súlyos veszteségekért, melyet az úgynevezett robotnak, a mi földjeinek a jobbágyok általi műveléséből állott, elvesztése által szenvedett; másrészt hogy a felszabadult jobbágyságot a törvények korlátái között megtartsa és megakadályozza azt, hogy kommunista földosztó törekvések és bujtogatások áldozatai és eszközei legyenek.

Erre a kérdésre vonatkozólag nagyon szépen sikerült Szemerének egy kitanítása, melyet egy körrendeletében közzétett.[1] Ebben az okmányban a nagy átalakulás társadalmi és közgazdasági jelentőségét fejtegeti. Szükségét látja annak, hogy a magyar népnek megmagyarázza, miszerint az 1848-iki nagy reformok főleg azáltal váltak nevezetessé, hogy a földbirtokosság saját tulajdonáról lemondva, ezt a békének, a nemzeti egységnek és a haza fennmaradására szükséges egybeolvadásnak áldozatul hozta. Ennek mértékét jellemzi, hogy léteznek olyanok, kiknek az áldozat

[1]Lásd »Pesti Hírlap«. 1847. 53· szám.

után nem maradt más vagyonuk, mint nemes önérzetük és tiszta szívük.

A nép ily módon annak a birtoknak, melyet idáig csak munkált, birtokosa lett és így részesült a haza áldott földében. Ha ezekért a nép a gondviselést nem áldja, ha volt földesurai iránt hálaérzettel nem viseltetik, úgy nálánál hálátlanabb teremtménye az Istennek nem létezik.

Ki kell mindjárt emelni, hogy e felfogás érvényesülése nagyban és egészben sikerült is, mert kevés sajnos esetek kivételével, az átmenet zökkenés nélkül történt meg. Nem egy helyt magok az előbbi jobbágyok önként ajánlkoztak volt földesuraiknak a szükséges munkálatok teljesítésére, úgy hogy* az a veszedelmes ellentét, mely Francziaországban a rokontermészetű úrbéri szolgáltatások eltörlése után az urak és parasztok között támadt, és mely oly irtózatos véres következményekkel járt, — nem ütötte fel fejét, kétségtelenül erős bizonyítéka gyanánt hozható fel ez azon általam már többször felemlített tételnek, miszerint a jobbágyságnak nálunk jobb dolga volt mint másutt, és hogy az akkori nemesség derekassága és jóravalósága különösen anyagi téren mutatkozott, azon a téren, melyre nézve a német közmondás oly találóan mondja, hogy ott a kedélyesség megszűnik.

Ennek a kedvező állapotnak döntő természetű ismérvét az képezte, hogy a társadalmi kérdésekből kifolyólag a rend, illetve a vagyon- és személybiztonság alig zavartatott meg. A társadalmi összhang képét legjobban feltüntette a nemzetőrség intézménye.

En még jól emlékezem, hogy mint kis fiú boldogult édes atyámmal együtt, ki maga is katonaviselt ember volt, és mint ilyen értett a fegyverforgatáshoz, mint jártuk be a szomszéd községeket megszemlélni az ottani őrsereg gyakorlatait. Épületes látvány tárult fel szemeink előtt, földesurak és jobbágyok, a bírók és lelkészek egymás mellett sorakozva tanulták a katonai mozdulatokat. Es ha maga a nemzetőrség nem is vált be mint katonai tényező, de a fegyverben álló népnek — *das Volk in Waffcn* — szép gondolata, a mi első sorban társadalmi összhangot jelent, élő és cselekvő valósággá lett általa.

A törvényhozás a maga részéről megtette a lehetőt, hogy a hozott áldozatok és veszteségek, melyeket a földbirtokos nemes-

ség szenvedett, legalább idővel részben kárpótoltassanak. Az 1848-iki XIV. törvényczikk intézkedett egy földhitelintézet felállításáról, mely lehetővé tette volna a szükséges befektetések számára a megfelelő tőkék beszerzését. Mihelyt az új kormány ki lett nevezve, első teendői közé sorozta az előmunkálatok megkezdését. A kormány már április havában kiadott erre vonatkozólag egy rendeletet,[1] mely szerint Ghyczy Kálmán elnöklete alatt egy bizottság volt összeülendő, mely Trefort Ágoston, Fogarassy János, továbbá a kereskedelmi bank, valamint a pesti nagy kereskedők választót taiból lett volna alakítandó.

Szintén ebbe a kategóriába tartozik a kormány ama ténye, hogy a képviselőháznak beterjesztette— és az ott tárgyalt törvényjavaslatok között az elsők közé tartozott— az urbériség kármentesítéséről szóló javaslatot, mely szeptember 16-án vétetett tárgyalás alá.[2] A mikor ez történt, már akkor Jellachich zsebrákjaival betört az országba. Daczára annak, hogy ezen támadás folytán még az országgyűlés biztonsága is kérdésessé tétetett és az ország védelméről gondoskodni kellett, meg lett hazudtolva Cicero ösmeretes tétele, *»inter arma silent leges*«,* mert a törvényhozás emyedetlenül folytatta a tárgyalást és dűlőre is vitte volna, ha a bekövetkezett események a békés megoldások folyamatát teljesen meg nem akasztják.

Ha már erről szólok, fel kell említenem egy oly mozzanatot, mely hasonlóképpen a szocziális reform keretébe tartozott, értem a telepítés kérdését. Erre nézve Kossuth mindjárt az országgyűlés kezdetén, július 26-án beterjesztett egy törvényjavaslatot, különösen a Bács, Toron tál és Krassó megyékben fekvő kincstári javakon akart magyar, illetve székely telepítéseket eszközölni. Megösmerte már akkor a székelységnek bajait, valamint természetesen a magyar államiság oszlopait kívánta erősíteni, az úgynevezett legexponáltabb területen.

Az átalakulás belszervezeti részének legnagyobb és legnehezebb problémája Deák Ferencz hatalmas vállain nyugodott. A régi Magyarország középkori világrendéből, mely ellentétben a többi európai államok bomlasztó hűbéri állapotai-

[1]Lásd » Pesti Hírlap«. 1848. 36. szám.

[2]Papp Dénes: A magyar nemzetgyűlés Pesten. 1848. II. kötet 247. lap.

val és intézményeivel, Verbőczy lángeszű Hármaskönyve által nálunk állam- és nemzetfenntartóan működött, — a modem állam jogrendébe való átmenet kodifikációja Deák Ferencz vállán nyugodott.

Találóan adott ennek ő maga kifejezést, még az előbbi országgyűlésen,[1] midőn az ősiség kérdésének felvetésénél azon mozzanat is felmerült, hogy mi történjék az ősiségi perekkel? A helyzet magaslatára emelkedve azt ajánlotta, hogy e pereket csak egy általános polgári törvénykönyv megalkotása által lehet megoldani.

Ez indítvány egyértelműleg el is fogadtatott. Ennek a határozatnak az lett a természetes következése, hogy a már említett óriási átalakulás munkáját neki kellett végeznie. Röviden felsorolva: az anyagi és alaki jogrendnek, a büntető- és általános polgári törvénykönyvnek, nemkülönben büntető- mint polgári peres eljárásnak alkotása, továbbá az átmeneti intézkedéseknek főleg a jogszolgáltatás körében való foganatosítása volt az a feladat, melyet a haza bölcsétől, a magyar Aristidestől várt nemzete és melyre csakugyan senki nálánál alkalmasabb nem volt.

Buzgalommal és serényen fogott a munkához. Azonnal rendeleteket bocsátott ki [2] a bíróságokhoz új beosztások, meg az átmenet nehézségeinek könnyítése végett; valamint a börtönök jókarba hozása és az egészség követelményei kielégítése szempontjából. A kodifikáczió terén oly embereket alkalmazott, mint Ghyczy Kálmán, Balog László, Tóth Lőrincz, Fogarassy és Záborszky, kik elsőrangú szaktekintélyek gyanánt voltak ismeretesek. Bizonyára egyike a legnagyobb szerencsétlenségeknek, hogy ezen munkálkodást a bekövetkezett válságok beszüntették, mert bizonyára oly jeles művet alkottak volna, mint az 1843-ki büntetőtörvénykönyv.

Mindennek daczára áldásthozó tevékenységet fejtett ki, melyet Tóth Lőrincz következőképen ecsetel.[3]

Szerinte az ország soha semmibe úgy bele nem nyugodott, mint Deák igazságügyminiszterségébe, kinek aranyszavai: »ha szabadok akarunk lenni, legyünk igazságosak, és ha igazságosak

[1]Deák Ferencz beszédei. II. kötet 31. lap.
[2]Lásd »Pesti Hírlap*. 1848. 66. és 68. szám.
[3]Csengcry Antal: Államférfiak és szónokok könyve. 45. lap.

akarunk lenni felülről, azoknak kell lennünk lefelé is«, elevenen éltek az ország emlékezetében.

A nép bizalma áradatként ömlött feléje, lakásának ajtaját az igazságszomjas nép csoportjai ostromlották nap-nap után. Eljött a márcziusi határozatlan törvények nyomán a békési magyar, a bánsági sváb, az árvái tót, a máramarosi oláh földmívelő, erős szándékkal megosztozni a földesúr tulajdonában, ily módon messze túlterjesztve a márcziusi törvény félreértett jótékonyságát. Mint atyához járult az igazságügyminiszterhez, kinek mindenki számára volt egy nyájas szava. Es a felizgatott, hamis eszmékre vezetett és túlságos követelésekkel eltelt földmívelő, a legtöbb esetben megnyugtatva, helyesebb fogalmakra térítve ment el tőle, özvegyek és árvák szemeiben gyermeki bizalom sugára égett, midőn hozzá beléptek, s szemeikben többnyire hálakönnyek ragyogtak, ha talán czélt nem is értek el alaptalan igényeikkel, de legalább belátták azt, hogy reményeik nem voltak jogosak.

Magában értetődik, hogy az átalakulási válság enyhítésének oroszlánrésze mégis az anyagi és szellemi fejlődés fokozásában állott. Ama nemes korszak észjárásának ez felelt meg legjobban. A kormány is így fogta fel hivatását. Természetes, hogy itten óriási nehézségekkel állottak szemben. Jól jegyezte meg a »Pesti Hírlap*,[1] hogy országunk mostoha elbánásban részesült jószág volt, még pedig idegen, ellenszenves sáfárok által kezelve. A nemzet csak most lépett jogos tulajdonának tényleges birtokába, úgy hogy még arra is időt kell fordítania, hogy a hiányok és fogyatkozások leltárát fölvegye. Csak úgy foghat a berendezés nagy munkájához. De eme nehézségek egyáltalában nem akadályozták meg az egyes minisztereket abban, hogy a hol lehetett, az akcziót azonnal megkezdjék. Nem érdektelen az egyes miniszterek tevékenységére egy futó pillantást vetni.

Többféle szempontból érdekes az. Világot vet első sorban közállapotainkra, feltünteti az akkori miniszterek gyakorlati érzékét, meg hogy milyen jól ismerték az ország minden csinját-binját. Továbbá újabb bizonyítékot nyerünk ezzel arra nézve, hogy minő pótolhatlan veszteséget képviselt áldásthozó müködésök fonalának megszakítása.

[1] 1848. 33. szám.

Az előző kötetben említettem Széchenyi Istvánnak nagy forgalmi programmját, melyet Kovács Lajos készített [1] és melyre vonatkozólag az 1848-iki törvények a megfelelő pénzösszeget megállapították. Ennek keresztülvitele természetesen szintén hosszabbra nyúlt. De Széchenyi azért így sem maradt tétlen. Kovács Lajostól tudjuk,[2] hogy mihelyt a nagy gróf még áprilisban Pestre jött minisztériumának szervezése czéljából, gondoskodása legfőbb tárgyát az képezte, hogy munkát adjon a keresetnélküli népnek. Magához hivatta a különféle gyárak és vállalatok tulajdonosait és igazgatóit, tanakodva, miképpen lehetne a munkát szaporítani. Magánosokat is felkeresett, hogy ha lehet építkezzenek, mint szintén a kormányt is arra nógatta, miszerint a mennyire lehet, országos közmunkák létesítése által vegye elejét ama társadalmi és közgazdasági válságnak, mely ily nagyarányú rögtönös átmenetek kíséretében jár.

Ebben az irányban nagyon jellemző világot vet a helyzetre, valamint arra, hogy Széchenyi, ki fivére, Zsófia főherczegnő főudvarmestere útján úgy ismerte az udvari viszonyokat, mint senki az országban, minő veszélyeket látott a kulisszák háta mögött feltünedezni. Széchenyi egy másik intézkedése abból állott, hogy a bekövetkező reakczió esetére a nemzetet fegyverrel el kell látni. Ennek következtében minisztersége első napjaiban írt Fehr Vilmos pesti hengermalmi igazgatónak, hogy az illető vállalat vasmügyárrá, fegyvergyárrá alakíttassák át, a rpi tényleg meg is történt.[3]

Az első miniszter, a ki képes volt szervi alkotásokkal előlépni, igen jellemzően Eötvös József volt. Minisztériumát a legkiválóbb erőkből újonczozta. Államtitkára lett a nagyhírű cnyedi professzor, Szász Károly, ki Erdélyben tulajdonképpen az ellenzék szellemi vezére volt. Reformáló működését azonnal megkezdte; a középtanodákban az akkoron divatozó osztályrendszer helyett, mely abból állott, hogy egy-egy osztály minden tantárgyát ugyanazon tanár adta elő, a szakrendszert léptette életbe. Azonkívül Kolozsváron végre is hajtotta a konviktus beszüntetését, melyet úgy tekintett, hogy az anyagi és erkölcsi

[1] Új Magyarország. II. kötet 476. lap.
[2] Széchenyi közéletének három utolsó éve. II. kötet 100. lap.
[3] Kovács Lajos idézett munkája. II. kötet 99. lap.

káros befolyást gyakorol az ifjú nemzedékre. A közoktatás reformjának kérdését a maga egészében kívánta felölelni, az alsó-, közép- és felső oktatást bevonva intézkedéseinek keretébe. Ennek megfelelő keresztülvitele czéljából bizonyos elvi alapok lerakására volt szükség, ezt czélozta ama törvényj avaslat az elemi oktatásról, mely 1848 augusztus havának kezdetén a képviselőháznak beterjesztetett, mely lényegében megfelel az 1868. évi XXXVIII. t.-czikk intézkedéseinek.

A törvényjavaslat nagy tapintattal és kímélettel akart a régibb viszonyokból az újakba átmenni. Az állam felügyeleti joga érvényesült, azonban a községi befolyásnak is hely adatott. Viszont a tanulás és tanítás szabadsága mellett kímélve voltak a hitfelekezet igényei és hajlamai. A legnagyobb tapintatot és kíméletet azonban a nemzetiségekkel szemben tanúsította a javaslat, mire nézve elég utalni arra, hogy 10. §-a így hangzott: »A tanítás nyelve a lakosok többsége szerint határoztatik és csak a mennyiben a magyar nyelv idáig nem taníttatott, fog az is tantárgy lenni.* Nem volt tehát nemzeti nyelvének ápolásában senki sem akadályozva s az államnyelv érdekében csak a legszűkebb határok között mozgott az intézkedés.

A pénzkérdésen úgy lett segítve, hogy szükség esetére községi pótadó kivetése rendeltetett el, ingyenes oktatás, iskolai kényszer, a tanítók megfelelő képesítése mind el lett rendelve. A javaslat közvetítő természete különösen a túlzó felfogások támadását zúdította a javaslat fejére, úgy hogy Kossuthnak és Deáknak [1] egész befolyásukra volt szükség, sőt még Pázmándy Dénes is leszállt az elnöki székből a javaslat védelmére, úgy hogy az keresztül is ment, — de a későbbi események következtében törvény erejére nem emelkedhetett.

Alapvető fontossággal bírt az állami és kormányzati szervezkedés czéljából a *nervus rerum gerendaruni,* a megfelelő pénzerőnek, vagyis azoknak az eszközöknek kérdése, melyekkel a kormányzati gépezetnek, az államiság épületének felállítását kellett eszközölni.

Ennél a kérdésnél az a szomorú körülmény is figyelembe veendő volt, hogy Kossuth mint pénzügyminiszter teljesen üres kincstárt vett által. A kincstárban mindössze 480.000 frt volt

[1] Deák beszédei. II. kötet 101. lap.

készpénzben.[1] Kossuth miniszterségének kezdetén azonnal nyilvánosságra hozta, hogy április 7-én, midón a pénzkészleteket átvette, csakis annyi volt azon összeg, mely benne találtatott. Befizetve az ország részéről nyolcz millió lett, és daczára annak, hogy az országos költségekre ez idő alatt csak egy milliót adtak ki, a többit jogtalanul egyszerűen elszállították Bécsbe.

Kossuth nagyszabású módon fogott hozzá pénzügyminiszteri feladatának teljesítéséhez. Mint minden téren, úgy ezen a téren is meggyőzött bárkit is arról, hogy rendkívüli tehetsége és szorgalma megmutatják neki az utat, melyen haladnia kell. Már július 19-én tájékoztatta a Házat a pénzügyi helyzetre vonatkozólag. Bejelentette, miszerint számadásaival készen van az ország jövedelmeire vonatkozólag április n-től június végéig, midőn a törvényhozás egybeült. Elmondta, hogy arra nézve is készen van, hogy az év végéig miképpen fognak a kiadások számára, valamennyi kormányzati szükségeket beleértve, a kívánt összegek előállíttatni. Végre hozzátette, hogy már az 1849. évre is készen van financz-tervével és az újonnan behozandó adónemekkel, melyeknél azon körülmény bírt jelentőséggel, hogy most már a nemességnek adómentessége is megszűnt, valamint a különféle egyenes és közvetett adók legnagyobb része, melyekre vonatkozólag azóta oly bőséges tapasztalatokat szereztünk, akkor az adófizető polgárok előtt terra incognita volt.

Ezen ígéret értelmében terjesztette be Kossuth pénzügyi jelentését, mely ötven sűrűn nyomtatott oldalt tesz ki [2] és ma is élvezettel és tanulsággal olvasható. A miniszter bevezetésében hivatkozik arra, hogy ha tekintetbe veszszük, miszerint a kormánynak harmadfél hónapi hivataloskodása közben emberi erőt felülmúló nehézségekkel, minden pillanatban más oldalról új meg új alakban tornyosuló veszélyekkel, üres kincstárral, fegyver nélkül, a régi szervezet bonyodalmaitól környezve, a külföldön alkalmazott hadsereggel nem rendelkezve, a belföldi katonaság soraiban idegen szellemmel találkozva, ármány, lázadás, pártütés, vallási és nemzetiségi fanatizmus által zaklattatva kellett küzdenie: a képviselők méltá-

[1]Deák beszédei. II. kötet 55. lap.

[2]Papp Dénes: A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban. II. kötet 66. lap.

nyolva az akadályok nagyságát, nem követelendik, hogy a kormány, előkészületek teljes hiányában, egészen kifogástalan adó-rendszert terjeszszen elő, vagyis hogy még békés időben is soha tökéletesen meg nem oldott kérdést ily mostoha viszonyok közt csak félig-meddig is megoldjon.

A miniszter három fejezetre osztja előterjesztéseit, úgymint: *A)* Országos pénzügykezelési kimutatás április u-től június végéig. *B)* Jövedelmi kimutatás és költségvetés 1848. évvégéig. *C)* Előirányzat 1849-re, valamint adóterv.

Munkám tervezete és beosztása nem engedi meg, hogy ez igazán nagyarányú munkálatot még csak kivonatosan is ismertessem; csak néhány mozzanatot említek itt fel. Ez az 1848. és majd az 1849-iki költségvetés főbb tételeinek kimutatásából, valamint azon adónemek megemlítéséből áll, melyek az ország jövedelmeinek alapját képezték volna.

A költségvetés 1848-ra a következőképpen alakult: A rendes jövedelmet 1848. *év* végéig 10 millióra vette fel. Ezzel szemben állottak a következő kiadási tételek: Királyi udvartartás 2,000.000. A nádorispán és udvara 112.000. Miniszterelnök 41.000. Külügyminiszter 49.000. Belügyminisztérium 408.000. Pénzügyminisztérium 408.000. Közmunka- és közlekedésügy 4,412.000. Földmívelés-, ipar- és kereskedelemügy 318.000. Vallás- és közoktatásügy 825.000. Igazságügy 404.000. Hadügy 16,480.000. Nemzetőrség 2,175.000. Ezen tételek mindössze kitettek 28,000.000 frtot, úgy hogy a hiány 18 millióra rúgott, melyet, míg az adóterv elkészül, egyenes rendkívüli ideiglenes adókkal, melyek az odáig adómentes osztályokat terhelték és melyhez még egy rendkívüli pálinkaadó járult, kívánt fedezni a pénzügyminiszter.

Az 1849-iki költségvetés pedig a következőképpen alakult: Udvartartás 3,000.000. Nádorispán és udvara 225.000. Miniszterelnök 35.000. Külügyminiszter 94.000. Megjegyzendő, hogy ez alatt a király személye körüli miniszter értetett. Belügy 817.000. Pénzügy 2,000.000. Közmunka- és közlekedésügy 8,000.000. Földmívelés-, ipar- és kereskedelemügy 1,000.000. Vallás- és közoktatásügy 3,000.000. Igazságügy 800.000. Hadügy 40,000.000. Nemzetőrség 3,350.000. összesen 62 millió.

Emez összegekre megjegyezte a pénzügyminiszter, hogy a kiadásoknak 2/3-ad része a honvédelemre esik, melynél ama döntő szempont jelentkezik, hogy midőn a haza megmen-

téséről van szó, semmi összeg szerfelett nagynak nem tekinthető. De mégis lehetetlen el nem keserednie, hogy különösen a horvát pártütés miatt annyi vér- és pénzáldozatot kell a nemzetnek hoznia. Az odáig megállapítható rendes jövedelmek csakis 16 milliót tettek ki. De már 1849-re elkészült az adótervezet,mely a következő egyenes adókból: föld-, ház-, kereset-, személyi és távolléti adókból állott. Jöttek azután mellékadók, mint bélyegadó, lajstromozási díj, mely a mai jogilleteknek felel meg, továbbá pálinka-, italmérési adó, nemkülönben dohányárulási adó, mely a mai dohánymonopólium útján előállított jövedelmet akarta pótolni. Természetes, hogy ezen adónemek mind a megfelelő törvényjavaslatok kíséretében lettek beterjesztve, a hol az adóalap, tárgyak, kulcs, kivetés és kezelésre vonatkozólag a szükséges intézkedések mind benne foglaltattak. Oly óriási szerves munkálat volt az egész, mely, tekintve az idő rövidségét, a rendelkezésre szolgáló adatok és eszközök fogyatékos voltát, méltán bámulatra ragad.

Ez azonban mind nem volt elég az üdvösségre; mert addig, míg ezen intézkedések testet nyernek, élni is kellett, az államnak szükségeiről is kellett gondoskodni, melyek halasztást nem tűrtek. A mi azért volt nehéz sor, mert, mint már említém, a pénztár jóformán üres volt. Kossuth ezen a bajon úgy segített, mely becsületére vált nemcsak pénzügyi, hanem helyes közgazdasági felfogásának is. Felismerte mihamar azt a viszonyt, a mely a nemzet önálló pénzügye és hitelszervezete közt létezik és ezt egy önálló nemzeti banknak felállításával akarta megoldani, mely nemcsak a kincstár, hanem az ipar és kereskedelem érdekeinek teendett volna szolgálatot.

Az osztrák nemzeti bank hamar megérezte a pecsenyeszagot, érezte, hogy ennek ő fogja a levét meginni és azért Sina György bankárt Pestre küldte, hogy a szükséges pénzösszegeket igen előnyös feltételek mellett rendelkezésre bocsátja, a minek természetesen a bécsi bank szabadalmának elismerése lett volna az ellenértéké.

Kossuth ezt az árt igen magasnak találta. S egy bátor lépéssel a nemzet hazafiságához és áldozatkészségéhez fordult, felszólítván azt, hogy a szükséges ezüst-készletet tegyék le a haza oltárára, hogy a kibocsátandó magyar bankjegyeknek meglegyen a kellő fedezetük, illetve érczalapjuk. E felszólítás nem talált süket fülekre, ki-ki sietett a mi ezüstje volt felaján-

lani, úgy hogy a legrövidebb idő alatt öt milliónál több gyűlt össze. Erre lett kibocsátva 12 millió bankjegy, még pedig részben egy- és kétforintos czímletekben, hogy így a mindennapi forgalom igényeinek is megfeleljen. Az egész kezelése a pesti kereskedelmi bankra bízatott, mely így egy nemzeti bank hivatását teljesíté, egyszersmind gondoskodva, hogy a kereskedelem hitelszükségeinek elég tétessék.

Kossuth tudvalevőleg kevés ideig töltötte be a pénzügyminiszteri tárczát. A szeptemberi nagy válság folytán megvált attól, hogy a nemzeti ellenállást szervezze és a kormányzatnak feje és intézője legyen. Miniszterségéről így ad számot.[1] Beismeri teljes őszinteséggel, miszerint rövid hivataloskodása nagy fogyatkozásokat tüntet fel, melyeket a következőkben ad elő:

»Az államkincstár minden ágában temérdek reformra van szükség. A sóárulási kezelést egészen át kell alakítani. Az álladalmi javak gazdálkodását legnagyobb részben bérrendszerre kell átváltoztatni. A bányászat viszonyaiban gyökeres javításra van szükség. Magának a minisztérium központi gépezetének sokkal pontosabban és gyorsabban kell forogni. A pénzügyi kezelés külső mozgásában még nem minden bonyodalom van egyszerűsítve, nem minden haszontalan költség megkímélve, nem minden visszaélés eltávolítva, nem minden seb orvosolva, nem minden panasz elintézve, nem minden méltányos kívánság teljesítve. Maga az adórendszer, melyet az országgyűlés elé terjeszteni kívánok, nincs minden részletében kellő szabatossággal formulázva, sokat bíz az életre, sokat feltételez a tapasztalásról*, és bevallja, hogy számvetései igen sok tekintetben önkényesek.

Mindezeket és több másokat előadva, akként végzi önvallomását, hogy örülni fog rajta, ha valaki működésében még több hibát fedezend fel és egyszersmind vállalkozni is fog a pénzügyi tárcza vezetésére, melyre nézve lelkes támogatását jó előre kilátásba helyezi.

A pénzügyi tárczának ikertestvére a közgazdasági, mely az 1848-iki törvények értelmében mezőgazdaság, ipar és kereskedelmi minisztérium czímen egy kézben volt összpontosítva. Ennek élén Klauzál Gábor állott. Deáknak kebelbarátja és meg-

[1] Lásd Kossuth Hírlapja. 1. szám.

bízottja, ki, mint láttuk, az 1843-iki országgyűlésen ezekben a kérdésekben szaktekintély volt és a vezetést át is vette, főleg a nemzet anyagi erői kihasználásának és fejlesztésének gondolatával. Közhelyszámba jött és jön gazdasági állapotaink egyoldalúsága, főleg az iparosság hiánya és gyengesége. Az iparosság egyik legnagyobb baja volt, hogy az akkor a czéh-rendszer bilincseiben nyögött, mely különösen a mesterek és segédek közötti viszonyt mérgesítette el. Rögtönözve átmenni a teljes iparszabadságra veszedelmes rázkódtatás nélkül nem lehetett; de Klauzál mindenesetre megtett annyit,[1] hogy egy, a czéhszabályzatot módosító rendeletében a segédeknek szövetkezés! és önkormányzati jogot adott, mely érdekeik védelmét lehetővé tette.

Az anyagi érdekek védelme és előmozdítása a legszorosabb összeköttetésben állott az ország vám- és kereskedelmi politikájával. Az előző kötetben előadtam, hogy a közvélemény ennek a kérdésnek minő nagy súlyt tulajdonított. Tudjuk, hogy az 1844-iki országgyűlésen szenvedélyes jelenetek játszódtak le e miatt, valamint hogy a védegylet eszméje lelkesen karoltatott fel. Azt is elmondtam, hogy e kérdésnél Klauzál Gábor kezében volt a vezérlet letéve és hogy követelte a kereskedelmi forgalom adatait, a mit az osztrák kormány mindig megtagadott. Mint miniszter első dolga volt ezeket megszerezni és közzétenni,[2] melyekből kitűnt, hogy az örökös tartományokból való behozatal 61 milliót, a kivitel 58 milliót tett ki, úgy hogy a mérleg három milliónyi veszteséget tüntetett fel, oly állapot, mely az akkori tőkeszegény országban eléggé aggasztó jelenségnek volt mondható. Tudvalevő az is, hogy a kereskedelmi politika és különösen a vámtarifa megállapítása előbb a felségjogokhoz tartozott, melybe a törvényhozás de facto nem avatkozott, az egészet az udvari kamara csinálta. Ez 1848-ban megszűnt, az egész jogkör visszaszállott és ebből folyólag tartotta meg Klauzál expozéját egy nagy beszédben augusztus 29-én.

Klauzál e beszédben újólag és leghatározottabban elítélte az ancien regime vámpolitikáját, mely mellett hazánknak sem földmívelése, sem ipara és kereskedelme nem fejlődhetett, a minek következtében nemzeti vagyonosság eléréséről szó sem

[1] Lásd »Pesti Hírlap« 1848. 80., 81. szám.
[2] Lásd »Pesti Hírlap« 1848. 42. szám.

lehetett. Nem létezett a világnak oly gyarmata, mely nyomasztóbb viszonyok terhe alatt nyögött volna. Az osztrák kormány kérész tül vitte azt, hogy hazánk iparossága nem fejlődhetett és ezzel Magyarországot az örökös tartományok gyárai számára kész piaczczá tette; míg másrészt nyers terményeinket a lehető legolcsóbban szerezte be. Sőt azt a külkereskedést is, mely számunkra a külföldről hozott árúkat közvetítette, Bécsben és Triesztben összpontosította, úgy hogy a robotolás az örökös tartományok számára ezen a czímen is folyt. Klauzál a maga részéről szükségesnek látta az osztrák minisztériummal bizonyos visszásságok azonnali megszüntetése végett levelezésbe lépni; de még arra sem lett méltatva, hogy választ nyerjen.

A vámpolitikára vonatkozólag határozottan kijelentette, hogy a védvámrendszer híve, mert csakis ez által véli elérhetőnek, hogy az ország ipara fejlődhessék, megizmosodjék. Hangsúlyozza, hogy az ország kereskedelmi mérlege 1846-ban majdnem három millió forintnyi szenvedő állapotot tesz ki, a mi azt jelenti, hogy kevesebbet kaptunk a kivitt termesztvényekért, mint a behozott készítményekért. A szenvedő mérleg azonban jóval nagyobb, miután a vámtételek nem tudják kellő módon kifejezésre juttatni az árú értékét, illetve annak piaczi árát. Ezen szenvedő állapot okozza azt, hogy oly kevés készpénzzel rendelkezünk, mert az az egyenleg kielégítése végett kiszivárog az országból. Oly állapot ez,· melynek káros voltát magyarázni felesleges.

Mindennek daczára nem akar vámháborút Ausztriával, inkább a békés kiegyenlítés terére kész lépni. Erre vonatkozólag fel is szólította az osztrák kormányt, hogy az általa kiküldött biztosokkal jöjjenek össze és a két ország közötti vámszabályzatra vonatkozó szerződés előmunkálataihoz fogjanak hozzá.

Erre a felhívásra válasz idáig nem érkezett, daczára, hogy az is értésére lett adva az osztrák kormánynak, hogy ennek a kérdésnek megoldása tovább nem halasztható, miután a halogatás nagy anyagi károsodással jár. A dolgok ezen állásában a miniszter felhatalmazást kér a háztól arra, hogy ne csak az örökös tartományokkal, hanem más országokkal szemben is megtegye a lépéseket kereskedelmi szerződések megkötésére. A vámpolitika, mely e szerződések alapját képezendi, védvámos jelleggel fog bírni, de azért szomszédai irányában az ország

méltányos kíván lenni. Ezt bizonyos tekintetben az ország földrajzi helyzete is megköveteli, mely nyílt fekvésénél fogva megkönnyíti a csempészkedést, a mi a magas vámok mellett előnyös műveletnek tekinthető. Egyelőre nem kíván többet mondani, a majdan bekövetkezendő előterjesztések fonalán lesz alkalma a törvényhozásnak az akciót illetőleg magának tiszta képet alkotni.

A kormányzati tevékenység legfontosabb része a hon* védelem szervezése volt.

Fontos volt részben azért, mert mindenki belátta, hogy nemzeti hadsereg nélkül az állami szervezet csonka maradt volna, másrészt azért, mert hasonlóképpen mindenki sejtelemszerűleg érezte, hogy az 1848-iki törvényeket fegyverrel kellend megvédeni. Előre kell bocsátanom, hogy az előadandó tárgy, természeténél fogva, két részre oszlik, a minek következtében itt csakis az első rész vázolására szorítkozom. A határvonalat a kettő között az uralkodóházzal való szakítás mozzanata képezte, mely lényegesen más jelleggel ruházza fel az 1848-iki magyar kormány katonai politikáját és intézkedéseit, mint a szoros értelemben vett szabadságharcz nagy honvédelmi akció* ját. Más helyzet, más elvek, sőt mondhatni más személyek azok, kik mindegyik esetben ennek a tárczának vezetésére döntő természetű befolyást gyakorolnak. Itt tehát mintegy az első fel· vonás tartalmával kívánok foglalkozni.

A hadügyi kormányzat élére Mészáros Lázár, az Olaszországban állomásozó 5-ik, Károly Albert szárd király nevét viselő huszárezred ezredese lett kinevezve. Ha valakiről el lehet mondani, hogy Pilátusként jött bele a krédóba, úgy ez Mészárosra csakugyan ráillik. Kossuth annak alapján hozta javaslatba, mert a »Pesti Hirlap« előfizetői közé tartozott, s az Akadémia is tagjának választotta, tehát magyar érzelmei föltételeztettek. 0 maga az újságokból értesült; mikor e hírt vette, a lap kiesett kezéből. Nem is igen sietett helyét elfoglalni, majdnem két hónapig húzta-halasztotta a hazajövetelét, abban a reményben, hogy talán elmúlik tőle a keserű pohár. Azt hitte, hogy az ország talán lemond a hadügyi kormányzat önállósításáról. Csakis mikor már nem tudta sorsát kikerülni, nagynehezen szánta rá magát, hogy tövises pályájára rálépjen.

A mint ezekből látszik, ő teljesen homo novus volt a közélet terén, nem úgy, mint társai, kik már régen szereplő és isme-

retes egyének voltak a közönség előtt. Ennek folytán szükséges lesz vele bővebben megismerkednünk. Ha nem is szellemi tartalmánál, de körülményeinél fogva a szabadságharcz egyik legérdekesebb emberének minősíthetjük, a kiben a viszonyokban rejlő különlegességek és ellentétek élesen kidomborodva kifejezésre jutnak, úgy hogy személyiségének és pályafutásának megismerése önmagában is elégséges lenne a szabadságharcz legfontosabb problémái átértésére.

Igen jellemzően ráragadt a *koficz* név, melyet ő első beszédei alkalmából hozott forgalomba. Síriratát is még életében elkészítette, mely azt a fogalmat szabatosabban körülírva kifejezi. Ez az epitaphium következőképpen hangzott:

Intus qui est, fűit Lazarus,
Pauper sicut ei Patronus
Hungarus. Mészáros natus.

Az a kissé komikus vonás, melyet az említett idézetek képviselnek, valahogy félre ne vezessen bennünket Mészáros értékét illetőleg. Nemesebb, jellemesebb ember nem létezett annak a dicső korszaknak nagy alakjai között; senki sem volt, ki hazaszeretetben, kötelességérzetben, áldozatkészségben felülmúlta volna; senki, a ki előzményeit tekintve, annyit koczkáztatott volna, mint éppen ő, ki ama vészthozó áramlatokba, mint láttuk, maga sem tudta, hogy miként lett belesodorva. A maga részéről csak veszthetett és nem nyerhetett, a mit legjobban bizonyít többi katona baj társainak viselkedése, kik vagy nem akartak a nemzeti ügyről semmit sem tudni, mint például Lamberg, Gyulay, Benedek, vagy ha igen, mihelyt szorult a kapcza, egyszerűen kereket oldottak, mint a hogy ez Nádosyval, Ott ingerrel és Melczerrel történt, kik pedig a hadügyminisztériumban alkalmaztattak. Mészáros véges-végig kitartott, remény, bizalom és igazi kedv nélkül, mert ezt kívánta a becsület, a fogadalom szentsége.

Egy alkalommal stoikus nyugalommal úgy nyilatkozott saját helyzetét illetőleg, hogy mielőtt visszatért hazájába, el volt arra készülve, hogy ki lesz annak téve, hogy ötven éves becsületessége füstbe menjen.

Emlékirataiban is elmondja, hogy 34 évi szolgálat után, minden pártfogolás nélkül, ezredességig vitte. Neve és jelleme jóhírben állott, ellensége nem volt, még az olaszok részéről is

rokonszenvben részesült. Az öreg Radetzky nagyon szerette,, száműzetése korában is akart rajta segíteni. Ezt a rokonszenvet csakugyan teljes mértékben megérdemelte. Nemcsak kiválóan jellemes, hanem müveit és olvasott ember is volt. E mellett bizonyos száraz humornak volt birtokában, mely megnyilatkozott beszédeiben, irataiban is, és mely nagy mérvben megsegítette őt abban, hogy habár állásának óriási nehézségeivel nem tudott is sikerrel megküzdeni, de legalább szégyent nem vallott és egészben inkább használt, mint ártott.

Az öreg hiba két mozzanatra vezethető vissza. Az egyik az, hogy bátorsága, hidegvére, sőt halálmegvetése daczára semmiféle vezéri képessége nem volt, valamint hogy szervezőnek sem született, habár jó adag gyakorlati érzékkel bírt. A másik pedig az, hogy minden hazafisága és nemzeti érzése mellett katonai felfogásban teljesen osztrák maradt, ki nemcsak a hadsereg szellemében, hanem még a külsőségekben is, mint például a frakknak, az úgynevezett fecskefarknak, mely akkoron az egyenruhát képezte, megtartásában is előnyt látott; holott egy évre rá az osztrákok is felhagytak vele, az első pedig, a ki ezt cselekedte, maga Radetzky volt. Egy ismert német író, Hackländer, ki akkor az »Allgemeine Zeitung* levelezője volt az olasz táborban, már a magyar gránátosokról beszéli,' hogy *Waffenrockot* és nem frakkot viseltek.[1]

Mészáros egyénisége mindenesetre olyan volt, mely az ellentéteket inkább kiegyenlíteni, mint élesíteni törekedett; általában mindent elkövetett arra, hogy kollégájával, az osztrák hadügyminiszterrel jó viszonyban álljon. A mondottakból látható és később még jobban ki fog tűnni, hogy ezen törekvésében a czélon túl nem lőtt, nemcsak, hanem inkább innen maradt.

Az a közjogi rend, mely a hadseregre vonatkozólag létrejött, az 1848. évi III. törvényczikkben, valamint ebből folyólag a korona által kibocsátott rendeletekben található fel. Ezzel kell tehát röviden megismerkednünk.

Az 1848. évi III. törvényczikk, mely a magyar felelős minisztériumot megalkotta, 6. szakaszában kimondotta, miszerint katonai és minden honvédelmi tárgyakban ő Felsége a végrehajtó hatalmat ezután kizárólag a magyar minisztérium útján fogja gyakorolni.

[1] Bilder aus dem Soldatcnleben im Kriege. I. kötet 24. lap.

A 8. szakasz szerint a hadseregnek az ország határán kívül való alkalmazását, nemkülönben a katonai hivatalokra való kinevezéseket ő Felsége a saját személye körüli miniszter ellenjegyzése által fogja eszközölni.

Azok a rendeletek, melyekről szólottám, az életbe léptetés czéljából ezeket az intézkedéseket tartalmazzák. Négy ilyen rendelet, illetve kézirat látott napvilágot, mindegyik május 7-ről keltezve. Az egyik István főherczeghez volt intézve, melyben a három másik tartalmáról értesíttetik; a másik Mészároshoz, melyben magyarországi hadügyminiszterré neveztetik ki; a harmadik a parancsnokló négy tábornokhoz: Ledererhez Budapesten, Pirethez Temesváron, Hrabovszkyhoz Eszéken, Jellachichhoz Zágrábban, melyben értesíttetnek, hogy ezután a magyar hadügyminiszter alá vannak helyezve, parancsokat attól nyernek és hivatalos jelentéseiket oda tartoznak intézni; a negyedik talán a legfontosabb, az osztrák hadügyminiszternek, gróf Latoumak szólott. Ez utóbbiban elrendeltetik, hogy tekintettel egyrészt a hadsereg összigazgatásának összefüggésére, másrészt a fejedelem által szentesített III. törvényczikk rendelkezéseire, a mennyiben ezek az összhadseregre, különösen pedig a Magyarországon kívül elhelyezett magyar csapatokra vonatkoznak, az osztrák hadügyminiszter tegye magát a magyar minisztériummal, illetve a felelős magyar hadügyminiszterrel érintkezésbe, annyival is inkább, mert ezután ezek is a magyar katonai igazgatásra nézve a magyar kormány alatt állanak. Miután azonban az összhang czéljából szükség van arra, hogy az osztrák hadügyminisztérium értesüléssel bírjon a magyar kormány intézkedéseiről, ennek következtében István nádor-ispán fel lett szólítva arra, hogy a mennyiben az említett rendelkezések közvetve az összmonarchia hadseregét is érintik, ezekre nézve tegye magát az osztrák hadügyminiszterrel is érintkezésbe, a kiadott rendeletek vele pedig utólagosan közöltessenek.

Ezek a rendeletek később is megerősítést nyertek, illetve a magyar hadügyminiszter jogköre kiterjesztetett, szabatosíttatott. így ki lett adva egy legfelsőbb kézirat Puchnerhez, az erdélyi főparancsnokhoz, május 29-ről, melyben hasonlóképpen a magyar kormány alá rendeltetik. Június 10-én Mészáros is vett egy kéziratot. Ebben világosan megparancsoltatik, hogy a Magyarországban és kapcsolt részeiben levő összes főparancs-

nokságokat értesítse, miszerint az osztrák hadügyminiszter hatásköre rájok ki nem terjed és hogy mindazon rendeletek és utasítások, melyek eddig a Hofkriegsrathtól mentek hozzájok, ezután a magyar hadügyminiszter útján fognak velük közöltetni. Ugyancsak Latour is, e napról keltezve, értesíttetett ez okmány tartalmáról.

Egy utolsó kézirat június 15-éről szól, melyben a magyar hadügyminiszter illetékessége a katonai állások, tábornokok, fő- és alantas tisztek kinevezésénél határozottan kimondatik.

A mi ezen kéziratoknak közjogi oldalát illeti, ott a magyar kormányférfiak részéről, kik ezeket Ferdinándtól kieszközölték, öreg hiba történt. Daczára annak, hogy az 1848. évi III. t.-czikk világosan elrendeli, hogy a koronának minden cselekménye miniszterek által ellen jegyeztessék, e kéziratoknál ily ellenjegyzés hiányzik. Terheli e hiba Batthyányi, mert ő volt a szerző; ő ezt azért tette, mert azt akarta, hogy azok mint a koronának önkéntes és nem a magyar kormányférfiak által sugalmazott megnyilatkozásai szerepeljenek. Semmiesetre sem a felelősség kikerülése volt a rúgó, annyival inkább, mert a bennök kifejezett politikát az országgyűlés csak helyeselhette. De azért e mulasztásból veszedelmes előzetes eset származott, mert később ama hírhedt kézirat, melyben Lamberg teljhatalmú királyi biztossá kineveztetik, szintén nem volt ellen jegyezve. Midőn Pulszky e miatt szemrehányást tett Latour hadügyminiszternek és figyelmeztette a veszélyekre, melyek bekövetkeznek, ő azzal vágott vissza, hogy azon kéziratok, melyek magyar érdekben közzé lettek téve, szintén ebben a hibában leiedzettek.

Áttérve ez intézkedések érdemére, konstatálni kell, miszerint általok az önálló magyar hadsereg nem lett felállítva, az annyira dédelgetett hadsereg nem szakíttatott ketté. Nemcsak, hanem az intézmény egészen megmaradt régi állapotában és állagában s ezzel a túlzott udvari és katonai felfogásoknak teljes mértékben elég lett téve. A közösségnek még kérdése sem lett felvetve, annál kevésbbé megoldva. Ha erre vonatkozólag mérték gyanánt elfogadjuk az 1867. évi XII. törvényczikk rendelkezéseit, akkor látni fogjuk, hogy a hadsereg közjogi és politikai jellegének nagy problémája egyszerűen megoldatlan maradt. így, hogy többet ne említsek, nem

történt intézkedés a hadúri felségjogokra, nem a védrendszerre, az újonczjutalék összegére, a szolgálati időtartamra, a költségek számarányára nézve, általában a két állam jogviszonyainak kérdése megoldatlan maradt. Az egész csak egy ideiglenes *modus vivendit* képviselt. Erre vonatkozólag többet lesz alkalmam mondani, midőn az országgyűlés tárgyalásait fogom ismertetni.

A két kormány hatáskörének megállapításánál is, rebus sic stantibus, sem szervezeti, sem elvi szempontok nem voltak irányadók, hanem a tényleges, konkrét elhelyezési viszonyok. Ezt úgy kell érteni, hogy az Ausztriában álló csapatok az osztrák, a Magyarországon levők pedig a magyar miniszterek parancsai alá lettek helyezve, a mint az új rend találta őket. Az ordre de batailles szerint Ausztriában voltak, különösen Radetzkynél magyar ezredek szolgálattétel végett, ellenben nálunk osztrák csapatok; és bár ki lett mondva elvben, hogy a magyar ezredeket haza kell hozni, de az olasz seregre nézve kivétel történt. Nemcsak hogy nem hivattak vissza, hanem ki is egészíttettek újonczok küldése által. Mikor ez az országgyűlésen az ellenzék részéről szóba hozatott, ezen intézkedés azzal indokoltatott, hogy a fenyegető horvát lázongással szemben ezen csapatokat Jellachich ellen kell alkalmazni.

A nemzet abban a hitben élt, hogy a fejedelem esküje, a hadseregnek, még a nálunk állomásozó osztrák ezredeknek is az alkotmányra való felesketése, valamint a két hadügyminiszter területi illetékességének megállapítása egészen elegendő lesz a tisztességes megélhetésre, addig, míg a végleges rendezés megejtetik.

Konstatálni lehet, hogy ezen két életű állapot keresztülvitele kezdetben mi nehézséget sem okozott. Akármilyen kifogást lehet tenni a közös gazdálkodások ellen, de azt nem, hogy ez nálunk zavart csinált volna.

A zavarok, a válságok abból származtak, a mire Mészáros a maga katonás egyszerűségével és őszinteségével rámutatott,[1] hogy t. i. az osztrák minisztérium, ahol csak tudott, ellenzékeskedett. Tette ezt például a magasabb tisztek áttételénél, fölcserélésénél és előléptetésénél. Ily módon kezdődtek a

[1]Emlékiratai.

súrlódások a bécsi és pesti hadügyminisztérium között, — még oly ügyeknél is, melyek a törvény végrehajtásából származtak. *A becsületes és együgyü pesti hadügyminiszter érezett és tapasztalt valamit, a mit még magának sem mert bevallani, annál kevésbbé kimondani.*

Csakhogy ezek nem folytak sem az 1848-110 törvények tartalmából, sem abból, hogy két hadügyminiszter működött. Mindaddig, míg a reakczió aknamunkáját előbb, — nyüt fellépését később meg nem kezdette, a két miniszter között nem támadtak összeütközések, sőt egymásnak segítettek is. Gelich írja:[1] a két minisztérium közt valóságos csereüzlet jött létre, hadi készletekre és felszerelési tárgyakra nézve. Latour átírt Mészárosnak, hogy miután a magyar várakban a szükségen felül 3600 kétfontos gránát és 20.000 darab hatfontos ágyúgolyó van, engedje ezt át Olmütz számára, a szállítási bért megfizetik. Viszont ők átengednek egy millió töltényt, 400 puskaagyat és 600 puska-kakast.

Nem hiányoztak osztrák részről a buzdítások sem a magyar csapatok számára. Mikor a 34-ik magyar gyalogezred hazatért az alvidékre menendő, a galicziai főparancsnok, báró Hammerstein tábornok szemlét tartott felette és beszédet intézett hozzá, melyben figyelmeztette, hogy a lázadó szerbek és horvátok ellen oly vitézül harczoljanak, mint az előbbi háborúkban.[2]

Ugyancsak a 60. számú Wasa-gyalogezred is megkapta a parancsot, hogy hazainduljon. A tulajdonos mindent elkövetett, hogy ezt megakadályozza. Latour hadügyminiszter azonban a parancs foganatosítását rendelte el.

Egy katonai küldöttségnek, mely ez ügyben nála tisztelgett, azt felelte, hogy az ezred Magyarországon is a *császárt szolgálja,* éppen azért engedelmeskedni kell.[3]

Imént említettem, hogy[7] míg a magyar ezredek egy része Olaszországban maradt, viszont osztrák ezredek nálunk voltak elhelyezve és így mindkét esetben nem az illetékes hadügyi kormány alá helyezve. De ez a tény a csapatok harczképességét, kötelességeik teljesítését nem akadályozta. Ismeretes, hogy

1Magyarország függetlenségi harcza. I. kötet 96. lap.
[2]Gelich: Idézett munka. I. kötet 144. lap.
[3]Gelich: Ugyanott. I. kötet 37. lap.

Radetzky fényes győzelmeit legnagyobbrészt magyar katonáinak köszönhette. Viszont például a Schwarzenberg dzsidás-ezred az alvidéken mindaddig, míg ellenkező utasítást nem kapott, tündöklő bátorsággal harczolt a lázadók ellen. De ha még fel is lehetett tételezni, hogy ezen állapot továbbra is fenn fog állani és a nem magyar csapatokra a hadjárat egész tartama alatt lehet számítani, még akkor is kitűnt a haderő elégtelensége. Úgy hogy annak szaporítása égető szükség gyanánt jelentkezett. Valamint első sorban a magyar hadügyi kormányt is szervezni, felállítani kellett, hogy meglegyen a hivatott közeg a teendők ellátására.

Említettem már előbb, hogy Mészáros hazajövetele menynyire húzódott, a minek következtében az elnök-miniszter, maga Batthyány vette kezébe a dolgokat és minisztériumában fel is állított egy osztályt, mely a szükséges rendszabályokat foganatosítsa. Ezt az osztályt nemzetőri, illetve haditanácsnak nevezték, egy magasabb törzstiszt állott az élén és eleinte az összes katonaügyek alá tartoztak. Később azután feloszlott és az egész anyag annak rendje szerint a hadügyminisztérium hatáskörébe utaltatott át.

Mikor Mészáros megérkezett, azonnal szervezte is minisztériumát, mely egy államtitkárból és hét osztályból állott. A mint a feladatok szaporodtak, növekedett a minisztérium személyzete is.

Minthogy a kormányzat feladata első sorban a létező törvények végrehajtása volt, kötelességévé vált a hadügyminiszternek a nemzetőrségről szóló 1848. évi XII. t.-czikknek végrehajtása. A ki az akkori kor történetét ismeri, különösen Francziaországét, mely intézményeivel és tanulságaival más országokra nézve minta gyanánt szerepelt, tudja azt, hogy a nemzeti őrsereg az alkotmányos szabadság biztosítékának tekintetett. Két eszme jutott benne kifejezésre: az egyik az általános védkötelezettség mozzanata, mely akkor kivételszámba ment; a másik, hogy a katonaságnak a polgári szabadság és jogállam nagy követelményeitől való teljes elzárkózásával szemben és ennek ellentétéül az 1848-iki termékeny áramlat a nemzeti élet talajából hozta létre a polgárkatonaságot: a nemzetőrséget. Nálunk is megragadták ezen eszmék a közvéleményt, úgy hogy az intézmény felállítása az országban rövid idő alatt nagy méreteket öltött.

A legrövidebb idő alatt 116 gyalog-zászlóalj és 96 lovas-század lett szervezve. Minthogy azonban ezek legnagyobbrészt csak helyi szolgálatra voltak alkalmazhatók, habár sokan közülök az alvidéki táborba vonultak és ott helyöket derekasan be is töltötték, — ily módon szükségesnek mutatkozott oly csapatok felállításáról gondoskodni, melyek már szervezetüknél fogva egy rendes hadjárat nagyobbmérvű igényeinek is meg tudjanak felelni. Ebből az exigencziából keletkezett az oly nagy' hírre vergődött halhatatlan honvédség, a Kossuth által oly helyesen névtelen hősöknek nevezett intézmény létesítése, önkéntes toborzás útján, három évi szolgálati kötelezettséggel, egyelőre tíz zászlóalj felállítása rendeltetett el.

Ezek közül az elsőnek toborzási helye Pest, a másodiké szintén, a harmadiké Szeged, a negyediké Pozsony, az ötödiké Győr, a hatodiké Veszprém, a hetediké Szombathely, a nyolczadiké Pécs, a kilenczediké Kassa, a tizediké Debreczen volt. Az értelmiség, különösen az ifjúság tódult a zászlók alá, úgy hogy méltán azt lehetett mondani, hogy az ország virága, színejava volt bennük képviselve. Egyenruhájuk barna posztóból készült, annak folytán, mert az osztrák hadi kormánytól ily színű nagyobb mennyiségű posztó lett átvéve. A harmadik és kilenczedik zászlóalj föveg gyanánt veres sapkát kapott, a mi a két kiváló és az ellenségtől rettegett zászlóaljnak tündöklő jelzőjeként szolgált a szabadságharcz egész folyama alatt. Sokkal nagyobb bajt okozott a fegyver beszerzésének kérdése, miután ily gyárak felett az ország nem rendelkezett. A külföldhöz kellett tehát fordulni; porosz és belga gyárakban történtek a megrendelések. Ez azonban csak eleinte történt, mert később az osztrák kormány e fegyverszállítmányokat egyszerűen lefoglalta.

Ennyi az, mit egyelőre a hadügyi téren kifejtett tevékenységről szólhatok. Az országgyűlés tárgyalásainak alkalmából fogok kitérjeszkedni a kormány katonai törvényjavaslataira, miután ezek, a mint mondani szokták, a nagy politika kérdéseivel vannak elválaszthatlan összefüggésben és főleg ebből a szempontból méltatandók.

A második fontos feladat az ország integritásának helyreállításából állott. Itt első sorban a Partium, valamint Erdély jött tekintetbe. Az előző kötetben már megemlékeztem a

Partiumnak nevezett részekről, melyek Kraszna, Zaránd és Közép-Szolnok vármegyék, Kővár vidéke és Zilah városából állottak, melyeknek visszakapcsolását már az 1836, évi XXI. t.-czikk rendelte el. A törvény nem lett végrehajtva az ancien regime kormányának passzív ellenállása folytán, mely mindent elkövetett arra, hogy az állami és nemzeti egység ügye hátramaradást szenvedjen. Megemlékeztem arról is, hogy az 1847/48-iki országgyűlésen Kossuth egyik legfényesebb szónoklatát éppen e kérdésben tartotta. Mi sem mutatja jobban azt a rendkívüli óvatosságot és tapintatot, melyet az országgyűlés minden kényes kérdésben tanúsított, mert daczára, hogy már létezett egy törvény a részek visszakapcsolásáról, 1848-ban újra meghozta a VI. törvényczikket, mely azt újonnan kimondotta. A végrehajtással [1] Wesselényi Miklós és boldogult édes atyám, Beöthy Ödön, lettek megbízva, és az elég gyorsan foganatosíttatott.

Nehezebb és nagyobb feladat volt az Uniónak, vagyis az erdélyi nagyfejedelemséggel, a Királyhágón túli országrészszel való egyesülésnek megvalósítása. Erdély tudvalevőleg a mohácsi vész után szakadt el az anyaország kebléről. Teljes közjogi és politikai különállással, törvényhozási és kormányzati autonómiával bírt. Ennek a különállásnak fenntartása a hagyományos osztrák politikának egyik sarktétele volt, melynek például II. Lipót is 1791-ben egy, Rali tábornokhoz, Erdély főparancsnokához írt levelében kifejezést adott.[2] A czélzat világos volt, a két testvérhaza egyesítése a magyar államiságnak oly erőt adott volna, melylyel megbirkózni a lehetetlenséggel lett volna határos.

így fogták ezt fel a magyar állameszme hívei is, a mint ezt a felfogást jól fejezte ki az akkor keletkezett Unió-dal is, melynek egyik pontja imigyen hangzott:

Itt a zászló kezeinkben.
Egy kívánat lengeti,
Legyen egy a két hazából,
Vész így meg nem döntheti !

[1]Lásd » Pesti Hirlap«, 1848. 39. szám.

[2]Jancsó Benedek: A román nemzetiségi törekvések története. II. kötet 486. lap.

Így ír Petőfi Sándor,[1] a ki szerint:

Az idő eljött, bár nem hamar.
De nem is későn, még midőn
A szent imádság meghallgatva lón.
Midőn *egygyé* lett mind a két magyar !
Ki eddig a porban hevertél,
Légy üdvözölve kebelünkön, Erdély !

Jöhetsz most már, jöhetsz vihar.
Nem rettegjük már haragod:
Két ország egygyé olvadott.
Kétélű kard lett a magyar,
Mely jobbra is vág, balra is vág
És jobbra-balra majd érzik csapását.

Ugyanezt az eszmét fejezte ki Pázmándy Dénes az országgyűlés alsóházában július 10-én, midőn az eddigi két magyar haza képviselőit üdvözlé, mondva, hogy a Magyar- és testvériesen velünk egyesült Erdélyország összes népének szabadon választott követei ülnek itt, a minek következtében oly hatalom van kezeinkbe letéve, melylyel soha még törvényhozás nem bírt. A mi intésünkre a népek milliói felkelnek, úgy hogy ily erő felett rendelkezve, lehetetlen, hogy az országot a maga épségében, a nemzetet szabadságaiban fenntartani ne lehessen.

Erdély kormányzata az Unió előtt két testületre volt bízva. Az egyik a kormányzóság, a gubemium, melynek élén a Hunyadiak nagynevű történetírója, gróf Teleki József állott. Ez azonban inkább közigazgatási közegként szerepelt, míg a nagy politikát a Bécsben székelő kanczellária csinálta, melynek feje a már az előző kötetben említett nagyeszű és nagyerélyű Jósika Samu volt, a ki, mint tudjuk, bár jóhiszeműen, állást foglalt az 1848-iki alkotások ellen és ennek következtében mindent elkövetett az egyesülés megakadályozására. Úgy csinálta dolgát, hogy erős pártot gyűjtött, melynek tagjai a kormány hivatalnokai, a főispánok és az úgynevezett konzervatív elemek voltak, kiket egyéni érdekük a létező állapotok fenntartására utalt.

Ehhez járultak a szászok, kik két okból voltak az Unió ellen: egyrészt, hogy középkori kiváltságos állásukat megtartsák;

[1] Lásd «Pesti Hírlap» 1848. 78. szám.

másrészt nemzetiségi szükkeblűségből, mely a magyarság terjeszkedését irigységgel és féltékenységgel kisérte. Megkezdték tehát az akcziót, melynek egyik tünete volt Nagy-Szebenben a fekete-sárga zászló kitűzése, valamint a Gotterhalte éneklése. Istennek hála, léteztek ugyan közöttük is dicséretes kivételek, kiknek nevét kegyelettel említjük és őrizzük meg. Gross Károly, Kurz Antal, Roth Illés voltak az érdemesek. Roth Illés volt az egyedüli szász képviselő, ki elment az országgyűléssel 1849-ben Debreczenbe. Kurz plane a honvédek közé lépett be. Gross honn maradt, de híven szolgálta a nemzet ügyét véges-végig.

Fel lett bujtatva az oláhság is, melyről mindjárt külön szólandok. Részben azért, mert az adott viszonyok közt ennek politikai szereplése jelentőséggel nem bírt, miután, mint tudvalevő, Erdélynek alkotmánya három nemzetet: a székelyt, szászt és magyart, négy vallásfelekezetet: katholikust, helvét és ágostai hitvallású protestánst és unitáriust ismert. Az oláhok sem mint nemzet, sem mint vallásfelekezet befolyást nem gyakoroltak. Továbbá részben azért, mert műveleteik később kezdődtek, mikor már a fegyverek eldördültek. Habár itt is nem a vitézség, de rablás, gyilkosság és gyújtogatás által tűntek ki, Hóra és Kloska borzalmainak második kiadása gyanánt.

De ezek az izgatások hatástalanoknak bizonyultak az Unió barátjai lelkesedésével és túlsúlyával szemben. A kormányzó, gróf Teleki József, szívvel-lélekkel az egyesülés híve volt, a ki a maga részéről mindent megtett, hogy a hivatalos kényszer ne alkalmaztassék. össze is lett híva az országgyűlés, még pedig a nemzeti eszme győzelmes irányzatának hatása alatt, melylyel szemben a reakczió sem mert nyíltan fellépni.

Az országgyűlés megnyitása királyi meghívó alapján történt. Már akkor az 1848-iki törvények szentesítve voltak és a magyar kormány működött. Jósika is előbb lemondott, úgy hogy a királyi propozicziók első pontja éppen a megüresült kanczellári állásra való kijelölést is tartalmazta. Míg a harmadik tárgy az Unió feletti határozathozatalra vonatkozott. Igaz, hogy a propozicziók ilyetén sorozása kissé gyanúsan festett, mert a kanczellári állás az egyesítés folytán feleslegessé vált, az egyesülés pedig maga harmadik helyre jutott, holott fontosságánál fogva az első hely illette volna meg.

A választások megindultak és az egész országban az egyesülési eszme teljes győzelmével végződtek, úgy hogy az országgyűlésen annak hívei oly többséggel rendelkeztek, melylyel szemben minden ellenállás megtörött. Az országgyűlést, mint királyi biztos, az erdélyi hadparancsnok, Puchner nyitotta meg, kivel később a háború terén találkozandunk, hol Bemmel szemben egyik vereséget a másik után szenvedte.

Az országgyűlés tagjain kívül is, a ki csak szerét tehette, mind elment Kolozsvárra, úgy hogy az egész egy nagy nemzeti gyűlés színezetével bírt. Az ezrekre menő sokaság hazafias dalok éneklése mellett, a zászlókon *Unió vagy halál* felírás alatt járta be az utczákat, oly lelkesedést támasztva, mely mindent magával sodort.

Az országgyűlési tárgyalások sorrendje szerint előbb úgynevezett nemzeti gyűlés tartatott. Ebben a magyarok és székelyek feltétlenül, a szászok pedig feltételesen voltak hajlandók az Uniót elfogadni. Midőn másnap az országos ülés kezdődött, az ősz világtalan Wesselényi Miklós, az Unió első bajnoka és hirdetője emelkedett szólásra, indítványozva, hogy a királyi előadások harmadik pontja tárgyaltassék először. Elmondá azután, hogy az Unió üdvös voltát bizonyítani felesleges. Nem is akarja a drága időt hosszas beszéddel vesztegetni. De annyit talán szabad mondania, miképpen boldognak érzi magát, hogy neki jutott osztályrészül a szerencse, miszerint oly magasztos ügyben, melyért fiatal korának első éveitől kezdve küzdött, melyért annyit szenvedett, ő lehet az, a ki győzelemre emelheti végre a diadalmas lobogót. E szent lobogó alatt hívja fel a rendeket, mondják ki egy szívvel és lélekkel, hogy nekik Unió kell az 1848; VII. törvényczikk szerint.

E szavakra zendült meg a teremben a lelkes **Unió, Unió** kiáltás, mely kihatott az utczákra, hol egymás hátán szorongott a nép, hogy ott ezrektől és ezrektől visszhangozva, mennydörgésszerű morajjal nyilvánítsa a százados óhaj teljesültét.

Az általános örömben a szászok és oláhok is résztvettek. Felállott a brassói követ, Roth Ágoston, ki elmondá, hogy miután látja, hogy a nemes magyar és székely nemzet Erdélynek Magyarországgal való egyesülését a legihletettebb egyetértéssel

és ünnepélyesen leghőbb nemzeti óhajtásnak nyilvánította, továbbá megfontolva azt, hogy az Unió törvényjavaslata csakis ő Felsége, urunk és királyunk legfelsőbb akaratának hozzájárulásával emelkedhetik törvényerőre, végre tekintetbe véve azt is, hogy Erdély úgy jogilag, mint tényleg a szent korona tagja, az Uniót küldői nevében is pártolja. Az összes szász követek erre fölemelkedtek helyeikről és csatlakozásukat jelentették ki. Ugyanezt cselekedte Lemény is, az években és érdemekben megőszült egyesült oláh katholikus püspök,aki az egyik szász követ, Schmidt kíséretében le is ment a sokaság közé, megáldva az egyesülést, mire a lelkes tömeg mindkettőt vállaikra kapta és örömrivalgással vitte őket körül.

Ezek után az elnök kimondotta, hogy az Uniót a rendek egyértelmüleg elfogadták. Az ezen végzésből eredő törvényjavaslat a három nemzet pecsétjével ellátva, két erre megválasztott követ, Pálfy János és Weér Farkas által, kik mindketten a nemzeti párt kiváló tagjai voltak, szentesítés végett Innsbruckba vitetett, a hová Ferdinánd a bécsi zavargások miatt menekült. A szentesítés június n-én minden akadály nélkül megtörtént és így a két haza háromszázéves szétválás után egyesült.

Mintha a derült jövendő kilátásainak mindjárt el kellett volna homályosulnia, komor felhők gyanánt ugyanekkor két küldöttség is jelent meg Innsbruckban: egy szász és egy oláh, melyek arra törekedtek, hogy a törvény javaslat szentesítését megakadályozzák. Elkéstek vele, mert a szentesítés megtörtént. A királyi válaszok,[1] melyek e küldöttségeknek adattak, elég korrektek voltak; mert abban az időben még szükség volt reánk és így a reakczió nem merte álarczát levetni. De kéz alatt megkezdődött az aknamunka, mely csak az első alkalomra várt, hogy megindítsa azt a végzetes akcziót, melynek minden isteni és emberi jogi szabványok áldozatul estek.

Eme mozzanat a nemzetiségi kérdés fölemlítéséhez vezet bennünket, mely kérdés, fájdalom, a szabadságharcz egyik legnehezebb problémája lett. Tudvalevő, hogy ezt egyrészt a reakczió, másrészt a nemzetiségi rosszakarat idézte fel. A nemzetiségi rosszakarat, mely a nemzetiségek elnyomásáról beszélt, mikor ilyen nem létezhetett és nem is létezett. A reakczió két-

[1]Lásd » Pesti Hirlap« 1848. 84. szám.

színű játéka, mely a nemzetiségi egyenjogúság csalóka képét állította oda akkor, mikor az összbirodalmi politika a közös elnyomást tűzte czélul és a csalódottak kijátszásával keresztül is vitte.

Az előbbi kötetek fonalán előadtam, hogy minő küzdelmekbe került a nemzetnek a legkisebb eredmény is, és hogy csak kevéssel az 1848-iki törvények alkotása előtt jutott a magyar nyelv odáig, hogy diplomatikus elismerést nyerjen, vagyis hogy az törvényhozási és kormányzati jelleggel felruháztassék. Még az iskolákban is a lehető legmostohábban állott a magyar tanítás ügye. Erre vonatkozólag talán nem érdektelen a következő mozzanat felemlítése.

Azon jeles kis kézikönyvben,[1] melyből a negyvenes években mindannyian az ismereteknek elemeit merítettük, a bevezetésben a következő panaszt olvashatjuk:

»E munkácska serdülő ifjaknak és gyermekeknek van írva, még pedig magyarul és nem idegen nyelven, melyet nem értenek. Vajha állíttatnának fel már nemzetünkben is oly magyar iskolák, melyekben nemcsak e könyvecskében foglalt tudományokra, hanem a közönséges életben szükséges ismeretekre is magyar nyelven taníttatnának gyermekeink, hogy sem idejöket, sem költségeiket el nem vesztegetnék.*

Az, a mi ebben az időben törvényhozási úton a magyarság érdekében történt, semmiesetre sem volt oly természetű, hogy az bármely nemzetiség érdekeit sértette volna, annyival kevésbbé, miután a törvény hússá és testté különben sem válhatott. Ennek bizonyítékát a németség magatartása szolgáltatta; mert kivéve a szászokat, kiket nem nyelvi, hanem magyar államellenes szempontok vezettek, a hazának németajkú polgárai a legnagyobb lelkesedéssel karolták fel az 1848-iki reformok nagy ügyét. Nem ültek fel annak a rémítgetésnek, hogy magyarizáltatnak, nem vették be azt a mézes madzagot, hogy az összbirodalmi politika érvényesülésében találják anyagi és szellemi fejlődésük emeltyűit. Sem ebben, sem más értelemben az egész idő alatt német kérdés nem létezett.

[1]Hármas kistükör, mely a szent történián kívül a magyar királyi birodalomnak és Erdélyországnak földleírását, mostani polgári állapotját és a magyar nemzetnek történetét tanuló ifjak számára híven ábrázolja.

De megtörtént ez másik két nemzetiséggel: az oláhokkal és a délszlávokkal. Rövid ismertetése e mozgalomnak, illetve véres lázadásnak nem mellőzhető, a mit oly módon kívánok eszközölni, hogy a fonalat az előbb említett küldöttség működésével veszem fel.

Az oláh küldöttség, mely Innsbruckban járt, a balázsfalvi gyűlés küldöttsége volt. Ezen balázsfalvi gyűlés az oláhság úgynevezett sérelmeiből keletkezett. Ezeknek a sérelmeknek legfőbb indokát az a körülmény képezte, hogy Erdély törvényesen bevett nemzetei között az oláh nem foglalt helyet. E panasz azonban inkább csak formai, mint anyagi tartalommal bírt; mert ismeretes, hogy a politikai jogosítványok kérdése nem ezen a mozzanaton, hanem a nemes és nem nemes közötti különbségen fordult meg. A magyar és székely, ha nem volt nemes, ily természetű jogosítványokat nem élvezett, viszont az oláh nemesség, melynek számát Fényes [1] 21.000 főre teszi, ebben a minőségében köve tjei által képviselve volt az országgyűlésen, jogokat bírt, hatalommal rendelkezett. Kétségtelen, hogy e szám az oláhság összegéhez, melyet Fényes Elek Erdélyre nézve egy millióban állapít meg,[2] csekélynek mondható; de ez annak az anyagi és szellemi hátramaradásnak volt folyománya, melyben az oláhság mégis leginkább saját hibájánál fogva leiedzett. Erre vonatkozólag tanulságos a tudós és lelkiismeretes Fényes jellemzése,[3] mely az oláhság külső és belső állapotát imigyen ismerteti. Középtermetűnek írja e népfaj képviselőit, tömött, izmos testalkattal felruházva. Vonásaik elég kellemesek, különösen a nők között nem egy elsőrangú szépséggel találkozunk. Kiemeli a nép jó szivét, vendégszeretetét, simulékonyságát, okszerű vezetés mellett a katonai szolgálatra alkalmas voltát. De e mellett dologtalan és bosszúálló; ismeretes az oláh közmondás: *Cine mintye,* a mi magyarul annyit tesz: *tartsd eszedbe;* alattomos, tudatlan, a szeszes italokat mód nélkül szerető, vakhitü, sőt babonás. Abban a korban általánosan el volt náluk terjedve ama babona, hogy léteznek vámpírok, vagyis oly ördöngős emberek, a kik még holtuk után is feljárnak és mások vérét kiszívják. Az oláhság

[1]Magyarország statisztikája. I. kötet 118. lap.
[2]Ugyanott, I. kötet 76. lap.
[3]Ugyanott.

egyik válfaját az úgynevezett móczok képezték. Ezek a havasokon laktak és testileg, lelkileg különbeknek bizonyultak, mint a síkságon élők, főleg elszántabbak, de fájdalom, vadabbak is. Ezek voltak azok, kik a borzalmak krónikájában a legvéresebb szerepet játszották.

Hangsúlyozni kell, hogy az oláhság szellemi elmaradottsága nem írható a magyarság czélzatos magatartására. Ha Metternich Ausztriáról azt állította, hogy az nem volt kormányozva, csak igazgatva: mind a két magyar haza nemcsak a kormányzati, hanem még a közigazgatási akcziót is teljesen nélkülözte; mert hiszen úgy az anyagi, mint a szellemi érdekek terén a kormány tevékenysége a semmivel volt egyértelmű.

Erdélynek pedig bibliaolvasó nagy fejedelmei, úgy Bethlen Gábor, mint a két Rákóczy, a mint a nemzeti kultúrát gondoskodásuk tárgyává tették, ezt az oláhságra is kiterjesztették. Az oláh iskolák érdekében jóval többet tettek, mint ama korban a Havasalföld nemzeti fejedelmei.[1] Sőt a Hóra-lázadás után is gróf Eszterházy kanczellár tanácsolta József császárnak oláh iskolák felállítását, mit ez visszautasított.[2]

Maga Balázsfalva is, melyet Jancsó Benedek úgy minősít, mint a román műveltség Athénjét, magyar kincstári birtok volt. Közmívelödési intézeteit hazánk anyagi ereje emelte. Annak a legendának, hogy az oláhok a római telepesek és légionáriusok utódjai, hogy nyelvüknek, Cicero és Virgil nyelvének bölcsője magyar földön, részben Balázsfalván ringott, magyar emberek voltak a feltalálói és terjesztői. így Major Péter és Sinkay György,[3] ki hozzá még a gróf Wass-családnál nevelői állást töltött be és ennek bőkezűsége mozdította elő tevékenységét.

Az ő meséikből származott az a felfogás, hogy a magyarok csak betolakodtak Erdélybe. A minek következtében annak az elvnek alapján Qui prior tempore, potior jure, az egész ország köz- és magántulajdon alakjában az oláhságot illeti, mely felfogás nagy mérvben szerepelt az 1848-iki véres mozgalmak indító okai között. Közbevetőleg szólva, e felfogást úgy a

[1]Lásd erre vonatkozólag Jancsó már idézett munkáját. II. kötet 516. lap.

[2]Jancsó: Idézett munka. II. kötet 120. lap.

[3]Lásd ez utóbbi életrajzát Hunfalvytól a ^Századok* 1878-iki folyamában.

magyar, mint német tudomány[1] leczáfolták, kimutatva a szláv eredetet és kijelölve a Balkán-félsziget hegyes vidékeit, mint az őshazát, a honnan a X. század után nyájaikkal szivárogtak be Erdélybe. Maga egy oláh író[2] teszi azt a pikáns fölfedezést, hogy az őszinteségre, a mi a római jellem egyik feltűnő vonása volt, a románnak kifejezése nincs. Nem is igen volt bennök nemzeti érzés található, úgy hogy[7] a Hóra-Kloska-féle felkelés is tulajdonképpen szocziális háttérrel bírt, a minthogy az oláh mozgalmakban később is leginkább eme vonás volt feltűnő. Hozzá kincstári birtokokon kezdődött, mely a magyar állameszmét nem képviselte.

Már az 1847. évben is közel volt a havasokon a kitörés, egy a kincstárral fajzási és legeltetési jog miatt felmerült viszály folytán, melyben a vezérszerepet egy Varga Katalin nevű, magyar születésű, erélyes szép asszony vitte; mint a hogy a balázsfalvi gyűlés is kezdetben leginkább agrárius jelentőséggel bírt, a mit bizonyít az a körülmény is, hogy a magyar volt úrbéresek, jobbágyok is résztvettek benne.

Nem lehet tagadásba venni, hogy a jobbágyság· helyzete az örökváltság előtt nem volt irigylésre méltó, habár mindig jobb, mint az örökös tartományok *Leibei genyaté.* Csakhogy ebben az esetleges sanyarú állapotban az oláh jobbágy mellett a magyar is szenvedett. Valamint a földesúri szigort nemcsak a magyarság képviselte. A szászok, sőt az oláh földesurak sem voltak jobbak a Deákné vásznánál, a mit bizonyít a hétfalusi csángók esete, kik a szászok földesúri hatósága alatt állottak és kiknek panaszai még az 1867-iki korszak után is nyilvános megbeszélés és intézkedés tárgyát képezték. De hiszen éppen ezen bajoknak vetett a magyar nemességből álló törvényhozás véget és így a legkevesebb, a mit reményleni lehetett, az volt, hogy ellene irtóháború nem indíttatik.

Az, a mit román nemzetiségi érzésnek lehet nevezni, újkeletű dolog volt. A harminczas és negyvenes években kezdett feltünedezni, az értelmiség néhány tagja által képviselve.

[1]Hunfalvy Pál: Ethnográfia, Oláhok története. — Robert Rössler: Rumänische Studien.

[2]Slovici: Die Rumänen in Ungarn und Siebenbürgen. 145. lap.

Első sorban az egyházat kell említeni, főleg már azért is, mert ez a keleti népeknél nagy szerepet játszik. Náluk két püspökség létezett: a görög-egyesült és a nem-egyesült. Az egyesültek élén Lemény állott, érdemekben és erényekben, mint már említém, megőszült egyházférfiú, kinek székhelye Balázsfalva volt. A magyar állameszme és a magyar-román testvériség lelkes híveként jelentkezett, a miért később a reakczió által püspökségétől meg is fosztatott. Bécsben egy kolostorba zárták s ott is végezte életét. Egészen más tésztából volt gyúrva az óhitűek feje, a nagyszebeni püspök, Saguna András. Igen szép embernek írják le, elég értelemmel ellátva. Különösen értett hozzá, hogy különféle előnyeit előmenetele érdekében kihasználja. Miskolczon született, Budapesten tanult, de belépett a szerb egyház kötelékébe, még pedig, hogy püspök lehessen, egy óhitű szerzetes-rendbe. Meg tudta jnagát kedveltetni Stratimirovics pátriárkával, ki őt archimandritává, majd a szebeni püspökség helynökévé neveztette ki. 1847-ben már püspökké lett. Varga Katalin kézrekerítése is az ő műve volt, mit külső előnyeit kihasználva, ravasz és lovagiatlan fondorlattal eszközölt. Előbb úgy mutatkozott, mintha a magyar ügy híve lenne; de a legrövidebb idő alatt átment a reakczió táborába, melyet véges-végig szolgált. Báróság és az összes románság metropolitájává való rangemelés volt a jutalma. Ezzel kapcsolatban járt a román egyháznak a görögkeleti egyháztól való teljes elválasztása, mely ténye első jótevői és pártfogói irányában való fekete hálátlanságnak bizonyítékát képezte.

Nagy szerepet játszottak papjai is, habár ezek nem a szellem és értelmiség fegyvereivel dolgoztak, miután maguk is nagyobbára ennek híjában szenvedtek. Aránylag csekély rész került ki a balázsfalvi papnöveldéből, mely intézet tanárai terjesztői voltak az oláh nemzeti propagandának. Ezek között a legnagyobb szerepet Barnucz Simon játszotta, elég tehetséges és képzett ember, ki német egyetemeken tanult, még pedig úgy, hogy ezeknek elvont irányzatát el is sajátította. Irodalmi és szónoki képességgel bírt, de mindezt megrontotta kicsapongó természete, mely miatt őt Lemény püspök állásától elmozdította. Éppen ez időtájban megfelelő alkalmazás nélkül volt; igazi Catilinaris exisztenczia, a mit azután működése igazolt is. Egy másik matadornak Baritz György tekinthető, ki hasonlóképpen Balázsfalván tanárkodott, sőt 1838-ban egy

oláh lapot, a »Gazetta Transilvanei«-t indított meg, mely a szellemi góczpont szerepét játszotta.

Kétségtelen, hogy ennek a mozgalomnak megvolt a maga értelme és jogosultsága, a mennyiben az oláhság anyagi és szellemi előmenetelének a magyar állam keretében való megvalósítását czélozta. A főbaj azonban abból eredt, hogy a mozgalom főbb embereit önérdek és haszonlesés vezette. Volt például egy Mikes Flórián nevű nemes családból származó magyar, ki 1848 előtt leginkább síkra szállott a jobbágyság jogos követeléseinek teljesítése ellen, ez később Mikásra változtatta nevét, oláhnak adta ki magát és egyike lett a legvérengzőbb szörnyetegeknek. Legnagyobb része a vezetőknek osztrák zsoldban állott, osztrák politikát csinált; népük és fajuk érdekeit csakis a magyarság elleni gyűlöletben, nem pedig a békés polgári tevékenységben látták.

Közöttük csak egy emberről lehet elmondani, hogy szívvel-lélekkel oláhnak érezte magát és a mozgalomba eszményi nemesebb indokokból ment bele. Ez volt Janku Abrahám, a hírhedt havasi király, az egész lázadás szellemi intézője és feje.

Talán szabad erre vonatkozólag egy személyes mozzanatot elmondanom: Történni szokott, hogy az ember gyermekévei első benyomásaira mindig jobban emlékszik, mint a későbbiekre; egy ilyen emlékemet akarom elmondani. Boldogult édes atyám, mint teljhatalmú erdélyi kormánybiztos, lett azon feladattal megbízva, hogy Erdélyt, mely az 1848. év végén teljesen elveszett, ismét visszahódítsa. A politikai rész az ő funkcziója lett, a katonai pedig Bemé, ki alája volt rendelve. Az egész vállalat, hála Bem lángeszű műveleteinek, sikerült, és miután atyám más megbízást nyert, azon igyekezett, hogy az oláh mozgalmat a békéltetés útján végeztesse be. Erre alkalmas egyénnek tartotta Drágoss Jánost, ki biharmegyei oláh születésű ember volt, és ki erre azután a magyar kormánytól megbízást is nyert, mely azonban, fájdalom, a sors igazán kegyetlen játéka folytán meghiúsult és Drágoss életébe került, a mit a maga során elmondandok.

Jól emlékszem, hogy egy ily beszélgetésen jelen voltam, mikor mindketten megállapították, hogy Janku becsületes ember, kivel lehet beszélni és vele a béke helyreállítása czéljából megegyezésre jutni.

Ezen felfogásához atyám véges-végig hü maradt. Hunfalvy Pál [1] elmondja, hogy a szabadságharcz végnapjaiban Szegeden Beöthy Ödön tanácskozmányt hivott össze az országgyűlés tagjaiból, melynek tárgyát az oláh kérdés képezte. Ekkor Beöthy kifejtette, hogy Janku népével kész volna egyezkedni, ha bízhatnék abban, hogy az egyesség feltételei megtartatnak. Ennek folytán a kormányt arra nézve kéri felhivandónak, hogy e kérdésben programmját adja elő. Az indítvány nyílt ülésben is megtétetett, a kormányelnök. Szemere, megnyugtató nyilatkozatokat is tett, de a közeli napokban a kormánynak és országgyűlésnek menekülni kellett. Az események a jó czélzatok felett áthaladtak.

Visszatérve magára Jankura, röviden annyit lehet róla megállapítani, hogy midőn szereplése kezdődött, alig számlált 24 évet. Jómódú szülőktől származott, jogi tanulmányait Kolozsváron végezte, hol a legszorgalmasabb és legtehetségesebb tanulók közé tartozott. Jól beszélt magyarul és a marosvásárhelyi királyi táblától ügyvédi oklevelet nyert. Egész lélekkel állott az oláh mozgalmak élére, melyet előmozdított nagy szervezőképessége, valamint az, hogy népe bálványozta. így ment bele a politikai és katonai akczióba, melynek eredménye úgy a szabadságharcz alatt, valamint azután is inkább csak nemleges volt. Politikailag nem érhetett el eredményt követeléseinek túlzottsága folytán, a csatatéren pedig, daczára annak, hogy nekünk sok kárt okozott, nem volt képes állandó taktikai sikereket felmutatni. De hamar meggyőződött arról, hogy az osztrákok csak kihasználják őt és népét, és kész volt a magyarokkal megegyezni. Ez a Drágossféle kiegyezési művelet által történt, melyre vonatkozólag közte és a magyar kormány között egyetértés jött létre. A magyar zászlót Janku Abrudbányán ki is tűzette, a mikor, mint ismeretes, Hatvani, egy eszelős guerilla-vezér, a békés oláhokra rontott s azokat lövette, a mi aztán véres megtorlást vont maga után, mely alatt a szerencsétlen Drágoss életével lakolt. Később ismét fel lett véve az egyezkedés fonala, de már akkor késő volt, a magyar ügy elbukott.[2]

[1] »Budapesti Szemle.« 1888. évfolyam. III. kötet 202—208. lap.

[2] Lásd erre vonatkozólag Janku levelét Asbóth Lajos tábornok emlékirataiban. I. kötet 83. lap.

Jankunak és népének végzete valójában szomorú és politikailag tanulságosnak tekinthető. Kétségtelen, hogy nagy szolgálatot tett a reakczió ügyének, a vége pedig az lett, hogy éppen úgy,mint a horvátok,az oláhság is jutalmul azt az elbánást kapta, a mi reánk büntetés gyanánt szabatott, az önkényuralmat és osztrákosítást. De legalább az ő sorsa elütött a Jellachichétől; míg ez kitüntetéseket és pénzbeli jutalmat kapott, Janku minden ilyen ajánlatot mereven visszautasított. Minden vágya a császárral való találkozásból állott, abban a reményben, hogy a népe számára tett ígéretek beváltatnak. Ezen vágya sem teljesült. Nemcsak hogy az audienczia megtagadtatok, mikor ezért Bécsben járt, de akkor is, mikor Ferencz József fejedelem az ötvenes években a havasokat meglátogatta, sőt Topánfalvát is, mely Jankunak lakása és főhadiszállása volt. Itt is könyörgött kihallgatásért, hogy jogos panaszuk orvoslást nyerjen, de a kérelem megtagadtatott. Az üröm pohara még nem ürült ki teljesen, a végső cseppek hátra voltak. Kevés időre rá ismét mozgalmak támadtak az oláhság között, melyek szokás szerint gazdasági háttérrel bírtak. Jankut gyanúba fogták és fogságra vetették. Itt még az is megtörtént vele, hogy vasra verték és a börtönigazgató megpofozta. Végre kiszabadult, de lelke teljesen elvesztette egyensúlyát; megőrült és így bolyongott erdőről erdőre, havasról havasra, furulyáját, melyet mesterileg kezelt, hangoztatva, míg végre a halál szánalmas életétől megszabadította.

Ezek után vissza kell térnem a balázsfalvi gyűlésre, mely 1848 május 15-én tartatott meg. Óriási sokadalom volt ez, az oláhság ősgyűlése, melynek kiindulási pontja és vezéreszméje az Unió elleni állásfoglalás, valamint a magyarok elleni gyűlölet volt. A tüzet a szászok is szították, kik a gyűlés előtt kiáltványt intéztek az oláhsághoz, melyben őket testvérekül fogadják, szövetséget ajánlanak nekik a fel hivalkodott magyarok megzabol ázására, kiknek, mint a székelyeknek, Erdélyből pusztulniok kell. Hivatkoznak a császár katonáinak segélyére, mire biztosan számíthatnak.

A gyűlés a megfelelő hivatalos intézkedések kíséretében tartatott meg; ott volt az erdélyi kormányszék képviselője, továbbá megfelelő katonaság, melynek hivatása volt a rend fenntartására ügyelni; a mely azonban inkább úgy viselkedett,

hogy rokonszenvét illetőleg a mozgalom iránt kétség alig lehetett. Jellemzőnek tekinthető a Gotterhalte oláh szöveggel való éneklése. Az óriási tömeg nem bírt elhelyezkedni a kicsiny városkában, ki kellett vonulni a rétre, mely a falakon kívül esett és melyet a szabadság mezejének — *Campu libertate* — kereszteltek el.

A gyűlésnek, mint mondani szokták, kimagasló pontját Bamucz nagy beszéde képezte. Ezt a beszédet az oláh lázadás evangeliomának lehet tekinteni; bősz támadás az a magyar állameszme és az Unió ellen. Helyet foglal benne az oláh hitrege a római származásról, Traján légióiról, a magyarok bitorlásáról. Oly követelményekkel lép fel a román nyelv és nemzetiség érdekében, mely mellett magyar állam lehetetlenség. Mindig egy poliglott országról beszél, Svájcz mintájára, melynek intézményeit akarja nálunk meghonosítani. Az 1848-iki nagy vívmányokat mind magyar csalafintaságnak tekinti, melyek más nemzeteknek csak látszólagos előnyöket nyújtanak, de mind a magyarok malmára hajtják a vizet. Az Unió csak a magyarság érdekében van, az csak újabb fegyver az oláhság elnyomására. Felhívja népét a körömszakadtig való küzdelemre, míg újra helyre nem áll a Capitolium, a román nép és szenátus, és egy új Traján át nem lépi a Dunát hadával a felszabadítás érdekében. Volt egy derék oláh születésű pap, ki ellene felszólalt, de ezt lehurrogták és elfogadtak egy 16 pontból álló programmot, melynek egy része semmi más nem volt, mint azon nagy szabadsági vívmányoknak Erdélyre nézve keresztülvitele, melyek az 1848-iki törvényekben kifejezve lettek; míg másrészt az oláh nemzet területi és törvényes alakulása és bevétele követeltetett, állásfoglalással az Unió ellen. Végre egy küldöttség neveztetett ki, mely e kérelmet a *császár* színe elé terjeszsze. Daczára annak, hogy az Unió később történt kimondása által mind e kérdések tárgytalanná váltak, a küldöttség, mint már említém, Innsbruckba el is jutott, de miután ott még akkor nyíltan fellépni nem akartak, a fejedelem ugyan elfogadta őket, de válaszában utalt az egyesülés megtörténtére és szentesítésére, mely a jogegyenlőséget világi és egyházi téren biztosította és így annak végrehajtása óhajaik teljesülését is biztosítani fogja.

A magyar kormány és országgyűlés a legnagyobb jóakarattal és buzgalommal fogott hozzá, hogy Erdélynek tágabb értelemben és az oláhságnak szűkebb értelemben sérelmei orvo-

soltassanak és az egyesülés testté és vérré váljék. Egy harmincz tagú bizottság küldetett ki, melyben az oláhok is kellő számmal voltak képviselve, a volt kormányzó, Teleki József gróf elnöklete alatt,[1] melynek feladata a függő kérdések megoldása volt. Ez törvény)avaslatot dolgozott ki, mely nyelvi, vallási és közgazdasági tekintetben csakugyan a helyzet színvonalán állott. Elég utalni ebben az irányban az utolsó 16. §-ra, mely a kérdést összegezve kimondja, miszerint mindezen jogok és kedvezmények, melyekkel a közös haza más nemzetei is bírnak, a románokra is kitérjesztetnek.

Sőt a magyar országgyűlés sem maradt hátra, hogy az oláhságot többé ne tekintse mostoha gyermekének, hanem a többiekkel egyenrangú testvér állására helyezze. Nem kisebb ember, mint Wesselényi Miklós adott be a felsőházban augusztus 25-én törvényjavaslatot, mely a nyelvi egyenjogúságnak az egyház, az iskola, a közigazgatás és a jogszolgáltatás terén lehető tág teret nyújtott. A mi eljárásában a döntő mozzanat volt, az abból állott, hogy teljesen a román törekvések álláspontjára helyezkedett. Azt tartotta, hogy az oláhok a régi rómaiak ivadékai, a mit bizonyít alakj ok, arczvonásaik, ábrázatjuk, szokásaik és mindenekfelett nyelvük. Azt hitte, hogy miután ők magukat rumunyoknak nevezik, románoknak kell Őket hívni. Fel kell kelteni rokonérzelmeiket; e czélt szolgálja törvényjavaslata is, melyet a románok hasonló érzelmekkel fogadjanak. Ne feledjék el, hogy az ő érdekük azt kívánja, hogy a magyarhoz hajoljanak és azzal kezet fogjanak. Nincs nekik a magyarnál természetesebb szövetségesük; éppen úgy el vannak szigetelve, mint mi, csak önerejükre támaszkodhatnak, nem úgy, mint a szlávok és a németek, kik egy közös nagy törzs ágai. Esedezik, hogy fogadja el a törvényhozás indítványát, mert ennek azt kell eszközölni, mire a magyar hazának legnagyobb szüksége van, t. i. fiaival az egyetértést.

Mind e szép czélzatok és törekvések falra hányt borsó voltak. A reakczió és a fanatizmus keresztülgázolt rajtuk és a tudatlan, elmaradt népben rejlő vadállatot ráuszította a védtelen magyarságra. Janku teljesen elvesztette a fejét, a minek

[1] Márki Sándor: Az erdélyi Unió-bizottság. »Budapesti Szemle« 1898-iki évfolyama.

indoka részben abban rejlett, hogy az oláhság által több helyen elkövetett, főleg birtokháborító kihágások, részben a lakosság, de másrészről a hatóság részéről is megtorlást vontak magok után, azonnal meg akarta kezdeni a felkelést és támadást, de a többi matador által lebeszéltetett, kik arra vártak, a mi már kilátásba volt helyezve, hogy a katonaság is megkezdi az akcziót. a mikor büntetlenül vélték a dúlást és rombolást elkövethetni. Folyt tehát az aknamunka tovább, míg azután bekövetkezett ama végzetes időpont, mikor a vérfagyasztó öldöklés megkezdődhetett.

Kedvezőbben alakultak a viszonyok a felvidéken, a tótságnál. Ezeknek számát Fényes Elek[1] i,6oo.ooo-re teszi, mely Árvát, Liptót, Trencsént, Zólyomot majdnem egészen. Nyitrát, Barsot, Turóczot, Szepest, Sárost többségben, Abaujt, Zemplént, Ungot, Nógrád és Pest vármegyéket majdnem felesen lakja. Fényes kiemeli e jóra való népnek jámborságát, szelídségét, minek folytán nagy vétket ritkán követ el, munkakedvét, takarékosságát; hiba gyanánt felrój ja makacsságát, hízelgő természetét, meg azt, hogy a tisztaságnak nem nagy kedvelője.

Munkám előbbi kötetében[2] szólottám Kollár és társai irodalmi működéséről: ezek Szvatopluk országának újjászületését hirdették, s e mozgalmak részben az akkor megindult cseh propaganda részéről is tápot nyertek. Természetes, hogy az 1848-iki mozgalmak és események a tótság kebelében is visszhangra találtak és tényleg Liptó vármegye még márczius 28-án oly értelmű határozatot fogadott el, mely szerint a tót nyelv minden olyan vármegyében, a hol a tótok többségben vannak, hivatalos nyelv legyen, valamint hogy a tót nemzet politikai és társadalmi téren is elismertessék. E határozat a többi vármegyékkel, a nádorispánnal és a minisztériumokkal közöltetett.

A dolog nem igen haladt, úgy hogy a már előbb említett prágai szláv kongresszust kellett segítségül hívni. Csakhogy a tót kolomposok nem mertek ott sem nyilvánosan szerepelni, alig is jelentek meg és ezek is inkább kéz alatt dolgoztak. A kongresszus ki is bocsátott egy nagyhangú kiáltványt, melyben

[1] Magyarország statisztikája. I. kötet 68. lap.
[2] II. kötet 268. lap.

kijelenti, hogy a magyarországi szlávok nem maradhatnak többé a magyarok uralma alatt, és ha a dolog harczra kerül, a csehek is fel fognak kelni rokonaik mellett. Hurbán, egy evangélikus tót lelkész, ki állását a legutóbbi időben elvesztette, fel is szólította a testvéreket szabadcsapat alakítására, ez azonban egyelőre csak üres puffogtatás maradt.

A magyar kormány nem vette tréfára a dolgot. Erélyes intézkedéseket foganatosított az izgatás ellen, melynek különben sem lett foganatja, miután az értelmes, higgadt tót nép belátta saját jószántából, hogy jól felfogott érdeke nem kívánja a létező viszonyok felforgatását.

Ugyancsak az előbbi kötetben rámutattam arra, hogy a szláv mozgalom hazánk déli vidékén is felütötte fejét. A mi pedig a jelen esetben komolyabb és veszélyesebb következményekkel járt, a mennyiben a fegyveres összeütközés éppen ebben az országrészben vette kezdetét. E terület volt az, mely méltán megérdemelte a magyar Kanaán nevét és fájdalom, éppen ez áldott föld volt az, mely a dús termés és virágzás helyett a rombolás és pusztulás áldatlan képét mutatta.

A Rákóczy-szabadságharcz leírásának ötletéből szólottam a ráczság akkori szomorú szerepléséről, mely ez alkalommal második kiadását érte meg.

Eme déli országrészre nézve meg kell jegyezni, hogy annak politikai és területi beosztása azóta a határőrvidék polgárosítása folytán némileg megváltozott. Ez alatt országunknak azt a részét értem, mely a Duna, a Maros és Erdély között fekszik, Bács-, Torontál-, Temes-, Krassó- és az azóta alakított Szörénymegyével, melynek kivételével a többi megye már ekkor megvolt, valamint két szabad kerület. Az egyik a kikindai, a másik a tiszamelléki korona-kerület, Zenta székhelylyel és egy polgári kapitány kormányzása alatt.

Ezek régebben katonai *végek* voltak, melyeket Balassa megénekelt; a török hódoltság megszűntével polgári kormányzat alá kerültek, minden földesúri hatóságtól mentesek és bizonyos szabadalmakkal voltak ellátva. Volt azután a bánsági katonai végvidék, mely ezredekre tagozódott és melyeknél a katonai beosztás fedte a közigazgatást. Ilyen három volt: a német-bánsági Pancsován, az oláh-bánsági Karánsebesen, és az illyr-bánsági Fehértemplomban elhelyezett ezredparancsnokságokkal.

Ezen ezredparancsnokságok mellett a legérdekesebbnek és legfontosabbnak a csajkások zászlóalja tekinthető, mely Titelen állomásozott és a ti teli fennsíkot uralta. Ez a szomorú emlékű fennsík központját, főerősségét képezte a szerb lázadásnak, mely, fájdalom, véges-végig daczolt seregeink támadásaival. Véráztatta föld volt, számtalan derék magyar vitéz veszett ott el. Az intézmény nemzeti királyainktól alkotott hajóhad alkatelemét képezte és apró hajóival a török berohanások ellen használtatott. A központot 1764-ig Komáromban találjuk fel, míg Mária Terézia újból szervezte és Titelre helyezte át. A megfelelő terület az országgyűlés beleegyezésével Bácsmegyéből kihasíttatott és katonai hatóság alá helyeztetett. A terület háromszög alakú fennsíkot képez, kiterjedésére nézve 130.000 holdat tesz ki és vagy 30.000 lakosa van.[1]

A mi már most ez említett határőrvidék kormányzatát illeti, az ilyeténképpen nem polgári, hanem katonai volt, még pedig a bécsi Hofskriegsrath vagy minisztérium fennhatósága alatt állott. A katonai kormányzat azt jelentette, hogy a határőr nemcsak katonai, hanem polgári vonatkozásaiban, közigazgatásilag, jogilag, kulturális tekintetben, összes magán és családi viszonyait, egész exisztencziáját illetőleg a katonai hatóságtól függött, mely döntött boldogulása és boldogtalansága felett. Egész exisztencziája a katonai kormány kezeibe volt letéve, mely igazán a gondviselés szerepét játszotta felette. A kormányzás szálai pedig mind Bécsben folytak össze, a katonai kamarilla kezébe, mely ezt az óriási hatalmat természetesen saját érdekében ki is használta és a határőrséget ellenünk mozgósította. A dolog annál súlyosabb jelleggel bírt, mert a határőrök nagyobb része, részint oláhok, részint németek, egyáltalában nem rokonszenveztek a ráczság követeléseivel, de kénytelen-kelletlen meg kellett hajolniok a *vis major,* a felsőbb parancs előtt.

Mindezeken a területeken, még pedig vegyesen, az összes népesség egyharmadát téve ki, magyarok, oláhok, svábok között laktak a szerbek, *gens rasciona*^ mint régibb okleveleinkben előfordulnak.

Fényes számukat, már a dráván túli részt is beleszámítva, 800.000-re teszi, tehát a lakosság egyharmadát képezték. Ügy írja le őket Fényes, mint a kiket — ha a mértéktelen pálinka-

[1] Lásd »Pesti Hirlape 1848. 135. sz.

ital el nem szárítja — szép és arányos testalkat jellemez. Különösen áll ez a nőkre, kik előnyeik által mindenfelé feltűnnek. Az említett szakavatott tudós szerint jószívűség, vendégszeretet, szülőhelyéhez való ragaszkodás, vitézség, béketűrés, vallásos buzgóság, víg kedvök közönségesen elismert erényeit képezik a szerb népnek; másrészt azonban szerfelett tunya és rest, kivéve az asszonyokat, kik szorgalmasak; pazar, hirtelen haragú, részeges, babonás, nem őszinte embereknek tekinthetők.

Fényes leírása a szabadságharcz előtti korszakból származik. Kiegészíti ezt egy osztrák író és politikus, Schütte tudor, »Ungam und der ungarische Unabhängigkeits Krieg* [1] czímű munkájából vett ecset elése, mely a válság közepette rajzolja őket és imigyen hangzik: »Az a rablókedv, az az ösztönszerű hajlandóság, melyet a szerb a rablásban és portyázásban, de mindenkfelett a gyújtogatásban és pusztításban talál, egybekötve az indiánokra emlélkeztető ravaszsággal és alattomos gonoszsággal, mely Európának ezen csenevészedő népfaját jellemzi, mindezen tényezők összevéve azt eredményezték, hogy Magyarországon oly kegyetlenkedéssel küzdöttek és oly pusztító barbársággal dühöngtek, a mihez hasonló példát hasztalan keresnénk az újabb történelemben. A régi fajgyűlölet és a vallási szén ved élyesség párosult náluk határozott földosztási hajlamokkal. Papjaik, valamint a reakczió kiküldöttei a tudatlan népet azon ígérettel izgatták fel, hogy a bánsági magyarok és németek gazdag falvai és jószágai a szerbeknek fognak osztályrészül jutni. Egész lajstromok készültek és köröztettek, melyekben az illető birtokok előre ki voltak jelölve. Es így fel lettek izgatva mindama szenvedélyek, melyek az embert vadállattá teszik.*

Csakis eme nemtelen ösztönökre való hivatkozás teszi érthetővé a dolgot, mely különben egészen illetékes egyének előtt érthetetlennek tűnt fel. Erre vonatkozólag nagyon figyelemreméltók az érdemes Vukovics Sebő megjegyzései,[2] melyeket a viszonyok kellő ismerete és teljes tárgyilagosság jellemez. Tudvalevőleg ő Csemovits Péterrel, Zákó Istvánnal a polgári téren, mint Damjanich és Knézich a katonák között, ama kiváló szerb eredetű férfiak elsői voltak, kik magyar

[1]Lásd: »Hazánk«, történeti folyóirat, IV. kötet 536. lap.
[2]Emlékiratai. 121. lap.

hazájuk iránti kötelességüket halálmegvetésig fokozott lelkiismeretességgel teljesítették, említett munkájában foglalkozik a szerb felkelés pragmatikájával. Csodálkozva hozza fel, hogy míg 1848-ig a szerbek békességben éltek a haza más lakóival, mégis egész váratlanul borús mozgalmak tünedeztek fel. Váratlanul, mert hiszen az új törvények megszüntették a kiváltságokat, létrehozták az egyenlőséget és ilyenformán méltán lehetett a honszerelem nyilatkozásait várni. E mozgalmak előbb egyes durva kihágásokká, rövid idő múlva pedig véres és kegyetlen lázadássá fajultak. Sajátságos eseménynek tekinti, hogy a szerbek Magyarország szabadsága ellen a szabadság nevében indítottak harczot és szövetkeztek a korlátlan uralkodást képviselő osztrák házzal, akkor, mikor az osztrák uralkodóház volt az, mely nemzeti törekvéseiket nemcsak hogy nem támogatta, hanem azokat üldözés tárgyává tette.

Erre vonatkozólag a következő mozzanatokat kell figyelembe venni. A hazai történet legfényesebb lapjai bizonyítják, hogy a magyar és szerb nemzet között századokon át érdekközösség és szövetség létezett. Együtt küzdöttek a török főhatalom ellen; Hunyadi legnagyobb csatái szerb területen vívattak. Alig volt ennek a területnek oly pontja, melyet annyi vér áztatott volna, mint éppen az, melyen a belgrádi vár feküdt. A félholdnak a XVII. században bekövetkezett kiűzése után, a Törökországban lakó szerbek a szabadulást a magyar koronától várták. Miután azonban a szabadítás műve nem sikerült és okuk volt a törökök bosszújától tartani, megindultak a tárgyalások, melyeket a szerbek részéről Csernovits Arzén ipeki patriarcha vezetett, ki számos népével átjött és hazánk területén letelepedett, a mire vonatkozólag I. Lipót kiadta nekik 1690- és 91-ben szabadságlevelüket. Ezekben a szabadságlevelekben politikai autonómiát ígért és biztosított nekik. Ez maga után vonta a patriarcha- és a vajda- vagy despotaválasztást, mely utóbbi a politikai autonómiának lett volna a betetőzése. Volt is erre nézve alkalmas emberök Brankovich György személyében, kit azonban I. Lipót fogságra vettetett, hol az el is halálozott, és így az önkormányzatból mi sem lett. A mi azonban Rajasicsot nem akadályozta abban, hogy ezt ne a magyarokra fogja.

Tudvalevő, hogy a Rákóczy-felkelés alkalmával a ráczok mily gyűlöletesen viselkedtek. Daczára a nemesszivű

fejedelem felhívásának, mely őket is közös akczióra szólította fel, ők ellenünk fogtak fegyvert, a mi kétségtelenül hozzájárult ahhoz, hogy a szabadságharcz teljes győzelemmel nem végződött. Később II. Lipót is kész volt arra, hogy a szerb szakadársággal szövetkezzék, a magyar államiság ellen, össze lett híva akkoron az úgynevezett szerb nemzeti kongresszus Temesvárra, fel lett állítva Bécsben a Cancellaria Illyrica. De ezek mind rövid életű dolgok voltak. Egyrészt II. Lipót kénytelenítve lön a magyar alkotmányt a maga teljességében helyreállítani, másrészt a magyar országgyűlés az 1791. évi XXVII. törvényczikkel megadta a görög nem-egyesült vallásnak a törvényes állást és az ebből folyó kedvezményeket. A helyhatósági önkormányzatnak tág szabadsága alkalmat adott minden jogosult politikai törekvésnek. Helyesen említi fel Vukovich, hogy a dicső megyei intézmény üdvös volta ez esetben újonnan be lett igazolva. A szerb családok egyaránt élvezték jogaikat a többi nemzetbeliekkel, tagjai mindinkább szaporodó számban lettek hivatalokban alkalmazva és a magyar nemzettel szorosabban olvadtak össze.

Közgazdasági tekintetben is elég jó állapotban voltak, mert az említett szabad kerületekben és katonai végvidékekben, hol nagyobb tömegekben laktak, földesúri hatóság, jobbágyi úrbéres viszony nem létezett és ennek terheit nem viselték, így tehát keserűségre ebben az országban még a múltban sem létezett indok, annyival inkább nem a jövőre nézve, miután a szabad föld és munka nagy elve nemzetiségi és valláskülönbség nélkül kimondatott.

Nagyon helyesen jutott kifejezésre e felfogás egy eszmecserében, melyet Kossuth még 1848 április havában, közvetlenül a törvények meghozatala után, egy nála mint miniszternél tisztelgő szerb küldöttség tagjaival folytatott.

Kossuth reményét fejezte ki, hogy a szerbek a közös jogokon kívül, vallási és oktatási ügyekben önkormányzást, és ez által, valamint a szabad sajtó és egyesületi jog által minden alkotmányilag lehetséges biztosítékot nemzeti nyelvök szabad fejlesztésére megnyervén, őszinte hűséggel fognak csatlakozni a hazához.

Igen jellemzően, a küldöttség egy tagja sem nyugodott bele Kossuth ezen méltányos és tapintatos kijelentésébe. Az is megtörtént, hogy a küldöttség vezére, Sztratimirovics György

azzal hozakodott elő, hogy ha a szerbek Pozsonyban nem találnak kielégítést, mely kielégítés politikai alakulást és területet jelentett, akkor máshova fognak fordulni. Kossuth ismét biztosította őket, hogy a szerbeknek, mint a haza polgárainak, minden kívánságait elő fogja mozdítani, de egyben határozottan kijelentette, hogy a haza bármely részének olyképen való elszakításába, hogy abból külön országot csináljanak, beleegyezni soha sem fog.

Minden igyekezete hiábavaló volt, a küldöttség tagjai mind fenyegetőbbek, mind ingerültebbek lettek, úgy hogy[7] végre Kossuth is türelmét vesztve, azzal vágott vissza, hogy hát jól van, döntsön közöttünk a kard !

Nem tartom szerencsésnek Horváth Mihály kommentárját erre vonatkozólag,[1] melyet azért említek fel, mert felfogásának téves voltát egy konkrét példával bizonyíthatom be, a mely példa pedig nem áll egyedül. Horváth maga is beismeri, hogy Sztratimirovics azért merészkedett ily hangon beszélni, mert a reakczió szolgálatában állott és annak hatalmát érezte háta megett. Mégis hibáztatja Kossuth fellépését, melynek ismérve gyanánt azt állítja oda, hogy Kossuth, ha az igazságot maga részén látta állani, akkor eszélye mérsékletet és kíméletet nem ismert. Bárcsak ne ismert volna, mert ha a mozgalmak kezdetén és alattok a kormány a kardot kirántja, akkor a megindult lázadás csirájában elfőj tátik.

Ellenkezőleg történt, és hogy Kossuth a maga részéről is a türelemnek végső határáig elment, annak első bizonyítékát július n-iki hírneves beszéde szolgáltatja, melyben kimondotta, hogy a haza veszélyben van. Ezen beszédében a szerb kérdést szépen fejtette ki. Elmondotta, hogy a mozgalom indokainak kutatásában a közjogi és politikai dialektika is megakad; mert végre is a ki Magyarország területén, külön országot akar alakítani, az az állam integritását támadja meg és a legsúlyosabb megtorlást hívja ki. De mindennek daczára még bűnösökkel szemben is oly nagy szerencsétlenségnek tekinti a polgárvér ontását, hogy mindent el kell követni ennek megakadályozására.

[1] Magyarország függetlenségi harcza 1848—1849-ben. I. kötet 147. lap. Genfi kiadás.

A kormány nem is mulasztott el semmit, a mi jogos kívánatok teljesítésére vonatkozik. Ezek közé tartozott egy szerb egyházi kongresszus egybehívása; azonkívül Vukovicsot és Csemovicsot, az elsőt a Bánság, a másodikat Bácsmegyébe nevezte ki teljhatalmú biztosokká abban a reményben, hogy ezek, mint vérrokonok, az elcsábított népet mihamarább megnyugtatni és a törvény iránti engedelmességre fogják rábírni. Az engedékenység és méltányosság szempontjából jobb választást nem is lehetett tenni. Ennek igazolása gyanánt pár szóval kívánok ez érdemes férfiakról megemlékezni. Megérdemlik ezt mindketten, Csemovics Péter részemről még azért is, mert így alkalmam van nyilvánosan felemlíteni és ekként meghálálni egy nemes cselekedetét, melynek részese magam voltam. Ez pedig abból állott, hogy mikor a szabadságharcz leverése után szüleim összes vagyona elkoboztatott, ő több éven keresztül neveltetésem költségeit nagylelkűen teljesítette.

Csemovics Péter utódja volt annak az ipeki patriarchának, ki a szerbeket hazánkba behozta. Egyike volt a legszebb férfiaknak, nemes, élesmetszésű vonásokkal, délczeg, büszke magatartással. Hozzá dúsgazdag ember, ki pazar fényűzése és költekezése által mindenütt feltűnt. Csakhogy bőkezűsége jóizléssel és meczenási jelleggel párosult. Szívvel, lélekkel magyar ember volt és az ellenzék híve, melynek a negyvenes években nagy szolgálatokat tett. Igaz, hogy nem rendelkezett olyan fényes szellemi tulajdonokkal, hogy vezérszerepet vigyen; de helyét, melyet elfoglalt, betöltötte emberül, mint a kötelességérzet megtestesülése, ki nemzete ügyét szóval, tettel szolgálta.

Vukovics Sebő szintén oly származásnak örvendett, mely őtisszűkebb értelemben való faj- és vérrokonai előtt különösen kedvessé tehette. Nagyapja, Vukovics Száva, egyike volt a szerbek legnagyobb jóltevőinek, ki, úgy mint Tököly Popovics Száva, fényes alapítványokat tett hitsorsosai érdekében, melyekből egyebek között az újvidéki szerb gimnázium is épült. Úgy mint Csemovics, Vukovics is igen szép ember volt, vonzó, átszellemült arczvonásokkal, melyeken keresztül sugárzott az a magasröptű eszményiség, mely egész lényét áthatotta és mely azon kor férfiain szemmel láthatólag észlelhető volt, e mellett jeles szónoki készültséggel bírt; megyéjében, Temesben ő vezérelte az ellenzéket; már 1848 előtt alispán, majd országgyűlési követ lett, a

mi a legelsők osztályrészét képezte. Az 1849-iki kabinetben az igazságügyminiszteri tárczát vitte, melyre jogérzete és ismeretei minősítették, ö is, mint Csernovics, azok közé tartozott, ki fajrokonainak boldogulását a magyar államezmének keretében látta biztosítva, és így elkövetett mindent arra, hogy a lázadásnak véget vessen, hogy az összhangot létesítse, habár ezt szép szerével elérhetőnek nem tartotta.[1]

Be kell mindenkinek látni, hogy normális viszonyok között két ily kiválóan képesített egyén kiküldetése már önmagában is elégséges lett volna a béke helyreállítására és biztosítására. Csakhogy, a mint láttuk, a viszonyok nem voltak normálisak, még pedig főleg az által nem, hogy a reakczió szolgálatában álló vezetők strébersége és a tömegben lakozó vad ösztönök mellett egy nagy elemi erőnek megnyilatkozása is ürügy gyanánt használtatott fel. Ugyanis a szomszéd Szerbiában széles keretben mozgó nemzeti mozgalom indult meg, mely a Neman j-a dinasztia fényes korszakát, különösen a hatalmas Dusán czár birodalmát akarta felélesztení. Ezt a mozgalmat a két versenyző fejedelmi család, az Obrenovics és Karagyorgyevics küzdelme és egymásra való liczitálása élénkítette meg.[2]

Az elűzött Obrenovics-család két tagja, Milos, az előbbi fejedelem, és Mihály, a vélelmezett trónörökös, készek voltak a mozgalmat vezetni, sőt a helyszínén is megjelentek, a mi azt a veszélyt vonta maga után, hogy az uralkodó, Karagyorgyevics Sándor fejedelem rovására fogja a tüzet szítani. így ennek nem volt más választása, minthogy a mozgalom élére álljon, melynek egyik epizódja abból állott, hogy a ejedelemségbeli szerbek tömegesen keltek át a Dunán, elébb részt vettek a gyűléseken, majd azután a lázadásban is. Történt ez, daczára annak, hogy Törökország, sőt Oroszország képviselői is ezeknek a törekvéseknek ellene nyilatkoztak. Az udvari politikának erkölcstelenségét maga e tény eléggé bizonyítja. Itt két dolog érdemes említésre. Egyik, hogy a legitimitást hirdető osztrák politika szövetkezik a forradalommal. A másik, hogy idegen országbeli haramia csapatok uszíttatnak a feje-

[1]Emlékiratai. 177. lap.

[2]Lásd erre vonatkozólag Thim József: Szerbia és a szerb mozgalom Magyarországon; a »Hazánk« történeti folyóirat VI. kötetében.

delem saját alattvalóira, hogy pusztítsanak, raboljanak és öldököljenek.

Ezeknek a gyalázatosságoknak szemlélete a legnagyobb keserűséget és méltatlankodást idézik fel a derék Leiningen keblében.[1] Megírja leveleiben, hogy ha csak egy napig látja az ember a délvidék iszonyú helyzetét, hogy akkor meg kell benne szűnni minden tekintetnek, minden ragaszkodásnak az ancien regime viszonyaihoz. Itt látja az ember teljes meztelenségében a bukott osztrák rendszer gyalázatosságát.

Hasonló értelemben nyilatkozik egy volt osztrák miniszter, Schwartzer. Nagy elterjedésű lapjában, az *Allgemeine österreichische Zeitungéban a következőképpen ír a délvidéki állapotról: [2]

Miután elbánik a szerb lázadókkal, a kik vadállati módon kínozzák és gyilkolják a békés polgárokat, de az első sortüzre megszaladnak, azt a kérdést veti fel, hogy minő jogon avatkoznak a dunántúli török-szerbek a harczba? Vagy talán ezek is az összbirodalom integritásáért harczolnak? Ki hatalmazta őket fel erre? Miként tűrheti Ausztria, és éppen a pragmatika szankczió alapján, hogy ezen berohanások megtörténjenek? Végre egy félmillió németajkú polgár nevében, kik itten irgalmatlanul lemészároltatnak, az egész nagy német nemzetet segélyül hívja fel ezen átokteljes jezsuita-politika ellen.

Ezen jezsuita-politika vezérlő szellemének az alvidéken Maierhoffer ezredes, a belgrádi osztrák konzul tekinthető, a ki nemcsak vezérlő szelleme, hanem a reakczió keze, lába gyanánt is volt tekinthető. Igazi perpetuum mobile, a ki folytonosan utazgatott Bécs, Zágráb, Belgrád és a felkelők táborhelye közt, ö végezte a közvetítést Latour, Jellachich, a versengő szerb uralkodóházak, majd Rajasics, Knisanin és az osztrák tisztek között, ö volt az, ki Bechtoldol, Blomberget, Dreihannt, kik már elébb a nemzeti ügyet szolgálták, megingatta, majd átcsábította, ö szerzett a szerb felkelés számára Bécsből pénzt, fegyvert, tiszteket. Kész volt hízelegni a szerb nemzeti törekvéseknek és azonkívül, ha szükség kívánta, fontos alkalmakkor, vagy a fenyegetett pontokon maga is megjelent; pél-

[1]Marczali: Gróf Leiningen honvéd tábornok levelei és naplója. 39· lap.

[2]Lásd e czikket idézve Kossuth Hírlapja 1848. évi 60. számában.

dául mikor arról volt szó, hogy a hősies fehértemplomiakat a nemzeti ügytől elcsábítsa.

Viszont azután ismét ő volt első sorban az, ki mikor az osztrák kormány azt hitte, hogy a szerb nemzetiségi érzelmekkel való kaczérkodásra többé nincsen szükség, mindent elkövetett arra nézve, hogy a felkelés nemzeti jellege kitöröltessék és hogy az mint császári népfelkelés tisztán és egyedül az udvari reakczió szolgálatában alkalmaztassák.[1]

ö mint egy Paprika Jancsi-szinház igazgatója és főrendezője, a színfalak mögött kezében tartotta az összes szálakat; a színpadon azonban mások működtek. Ezek között a főszereplőket Knisanin, Sztratimirovics, Rajasics személyében szemlélhetjük. Érdemes velők megismerkedni, az a néhány vonás, a melylyel őket rajzolni lehet, hozzájárul az egész kép hűségéhez és szabatosságához. Egyéniségök, szereplésök, és a mi a fő dolog, pályafutásuk kimenetelében visszatükröződnek viselkedésüknek rugói és előtűnnek az eseményekben rejlő tanúságok.

Knisanin,[2] valódi nevén Petrovics, kereskedő volt, de nagy részt vett a fejedelemség politikai mozgalmaiban, mint a Karagyorgyevics-család feltétlen híve és a délszláv álmok egyik képviselője, ki később államtanácsosi rangot nyert. Ezt letette, hogy mint egy harambasa, annak a haramia csapatnak, mely hazánkba berontott, élére álljon. Értett a kardforgatáshoz, mindjárt kész volt a küzdelmeket a nyers erő terére átjátszani. Athletai termettel bírt, gazdag és festői jelmezében imponáló benyomást tett. Honfiai bálványozták és vezetése alatt csakugyan elég jól verekedtek, habár nyílt csatában soha sem voltak képesek a honvédekkel szemben megállani.

Éppen az ő példája bizonyítja legjobban, hogy a nemzeti álmok és ábrándok csak, ürügyet képeztek és csak az egyéni czélok takarói voltak. Mindenesetre különös volt, hogy a Dusán birodalmának helyreállítására ő és czinkostársai Magyarországon működtek, holott ennek tartományai török fennhatóság alatt állottak, a küzdelmet tehát a félhold ellen kellett volna vívni. De azt lehetett mondani, hogy a szerb vajdaság, a Vojvodina és a szerb nemzet autonóm jogainak érvényesítése volt a czél, mely őt harezra késztette. Ennél azonban az a tanulságos

[1]Klapka: Dér Nationalkricg. II. kötet 37. lap.
[2]Wurzbach: Biografisches Lexikon. 12. kötet 151. lap.

eset történt, hogy mikor az osztrák ügyek Windischgrätz betörése után kedvezően látszottak állani, és a szerbek bolondítására többé szükség nem volt, hozzá még a megválasztott vajda, Szupplikácz is elhalálozott, akkor az osztrák politika ledobta az álarczot és kiderült, hogy a szerb önkormányzatból semmi sem lesz. Knisanin haza is tért, de midőn a magyar győzelmek után a kapcza szorulni kezdett, ismét megjelent. De már akkor osztrák zsoldban állott, sőt halála után özvegye is részesült benne.'

A másik katonai parancsnokot, a már előbb említett Sztratimirovics György személyében találták. Nem érdektelen rá vonatkozólag Vukovics jellemzését elolvasni.[1] Vukovics azt találta, hogy Sztratimirovics és Görgey pályafutása közt több rokon vonást lehet felfedezni. Mindkettő ifjú korában, a márcziusi mozgalmak előtt hagyta el a katonai szolgálatot és a forradalom mindkettőt elégedetlen helyzetben találta. Miként Görgey az új cselekvés terén a forradalmi eszközöket túlzottan alkalmazta és személyes vitézsége folytán a magyar sereg legünnepeltebb bajnoka lett, úgy Sztratimirovics ellenségeink sorában hasonló tulajdonok által tűnt fel és faj rokonai által bálványoztatott. A különbség közöttük forradalmi pályájok végén tűnik fel. Görgey elárulta, vagy bűnös gondatlansággal eljátszotta nemzete ügyét és átok tárgya lett, ellenben Sztratimirovics végetlen végig hű maradt zászlajához és népének ragaszkodását meg is tartotta. Görgeyt illetőleg az előadás fonalán tisztázni kívánom a kérdéseket, de Sztratimirovics ezt a magasztalást nem érdemli meg.

Földbirtokos családból származott, szolgált a huszároknál is, hol inkább Don Juan-szerű viselkedése, mint katonai hajlamai által tűnt ki. Ezek miatt kellemetlenségei voltak, úgy hogy a hadsereget oda is hagyta. Ebben az állapotban találták az 1848-iki mozgalmak, melyeknek azonnal élére állott és a szerb nemzeti bizottságnak, az odbomak elnöke is lett. Mikor a vajda, Szupplikácz elhalálozott, a vajdaságra pályázott; de ezt nemcsak hogy el nem érte, hanem a fővezérséget is másra ruházták; kifogásolták nagymérvű költekezését; nem is bíztak benne, a mihez hozzájárult még Rajasics féltékenysége. Fel lehet tételezni, hogy ezekhez hozzájárultak oly indokok is,

[1] Emlékiratai. 180. lap.

melyekkel lehető volt azt a következtetést levonni, hogy talán a nemzeti ügyhöz jobban hajlott, mint az osztrákokhoz. De ezeket a tények megczáfolták. Mi sem lett volna természetesebb, — midőn látta azt, hogy faj rokonaival visszaélnek, — mint elfogadni a békejobbot, melyet Kossuth minduntalan felajánlott. Ez Sztratimirovics részéről nem történt meg. A helyzettel meg tudott alkudni, a mit bizonyít az, hogy a szabadságharcz lezajlása után megmaradt osztrák katonai szolgálatban; még pedig oly módon, hogy már az ötvenes évek elején a tényleges állományban ezredesi minőségben találjuk, holott a szolgálatot mint hadnagy hagyta el. Tekintve az osztrák katonai viszonyokat, eléggé bámulatos előléptetésben részesült, a mi mint nemzeti hősnek értékét meglehetősen alászállítja.

A harmadik jómadarat, tulajdonképpen a triumvirátus fejét, Rajasics József karlóczai érsekben szemléljük. Neki tényleg annál a fontosságnál fogva, melylyel a szlávoknál az egyházi kérdések bírnak, igen előkelő és döntő szerep jutott. Sima, behízelgő modorú, felette óvatos embernek írják le, a ki külső fellépésében eleget is tett az egyházfőnöki követelményeknek, a mi nem akadályozta meg abban, hogy intra camera a világi élveknek kedvelője legyen.

Egy kifogástalan tanú, Vetter tábornok szerint,[1] egyike volt a legromlottabb embereknek, kik valaha a papi öltönyt viselték. Magára öltötte Brankovics Lázárnak a karlóczai egyházból eltulajdonított öltönyét, sorra járta a városokat és községeket, úgy prédikálta az irtó háborút ellenünk. Hogy minő szemenszedett hazugságokkal dolgozott, bizonyítja az is, hogy' midőn a zágrábi törvénytelen gyűlésen megjelent, a hol Jellachichnak segédkezett, azt a gálád eljárást, melyet I. Lipót Brankovics György irányában elkövetett, a magyaroknak sózta a nyakába.

Igazában mindez nem volt és nem is lehetett meggyőződése; tulajdonképpen csakis magát és előmenetelét tekintette, melyben egy bizonyos irányban bőven része volt: javadalmak, báróság, nagy kereszt voltak jutalmai; de úgy látszik többet akart. Ebből· a czélból később a magyarokkal kezdett alkudozni, a mit az osztrák kormánynak be is jelentett abban a reményben, hogy részvényei emelkedni fognak. Az osztrák kor-

[1] Lásd »Hazánk«·, történeti folyóirat. IV. kötet 536. lap.

mány azonban csalafintaságaira rá sem hederített. Mikor a szabadságharcznak vége lett, politikai szereplése is befejeződött, úgy hogy az egész ember testileg és lelkileg megtörött, a mi bizonyára az emberi igazságérzetnek örömére szolgált.

Az akczió, melyet az osztrák politikának amaz uszályhordozói kezdeményeztek, ugyanolyan reczept szerint készült, mint az oláh mozgalom, csakhogy kezdettől fogva erősebb adagban lett kiszolgálva. A gyűlést, melyet elég jellegzetesen Nagy-Kikindán földosztási zavargások előztek meg, a kormány tilalma daczára május havában Karlóczán megtartották, a hová még Szerbiából is érkeztek résztvevők, még pedig jelentékeny számmal. E gyűlés ily viszonyok között a törvénytelenségek hosszú sorozatából állott.

Rajasicsot patriarchának választották, Szupplikáczot pedig, egy osztrák ezredest, ki Olaszországban Radetzky alatt a határőröknél szolgált, vajdának.

Szupplikácz különben minden volt, csak nem nemzetiségi fanatikus és nem, mint Jellachich, politikai kontárkodó. Szívvel, lélekkel katonának tekintette magát és pályafutása nem nélkülözte az érdekességet. Ugyanis, midőn a franczia háborúk alatt Horvátország egy része Francziaországhoz csatoltatott, a franczia hadseregben szolgált. Napóleon hírneves tábornagya, Marmont hadsegédévé tette és az 1812-iki orosz hadjáratban ki is tüntette magát. Napóleon bukása után osztrák szolgálatba lépett, hol szintén jó hírnévre tett szert. Mikor azután Olaszországból hazajött és ellenünk harczolt, igen emberségesen viselte magát és mindent elkövetett, hogy ennek a harcznak kannibáli elfajulását megakadályozza, a mi, fájdalom, nem sikerült.

A vajda és patriarcha állásának betöltése mellett egy 48 tagból álló kormányzó bizottságot — Narodny Odbor — szerveztek, melynek közhatósági funkcziókat kellett végezni.

Ugyancsak ez alkalommal ki lett mondva a szerbeknek politikai nemzetté való alakítása, külön területi alapon, szerb vajdaság, Vojvodina czím alatt. Ennek alkatelemeit a Szerémség, a határőrvidékek, Baranya- és Bácsmegye, a temesi bánság és a sajkások kerülete képezendette, mely Horvát-, Tót- és Dalmátországgal frigy kötésre lép. Ellenben hazánk irányában tele voltak őrjöngő fenyegetéssel.

Hogy az egész mozgalomnak tisztán szerb partikuláris jellege volt, mely a többi nemzetiségek jogait éppen nem tartotta tiszteletben, bizonyítja nemcsak a németség, hanem az ottani románság nyilatkozata is,[1] mely tiltakozott a karlóczai gyűlés határozatai ellen, melyek szerintök a román nemzetiség jogainak eltapodását jelentették. Egyben kijelentették a magyar testvérekhez való ragaszkodást és a magyar kormánynak bizalmat szavaztak. Ezt az okmányt Gozsdu Manó, tekintélyes pesti ügyvéd, valamint a románság 36 képviselője írta alá.

A bánáti románság hazafias magatartását illetőleg nagy érdemeket szerzett ezenkívül Murgu Euthim. Ez egy egyszerű iskolamester volt: de különben jóval magasabb értelmi színvonalon állott, mint kartársai. Irodalommal és nyelvészettel foglalkozott, de a politikai akczió terén is működött és mert némi túlzásokra ragadtatta magát, mint közcsendháborító elítéltetett. Az 1848-iki események visszaadták szabadságát, melyet első sorban arra használt fel, hogy vérrokonait megóvja a reakczió maszlagától, a mi sikerült is. Meg is lakoltak érte, mert az első községek egyike, melyet a dühöngök kiraboltak és elpusztítottak, egy románajkú község, Szent-Mihály volt.

Később azonban engedtek a románok az izgatásnak és vesztegetésnek, kezet fogtak ellenünk a szerbekkel. A mint a kormány a törvénytelen karlóczai gyűlés megtartásáról értesült, azonnal értesítette Rajasicsot, hogy eljárásáért súlyos felelősség terheli. Nemcsak, hanem egy fejedelmi szózat lett [2] a szerbekhez intézve, melyben az eltévelyedettek a király iránti hűségre és engedelmességre való visszatérésre buzdíttatnak, valamint azért is megrovatnak, hogy nyolcz ágyút eltulaj doni tani merészkedtek. Ez a szózat Innsbruckból kelt június 16-áról és Ferdinánd által sajátkezűleg lett aláírva; azonban az egésznek éppen úgy nem volt foganatja, mint a hogy azon rokon természetű felhívásnak sem, mely majdnem ezen időben a horvátok számára lett kiadva, és pedig ugyanazon indokokból, t. i. a kamarilla és az uralkodóház egyes tagjainak titkos utasításai következtében, a mi folytonosan olaj gyanánt hatott a tűzre. Ezen utasításokat Rajasics személyesen kapta, még pedig Innsbruckból, a hol Jellachich

[1]Lásd » Pesti Hírlap« 1848. 67. szám.
[2]Lásd »Pesti Hírlap« 1848. 92. szám.

kíséretében ő is megjelent. Vukovich, [1] ki a helyszínén a hatást azonnal tapasztalta, felemlíti Zsófia főherczegnő kárpit mögötti ravasz ömledezéseit, melylyel a kamarillát támogatta, nyilatkozataiban azt hangoztatta, hogy a mit a fejedelem a vezetőknek nyíltan kijelentett, az nem fejezte ki az ő igazi meggyőződését, mert a császár méltányolja a szerbek erőlködését az elbízott magyarokkal szemben.

Természetes, hogy e biztatásokra Rajasics még kihivóbban viselkedett, még jobban hangoztatta a császár iránti hűséget, melynek úgy tesznek jó szolgálatot, ha a magyarok ellen fordulnak. A fegyverkezés serényen folyt, a bécsi hadügyminisztérium mindent megtett, hogy a felkelők a szükségesekkel elláttassanak, a mire vonatkozólag többrendbeli elfogott levél a teljes bizonyítékot szolgáltatta. Hozzájárult a Szerbiából átjött segélycsapatoknak részvétele, mely mind nagyobb arányokat öltött. Ezekkel együtt a szerb haderő igen tekintélyes számot tett ki, mely, hozzávéve a határőr-ezredeket, melyek kezdettől fogva ellenünk foglaltak állást, túlhaladta a magyar csapatok összegét.

Míg júniusban 15.000-en voltak, számuk júliusban már 30.000-re, később még többre rúgott.[2] Hozzá kell tenni, hogy az egész tömeg gyalogságból állott, lovasságuk alig volt. Mindamellett nagy mozgékonyságot és gyorsaságot tudtak kifejteni, a mennyiben elegendő járművei voltak ellátva, melyeket igen ügyesen használtak fel. Ezeken barangoltak szanaszét és lepték meg a támadásra kiszemelt pontokat, a mi természetesen növelte a rettegést, melyet a legnagyobbrészt magyar és német védtelen lakosság között okoztak, miután ezek a megrohanásnak és fosztogatásnak ki voltak téve. Még az állami vagyont sem kímélték, első dolguk volt a kincstári pénzre és egyéb készletekre rátenni a kezöket.

Az egész akcziónak nagy mértékben kedveztek a terepviszonyok, melyek igen erős állásokká szilárdultak. Ilyet képezett mindjárt a titeli fennsík, a Duna és Tisza egy befolyásán ál, melyet a túlsó oldalon mocsarak védtek, úgy hogy csak egy-két töltésen keresztül lehetett hozzája jutni. Ennek a termé-

[1] Emlékiratai. 279. lap.

[2] Vetter Antal: Az 1848-iki szerb támadás. Hazánk, IV. kötet 541. lap.

szetes erősségnek külső védelmi vonalát még a római légiók-tól származó úgynevezett római sánczok alkották,[1] melyek pár mértföldnyire Titeltől észak felé, a Tiszától a Dunáig ter-jedtek és elég használható állapotban voltak arra, hogy föld-müveik mögött sikeres ellenállást lehetett kifejteni. Azután jött, mint legszélesebb gyűrüzet, a Ferencz-csatoma, a Dunát és Tiszát összekötve, valamint a Béga-csatoma, mely a Tiszától Temesvárig terjedt, fedezve a temesvári és aradi várak által, melyek osztrák kézben maradtak és a lázadásnak hatalmas hátterét képezték.

Mindezekhez járult még több pontnak védművekkel való ellátása. így Pancsova, mely az odbor székhelye volt, Alibunár, Periasz, különösen Szent-Tamás, melyről később lesz szó.

Ezek a helyek sikeresen védettek, de ebben ki is merült a harczi képesség, mert ha ezen védmüveken kívül nyílt terepen kellett müködniök, rendesen, még pedig a szervezetien magyar csapatokkal szemben is, csúfos kudarcz lett a dolog vége. Félelmetessé nem is taktikai becsük, hanem azáltal váltak, hogy seregeinket lekötötték, mert ezek természetesen megtáma-dott véreiket akarták megoltalmazni. Hadviselésük és harcz-modoruk jellegét igen találóan ecseteli a magyar sereg egyik leg-képzettebb tábornoka, Vetter Antal.[2] Elmondja, hogy midőn ezredével a szerb felkelők ellen lett vezényelve, meg volt győ-ződve arról, hogy a katonai akczió az általánosan elfogadott, mondhatni a nemzetközi haditörvények alapján fog meg-ejtetni. De alig pár nap múlva keserű csalódás lett a dolog vége, mert az ellenség vagy nem ismerte e szabványokat, vagy nem akart velük törődni. Ily módon azután mindazon vérmes remények, melyeket egy rendes természetű hadviselés izgal-maihoz és dicsőségéhez kötöttünk, csakhamar köddé és párává foszlottak szét, midőn ellenfeleink gyalázatos kegyetlenkedései-ről saját szemeinkkel meggyőződtünk. Azok nem voltak becsü-letes ellenfelek, méltók arra, hogy a magyar királyi hadsereg velük fegyverét összemérje; ellenkezőleg gyalázatos rablók, gyil-kosok és gyújtogatok hordája, kikkel szemben a méltó fenyíték tulajdonképpen csakis egy rögtönítélő bíróság kezében van.

[1] Lásd ezek szabatos leírását Kossuth Hírlapja 1848. 37. szám.

[2] »Hazánk«· történeti folyóirat. IV. kötet 535. lap.·

Azok a hadműveletek, melyek ennek következtében magyar részről kezdetüket vették és majd egy évig húzódtak, fontosabbá váltak, mint a hogy azt a lázadók katonai értéke és akciójuk tartalma indokolta. A jelentőség abból származott, hogy a felkelés hónapokon és hónapokon át a legnagyobb erőlködés daczára nem győzetett le és az eredmény velük szemben tisztán nemleges volt. Nem lehet csodálkozni a felett, hogy ez állapot a legnagyobb mértékben megnövesztette nemcsak a lázadók, hanem a bécsi kamarilla szarvait is, kik ebből a magyar ügy és seregek harczképtelenségére vontak kedvezőtlen következtetéseket, úgy hogy meg voltak győződve arról, hogy a magyar rebellisekkel könnyen elbánhatnak.

Nézzük már most a mi részünkről foganatosított intézkedéseket és állapítsuk meg a siker kimaradásának indokát.

Ezeket az eseményeket, illetve a viszonyok elfajulását, valamint a hadműveleteket dióhéjba szorítva, itt kívánom előadni. Igaz, hogy némileg elébe vágok az eseményeknek, valamint az összefüggés követelményeinek sem teszek eleget, őket sorrendjükből kiszakítva. De úgy vélem, hogy helyesen járok így el, miután ekként az események igazi jellegének kidomborítása megfelelőbben történhetik.

A döntő természetű szempontot az képezi, hogy a szerb felkelés folyamata egészen sui generis természettel bírt. Ennek oka pedig abban rejlik, hogy a többi harcztereken, midőn az ágyúk eldördültek, a helyzet annyiban világos volt, a mennyiben a kamarilla álarczát levetette és a nemzet tudta azt, hogy kivel áll szemközt. Az alvidéken a dolgok másképpen történtek. Kezdetben az udvar kétszínű játékot folytatott. A farkas még báránybőrbe volt öltözve s ennek folytán császári tábornokok és császári csapatok voltak azok, melyek részben a felkelők ellen küzdöttek. Ez, mondhatni, az első felvonás volt. A második abból állott, hogy a reakczió még mindig az alkotmányosság köpenyébe burkolódzott; de már a vakondokszerű működés megkezdődött, mely a császári közegek passzív ellenállásában jut kifejezésre. Apránkint az álarcz levétetett és megtörtént a végzetes átsiklás, a nyílt ellenségeskedés, illetve a háború területére.

A magyar kormány működése idején, de később is sok szemrehányásnak volt kitéve azért, hogy kezdetben erélyes fel-

lépéssel a lázadást csirájában el lehetett volna fojtania. Ez kétségtelenül áll; de viszont nem kell felejteni, — és ez szolgál indok és mentség gyanánt — hogy ők annak a fejedelemnek voltak miniszterei, a ki a lázadást illetőleg oly elítélő nyilatkozatokat tett, hogy tőle a történtek után mást, mint jóhiszeműséget feltételezni felségsértés számba ment volna.

Be is kell ismerni, hogy méltán sértésszámba mehetett ama határozott és elítélő nyilatkozattal és lépésekkel szemben, melylyel a korona részéről a lázadás találkozott, azt vélelmezni, hogy mindez egy kétszínű játéknak szolgál köpönyegül, melyet a közelgő események a legrövidebb idő alatt foszlányokra fognak tépni. A hangulat, a csalódás, mely ily módon keletkezett, legjobban feltünteti, hogy minő rút visszaélés történt a nemzet bizalmával.

Erre vonatkozólag nagyon jól mondja Vukovics,[1] hogy[7] hazafi kilátásait aggasztóan elhomályosítá az udvar és a nemzet közti viszony bonyolódása. Az illető harcztér sajátszerű körülményénél fogva a magyar kormány közegei felhívásaikban és tetteikben a királyt egybekötötték a hazával. Fejedelmi kiáltványokra, a császári tábornokok vezérletére hivatkozva, mondogatták a nem magyarajkú állampolgároknak, hogy a fejedelem velünk van és a szerbek a lázadók. Mily kedvezőtlen változást szült tehát, midőn többé kétség az iránt nem lehetett, hogy az udvar ellenünk van. Minő hátrány származott abból, hogy ennek folytán a nemzeti kormány hitelre nem talált.

A másik indok a nemzet tiszta lelkiismeretéből származott a nemzetiségeket illetőleg. Éppen azért, mert a gyűlölködésre rá nem szolgált, mert még ha lettek is hibák elkövetve, az 1848-iki törvények ezeket jóvá tették, éppen azért az emberek nagy többsége nem akarta elhinni, hogy az egész mozgalom máson, mint múló félreértésen nyugszik. S bízott a békéltetés sikerében, a minek Kossuth egy, november 9-én a képviselőházban tartott beszédében kifejezést is adott. Itt még mindig azokat a húrokat pengette, mint július 11-én, a testvériség és összhang húrjait.

E felfogásból indulnak ki levelei, melyeket boldogult atyámhoz, mint az alvidék teljhatalmú kormánybiztosához, utasítás gyanánt intézett. Igaz, hogy ehhez hozzá kell fűzni,

[1]Emlékiratai. 282. lap.

hogy az ő felfogásának hátterét ama politikai és katonai nézet alkotta, hogy az ország sorsa a Dunának felső részén, Pozsony körül dől el, nem pedig az alsón, mely pedig jelentékeny haderőt vett igénybe. Ennek folytán az összes katonai erőt, a bácsi és bánáti csapatokat ott kell összpontosítani. Ezért szükséges a *békéltetést, paczifikácziót* megkisérleni, még pedig minden áron. Ezt nem lehet soi-disant főnökökkel, például mint Rajasics, foganatosítani, mert ez mit sem tesz Jellachich nélkül, az viszont Windischgrätz, az utóbbi pedig az Olmützben székelő kamarilla nélkül. A béke művét tehát egyenesen és közvetlenül magának a szerb népnek segélyével kell megcsinálni.

A főfeladat tehát e megtévedt nép szívéhez a béke szavával utat tömi, mely bizonyára megunta a sok szenvedést, és azt, hogy a kamarilla kezében vak eszköznek tekintetik.

Az általa kifejtett eszmék egytől-egyig helyesek és bölcsek voltak; de, fájdalom, foganatjuk nem lett. Nemcsak, hanem nagy hátrány származott belőlük, a mennyiben a katonai műveleteket lekötötték, a minek folytán az alvidéki egész őszi hadjárat mi pozitív eredményt sem tudott felmutatni, mint a hogy erre már utaltam és később még visszatérek.

A magyar kormány bármennyire hiszékeny volt is, de végre is annyira bárgyú nem volt, hogy teljesen elzárkózzék a helyzet elfajulása előtt. Az ő taktikája is kénytelen volt alkalmazkodni a fokozatos veszélyekhez. Ez a taktika első sorban a kormánybiztosok személyében és eljárásában domborodott ki határozottan. Az akcziónak súlypontja egyelőre vállaikon feküdt, a mit részben a helyhatósági rendszer, mely ily feladatokra nem Volt berendezve, másrészt a politikai szempontok túlsúlya a katonaiak felett okozott.

Említettem imént a fokozatosság mozzanatát a kormánybiztosok egyéniségében és működésében. Ebből származott Csernovits Péter távozása, ö par excellence a békülékenység embere volt, és mihelyt látta, hogy ezen az úton nem boldogul, maga kérte felmentését.

Helyébe Szentkirályi Móricz neveztetett ki, Pestmegyének 1848 előtti nagyhírű követe és alispánja. A választás nem bizonyult szerencsésnek. Szentkirályi utóbbi szerencsétlen országgyűlési működése folytán — a mi az előbbi kötetben előadva lett — teljesen elvesztette lelkének egyensúlyát. Nem bízott a nemzeti ügy sikerében és különösen fel volt indulva Kossuth

ellen, a minek folytonosan kifejezést is adott. Nem is tudta magát az ottani viszonyok között feltalálni; határozatlanság és ingadozás jellemezték eljárását, melyet néha-néha szenvedélyes kitörések szakítottak meg, a mi túlszigorúvá, sőt kegyetlenné tette, a mivel természetesen túllőtt a czélon. Nemsokára beadta lemondását és nem irigylendő állását Beöthy Ödön biharmegyei főispán foglalta el. Annak a feladatnak természetét, mely erre várakozott, legjobban jellemzi egy levél, melyet Kossuth intézett hozzá és melynek eredetije birtokomban van. E levél egy pontja következőképpen hangzik:

»Figyelmeztetlek arra, hogy irtóztató árulás fészkében vagy; de a haza sorsa tőled és Csányitól függ. A megmentésnek pedig csak egy eszköze van, és ez az, hogy ne nézd kormánybiztosi hatáskörödnek alaki követelményeit és határait, hanem igenis küldetésednek anyagi és érdemleges természetét. A te hivatásod megmenteni a hazát és minden lépésed jogos, melyet ezen czélra tész. Különben én a kérdést a törvényhozás elé terjesztem és oly hatalmat adok kezeidbe, melytől reszketni fog minden áruló. Lesz hatalmad arra, hogy minden hibát megorvosolj, minden vétket megboszulj, minden árulást megbüntethess. Teljes erővel léphetsz fel mindenki ellen, legyen az pap vagy katona, vagy bárki Isten fia. Ha kell, a fővezért magát a statárium elé állíthatod. Emlékezz vissza a franczia konvent nagy biztosaira, a kik a seregek előtt fogatták el a hűtlen parancsnokokat. Én azt mondom neked, hogy a milyen nagy a haza veszélye, oly korlátlan a te hatalmad, hogy azt elhárítsad.*·

A mennyiben e teljhatalomnak országgyűlési megerősítése kívántatott, annyiban Kossuth be is váltotta Ígéretét. Ezen indítványt a képviselőházban megtette szeptember 4-én, azzal az indokolással, hogy a kormány biztosi teljhatalomra állandóbb és szilárdabb alap kell, mint a kormánytól kapott megbízatás; erre mind a két ház által elfogadott országos végzemény kell. Ezen indítvány még akkor nap úgy az alsó-, mint a felsőház részéről el is fogadtatott és a felhatalmazás megadatott. [1]

[1] Papp Dénes: A magyar nemzetgyűlés 1848-ban. II. kötet 163. lap.

A kormánybiztosban nem is hiányzott sem az akarat, sem a képesség arra, hogy állása követelményeinek eleget tegyen. Állását egészen másképpen fogta fel, mint előde, Szentkirályi. Igyekezett emberséges bánásmódot tanúsítani, mire nézve az elismerő hivatalos jellegű okmányok birtokomban vannak. A rögtönítélő eljárást beszüntette; éppen azért, hogy a túlszigor és elhamarkodás hibájába ne kellessék bele esni. Ezen bánásmód — mely a szükséges erélyt nem nélkülözte — eredményezte azt, hogy kormány biztosságának egész területén a törvényes rendet fenn is tudta tartani, mivel a közönség jóindulatára számíthatott.·

Es habár nem is ment annyira, mint a jakobinusok vezéremberei, kik a tábornokokkal szemben is kegyetlen és sommás eljárást alkalmaztak, de legalább Bechtold tábornokot, kinek tökéletlenségeiről még lesz szó, vezéri állásából elmozdította.[1] Általánosságban erélyességére vonatkozólag a teljes perrendszerű bizonyítékot meg lehet állapítani. Az egyik tanú, Vukovics,[2] beismeri, hogy Beöthy Ödön' tüzes lelkének erélyét hozta magával a munkatérre. A nagy várakozás, melyet működéséhez fűztek, csak azért nem teljesülhetett, mert nagy dolgokat csupán fegyveres erő élén, hű és jeles vezér mellett lehetett volna elérni. Ily vezér nélkül a biztosságok szigorú és fáradhatlan eljárása magában czélt nem érhetett. De azért a hadviselésre szükséges eszközöket előteremtette; erélyes fellépése nélkül a hatóságok szétbomlottak volna és a vegyes elemekből magyar hadsereg nem alakult volna.

Éppen ilyen értelemben nyilatkozik Klapka is, ki akkor az alvidéki táborban jelen volt,[3] és a ki hasonló dicsérettel emlékezik meg róla, hangsúlyozva, hogy a hadsereg nagy válsága csakis az ő szerencsés fellépése folytán oldatott meg, — legalább annyira, hogy maga a sereg a nemzeti ügynek megtartatott.

Az ellenpróbát erdélyi teljhatalmú biztosi működése szolgáltatja. Erre az állásra deczember 19-én lett kinevezve, még pedig úgy, hogy Bem és serege alája rendeltetett.[4]

[1]Lásd Vetter Antal idézett tanulmányát a «Hazánk* folyóirat IV. kötetében, 700. lap.

[2]Emlékiratai. 329. lap.

[3]Nationalkrieg in Ungarn. II. kötet 35. lap.

[4]Lásd a kinevezési okmányt Gelichnél. II. kötet 108. lap.

Igaz, hogy azok a fényes győzelmek, melyeket ott arattak, Bem győzelmei voltak, de ezeknek hatályosságát előmozdították a megfelelő kormányzati intézkedések. Itt tehát a politikai és katonai akczió párhuzamosan működött, mely összhang a délvidéken nem jöhetett létre.

Igaza volt Vukovicsnak abban, hogy a siker a katonai követelmények teljesítésétől függött, melynek előfeltétele a vezérlet és a fegyveres erő arravalósága volt. Az öreg hibák éppen ezen a téren jelentkeztek, melyek *par excellence* a kamarilla kétszínű viselkedésének voltak folyományai. Először ezekről szólok; utóbb azután rátérek a részünkről elkövetett hibákra.

Előadásom előbbi részében emlékeztem meg a május 6-iki és 7-iki királyi leiratokról, melyek Latour hadügyminiszterhez és az illető tábornokokhoz intéztettek, a melyek elrendelik, hogy a Magyarország területén létező főparancsnokságok és csapatok a magyar hadügyminisztérium rendelkezése alá bocsáttassanak. Mint említettem, Zágrábon kívül ilyen főparancsnokság négy volt: Buda, Temesvár, Szeben és Pétervárad.

Azt is említettem, hogy Szebenben Puchner, Pétervároadon Hrabovszky, utóbb Blagoevich, Temesváron Piret, később Rukavina, Budán pedig Lederer voltak a parancsnokok. A magyar kormány meghagyta őket állásaikon, nemcsak, hanem lehetőleg szőrmentén bánt velük annyira, hogy nem mint alárendelt, de majdnem egyenrangú hatóságokként viselkedett velők szemben. Ennek azonban foganatja nem lett. Az ellentétek mihamarabb kidomborodtak és vészes összeütközések származtak belőle. Puchnerről később lesz szó, állásának és eljárásának különleges jellegét bizonyítja az a körülmény, hogy a képviselőház október 26-iki kiáltványában, melyet a közállapotokat illetőleg a nemzethez intézett, ő és magatartása külön megemlíttetik. Lederer az ellentétek miatt hamar elhagyta helyét. Hrabovszky egészen, Blagoevich csak félig volt a nemzeti ügy híve, Piret és Rukavina határozottan ellenünk foglaltak állást. Piret kevesebb, de Rukavina annál több erélyt fejtett ki. Ez kifejezésre talált egyrészt Pétérváradnak, másrészt Aradnak és Temesvárnak a nemzeti ügygyei ellentétes szereplésében.

Pétervárad, melyet akkoron magyar Gibraltárnak neveztek, elsőrangú erősség volt. E tekintetben tehát sokkal jelentékenyebb és nevezetesebb, mint a másik kettő. Éppen azért

életbevágó jelentőséggel bírt, e hatalmas állomást a nemzeti ügy számára megtartani; habár másrészt a szabadságharcz folyamata alatt nem is gyakorolt a hadi eseményekre oly nagy befolyást, mint Arad, de különösen Temesvár, és pedig azért, mert Pétervárad a hadi műveletek sakktáblájának szélén feküdt. Ellenben a másik kettő annak közepét foglalta el. Említettem, hogy ottan a főparancsnok, Blagoevich, ügyünk iránt elég jóindulattal viseltetett. A várparancsnoki tisztet Hentzi viselte, ki eleinte az alkotmány hívének mutatkozott, de mihelyt érezni kezdte, hogy tulajdonképpen honnan fúj a szél, azonnal fordított egyet a köpenyegen és azon igyekezett, hogy a várat osztrák kézre juttassa. A válság itt is az október 3'iki kiáltvány folytán következett be, mely Jellachichot teljhatalmú biztossá kinevezte. Ez a várőrség előtt ki lett hirdetve. Mihelyt erről Beöthy Ödön értesült, azonnal a várba sietett, a kiáltvány törvénytelenségét megmagyarázta és meghagyta, hogy a ki pedig annak engedelmeskedik, honárulónak tekintetik. A szerencse az volt, hogy a várőrség tősgyökeres magyar — még pedig biharmegyei — fiúkból állott, a 39-ik Don Miguel ezred legénységéből. Mikor a kormánybiztos eltávozott, Hentzi ismét kísérletet tett a vár kézrekerítésére; de ebben a Don Miguelek megakadályozták. A kormánybiztos még egyszer megjelent, az áruló tábornokot agyon is lövethette volna.; de Pestre küldte, hol szintén életben hagyták, miután hűséget fogadkozva, Kossuth lábai elé vetette magát. Ezután Pétervárad végeden végig meg is maradt a mi kezünkben, habár szerepe inkább nemleges természetű volt.

Egészen másképpen festettek az állapotok Aradon és Temesváron. Temesváron Rukavina, Aradon pedig Berger tartották kezökben a gyeplőt. Iránt unk mindegyik ellenséges indulattal viseltetett, és a nemzeti ügynek sokat ártott. Mind a kettő túl volt a hetvenen, a mit azért említek, mert a két öreg bámulatra méltó kitartást fejtett ki.

A mint az október 3-iki kiáltvány megjelent, mind a két vár felmondta a semlegességet s megtagadta a magyar kormánynak az engedelmességet. Berger annyira ment, hogy az egészen békés Arad városát elkezdette bombáztatni és minősíthetlen eljárását azzal indokolta, hogy annak a követelésnek, hogy a magyar csapatok és parancsnokuk, Máriássy János, hagyják el Arad városát, elég nem tétetett. E követelés magya-

rázata abban található, hogy Máriássynak — a ki kitünó és elszánt katona volt — jelenléte a várra magára állandó veszélyt jelentett; a mit igazolt is azon merész vállalkozása által, hogy a várat egy éjjeli meglépés, illetve megrohanás által bevegye. A mi ha nem sikerült, heves vérének számlájára írandó, mely néha túlzásokra ragadta és arra, hogy az elővigyázati követelményeknek sem tett mindig eleget. Ez történt a jelen esetben is.

Máriássy embereivel meg is mászta a falakat, úgy hogy már a siker majdnem biztos volt. Azonban a helyrajzzal nem volt egészen tisztában, a mennyiben egy híd fekvésében megtévedt, a mi megakasztotta az előrenyomulást, másrészt lelkes csapatjai abban a hitben, hogy czélt értek, örömujjongásba törtek ki, a mi a várőrséget felriasztotta és az a támadást visszaverte. A mi azután a vár bevételét jó hosszú időre késleltette. A jelentőség inkább a körülzáró sereg lekötésében állott; mert a vár, mint ilyen, a későbbi hadviselésben szerepet nem játszott, helyőrsége csekély voltánál fogva csakis a védelemre szorítkozott..

Egészen másként állott a dolog Temesvárral. Ez, mint vár, ha nem is volt olyan elsőrangú erősség mint Pétervárad, de azért a technika követelményeinek megfelelt. A nagyhírű franczia várépítész, Vauban tervei szerint épült, úgy, hogy ostrommal való bevételére nézve egészen más eszközökre volt szükség, mint a mivel a magyar haderő rendelkezett. Azonkívül még az is fontossággal bírt, hogy nagy méretekben épült fel és így képes volt jelentékeny helyőrség befogadására. Tényleg ez egy erős hadosztályból állott, mely támadó műveletek foganatosítására is alkalmassá tette.

A csapatok, melyek a várban elhelyezve voltak, részben azokból kerültek ki, melyek a magyar tábor alkatelemeit is képezték és egy darabig mellettünk küzdöttek, mint a Schwarzenberg dsidás-ezred, melyről utóbb lesz szó, valamint azon hazai ezredekből, melyek az örökös tartományokban voltak elhelyezve és úgy tértek vissza.

Ilyen volt a Leiningen 31. számú gyalogezred, mely szintén a fiatal és erélyes Leiningen Keresztély, a mi Leiningenünk idősebb testvérének parancsai alatt állott. Ennek a Leiningen-ezrednek eljárása hasonlóképpen éles világot vet az osztrák hadvezetőség kétszínű magaviseletére. Az ezred

Galicziában állomásozott, csak névleg volt magyar, tényleg oláh és szász nemzetiségű. A tisztikar egész osztrák érzelmű, az ezredes pedig éppen olyan magyarfaló, mint öcscse magyarbarát. Ezt küldték szeptember havában Temesvárra, hogy a vár a császárnak biztosíttassák. A feladat nem volt könnyű; mert az utat egész Magyarországon keresztül kellett megtenni, a legmagyarabb városokban, mint Kassa, Debreczen, Várad, Arad, pihenőt tartva. Az ezred tisztjeivel együtt játszotta a magyar érzelműt, mindenütt bankettek, ünnepélyek voltak tisztele tükre, mint a kik arra hivatvák, hogy a nemzeti ügyért vérüket ontsák.

Ily módon azután le is értek rendeltetésük helyére, Temesvárra, a hol nem kellett többé színlelni és a báránybőrt le lehetett vetni. Érdemes ezt a jelenetet Helfert leírása szerint megismerni.[1] Ezen leírás szerint, midőn az ezred megérkezett, a magyar érzelmű lakosság virágokkal, harsogó éljenekkel, a Rákóczy hangjai mellett fogadta a *testvéreket.* Midőn a főtérre megérkeztek, az ezredes kibontotta a császári zászlókat, ráhuzatta a Gotterhaltet és mindenkinek értésére lett adva, hogy az ügy, melyért e katonák síkra fognak szállani, nem az alkotmányosság ügye.

- Ekként Rukavina teljesen biztosnak érezvén magát, októberben hasonlóképpen állást foglalt ellenünk. Polgári bizottság is alakult, egy régi aulikus, báró Ambrózy elnöklete alatt, ezáltal a reakcziót új területre vive által. Ezután a közigazgatási hatóságot kezdte bitorolni, adót szedett, újonczozott, élelmiszereket harácsolt, a nemzeti ügy tántoríthatlan bajnokait fogságra vettette, cselekedte pedig mindezt a katonaság igénybe vételével, mely elég erős volt arra, hogy a megyében szerteszét kalandozzon; habár néha vereséget szenvedett is, míg azután 1849-ben a vár körülzárása bekövetkezett. Fájdalom, ez is megkésve történt, úgy annyira, hogy a szomorú játék utolsóelőtti jelenetében, az augusztus 9-én vívott temesvári csatában a várnak még végzetes szerep jutott. A mennyiben, hogy ha a vár akkor magyar kézben van, — hiszen eleste úgyis csak napok kérdése volt, — akkor a helyzetnek kétségbejtő fordulata mindenesetre elmarad.

[1] Geschichte Osterreichs vöm Ausgange des Wiener October-Aufstandes. I. kötet 137. lap.

Imént emlékeztem meg a katonai exigenciákról, melyek a megfelelő vezérlet szervezéséből és a csapatok kiállításából származtak. Itten óriási nehézségek merültek fel. Az a visszás helyzet, mely az ellenséges érzelmű főparancsnokságok magatartásának volt folyománya, ismétlődött akkor is, mikor a lázadók elleni parancsnoki állás betöltése szóba került; mert a megbízható főtisztek, különösen tábornokok feltalálása, egyértelmű volt a fehér holló utáni hajszával; azt pedig, hogy vezért más körökből szerezzenek, az adott viszonyok között senki megtenni nem akarta, illetve nem is bátorkodott.

Mi sem jellemzi jobban a helyzetet abban az irányban, hogy a kormány és országgyűlés mennyire kizártnak tekintette a rosszhiszeműséget az uralkodóház részéről, mint a mit Vukovics megírj ö kiemeli, hogy a magyar kormány nem is akarta igénybe venni azon jogát, hogy tábornokokat ő nevezzen ki. Valami rögtönzött, az országgyűlés által választott fővezérnek a sereg élére való állítása oly forradalmi természetű ténynek tekintetett, mely a leghatározottabban ellentétesnek látszott a kormány szózatai szellemével, mely szerint a fejedelemmel való meghasonlást minden áron kerülni kellett.

így hát nem maradt más hátra, mint a hadsereg tábornokai közt keresni azon megfelelő egyéniséget, ki az ország védelmét magára vállalandja. Ez pedig csakugyan a kör négyszögítése problémájának megoldásához hasonlított.

Ebben az irányban igazán kétségbeejtő benyomást tesz szegény jó Mészárosnak panasza, melyben előadja a hiábavaló fáradozásait arra, hogy a sereg számára alkalmas vezért találjon.

Szerinte vagy negyven tábornok és főtiszt volt nála feljegyezve, kik magyar születésűek voltak, de midőn megkínálta őket a vezérlettel, mind elutasították, sőt legnagyobb részök később hazájok ellen harczolt. A jó öreg súlyt fektetett oly előkelő állású egyénekre, mint gróf Gyulay, ki oly szerencsétlenül vezérkedett 1859-ben Olaszországban, és Lamberg, ki a pesti nép dühének áldozata lett. Azért igyekezett ezeket megnyerni, mert nagy összeköttetésüknél és tekintélyüknél fogva tőlük a csapatokra üdvös hatást reménylett.

[1] Emlékiratok. 218. lap.

Azonban úgy Lamberg, mint Gyulay kikosarazták, még pedig oly érdesen, hogy miniszteri állása méltóságának szempontjából e hanggal szemben tiltakozni kellett volna, — a mi azonban elmaradt. Végre Bechtold altábornagyot, a ki Kassán hadosztályparancsnokságot viselt, nevezte ki vezérré. Csizmadiát fogott benne; mert ez különben is egészen tehetetlen ember volt, a mit az is bizonyított, hogy utóbb Haynau a csatatéren mozdította el állásából. Bechtold azután oly módon kezelte a műveleteket, — mint pl. Szent-Tamás ostromát, — hogy valahogy az ellenségben kárt ne tegyen. A mi fényesen sikerült is.

A csapatokkal is sok nehézség akadt. Itt különböztetni kell a magyar és nem-magyar csapatok között. Alakilag nem lett volna ok különbséget tenni; mert hiszen az országban levő nem-magyar ezredek a magyar hadügyminiszter parancsai alá lettek helyezve, és az alkotmányra le is kellett az esküt tenniök. Voltak is olyanok, melyek ellen nem lehetett kifogást tenni, így a Zanini gyalog-ezred, valamint a Kress könnyű lovas-ezred egy százada ellen, mely derék parancsnoka, Prössl — ki azután Pereczyre magyarosította nevét — vezérlete alatt Erdélyben csodákat müveit. De ezek csak kivételek voltak, a többi ezredek mind a legrövidebb idő alatt elpártoltak a magyar ügytől, a mit előmozdított azon lovagias élj árás is, hogy valamennyi magyar táborban ki lett mondva tiszteknek, legénységnek egyaránt, hogy senkit sem tartóztatnak; a ki nem akar mellettünk szolgálni, mehet Isten hírével.

Nagyon jellemző erre vonatkozólag a Schwarzenberg dsidás-ezred esete, mert ez a viszonyok fokozatos elfajulásának képét tünteti fel. Az ezred előbb Aradon volt helyőrségen és mindjárt a mozgalmak kezdetén ki lett rendelve a rácz lázadók ellen. Az első áldozat ezen ezred tisztikarából került ki: gróf D'Orsay kapitány, a ki Szent-Mihálynál elesett; kevéssel ezután folyt le a verseczi ütközet, a hol a dsidások és huszárok versenyeztek egymással, viaskodási kedvben és irtóztató pusztítást vittek végbe a haramiák között. Egy szemtanú írja,[1] hogy a dsidások ádáz dühvei rontottak rájok, hogy szeretett kapitányuk halálát megbosszulják. A vezetés [2] Blomberg dsidás-ezredes kezeiben volt, ki feladatát jelesül oldotta meg és az egész

[1]Kossuth Hírlapja, 1848. 18. szám.
[2]Lásd Vukovicsnál 246. lap.

országban magasztalás tárgya lett. Mészáros az Úr színének változását nála következőképpen adja elő.[1] Kevéssel e szép fegyvertény után arra kérte Mészárost, mint főparancsnokát, hogy mivel ő is császári szolgálatban van, nem akar a császári hatóságok ellen küzdeni, de kész a többi lázadók ellen síkra szállani. Mészáros ezt meg is Ígérte és a szerint rendelkezett is: de alig múlt el pár hét, Blomberg nemcsak hogy nem harczolt többé a lázadók ellen, sőt ezredével együtt felmondta az engedelmességet, egészen átcsapott az osztrákokhoz, kiknél azután erélyes tevékenységet fejtett ki.

Hasonlóképpen állott a dolog a Sivkovich 41. számú lengyel ezreddel és ennek parancsnokával, Le Gay ezredessel. Ez is augusztus i-én Fehértemplom alatt megrohanta a szerbeket és csúfosan megverte őket. De pár napra rá elhagyta a magyar ügyet és szintén Temesvárra vonult.

Ha a déli harcztéren fennforgott viszonyokat abból a szempontból tekintjük, hogy Mészáros nem tudott elég erélyt kifejteni: élénken jellemző erre vonatkozólag a boldogult atyám iratai között található jelentés.

Mészáros ugyanis nem lévén megelégedve a tisztikar viselkedésével — a mi két derék községnek: Járeknek és Temerinnek elpusztítását vonta maga után, — összehivatta őket, hogy a kellő megleczkéztetésben részesüljenek. Azonban a szerepek megcserélődtek, és ő volt az, a ki megtámadásoknak lett kitéve. A sorból egyszerre csak kiugrik egy főhadnagy és nagy önérzettel oda áll a hadügyér elé, azzal, hogy a tisztikarnak a helyzet bonyodalmaival szemben magyarázatra van szüksége. Magyarázatot kíván az a tény, hogy a felkelőket is császári tisztek vezérlik; továbbá az, hogy Jellachich rebellisnek tekintetik, de a bécsi hadügyminiszter és a tisztikar nála tisztelkedik. Valamint az, hogy az osztrák ezredek egymásután kiválnak a hadsereg kötelékéből.

Méltán lehet kérdezni, hogy -a császárnak egy hadserege van-e, vagy kettő? Valamint hogy mit jelent náluk a fekete-sárga öv; az ő szinök-e ez, vagy sem? És általában miért akarják őket ez elátkozott helyen mészárszékre vinni? Több ehhez hasonló, rosszakaratú badar dolgokkal hozakodtak elő.

[1] Emlékiratai. I. kötet 135. lap.

Erre Mészáros — a helyett, hogy a legerélyesebben rendre utasította volna őket és esetleg a fegyelmi szabályokat alkalmazta volna — belement a vitába, de ezt olyannyira gyarlón cselekedte, hogy a tisztek mindinkább vérszemet kaptak; ki sem hallgatták, zúgolódtak, lármáztak, úgy, hogy az egész, mondhatni, az ő vereségével végződött.

Ily viszonyok között a válság a hadseregben kikerülhetlenné vált. Es ez nem is volt magában álló tény és nem egyedül a déli hadseregre vonatkozott.

Ezek az állapotok párhuzamosan a többi hadtestnél is, főleg a feldunai seregnél jelentkeztek, mire a maga során rátérendek.

A párhuzamosság abban is kifejezésre jutott, hogy mindenütt a válságnak legalább két felvonását állapíthatjuk meg, melyeknek elseje az idegen tisztek szeczessziójából állott, a második pedig az, a melynek részesei már magyar állampolgárokból teltek ki.

Az első felvonás, mint már említém, a bács-bánáti seregnél októberben játszódott le, a mit Klapka, mint szemtanú, a következőképpen ad elő: [1]

»Mikor ugyanis Jellachich beütött, akkor az említett tisztek — szolgáltak bár magyar vagy nem magyar ezrednél — egyszerre csak jónak látták a magyar kormánynak az engedelmességet felmondani és a reakczió táborába általmenni. Következőképpen beszéltek: »A magyarok, kik nem képesek néhány ezer szerb felkelővel elkészülni, Jellachich hatalmas serege előtt szét fognak oszlani. A lovagias bán egyszerűen be fog sétálni Pestre és a káplárpálcza uralma helyreáll. < így hangzott az elébb oly szelíd svarczgelb tisztek henczegése. Eme kedvezőtlen feltevés szolgáltatta az ürügyet, hogy egy nemes és lovagias nemzetet, melytől csak jót tapasztaltak, ügyes-bajos helyzetében cserben hagyjanak.

A második felvonás későbbre esett, akkorra, mikor a délvidéki hadsereg azt a parancsot kapta, hogy az osztrák főserég ellen induljon. Itt már magyar tisztek szerepeltek. Ezek nemcsak elpártoltak, hanem baj társaikat és a csapatokat is erre akarták felbujtani. Közöttük felette szégyenletes volt két embernek magatartása. Az egyik Eszterházy Sándor,

[1] Idézett munka. II. kötet 33. lap.

kit Leiningen szerint[1] a vagyona miatti félelem tett hűtlenné. A dolog annál sajnosabb, mert általánosan elismerték, hogy' kiváló katona [2] és elébb a nemzeti ügy leglelkesebb hívének mutatkozott, úgy, hogy mindezért tábornokká neveztetett ki a magyar kormány által. A másik Nádasy ezredes, a hadseregnek talán első lovasa, a magyar hadügyminisztérium kötelékébe tartozott és abban az időben hivatalos ügyekben járt a táborban. Ez a két párt ütő minden követ megmozdított a csapatok eltántorítására, azon az alapon, hogy a fejedelem alter egoja, Windischgrätz ellen rendes katonának nem szabad küzdeni. Segédkeztek neki többen a huszárezredek magyar tisztjei közül. Ármánykodásukat meghiúsította gróf Vécsey Károly ezredes. Igaz, hogy az ő nevéhez fényes fegyvertények nem igen fűződnek, de a nemzeti ügynek nálánál nem igen volt önzetlenebb bajnoka. Ő a két renegáttal összetűzött, keresztülvitte, hogy e kétes, megbízhatlan elemek elhagyják a tábort, valamint hogy a hadsereget a becsület és kötelesség útján megtartsák. Es miután, fájdalom, a vértanuságnak az szokta rendesen ismérvét képezni, hogy a legérdemesebbek azok, kiket a halhatatlanság sugaraival megaranyoz, így az aradi Golgothán 'ő is méltó volt helyet foglalni.

A hogy tehát a dolgok az alvidéken, főleg a kétértelmű helyzet miatt festettek, a hátrányok nem is maradtak el. Ezt Szent-Tamás meghiúsult ostromai legjobban bizonyítják. Ezen kellemetlen hírnévre szert tett, különben virágzó mezőváros akkor körülbelül 10.000 lakost számlált és a Ferencz-csatoma északi pontján fekszik. Köröskörül mocsarak szegélyezték, melyek mögött a ráczok földsánczokat emeltek. Ezek a szakszerűség követelményeinek nem mindenben feleltek meg, rájuk feljutni sem volt valami nagyon nehéz, mire — a kudarcz daczára — volt is példa. Jött hozzá azután egy erődített hídfő is, mely a közlekedést a felkelés nagy tartalékával fenntartotta.

A későbbi kor embereinek, kik az orosz-török háború eseményeit megérték és figyelemmel kisérték, Szent-Tamás méltatásánál önkéntelenül Plevna jut eszébe, mely azon háború alatt oly sokáig daczolt az orosz fegyverekkel. De

[1]Idézett munka, ιoí. lap.
[2]Vukovics: Emlékiratai. 246. lap.

e hasonlat sántikál. Plevna, mint erősség különb volt, — úgyszintén Oszmán pasa a parancsnok, valamint a török sereg egészen más kaliberű volt, mint Szent-Tamás védői. Hogy a dolog így állott, azt legjobban bebizonyította Perczel Mór, a ki azután 1849 tavaszán pár óra alatt bevette a bevehetetlennek tartott erősséget. Soha bírálat jogosultabb nem volt, mint az övé, melyet a képviselőházban 1848 augusztus 21-én tartott. Az ő hiteles előadása szerint a tényállás az volt, hogy Bechtold, több heti előkészület után egy olyan sereggel, mely 20.000-nyi gyalogságból, 4000 lovasból és 48 ágyúból állott, pár ezer felkelővel szemben semmire se tudott menni. Ily esetben nem elég azt mondani, hogy a vezérlet ügyetlen és gyámoltalan volt, de ki kell mondani, hogy a nemzet ügye elárultatott.

Az elnök rendreutasította Perczelt, a ház rosszalta eljárását, de azért a vád mégis igaz maradt, úgy, hogy Bechtold — mint arra már hivatkoztam — egyszerűen menesztetett. A vezérletet utána Mészáros vette által, de vele cseberből vederbe estünk. Nála nem is a jóakaraton múlt, de a legnagyobb bátorság mellett a képességén, úgy hogy az a támadás, mely ő alatta intéztetett Szent-Tamás ellen, szintén az előbbinek sorsában részesült. Meghiúsult tehát e nagy garral kezdeményezett kísérlet is, még pedig annak daczára, hogy legfeljebb 7000 felkelővel szemben, Mészáros közel 25 ezer emberrel rendelkezett, kikből több mint 10.000 a rendes katonasághoz tartozott.

Vezérkari főnöke: Klauzál, a miniszter fivére volt. Ennek a jó embernek szereplése az osztrák vezérkari állapotokra vet érdekes világot. Neki kellett ugyanis a támadásra a tervet és intézkedéseket kidolgozni. Jó darabig a miatt késett munkájával, mert nem volt piros tintája. Mikor ez megjött, egy 46 ívnyi érthetetlen és zavart munkálatot dolgozott ki; de sem arra nem ügyelt, hogy a csatornán való átkelésre a híd a megfelelő helyen álljon, sem pedig a csapatokat felállítani és vezetni nem tudta, úgy hogy ezek még egymásra is lövöldöztek.

A mondottakból látszik, hogy katonaságban mennyiségileg nem volt hiány és hogy tényleg a magyar kormány a maga részéről meg is tett mindent, hogy oly számos és imponáló haderő gyűljön ott össze, melylyel az egész felkelést bármikor játszva le lehetett volna verni. A sereg három alkatelemből állott. Az egyik volt a rendes katonaság; részint magyar,

részint osztrák csapatok. A másikat az új alakulatú honvéd-zászlóaljak képezték, végre a nemzetőrök, kik nemcsak a fenyegetett területről, hanem az ország minden részéről is elég tekintélyes számban gyülekeztek oda. Ki kell mindjárt mondani, hogy e csapatok a mennyiség mellett, minőségileg is nagyban és egészben beváltak. Az osztó igazság megállapíthatja, hogy ha Szent-Tamásnál kudarczot vallottak, ez nem rajtok múlt. De ha rajtok múlt volna is, a csorbát utóbb fényesen kiköszörülték. Tény az, hogy a szerbek velők egy katonai színvonalon nem állottak, a magyaroknak fölénye még az újonczoknál is kétségtelen volt.

Természetes, hogy azok a nemzetőrök, kik házitüzhelyeikért harczoltak, megállták helyöket. Örök dicsőség illeti Debeljiácsa és Fehértemplom lakóit és nemzetőreit, kik a magyar állam eszméje iránt tántoríthatlan hűséget mutattak. Fehértemplom kétharmad részben nem magyar lakossága hónapokon keresztül minden kísértésnek és veszélynek ellenállott. Nemzetőrei, élükön parancsnokuk, a derék Maderspach, oroszlánbátorsággal harczoltak és az ellenséget mindannyiszor visszaverték. A többiek között nagyon kitűntek az aradi nemzetőrök; ezeknek még a tüzérsége is igen jeles volt. Klapka, Vetter, Vukovics és Leiningen emlékirataiban számtalan egyes vonást találunk, melyek mind e rögtönzött csapatok vitézségét hirdetik.

A fortiori áll ez a honvédekről, kik nagy híröknek alapját itt vetették meg; különösen pedig az úgynevezett veressapkásokról, a 3-ik szegedi, valamint a 9-ik kassai honvéd zászlóaljak. Az első áldozat közülök Fáy Gyula volt; előbb szolgabíró, ki mint új házas, lakodalmából ment a csatatérre. Ezek már itt feltűntek ellenállhatlan szuronyrohamuk által, igazolva a lángeszű Suwarow röpke szavát: »a golyó ostoba ficzkó, de a szurony derék legény*.[1] Tudvalevőleg honvédeink rettenthetlen bátorsággal ezt az akkori hadviselés alapján helyes elvet nagy sikerrel alkalmazták, nemcsak a rácz felkelők, de az öles veterán osztrák gránátosokkal szemben is, kiket különösen Nagy-Sarlónál pocsékká vertek.

Az új honvéd-alakulások katonai értékére vonatkozólag nagy fontossággal bírnak gróf Leiningen honvédtábornok és későbbi aradi vértanú nyilatkozatai. Igaz, hogy őtet, daczára

[1] Smitt: Suwarow und Polens Untergang. I. kötet 48. lap

hogy nem volt magyar születésű, vonzalma vezette a nemzeti ügyhöz; de szívvel-lélekkel katona volt, mindent a hivatásos katona szempontjából tekintett, ítéletét tehát az akkori időknek lázas felhevülése nem vesztegette meg, tudta nagyon jól, hogy a lelkesedés egymagában bármily jelentékeny erkölcsi erőt képvisel is, nem elegendő a győzelemre. Levelei tele vannak [1] az elösmerés, sőt magasztalás kifejezéseivel.

November 25-ről azt írja, hogy a legnagyobb dicsérettel kell felemlíteni a még nem is rendes csapatok vitézségét. Ezek az emberek nem ösmerik a félelmet. November 26-iki levelében dicséri, hogy a honvédek szép, erős legények és habár nincsenek begyakorolva, hihetetlen gyorsasággal válik belőlök képzett katona, de mindenek felett gyönyörűen verekednek. Például a 9-ik honvéd zászlóalj kiállja a versenyt bármelyik régi csapattal. Úgy mint a híres 1813-iki porosz önkéntesek, nem lőnek, de puskatusával rontanak rá az ellenségre és verik őket agyba-főbe. A ráczok annyira félnek tőlük, hogy egy patrol elől elszalad száz ember.

Ebből a hősiességből önként fejlődött ki a bajtársi szíves viszony a hadseregnek különféle elemei között és jött létre a nemzeti hadseregnek óhajtandó egysége, a szabadságharcznak egyik legnagyobb vívmánya és a katonai működésnek conditio sine qua nonja. A hadsereg szervezésének előadásánál lesz módom e mozzanattal foglalkozni, itt elöljáróba csak annyit, hogy e fúzió a déli hadseregnél, a bonyolódott helyzet daczára is érvényesült úgyannyira, hogy midőn e csapatok egyesülése a Görgey alatt álló főhadsereggel megtörtént, a belőlök alakult Damjanich-féle hadtest taktikai kiválósága miatt az első helyet foglalta el, és a tavaszi hadjárat legszebb tényei az ő nevéhez fűződtek.

Azon pár hó alatt, míg ezen bánáti és bácskai exodus megtörtént', a déli sereg számtalan kisebb és nagyobb ütközetben vett részt, melyekben e csapatok be is bizonyították derekségüket. Konstatálni kell, miszerint e hadműveletek olyanok voltak, hogy a sereg kitartását és katonai erényeit a legnagyobb mértékben próbára tették, így tehát minőségüket illetőleg mi kétség sem maradhat fenn.

[1] Gróf Leiningen honvédtábornok levelei és naplója. Kiadta Marczali Henrik.

Élesen világítja meg a helyzetet szeptember elején Periasznak kétszeri ostroma és megvívása; mert kiderült, hogy a mikor mesterséges akadályok nem gördíttettek vitézeink elé, akkor az előbbi kudarczokkal ellenkező eredmények érettek el. Bechtold Szent-Tamással nagy ereje daczára nem tudott megbirkózni, Vetter pedig Perlaszt, mely Szent-Tamásnál jobban meg volt erősítve, csekélyebb haddal bevette. Igaz, hogy vállalkozásáról Bechtoldnak egy árva szót sem szólott, maga csinálta meg a tervet és maga is vitte azt keresztül. A győzelmet természetesen nem használhatta ki; mert főnöke által vissza lett rendelve. Utána a szerbek ismét megszállták Perlaszt, és daczára hogy ott új sánczokat emeltek, másodszor is hasonlóképpen kiverettek.

Ez szeptember havában történt. A fényes haditények csakis deczember havában ismétlődtek újra. Az indok a már érintett kedvezőtlen összviszonyok hatásában keresendő. E viszonyokon kétségtelenül játszva lehetett volna diadalmaskodni, ha ennek nem állották volna útját ama számtalan tekintetek, a melyek előtt való meghajlás azon átmeneti időszaknak, mely az egész vonalon szeptembertől deczemberig tartott, egyik ismérvét képezték. Azokat a mozzanatokat, melyek katonai szempontból gátlólag hatottak, itt adom elő. Az egymásra hatás ekként leginkább észlelhető.

Az egyik hátrányt képezte a hadműveleti térnek a Dunától Erdély határáig tartó kiterjedése. Ezt majdnem minden ponton védeni akarták, tekintettel a szegény nép nyomorára, mely az egész vonalon ki volt téve az ellenség kannibáli ösztöneinek. Hozzájárult a seregnek kétfelé való osztása, bácsi és bánáti hadtestre, kettős vezérlet és kormánybiztosság alatt. Ilyen kedvezőtlen állapotok mellett egységes hadműveleti terv nem létesülhetett és nem is létezett. Nemcsak, hanem a védelmi és támadó taktika folytonosan harczban állottak egymással. E két ellentét, lényegében, az osztrák és magyar felfogásnak volt folyománya. Bechtoldnak és Mészárosnak a defenzíva képezte taktikáját. Bechtoldnál politikai, Mészárosnál katonai indokból. így azután, ha előnyök érettek is el, ezek nem lettek kihasználva. A ráczság, mely nem egyszer a megsemmisülés szélén állott, újra összeszedte magát. Mikor a sereg e két kerékkötőtől megszabadult, jött a békeakczió kísérlete, mely alatt a felkelőkre döntő csapásokat mérni nem akartak, nehogy a békeakczió meghiúsíttassék.

Ezt a kedvező körülményt pedig a ravasz ellenség arra használta fel, hogy jobban összeszedje magát és védműveit, így Pancsovát, Tomasevácot ellenállóbbakká tegye.

Előbb is szólottám már a vezérlet fogyatékos voltáról. Az egész hadjárat alatt ez valóságos átokként nehezült a különben oly derék seregre. A sorsnak gúnyos játéka volt ama körülmény, hogy a szabadságharcznak legnagyobb stratégiai tehetsége, Vetter, legkiválóbb taktikusa, Damjanich, e harctéren szolgáltak és képességeik teljes kifejtésére nem került a sor. Ott volt továbbá az a körülmény, hogy az interregnum alatt, mely Mészáros távozása és a sereg felvonulása közt tartott, a nem alkalmatos tábornokok közül többeket mellőzni nem lehetett. Bakonyi, a II. számú Sándor gyalogezred ezredese is ezek közé tartozott. Különben tehetséges, bátor ember, ki Szent-Tamás sánczait derék bakáival kétszer is megmászta, úgy[7] Bechtold, mint Mészáros alatt, de a vezérlet hibái folytán cserben hagyatva, nagy veszteséggel volt kénytelen visszavonulni. Nála az öreg hiba nem katonai, de politikai természetű volt. Arravalósága, vitézsége annyi elismeréssel találkozott, hogy a honvédelmi bizottmány tábornokká nevezte ki és a bécsi hadosztály vezetését reá is bízta. Az októberben lezajlott első válságot még kiállotta, de ebbe hazafisága kimerült és azután ingadozni kezdett. Tényleg, Windischgrätz beütése és alteregóvá kinevezése után leköszönt állásáról. Utóbbi élményeinek tanulságos mozzanata abban rejlik, hogy mind a két részről haditörvényszék elé állíttatott. Magyar részről a főbelövetéstől egyedül Mészáros jósága mentette meg, az osztrákok csakis rangjától fosztották meg. Ez a kétkulacsosság áldatlan voltának egy újabb bizonyítéka.

Bakonyinak ellentéte gyanánt a másik fővezért, Kiss Ernőt mutathatni be. Eltekintve a huszár személyes bravúrjától, — melynek éppen az alvidéken nem egyszer próbáját adta — semmiféle vezéri képességgel nem bírt, úgy hogy többször a legjobban kieszelt terveket is oly rosszul hajtotta végre, hogy a sereg bizalmát utóbb teljesen elvesztette. Nála a tiszteletre a jogczímet az képezte, hogy mindvégig annál buzgóbb hazafi maradt. Úgy mint Vécseynek, neki is nagy érdemei vannak a hadsereg nemzeti szellemének ápolása körül, fő érdeme, hogy megmaradt a kötelesség és becsület útján.

Jól mondja róla Vukovics,[1] hogy habozás nélkül a magyar ügy első katonájának lehet tekinteni. Midőn Mészáros még távol volt Olaszországban, és más főtisztek vagy alkalmat nem találtak, vagy nem mertek határozottan színt vallani, Kiss tétova nélkül már akkor talpra állott és síkra szállott a külső és belső ellenséggel szemben.

Érdem gyanánt különösen föl kell említeni, hogy senki többet nem koczkáztatott állásfoglalása által, mint éppen ő. Dúsgazdag ember volt és a szabadságharcz kiütésekor ezredes a II. Hannover Károly nevét viselő huszárezrednél. Az akkori szokás szerint ezredére nagy összegeket költött. Nekem még később Hannoverben beszélték, hogy minő csodálatot keltett ott az, hogy saját költségén egy egész század huszárral gyönyörűen kiállítva oda vonult, hogy a tulajdonosnak bemutatkozzék. Tágas uradalmait, a melyek a Bánságban feküdtek, a ráczok úgy elpusztították, hogy csakis fizetéséből volt kénytelen élni. Ezen korrekt magatartás annál érdemesebb, ha szembeállítjuk a már idézett Eszterházy Sándor-féle elpártolás indokával.

öt tehát a vezérlet betöltésénél mellőzni menthetetlen hiba lett volna. Annyival inkább, miután a hadsereg oly két tehetséggel rendelkezett, mint Vetter és Damjanich és még több igen vitéz katonával, mint: Asbóth, Maderspach, Kiss Pál főtisztekkel. Méltán lehetett tehát remélleni, hogy — számba véve magának Kiss Ernőnek elszántságát, kétségbe nem vonható jóindulatát — eredmények fognak eléretni.

Midőn már a kibékülés eszméje is csütörtököt mondott, Vetter igen szép hadműveleti tervet dolgozott ki, mely különösen a bánáti harcztéren összpontosított támadással egymásután az ellenség erős állásait megsemmisítette volna.

Meg kell jegyezni, hogy ha e terv teljes mértékben sikert nem aratott, annak oka nem a kombinált mozdulatok eredendő fogyatkozásában állott, tudniillik nem abban, hogy a rendelkezésre álló és különféle állodásokból egy pontra törekvő csapatok összműködése vagy nem volt jól kiszámítva, vagy nem lett pontosan keresztülvive; mert ebben a tekintetben Vetter intézkedései teljes mértékben beváltak. Beváltak a

[1] Emlékiratai. 158. lap.

csapatok is; és konstatálni kell, hogy a rögtönzött sereg már itt nem maradt alatta későbbi jeles viseletének, úgy hogy a tavaszi hadjárat fényes sikerének mintegy főpróbáját mutatták be.

Tökéletes igaza van Klapkának, a ki — mint már említém — ezen, körülbelül két hétig tartó műveleteknél jelen volt,[1] mikor azt mondja, hogy azok a szabadságharcz legszebb részei közé tartoztak és egyaránt becsületére váltak úgy a vezérletnek, mint a legénységnek.

A bánáti szerb hadműködési alap a védművek és állodások egész rendszeréből állott, melynek főbb pontjait Pancsova, Alibunár, Strázza, az Ördög hídja, Tomasevácz képezték. A szerbek eme táborhelyekben egészen biztosaknak érezték magukat, a mérvadóknak tekinthető szenttamási tapasztalatok után, hol odáig nem bírtak velők. Valóban rájok nézve óriási előnyt képezett az a körülmény, hogy fedett helyen, a védmüVek oltalma alatt, majdnem minden személyes koczkázat nélkül harczolhattak. Ellenben a támadók öldöklő tűznek mentek neki. A folyókból, árkokból és sánczokból álló kedvezőtlen terepviszonyok a küzdelem nehézségeit sokszorosan fokozták.

Nem lehet feladatom az egyes ütközeteket részletesen leírni, csak éppen a jellegzetes mozzanatokat domborítom ki, — azokat, melyek a parancsnokok és csapatok kaliberének megállapítására irányadók. A mi ugyanis a szabadságharcz pragmatikáját képezi, az éppen az a körülmény, hogy a legkedvezőtlenebb viszonyokon is tudott a nemzet diadalmaskodni, ha azon angol közmondásnak: — *theright man in the right place,* tudniillik hogy a megfelelő egyént a kellő helyen kell alkalmazni, — elég tétetett.

Miután pedig ennek a követelménynek elég lett téve, november végén és deczember elején az említett helyek: Strázza, Alibunár, az Ördög hídja, mindannyian meg lettek ostromolva.

A mint említettem, a műveletek kombinált jelleggel bírtak; a különféle helyeken állomásozó csapatok egy pontra irányi itattak és egyesültet Három ilyen csapat volt: az egyik a fő, a hol Vetter éc Damjanich maguk jelen voltak, ez

[1] Nationalkrieg in Ungarn. 11. kötet 74. lap.

Becskerekről indult ki; a második Kiss Pál vezetése alatt Verseczről; míg a harmadik Maderspach parancsnoksága alatt Fehértemplomból indult ki. Ezen műveletek egyik legszebbikét az Ördög hídjának megvívása képezte.

Az Ördög hídját a szerbek bevehetien állodásnak tekintették. A mint Alvinczy Napóleon ellen számított az arcole-i hídfőnek ellenállási képességére, úgy számított Knicsanin az általa épített erődítés víhatlan jellegére, és hasonló csalódásban részesült, mert a magyar támadás nem állott mögötte a franczia gránátosok halálmegvetésének. Az úgynevezett Ördög hídja a temesmegyei Palánka község közelében állott egy kis folyócskán, a Karaján épülve, mely nem igen volt nagyobb, mint az Alpone, mely Arcole mellett folydogált. Csakhogy a mire Alvinczynak nem volt ideje, t. i. hogy a hídfő mögött még egy körülsánczolt tábort létesítsen, arra a szerb fővezér sikerrel vállalkozhatott; mert a szükséges eszközökkel és idővel rendelkezett. Tényleg az egész állodás oly karba lett helyezve, hogy a védelem kedvező kilátással kecsegtethetett.

Az Ördög hídjának bevétele november 30-án tisztán és > egyedül Maderspachnak érdeme és fegyverténye volt, a ki társait be sem várva, maga elvégezte a munkát. A tájon sűrű köd honolt, ő ezt használta fel és észrevétlenül jutott a sánczok elé, ennek a leple alatt többre is vállalkozva. Megkezdette az ostromot, a veressapkás honvédek a legerősebb kartácstűzben hatoltak fel a falakra, mire a szerbeket oly páni rettegés fogta el, hogy vad futásban menekültek, ki merre látott. A mint ez alkalommal a köd nekünk, — úgy Tomasevácznál viszont nekik kedvezett.

Ezen kedvezőtlen körülmény folytán az első roham czélt nem ért ugyan; de néhány nap múltán, a jarkováczi fényes diadal hatása alatt, a megrémült ellenség maga ürítette ki Tomaseváczot, úgy, hogy az kardcsapás nélkül jutott a mieink birtokába.

E jarkováczi ütközet, illetve megrohanás és árulás egyike nemcsak a magyar szabadságharcz, hanem minden hadjárat legdicsőbb hadi fényeinek, melyről az egyik szereplőnek, Leiningennek [1] igazán festői leírását bírjuk.

[1]Idézett munka 85. lap.

A dolog deczember 14-én történt; Tomasevácz megtámadása ismét el lett határozva. Kiss Ernő volt a fővezér. Az odavonulás több csapatban ejtetett meg; ezek közül az egyik, a mely Damjanich parancsnoksága alá lett helyezve, összesen négy zászlóaljból, öt század huszárból és tíz ágyúból állott. Az ellenség haditervét Szupplikácz, a vajda készítette el, a ki azonban mikor a kivitelre került a sor, már elhalálozott. Daczára, hogy nagy túlerővel bírt, — 10.000 ember és húsz ágyú felett rendelkezett — mégis tőrbe akarta ejteni a magyarságot és erre a következő nemtelen, gálád eljárást eszelte ki: Damjanich útja egy népes szerb községen, Jarkováczon keresztül vezetett, melynek, szicziliai vecsernye mintájára, katonáink számára egy nagy temetővé kellett átváltoznia. Mikor Damjanich különítménye odaérkezett, a legnagyobb szívélyességgel, sőt lelkesedéssel lett fogadva. Vendégszeretetben nem volt hiány, a fáradt harczosok étellel és itallal bőségesen el lettek látva, különösen ez utóbbiból. Damjanich azonban élt a gyanúperrel és bár megengedte, hogy csapatainak nagy része a házakban elszállásoltassék, egy részét mégis a falun kívül hagyta táborozni. Maga is résen volt és midőn éjfél után a támadás megkezdődött, dörgő hangon fegyverre szólította embereit.

Az egész lakosság megrohanta a magyarságot, minden házban megkezdődött az öldöklés; minden ablakból a tüzelés; továbbá Szupplikácz készenlétben tartott hada berohant a városba. A magyar csapatok bámulatos hideg vérrel és nyugalommal sorakoztak, a város különféle pontjain gyűltek össze az egyes osztagok, utat törve maguknak a helységen kívüli szabad térre. Leírhatatlan volt az öröm, midőn egymásután megérkeztek a különböző zászlóaljak legénységei, vezéreik alatt. Leírhatatlan volt az öröm, mert kölcsönösen egymást siratták és elveszettnek tartották. Nem lehetett mást hallani, mint: *Testvér, te élsz?* Damjanich könnyes szemekkel borult Leiningen nyakába, kit szintén elveszettnek tartott. A derék parancsnokok: Aschermann, Czillich Gergely, Földváry Sándor, Kiss Pál mind életben maradtak és katonáikkal együtt égtek a vágytól, hogy a gaz árulást megtorolják.

Ez meg is történt. A mint csapatjai ismét együtt voltak, Damjanich megkezdte a rohamot, újonnan betörve a zsiványfészekbe. A merész vállalatot siker koronázta. A Wasa-

gyalogság, a veressapkás harmadik és kilenczedik zászlóalj minden egyes házból kiverte az ellenséget, mely vad futásában a huszárság elibe került, kik irtózatos mészárlást vittek végbe közöttük. A helység birtoka, számtalan fegyver, több ágyú lett a diadal közvetlen következménye.

A közvetett pedig abból állott, hogy a ráczság ereje és bátorsága teljesen megtört, a mit Tomasevácz kiürítése is bizonyít. A ráczok dolga ekkor oly rosszul állott, hogy egész bizodalommal lehetett utolsó menedékhelyüknek, Pancsovának ostromához fogni. Vetter a jarkováczi ütközetben oly tündöklő bátorságot tanúsított, hogy az volt a nézet, hogy érdemes lett a Mária Terézia-rendre s azt el is fogja nyerni, — a mi szintén azt bizonyítja, hogy teljes csalódásban éltek az emberek. Mielőtt Pancsova ostroma foganatosíttatott volna, Vetter Pestre lett rendelve, az egész hadseregre vezérkari főnöke teendőinek átvételére. Damjanichot pedig idült köszvénye ágyba szegezte. Támaszaitól megfosztva, Kissnek egyik ténye fonákabb volt, mint a másik. Hol Leiningent, hol Nagy Sándort kérte a tanácsadásra; de azért egyiknek tanácsát sem követte; ment a saját esze után. A vége pedig az lett, hogy szégyenszemmel vissza kellett vonulnia; katonái részéről vele szemben az elégedetlenség általános volt és az egész sereg hangos panaszokban tört ki ellene. Kiss látva, hogy hova jutott, maga kérte fölmentését és a főparancsnokságot Damjanich vette át. De a bajt nem lehetett többé jóvá tenni, mert bekövetkezett a seregnek a Duna alsó részétől a felsőhöz való vonulása, hogy ott méltóbb ellenséggel szemben fontosabb feladatot teljesítsen.

Daczára annak, hogy Damjanich teljesen jogosult önérzettel eltelve, már jóelőre megsejtette, hogy új szerepköre betöltésénél maga és katonái számára hervadhatatlan babérokat fog szerezni, mégis az elvonulás életének legnehezebb napját képezte. És pedig azért, mert az ottani magyarság immár védtelenül maradt; kitéve istentelen ellensége pusztításának és öldöklésének. Nem is volt számukra más menedék, mint tömegestől elhagyni földjeiket, házi tűzhelyeiket és biztosabb helyre, Szegedre költözni. Vérfagyasztó látvány volt, midőn az ötvenezer emberből álló magyar lakosság, nagyrészt asszonyok, vén emberek és apró gyermekek, csi-

korgó hidegben indultak neki szomorú útjoknak, kitéve az éhségnek és ínségnek.

Az ezen kétségbeejtő állapotok feletti ádáz harag és elkeseredés sugalmazta Damjanichot ama rettenetes kiáltvány megírására, melyet szorosabb értelemben való vér- és fajrokonaihoz intézett, mely lakonikus rövidségében és összezúzó tartalmában példátlanul áll:?

»Ti kutyák! Én most elmegyek; de visszajövök s kiirtalak mindannyitokat, és hogy még magja sem maradjon ez istentelen fajzatnak, legutoljára magamat pusztítom el .«

Az a felfogás és érzelem, mely e sorokat áthatja, a vérig sértett magyar kebelnek jogosult felháborodásában találja forrását. Az hogy ezek az érzelmek Damjanichot is áthatották, bizonyítja, hogy mennyire azonosította magát új hazájának világnézetével. Annak az olvasztási képességnek, mely nemzetünk fennmaradásának egyik legfőbb tényezőjét és alkatelemét képezi, az ő követésre méltó példája újabb fényes bizonyítékot szolgáltat. A mint hogy azt az érdekes jelenséget is észlelhetjük, hogy az alvidéki seregnél majdnem minden számottevő kitűnőség mind ezen beolvasztási folyamatnak jelenségeként áll előttünk. így Vetter, Damjanich, Leiningen, Asbóth, Maderspach. Ha már most előadásomnak ezen pontján szükségét éreztem, hogy e sereg becses tulajdonaira rámutassak, azt hiszem, helyesen járok el, ha vezéralakjainak, e kiváló egyéneknek jellemzését előadásom szövedékébe már ennél a pontnál fűzöm be.

Szükségét érzem különösen és első sorban, hogy az érdemes Vettert méltassam, kit magam részéről a szabadságharcz első vezéri tehetségének tekintek és kinek képességei eddig kellő méltatásban nem részesültek; úgy, hogy öt méltán lehet a különben nem irigylendő félreismert nagyságok osztályába beilleszteni. Ennek a félreismerésnek meg is van a maga természetes alapja; még pedig egyszerűen azért, mert tehetségei kifejtésére, a végzet igazán különös szeszélye folytán, nem került a sor. De ha mélyebben megyünk bele az események és egyéniségek bonczolgatásába, a mi pedig az oknyomozó történetíró első kötelessége, akkor erre nézve kétség alig merülhet fel. Éppen azért kötelességgé válik e mulasztást jóvátenni. Nemcsak az osztó igazság, a *suum cuique* elvénél fogva, hanem azért is, mert ott, a hol a történeti események mél-

tatása annak a politikai végczélnak a szolgálatában áll, hogy az illető nemzet életképessége beigazoltassék, ott nem szabad egy oly mozzanatot sem mellőzni, mely a politikai, katonai és erkölcsi tőke öregbítésére szolgál.

A végzet játékáról nála joggal lehet szólani. Elismerésben kellő módon részesült, elegendő tér is nyüt számára; de e kedvező körülmények daczára, mikor rá került volna a sor, hogy tehetségei, képességei mértékét megmutassa, mindig közbejátszottak oly kedvezőtlen esélyek, melyek ettől elütötték. Elütötték az ország nagy kárára, mert alig szenved kétséget, hogy az ő vezérkedése alatt a világosi gyásznap semmi esetre sem következik be.

Azt mondottam, hogy érdemei méltatásában nem volt hiány. Erre a bizonyítékok egész sorozata áll rendelkezésünkre.

Senki sincsen tábornokaink közül, a ki oly általános magasztalásban részesült volna. Gelich, ki alatta szolgált és jól ismerte,[1] azt írja róla, hogy a legbecsületesebb jellemű ember, alaposan képzett katona, jó és határozott vezér, szigorú főnök és barátságos baj társ volt. Klapka viszont [2] kiemeli erős ítélő tehetségét, nagy tudományát, határozott és erélyes fellépését, mely különösen az alvidék válságos viszonyai közt oly nagy mérvben érvényesült.

Görgey[3] Kossuthnak megírja, hogy Vettertől, mint a vezérkar főnökétől, kinek két sora többet ér, mint ha mások íveket írnak össze, szívesen fogad el utasításokat. Legnagyobb magasztalással ír róla Asbóth,[4] ki maga is kitűnő katona, alatta szolgálván, értékét képes volt megállapítani. Szerinte Vetter a forradalom első hadászati és katonai tehetségeként vált be. Ugyancsak ily véleményt táplált róla Leiningen, ki szintén alatta szolgált.[5] Úgy jellemzi őt, mint kitűnő embert, és felhozza,[6] hogy katonái a legnagyobb lelkesedéssel fogadták a már említett műveletek keresztülvitelénél.

Egész pályafutása olyan volt, hogy e magasztalások számára ténybeli alapot szolgáltatott.

[1]Magyarország függetlenségi harcza. I. kötet 452. lap.
[2]Nationalkricg in Ungam. II. kötet 67. lap.
[3]Görgey István: 1848—1849-ből. I. kötet 86 lap.
[4]Emlékiratai. I. kötet 34. lap.
[6] Levelei és Naplói. 35. lap.
[7] Ugyanott. 61. lap.

Vetter német eredetű katona családból származott. Édes apja alezredességig vitte, ő maga Velenczében született 1805-ben, tehát a szabadságharcz idejében negyvenhárom éves volt és már akkor a 37-ik magyar gyalogezrednél, mint alezredes, Váradon volt helyőrségen. Első sorban konstatálni kell, hogy ezt a magas állást nem pártfogolásnak, de kiváló elméleti és gyakorlati képességeinek köszönhette. Mint a bécsújhelyi katonai akadémia egyik legjobb növendéke lépett a hadseregbe és egyik hadapródi iskolában a mathematika tanára lett. A hadseregben akkor tanzászlóaljakat alakítottak és egy ilyennél több versenytárs közül ő lett a kiképzéssel megbízva. Gyorsan emelkedett és jött Váradra ezredéhez, a hol alkalma volt azoknak a nagy harczoknak közvetlen szemlélője lehetni, melyek a negyvenes években a kormánypárt és ellenzék között vívattak. Általánosan feltűnt abban az időben, hogy idegen születése és katonai állása daczára a reformeszmék tartalma, valamint az ellenzék magatartásának nemes rugói mélyen hatottak reá és irányították későbbi magatartását. Éppen úgy irányították, mint a kamarilla viselkedése a hadsereggel szembe, mely a derék, egyeneslelkű embert undorral töltötte el. Erre vonatkozólag benyomásai, tapasztalatai elsőrangú érdekkel és tanúsággal bírnak.[1]

A hazánkban állomásozó ezredek és azoknak tisztjei éppen úgy el voltak telve a legfőbb hadúr iránti hűséggel és engedelmességgel, mint a Radetzky parancsnoksága alatt levők, és ha azután később felségsértőkké minősíttettek, ennek oka éppen azon lelkiismeretlen eljárásban rejlett, melyet a kamarilla tanúsított, mely a nyílt eljárás helyett a kétszínűt választotta és kész volt arra, hogy a legjóravalóbb tiszteket és legénységet feláldozza, kik az ellentétes rendeletek és utasítások hatása alatt fejőket teljesen elvesztették.

Míg például az az ezred, melyben szolgált, megkapta a parancsot, hogy a magyar hadügyminiszter alá rendeltetik és hogy az alkotmányra tegye le az esküt: addig másfelől jöttek Latour és a budai főparancsnokság részéről magántermészetű figyelmeztetések, melyek ennek ellenkezőjét tartalmazták. Mikor Vetter elment Glöser altábomagyhoz, a váradi

[1] Adalékok a magyar függetlenségi harcz történetéhez. »Hazánk« történeti folyóirat, III. kötet.

hadparancsnokhoz és kérdezte, mittevő legyen? ez azt felelte, hogy ő ebben a dologban mi utasítást sem adhat, cselekedjék lelkiismerete és becsülete sugallata szerint. A minek az volt a vége, hogy Vetter tisztjeivel és katonáival letette az esküt és a szerint cselekedett.

Kevés idő múlva az alvidéki táborba rendeltetett és a miket ottan tapasztalt, még inkább megerősítették abban, a mit a becsület és lelkiismeret parancsainak tekintett. Ha ennek indokait kutatjuk, hamar rájövünk arra, hogy egész felfogása és cselekvése sokkal biztosabb alapon nyugodott, mint többi baj társaié.

Minden izében katona volt, csakhogy nem osztrák, hanem európai értelemben volt az. A mi alatt azt kell érteni, hogy felfogása, képzettsége oly magasfokú volt, hogy úgy a porosz, mint a franczia seregben, melyek magasabb színvonalon állottak értelmi szempontból, kitüntetéssel szolgált volna. Bizonyítja ezt azon körülmény, hogy számkivetése alatt úgy' kereste kenyerét, hogy magán katonai iskolákban a katonai tudományokból előadásokat tartott. Ennek következtében az osztrák szoldateszka kinövéseitől egészen megszabadult, sokkal inkább, mint a magyar tábornokok és főtisztek nagy része, kiknél eme métely igen sok kárt okozott. A katonai rend és pontosság embere volt. Mindent elkövetett, hogy ezek igényeit egy szabadságharcz exigencziáival összhangba hozza.

Az az erős kötelességérzet, mely őt jellemezte, legjobban kiderült az összviszonyok keretébe való beilleszkedés által, a mi főleg abban nyilatkozott meg, hogy felettes hatóságával soha ellentétbe nem helyezkedett, soha sem jutott eszébe, saját külön felfogását, érdekét vagy bogarát előtérbe helyezni. Majdnem mindegyik tábornok, Görgey, Bem, Perczel derüreborura engedetlenkedett és zavart csinált; Vetter soha sem. Ebben az irányban viselkedése éppen oly mintaszerű volt, mint a Wellingtoné.

Igaz, hogy némileg idegenül állott a szabadságharcz zajló, tomboló hullámverése közt, mely nemzetünk erényeit és fogyatkozásait legerősebb hatványaiban juttatta kifejezésre.

így azután nem is volt képes csapatjaira azt a delejes hatást gyakorolni, mint Damjanich, a lángeszű naturalista, a kinek egyéniségét azért is érdekes vele szembe állítani, mert a közöttük levő ellentét legszorosabb összeköttetésben van a

hadvezéri képesség nagy problémáival. Az ellentét közte és Damjanich között másképpen nyilvánult meg és egészben nem gyakorolt szerencsés befolyást szabadságharczunkra.

Említettem, hogy Vetternél az elismerésben nem volt hiány. Kiss Ernő után, kinél ez inkább flastrom számba ment, a szabadságharcz legmagasabb rangját, az altábornagyit ő érte el először. Hogy mennyire megérdemelte, bizonyítja az a körülmény, hogy nem létezett oly nehéz taktikai és stratégiai művelet, melyet ne tudott volna megoldani. Már előbb felhoztam Periasz ostromát, ezt ő vezette, maga állt a rohamoszlop élére és a rohamot oly tündöklő bátorsággal vezette, hogy általános volt a nézet, miszerint a Terézia-rendre érdemesült .[1]

A szabadságharcz egyik legszebb csatája, a hegyesi, hol Jellachich pocsékká veretett, az ő vezérlete alatt vívatott.

A hadműveleti tervek legnagyobb részét ő dolgozta ki.

A szabadságharcz legválságosabb pillanatában a legnehezebb feladatok egyike az ő osztályrésze lett, melyet a legnagyobb sikerrel oldott meg.

Ugyanis midőn Windischgrätz győzelmes és fel nem tartóztatott előnyomulásával szembe 1849 január havában a Debreczenbe való költözés elhatároztatott, Kossuth a főváros politikai és katonai kormányzatát ő reá ruházta.

Gelich szerint, ki ekkor alatta szolgált és működésének szemtanúja volt,[2] Vetter rendkívüli tevékenységet fejtett ki, mert a csapatok számára minden visszavonulási intézkedést neki kellett kidolgozni, s valamennyi katonai intézetről gondoskodni, melyeket a Tiszán túl biztonságba helyeztetett. Tapintatossága és nyugodt magaviseleté lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a csüggedt fővárosi lakosságot ne hagyja el a remény és bizalom, mert hiszen nincs veszve minden. Ennek következtében a rend soha egy pillanatra nem zavartatott meg és az átköltözés és átszállítás nehéz munkája szerencsésen foganatosíttatott.

Debreczenbe érkezve, a hadügyminiszterséget rendezte be; később pedig a vezérkari főnök teendőit látta el. Hogy

[1]»Hazánk« történeti folyóirat.

[2]Magyarország függetlenségi harcza. I. kötet 451. lap.

itt minő eredményeket ért el, azt az ügyek kedvező fordulata hangosan bizonyítja.

Tudvalevő, hogy Dembinszky tiszafüredi katasztrófája után Vetter lett fővezér, s az ország legszebb és legnagyobb serege állott rendelkezésére. Azt a tervet, melyet később Görgey vitt keresztül, ő fogalmazta, és ha a végrehajtás más kezeibe jutott, úgy ez nem tekinthető egyébnek, mint ama kedvezőtlen viszonyok egyikének, melyek kezdettől végig ellene működtek. Míg ugyanis Görgey legszebb győzelmeit Damjanich és Aulich lelkes és buzgó közreműködésének köszönhette, ezek mindketten, ha nem is mondották fel Vettemek az engedelmességet, de oly módon viselkedtek, mely a sikeres hadműveletet kizárja.

Egy egészen elsőrangú katonai író, gróf York, kiről már művem előbbi kötetében megemlékeztem, igen szépen osztályozza a hadvezéreket.[1] Természetesen élesen megkülönböztetve, igazában a második rangfokozatba sorozva őket, azon titáni alakok után, kiket a hadverés fejedelmeinek lehet tekinteni, mint Hannibált, Caesárt, Napóleont, és a kik önmagokban az összes tulajdonokat és képességeket egyesítik. Ezen osztályozás szerint léteznek oly hadvezérek, kik nagy elmebeli képességgel és ítélőtehetséggel felruházva, a konkrét katonai helyzetet teljesen felfogják és átértik, tisztában vannak azzal, hogy hol létezik azon döntő jelentőségű pont, melyen a hadjárat és az egyes csaták koczkája megfordul, e szerint állapítja meg a műveletek és teendők tervét úgy hadászati, mint harczászati tekintetben. Ezek közé tartozik par excellence, Moltke és Blüchemek híres vezérkari főnöke, Gneisenau.

Vannak ismét olyanok, a kik kevésbbé tűnnek ki szellemi felsőségök által, kik azonban nagy akaraterő és különösen fizikai bátorsággal vannak felruházva, kik különösen bírnak csapatjaikra hatni, azokat magokkal ragadni: *enleverlatrouppe,* mint a franczia mondja. Ebbe a kategóriába tartoztak Suwarow, Blücher, nálunk Görgey és különösen Damjanich. Az északamerikai polgárháborúban — mely, mint már arra többszörösen hivatkoztam, politikailag és katonailag oly becses támpontokat nyújt a mi háborúnk elbírálására — a déli államok hadserege egy ily szerencsés összetalálkozást tüntet fel

[1]Napoleon als Feldherr. II. kötet 405. lap.

a fővezér, Lee Róbert, és az alvezér, Jackson között. Az első volt á fej, a második a végrehajtó kar.

Úgy vélem nem tévedek, ha azt mondom, hogy minden valószínűség szerint nálunk a dolgok más fordulatot vesznek, ha Görgey helyett Vetter maradt volna meg a hadsereg élén. A nemzet balsorsa azt hozta, hogy ez nem így történt; de azért a tárgyilagos méltatásnak legalább utólagosan ki kell mondani, hogy Vetter volt az, ki legérdemesebb volt arra, hogy annak a seregnek élén álljon, melynek a legnehezebb feladat jutott osztályrészül és hogy az ő biztos vezetése alatt az örökös viszályok és ennek végső katasztrófája a világosi fegyverletétel bizonyára elmaradt volna.

Sikereinek színteréről azonban Vetter hamar el lett szólítva és az országos táborkar élére helyezve, és részben a hadügyi kormányzat vezetésével is megbizatott. Azokban a kétségbeesett napokban, midőn Windischgrätz jövetelére a főváros kiürítése el lett határozva, Vetter a legnagyobb hidegvérrel foganatosított helyes intézkedései által rendkívüli szolgálatokat tett. Fel van jegyezve, hogy az általános rémület és csüggedés között jól esett a főváros lakóinak a déli órákban Vettert a Váczi-utczában táborkarával szivarozva látni, imponáló nyugalma által bátorságot öntve a csüggedőkbe. ö állapította meg a seregek számára a hadműveleti terveket, melyek folytán Görgey éjszaknak, Perczel délnek vonult, mely műveletek daczára a kivitel gyarlóságának az ügyek jobbra fordultát vonták maguk után.

Dembinszky katasztrófája őt mint legméltóbbat állította a sereg élére. Egy tervet dolgozott ki, melynek kivitele megtört Damjanich ellenzésén, kinek Kossuth igazat adott. De a legrövidebb idő alatt Damjanichnak magának elment a kedve saját tervétől, úgy hogy aztán, ámbár nagy idő veszteséggel, Vetter álláspontjára tértek vissza. Mindez Vettert nagyon elkedvetlenítette, súlyos beteg is lett, úgy hogy a főparancsnokságot le kellett tennie. Felgyógyulása után a déli hadsereg élére lett helyezve, hol Jellachich felett a fényes hegyesi győzelmet vívta ki.

Szükség volt e részleteket összefoglalva előadni, hogy az ő minősít vénye megállapítható legyen, mely tőle idáig megtagadtatott. Az én következtetéseim tényeken alapulnak; úgy vélem, hogy helyesek. De lehet tényeket is megállapítani,

melyek az ő jogczímét az első helyre, a szabadságharcz többi tábornokával szemben, világosan és határozottan megjelölik. Bemet itt ki keli venni, az ő működése és pályafutása *egy sui generis* dolog volt; habár látni fogjuk, hogy nem megvetendő tehetségei és rendkívüli erélye daczára a magasabb katonai követelményeknek megfelelni nem tudott, Erdélyt a mint megnyerte, úgy el is vesztette, sőt Temesvárnál Magyarországot is.

Vetter előnyei a többi tábornokok felett a következőkben állanak: Kiss Ernő kivételével, — aki azonban vezéri minőségben nem számít, — ő volt az egyetlen egy, ki a hadseregben magasabb rangot viselt és mint ilyen, a szolgálati exigenciáknak magasabb színvonalán állott úgy elméleti, mint gyakorlati tekintetben.

Leiningen [1] szerint arczulata hasonlított a Shakespearehoz. Ugyanaz a 'domború homlok, rövid hajlott orr, kicsi csukott száj, erős szakáll, de már kopaszodó fej. Erős szemöldök alatt jóságos barna szem, mely azonban ha haragszik, oly vadul szikrázik, hogy a fiatal katonák remegtek egy pillantásától. Hatalmas öles termet; a hatás, melyet az emberre tesz, oly kedvező, hogy Leiningen képes volna attól tartani, hogy neje beleszeret.

*
* *

A bácskai és bánáti felkelés támogatva lett Jellachich akcziója által, melynek előkészítéséről már az előző kötetben szólottám. Ezen akczió a képzelhető legsúlyosabb körülmények között indult meg és a válságot, melynek gyökerei mélyen feküdtek, a korona és nemzet között a törésig vitte. A súlyos körülmény abból állott, hogy a magyar állam, a szent korona ellen, az ország egyik főméltósága, zászlós ura, a horvát bán támadt fel, még pedig azon 1848-iki törvények alkotását hozván fel okul, melyeknek végrehajtási záradékában, ősi szokás szerint, az ő neve is szerepel. A forradalom ezenkívül azon közjogi és politikai jogosítványok felhasználásával vitetett keresztül, melyek Horvátország számára a magyar alkotmányból folytak és adományoztattak. Ez a forradalom a

[*] Idézett munka 78. lap.

király nyilvánosan kifejezett parancsa ellenére, az uralkodóház és a kamarilla tagjainak kéz alatti támogatásával táplláttatott, szomorú bizonyítékául ama kétszínű és fondor játéknak, mely e szomorú időknek legszomorúbb jelenségét képezi.

Mielőtt az ezen tételek megerősítésére szolgáló mozzanatokat felsorolnám, a politikai pragmatika érdekében legczélirányosabbnak mutatkozik a magyar kormány álláspontját megismertetni. Ez egy előterjesztésben [1] lett kifejezve, melyet a magyar kormány 1848 július 4-én István főherczeghez intézett, inkább abból a czélból, hogy ez János főherczeggel közöltessék, a ki a korona felhatalmazása következtében a magyar-horvát viszálynak kiegyenlítésével lett megbízva, a minek azonban németországi kormányzósága miatt eleget nem tett. De különben is akcziójának foganatja az adott viszonyok között úgy sem lett volna.

Ebben az előterjesztésben elmondja a kormány, miszerint: »a magyar nemzet a nyolczszáz éves kapocs által velünk egyesült országok irányában elnyomói szándékkal soha sem viseltetett és irányában az igazság és méltányosság követelményeinek mindig eleget akart tenni. Nemcsak hogy ez idő alatt a nemzet jogaiban és szabadságaiban részesültek, de különös kiváltságokkal és javadalmakkal ruháztattak fel. Az 1848-iki átalakulás e jogokat nem csonkította, ellenkezőleg inkább tágította, sőt a társországokat újabb kedvezményekben részesítette. Nemzetiségökre vonatkozólag a törvényhozás elismerte, hogy közdolgaikban anyai nyelvüket, még pedig saját szabványaik alapján használhatják. Sőt ezt a jogosítványt a magyar kormányzathoz! vonatkozásaiban is biztosította, oly biztosítás, melyet az osztrák kormány az örökös tartományoknak még akkorig nem engedélyezett. Tágabb értelmezést nyertek továbbá municzipális jogaik is. A báni hatalmat, melyre sajátságos súlyt helyeznek, nemcsak sértetlen épségben fenntartotta, hanem az ország álladalmi tanácsában is helyt juttatott számára és ismételve meg is hívta, éppen azon okból, hogy járuljon hozzá a sérelmek orvoslásához, melyet a magyar kormány a legtestvéribb czélzatoktól áthatva eszközölni kíván. De a bán ezen meghívást a legnagyobb megvetéssel utasította

[1] Pap -Dénes: Az 1848-iki nemzetgyűlés. I. kötet 153. lap.

vissza, sőt ezzel szemben a nyílt pártütés terére lépett és a rémuralom felhasználásával a koronától való elszakadásig jutott.

Méltán lehet ezt mondani, miután az osztrák tartományokhoz akarnak csatlakozni, pénzügyileg és katonailag az osztrák kormány fennhatósága alá kívánkoznak, úgy, hogy egészen a hajdani Vendée szerepe az, melyet játszani akarnak, még pedig paritativus alapon, a mi a magyar korona jogkörének leghatározottabb tagadása.*

Nem szükséges az emlékiratot tovább idézni, az immár előadandók annak foglalatját részletesebben fogják kifejteni. A megértés czéljából vissza kell térni a lázadásnak eredetére.

Az előző kötetben [1] említettem az udvari reakcziónak első sakkhúzása gyanánt Jellachichnak horvát bánná történt kinevezését. Az ő akcziója volt arra kiszemelve, hogy azt az archimedesi pontot képezze, melylyel az újjászületett magyar államiságot sarkából ki lehessen majd forgatni.

A mi személyiségét illeti, erre vonatkozólag nem kell többet elmondanom, mint a mit akkoron róla följegyeztem. Annak a gyászkrónikának, mely szereplésével megkezdődött, egyik legszomorúbb és legnyomorultabb alakja. Szomorú azért, mert a testvérharczot a magyar és horvát között ő kezdeményezte; nyomorult azért, mert meggyőződés sem vezette. Szabad óráiban német fűzfapoétának állott be; egyik verse magyarra fordítva így hangzik: [2]

Üdvözöllek édes hazám,
A hol összefűz igazán
Honszeretet ifjat, vénet,
Hogy növelje híred, fényed.

Egyetértés szép csülaga,
Ragyogj mindig, mindenhova,
Magyarország népeinek,
Erős frigyben, hogy éljenek.

Tudott magyarul is beszélni. Győrött a polgármester német beszédére magyarul válaszolt, úgy, hogy méltán lehe-

[1] II. kötet 516. lap.

[2] Márki Sándor: Az 1848'1849-iki szabadságharcz története. Az Athenaeum millenáris történetének X. kötete, 96. lap.

tett tőle hazaszeretetet, legalább olyan nemleges értelemben várni, hogy Coriolánként ne támadjon hazája ellen.

Annyi bizonyos, hogy sötét vállalkozásában meggyőződés nem vezette. Mint nemzeti hőst mutatta be magát a a horvátoknak, kik annyira mentek, hogy arról beszéltek, hogy a sváb királyt, ki Innsbruckban tartózkodik, le kell tenni,[1] ennek daczára mindjárt meglátjuk, mennyire becsülte azoknak igényeit.

Valamint con amore eltűrte azt, hogy később a horvátok, jutalom · gyanánt, abban az elbánásban részesüljenek, mely büntetés gyanánt rovatott a rebellis magyarokra, t. i. az alkotmány felfüggesztése és a németesítés. Mint már mondám, az egész embert nem lehetett komolyan venni és a kamarilla kivételével mindenki, a ki nemesebb érzelmeket feltételezett nála, alapos csalódáson ment keresztül. Másképpen jellemezni nem lehet, mint: *a rcakcziónak Paprika Jancsija.* Akcziójának megkezdésénél különösen szerepelt a reakcziónak ismeretes nézpontja, hogy az uralkodó nem szabad akarata, hanem kényszer folytán fogadta el a 48-iki törvényeket, s hogy ezek ily módon nem érvényesek; aztán meg, hogy a császárt akaratán kívül kell megmenteni.

Jellachich meghitt embere, Gáj Lajos, ki az egész horvát mozgalomnak már 1848 előtt egyik kezdeményezője volt, [2] mindjárt a bán kinevezése után egy gyűlésen elmondotta, hogy az uralkodóház nevében ellenforradalmat kell csinálni. Elmondotta azt is, hogy őt erre a kereszteshábórúra Bécsben több nagy úr is biztatta, a kik megmagyarázták neki, hogy a magyarok túlkövetelései folytán koldusokká váltak és csak így lesznek megmenthetők.[3] Jellachich maga több ily tartalmú nyilatkozatot tett. Egyikében ezeknek azt állította, hogy a jó király szellemileg fogoly, kényszerítve van a magyarok által és így a bán nem tartozhatik neki engedelmeskedni. [4] Ugyancsak egy más alkalommal körlevelet bocsátott ki, melyben mindenkinek értésére adja, hogy a mit eddig tett és tenni fog, a trón várományosának, Ferencz

[1]Lásd »Pesti Hírlap« 1848.
[2]Uj Magyarország. II. kötet.
[3]Lásd » Pesti Hírlap« 1848. 47-ik szám.
[4]Lásd » Pesti Hírlap« 1848. 70-ik szám.

Károly főherczegnek beleegyezésével tette.[1] Helyesen jegyzi meg erre István főherczeg jól értesült történetírója, ki abban az időben a nádorispán oldala mellett a kétszínű játék minden fázisát átélte, hogy a bán törvénytelen eljárásáért feltétlenül meg is lakolt volna, hogy ha a hatalmak, kiknek működése egészen el volt rejtve a nyilvánosság előtt, pártfogásuk paizsával meg nem oltalmazzák.[2]

Annyi bizonyos, hogy Jellachichnak nagyon meg kellett győződve lenni a mérvadó tényezők feltétlen támogatásáról, valamint merényletének sikeres lebonyolításáról; mert különben oly vakmerőén nem daczolhatott volna a törvényes kormánynyal és renddel, nemkülönben a világos és határozott fejedelmi parancsokkal. Katonai rangjánál fogva támaszkodhatott a határőrségre és az illyr felekezetre, és ennek daczára még szűkebb hazájában is szemben találta magát a jelentékeny számú magyar párttal, valamint azokkal, a kik természetüknél fogva a fennálló rendnek voltak hívei és nem szívesen mentek bele a kalandos, koczkáztatott vállalkozásokba. így nem is tudott másképpen, mint rémuralom által boldogulni, melynek egyik eszköze az ostromállapot kihirdetése volt. Ez különösen Zágrábmegye és a turopolyai nemesség ellen volt intézve, mely — mint az előző kötetben erre hivatkoztam — a magyar pártnak góczpontja volt.[3]

A magyar érzelmű tisztviselők helyeikről elmozdíttattak, állásuk Jellachich teremtményeivel töltetett be és megkezdődött a szervezkedés az ellenforradalomra. A nép pedig a demagógiának minden eszközeivel lett a magyarok ellen felbujtva. Ebben nagy szerepet játszott a katholikus papság, mely ott a túlbuzgó és hiszékeny népre nagy befolyást gyakorol. Egy teljesen megbízható értesülés következőképpen adja elő a bujtogatások tartalmát:[4] M *magyarok jönnek rátok, a nyert szabadságot elveendők. Ezen vad csoport gyermekeiteket ölni, nejeiteket és leányaitokat nicgszeplösiieni fogja, papjaitokat cl fogják űzni, kálvinista papokat fognak nyakatokra hozni. Nem lesz szabad az anyának gyermekeivel, a*

[1] Lásd »Pesti Hírlap« 1848. 8i-ik szám.
[2] Stefan Viktor Erzherzog von Osterreich. 266. lap.
[3] Lásd »Pesti Hírlap« 1848. 47. szám.
[4] Lásd »Pesti Hírlap« 1848. 70. szám.

feleségnek férjével másképpen csak magyarul beszélni.« Jellachich maga körutat tett az országban, mindenfelé eképpen lázítva: *>T estvérek! még nektek soha sem volt oly bánotok, ki anyanyelveteken szólott volna hozzátok. Eddigi bánjaitok idegenajkúak voltak és már ennélfogva is rabok voltatok. En szabaddá teszlek benneteket, de ezt a nagy munkát nélkületek nem végezhetem. Segítenetek kell, még pedig úgy, hogy vak engedelmességgel viseltettek irántam.**

A hol a szép szó és rémítgetés nem használt, ott jött az erőszak. Ez történt a turopolyai kerülettel, melynek és grófjának, Jozipovich Antalnak hűségét a magyar államiság iránt semmi fenyegetés nem bírta megingatni. Jellachich ezt katonasággal, ágyúkkal támadta, illetve lepte meg. Lefegyverezte őket, azonkívül úgy Jozipovichnak, ki értesülvén a dologról, menekült, mint a kerület főbb embereinek lakását felkutatták, irományait, nejének ezüstjeit, ékszereit elvitték. A papot, a főbb embereket börtönbe hurczolták és a katonai megszállás állandósi ttatott.[1]

Ezzel ellentétben a magyar kormány kezdettől fogva a lehető legméltányosabb eljárást követte, mely valójában a legtúlzottabb naivságba csapott át. Próbálta a bánnal az egyezkedést, a jó lábra való helyezkedést; de akár falra borsót hányt volna; nemcsak, hanem minden ilyen kedveskedés folytán mindinkább vérszemet kapott az elbizakodott ember.

Kinevezése után a magyar kormány azonnal átiratot küldött hozzá, melyben felemlítve a vitás pontokat, kiemeli, hogy mind e kérdéseket kész a méltányosság és testvéri érzelmek alapján elintézni. Felszólítja, hogy mihamarább — május ío-ike mint végső határidő jelöltetvén ki — jöjjön Pestre. Jellachich erre nem is hederített, folytatta okvetetlenkedéseit, törvénytelen henczegéseit és basáskodásait.

Úgy a magyar kormány, mint István főherczeg leveleit felbontatlanul küldötte vissza. Egészen úgy viselkedett, mintha Horvátországnak diktátora lenne, és nem a magyar korona, hanem az osztrák császári hatalom alá tartoznék.

De azért igazi szláv furfanggal kieszelte, hogy barátokat, pártfogókat szerezzen magának, még pedig a hadseregben. Ez úgy történt, hogy a horvát országgyűlésen szó esett arról,

[1] Lásd » Pesti Hirlap« 1848. 81. szám.

hogy a határőri ezredeket hívják haza Olaszországból, a hol ezek akkor harczoltak, hogy esetleg a magyarok elleni küzdelemben szolgálatokat tegyenek.

Jellachich ezt egy nagyhangú kiáltványban, melyet az Olaszországban működő horvát csapatokhoz intézett, visszautasította és buzdította őket, hogy maradjanak ott, szolgálják híven a császárt és birodalmát, különben is ő elég erősnek érzi magát a magyarokkal a kesztyűt felvenni.[1] Ha tekintetbe veszszük, hogy a császári ház és a hadsereg minő súlyt fektetett az olasz tartományok megtartására, akkor lehet gyanítani, hogy ez az osztrák kormánynál jó hatást tett.

A magyar kormány ily viszonyok közt a korona közbelépését látta szükségesnek. Ez meg is történt két kézirat alakjában, melyek közül az egyik magához Jellachichhoz, a másik pedig István főherczeghez volt intézve,[2] mindakettő május 6-ki kelettel. Az elsőben a horvát bán utasíttatik arra, hogy István főherczeg királyi helytartónak, valamint az 1848-iki III. törvényczikk értelmében, a magyar minisztérium rendeletéinek minden irányban engedelmeskedjék; mert a király nem tűrheti meg azt, hogy a magyar korona alatti tartományok törvényes kapcsolata felbontassák, sem pedig, hogy a kormányzati egység csonkíttassék, miután ezt így parancsolja? a királyi szónak, valamint a koronázási eskünek szentsége.

A nádorispánhoz intézett kézirat lényege abból állott, hogy mivel a fejedelem úgy értesült, hogy Horvátországban több helyen elkülönzési törekvések merültek fel, melyek Magyarország és a monarchia egységére nézve veszélyeket hordanak méhökben, ennek következtében meghagyatik neki ezen törekvéseket meggátolni, esetleg királyi biztost küldeni oda, kinek kötelességévé tétetik minden ily természetű merényletet lehetetlenné tenni.

Elvben és elméletileg még a megfelelő szankczióval is el lettek látva ez intézkedések, a mennyiben egy, ugyancsak aznapi kelettel Latour hadügyminiszterhez is intéztetett kézirat, a melyben világosan megparancsoltatik, hogy a Szent István koronájának területén levő összes katonai parancsnokságok és

[1]Stefan Viktor Erzhcrzog von Osterrcich. 271. lap.
[2]Lásd *Pcsti Hírlap* 1848. 58. szám.

csapatok a magyar hadügyminiszter rendelkezése alá helyeztetnek.

Bizonyára leghelyesebb lett volna, ha István főherczeg maga veszi kezeibe a dolgot. Ez azonban nem történt meg, hanem helyette egy királyi biztos küldetett ki, a kinek személye ellen kifogást tenni különben alig lehetett.

A királyi biztos, ki István főherczeg által a nehéz feladatra kijelöltetett, a Szlavónia és Szerémség Pétervárадon székelő parancsnoka, Hrabovszky János altábornagy volt. Midőn az 1848-iki törvények pragmatikájáról szólottám, az előbbi kötetben idéztem egy osztrák tábornok [1] szavait, melyben elmondja, hogy minő végzetes *collisio officiorum,* a kötelességek minő összeütközése jött létre a császári csapatok között, az egymást megtagadó parancsok folytán. A minek következtében úgy az a katona, ki Jellachich mellett, mint az a másik, aki ellene harczolt, méltán hihette azt, hogy a legfőbb hadúr parancsainak engedelmeskedik. Éppen így állott a dolog a tisztekre és tábornokokra nézve. Ezek között első sorban Hrabovszkyra, a ki csakugyan ennek a kétszínűségnek áldozata is lett. Megérdemli, hogy pár szóval áldozzak emlékének.

Szabad legyen mondanom, hogy személyesen ismertem őt. 1847-ig Váradon hadosztályparancsnoki állást töltött be és miután az első tábornok volt, kit életemben láttam, és miután továbbá a gyermekkori benyomások legélénkebben megmaradnak az ember emlékében, még most is előttem áll magas imponáló alakjával, fényes egyenruhájában, fövegének lengő zöld tollaival, mely nekem óriási módon imponált. Győri születésű volt. A napóleoni háborúkat mint a vezérkar egyik legjobb tisztje nagy kitüntetéssel harczolta végig és a Mária Terézia-rend keresztjével is ki lett tüntetve. így haladt tovább katonai pályáján, annak minden fokozatán kitűnve, folytonosan emelkedve, egyebek közt a 14. számú gyalogezred tulajdonosává neveztetve, mely ezred később Magentánál bámulatos vitézséggel harczolt. Mindenütt közszeretetnek és tiszteletnek örvendett, különösen pedig Váradon, mely város őt — mint az 1848-ki katonai schematizmusban olvasható — díszpolgári oklevéllel tüntette ki.

[1] General der Kavallerie Fischer von Wellcnborn: Regiment Gráf Civallart-Uhlanen in den Jahren 1848/1849. 27. lap.

Egyénisége mindenkire nagy benyomást tett, — így Kossuthra is, a ki beismerte, hogy ha előbb ismerte volna, okvetlenül őt hozta volna javaslatba a hadügyminiszterségre, Mészáros helyett. Jellemző reá nézve, hogy eleinte a magyar hadügyi kormányzattal szemben várakozó állást foglalt el. Éppen azért egy magasabb rangú tisztet küldött Bécsbe utasítás végett. Midőn ez azt a választ hozta, hogy törvényes téren áll, — híven kitartott a nemzeti ügy mellett és mi sem volt képes megtántorítani.

Midőn a magyar kormány Debreczenbe tette át székhelyét, Hrabovszky fel lett szólítva, hogy már saját biztonsága miatt is kövesse. Ö azonban bízott eljárásának korrektségében és ezt nem cselekedte. A vége az lett, hogy haditörvényszék elé állították és Olmützben töltendő 10 évi várfogságra ítéltetett. Testi-lelki ruganyosságát késő korig megtartotta. A mit bizonyít az, hogy 60 éves korában nőül vette Biharmegye egyik legszebb leányát, Klobusiczky Izabellát, kivel legjobb házasságban élt és ki őt Olmützbe is elkísérte, hogy közelében lehessen.

Hrabovszky horvátországi kormánybiztossá kineveztetve, elindult kellemetlen kiküldetésének teljesítésére, mely különösen az által vált súlyos jellegűvé, hogy Jellachich a királyi parancsra éppen úgy nem hederített, mint előbb a kormány felhívására és rendeletéire. Így azután a kiküldetés úgy hangzott, hogy az engedetlenkedőt, úgyszintén társait, hűtlenség! és honárulási pörbe kell fogni. Ennek megindítása czéljából vele ment Eötvös József, a királyi ügyek igazgatója, de alig hogy a horvát szélre értek, az ottani katonaság Hrabovszkynak tudtára adta, hogy őt csakis tábornoki és nem királyi biztosi minőségben eresztik át, kíséretét pedig egyszerűen elfogják.[1] Hrabovszky egyedül tovább utazott, legalább személyesen találkozni kívánt a bánnal. Ez megtörtént; de az érintkezés mi eredményt sem szült, úgy hogy kénytelen lön re infecta visszatérni.

Igazában erre másképpen nem lehetett válaszolni, mint a karhatalom alkalmazásával. Es alig lehet kétség az iránt, hogy' ha e karhatalom Hrabovszky parancsai alá helyeztetik, ő diadalmasan vonul be Zágrábba és az egész darázsfészket egy csapással megsemmisíti. Ez azonban nem történt meg; daczára

[1] Lásd » Pesti Hirlap« 1848. 81. szám.

annak, hogy a magyar kormány a szükséges eszközökkel rendelkezett; mert akkor, közvetlenül az előbb említett májusi kéziratok hatása alatt, sem a katonai parancsnokságok, sem még az itt állomásozó osztrák ezredek nem merték volna az engedelmességet megtagadni.

A kormány tehát nagy mulasztást követett el. Ezt kénytelen Horváth Mihály is beismerni,[1] a kinek tanúsága azért is becses, mert a hol csak lehet, állást foglal Kossuth úgynevezett faltörő politikája ellen, melynek állítólagos túlzásai törésre vitték a dolgot. Itt önmagával ellentétben kárhoztatja a magyar kormányt, mely a helyett hogy a renitencziát megbüntette volna, kérésre fogta a dolgot; egyik minisztert a másik után küldte Innsbruckba, kik folytonosan újabb és erősebb kéziratokat eszközöltek ki a lázadó bán ellen, a ki azonban egyikre sem hederített, természetesen tudta jól, hogy miért.

Itt találkozunk először azzal a jelenséggel, mely, fájdalom, veres fonalként húzódik keresztül a szabadságharcz történetén, hogy vagy a kormány, vagy befolyásos tényezők, daczára annak, hogy a jog terén állottak, nem merték azt az eszközt alkalmazni, a mi a jognak egyedül ad szankcziót, az utolsó szót, a hatalmi eszköz igénybe vételét.

Igaz, hogy mentség gyanánt fel lehet hozni azt, hogy alig lehetett föltételezni, hogy ugyanaz a fejedelem, a ki június 10-én Jellachichot báni méltóságától elmozdította és pártütőnek nyilvánította, október 3-án őt Magyarország teljhatalmú kormányzójává nevezi ki.

Annyi bizonyos, hogy a magyar kormány csupa lojalitás, csupa kedveskedés volt tulajdonképpen a kamarillával szemben, a mi azonban ezt nem fegyverezte le, sőt ellenkezőleg első sorban magának Jellachichnak szarvait növesztette meg. A fejedelmi tilalom daczára egybehívta a tartománygyűlést és ezzel törvényellenesen be is iktattatta magát hivatalába. Ez azért volt törvényellenes, mert a beiktatást az arra kinevezett királyi biztos, a *homo regius* szokta volt eszközölni. Már pedig a beiktatáson királyi biztos nem volt jelen; ellenben jelen volt a cselszövő szerb patriarcha Rajasics, ki azután a közös akczió programmját kidolgozta.

Hogy a tartománygyűlésen milyen világ volt, milyen

[1] Függetlenségi harcz. II. kötet 21. lap.

hangulat uralkodott, arra nézve jellemzők egy határőrvidéki katonának, egy granicsámak szavai, a ki követi minőségben lévén jelen, a következő harczias szavakat hangoztatta: »Barátaim és szomszédaim felszólítottak arra, hogy elmondjam miképpen érezek és gondolkodom. En azt feleltem, hogy golyókat kell önteni, kardot élesíteni, puskát tisztítani, bomyút pakkolni; mert készenlétbe kell helyezkedni a megjelenésre a bán parancsára. A hova ő küld, a hová parancsol, oda megyünk.«

A magyar kormány türelme még ekkor sem szakadt meg; és bár ki lett adva egy május hó 29-éről keltezett fejedelmi parancs, mely szerint a törvénytelennek tekintett gyűlést azonnal oszlassa fel, mégis e mellett az egyezkedés útját sem zárta el. Egyben ugyanis arra lett utasítva, hogy a rendelet vétele után azonnal, azaz 24 óra alatt Innsbruckba induljon, a hol a magyar kormány megbízottjaival a viszály a fejedelem színe előtt el fog intéztetni. Batthyány oda is utazott, de a ki meg nem jelent, az Jellachich volt, minek következtében Batthyány a június 10-én tartott minisztertanácsban a legerélyesebb intézkedések foganatosítását követelte, fölvetve a kabinetkérdést. Az erélyes intézkedések azonban ennek daczára ekkor is elmaradtak és a minisztérium intézkedése mindössze két kéziratból állott, melyek *Szózat* czím alatt úgy a horvátokhoz, mint a határőrökhöz intézteitek. Ezekben újonnan föl lettek sorolva a bánnak törvénytelen cselekedetei, a minek következtében a bán rangjától, állásától megfosztatik, és úgy a határőrség, mint az egyes polgárok eltiltattak attól, hogy Jellachichnak engedelmeskedjenek. Igen jellemző, hogy az uralkodóház egyik tagja, a ki később Orth János nevét vette fel és el is pusztult, — János főherczeg, — midőn az 1867 utáni időben egyik osztrák ezrednek történetét megírta,[2] azt mondja Jellachichról, hogy eme rendeletek után nem tekinthető másnak, *als ein von König Ferdinand V. seiner Rechte- und Ehrcn entkleideter Rebell.*

Alig hogy Batthyány Innsbruckból távozott, a bán — mintegy a rendező jeladására — oda szerencsésen megérkezett. Itt azután a történelem által ismert legdicstelenebb

[1]Springer: Geschichte österreichs. II. kötet 441. lap.

[2]Erzherzog Johann: Geschichte des k. und k. Infanterie Regiment Erzherzog Wilhelm Nro. 12. II. kötet 27. lap.

komédiáknak egyike játszatott le. A rendje a dolognak tulajdonkép az lett volna, hogy letartóztassák és ellene a fegyelmi eljárás megindíttassék, mivel koronás királyának, legfőbb hadurának és a hit által erősített törvényeknek mondta fel az engedelmességet. E helyett azonban a király által, még pedig Esterházy magyar miniszter jelenlétében fogadtatott, habár az a finom megkülönböztetés használtatott, hogy a fogadás nem a hivatalos személynek, de a magánembernek szólott. A szegény Ferdinánd atyailag megintette az engedetlenkedésért, mire a bán fogadkozott, hogy a jó útra fog térni.

Sokkal nagyobb hatása volt az audienciának Ferencz Károlynál és Zsófia főherczegnőhél, melyről Helfert megírja,[1] hogy Jellachich ékesszólásával, melylyel az életre-halálra kész horvát nép érzelmeit tolmácsolta, könnyekre indította a főherczegi párt. Fültanuk beszélik [2] — kik magának Jellachichnak egyik hadsegédétől hallották — azt, hogy Jellachichot, miután deklamációját befejezte, a főherczegnő felszólította, hogy boruljon térdre, a mi megtörténvén, a főherczegnő homlokon csókolta, mondván: »Ime! *ily formán lovagommá* avatom !«

Az udvar eljárását mi sem jellemzi jobban, mint azon taktika, mely a magyar kormány által kibocsátott szózatok közzétételére vonatkozólag követtetett. Jellachichnak arról, hogy letétetett és ellene a felségsértési kereset megindíttatik, egy árva szót sem szóltak, és így vele szemben is kétszínű játékot űztek.

Ö az egész dologról csak Bécsben értesült, a hol a kéziratok a hivatalos lapban megjelentek. De hamar megvigasztalta János főherczeg, ki a dolgot helytelenítette és kiben éppen úgy pártfogóját látta, mint az udvari reakczióban és valamint különösen a katonaságban, annak élén Latourral, a hadügyminiszterrel. Megtörtént az a példátlan eset, — példátlan különösen az osztrák hadseregben, melynek szervezete, szelleme, hagyományai minden ilynemű fellépést tiltanak, — hogy az összes bécsi helyőrség tisztikara neki lakásán fáklyászenét adott. Természetes, hogy Jellachich megragadta az alkalmat, hogy egy nagy dikcziót odavágjon, melyben főleg azt hangsúlyozta, hogy meg van

[1]Geschichte Osterreichs vöm Ausgang der Október-Revolution. I. kötet 47. lap.

[2]»Hazánk« történelmi folyóirat. VI. kötet. 505 lap.

győződve arról, hogy a hadseregben nem találkozik tisztességes katona, ki ellene fegyvert fogjon.

Ily módon biztatva, mihelyt hazaért, ismét felvette az ellenségeskedések fonalát, még pedig ott, a hol elhagyta. A tartománygyűlést permanenssé nyilvánította; de hogy valahogy ne alkalmatlankodjék, elnapolta és folytatta a diktatúrát.

A magyar kormány se igen bízott a dezavuálás sikerében, mert később János főherczeg közbenjárását vették igénybe, olyképpen, hogy ő esetleg lemegy Horvátországba és ott a békét helyreállítja. A főherczeg vállalkozott a közvetítésre és ennek értelmében az ő kedves bánjához, Jellachich altábornagyhoz, egy kéziratot intézett,[1] melyben felhívja egy Bécsben tartandó értekezleten való részvételre a magyar kormány megbízottjával. Azonban, a mi a fődolog lett volna, azt, hogy ezt az értekezletet saját elnöksége alatt vezesse, azt nem cselekedte meg, hanem elutazott Frankfurtba, miről már előbb szólottám. Batthyány mindennek daczára mégis beleegyezett, hogy személyesen találkozzék lázadó alárendeltjével.'

Ez összejövetelt illetőleg egy szemtanúnak, Pulszkynak, hiteles följegyzéseit bírjuk,[2] úgy hogy érdemes azt ennek alapján előadni. Érdekesen emeli ki az ellentétet a két ember külsejére és egyéniségére nézve. Jellachich kopasz volt, hosszúkás koponyáján megmaradt sötét haja lágy, homloka széles, szeme szelíd, orra fitos, szláv fogalmak szerint szép köpczös tábornok. Arcza inkább a bonvivant jó pajtásé volt, kiben az álnokság sem hiányzik, mint a jelentékeny emberé.

Batthyány is kopasz volt, de magas homloka, éles tekintete, hegyesen görbült orra, szép szőke szakálla a saskeselyüre emlékeztetett. Vonásaiban látszott a szenvedély és határozottság. Senki sem nézhetett rá a nélkül, hogy eszébe ne jusson Napóleon császárnak mondása Göthéről: »Voila un hőmmé !♦ Ez azután ember a talpán!

A tanácskozás kedvezőtlen előjelek közt indult, folytatódott és fejeztetett be.

A tanácskozás a Bankgasseban, a magyar udvari kanczellária házában, — mely akkor, úgy mint most, a felség sze-

[1]Lásd »Pesti Hírlap« 1848. 106. szám.
[2]Életem és korom. II. kötet 110. lap.

mélye körüli minisztériumnak volt a hivatalos helyisége, — ej tetett meg. Jellachich Ossegovich Metellt hozta magával, ki már az 1848-iki országgyűlésen mint horvát követ a magyar nyelv miatt botrányt okozott,[1] azon a czímen, hogy a közjogi és politikai kérdésekre nézve tanácsait igénybe vegye. Viszont Batthyány Pulszkyt vette igénybe. Batthyány felszólította Jellachichot, högy adja elő Horvátország kívánságait. Mire Jellachich azt válaszolta, hogy Horvátországnak az a kívánsága, hogy a birodalom had- és pénzügyének központosítása maradjon Bécsben, s hogy Magyarország vállalja el az államadósságokat. Beszélt továbbá a monarchia nagyhatalmi állásáról, valamint arról, hogy Olaszországot meg kell oltalmazni. Azzal végezte, hogy ha Batthyány ebben a kérdésben enged a horvát követeléseket illetőleg, könnyen egyetértésre juthatnak. Különösen feltűnő volt, hogy a mondottakat oly módon adta elő, mintha az egész csak jelentéktelen beszélgetés lett volna, nem pedig oly végzetes értekezlet, mely az ország békéjét és nyugalmát, honfitársainak életét és vérét érdekelte.

Jól jegyzi meg Pulszky, hogy az előadás folytán eltűnt a horvát nemzeti hős és megmaradt az osztrák generális, az a típus, melyet mostanság az élczlapok a Szakramentovics figurájával jellemeznek. Batthyány és Pulszky azzal replikáztak, hogy ők azért jöttek, hogy a két nemzet között felmerült különbözeteket intézzenek el, de a miről Jellachich beszélt, az nem horvát kérdés. Jellachichnak az volt a válasza, hogy Horvátország legfőbb kívánsága a birodalom egységének, tekintélyének helyreállítása. A horvátok nem nézhetik közönyösen, ha Magyarország megtöri a monarchia egységét, ö maga azt tartja, hogy minden törekvés, mely e czélra van intézve; *rebellió.*

Itt azután közbeszólt Ossegovich, magyarázva Horvátország ragaszkodását a pragmatika szankczióhoz, melyet a maga teljességében fenn kíván tartani. Nagyon csattanósan vágott Pulszky vissza, kérdezve, hogy miképpen következik az említett intézvényből az osztrák államadósság elvállalása? Egyszersmind kifejezte kételyét aziránt, hogy Horvátország ugyanezen államadósságban való részesedhetésért rántana kardot.

[1]Új Magyarország. II. kötet 293. lap.

A beszélgetés tovább folyt, de Jellachich részéről mindig azzal a kadenciával végződött, hogy a had- és pénzügyet Bécsben kell összpontosítani. Vagyis másképp: az ancien regime legsérelmesebb részeinek visszaállítása. Végre Batthyány megunta a dolgot, búcsút vett és távozott, mondván: »E szerint tehát viszontlátásra a Dráványál!« »Nem a Dráványál, de a Dunánál!* kiáltott utána Jellachich. A következő pillanatban mégis megszállta egy neme a jobb érzésnek és érzékeny hangon vallotta be Pulszkynak, hogy nekik könnyű, mert ha a magyar minisztérium megszűnik, ők visszamehetnek jószágaikra, csendesen gazdálkodni; de ő mindent császárjának köszönhet, a ruha is, melyet visel, a császáré, ő neveltette; bármi legyen következése, neki szolgálni és urát menteni kell.

Ez utóbbi szavak azonban már mesterkélt pathoszba csaptak át, annyira, hogy Pulszky elmenetele után azt hangoztatta magában hogy: *Comediante ! Comedianie !*

A finale másnap következett, mikor mindannyian mint nézők a bécsi Reichsrath ülésén megjelentek. Ugyanis akkor jelentetett be a háznak Radetzky fényes custozzai győzelme, mely a koczkát Ausztria javára döntötte el. A veszély elmúlt, Magyarországra szükség többé nem volt, a hadsereg kiállotta a tüzpróbát, ily módon az alakoskodásnak kényszere többé már nem állott fenn, az álarczot le lehetett dobni, átmenve a nyílt támadásba.

Shakespeare gyönyörű színdarabja: Loves labour lost, a szerelem munkájának hajótörését képezi ezeknek a törekvéseknek a szignaturáját. Ennek az egész korszaknak, a hol a fény, dicsőség és öröm váltakozik a keserv, a bánat, az árny benyomásaival, talán egyik legszomorítóbb mozzanata az, hogy az uralkodóház soha egy pillanatra sem viseltetett a nemzet iránt rokonszenvvel és bizalommal.

Ama sötét cselszövényekkel telt játékon át, mely velünk űzetett, fájdalom, egy pillanatra sem csillan át az uralkodóház, avagy az udvari körök részéről a legkisebb olyatén mozzanat sem, mely azt bizonyítaná, hogy visszaemlékezve a nemzeti áldozatkészség nagy fényeire, legalább bizalommal fordultak volna feléje, hogy annak, a mit ők birodalmi vagy dinasztikus szempontnak neveztek, megnyerjék, vele jóban maradjanak.

Továbbá ki kell emelni, hogy a nemzet akkori viselkedésével erre rá nem szolgált, sőt eme válságos idők minden fázisában a nemzetnek az uralkodóház iránti hagyományos, jobbágyinak nevezett hűsége valamennyi tényezőnél meg is nyilatkozott.

Igen jellemző volt ebben a tekintetben, hogy az izgalmas márcziusi napokban a Burg őrizete legmagasabb kívánatra magyar csapatokra bízatott, kik ennek teljes megelégedésre eleget is tettek. így a 63-ik számú Wasa-gyalogezred,[1] valamint a 4-ik Sándor-huszárezred.[2]

Még azt is hozzá kell tenni, hogy az 1848-iki törvények tartalma ebben az irányban különbséget nem tett, változást nem idézett elő.

Akármennyire fájhatott is az uralkodóháznak a régi rendszer bukása, akármennyire szükségesnek tartotta is az úgynevezett birodalomnak olyan szervezetét, mint a hogy az 1848-ig fennállott: a magyarok dinasztikus érzéseihez kétség nem férhetett. Az előbbi kötetben előadtam azon megható nyilatkozatokat, melyeket Kossuth tett, valamint azt a bőkezű eljárást, mely a czivillistára vonatkozólag történt. Az uralkodóház tagjai, a király, a várományos trónörökösök, Ferencz Károly és Ferencz József főherczegek tanúi voltak ama kitörő lelkesedésnek, mely az 1848-iki törvények szentesítését maga után vonta. Mely törvényekről Kemény vádiratában[3] konstatálta, hogy az egész régi rendet felforgatták, csak a királyság intézményét nem.

Hogy ez a lelkesedés, valamint az egész eljárás őszinte volt, azt a magyar nemzeti jellemnek legfelületesebb ismerője is bizonyíthatta. És hogy a fejedelem iránti hűség és ragaszkodás tettekben is nyilatkozott, arra nézve szintén léteztek kétségbe nem vonható bizonyítékok.

A nemzetnek nem is volt más óhajtása, mint hogy a királyt és az uralkodóházat körében tisztelje, szeretetének, ragaszkodásának egész melegével környezze. Különösen kitűnt ez az osztrák viszonyok felfordulása után, a mi aztán a már előbb említett Innsbruckba való menekülést vonta maga után.

[1]Gelich: Függetlenségi harcz. I. kötet 37. lap.
[2]Zámbely Lajos visszaemlékezései a »Hazánk« folyóiratban.
[3]Forradalom után. 131. lap.

Mi sem lett volna természetesebb, mint akkor Budára jönni, éppen úgy, mint a hogy az a történet folyamában mindannyiszor sikeresen megtörtént, mikor az uralkodóház bajba került. Volt is szó róla; mert hiszen a magyar főváros Bécshez közelebb volt, mint a távoli Innsbruck; azonban ebben az esetben is, mint annyiszor, nem a jó, de a rossz sugallatok győztek, melyek a nemzet iránti bizalmatlanságban és ellenszenvben találták forrásukat.

Daczára annak, hogy a bécsi mozgalmak a mi ügyünkkel rokon indokokból eredtek, mégis eme felfordulás és annak következményei nálunk általános felháborodást idéztek elő, mely a magyar nemzet királyhü érzelmeinek hatalmas megnyilatkozását vonta maga után. Kifejezésre jutott ez a magyar kormánynak egy rendeletében is, mely István főherczeg és Batthyány Lajos által aláírva herczeg Eszterházy külügyminiszterhez intéztetett.[1] Ebben a miniszter tanács meghagyja Eszterházynak, hogy azonnal menjen Innsbruckba és állandóan tartózkodjék ott a fejedelem személye mellett. Különösen utasíttatik arra, hogy a királynak tolmácsolja a nemzet hűségét és ragaszkodását és arra kérje, hogy kegyeskedjék felséges családjával együtt hű magyarjai közé jönni, a hol tárt karokkal és forró szeretettel fog fogadtatni.

Ezzel a lojális nyilatkozatok sorozata nem ért véget. Jött először egy napiparancs, melyet István főherczeg, a magyar-, erdélyi, bánáti, tót- és horvátországi parancsnokságokhoz — melyek a már említett május 6. és 7-éről kelt kéziratok alapján az ő és a magyarországi hadügyminiszter hatósága alá voltak rendelve — azon czélból intézett, hogy az közegeiknek és a csapatoknak tudomására hozassék.[2] Ebben a parancsban elrendeltetik, hogy az összes katonaság a felség parancsára a magyar alkotmányra fel fog eskettetni. Fájdalommal hozatik továbbá a hadseregnek tudomására, hogy a fejedelem Innsbruckba utazott, abban a reményben, hogy a fájdalom emez érzésében a hadsereg és a magyar nemzet találkozandanak. Ily viszonyok közt a legnagyobb egyetértésre van szükség, melyet a haza minden jólelkű polgárának gyakorolni kell, engedelmeskedve a magyar kormány parancsainak. Tekintse a

[1] Lásd » Pesti Hirlap« 1848. 61. szám.
[2] Lásd »Pesti Hirlap« 1848. 63. szám.

hadsereg a nemzetőrséget testvérének, hasson közre annak kiképzésére, együtt védjék meg a trónt és hazát.

Ugyanekkor a belügyminiszter, Szemere,[1] körrendeletét menesztett a törvényhatóságokhoz, melyben a fejedelem menekülését értésökre adta. Hangsúlyozza, hogy ezen váratlan és sajnálatos esemény következtében a nemzet lelkében a jövő miatt méltó aggodalom támadt. Kijelenti, hogy mennyire kívánatos lett volna, ha ő Felsége közibünk jött volna, kik nem szűnünk meg hű magyarjai lenni. Figyelmezteti a nemzetet, hogy a trón és haza védelmére kész legyen mindent áldozni. Borús sejtelmek fogják el a kebelt, mert úgy látszik, hogy a vész és veszély titokban készül. Lehet a veszély kisebb vagy nagyobb, mint a milyennek hiszszük, de találjon az készen bennünket, mert a koronából egy drágakövet sem szabad elvenni. Mindenesetre a király itthon hűbb szíveket találjon, mint bárhol más helyen. Mindazon népek, melyek századokon át egy közös sorsban osztozának, a szent korona hatósága alatt egyesüljenek most a király szentséges személye körül és hagyjanak fel minden átkos visszavonással, mely végre is a közös romlásnak leend kút forrása.

Később is úgy a kormánynak, mint István főherczegnek az volt a törekvése, hogy a fejedelem jöjjön le az országgyűlés megnyitására sóvárgó nemzete közé.

A miniszterek, Batthyány, Széchenyi, Eötvös valóságos búcsúj órásokat tettek a miatt Innsbruckba. Hasonlóképpen az országgyűlés is főrendekből és képviselőkből álló küldöttséget menesztett oda ugyané czélból. István főherczeg életírója [2] beösmeri, hogy a küldöttség szónoka, Almássy Pál, a legnagyobb tapintattal beszélt és különösen azon igyekezett, hogy a nemzet királyhűségét kiemelje. Hangsúlyozta, hogy a politikai viszonyok oda fajultak egész Európában, hogy alig van tekintély, mely teljesen meg nem ingott volna; de azért Magyarország hű fiai rendületlenül fognak összeseregleni a trón körül. Es habár vészes fellegek boronganak is hazánk határain, Felségednek Budán való jelenléte elég lesz a borús fellegek eloszlatására és egy fenyegető testvérháborúnak lehetetlenné tételére.

[1]Lásd » Pesti Hírlap«1848. 63. szám.
[2]Erzherzog Stefan. 280. lap.

Alig hogy a beszéd és tisztelgés véget ért, Ferdinánd és az udvar kocsira ült Bécsbe menendő. Meg volt adva tehát az alkalom többszörösen tett ígéretét beváltani, lejönni az országba és a bonyodalmaknak véget vetni. A helyett, mint a hogy' már említém, hogy az uralkodóház tagjaiban megvillant volna az eszme, hogy közeledjék a nemzethez és vele együtt keresse a kibontakozást, — ellenkező áramlatok hatása érvényesült.

Fel kell itt még azt is említeni, mert az is a viszonyok megismeréséhez tartozik, — bár arra a vezető államférfiaknak mihamarább rá kellett jönniök, — hogy szegény jó Ferdinánd egy bábkirály, hogy az események szálait mások tartják kézben; de hogy ezekre a tényezőkre miképpen kellessék hatni, arra nézve sejtelemmel sem bírtak és talán nem is bírhattak, mert az udvari cselszövények útvesztője élőt tök ismeretlen volt. Valójában Deák Ferenczről, Eötvösről vagy Batthyányról feltételezni azt, hogy esetleg Madame Cibininek kedvét keressék, mégis csak sok lett volna, és talán éppen dinasztikus szempontból képezhette volna a legsúlyosabb elbírálás tárgyát.

Ebben az irányban egyike a legerősebb dolgoknak az, hogy midőn szeptemberben az országgyűlési nagy küldöttség Ferdinánd királynál történt kihallgatásáról küldőinek jelentést tett, egyben kijelentette, miszerint képtelen volt annak kipuhatolására, hogy kik azok, kikkel a fejedelem jelenleg a magyar ügyek felett tanácskozik.[1] Ezen körülmény egy más mozzanatra hívja fel figyelmünket, mely a kérdés bölcseletéhez tartozik.

Munkám II. részének elején [2] szólottám arról a kikerülhetlen összeütközésről, mely az újjászületés megindulta után mint vésztjósló felleg ült a láthatáron. Ezen mozzanat képezte annak a viszonynak sarkkövét, mely hazánk, az uralkodóház és Ausztria között fennállott. Ennek a kikerülhetetlen összeütközésnek egyik indoka abban rejlett, hogy 1848 előtt sem létezett igazán közvetítő elem a vitázó felek között. Előadtam akkor, hogy miképpen hibázott feladatának teljesítésében a konzervatív párt, mely *ex offo* is hivatott lett volna a Bismarck-féle becsületes alkusz szerepét játszani.

[1] Papp Dénes: Az 1848-ki magyar nemzetgyűlés. II. kötet 166. lap.

[2] I. kötet 8. lap.

Eltekintve az egyéni téves politikai magatartástól, a dolognak mélyebb értelme van, melyben az osztrák politika tartalma szintén kifejezésre jut. Ezen politikának egyik mozzanata abban rejlik, hogy Bécsben a magyar emberben, még az aulikusban sem bíztak igazán soha sem; mindegyik csak eszköz volt a politikai és gazdasági elnyomás szolgálatában; a másik mozzanat pedig a magyar és az osztrák politika teljes ellentéte, melyek között mikor dűlőre került, közvetíteni csakugyan nem lehetett.

Ennek az volt a szomorú következménye, hogy azok a magyar államférfiak, a kik hivatalos állásuknál vagy politikai meggyőződésüknél fogva a közvetítésre vállalkoztak, sisyphusi munkát végeztek és végre is erejök fogytán a szírt által agyonnyomattak. Nem lesz felesleges, ha ezeket a kísérleteket, még pedig személyes vonatkozásaikban előadom.

Az első, a ki itten szóba kerül, István főherczeg nádorispán. Ö már állásánál fogva is a közvetítésnek hivatalos közege volt. Mátyás király 1485-iki törvényének 5. czikkelye azt rendeli: *Palatínus controversias inter Regem et Regnum sopit,* a mi azt teszi, hogy a nádorispán a fejedelem és nemzet közti viszályokat kiegyenlíti. Ebből a felfogásból indult ő ki, midőn a válságos márcziusi napokban Bécsben a döntő tanácskozásban állást foglalt a nemzeti követelmények mellett. Windischgrätz megtámadta, hogy ő lesz az oka annak, ha az uralkodóház, Magyarországot elveszíti,[1] mire ő önérzettel azt válaszolta, hogy ellenkezőleg, ő tartotta meg. Megindokolta azzal, hogy ebben az egész küzdelemben a nemzet és az udvar között erkölcsi tényezők működtek közbe és ezek szerezték meg a győzelmet ellenállhatlan erővel.

Fájdalom, e győzelem reá nézve, miután kihasználni nem tudta, pyrrhusi győzelemmé változott. Maga is érezte, hogy a kör négyszögítéséhez hasonló feladat nehezedett vállaira.

Bizalmasától, Anders tábornoktól tudjuk,[2] hogy mindjárt a minisztérium kinevezése után kész volt beadni lemondását. A mi a válságos szeptemberi napokban tényleg meg is történt; mert, saját bevallása szerint, az udvar kétszínű viselkedése folytán állása tarthatatlan lett.[3]

[1]Stefan Viktor. Erzherzog von österreich. 294. lap.
[2]Stefan Viktor, Erzherzog von österreich. 259. lap.
[3]Ugyanott 290. lap.

Ennek a kétszínű viselkedésnek nemcsak az volt az oka, hogy az udvar politikája olyan volt, hogy kerülnie kellett a világosságot, hanem azon bizalmatlanságból is származott, melylyel István főherczeg iránt viseltettek és mely arra a gyanúra lyukadt ki, hogy a magyar koronára vágyik és Lajos Fülöp szerepét akarja játszani az idősebb ággal szemben. A dinasztia gyanújának téves voltát bizonyítja az, hogy csakis István főherczegen múlott, hogy ez meg nem történt; mert mikor az udvar önkényuralmi czélzatait illetőleg kétség már nem lehetett, akkor az országgyűlés a királyi méltóságot rá is ruházta volna. Ö ezen feltevéssel szemben határozottan elutasító magatartást tanúsított. Fel vannak ily természetű nyilatkozatai jegyezve. Elég belőlük annyit idézni, hogy *kész volna mindennapi kenyerét koldulással keresni, mintsem urának és királyának koronáját ellopni.* [1]

A tévedés abban rejlett, hogy nem látta be, hogy volt még egy harmadik alternatíva is, t. i.: teljesíteni a nádor-ispáni kötelességet, szembe szállni a kamarillával, azt legyőzni és helyreállítani az egyetértést király és nemzet között, mint, a hogy azt Bocskay és Illésházy megcselekedték a bécsi békekötésnél. A nemzet és dinasztia érdekében állott volna a trónt eképpen biztosítani a várományos örökös, Ferencz József számára, ki ezen a nem szokatlan úton jóval szerencsésebb viszonyok közt kezdte volna meg az uralkodást, mint a hogy az tényleg megtörtént. Megtörtént pedig annak következtében, mert István főherczeg tisztán csak az udvar politikájának nyomása alatt indult. Azt helyezte előtérbe, hogy főherczeg és elfelejtette, hogy a nemzet iránt is kötelességei vannak.

A kiknek a közvetítés művénél szinte szerepük lett volna, azok a konzervatívok voltak. Ezek azonban ezt meg sem kisérlették. Mint 1848 előtt, úgy utóbb sem álltak feladatuk magaslatán. A mint nem tudtak e hatalom birtokában üdvös tevékenységet kifejteni, úgy elvétették a dolgot bukásuk után is. Nem teljesítették azt a követelményt, mely minden konzervatív politikának legfőbb feladata, a létező törvényes alapot jóhiszeműen elfogadni, arra ráállani, küzdeni, menteni a mi még menthető. Az egész tábor egyszerűen elszéledt, de megmaradtak a vezérek, a kik sereg nélkül is elég befolyásos és

[1] Erzherzog Stcfan. 297. lap.

számottevő egyéniségek voltak arra, hogy a nemzetet attól, a mitől féltek, a mitől tartottak, a radikál irány túlzásaitól visszatartsák. Tisztán saját szempontjukból tekintve, éppen úgy állást kellett volna foglalniok az esetleges túlkapásokkal szemben lefelé, mint felfelé. Ennek ellenkezője történt; a közélettől teljesen visszavonultak. Oly emberek mint Somssich, az ifjabbik Majláth György, Babarczy, Zsedényi, még a képviselőségre sem pályáztak. Sennyei, a ki meg lett választva, úgy viselkedett, hogy nem volt benne köszönet. Mert bármennyire korrekt feltevésből is származott Sennyeinek egyetlen egy felszólalása a képviselőházban, melyben hangsúlyozta, hogy ha az országgyűlés rendkívüli eszközökhöz nyúl, ne mulaszszon el semmit, a mi a nemzet és király közötti kiegyenlítéshez vezet,[1] ezen pium desiderium sem nem czáfolta, sem nem szüntette meg azt, a mit Zsembery igen helyesen úgy fejezett ki, hogy a mi történik, az semmi más, mint a felülről jövő forradalom.[2]

Igen helyesen viselkedett Apponyi György; ő mindjárt lelépése után egy nyilatkozatot tett közzé,[3] melyben kötelességének tartja kijelenteni, hogy állásáról való leköszönése után alattomosan nem törekedett az ország óhajtásainak teljesülte« ellen működni. Elveit és nézeteit alárendeli a tények erejének és magánkörben mindent el fog követni a nemzeti óhajok elősegítésére. Ekként is járt el, az egész idő alatt visszavonultságát nem szakította meg. Exponált állásában nem igen lehetett reményleni, hogy a politikai téren való működése jó benyomást fog tenni. így azután visszavonult és visszavonultságát nem szakította meg, különösen nem azért, hogy a nemzet ellen foglaljon állást.

Fájdalom, sem Szécsen, sem Jósika ezen tapintattal és előrelátással nem bírtak. Jósikánál az eljárás azért különösen súlyos, mert ő, mint erdélyi születésű, közelről ismerte a Hóra és Kloska-féle gazságokat és éppen azért, mihelyt ennek veszélye felmerült, csak a magyar ember érzésének lett volna nála szabad felülkerekednie. Neki állást kellett volna foglalni véreinek lemészárlása ellen; főleg azokkal szemben, kik ennek okozói voltak. Az a férfias szembeszállás, melyet a mindenható Schwarzen-

[1]Papp Dénes: Az 1848-iki országgyűlés. II. kötet 181. lap.
[2]Ugyanott. 188. lap.
[3]Lásd « Pesti Hírlap« 1848. 23. szám.

berg Félixszel szemben tanúsított, midőn annak arczába vágta, hogy Magyarországgal úgy akarnak bánni, mint Csehországgal a fehérhegyi csata után, holott a csatát meg nem nyerték,[1] nem tudta jóvá tenni azt a kárt, melyet nemzetének okozott.

így történt Szécsennél is. Mikor az országgyűlés semmi mást nem kívánt, mint a becsületes békét, ő résztvett azon -szeptemberi leiratok fogalmazásában,[2] melyek az osztrák uralom fennhatóságának voltak okmányai, és melyekhez az országgyűlés kötelességeinek világos megszegése nélkül hozzá nem járulhatott. Szécsen ennél még tovább is ment, részese lett ama botrányos október 3-iki kiáltványnak, melyben Jellachich Magyarország kormányzójává neveztetett ki.[3]

Nagyon hamar meg kellett győződnie mindkettőnek arról, hogy tulajdonképpen a reakczió malmára hajtották a vizet. Jellemzően adja elő ezeket úgy Helfert, mint Hübner. Helfert elmondja,[4] hogy bár Jósikát és Szécsent 1848 november havában, a koczkarázás napjaiban, midőn a magát győzelmesnek vélt kamarilla ki akarta törölni nemzetünket az élők sorából, elhívták Olmützbe, ez csak formailag történt; mert tanácsukat csakis lényegtelen dolgokban vették igénybe.

Ki volt adva a jelszó: a magyar bonyodalmat nem megoldani, de ketté kell vágni. Hübnertől tudjuk,[5] hogy egy zivataros éjszakán miképpen kisérte mindkettőt a vonatra, miután ott nem volt többé mit keresniök. Meg kellett érniök a jogeljátszás elméletének, Magyarország beolvasztásának kihirdetését; ezenkívül megérte Jósika még azt is, hogy egyike a leggyülöltebb erdélyi szász születésű bürokratáknak, báró Geringer — kit Széchenyi István mindig Silányinak csúfolt — lett az új rendszer magyarországi factotuma és rendelkezett , élők és halottak felett.

Ilyenformán esett meg, hogy az esetleges kedvező alkalom elrepült menthetetlenül és visszahozhatlanul. Es bár áll az, hogy később minden követ megmozgattak — részben sikerrel — a Bach-rendszer megbuktatására, de az elkövetett

[1]Hübner: Ein Jahr meines Lebens. 325. lap.

[2]Thallóczy Lajos: Gróf Szécsen Antal. 37. lap.

[3]Helfert: Geschichte Osterreichs vöm Ausgange der Wiener Oktober-Revolution. I. kötet 76. lap.

[4] Die Thronbcsteigung des Kaisers Franz Josef. 74. lap.

[5] Ein Jahr meines Lebens. 325. lap.

hibákat és azok sajnos következéseit meg nem történtekké többé nem tehették.

Az előbb említett konzervatív nagyságoktól Széchenyit csak egy hajszál választja el. A Széchenyi-családnak százados végzete, mely sokszor megismétlődött, a két pad közötti helyzet, talán soha sem domborodott ki oly élesen és végzetszerűen, mint azon válságos napokban, melyek 1848 áprilistól szeptemberig tartottak. Az, a mit ő maga élete feladatának tekintett, tudniillik: meggyőzni az udvart arról, hogy Magyarország nem akar elszakadni; viszont a nemzetet arról, hogy az udvar nem töri szívtelen kombinációkon fejét, — az valamint meghibázott elébb, úgy teljesen hajótörést szenvedett utóbb; első sorban őt magát temetve el.

Különösen ki kell emelni, hogy a mint nemzetét és annak viszonyait pályafutásának elején egészen félreismerte, úgy politikai működésének végszakában is elvesztette az iránytűt.

Egy jakobinus forradalom kitörése veszélyétől irtózott és ettől a gondolattól csak pillanatokra tudott szabadulni. A *politikai pro grammtöredékeknek* rémlátásai után, az olyan pillanat, mint a mely alatt ama hírlapczikk: *Mi lesz belőlünk magyarokból?* keletkezett, elméjének megzavart egyensúlyában -valóban *lucidum intervallum* volt, mely után a téboly sötét éjszakája annak tündöklő fényére rá is borult.

Pulszky beszéli,[1] hogy kezdetben mind azt látta maga előtt, hogy a nép fel fog lázadni a magyar kormány ellen, a proletárok meg fogják ölni a birtokosokat, és kirabolandják a várost. Mikor Pulszky azt felelte, hogy a közerkölcsiség soha sem állott oly magas fokon, hogy a börtönök üresek és tolvaj Ságról szó sincsen, akkor Széchenyi összehúzta sötét szemöldökeit és azzal vágott vissza: hogy ha a zsebmetszök erényesek lesznek, úgy a becsületes emberek feje van veszélyben, már pedig ő jobb szereti, ha meglopják, mint ha megölik.

Végre is be kellett látnia, hogy a szocziális forradalomtól nincs mit tartani. Akkor jött a másik rémlátás, a politikai forradalomtól való félelem. Meg is próbálta, hogy a maga módja szerint küzdjön ellene és mikor összegyűlt az országgyűlés, törekvései arra voltak irányítva. Kemény Zsigmond egy emlékiratában, melyet hátrahagyott és mely az utóbbi években nyilvá-

[1] Életem és korom. II. kötet 88. lap.

nosságra hozatott,[1] elmondja, hogy mihelyt az országgyűlés megnyílt, az Ullmann-házban egy több szobából álló lakást fogadott ki oly czélból, hogy legyen alkalmuk a rokonérzetű követeknek eszméik kicserélésére és esetleg egy konzervatív párt alakítására.

A képviselők eleinte csődültek is oda, de a részvét csak néhány napig tartott; mert — így folytatta Kemény — »akkor oly időket éltünk, midőn divattá vált Széchenyi érdemeiről elfeledkezni és az ő vele való barátság nem látszott alkalmasnak sem a népszerűség kivívására, sem annak megtartására.«

Ez még el lett volna viselhető, de nagyobb baj volt, hogy lelkének egyensúlyát teljesen elvesztette és a legkétségbeejtőbb lelki állapotba jutott. Ez azután oly jelenetekben nyilatkozott meg, melyeket nem lehetne elhinni, hogy ha nem a leghitelesebb, s Széchenyi iránt igen rokonszenvező tanúk által bizonyíttatnék.

Falk beszél[2] egy minisztertanácsról, melyben Kossuth és Széchenyi kölcsönösen szemrehányásokat tettek egymásnak. Széchenyi azzal vádolta Kossuthot, hogy a forradalmi párttal czimborál, míg Kossuth azzal vágott vissza, hogy Széchenyinek a bécsi reakczióval való egyetértést vetette szemére. Szóba kerültek azon fegyverek, melyeket a magyar kormány Belgiumból hozatott és melyekből néhány példány a mellékszobában volt elhelyezve.

Kossuth odament és néhány perez múlva visszajött, egy ilyen puskát tartva kezében; Széchenyivel szemközt megállóit és nevetve azt mondá, hogy úgy látszik igen jeles fegyverek, úgy hiszem a falról még a legyet is le tudnám vele lőni és a kakast felhúzva, Széchenyire ezélzott. Soha, még évek múltán sem tudott Széchenyi e pillanatra a legnagyobb felindulás nélkül visszagondolni. Úgy adta elő Falknak, hogy Lipcsénél óra hosszat állott golyózáporban, soha ezt a szót félelem, nem ismerte; de midőn látta, hogy négy lépésről reá czélozott azon ember, ki ellen ő hosszú időn keresztül mint Magyarország dámona ellen harczolt és ki ily módon tőle, ellenétől megszabadulhat, szíve megszűnt dobogni.

[1]Beksics: Kemény Zsigmond. a forradalom és a kiegyezés. 57· lap.

[2]Széchenyi István .és kora. 281. lap.

Valójában ily drasztikus eszközökre szükség nem is lett volna, minthogy fájdalom, Széchenyi ártalmatlanná tette önmagát. A véres forradalomtól való félelem oda vitte őt, a hol a beszámíthat óság ki van zárva. Nem egy embernek mondotta,[1] hogy arra az eshetőségre, ha a csőcselék házát megtámadja, lakásáról egy titkos utat készíttetett a Dunára, családját *ez* úton oda viszi és előbb gyermekeit dobná be, aztán maga feleségével a hullámsírba temetkezik.

Mikor már kétség nem lehetett az iránt, hogy a reakczió részéről az államcsíny el van határozva és hogy a nemzetnek Jellachich betörése ellen kell védekeznie, 1848. év szeptember havában azokat az óvóintézkedéseket, melyeket Kossuth a budai vár biztosítására tett, hasonlóképpen olybá vette, mint a véres zászló kitűzésének előkészítését.

Megvan írva,[2] hogy tanácstalanul és kétségbeesetten futkosott fel és alá szobájában, összeszorított ököllel, könnyek között mondogatva: *»En csillagokban olvasok, vér és mindenütt vér. A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárlani engesztelhetetlenül és őrülten. Keresztet rajzolnak a házakra, melyeket te kell égetni. Pest oda van, száguldó csapatok dúlnak fel mindent, mit építék. Ah, az én füstbe ment életem. Az ég boltozatán lángbelükkel vonul végig a Kossuth neve: flagellum dei, az isten ostora te*

Bizonyára ez már a téboly rémes kiáltása volt, a mint az pár nap múltán rajta ki is tört, úgy hogy családja kénytelen volt őt a döblingi tébolydába szállítani, melyet többé el nem hagyott.

Meglepő világot vet a viszonyokra és az akkori hangulatra az, hogy a nagy népszerűségnek örvendő »Márczius i5-ike« czímű lap erős támadást intézett Széchenyi ellen, melynek lényegét az képezte, hogy Széchenyi a nyavalyát csak ürügyül használta fel arra, hogy ne kényteleníttessék a nemzetnek a reakczió elleni harczában részt venni.[3] Ezt a nemtelen gyanúsítást Wesselényi Miklós utasította vissza,[4] a ki rágalmazónak nyilvánított mindenkit, a ki azt meri állítani, hogy

[1]Beksics: Idézett munka. 63. lap.
[2]Csengery Antal: Államférfiak és szónokok könyve. 551. lap.
[3]Falk Miksa: Széchenyi István és kora. 289. lap.
[4]Kossuth Hírlapja.

Széchenyi képes volna hazája ügyét a veszély pillanatában elhagyni. Az ily eljárásra csak annyit lehet mondani, *szegény oroszlán, ennyire jutottál.*

Körülbelül a másik oroszlán, Wesselényi Miklós magáról is elmondhatta volna ezt; ő, ki vaksága folytán harczi kedvének lefokozásához jutott. Midőn e nagy férfiút jellemeztem,[1] elmondottam, hogy Kossuth miatt, kinek Wesselényi legmeghittebb barátai közé tartozott, összeveszett Széchenyivel. Falk meghatóan írja le találkozásukat a 48-ik év válságos napjaiban.[1]

Ez az után történt, hogy Wesselényi fölkereste Kossuthot, figyelmeztetve öt a bekövetkezhető veszélyekre, melyek abból származhatnak, ha a törvényes tér elhagyatnék.

Mire Kossuth azzal vágott vissza, hogy *«a mit Wesselényi mond, az mind igen szép; de a Corpus jurissal többé a hazát meg nem mentjük, a régi idők elmúltak, új eszmékre és emberekre van szükség«*.

Ez Wesselényit mélyen leverte és felkereste régi barátját, később ellenfelét, Széchenyit. Némán tekintett fel Széchenyi, midőn a szolga Wesselényit jelenté és reá mindjárt megjelent a hajdan oly virágzó atlétái termetű embernek megtört, világtalan alakja. Némán zárta őt karjaiba, és ha nem is láthatá, de éreznie kellett, hogy az a titán, kivel évekkel előbb küzdött, hozzá hasonló roncs, ki teljesen képtelen a vihar által felkavart hullámokkal szembeszállani.

Eötvös, Klauzál, Szent királyi és Pázmándy ha ennyire nem jutottak is, de éppen úgy képtelenek voltak afergeteg tómbolásában helyt állani, ki előbb, ki később egyszerűen letűnt arról a színpadról, melyen előbb oly szép sikereket értek el, részben oly módon, mely díszesnek csakugyan nem volt mondható.

Ebben az irányban a legkorrektebb és magasztosabb magatartást Deák Ferencz tanúsította. Horatius fenséges ódájának ama sokszor idézett szavai:

> Justum et tenacem propositi virum.
> Non civium ardor prava jubentium,
> Non vultus instantis tyranni
> Mente quatit solidum.

[1]Falk: Széchenyi István és kora. 286. lap.

És ismét:

Et si fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinae.

A mi azt teszi, hogy az igaz és következetes eltökélésű férfiú lelkének egyensúlyát sem a népnek felhevülése, sem a hatalmasok komor tekintete megingatni nem fogja. Es habár az ég felette össze is omlik, a rosszak közepette félelem nélkül pusztuland el.

Ez azt jelenti, hogy bármennyire nem felelt meg sem hajlamainak, sem képességének a helyzet rája nehezedő súlya, végig kitartott helyén, teljesítve kötelességét. Éles világításban tünteti fel az ellentétet Deák és Széchenyi között egy közöttük lefolyt párbeszéd.[1]

Augusztus havának végnapjaiban, mikor, mint arra többször hivatkoztam, alig lehetett kétség az iránt, hogy a békés megoldás minden lehetősége eltűnt, Batthyány lakásán minisztertanács volt; késő esti órában történt ez; a szoba fülledt levegője még inkább fokozta a benső nyughatatlanságot, mely a miniszterek lelkét el töltötte. Széchenyi, a ki majdnem önkívületi állapotban volt, a nyílt erkélyre vonszolta maga után Deákot. »Deák, — mondá Széchenyi hosszú szünet után, ünnepélyes hangon, — én mindent elveszettnek tartok, a mi helyzetünk kétségbeejtő, számunkra, kik becsületes hazafiak vagyunk, nem marad egyéb választás, mint magunkat agyonlőni.«

»Agyonlőni, — válaszolt Deák nyugodt hangon, — ha az én halálom a hazát és nemzetet megmentheti, bizonyára mit sem gondolok életemmel; azonban a jelenlegi helyzetnek nem mi vagyunk okai és a mi halálunk azon mit sem változtatna. De ne feledjük el, hogy ezen pillanat elmuland és talán akkor ismét el fog jönni az idő, mikor a hazának ismét hasznára lehetünk. *En nem lövöm magamat agyon /«*

Megfelelő kommentárral kiséri e felfogást Deáknak két levele sógorához .Az első június 15-röl szól.[2] Ebben elpanaszolja, hogy a haza annyi veszélytől van környezve, hogy azok közepette saját egyéniségük eszükbe sem juthat. Pedig azt sem tudják, hogy a főváros lakossága konczolja-e össze őket azért,

[1]Falk: Idézett munka. 282. lap.
[2]Deák beszédei. II. kötet 55. lap.

mert nincs a kormány eljárásával megelégedve, vagy pedig a ráczok és Jellachich akasztatják-e őket fel mint rebelliseket?

Később egy másik levélben szeptember 22-ről[1] a következőképpen összegezi a helyzetet.

Elmondja azt, hogy két tényező küzdelmét látja az adott viszonyok között: az egyik, mely a nemzet alkotmányát és egyéniségét meg akarja dönteni; a másik, mely túlhajtva ennek exigencziáit, forradalomra vezet. így áll ő e kettős erő működése között, fokról-fokra látva közeledni a veszélyt. Szólott, figyelmeztetett mindkét irányban, de sikertelenül, míg végre bekövetkezett a vész, melytől minden pillanatban rettegett.

A nemzet és a maga sorsát teljesen bizonytalannak látja, csak annyi bizonyos, hogy veszély környezi a hazát és mindegyikünket; de úgy látszik, hogy ez a közös sorsunk és osztályrészünk. Mindent elkövetett a vész elhárítására, hónapok óta megjövendölte a történendőket, de vészmadárnak tartották, szavai elhangzottak, részint az örömmámor miatt, részint egy ember forradalmi hajlamai folytán és most közösen iszszák meg a bornak a levét.

Minden jelenség arra vall, hogy e keserű kifakadásnak és a forradalmi hajlamok emlegetésének czélja Kossuth eljárására vonatkozik. Ki kell mindjárt mondani, hogy Deák Ítélete nem volt egészen tárgyilagos. E nyilatkozatában maga Deák beszél az udvar gonosz politikájáról, melynek miután nem akart részese lenni, az egész Batthyány-kormány kénytelen volt lemondani. Felemlíti továbbá azt is, hogy Batthyány ismét meg lett bízva kormány alakításával, de feltételeit nem fogadták el. Szemben ezen tényekkel, a Deák megrovását csak úgy lehet érteni, hogy ő mindezeknek daczára bízott a kiegyenlítés lehetőségében, de erre nézve akadálynak látta Kossuth intranzigens egyéniségét. De ezt a nézetét a későbbi események meghazudtolták.

Ez Batthyány és Kossuth politikájának méltatásához vezet bennünket. E kérdésnél abból kell kiindulni, hogy Batthyány már hivatalánál fogva a trón és nemzet közötti közvetítés eszméjét képviselte és egy egész mondakör létezik arról, hogy ennek sikerét Kossuth hiúsította meg. Itt van tehát

[1]Deák beszédei. II. kötet 127. lap.

helye e kérdéssel — legalább annyiban, a mennyiben ennek alakulása a húroknak a szétpattanásig való feszítéséhez eljutott — foglalkozni.

Az olasz kérdés tárgyalása alatt Batthyány maga elmondotta a képviselőházban, hogy a kormány kebelében két ellentétes nézet uralkodik; ez az ellentét akkor ott kiegyenlíttetett, de azért fennállott később is, mint a két nagy személyiség egyéni különbségeinek folyománya.

Erre nézve Horváth Mihály, kit azért is klasszikus tanúnak kell e kérdésre tekintenünk, mert a Batthyány-családdal legbensőbb összeköttetésben állott és minden, a későbbi nemes vértanút illető tényt és annak rugóit teljesen ismerte, következőképpen nyilatkozik.[1]

ö is megerősíti a két ellentétes irány létezését, melyeknek egyikét Batthyány, másikát Kossuth képviselte. Úgy adja elő a dolgot, hogy Batthyány minden módon kerülni akarta a belháborút, melyben hazája veszedelmét sejdíté, mindig csak békés eszközökkel kívánta kiegyenlíteni úgy a menzetiségek, mint a bécsi minisztériummal támadt viszályokat, készen még arra is, ha másként nem lehet, némi áldozatokat hozni az olyannyira szükséges békéért.

Kossuth ellenben, — részint mivel az annyiszor meghiúsult egyezkedések sikerében már nem bízott, részint mivel azok folytatását a nemzet méltóságával összeegyeztethetőnek nem tartotta és jelentékenyebb áldozatokra az osztrák minisztérium irányában nem volt hajlandó, — szenvedélyesebb jelleménél fogva, erőhatalommal kívánt eredményt eszközölni.

Azonban azt is hozzáteszi,[2] —a mi már önmagában véve is Kossuth igazolását tartalmazza, — hogy Batthyány saját személyére nézve is meggyőződött arról, hogy a másik fél egyezkedni nem akar és így ő is készebb volt a harcziasabb nézetet elfogadni. Mennyire történt ez? mily következményekkel járt ez reá nézve? — azzal majd az események fonalán tisztába jövünk; itt csak arra terjeszkedem ki, a mi a mostani felvetett problémának tisztázását czélozza, vagyis Batthyány törekvéseinek méltatására vanatkozik.

[1]Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcza. I. kötet 289. lap. Genfi kiadás.

[2]Idézett munka. 292. lap.

Nem lehet az érdekességet megtagadni Kovács Lajosnak ezen probléma megoldását tárgyazó kísérletétől.

Kovács Lajos azt is mondja, — a mi már önmagában véve is Kossuth igazolását foglalja magában, — hogy Batthyány saját személyére nézve is meggyőződött arról, hogy a másik fél egyezkedni nem akar és ezért kész is lett a harcziasabb nézetet elfogadni. Erre vonatkozólag valójában perdöntő bizonyíték az, a mivel előhozakodik.[1] Ez egy levél, melyet Batthyány Szalaynak küldött augusztus 18-ról keltezve, még pedig azért, hogy azt a német parlamenti körökkel közölje. Ebben a levélben megírja az elnökminiszter, miszerint a reakczió hazánk ellen nyíltan fellép és terveit többé nem titkolja. A határári ezredek visszaküldettek Jellachichnak, hogy ezekkel betörjön az országba. Ha bennünket legyőz, megy Bécsbe, a hol Windischgrátz hadaival egyesülve, Bécset is megbüntetik és az alkotmányosdinak véget vetnek. Arra, hogy mennyiben vonta le Batthyány e felfogás következményeit és hogy mi következésekkel járt ez rája nézve, arra később visszatérek. Itt most még tovább kell mennem, hogy tisztázzam azt, a mit működése problémájának lehet nevezni.

Ezen probléma tisztázását Kovács Lajos is megkísértette, a ki munkájában[2] Batthyányról a legnagyobb tisztelettel beszél, felemlíti, hogy volt benne valami, a mit nehéz meghatározni és a mi végzetének indoka volt. Jellemét úgy rajzolja, hogy követelte magának a tekintélyt és kizárta a bizalmasságot. Azon időben ezt mágnási büszkeségnek vették, s ennek kedvezőtlen benyomása tetéződött azzal, hogy azt hitték, hogy ezen viselkedés nála és társainál egy arisztokrata Fronde-ra fog kilyukadni. Ebből azt a következtetést vonták le, hogy mihelyt a helyzet komolyra fordult, képtelenek voltak eljárásuk következményeit elviselni. Bármennyire jellemző is e felfogás az akkori hangulatok megismerésére, mely a közvélemény magatartására is visszahatott, mégis azt kell mondani, hogy a hiba nem itt volt; hanem ott, a mit a francziák igen helyesen *vice de position~nak* neveznek, a becsületes konzervativek végzetében minden átalakulási válság alatt.

[1]Függetlenségi harcz. I. kötet 346. lap.

[2]Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve. II. kötet 116. lap.

Erre a mozzanatra rámutattam akkor, mikor Dessewffy Aurélt jellemeztem. Akkor az ő helyzetét abban összegeztem, hogy a mit akart: az felfelé sok, lefelé pedig kevés volt, úgy hogy két szék között a pad alá jutott. így járt Batthyány is. Nemcsak, hanem még azt is meg kellett érnie, hogy az udvar jobban gyűlölte, mint Kossuthot, egyszerűen azért, mert azt hitték, hogy neki már születésénél fogva aulikus embernek kell lennie és így feloniát követ el. Batthyány maga is érezte ezen kétértelmű helyzet lidércznyomását, melynek legfájóbb mozzanata abból állott, hogy a mint irányában megszűnt felülről a bizalom, állása lefelé nem hogy erősödött volna, de itt is kezdett lábai alól kisiklani a talaj. Ez részben onnan származott, hogy abban a nézetben volt, hogy összeütközés esetére a nemzet az uralkodóház mellé fog állani. A minek a képviselőház augusztus 16-iki ülésén kifejezést is adott.

Maga Batthyány is érezte, hogy eljárása a közvéleményben nemcsak kétértelműnek tartatott, hanem gyanusíttatott is. Egy levélben, melyet Szemerének írt, [1] maga is keservesen elpanaszolja, hogy azzal vádolják, mintha befolyását arra használná föl, hogy titokban támogasson oly üzelmeket, melyek hazájának törvényes szabadságát támadják, és hivatkozik ezen váddal szemben egész életére, mely mint nyílt könyv fekszik a nemzet előtt.

Ezen mozzanat természetszerűleg a probléma másik részéhez, t. i. eljárásának rugóihoz vezet, mely képletesen kifejezve: a forradalmi Charibdis örvénye és a reakczió Scilláján szírtje között kívánt átevezni. Ezek a rugók bizonyára rokonszenvünket a legnagyobb mértékben megérdemlik. A korona és alkotmány iránti tisztelet, az örökös tartományok népe iránti rokonszenv, a béke megtartása voltak viselkedésének mozgató erői. Es ennek a czélnak elérésére valójában exisztencziájának teljes súlyát dobta a mérleg serpenyőjébe. Személyére való tekintet sohasem vezette.

Ismeretes, hogy senki kétségbe nem vonta és vonhatta személyes bátorságát. Személyes bátorsága még azon hősies időszakban is ritkította párját, politikai bátorsággal is bírt, még pedig minden irányban. Éppen úgy szembeszállott a

[1]Graf Ludwig Batthyány. 85. lap.

fejedelmi ház tagjaival, mint a lázongó tömeggel, mely életét fenyegette, [1] és igazat kell adni Horváthnak,[2] hogy egy' pillanatra sem vesztette el ruganyosságát, főleg pedig azon hitét, hogy az uralkodóházzal megegyezésre lehet jutni és e szerint cselekedett is. Ez volt indoka annak, hogy folytonosan zarándokolt Innsbruckba, Bécsbe, az udvar osztrák miniszteireihez, különösen a legválságosabb perczekben, mint Lamberg megöletése után, hogy a reakcziót kiengesztelje, és hogy Pesten a túlzó irány ellen kész volt még osztrák katonaságot is alkalmazni,[3] mint a hogy másrészt lázas tevékenységet fejtett ki. hogy az ország védelmét megfelelő karba helyezze.

Hogy ezekből az irányzatokból a leghihetetlenebb ellentmondások keletkeztek, melyeknek hátrányos következményei rája és az eseményekre hasonlóképpen kihatottak, az kétségtelen. Maga elpanaszolja Szögyénynek,[4] hogy mennyi sepredék ül az országgyűlésen, melyre támaszkodnia kellett és hogy nem lesz az országban rend, hacsak közülük legalább egy' tuczatot fel nem kötnek. Ö, a ki fenhéjázva kiáltja oda Jellachichnak, hogy a Drávánál találkozunk, Fehérváron hozzámegy, kérve őt, hogy a főváros lakosságát kímélje, ha majd mint győztes oda bevonul.[5]

Mindent elkövet arra, hogy a fejedelmi házat megnyerje és kedvezően hangolja. De azért szembeszáll Zsófia főherczegnővel, a kire, mint Szemere mondja,[6] nem egyszer rápirított, úgy hogy a főherczegnőnek e miatti boszújából kellett elpusztulnia. Megerősíti ezt Horváth Mihály is,[7] a ki erre vonatkozólag idézi Virgil Aeneiséből a megsértett Junó keblében visszamaradt gyűlöletet, a *monet alia mente repostumot,* mely' miatt életével kellett lakolnia.

Az említett irányzatnak tulajdonítható az is, hogy ő, a 48-iki törvények minisztere, odajut, hogy majdnem kész a hírhedt Bach-féle államiratot a kiegyezés bázisa gyanánt elfogadni.

[1]Szemere: Graf Ludwig Batthyány. Arthur Görgey. Ludwig Kossuth. 82. lap.

[2]Horváth M.: Függetlenségi harcz. I. kötet 437. lap.

[3]Horváth idézett munkája. I. kötet 438. lap.

[4]Szögyény Marich László emlékiratai. 94. lap.

[5]Szögyény idézett munkája 93. lap.

[6]Szemere: Gráf Batthyány, stb. I. kötet 105. lap.

[7]Függetlenségi harcz. I. kötet. 254. lap.

Mint a hogy magasztalója, Horváth beismeri, el volt tökélve még arra is, hogy némi jogokat feláldozzon azért, hogy megmentse az ország békéjét Ausztriával.[1]

Különösen feltűnő az ellentmondások hátránya Kossuthtal való viszonyára nézve. Minduntalan hangoztatja, hogy vele egy kormányon nem maradhat; de azért kénytelen az országgyűlésen beismerni, hogy az adott viszonyok közt csakis Kossuth az, ki képesítve van a dolgok élére állani és az országot vezetni.[2]

Felül annak az osztrák hivatalos kiadványokban világgá szórt hazugságnak, hogy az országgyűlés és nemzet királyhű és csakis egy töredék, Kossuthtal az élén, csinálja a bajt és ennek következtében el van készülve arra, hogy Kossuthot és vele a nemzetölő harcz legtüzesebb pártolóit önkovácsolta sorsukra hagyja, abban a reményben, hogy ezért a nemzetnek valamit megmenthet.[3]

Szemere, ki a legnagyobb tisztelettel és csodálattal ír Batthyányról, felemlíti, hogy míg egyrészt politikai dogmaként hirdette, hogy az uralkodóház iránti hűség legyen a nemzet politikájának sarkcsillaga, addig másrészt mégis oda jutott, hogy az országgyűlésen kijelentette, hogy ha egy nemzet kénytelen lesz exisztencziájáért síkra szállani, akkor a lojalitás csak akadályt képez, melyen magát túl kell tennie.[4] Mikor az ügyek rosszra fordultak, csüggedten útlevelet kéret az osztrák kormánytól Zsedényi által a külföldre. E helyett azonban haza siet Vasmegyébe Ikervárra, hogy ott a horvátokkal szemben a nemzetőrség élére álljon.[5]

Ugyancsak ebben az időben lemond nemcsak a miniszterelnökségről, hanem a képviselőségről is, a mit október i-én azzal jelent be a képviselőháznak, hogy ez a bizalom hiánya miatt történik, melyet tapasztalnia kellett és hogy az országgyűlés oly útra tereltetett, melyre ő törvény tiszteleténél fogva nem léphetett. Kevés hetek múltán megbánja e lépést és újra megválaszt at ja magát, — támogatva elhatározásában a

[1]Horváth M.: Függetlenségi harcz. I. kötet 408. lap.
[2]Papp Dénes: A magyar nemzetgyűlés 1848. II. kötet 181. lap.
[3]Horváth M. I. kötet 206. lap.
[4]Szemere: Gráf Batthyány, stb. I. kötet 79. lap.
[5]Horváth Mihály: Függetlenségi harcz. I. kötet 559. lap.

képviselőház elnöke, Pázmándy által, — azon czélzattal, hogy' a békepártot támogassa és Kossuthtal szemben állást foglaljon.[1]

Azt is meg akarja akadályozni, hogy az országgydilés Debreczenbe költözzék, a mi egyértelmű lett volna a küzdelem feladásával, minthogy ily módon a nemzeti ellenállás törvényes központja szűnt volna meg.[2]

Annyira bízott a béke lehetőségében, hogy ő ajánlotta az országgyűlési követségnek Windischgrätzhez való küldését. Maga is velük ment, daczára hogy figyelmeztetve lett e lépés veszélyes voltára, de becsületbeli kötelességének tartotta ezzel nem törődni, miután e lépést hazája érdekében levőnek tekintette.[3]

Az események azonban azt bizonyították, hogy félreismerte a helyzetet és Windischgrätz egyéniségét. El is kellett szenvednie, hogy a gőgös alter ego őt magát nem is fogadta, a követséget, mint magánszemélyeket igen, de azzal a fenhéjázó válaszszal, hogy rebellisekkel nem alkuszik. Pesten pedig első dolga volt Batthyányi elfogatni, hogy azután rajta később a leggaládabb *Justizmord* végrehajtassék.

Szemere már többször említett életrajzában úgy tünteti fel Batthyányi, mint a királyhűség megtestesülését és áldozatát. Ellenben Kossuthot mint forradalmárt, a ki egész boldogan kiált fel akkor, mikor Batthyány véglegesen beadja lemondását a miniszterelnökségről, hogy most már mienk a hatalom, cselekedhetünk tetszés szerint. Ügy hogy az exaltált embert Szemerének kell figyelmeztetni a vállalat koczkáztatott voltára, miután a nemzet egyáltalában nincs ama tényezők birtokában, melyek a fegyveres mérkőzést lehetővé teszik.[4]

Szemere állítása Kossuth hajlamait illetőleg éppen nem tekinthető izolált véleménynek. Azt lehet mondani, hogy a szabadságharcznak — különösen régibb keletű — irodalmában közhelyszámba megy azon sokszor ismétlődő tétel, mintha Kossuth czéltudatosan vitte volna a nemzetet a forradalom felé, mint olyan egyéniség, a ki erre a mesterségre született, a ki tehát

[1]Horváth M. II. kötet 161. lap.
2Ugyanott. 211. lap.
[3]Szemere: Gráf Batthyány, stb. 94. lap.
[4]Idézett munka. 75. lap.

csakis a rombolásban talált gyönyörűséget. Hogy ellene ezen vádaskodás mily mértékben emeltetett, arra nézve hivatkozom ama szemelvényekre, melyeket munkám előző kötetében több jeles író müveiből [1] idéztem. Ezeknek értékére nézve az elmondottakhoz csak annyit kell még hozzáadnom, hogy az, ha nem is a lélektani, de a politikai valószínűtlenségek sorába tartozik, hogy oly egyének létezzenek, a kiknek egész passziójuk a rombolásban jut kifejezésre. Végre is Herostratest politikusnak tekinteni nem lehet. Ha a történet felmutat oly egyéniségeket, kik rendszereket halomra döntöttek, az mindig a rendszerek korhadtságában találta magyarázatát. Továbbá azokban az önző személyi indokokban, hogy a fennálló rend becsvágyukat nem elégítette ki.

A római klasszikusokban minduntalan olvashatjuk azt a kifejezést, melyet egyesekre, sőt osztályokra is alkalmaznak, hogy: *cupidus rerum novarum,* — a mi a létező viszonyokkal való elégedetlenséget és az újítás utáni vágyat jelenti. De gondos vizsgálat után mindig azt fogjuk találni, hogy a rombolásnál a negatív mozzanat mellett szerepelt a pozitív törekvés is oly állapotot idézni elő, mely az illető érdekeinek kedvezőbb.

Sallustius mesteri jellemrajzában, melyet a par excellence forradalmárnak, Catilinának szentel,[2] nagyon szépen megmagyarázza, hogy eme hírhedt forradalmár a főhatalmat magához akarta ragadni, a mire telhetetlen ösztönei, vagyoni romlása, a megtorlásoktól való félelem, mint szintén hazájának züllött erkölcsei ösztönözték — úgy őt, mint társait, kiket nemtelen ösztöneikre hivatkozva csatolt magához.

Ugyancsak ily tanulságra bukkanunk, ha a franczia forradalom történeteit lapozzuk és például Mirabeau, Danton és Robespierre működését bírálat tárgyává teszszük. Látjuk először az ancien regime teljes rothadását, a mely iránti gyűlöletüket fokozta az a tény, hogy alatta zöld ágra vergődni nem bírtak.

Kossuthnál a dolgok nem így állottak. Nem állottak így magán jellemét illetőleg, mely minden irányban kifogástalan volt, főleg teljesen mentes azoktól a nemtelen ösztönöktől, melyek a fentebb említett négy, szerepet játszó alak pályafutását

[1] II. kötet 404. lap.
[2] Conjuratio Catilinario. 5. fejezet.

befolyásolták. De ezenkívül tekintetbe kell venni azt, hogy neki semmi indoka sem volt a forradalmi koczkázatot magára vállalni, miután a felfordulásnál nem nyerhetett, hanem csakis veszthetett.

Még ha feltételezzük is, hogy hatalomvágy vezette a márcziusi napokban, mert a régi Magyarországban nem lehetett rá kilátása, hogy zászlósúr vagy kanczellár legyen; de ne feledjük el, hogy az átalakulás folytán elért mindent, a mit a legvérmesebb fantázia kilátásba helyezhetett, úgy elvei, valamint személyiségének érvényesülését illetőleg. Valójában saját jól felfogott érdekének szempontjából a lehetőt el kellett volna követnie, hogy rázkódások be ne következzenek és hogy munkásságának gyümölcseit élvezhesse. Azok az indokok, melyek Batthyányt, Wesselényit, Széchenyit, Deákot arra bírták, hogy az összeütközést kerüljék, nála is hathattak. Rá nézve mi sem lett volna könnyebb, mint elfogadni az udvar követeléseit és ha más utat választott, indoka nem subversiv hajlamokban, hanem azon nagy államférfiúi felfogásban és képességben található, mely egy Bismarck, Richelieu vagy Cromwell nagyságát alkotja, a kik életük hivatását illetőleg nem alkusznak és készek minden koczkázatot magukra vállalni.

Igen jellemző, hogy már miniszterségének kezdete oly természetű volt, mely a stréberségnek és nagyravágyásnak.vádját egyszerűen meghazudtolja. Tőle tudjuk,[1] hogy közvetlenül a minisztérium kinevezése előtt Batthyány értekezletet tartott, melyben megállapíttatott, hogy kik legyenek a miniszterek. ö a dolgot nem helyeselte, miután az egy megyei tisztjelölés jellegével bírt. Ezen az értekezleten igazában rákényszerítették, hogy fogadja el a pénzügyminiszteri tárczát, melyre nézve saját bevallása szerint se elméleti, se gyakorlati előismeretekkel nem bírt, és mely tárcza viselésének óriási nehézségei elől elzárkóznia nem lehetett.

Jól emlékszem arra, — mert akkoron nem egy ilyen beszélgetésen voltam jelen, melyet mint tízéves fiú figyelemmel és áhítattal hallgattam, — hogy általános volt a kíváncsiság, hogy Kossuth miképpen lesz képes ez óriási feladatnak megfelelni. Valamint úgy hallottam, hogy az a nézet is sok követőre talált, miszerint abban, hogy a pénzügyminiszterséget a nyakába varr-

[1] Irataim az emigráczióból. II. kötet 270. lap.

ták, egy bizonyos czélzatosság rejlett, hogy az óriási feladat terhe alatt leroskadjon. Mindenesetre jellemző, hogy ily vélemény tért foglalt.

Visszatérve arra, hogy Kossuth maga sem akart tárczát vállalni, ennek magyarázatát nem nehéz megtalálni. Nem kell ugyanis elfelejteni, hogy az a valami, a mit mai napság stréberségnek nevezünk, akkor ismeretlen dolog volt, általában a parlamentáris kormányzat és miniszterség, terra incognitát képezett; az emberek megszokták a minisztereket az ancien regime mértékével mérni, a mi pedig sarkalatos ellentétben állott azokkal a követelményekkel, melyek a nemzeties és hazafias irányzatoktól származtak.

Kossuth meg is volt arról győződve, hogy az udvari felfogásokkal és követelésekkel szemben megállani képtelen lesz. Maga beszélte el nekem, hogy nem volt két hétig miniszter és már belátta, hogy ha egész múltját és egyéniségét nem akarja megtagadni, lehetetlenség a mérvadó körökkel kijönnie.

Hozzájárult még az a körülmény is, melyet Pulszky különösen kiemel és hangsúlyoz,[1] hogy minisztertársai nem szerették, a mit ő nagyon jól tudott. Széchenyi régóta gyűlölte, Batthyánynak nem tetszett korlátlan hatalma a közvélemény felett, Deák nem bízott tapintatában, hogy ezen hatalmat mindig józanul fogja felhasználni. Eötvös is félt tőle, de azonkívül mindannyian abban a hitben éltek, hogy őt a németek jégre viszik, a hányszor akarják. Pulszky erre megjegyzi, hogy ezzel ellentétben kisült, — még pedig mindjárt kezdetben, valamint az események egész folyamatában, — hogy ők ültek fel, nem pedig Kossuth.

Természetes, hogy mindezen indokoknál fogva miniszterkedésének nem nagyon örült, a minek bizonyságát is adta azzal, hogy egyszer a legnagyobb nyomatékkai hangsúlyozta, hogy milyen isten-átok rajta, hogy kénytelen miniszter lenni.[2]

Úgy látszik, hogy akkor országgyűlési és zsurnaliszta tevékenységét látta olyannak, mely feladatának és hivatásának inkább megfelel. Ez volt indoka annak, hogy 1848 július elejétől megindította a Kossuth Hírlapját, Bajza Józsefnek

[1]Életem és korom. II. kötet 85. lap.

[2]Papp Dénes: A magyar nemzetgyűlés 1848-ban. I. kötet 147. lap.

szakavatott vezetése alatt. Ezen vállalkozás úgy lett feltüntetve, mint azon különleges, részben ellentétes irányzatú politikának eszköze, melyet Kossuth Batthyányval és minisztertársai egy részével szemben folytatott.

Nem hinném, hogy ez kielégítő magyarázatnak tekinthető, miután maga Horváth Mihály[1] is beismeri, hogy Kossuthnak már akkoron oly nagy volt a népszerűsége, hogy bármely minisztérium csak úgy állhatott meg, ha Kossuth annak vagy tagja, vagy azt támogatja. Es különben is, mint látani fogjuk, az események mindig neki adtak igazat és társai kénytelenek voltak felsőségének engedni. A magyarázat inkább abban rejlik, a miről előbb szólottám és a minek ő maga is kifejezést adott akkor, mikor megszűnt miniszter lenni, még pedig a következőkben: [2] »Mai naptól fogva többé nem vagyok miniszter. Mai naptól fogva nem szorítják kezemet a miniszteri kollegialitás békói és kiszabadultam végre az udvari cselszövények fojtó gőzköréből.«

Előrelátás volt, a mi arra késztette, hogy lemondjon, jóelőre megcsinálva magának azt az állodást, mely további működésének bázisa leend és melynek értékét a »Pesti Hírlap« -pal szerzett tapasztalatai oly hangosan igazolták.

Meg lehet állapítani, hogy mindezek daczára miniszterségе kezdetén nem volt más czélja, mint tárczája vezetésének követelményeit teljesíteni és magát a nagy politikától távoltartani. Annyival inkább, mert erélyességre ösztönző rendszabályai a minisztertanácsban folytonosan leszavaztattak.[3] Ily módon arra kérte minisztertársait, hogy a tanácsban való részvételtől mentessék fel.[4] Félrevonult, lakást vett a Krisztinavárosban és éjjel-nappal dolgozott, szakmájának ügyeit intézve el. A legrövidebb idő alatt Batthyány maga volt az, ki nyaralójában felkereste és minden komolyabb tárgyban értekezett vele, nehogy valahogy a felelősség alól kivonja magát[5] és így, akarva, nem akarva, az események zajlása mindig őt állította a hajónak kormányára.

[1]Függetlenségi harcz. I. kötet 290. lap.

[2]Kossuth Hírlapja. 65. szám.

[3]Horváth Mihály: Függetlenségi harcz. II. kötet 21. lap.

[4]Kovács Lajos: Széchenyi István közéletének három utolsó éve. II. kötet 107. lap.

[5]Lásd ugyanott.

Igazi államférfiúi képességeit mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy mindaddig, míg többé nem lehetett kétség az udvari ármányt illetőleg, a mérsékletnek és közvetítésnek volt embere, népszerűségével mit sem törődve.

Kitűnt ez mindjárt az államadósságok átvételének kérdésénél is. Pulszky írja,[1] hogy nagy kíváncsisággal tekintett ennek a fogas kérdésnek eldöntése elé. Neki az volt a nézete, hogy a szabadságot áldozat nélkül nem lehet megnyerni; hogy azt vagy pénzzel, vagy vérrel kell megvásárolni, rendesen mind a kettővel. Azonkívül azt is tudta, hogy a bécsi pénzvilág kérlelhetlen ellenségünk lesz a megtagadás esetére. Azonban az áramlat igen erős volt az elfogadás ellen. A »Pesti Hírlapiban[2] Kemény Zsigmond egy dörgedelmes czikket írt ebben az irányban, Deák, valamint Széchenyi szintén ilyen értelemben nyilatkoztak a minisztertanácsban. Pulszky ugyanott írja, hogy Kossuth volt az egyetlen miniszter, ki állást nem foglalt és hallgatott, úgy, hogy rajta nem is múlt volna a kérdésnek az osztrákok kívánalmainak megfelelő elintézése. Az egész csak annak beigazolására szolgál, hogy híres tétele, hogy a politika az exigenciák tudománya,[3] nála nem volt üres frázis, hanem komoly politikai tartalommal bírt.

Éppen így állott a dolog azon időknek egy sajnálatos inczidensével is, azzal, midőn a Budán székelő katonai főparancsnok, Lederer lovassági tábornok macskazenét kapott. Kossuth ezt az országgyűlésen keményen megrótta, elmondván, hogy a kormánynak alig okozott valami nagyobb bajt, mint azon gyermekies haszontalanság és a legjobb esetben semmi jóra nem vezethető pajzánság, hogy e különben érdemes katona inzultáltatott.[4]

Még jobban kitűnt nála az alkalmazkodási képesség a hadsereg újjászervezésének kérdésénél. Ennek tartalma és hordereje akkor fog bővebben előadatni, mikor az önvédelmi harcz katonai szervezetét fogom vázolni; itt csak arra szorítkozom, a mi Kossuth magatartására vonatkozik. A törvényjavaslat, melyet a kormány nevében a jó öreg Mészáros

. [1] Életem és korom. II. kötet 87. lap.
[2]Lásd 1848. április 22. szám.
[3]Papp Dénes: A magyar nemzetgyűlés 1848-ban. I. kötet 148. lap.
[4]Papp Dénes: Idézett munka. I. kötet 216. lap.

Lázár nyújtott be,[1] — mint a hogy előbb már említettem, — azzala jellegzetes vonással bírt, hogy a régi ezredeknél az előbbi egyenruhát: a frakkot, a fekete-sárga színt, zászlót és a német vezényszót megtartotta. Ez a legrosszabb vért szülte és a kormányt ingerült támadásnak tette ki. Még azokat is megtámadták, kik erre szavaztak, mint az Vörösmartyval történt, ki ellen Petőfi szállt síkra és írta hozzá ismeretes versét, melynek végszavai így hangzanak:

Nem én tépem le homlokodról.
Magad tépted le a babért!

Kossuthot azonban mindez meg nem ingatta magatartásában, és mikor a kormányzati szempontok érvényesüléséről volt szó, ő mindenkor helyt állott.

Annyira ment ebben az irányban, hogy a maga részéről, mint miniszter, hozzájárult ahhoz a valójában erősmarkú intézkedéséhez a kormánynak, hogy az Egyenlőség! Kört, mely a radikális párt gyülhelyéül szolgált és mely Madarász József elnöklete alatt arra a szélsőségre vetemedett, hogy közbátorsági bizottsággá alakult, — Hajnik Pál akkori rendőrfőnök által feloszlatta és helyiségeit becsukatta.

Mindezekért ki is volt téve a szélsőnek nevezett sajtó támadásainak, melyekre azonban éppen úgy nem hederített, mint akár maga Deák.

Ugyanígy viselkedett az országgyűlési radikális párttal szemben, melynek élén akkor Madarász László, Teleki László, Nyáry Pál állottak. Ezekkel is síkra szállott, midőn azt találta, hogy szenvedélyességök a hazát veszélyezteti. Éppen azért, mert teljesen biztos volt arról, hogy az átmenetet, mikor kell, meg is fogja találni, el is ment mindkét irányban a lehetőség véghatáráig; a mi céltudatos eljárásának legerősebb bizonyítéka.

Mindezeknél fogva igazságtalannak kell tartani Horváth Mihály ama nézetét,[2] hogy Kossuthnál a népszerűséget szerető hazafi-érzés sokkal erősebb volt a miniszterség érzeténél; mert a miniszternek mint fejedelme képviselőjének, a kormánytanácsban ettől is kell irányt venni.

[1] Papp Dénes: Idézett munka. I. kötet 387. lap.
[2] Függetlenségi harcz. I. kötet 296. lap.

Konstatálni kell, hogy Kossuth Lajos monarchikus ember volt. Ö maga is annak tartotta magát. Oly politikai ellenfelei, mint Somssich,[1] valamint Szemere [2] beismerik ennek igazságát. És miért is nem lett volna ily érzelmekkel telítve, hiszen az őrültséggel határos vállalatszámba ment volna nálunk a békés fejlődés folyamán köztársasági politikát csinálni.

De erre is volt szükség, mert hiszen az ő politikájának végczélja a nemzeti akarat érvényesülésében és biztosításában állott; ennek pedig meg is volt a törvényes fogantyúja az 1848. évi III. törvényczikk azon intézkedésében, mely a fejedelmi hatalmat távoliét esetére István főherczegre ruházta, a mi azt jelentette, hogy meg van adva a jogi alap a törvények végrehajtását azoknak szellemében eszközölni.

Erős bizonyíték Kossuth monarchikus érzelmei mellett, hogy minden törekvése arra volt irányítva, hogy a fejedelem jöjjön az országba, vegye kezeibe az országlást, szilárdítsa a kapcsolatot a nemzet és korona között. így gyönyörű kommentárral kisérte azon indítványt, hogy a király küldöttség útján hivassák meg a hazánkba való visszatérésre.[3] Közlöm a czikk idevonatkozó pontját azért is, hogy látni lehessen, mennyire igazságos Kossuth iránt a magyar publicziszika egy része; a többi között Beksics,[4] a ki ezen indítványból azt következteti, hogy Kossuth proklamálta már júliusban az Ausztriától való elszakadást. Nemcsak külön hadsereg és külön diplomáczia, hanem külön király! Mert az az alternatíva állíttatott Ferdinánd elé: vagy költözzék az országba, vagy legyen Ferencz József a magyar király! No hát ez hamis következtetés, mert Kossuth e czikkében elmondja, hogy a kérelem teljesítése törvényszerű jogai közé tartozik a nemzetnek. Maga személyét illetőleg kijelenti, hogy azok sorába tartozik, kik a korona sérthetetlenségéért készek életüket feláldozni. De ezen czél elérésére a fejedelem segélyére is van szükség, mely csakis annyiból állhat, hogy közibünk jöjjön és hű népe felett Budáról uralkodjék. A magyar nemzet király-

[1]Deák beszédei. II. kötet 12. lap.
[2]Idézett munka 107. lap.
[3]Kossuth Hírlapja. 26. szám.
[4]Kemény Zsigmond: A forradalom és kiegyezés. 54. lap.

sági érzelmű, a magyar nemzetnek királyra van szüksége. Hozza Isten körünkbe ő Felségét! Ha ez nem történhetnék, ő a legitimitás biztosítására más módot ajánl. Ő Felsége is atyja életében lett megkoronázva, ezen előzetes eset alapján koronáztassék meg Ferencz József főherczeg és jöjjön az országba lakni mint *ifjabb király!*

A királyhüség számtalan nyilatkozataival találkozunk nála az 1848-iki országgyűlésen. Fennen hirdeti, hogy a magyar nemzet monarchikus érzelmű, valamint azt, hogy hiszen & V. Ferdinándnak hűséget esküdött és ezt meg fogja tartani.[1] Még akkor is, mikor már Jellachich betört az országba, felhívja a házat, hogy a fejedelem iránti hűségből kiindulva mindent el kell követni a trón megmentésére.[2]

Éppen úgy alávaló rágalomnak jelentette ki, hogy Magyarország Ausztriától el akarna szakadni, — hiszen a márcziusi napok erre nézve a legfényesebb bizonyítékot szolgáltatják.[3] Hasonlóképpen ő volt az, a ki indítványozta az osztrák Reichsrathhoz egy küldöttség menesztését,[4] abból a czélból, hogy a két nemzet közötti ellentétek barátságosan kiegyenlíttessenek.

Ha tehát mindezeknek daczára más politikát volt kénytelen követni, mely szeptember havában azon formulában jutott kifejezésre, *hogy oly végrehajtó hatalmat kell szervezni, mely az eszközöket nem a törvényből, de a hazát fenyegető veszélyből meríti,* és ha 1849 április 14-én a hidakat maga után úgy lerombolta, hogy a visszatérés lehetetlenné vált: mindennek magyarázatát megtaláljuk a tények és események vaslogikájában, melyeknek hatása alól egy oly par excellence katona és királyhű ember, mint a jó öreg Mészáros, sem volt képes magát kivonni, végig futva ama végzetes körfutamot, mely az V. Ferdinánd általi miniszteri kinevezéstől, a honvédelmi bizottmány, majd a függetlenségi nyilatkozat fázisain keresztül a hontalanság keserű végpontján állott meg.

Kossuth — éppen úgy, mint Batthyány és mint Deák — végeslen végig kapaszkodott az engedékenység mentő horgonyához; de mikor belátta, hogy ez egyszerűen az ancien regime

[1]Papp Dénes: A magyar nemzetgyűlés 1848-ban. I. kötet 218. 1.
[2]Idézett munka. II. kötet 249. lap.
[3]Idézett munka. I. kötet, 430. lap.
[4]Idézett munka. II. kötet 230. lap.

zátonyára sülyeszti a hajót, Columbusként neki vágott az ismeretlen sík tengernek, abban a reményben, hogy a sejtett újvilág partjait el is fogja érni.

Másképpen fejezve ki a dolgot, mikor látta azt, hogy a nemzet minden becsületes törekvése az udvart kiengesztelni, falra hányt borsó, elfogadta Batthyány álláspontját, hogy élet-halálharczban a királyhüség csak akadály; csakhogy míg a dicső vértanú, a legtisztább indokokból vezetve, fele úton megállóit, addig Kossuth elment odáig, a meddig az elszánt fellépés a siker zálogát hordja magában; mert tapasztalati tény, hogy kétségbeesett helyzetekben a merészség a legbiztosabb megoldás. *Una salus viciis nullám sperare salutem.* A legyőzött előtt csak egy menedék van, kedvezést többé nem reményein! és esetleg a győzelmet az ellenség torkából kiragadni.‘

Es ha Széchenyi az utolsó pozsonyi országgyűlésen azt mondotta, hogy Kossuth az ország sorsát legalább fél tuczatszor egy kártyára tette fel és azt megnyerte, ezt a dicséretet későbbre is lehet rá alkalmazni; mert habár ideig-óráig a játszmát el is vesztette, annyi bizonyos, hogy mégis ő volt az egyetlen politikus, a ki soha félszeg helyzetbe nem jutott és uralkodó állását végeslen végig megtartotta, a nemzet bizalmától környezve. így azután minden helyzetnek emberévé nőtte ki magát. Vezére volt a nemzeti közvéleménynek, mint zsurnaliszta, vezére a rendi országgyűlésen, mint az ellenzék feje, továbbá a képviseletin, mint miniszter, végre vezére és szervezője a nemzeti ellenállásnak, a győzelemnek, mint a nagy Hunyadi János méltó utódja, az ország kormányzója. A hiba nem abban állott, hogy dolgát nem jól csinálta, hanem abban, hogy tábornokaiban nem találta meg a kellő segítséget.

Az események logikai egymásutánjának következménye most már az országgyűlés tárgyalásainak előadásához vezet bennünket. Az országgyűlésen folytak össze az események szálai, itt történt ama többször említett végzetes gordiusi csomóba való bonyolódás, mely a megoldást a kard élére bízta.

A mint az 1847/48-iki országgyűlés a régi Magyarország legnagyobb országgyűlése volt: úgy az utána következő 1848-iki, mely új Magyarország törvényhozó testületei sorozatát megnyitja, hasonlóképpen megérdemli ezen jelzőt.

Megérdemli ezt alkatelemeinek kiválósága, működésének politikai és erkölcsi súlya és azon nagyszabású eredmények által, melyeket elért. Míg az első keresztül vitte a nemzet életének megújhodását, a magyar nemzet és állam erőteljesebb alapvetését és szervezését: a másik megvédelmezte azt, még pedig oly módon, hogy habár alakilag az ügy bukását kellett elszenvednie, de lényegében a később bekövetkezett feltámadás csakis a hősies és a vértanuságig fokozódó védelem óriási erkölcsi, politikai és katonai tartalmára vezethető vissza, melynek központi szerve az országgyűlés volt.

- A két testület közötti különbség ismeretes és minden iskolai kézikönyvben megolvasható. Arisztokráczia és demokráczia, rendiség és népképviselet, dikaszteriális és parlamentáris kormányforma, a két magyar haza és az egységes magyar állam közötti különbség, vagy röviden szólva, a csonka és teljes hatáskör között létező ellentétek, ezek képezik ama mozzanatokat, melyeket mint a bekövetkezett átalakulás ismérveit felsorolni szoktunk.

De ha ezek a különbségek léteznek is és alakilag könnyen megállapíthatók, mégis azt kell mondanunk, hogy az átalakulás a dolgok lényegét illetőleg alig volt észlelhető, és éppen a törvényhozás volt az, melynek alkatelemeiben és működésében a nemzet életének folytonossága kifejezésre jutott.

Kétségtelen, hogy — mint az előbbiekben kimutattam — a nemesség demokratizálása és egybeolvadása a nem kiváltságos elemekkel, bevégzett tény volt már 1848 előtt, mely például a honorácziorok szavazatjogánál, valamint a nem-nemesek hivatal- és birtokképességénél kifejezésre jutott. A közteherviselés és örökváltság proklamálása, valamint az úrbéres telkeken lakó nemesség megadóztatása, nemest, polgárt és jobbágyot egy zászló alá csoportosított, úgy hogy a negyvenes években nap-nap után erősebb lett az egész nemzetben a szolidaritás érzete, valamint az a felfogás, hogy az országgyűlés nem a négy országos rendnek, hanem a nemzet egyetemének kifejezése. A mint hogy különben már Zsigmond király 1435-iki III-ik végzeménye kimondotta, hogy az országgyűlés a nemzet egész testét képviseli, még pedig a távollevőket is teljes jogosultsággal *» able gáti totum corpus regni, cum plena faculiate absentium repraesentantesu.* Úgy, hogy nem hiába hivatkozott egy alkalommal felsőbüki Nagy Pál arra, hogy a rendek táblája nem-

csak a kiváltságosokat, hanem az egész nemzetet képviseli.[1] Még az 1848-iki törvények szentesítve sem voltak és már is Biharmegyében a megy egy ülés ősgyüléssé változott, hogy Beöthy Ödönt követté választsza, úgy hogy tényleg ö volt az első népképviselő.[2]

A parlamentáris kormánynak eszméje olyannyira megért volt már az előbbi országgyűlésen, hogy a kormánypárt maga beismerte, hogy ha Apponyi az adminisztrátori kérdésben megbukik, le kell köszönnie. Viszont Erdélynek közjogi különállása egyáltalában nem zavarta meg a közvélemény egységét a Királyhágón innen és túl. A pártok mindkét országgyűlésen egy programm alapján küzdöttek, a mint már Wesselényi egy darab ideig mindkét országrész ellenzékének vezére volt, éppen úgy, mint később Kossuth, kinek szavai a Királyhágón túl is visszhangoztak. Másrészt a kormánypárt két vezére, Apponyi és Jósika teljes egyetértésben működtek.

De mi sem jellemzi inkább a teljes folytonosságot, mint az a körülmény, hogy a két országgyűlésnek, a rendinek és képviseletinek vezérei és matadorjai ugyanazon egyének voltak és ugyanazon talajrétegből kerültek ki, ellentétben Franciaországgal, a hol a forradalom három nagy törvényhozó testületé külön-külön más elemeket dobott az ügyek élére. A határozó mozzanat nálunk éppen azon körülményben jelentkezett, hogy a kiváltságos elemek voltak a demokráczia és szabadelvű fejlődés zászlóvivői, valamint hogy már 1848 előtt tér és alkalom nyílott kellőképpen a tehetségek érvényesülésére. Ennek következtében nem is jött létre az ország társadalmában azon óriási szakadás, melyet Francziaország feltüntetett, a hol annak az áthidalhatlan örvénynek kitöltésére, mely az ancien régimét a modem Franczíaországtól elválasztja, a katasztrófák egész sorozatára, úgy mint külellenség inváziója, forradalmak és uralkodóházak bukására volt szükség.

A választások nálunk hű kifejezését adják ezeknek az állapotoknak. Ha a választási mozgalmakon végig tekintünk, látjuk azt a jelenséget, hogy senkinek sem jutott eszébe a régi Magyarországot közjogi, politikai és társadalmi vonatkozásai-

[1]Vaszary Kolozs: Adatok az 1825-iki országgyűlés történetéhez. 131. lap.

[1] Csengery Antal: Összegyűjtött munkái. II. kötet 34. lap.

ban helyreállítani, mint nem a létező alapokat radikális irányban tovafejleszteni. Nem jutott eszébe senkinek sem a Bécstől való függést felélesztení, valamint nem a köteléket tovább lazítani. Éppen úgy nem jutott eszébe a kiváltságos osztályok egyeduralmát vissza varázsolni, mint a demokrácziának maga számára nagyobb szerepet követelni. És ha szó sem lehetett arról, hogy a hübérszolgáltatásokat esetleg valami más alakban feléleszszék, éppen úgy a felszabadított jobbágyság sehol sem mutatott kedvet szocziálista és kommunista tanok beszivására és nem akart a földosztás terére lépni. Nem volt a világtörténetben példa, hogy ily óriási változás az emberekben és viszonyokban kevesebb felfordulást idézett volna elő. A legrövidebb idő alatt minden a rendes kerékvágásba tért vissza, a nemzet visszanyerte lelkének egyensúlyát.

Az a körülmény, hogy ámbár a régi pártok megszűntek, új pártképződések még sem következtek be, teljesen elvette a választások élét. Nem érdektelen erre vonatkozólag a »Pesti Hírlapiban Kemény Zsigmond czikkeit elolvasni, a ki a megfelelő tájékozottsággal állapítja meg azt, a mit a választások szignaturájának lehet elkeresztelni.

így egyik czikkében [1] konstatálja, hogy a kormánynak minden valószínűség szerint nagy többsége lesz és óva inti a kerületeket attól az irányzattól, hogy a helyi érdekeket valahogy ne engedjék előtérbe nyomulni, a mi könnyen megtörténhetik akkor, ha a választókerületekből való egyénekre szavaznak. Ezen bölcs tanács azonban nem használt mindig, így történt meg, hogy Petőfi Sándor Kun-Szent-Miklóson, hol fellépett, nem választatott meg.

Egy másik czikkében[2] beismeri a választások prózai jellegét, ellentétben az előbbi költői és festői jelenetekkel. Ily módon tehát lejárt a zenék, az óriási lakomák, a vidám zajtól viszhangzó tanyák fénykora. Nem fogjuk többé szemlélni a zászlók körüli ütközeteket, hiába születend Homér, nem lesz többé alkalom a tyukodi és csengeri ólmos botok dicsőségét hirdetni.

Majd felveti a kérdést,[3] milyenek lesznek az új emberek.

[1] « Pesti Hírlap« 1848. 77. szám.
[2]»Pesti Hírlap« 1848. 82. szám.
[3]»Pesti Hírlap« 1848. 88. szám.

Lesz-e alkalom arra, a mi a franczia forradalom Assemblée legislative-] ában történt, hogy ismeretlen emberek felállanak és bemutatkoznak, az egyik elmondja, hogy a neve Guadet, a másik Lanjunais, a harmadik Vergniaud és kevés idő múlva nevüket szárnyra kapja a hír, s majd bedobja a feledés sírjába.

Annyi tény, hogy a választási mozgalmak az egész országban a legnagyobb nyugalommal folytak le. Minden kerületben az urnából a választóközönségnek igazán bizalmi férfia került ki, mint bizonysága annak, hogy a választók az által kívánták magukat képviseltetni, kit legérdemesebbnek tartanak maguk közül és másrészt annak, hogy a közvélemény nem akarja az országgyűlést befolyásolni, nem kívánja az utasítások rendszerét fenntartani.

A helyzetnek ebben az irányban teljesen normális voltát mi sem jellemzi jobban, minthogy a lapokból nem vagyunk képesek megállapítani, hogy csak egy programmbeszéd, vagy ily tartalmú nyilatkozat is közzététetett volna. Olyannyira el volt tökélve a közvélemény, hogy az országgyűlés magatartását ne befolyásolja, hogy egy érdemleges czikk sem jelent meg a törvényhozás feladatairól, kivéve a tehetséges Irinyi József czikksorozatát, de ez is csak az új képviselőház tanácskozási rendjére és házszabályaira vonatkozott, miután a régi táblának intézményei hatályukat vesztették.

A mohácsi vész után ez az országgyűlés volt az első, mely jogilag az egész nemzetet képviselte, mely úgy a helyreállított területi integritást, valamint a nemzet egyetemét magába foglalta. Tökéletesen igaza volt a képviselőház elnökének, Pázmándy Dénesnek akkor, mikor megnyitó beszédében hangsúlyozta,[1] hogy a törvényhozás kezeiben oly hatalom van letéve, a milyennel a múltban soha magyar országgyűlés nem bírt. Különösen rendkívül fontos volt a területi és nemzeti integritás helyreállítása. Meg lettek híva Erdély képviselői, kik rövid idő múlva meg is jelentek. Hasonlóképpen meg kellett volna jelenni a határőrvidék képviselőinek, kik az előbbi országgyűléseknek részesei nem voltak; de úgy ezek, mint Horvát- és Tótország küldöttei, elmaradtak; mert hiszen, mint említettem, a tartománygyűlésen kitűzték az anyaország elleni forradalom zászlóját.

[1] Papp Dénes: A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban. I. kötet 54. lap.

A politikai méltatás módszerének eleget teendő, itt volna helye, hogy az országgyűlés arczulatát, jellemrajzát vázoljam, szóljak annak alkatelemeiről, pártjairól, vezető elemeiről. Ennek a dolognak azonban megvan a maga nehézsége, mert az országgyűlés pályafutása általában nem bírt, de nem is bírhatott egyöntetű jelleggel, a mi pedig a találó ecsetelésnek alapfeltételét képezi. Ennek indoka pedig az, hogy a politikai események szédületes gyorsaságú váltakozásai befolyást gyakoroltak a törvényhozás hangulatára és irányzatára is, mely hasonlóképpen gyökeres változásokon ment keresztül. Más volt az országgyűlés irányzata szeptemberig, más aztán szeptember után és más ismét Debreczenben.

Hogy minő metamorfózusokon estek át az emberek, bizonyítja az a körülmény, hogy Nyáry Pál, ki az országgyűlés elején adta az intranzigens kuruczot és mindig a végleteket kereste, Debreczenben igazi Pál fordulásán ment keresztül és a békepártnak volt egyik vezére. Ezekről a maguk idején lesz szó; de mindenesetre a mellett bizonyítanak, hogy előzetesen az országgyűlés jellegét megállapítani egyértelmű lenne az egész történet elbeszélésével.

De ha elbeszélésem ezen pontján nem is vagyok abban a helyzetben, hogy az országgyűlés általános jellemzésébe bocsátkozzam, mégis kénytelen vagyok néhány polemikus megjegyzést koczkáztatni egy-két oly művet illetőleg, melyek erre a mozzanatra is kiterjeszkednek. Úgy vélem, ez eljárásnak megvan a maga jogosultsága. Politikai természetű tanulmányoknál a publicziszstikai irodalom méltatásának is megvan a maga jogosultsága, mely a jelen konkrét esetben könnyen be is igazolható.

Azok a művek, melyek a bírálatot kihívják, Kovács Lajos.[1] továbbá Kemény Zsigmond [2] munkálatai, a melyek az említett kérdésekre a magyar publicziszstika részéről elsőrangú forrásoknak tekintetnek, a minthogy tényleg sok becses adatot tartalmaznak is. Fájdalom azonban, ez adatok nagyrésze éppenséggel nem megbízható, s oly egyoldalú színezéssel

[1]Kovács Lajos: Széchenyi István közéletének három utolsó éve. II. kötet.

[2]Kemény Zsigmond A Forradalom után és Kemény Zsigmond Emlékirata, Beksics által közölve ♦Kemény Zsigmond; a forradalom és a kiegyezés« czímú könyvében.

vannak odaállítva, hogy alkalmasak az olvasó megtévesztésére, teljesen hamis képét adva a viszonyoknak és szereplő egyéniségeknek.

Annyival sajnálatosabb ez, mert úgy Kovács, mint Kemény rendelkeztek azokkal a képességekkel, melyeket az osztó igazságszolgáltatás megkövetel. Nagy tehetségű, előkelő állású és összeköttetésű publicisták voltak, tagjai az országgyűlésnek, kiknek működését a kellő méltánylás kisérte is. Kemény Zsigmond személyisége eléggé ismeretes, róla itt nincs mit szólanom; de tenni kell azt Kovács Lajossal, mert őt már elfeledték az emberek, pedig munkájának fontossága megköveteli, hogy a feledés fátyolát kissé föllebbentsem. Személyesen ismertem. Nagyműveltségű, finom, eszes ember volt, habár a hatvanas években, mikor érintkeztem vele, egészen le volt járva és elhasználva.

A kik e munka előbbi kötetét olvasták, emlékezhetnek arra, hogy ő volt a szatmári 12 pontnak, az első reform-programmnak szerzője. Széchenyi István jobbkezévé vált, államtitkár lett minisztériumában, a hol elsőrangú közigazgatási tehetségnek tartatott.[1]

Osztotta ennek rémlátását Kossuthra nézve, kit minden baj forrásának tekintett. így lett azután Debreczenben a békepárt feje, mire vonatkozólag egyelőre elég annyit mondani, hogy kerékkötőt alkalmaztak a nemzet minden erőkifejtésével szemben, a nélkül, hogy legkisebb biztosítékuk lett volna arra, hogy az osztrák békülni akarna-é? Ezen szereplése volt az, melyet megyéjében meg nem bocsátottak neki és így azután teljesen letűnt a cselekvés színpadáról.

így írta meg említett munkáját 1889-ben, melyre vonatkozólag elég annyit említenem, hogy egy egész csomó általánosan ismert tényről tudomást sem vesz, csakhogy kedvencz elméletét igazolja.

Ugyancsak ezen szempont alá esik Kemény Zsigmondnak *Forradalom után\a.* is, mely tényleg megjelenése alkalmával a legilletékesebb egyéneknél, így Deák Ferencznél is rossz vért szült és kiváló írójának sokat ártott. Munkája a legalaptalanabb és legelfogultabb pamflet Kossuth ellen, melynek mentségéül legfeljebb azt lehetett fölhozni, hogy először is a szabadságharcz gyá-

[1] Mészáros Lázár: Emlékiratai. II. kötet 179. lap.

szos kimenetele után íratott, mikor Kossuthban erőnek erejével bűnbakot kerestek; s Kemény az eseményeket illetőleg sok tekintetben tájékozatlan volt; végre azon kissé naiv hiedelemben ringatta magát, hogy ha sikerülni fog a történtekért a felelősséget nem a nemzetnek, hanem Kossuthnak a nyakába varrni, akkor talán lehetséges lesz a hatalom embereit az alkotmány érdekében engedékenységre bírni. Oly dőrének bizonyult ez a feltevés, hogy csodálkozni kell, hogy okos ember hogyan tudott ily balul ítélni.

A mi már most az országgyűlés tagjainak általános jellemzését illeti, arra nézve Kovács Lajos bevallja,[1] hogy ennél a törvényhozásnál józanabb, hazafiasabb és higgadtabb testületet képzelni sem lehet. Ebből természet szerint következett a kormány nagy többsége, valamint a mérsékelt irányzat túlsúlya. Mi sem lett volna parlamentárisabb eljárás, mint az ezen alapon való pártszervezkedés. De itt az a feltűnő eljárás követtetett, hogy úgy Batthyány, mint Deák kijelentették, miszerint a kormány nem akar különösen egy pártra sem támaszkodni.[2]

Ez annak ötletéből történt, — a mint ezt úgy Kemény, mint Kovács körülményesen leírják, — hogy Széchenyi, mihelyt az országgyűlés összejött, az akkori Ullmann-házban (a mai rendőrség épülete) tágas lakást fogadott és ezt klubhelyiséggé rendeztette be a kormányt támogató képviselők számára. Eleinte csődültek is bele a képviselők, de utóbb el lett hiresztelve, hogy az egész csak Széchenyinek és Kovácsnak praktikája, mely arra szolgál, hogy ők a maguk politikája számára híveket akarnak toborzani, mire aztán a kör helyiségei csak úgy tátongtak az ürességtől; elég ez a Széchenyi politikai szerepléséből származó befolyás jellemzésére. Kemény ezt úgy fejezi ki, hogy »akkor oly időket éltek, midőn divattá vált Széchenyi érdemeiről megfeledkezni és a vele való személyes barátság egyáltalában nem képezett utat a népszerűségnek sem kivívására, sem megtartására«.

Abban azonban úgy Kemény, mint Kovács megegyeznek, hogy a képviselők kilencztizedrésze kormánypárti volt, kész a kormányt támogatni, a minthogy azon intézkedések,

[1] Idézett munka. II. kötet 112. lap.
[2] Forradalom után. 160. lap.

melyeket a miniszterek indítványoztak, keresztül is lettek vive. Tényleg abból bonyodalmak nem származtak, hogy a kormány politikája az országgyűlésen a szükséges többséggel és háttérrel ne bírt volna és nem rendelkezett volna azon igazán odaadó támogatással, mely a parlamentáris rendszer hatályos működésének előfeltétele.

A baj azon hamis helyzetből származott, mely már mindjárt kezdetben előállott abból, hogy az udvar kétszínű játékára vonatkozólag kétség alig állhatott fenn. Ezen hamis helyzet lidércznyomásként nehezedett különösen a kormányra, mely a koronának úgy, mint a nemzetnek volt minisztériuma és mely ezen kétszínű játék miatt a legkétértelműbb dilemmáknak lett kitéve. Ez képezte a »törpe kisebbséginek elnevezett ellenzék erejét, mely Nyáry Pál, Teleki László, Perczel Mór vezérlete alatt rá tudott mutatni azon benső ellentmondásokra, melyekben a kormány politikája leiedzett, azon veszélyekre, melyek ebből származtak.

Ha elfogulatlanul veszszük a dolgokat, be kell ismernünk, hogy ők egészen jogosan támadták azért a kormányt, miszerint egész politikája nem védi meg kellőképpen az osztrák ármánynyal és túlkapásokkal szemben az ország érdekeit. Egyike a leghevesebb jeleneteknek az országgyűlés kezdetén abból származott, hogy egyik tagja, Madarász József azt mondotta, hogy az előbbi országgyűlés óta ármány vezette az ország ügyeit, a mit a kormány nevében Deák utasított vissza.[1] Ennek a pártnak tagjai, Nyáry Pál vezérlete alatt, Madarász László és József, Teleki László, Perczel Mór, Patay József, Irinyi József voltak, tagjainak száma legfeljebb negyvenre rúgott.[2] A viszonyoknak és egyéneknek teljes félreismerésén alapszik, mikor Beksics [3] ezt a csoportot Kossuth és Madarász-féle Montagne-nak, vagyis tulajdonképpeni magyar jakobinus-pártnak nevezi. Mindazok, kik e párt tagjai voltak, oly távol állottak Danton, Robespierre, Couthon, Marat vérszomjától, mint a mennyire állott a magyar ember, különösen a táblabiró lelki állapota attól a delirium tremenstől, melyet a franczia forradalom általános felfordulása, a nem-

[1]Deák Ferencz beszédei. II. kötet 67. lap.
[2]Kemény: Forradalom után. 161. lap.
[3]Beksics: Kemény Zsigmond; a forradalom és kiegyezés. 54. lap.

télén ösztönök özöne és a franczia nemzetben támadt óriási ellentétek a franczia nemzetben előidéztek. Azok a kérdések, hogy adassék-e segély az olaszok ellen, meg hogy Bechtold tábornok miképpen vezérkedett Szent-Tamásnál? — habár a politikai taktikának esetleg sarkalatos kérdéseit érintették is, még sem húzhattak egyszőrű-bőrü magyar emberek között oly választóvonalat, mint az a kérdés: legyen-e vallás vagy nem, királyság vagy köztársaság, tulajdonjog vagy kommunizmus. Az az ellentét, mely például Kossuth és Nyáry között létezett, mégis csak más jellegű volt, mint a miért Robespierre Dantont a vérpadra küldte. Mi sem jellemzi jobban, hogy az ellentétek nálunk valami nagyon mélyek nem lehettek, mint az, — a mit Keménytől tudunk, — hogy a pártértekezletek nyilvánosak voltak, úgy hogy oda más párt beli képviselők is elmehettek, és el is mentek.[1]

Úgy Kovács, mint Kemény sokat írtak arról a terrorizmusról, melyet a szélső párt, — tulajdonképpen Kossuth sugallatára, ki állítólag velők egy követ fújt — különösen az utcza által, a képviselőkre, természetesen főleg a mérsékeltekre gyakorolt. Ennél a kérdésnél is látszik annak az analógiának téves volta, melyet a franczia forradalom és a magyar szabadságharcz között mindenáron találni akartak. A mint a magyar vezető emberek nem voltak forradalmárok, úgy nagy különbség volt Pest és Páris, a pesti polgárság és azon proletár tömegek között, melyek Francziaország akkori közgazdasági és társadalmi viszonyainak talajából nőttek ki. Volt lelkesedés, volt izgatottság, mely néha talán túlcsapongott, de sohasem fajult annyira, mint ama rémes jelenetek, öldöklések, mészárlások, melyek a szajnaparti Bábelben napirenden voltak. Lamberg esete csak kivételt képezett, melynél egészen más indokok szerepeltek, mint a melyek a franczia rémuralom mészárlásait előidézték. Ha voltak csoportosulások és zavargások, ezeket könnyen le lehetett csillapítani, különösen ha ezek a képviselőház előtt történtek, mint például mikor az elnökség felszólítására Nyáry Pál szólott a néphez, mely el is oszlott.[2] Erre vonatkozólag egy elég illetékes egyéniség, Irányi Dániel következőképpen nyilatkozik Kemény emlékiratáról: [1]

[1] Bcksics: Idézett munka 48. lap.

[2] Papp Dénes: A magyar nemzetgyűlés 1848-ban. II. kötet 168. lap.

»Ha végigmegyek az emlékiraton, nem találok semmit, de semmit, a mi távolról is terrorizmushoz hasonlítana. Nem, uraim, nem a terrorizmussal, hanem a kedélylyel uralkodott Kossuth az országgyűlés többsége és az egész nemzet felett. Hanem egyfelől, mert eltalálta a nemzet óhajtását, nem akart alkuba bocsátkozni a király által szentesített törvények érvényessége felett, hanem meg akarta azokat oltalmazni, ha kell, fegyverrel is; másfelől, mert oly ékesszólással rendelkezett, mely a ' habozókat is magával ragadta. És nem is annyira Kossuth és Madarász László rémuralmától kellett tartaniok önöknek, ha nyíltan az ellenforradalom terére lépnek, mint inkább magától a néptől, mely nem volt hajlandó megengedni, hogy a kivívott szabadság megcsonkíttassék. Sem Kossuth, sem Madarász, sem a nép nem gátolta önöket törvényhozói jogaik szabad gyakorlásában, vagy bármely vélemény nyilvánításában, azt a tények kétségtelenné teszik; sem Kemény, sem más senki nem tud egyetlen esetet sem felhozni, hogy bárkinek a békepártiak közül csak a legkisebb kellemetlensége lett volna.«

Megerősítése gyanánt annak, a mit Irányi felhoz, valamint találó jellemzéseként úgy Kovács, mint Kemény felfogása megbízhatlanságának álljon itt egy idézet egy röpiratból, mely Kemény pamfletjének megjelenése után névtelenül íratott és mely Kemény alaptalan vádaskodásait a megfelelő visszautasításban részesíti.[2] Ebben a jól értesült szerző azzal czáfolja le Keményt, hogy kimutatja, miszerint a »Pesti Hirlap«, melynek Kemény szerkesztője volt, 1848. év folyamán mennyire magasztalta Kossuthot és helyeselte azokat az intézkedéseket, melyeket később a destruktív politika jelzőjével látott el. Azután így aposztrofálja Keményt és társait, kik közül később a békepárti gyászvitézek kerültek ki:

»Ha átláttátok Kossuth romboló működését, ha meg voltatok győződve az ő eljárásának kárhozatos és vészthozó következményeiről, mi a hazának pusztulását vonja maga után, ha továbbá megvolt agyatokban ama pozitív gondolat, mely

[1] Beksics: »Kemény Zsigmond; a forradalom és kiegyezés« függeléke.

[2] Dokumentált felelet Kemény Zsigmondnak »Forradalom után« czímű munkájára. 21. lap.

a bírálatnak meddő voltát azután megtermékenyíti, miért maradtatok némán padjaitokon? miért nem léptetek fel ellene nyíltan? És ha *gyávaságtok ezt meg nem engedé,* miért nem igyekeztetek legalább akkor álnevű pamflettekben terjeszteni bölcseségtöknek kiváltságos tanait?

»A vagy kedvtelésből néztétek a haza megszakadt erejéből folyó vérpatakokat? Nem magasztosabb hivatás-e a beteget a haláltól megmenteni, mint kínjait nyugodtan elvárni és azután a megdermedt test felett czifra halotti prédikácziót tartani? És nem emberibb viselkedés-e legalább álarcz alatt a szélvész kimaradhatlanságát hirdetni, mint akkor fellépni, midőn a fergeteg az árboczfát összetörte, a legénység vízbe fúlt és a hajó elsülyedt?« Egyelőre elég ennyi, miután előadásom fonalán lesz még alkalmam azon czélzatos ráfogásokat, melyek világgá bocsáttattak, valódi értékükre leszállítani.

A fonál pedig, mely az irányító veres jelzővel ellátva, az események szövedékein keresztül útmutató gyanánt fog szolgálni, a nemzet kiábrándulása amaz eszményi álomképből, melyet fejedelmének jóakaratát illetőleg magának alkotott; továbbá annak a fájdalmas meggyőződésnek képződése és megszilárdulása, hogy igenis vele gonosz játékot űznek, a melylyel szemben, akarva nem akarva, az ultima ratióra kellett hivatkoznia.

Jól jellemzi ebben az irányban Szemere [1] a hangulatváltozást, melyen a nemzet e válságos időknek közepette keresztülment. Elmondja, hogy míg az uralkodóház szavai és tényei egymással ellentétbe jutottak, addig a közvéleményt csakis kételyek szállták meg; mikor azonban császári tiszteket talált a lázadó nemzetiségek soraiban, akkor a kételyt bizalmatlanság váltotta fel; végre pedig, midőn Jellachich a császári seregekkel beütött az országba és e betörésre való felhatalmazás mint fekete lobogó tűzetett oda az alkotmányosság romjaira, akkor az előbbi bizalmatlanságot ádáz harag és átkozódás követte. 1848 szeptember előtt nem volt ember, ki merész lett volna a fejedelem ellen pártot ütni, azután a nemzet mint egy ember állott talpra, hogy megtorolja a hitszegést és az tekintetett pártütőnek, ki a nemzet jogos felháborodásának útját akarta állani.

[1] Lásd Szemere már idézett munkáját. 92. lap.

Mielőtt e végzetes fordulat folyamatát, melynek színhelye első sorban az országgyűlés volt, vázolni megkisérleném, magának az országgyűlésnek tárgyalási rendjére fel kell említeni azon nem éppen szerencsés változást, melyen a tár« gyalási rend, illetve a Ház szabályai átmentek. Hogy ebben az irányban történni kellett valaminek, az iránt kétség nem lehetett; nemcsak azért, mert a rendi országgyűlések megállapított házszabályokkal nem bírtak, de azért is, mert a képviselőház hatáskörében lényeges változások történtek. Ilyen volt például az elnökség kérdése, mely tisztet előbb a királyi tábla elnöke viselte, most pedig a Ház választásából került ki. Ilyen az igazolási eljárás, mely előbb nem tartozott a Ház hatósága alá, valamint a kormánynak állása a képviselőházzal szemben, mely a parlamentáris rendszer behozatala folytán gyökeres módosuláson ment keresztül, először a miatt, mert az előbbi kormány nem volt a Házban képviselve és felelősségre nem volt vonható, másodszor a miatt, mert a parlamentáris kormány tagjai részben a Háznak tagjaiból kerültek ki.

Ebben az irányban a bekövetkezett reformok szükségesek és czélravezetők voltak; csak ott esett hiba, hogy szakítottak a régi kipróbált előkészítési eljárással, a kerületi ülések rendszerével, és e helyett behozták a franczia osztályrendszert, mely teljesen hasznavehetetlennek bizonyult. Meg kell jegyezni azonban, hogy akkor ebből valami különös baj nem származott. A mi részben arra volt visszavezethető, hogy a Ház nem jutott abba a helyzetbe, hogy rendes törvényhozási tevékenységet folytasson. Hogy ez nem a törvényhozás akaratán múlt, arra nézve elég utalni azokra a törvény javaslatokra, melyekről már a kormány tevékenységének ismertetésénél szólottam és melyeknek abbanmaradása a háború megindulására volt visszavezethető. *Inter arma silent leges.*

Ezek után áttérek már most az említett folyamat ecsetelésére, mely ekkor, fájdalom, háborítlan menetben indult meg a véres katasztrófa felé.

Az országgyűlést július 2-án nagy ünnepélyességgel István főherczeg nádorispán mint királyi helytartó nyitotta meg. Erre vonatkozólag a felhatalmazás egy kegyelmes királyi leiratban adatott az országgyűlés tudtára, melynek tartalma rendkívüli fontossággal bírt.

A mint a fejedelem nevében az országgyűlést István

főherczeg nádorispán hívta egybe, hasonló fejedelmi felség-jogokkal és hatáskörrel ruháztatott fel az országgyűlés tartamára. Az országgyűlés első ülésében felolvastatott egy kegyelmes királyi leirat, mely június 26-ról Innsbruckból volt keltezve és melyet Eszterházy, a felség személye körüli miniszter ellenjegyzett. Ebben megiratik, hogy a fejedelem személyesen kívánta az országgyűlést megnyitni, de ebben súlyos betegség gátolta meg. Nehogy ez által az országiás követelményei fennakadást szenvedjenek, az örökös tartományokra nézve János főherczeg lett az uralkodó teljhatalmú képviselőjévé kinevezve. Ezen sajnos indok Magyarországra nézve is hasonló intézkedés foganatosítását követelte, mire nézve István főherczeg nádorispán az, ki itt hasonló felhatalmazásban részesült. Ennek következtében ő a Magyar- és a vele egyesült Erdélyországban, nemkülönben a többi kapcsolt részekben és társországokban a királyi felség képviselőjévé tétetik. A mi azt jelentette, hogy teljes hatalmat és hatóságot nyer arra, hogy az országgyűlésen egybegyült kedves hívekkel a törvényhozás köréhez tartozó mindennemű tárgyakban egyezkedjék, a mennyiben ezen megállapodásokat, végzéseket jóknak és czélrahozóknak tartja, helyben hagyhassa, a menynyiben szükséges, a magyar miniszterek ellen jegy zésé vei el is láttassa, a beterjesztett törvényczikkelyeket királyi felségi jogánál fogva szentesíthesse és így azokat oly törvényes erőre emelje, mely a fejedelem és törvényes utódai által is meg fog tartatni.

Éppen úgy fel lett ruházva a végrehajtás körében mindazon jogosítványokkal, melyek az 1848. évi III. t.-cz. értelmében a fejedelem számára fenntartva lettek. Ily módon továbbá az ország összes polgárai és hatóságai utasíttattak neki mindenekben éppen úgy engedelmeskedni, mint a hogy az a koronás király iránti alattvalói köteles hűségnek és engedelmességnek folyománya. Mondhatni, a magyar szent korona összes jogkörének kisajátítása, illetve átruházása lön itt keresztülvive, habár annak szuverén volta éppen ez által domborodott ki kellőképpen.

Ugyanis ennek a példátlan természetű intézkedésnek legkiugróbb pontja a dualizmus azon teljes megvalósulásában jelentkezett, hogy Ausztriában az uralkodóháznak más tagja lett a fejedelmi teljhatalommal felruházva, mint Magyarországon. De jure és de facto a monarchiának két uralkodója volt

ezek szerint. Ennél a pontnál különösen kitűnt, hogy az elszakadási vágyak nálunk mennyire nem bírtak életerős talajjal, miután a leglazább természetű szövetkezésnek, a perszonál uniónak ilyetén megalkotása éppen úgy nem vont maga után következéseket a törvényhozási funkczió gyakorlásában, mint nem előbb azon jogosítványok terén, melyek a hadsereg feletti rendelkezést a' bécsi hadügyminiszter ügyköréből a magyaréba átutalták. Sőt ellenkezőleg, mind a két téren határozottan mulasztást követett el a kormány a túlhajtott lojalitás és bizalom miatt. A mint a hadsereg feletti jog nem lett előbb kellő módon kihasználva a szerb és horvát pártütéssel szemben, úgy a pénzügyi és katonai törvények szentesítése is, mint látandjuk, elmaradt.

Az országgyűlés megnyitása után következett az alakulás. A felsőházban elnök lett Majláth György országbíró, az ország egyik legnagyobb jogtudósa és tekintélye; alelnök Perényi Zsigmond, egy érdemekben megőszült hazafi, ki véges-végig ki is tartott helyén, elment Debreczenbe is, hogy azután vértanú-halált haljon. Az új idők jelensége mutatkozott mindjárt az első ülésen, midőn Beöthy Ödön bihari főispán indítványt tett arra nézve, miszerint a főrendiház jelen alakjában meg nem állhat és korszerű átalakításra van szüksége. Nem akar formaszerű indítványt tenni, de figyelmébe ajánlja tagtársainak, hogy a kérdés felett elmélkedjenek. A beszéd élénk visszhangot keltett, de az események napirendre tértek felette.

Az alsóházban az elnökség Pázmándy Dénes szakavatott kezeibe lett letéve. Alelnökök lettek: Pálfy János Erdélyből és Almássy Pál. Pázmándyt már élőbbről ismerjük, mint az ország egyik legképzettebb politikusát. Méltóbb választást nem is lehetett eszközölni. Senki nálánál inkább nem volt képes feladatának magaslatán állani. A baj nála nem is a tehetség, hanem a megfelelő szilárdság és bátorság hiányában állott, minek folytán a nagy pillanatokban ereje felmondta a szolgálatot. Míg az országgyűlés Pesten ülésezett, megállta helyét, de mikor jött a Debreczenbe való átköltözés, a kétes jövendő minden veszélyeivel, akkor erélye cserben hagyta és Pesten maradt, hol, mint már említém, habár a legjobb czélzatokból kiindulva, Windischgrätznél is tisztelgett. Természetesen ezt a közvélemény nem bocsátotta meg neki s ezért borult az ő különben oly dicsőséges pályájára az általános rosszalás homálya.

Az országgyűlés első politikai teendője a trónbeszédre adandó válaszfelirat elkészítése volt. A trónbeszédnek két pontja volt, mely politikai fontossággal bírt. Az egyikben kon· statáltatott, hogy Horvátországban nyilt lázadás van, továbbá, hogy az Al-Duna vidéken pusztító fegyveres csoportok zavarták meg az ország békéjét, ö Felségének természetesen leghőbb óhajtása, hogy a háború elkerül tessék; de másrészt meg van győződve arról, miszerint a nemzetnek képviselői gondoskodásuk első és legfőbb tárgyának tekintendik mindazon eszközök előállítását, melyek a megzavart békének helyreállítására, a magyar szent korona épségének megóvására és a törvények szentségének oltalmára szükségesek. Az ország védelme és pénzügyei lesznek a főtárgyak, melyekre a jelen rendkívüli körülmények között ő Felsége a nemzet képviselőinek figyelmét és gondoskodását felhívja.

A másik pont a külügyekre vonatkozott és abból állott,, hogy az országgyűlésnek tudomására hozatik, hogy a lombard-velenczei királyságban a szárdiniai király és némely más hatalmasságok seregei megtámadták ő Felségének hadait, a minek következtében a háborút nem lehetett bevégezni.

Mind a két pont bizonyítja már itt is az udvarnak a hamis kártyákkal való játékát; ugyanis az elsőre nézve látni fog-juk, hogy mikor ezen egyenes felhívásra az országgyűlés meg-szavazta a katonákat és az erre szükséges pénzeszközöket, akkor a szentesítés egyszerűen megtagadtatott. A másik különösen azért is érdekes, mert nemcsak a kétszínűséget mutatja fel a maga egész meztelenségében, hanem egyszersmind a magyar publi-czisztika egy részének igazságtalanságát Kossuthtal szemben is meg lehet belőle állapítani. Miután ennek a ténynek az össze-ütközésére vonatkozólag perdöntő fontosság tulaj donit tátik és mivel ez a kérdés úgy állíttatik oda, hogy először itt dőlt el a háború koczkája, még pedig Kossuthnak állítólagos megbízhatlan helytelen eljárása folytán, — kénytelen leszek vele kissé huzamosabban foglalkozni, még pedig Horváth és Kovács előadását véve kiindulási pontul, miután ők azok, kik ennek a mozzanatnak életbevágó fontosságot tulajdo-nítanak.

Horváth Mihály úgy adja elő a dolgot, hogy midőn a miniszteri búcsújárás Innsbruckban megkezdődött abból a czélból, hogy az udvart egyszer végre nyílt és határozott fel-

lépésre, illetve tett ígéreteiknek mielőbbi beváltására ösztönözzék, a délvidéki lázadásokkal a katonaság megbízhatatlan magatartásával és Jellachich mind vakmerőbb fellépésével szemben, előbb Eötvös és Széchenyi, később Batthyány Lajos készek voltak az udvar kívánatára az országgyűlés részéről az olaszok elleni segély czímén 40.000 újonczot megajánlani, melyért ellenszolgáltatás fejében maga Ferdinánd az országba jön és itt, részint személyes jelenléte, részint a szükséges rendszabályok foganatosítása által az ellenforradalom hydráját össze fogja tapostatni.

Ki kell mindjárt mondani, hogy ez a körülmény — mint később meglátandjuk — igen nagy fontossággal bír, mert ezen tárgyalások tartalmát és folyamatát illetőleg a legnagyobb homályban vagyunk. Hivatalos nyilatkozatok erre vonatkozólag nem történtek, hiteles feljegyzések nem léteznek. Kovács Lajos, kinek jóhiszeműségében és értesültségében nincs okunk kételkedni, így adja elő a dolgot:[r]

»A miniszterek több alkalommal ő Felségének ígéretet tettek, hogy Olaszország ellen segélyhadakat fognak szolgáltatni. Midőn a felség Innsbruckba költözött, a magyar kormány azonnal István főherczeg nádorispánt kérte föl és Széchenyi és Eötvös minisztereket küldötte ki, hogy ő Felségét kérjék meg arra, hogy székhelyét Budára tegye által, és arra is, hogy az országgyűlés megnyitására személyesen jelenjen meg.

»Ö Felsége egyenesen megígérte és fogadta, hogy most ugyan betegeskedése miatt nem jöhet, de mihelyt a magyar országgyűlés részéről az olasz hadsegély meg lesz ajánlva, azonnal Budára jő és az olasz hadjárat iránt megnyugtatva, onnan fogja további intézkedését tenni a birodalmi rend helyreállítására. Erre a miniszterek megbízásuknál fogva a hadsegélyt megígérték; Később Batthyány a Jellachich megfékezését és letételét is követelte, ez is meg lett ígérve, szintén az olasz hadisegély fejében.«

Eddig Kovács. Ha már most ezen tárgyalás folyamatán végég tekintünk, a legnagyobb szomorúsággal kell konstatálni, hogy ha a magyar kormányférfiak kötelezettséget vállaltak, ez teljesen egyoldalú jelleggel bírt, mert semminemű biztosítékot,

[1] Kovács Lajos: Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve. II. kötet 132. lap.

még látszólagosat sem szerezhettek arra nézve, hogy az ellenszolgáltatás legalább komoly színt öltsön magára.

Arra nézve már elég tapasztalatok léteztek akkor is, hogy a szegény jó Ferdinánd a maga Ígéreteiről csakis addig bírt tudomással, míg a szobából kifordult. Mindenesetre ez alkalommal szükség lett volna arra, hogy a váltót legalább is a császárné is ellássa a maga forgatmányával. Még így is kétes lett volna, hogy a váltó beváltatik-e? mert már akkor úgy' a császár, mint a császárné, valamint Zsófia főherczegnő részéről el volt határozva, hogy Ferdinánd augusztus 18-án, mikor Ferencz József trónörökös 18 éves lesz, ennek javára le fog köszönni, éppen azért, hogy minden obligótól szabaduljon. Ez azért maradt el, mert Windischgratz ekkor még nem egyezett bele [1] és egy későbbi időpontot jelölt ki ennek végrehajtására. Igaz, hogy ezt a magyar miniszterek nem tudták. De azt már tudták, hogy Ferdinánd még a bécsi Reichsrath megnyitására sem ment el, hanem odaküldte maga helyett János főherczeget, mint a hogy nálunk István főherczeg végezte ezt a megbízást. Es azt is tudhatták, mert ez elég nyilvánosan folyt és így Eszterházynak, ki szintén Innsbruckban volt, tudomással kellett róla bírnia, hogy azokban a napokban lehetetlen volt Ferdinándot Innsbruckból távozásra bírni. Az is megtörtént, hogy már be volt fogva, hogy Bécsbe induljanak, a császár a kocsiba be akart ülni, midőn ideges nyugtalanság fogta el és termeibe visszaszaladt.[2] Jellachichra vonatkozólag pedig úgy állott a dolog, hogy öt illetőleg nem új ígéretről volt szó, de a régieknek beváltásáról, a melyeket a már említett fejedelmi kéziratok magukban is foglaltak. Ha a korona tekintélye, mely itt e kérdésben forgott, nem volt elég arra, hogy a már adott ígéretek beváltassanak, minő biztosítékot nyújthattak az újabb ígéretek arra nézve, hogy az olasz segély ellenértékét képviselő fejedelmi ígéret beváltatik.

Feltűnő jelenség, hogy a katonai segélyre vonatkozólag sem az osztrák kormánynyal, sem Latour hadügyminiszterrel megállapodás nem történt. Már pedig magyar szempontból nagy fontossággal bírt ezekkel az urakkal a kérdést tisztázni. Mert ha Magyarország egy osztrák tartomány megtar-

[1]Helfert: Die Thronbesteigung des Kaisers Franz Josef. 346. lap.
[2]Lásd Helfert idézett helyen.

tására katonát ad és ha hozzá az osztrák kormány már előbb is oly ellenséges indulatot tanúsított, hogy a magyar kormán}[7] ezt felpanaszolni volt kénytelen, akkor a legkevesebb, a mit tenni kellett volna, az volt, hogy követelniök kellett volna, hogy a jövőre nézve egymás politikájáért kezességet vállaljanak. Doblhoff és Wessenberg osztrák miniszterek pedig akkor állandóan Innsbruckban tartózkodtak és így a tárgyalás magától ment volna, legalább meg lehetett volna tudni, hogy velük hányadán vannak.

Éppen így áll a dolog Latour hadügyminiszterrel szemben is, a ki bizonyára a katonai kérdésekre nézve első sorban érdekelve volt, a kivel tehát a kérdést okvetlenül meg kellett volna beszélni. Ez nem történt meg. Ö vele semmi megállapodás nem jött létre; nemcsak arra vonatkozólag, hogy ne segítse folytonosan a lázadókat, de még az újonczok kiállításának módozatait illetőleg sem. Ha történt volna, akkor okvetlenül meg kellett volna állapítani, hogy az újonczok mikor fognak besoroztatni, mikorra lesznek kiképezve, ki látja el őket ruhával és fegyverrel, minő taktikai egységeket fognak képezni. Ez különösen fontos volt, annálfogva is, mert a magyar csapatok akkor Olaszországban 12.000 embert tettek ki, a mi három gyalog- és két huszárezrednek legénységét képezte. Már pedig 40.000 embert ezen keretekbe beosztani lehetetlenség volt, tehát új keretekre és tisztikarra lett volna szükség. Mind oly természetű intézkedések, melyek részletes programmot és a hadügyminiszter közbenjárását nélkülözhetetlenné tették. Azonban sehol nyomát annak nem találjuk, hogy a bécsi hadügyi kormány csak egy lépést is tett volna arra nézve, hogy ezen döntő természetű intézkedések életbe is lépjenek, soha egy kérdést nem intézett az iránt, hogy az ígéret beváltása mikor fog konkrét alakot ölteni.

Egyszóval, sehol nincsen nyoma annak, hogy az olasz segélyt illetőleg komoly tárgyalások folytak volna, hogy legalább szóbelileg vagy papíron megszereztettek volna azon biztosítékok, melyek minden jogviszonynak erőt adnak. Soha inkább Hübele Balázs módjára a nemzet vére felett nem határoztak, mint a hogy ez akkor Innsbruckban történt.

Az illető miniszterek azonban komolyan fogták fel a dolgot és az obligót az országgyűlés által el is akarták fogadtatni; természetes, hogy erre nézve első sorban Kossuth támogatását kellett kinyerni, a kinek már akkor rendkívüli befolyása volt a képviselőház felett.

Horváth, Kemény és Kovács Lajos előadása szerint erre Kossuth nem volt hajlandó; daczára annak, hogy már előbb ebben az irányban többi minisztertársaival szemben szolidaritást vállalt; állításuk szerint azért nem volt hajlandó, mert a dolog a képviselőház túlzó kisebbsége előtt népszerűtlen volt és ő félt azok támadásától és attól, hogy népszerűségét fogja veszíteni. Ily módon aztán Kossuth keresztül erőszakolta a maga politikáját, a melybe társai, féltve az országot a kormány-válságtól, kénytelen-kelletlen belenyugodtak. Ezen politika egy minisztertanácsi határozatban jutott kifejezésre, mely július 5-én az országgyűlés megnyitásának reggelén állapíttatott meg és jegyzőkönyvbe iktattatott. Ezen jegyzőkönyvet Kossuth az országgyűlésen fel is olvasta,[1] melynek lényege a következőkből állott: A minisztertanács tekintetbe vette a támadásokból folyó veszélyeket, valamint azt, hogy az ország megoltalmazására mily nagy áldozatokra van szükség, a minek következtében a trónbeszédben kerülni akart mindent, a mi az izgalmakat és aggodalmakat fokozza. Ez képezte annak indokát, hogy az olasz dolgok csak általánosan lettek megemlítve és hogy a háborút Lombardiában be végezni nem lehetett. Ezen szövegezésbe István főherczeg királyi helytartó is beleegyezett. De egyben kijelenti a kormány, miszerint az országnak a pragmatika szankcziótól eredő és a kültámadások elleni védelmi kötelezettségét elismeri.

Ezen két szempontot össze kívánván egyeztetni, kijelenti továbbá a kormány még azt is, hogy mihelyt az ország területi épsége biztosítva van, mihelyt annak minden részében a rend és a törvény iránti engedelmesség helyre van állítva, valamint az osztrák kormány felhagy az ország törvényes önállása és szabadsága ellen intézett csorbítási kísérleteivel, akkor a minisztérium kész egyenként és egyetemlegesen állását ahhoz kötni, hogy az országban a rendes hadsereg azon része, melyre itt szükség nincs, ő Felségének rendelkezésére bocsáttassék.

Miután pedig az előzetes megállapodások értelmében a miniszterelnök most Bécsbe megy, hogy János főherczeggel, mint ő Felségének megbízottjával, a horvát bonyodalmak iránt értekezzék, neki különösen meghagyatik, hogy ezekre nézve

* Lásd Papp Dénesnél, I. kötet 152. lap.

János főherczeget is felvilágosítsa és mindenekfelett hangsúlyozza, hogy ezen ígéret megvalósítása most már tisztán attól függ, miszerint az osztrák minisztérium azon barátság· tálán politikát, melyet irányunkban követ, ne csak barátságossá változtassa át, hanem az uralkodóház minden tagja is sikeresen közreműködjék arra a czélra, hogy a magyar korona területén a törvényeink iránti hű engedelmesség, a rend és a béke mihamarabb helyreálljon, hogy hazánk törvényes ön állása és szabadsága, különösen a kormányzatnak, beleértve a pénz- és hadügyet is, minden idegen beavatkozástól való függetlensége elismertessék, — annyival inkább, mert a kormány és nemzet el vannak határozva a korona által szentesített törvényes önállásból egy hajszálnyit sem engedni és minden ellenségeskedést megtorlásban részesíteni.

Végre még azt is kívánja a kormány megjegyezni, miszerint az esetleg adandó segítség nem az olasz nemzet elnyomására, hanem egy becsületes béke megkötésére fordíttassék.

Ezen nyilatkozat felett hosszas vita indult meg. A vita a pragmatika szankczió értelmezése körül forgott, jelesen a körül, hogy tartozik-e a magyar nemzet Ausztriának' minden háborújában résztvenni; a mire Eötvös azt a kijelentést tette, hogy támadó háborúban való részvételre nincs kötelezve. De főleg kitűnt az általános kedvetlenség arra, hogy olaszok ellen segítséget adjanak, valamint kivántatott a kellő biztosítékok megszerzése arra nézve, nehogy valahogy az olaszok elnyomassanak. Kossuth újonnan hangsúlyozta, hogy ebben az irányban a legfőbb biztosítékot magunknak kell alkotnunk. Az olaszokra nézve pedig ismételte, hogy az egész csak a becsületes béke megkötésére szolgál, erre nézve mindent el kell követni és csak ha az olaszok ezt el nem fogadják, akkor ő azt mondaná nekik: »Ti haszontalan, méltatlan emberek vagytok. Ti nem szabadságot akartok, hanem elszakadást, azért én segítem az osztrák császárt.«

Nyáry Pál, az ellenzék vezére, nagyban és egészben egyetértett Kossuth felfogásával, csak azt kívánta tudni, hogy vájjon az csak a Kossuth, vagy az összminiszterium politikája-e? Mindenesetre szerette volna, ha ezen nyilatkozat a válaszfeliratba felvétetnék, még pedig erre a czélra leghelyesebbnek találná, ha a formulázást maga Kossuth végezné.

Batthyány miniszterelnök egy szóval sem vonta tagadásba, hogy a mit Kossuth mondott, azt ő ne helyeselné, csak arra nézve tett kifogást, hogy az a válaszfeliratba felvétessék, miután ez ultimátum gyanánt hangoznék, főleg a fejedelemmel szemben; de az ellen nem tett kifogást, hogy az említett nyilatkozat, mint a Ház határozata kimondassék.

Az előadottak a képviselőház XIV. ülésében július 20-án történtek. A másnapi ülésben a tárgyalást folytatták. Kossuth előadta formulázott javaslatát, különösen megjegyezve, hogy tegnapi nyilatkozata csakis a saját nézetét tolmácsolta, de a most teendő kijelentés az egész kormány nézetét tartalmazza. • Eme kijelentés arra való utalással kezdődik, hogy a pénzügyminiszter a képviselőházban felolvasta a minisztertanácsnak július 5-ről szóló jegyzőkönyvét.

Ebben a jegyzőkönyvben előadatik, hogy a megindult vita során aggodalmak nyilvánultak a miatt, nehogy az adandó segély az olasz nemzet elnyomására fordíttassék, ezen aggodalmakat a pénzügyminiszter eloszlatni kívánta, a mely tény' annak az újabb kívánatnak kifejezését vonta maga után, hogy a pénzügyminiszter kijelentése a Ház jegyzőkönyvébe iktathassák.

Ez utasítás alapján július 21-én a minisztérium részéről a következő formulázott felvilágosítás adatott be:

Még egyszer ismételtetik a július 5-iki jegyzőkönyvnek foglalatja annak hozzáadásával, hogy mindent el kell követni arra nézve, hogy az olasz nemzet kibékíttessék, hogy számukra autonóm kormányzat és szabad intézmények biztosíttassanak, a mennyiben azok az egyeduralmi államformát nem veszélyeztetik. A mennyiben ez nem volna lehetséges, mindenesetre olyan stratégiai vonalat kell biztosítani, a melyet a birodalom biztossága megkíván. És ha e vonalontúli rész a monarchiától el is szakad, az inneni résznek szabad intézmények és önálló nemzeti kormány adassák. A segély pedig csak abban az esetben nyujtassék, ha ezen egyességet az olaszok nem fogadnák el.

Még azt is hangsúlyozta Kossuth, hogy a stratégiai vonalnak szabatos meghatározása ebben nem foglaltatik, miután ez az esetleges diplomácziai tárgyalások anyagához tartozik. Később lesz alkalmam kimutatni, hogy e felfogás teljesen egyezett az osztrák kormány politikájával és hogy Kossuth ebben a kérdésben ellentétes politikát nem képviselt.

Ezen formulázott indítvány felett indult meg a további vita, tulajdonképp nem a javasolt politikának érdeme, hanem egy mellékinczidens alapján, a mi abból állott, hogy az ellenzéki szónokok azt a jogosult óhajt fejezték ki, hogy Kossuth formulája nyomassék ki, mert egyszeri hallásra hozzászólni nem lehet.

A legcsodálatosabb módon ez ellen Deák szólalt fel, a ki ebben következetlenséget látott, miután a kinyomatás előtte való nap a miniszteri jegyzőkönyvre nézve sem követelte tett. Úgy látszik a kormány minden áron keresztül akart esni a tüskés kérdésen. Az e felett folyó eléggé ingerült tárgyalás alatt Kossuth szintén felszólalt, élesen kikelve az ellenzék ellen.

Ekkor használta ama gyakran idézett fenyegetést: *lörpüljön el az olyan kisebbség, mely úgy akarja erőszakolni a dolgokat.* Batthyány is felszólalt hasonló értelemben, különösen hangsúlyozva, hogy a nyilatkozat nemcsak a Kossuth, hanem az egész kormány politikáját fejezi ki, melylyel az összkormány azonosítja magát. Az indítvány ebben az értelemben el is fogadtatott.

Már most ezek után méltán vethető fel a kérdés, hogy ebben az ügyben miben hibázott Kossuth? Bizonyára alaptalan Horváthnak ama vádja, hogy az ellenzék tapsai után indult. Ha az lett volna nála az indok, nem igen szállott volna vele szembe, még pedig oly módon, nyílt ülésben, zsúfolt karzatoknál, mint a hogy azt megcselekedte. Még ha kezdetben léteztek is közte és Batthyány között nézeteltérések ezen politikai irányzatot illetőleg, azoknak meg kellett szünniök, miután Batthyány világosan és határozottan kijelentette, hogy a politika nem egyedül a Kossuthé, de az egész kabineté.

Éppen így vagyunk a hangoztatott politika irányzatával. Itt is méltán vethető fel a kérdés, hogy miben jött ellentétbe Kossuth és a kormány a pragmatika szankczió legildomosabb értelmezésével. Maga Kovács Lajos idézi, miszerint Kossuth lapjában a pragmatika szankcziót úgy határozta meg, hogy *közös barát, közös ellenség.* Viszont a kormány nevében a leghatározottabban kijelentette, hogy kötelesnek érzi magát az 1723-iki törvények alapján a segélyt megajánlani. Igaz, hogy e segély feltételekhez volt kötve. De mik voltak e feltételek? — jogosan kifogást tenni ellenök csakugyan nem lehetett.

Látni fogjuk azt, hogy az olaszokkal szemben követendő magatartás megfelelt magának az osztrák kormány béke-ajánlatának. Még a stratégiai vonalra nézve is egyezett a két felfogás.[1]

Az ellen csak nem lehetett józanul kifogást tenni, hogy a törvényes rend helyreállítása követeltetett. Hiszen a kormánynak elsőrangú kötelessége polgárainak életét és vagyonát megoltalmazni, melyet egyebek között még idegen rablóbandák, Knicsanin csordái támadtak meg. Talán csak nem volt az sem túlzott követelés, hogy az osztrák kormány barátságos viselkedése felemlíttetett. Ezen barátságos viselkedés természetszerűleg folyt a két testvérállam politikai és jogi összeköttetéséből. Bizonyára az erre való utalás nem is volt felesleges, miután odáig e viselkedés minden volt, csak nem barátságos.

Az uralkodóház részvétére vonatkozó kívánság sem tekinthető olyannak, a mi a méltányosság határait átlépte. Az uralkodóháznak a nemzettel szemben kötelességei is vannak, e kötelességek elseje a szolidaritás a nemzeti nagy érdekekért, főleg akkor, mikor nem lehetett kétség az iránt, hogy az uralkodóház néhány tagja majdnem nyíltan czimborál azokkal, kik a magyar korona épségét támadták. Es hol lett volna megfelelőbb alkalom ennek nyilvánítására, mint a trónbeszédre adandó válaszban, és nem magának a kormánynak első sorban a feladata-e uralkodójának tiszta bort önteni a pohárba?

E politika, mint már említém, magyar részről megtámadtatott. Kemény Zsigmond, Kovács Lajos és Horváth Mihály képezik a támadó triumvirátust. Keményt elhagyom, egyszerűen azért, mert ő, mint már arra hivatkoztam, munkáját közvetlenül a szabadságharcz után adta ki; nála részben a keserűség, részben a tájékozatlanság enyhítő körülmény gyanánt hozhatók fel. Ez nem áll sem Kovácsra, sem Horváthra nézve, kik munkáikat hosszú évek után írták; Kovács pláne 1889-ben és így valójában módjukban állott a tárgyilagosság követelményeinek eleget tenni. Kovács esete különösen azért súlyos, mert ő ugyanazokkal a dajkamesékkel és alaptalan képzelődésekkel hozakodik elő, melyeket abban az időben politikai irigység és tehetetlenség tákolt össze és a melyek

[1]Springer: Gcschichte Osterreichs. II. kötet 359. és 477. lapok.

csak arra szolgáltak, hogy a nemzeti erőt megbénítsák és a reakczió malmára hajtsák a vizet.

Kovács Lajos imigyen okoskodik: [1] Szerinte Magyarország sorsa és Széchenyi István végzete egy kártyára voltak feltéve és e kártya az olasz kérdés volt. Ez pedig azért bírt oly nagy jelentőséggel, mert úgy az udvari körök, mint a bécsi kormány ennek a kérdésnek életbevágó fontosságot tulajdonítottak. Magyarország pedig abban a helyzetben volt, hogy az események mérlegében döntő súlyt képviselt az által, hogy ha a 40.000 újonczot az olaszok ellen megajánlja, ezzel Magyarország a terjedő forradalom ellen foglal állást és a rend érdekei mellé sorakozott volna. Ez által az uralkodóház a magyar korona egész haderejét nyeri támaszul és a bonyodalmakban megroncsolt tekintélye mind Európában, mind a német mozgalmakban megerősödik. Az olasz hadjárat után elég haderővel rendelkezvén, a birodalom zavargó részeiben a békét és rendet helyreállíthatja és az uralkodóház megtört hatalmát és a birodalom tekintélyét ismét visszaszerezheti.

Ez képezi Kovács okoskodásának lényegét, melyet 40 év után, mikor a német és olasz egység létrejött, Kossuth politikája ellen sorompóba hoz. Ezek az érvek oly természetűek voltak, hogy nem lehet csodálkozni rajta, hogy sem Deák, sem Batthyány ezeknek még 1848-ban sem ültek fel. A mely körülmény szintén kihívja Kovács kritikáját, azon a czímen, hogy mindketten Kossuth politikájával szolidaritást vállaltak.

Mert a politika, melyet Kovács és hívei javasoltak, egyszerűen arra lyukadt ki, hogy a 48-as Magyarország szálljon síkra az ancien regime rendszere mellett, azaz tagadja meg önmagát. Tényleg Radetzky sem tett egyebet, mint hogy leverte az olaszokat; Windischgrätz, Schwarzenberg sem akartak mást tenni, mint az uralkodóház megtört hatalmát és a birodalom tekintélyét helyreállítani. Az a szerep, melyet Kovács et consortes a nemzetnek ajánlottak, a hon-átoknak és Jellachichnak szerepe volt. Még hozzá mindezért azután azt kapták jutalmul, a mit mi büntetésül, az alkotmány felfüggesztését és a germanizácziót.

[1] Gróf Széchenyi István három utolsó éve. II. kötet. II. fejezet és folytatásai.

Ha a magyar nemzet erre a nyomorúságos szerepre vállalkozik, sorsa semmivel sem lett volna jobb, mint a horvátoké. A legjobb esetben a 47-es állapotnak visszaállítása jött volna létre. Tehát visszaállítása az osztrák gyámságnak és föhatalomnak, mint a hogy az már elébb benne volt a Jellachich programmjában és mint a hogy később, az olaszok levereténe után, az uralkodó által is követeltetett. De ezt későbbre hagyva, folytatom a thémát és foglalkozom Horváth Mihály támadásával, mely Kovács Lajosénál úgy tartalom, mint formában sokkal élesebb és kíméletlenebb.

Horváth következőképpen okoskodik: [1] Szerinte az nem történt soha, hogy egy miniszter így képviselje fejedelme érdekeit. Igaz, hogy Kossuth, a mit mondott, a bécsi kormányhoz és nem a fejedelemhez intézte, de az mit sem változtat, miután itt nem a bécsi kormány, de az uralkodóház érdekei forogtak a koczkán. Horváth Mihály Kossuth egész eljárását nem találja őszintének, az a reservatio mentális jellegével bírt; mert biztosra lehetett venni, hogy alkalomadtán lesz majd ürügy elég, hogy az általa tett Ígéret be ne váltassák. Abban összegezi a véleményét, hogy a Kossuth eljárása az udvari reakcziónak ellenünk tanúsított ármányos cselszövényében találja hasonmását és így jogosulttá teszi azt.

Már előbb kimutattam, hogy Kossuth nem csak a saját, hanem az egész kormány politikájának adott kifejezést; valamint azt is, hogy az adott viszonyok közt e magatartás volt az egyedüli, mely a helyzet exigencziáinak megfelelt. Ha nem lett volna is miniszter, még akkor sem lehetett ellene kifogás, mert kétszínű játékkal szemben őszintének lenni és magát lefözetni a legszelídebb szóval kifejezve egyszerű butaság.

De érdekes ebben az, hogy osztrák részről, még pedig minden tényezőt beleszámítva, soha ilyen vád Kossuth és a nemzet ellen nem emeltetett. Miután nemleges bizonyítékról van szó, csak röviden kell megjelölni a tényezőket és a forrásokat, melyek erre nézve ily értelemben felvilágosítást adnak.

Első sorban hivatkozom István főherczeg többször említett életrajzára. Szerzője ott felsorolja mindazon mozzanatokat, melyek István főherczeg állását tarthatatlanná tették. Még a

[1] Magyarország függetlenségi harcza. I. kötet 322. lap. Genfi kiadás.

pesti zuglapoknak is szentel megfelelő részt; de az olasz segély megtagadásáról egy árva szóval sem emlékezik. Már pedig, ha valaki, úgy ezen úgynevezett szószegés által ő volt legjobban kompromittálva. Még sem panaszkodik; erről meg sem emlékezik, holott a felirati vitát tárgyalja és megjegyzésekkel kíséri.[1]

Éppen így vagyunk Hartig Genesisével is. Mint már az előbbi kötetben említém, munkája elsőrangú forrásnak tekinthető. Egyénileg az olasz dolgokat illetőleg ő annyival inkább érdekelve volt, mert maga azzal a feladattal lett megbízva, hogy ha lehet, egyességet létesítsen; tehát a haderőnek mikénti állása nagy befolyást gyakorolt küldetésének sikerére. Hallgat az olasz segély kérdéséről; pedig azonkívül egy egész bünlajstromot állít fel azon bűnökről, a melyek, felfogása szerint, magyar részről elkövettettek. Mindennel előhozakodik, de erről a tényről mélységesen hallgat.

Már előbb idéztem Latour beszélgetését Deákkal, melyben Latour a béke feltétele gyanánt az 1848-iki törvények megváltoztatását követelte, — általában lelkét a magyarokkal szemben kiöntötte. Már most az olasz kérdésben a hadsereg hatályos fellépésének czéljából nála senki jobban érdekelve nem volt. Springer beszéli,[2] hogy ő maga részéről igazán lázas tevékenységet fejtett ki, hogy Radetzky seregét harczképes állapotba helyezze; mert abban a nézetben volt, hogy Ausztriának, mint nagyhatalomnak, sorsa Olaszországban dől el. Ha valaki, úgy ő volt bizonyára az, a ki előtt a hadseregnek 40.000 újoncz által való megerősítése nem volt közönyös, és ha valakinek, neki mélyen kellett éreznie a csalódást. Mégis hallgatott róla, szemrehányást a magyar kormányférfiaknak nem tett. Természetesen, mert, mint tagja az osztrák kormánynak, tudta nagyon jól, hogy a kabinet nem a háború folytatására, de békekötésre határozta el magát. Megerősíti ezt a felfogást a Doblhoff-Wessenberg-kormány magatartása is a magyar kormányférfiakkal szemben.

Mindjárt ismertetni fogom a Doblhoff-Wessenberg-kormány hírhedt államiratát, mely szintén sokat foglalkozik azzal, hogy a 48-iki törvények és a magyar kormány ténykedései hogyan jöttek ellentétbe a pragmatika szankczió osztrák értel-

[1]Idézett munka. 278. lap.
[2]Geschichte Osterreichs. II. kötet 311. lap.

mezősével; de hogy az olasz kérdésben a magyarok ez ellen vétettek volna, — a mit Kovács Lajos per longum et latum hajtogat, — arról hasonlóképpen mélységesen hallgatnak. Meglátjuk azonnal, hogy miért?

Magának Ferdinándnak is van Innsbruckból való távozása után augusztus közepéről egy leirata az országgyűléshez, melyre Horváth azt mondja, hogy ez volt az utolsó fejedelmi szó, mely a jóindulat és kegyes ígéretek leplébe burkolta a rossz czélzatot. Itt sem tétetik az országgyűlésnek szemrehányás azért, hogy fejedelmét cserbenhagyta. Ellenben igenis ígértetik, hogy a fejedelem az országgyűlés berekesztésére szeptember 17-én Budára jön, hogy a hozott törvényeket szentesíteni fogja, és több más ilyen szemfényvesztések. Sehol sincsen megemlítve az, hogy az országgyűlés barátságtalan magatartása és a tett ígéretek be nem váltása a fejedelmet a maga részéről is hasonló viselkedésre indítja.

Előbb említettem már, hogy az osztrák kormány nyílt és bevallott politikája az olasz kérdésben olyan volt, mely a katonai akczió folytatását és így ennek az akcziónak friss erővel való támogatását teljesen feleslegessé tette és hogy ebből folyólag nem is jöhettek abba a helyzetbe, hogy Magyarország részvételét igénybe vegyék. E végett szükséges azokat a diplomácziai tárgyalásokat érinteni, melyek e tárgyban történtek és melyek erre vonatkozólag teljes hitellel bírván, kellő világosságot nyújtanak arra nézve, hogy az osztrák kormány csakugyan nem érezhetett jogosultságot arra, hogy e miatt szemrehányásokat tegyen. Nem is tette; de megtette a magyar publiczisztikának egy sajnálatos kinövése, satnya hajtása annak a beteges irányzatnak, mely átok gyanánt nehezedett a nemzet közéletére és a mi, fájdalom, bukásunk együk forrása lett.

Azt is említettem, miszerint a kérdés Radetzky győzelmei folytán tárgytalanná vált, az események napirendre tértek felette. Szintén alig lehet józan észszel állítani, hogy ha az udvarban és osztrák kormányban jóakarat lett volna, e miatt a félreértés miatt a béke helyre nem lett volna állítható. Látni fogjuk, hogy a magyar országgyűlés még szeptember havában is milyen kétségbeesett erőfeszítéseket tett arra nézve, hogy becsületes kiegyenlítést hozzon létre. Feltéve, de meg nem engedve, hogy az olasz kérdésben hiba történt, úgy valójában minden el lett

követve arra nézve, hogy ez orvosoltassék. A békekötés meghiúsulását nem is ezen túlhaladott inczidens okozta; hanem az, a mit Helfert teljes nyíltsággal ki is mondott, hogy a reakczió elég erősnek érezte magát arra, hogy a kérdést ketté vágja, nem pedig méltányosan megoldja.

Úgy vélem, hogy itt van a helye, hogy az osztrák kormány eljárását főbb mozzanataiban ismertessem. Látni fogjuk ebből, hogy soha egy perezre sem szűntek meg jogtalan követeléseikkel előhozakodni, melyeknél a crescendo jelenségei igen tanulságosan jelentkeznek.

A mit első lövésnek lehet nevezni, az mindjárt 1848 április havában, a magyar kormány kinevezése után történt. Ez egy kézirat volt, melyet Ferdinánd császár intézett kedves öcscséhez, István főherczeg nádorispánhoz, és melyre vonatkozólag még az sem volt megállapítható, hogy ez magánlevél vagy hivatalos okmány jellegével bír-e? Ebben a levélben el van mondva, hogy az osztrák kormány a lapokból értesült a magyar kormány kinevezéséről. A mi már önmagában is a fejedelem részéről elég csodálatosan hangzott. A pénzügyi helyzet bizonytalansága által okozott aggodalom a fejedelmet arra bírja, hogy a kérdéseknek lebonyolítását maga vegye kezébe. Ez pedig az osztrák államadósság kamatai egy részének Magyarország által leendő átvállalásából áll; — melynek összege évi tíz millióban állapíttatnék meg. Ha nem is lehetséges, hogy ez ügy az országgyűlésen rendes módon tárgyaltassék, egy megfelelő nyilatkozat is elégnek tekintetnék. Azért táplál tátik a kedvező elintézés reménye, mert a viszonyok újjáalakítása a pragmatika szankezió által létesített kapcsolaton mit sem változtatott.

Az osztrák követelés jogosultságára vonatkozólag elég utalni arra, hogy az 1811-iki országgyűlésen hasonló kívánság az akkori rendektől a legnagyobb méltatlankodássa[1] visszautas! ttatott, miután a magyar országgyűlést oly adósság, mely beleegyezése nélkül vétetett föl, nem terhelheti. Azután egész 1848-ig soha az osztrák kormánynak eszébe nem jutott ily követelést még csak formulázni is, a miből tehát megállapítható, hogy az 1848-iki úgynevezett engedmény árát hazánkkal akarták megfizettetni.

Azután a dolog egyelőre abban maradt. Az örökös tartományokban bekövetkezett és előbb vázolt bonyodalmak és

válságok nem voltak kedvezők oly követelések számára, melyeket sem jog, sem méltányosság nem indokoltak. Nem maradtak el azért az apró tűszúrások. Ilyen volt az a követelés, hogy az osztrák állami dohánygyár számára liferált magyar dohány árát a termesztőknek a magyar pénzügyminiszter fizesse ki. Mely arczátlan követelést Kossuth kereken megtagadta. A mit még Springer is kénytelen helyeselni.[1]

Sajnos, hogy ez érdemes osztrák történetíró egy másik intézkedését Kossuthnak, illetve a magyar kormánynak nem helyesli, t. i. azon képtelen követelést, hogy Jellachichnak és granicsárjainak a zsoldot hasonlóképpen a magyar kincstár fizesse. 0 úgy okoskodik, hogy a katonaságnak zsoldra csakugyan szüksége volt és az a körülmény, hogy ezt azután az osztrák kormány teljesítette, őket a helyzet urává segítette lenni. Nem sok gondolkodás kell hozzá, hogy valaki belássa azt, miszerint ilyen dőre bőkezűséggel őket leszerelni nem lehetett. így legalább megmaradt a pénz.

A mint a viszonyok szilárdulni kezdtek, az osztrák követelések mind arczátlanabbakká váltak. Még a Pillersdorf korában jött a magyar kormányhoz egy átirat, melyben fenyegetődzik, hogy felmondja a neutralitást, ha a magyar kormány Jellachich jogos követelését nem teljesíti.[2]

A Doblhoff-Wessenberg-kormány az olaszországi győzelmek hatása alatt teljesen elvesztette fejét. Nemcsak fenntartotta mindazokat, mikkel előbb előhozakodtak, de *egy* lépéssel tovább ment, még pedig az osztrák kormány fennhatóságának érdekében. így keletkezett a már többször idézett, Bach által szerkesztett emlékirat, mely egy 1848 augusztus 21-én kelt királyi leirat kíséretében a magyar kormánynak hasonlóképpen kezéhez juttattatott; még pedig ebben az esetben egy hivatalos államokmány jellegével felruházva.[3] Miután ez emlékirat a hazai írók által felemlíttetik ugyan, de a nélkül, hogy azt ismertették volna, czélszerűnek találom kivonatosan előadni, mert annak egész tartalma önmagában véve többet mond, mint a legerősebb érvelés.

Az emlékirat konstatálja, hogy századokon keresztül

[1] Gcschichte östcrreichs. II. kötet 464. lap.
[2] Lásd » Pesti Hírlap« 1848. 106. szám.
[3] Lásd »Pesti Hírlap« 1848. 161. szám.

hazánk és Ausztria az uralkodóház jogara alatt legbensőbb összeköttetésben állottak, úgy hogy nem lehetne megállapítani, hogy melyik volt a vezető, melyik a befolyásolt. Védrendszer, pénz- és mértékrendszer, közgazdasági politika egyenlő «Iveken nyugodott, az osztrák iparnak épp úgy piacza volt hazánk, mint a mi nyersterményeinknek az örökös tartományok.

Ezen összeköttetés újabb időben a pragmatika szankczión nyugodott, melynek értelme iránt kétség fenn nem forogható. A főkormányzat, a hadügyi és pénzügyi vezetés egysége folyománya volt a monarchia szétválaszthatatlanságának. A külföld irányában Magyarország soha sem tekintetett önállónak és függetlennek. Kölcsönösen védték egymást, az osztrák a magyart a török, a magyar az osztrákot Napoleon ellen és nem lehet egymástól külön választani azt a részt, melyet a közös győzelem egyik vagy másik félnek juttat. Magyarország hozzá is járult a közterhekhez, habár ennek aránya alatta maradt azon mértéknek, melyet Magyarország jóléte megállapított.

Ezen érdekközösség vezette Magyarország rendéit, midőn 1848 márczius 14-iki feliratukban kérvényezték az örökös tartományok számára az alkotmányt. Ezen helyes politikától azonban «Itértek, midőn felállították a pénzügyi, honvédelmi és kereskedelmi minisztériumokat, a nélkül, hogy tekintettel lettek volna az örökös tartományokra, holott ez már a magyar küldöttség megérkezése előtt, márczius 15-én alkotmányt nyert. Különösen pedig már a magyar miniszterek kinevezése előtt lőnek az osztrák miniszterek az említett tárczák vezetésével megbízva, melyeknek az egység követelményeinek eleget kellett tenniök. Úgy hogy ennek folytán vagy az illető magyar miniszterek kinevezését kellett volna visszaszívni, vagy hatáskörüket megfelelő módon korlátozni.

Itt azután felsoroltatnak mindazon visszaélések, melyeket a magyar kormány az említett tárczák hatáskörében az úgynevezett birodalmi érdekek ellen tett, melyeknek ismétlése semmi különös tanulsággal nem bír, mivel a határozó mozzanatot úgy is az elvi álláspont indokolása képezi, melynek eredménye azon vádban foglaltatik össze, hogy ezen állítólagos bitorlások folytán bekövetkezett a két állam szétválása messze túl azon a vonalon, melyet a pragmatika szankczió kijelölt, holott

pedig ez a magyar miniszterek beismerése szerint is az egyedüli törvényes alapot képezi mindkét fél számára.

Mindezek következtében a következő három kérdésre kell feleletet adni:

*a)*Az említett változások összhangba hozhatók-e a pragmatika szankczióval, igen vagy nem?

*b)*E változások czélravezetőknek tekinthetők-e az összbirodalom vagy annak részei számára?

c)Fel volt-e a fejedelem jogosítva az összbirodalom egyik része számára ily horderejű kedvezmények megadására?

Az első pontra vonatkozólag meg lehet állapítani, hogy a 48-iki törvények két rendelkezése ütközik a pragmatika szankczióba. így a nádorispánnak a király távollétében fejedelmi jogokkal való felruházása beleütközik ennek ama törvényes szabványába, miszerint hazánkat és az örökös tartományokat indivisibiliter et inseparabiliter, vagyis felosztha tlanul és elválaszthatlanul kell birtokolni, miután a király mellett egy második felelősségnélküli főhatalmat állapít meg, a minek folytán kettőjük között összeütközés jöhet létre.

Éppen így áll a dolog a hadügyi, pénzügyi és kereskedelmi minisztériumok szervezését illetőleg, ha előbb az összbirodalmi vonatkozások meg nem állapíttattak. Az imperium inseparabille megbolygattatnék, ha ezekben és a külügyekben a magyar országgyűlés más politikát csinálna, mint az osztrák Reichsrath.

A politika, melyet a magyar kormány azóta követ, meg is termette vészes gyümölcseit azon állapotokban, melyeket a magyar királyság országai azóta feltüntetnek. Az örökös tartományok bizonyára örvendeni fognak, ha Magyarország a lehető leggyorsabban fejlődik, de az ottani fejlődés a pragmatika szankczió valódi értelmétől eltávozván, anarchikus helyzetet idézett elő, testvér testvér ellen fogott fegyvert, a mi annyira megy, hogy a hadsereg egy és ugyanazon ezredének, az 5. tüzérezrednek legénysége egymás ellen harczol, mint a hogy az a délvidéki felkelés ütközeteiben történt.

A császárság ellenségei ily módon diadalt ülnek a monarchia szétbomlása felett. A magyar minisztérium által követett szakadár politika meg fog mindenkit győzni arról, hogy a pragmatika szankczió nem a pergamentre írott hangzatos szó csupán, melyet egyoldalúlag tetszés szerint magyarázni, sőt

csűmi-csavárni lehet, hanem oly törvény, mely a népek szívébe van írva, mely jólétüknek, boldogulásuknak alapja és melyhez szentségtelen kezekkel nyúlni nem szabad. A magyar kormány szűk látkörű felfogása a pragmatika szankczió értelmezését illetőleg el nem fogadható. Ama frigyesülések, melyeket az örökös tartományok rendei a magyarokkal kötöttek, a régi módon és értelemben tarthatók fenn csupán, vagyis oly módon, hogy az eddigi intézmények szét nem rombolhatok.

Az elmondottak maguk után vonják ama következtetést, hogy a fejedelem még 1848 előtt sem volt jogosítva az örökös tartományok rendeinek beleegyezése nélkül a pragmatika szankczióból eredő jogviszonyokon változtatni.

Még inkább áll ez az 1848 márczius 15-ike után bekövetkezett viszonyokra. Az 1848 márczius 15-iki pátens által a fejedelem alkotmányt adott örökös tartományainak. Ennek folytán tehát a törvényhozó hatalom nem volt többé korlátlan fejedelmi jog és így még annak beleegyezésével sem hozhatott a magyar országgyűlés azokra a kérdésekre nézve, melyek a monarchia többi tartományait érdeklik, végérvényes határozatokat. Különösen figyelni kell az illetőknek, hogy az 1848-iki törvények szentesítése előtt lön az osztrák minisztérium kinevezve, s emeltetett azon igény, hogy a magyar országgyűlés az osztrák államadósság egy részét vállalja el.

Egy önálló magyar állam létezése a politikai lehetetlenségek kategóriájába tartozik. A császárságnak két államra való feldarabolása Ausztriát és Magyarországot belsőleg és külsőleg gyengévé tenné; de nem tűrnék ezt az idegen nagyhatalmak sem, mert megzavarná az európai egyensúlyt, melynek egy erőteljes osztrák birodalom nélkülözhetetlen előfeltétele.

Az előadottak a napnál világosabbá teszik, miszerint az 1848-iki törvényeket és azok végrehajtását meg kell vál· toztatni, még pedig olyképpen, hogy a monarchiának a pragmatika szankczióban kimondott egységét egy teljesen egységes főhatalom szervezése által kell újonnan helyreállítani.

Eddig az emlékirat, melyet a Doblhoff-kormány a magyar minisztériumhoz intézett. Mindezekből látni lehet, hogy ez okmány az osztrák hagyományos politikának oly természetű megnyilatkozása volt, mely nemcsak azon időben képezte a mérvadó tényezők akcziójának elméleti hátterét, de később is

megújíttatott. Sőt valljuk meg az igazat, hogy azóta is, ha nem is nyíltan kimondva, de majdnem minden intézkedésnek czélzatában, habár lappangva, de mégis elég feltűnően jelentkeztek.

Bizonyára érdemes a feljegyzésre, hogy ennek az emlékiratnak tartalma és czélzatai osztrák részről kevés hónapok múltán alapos bírálatban és visszautasításban részesültek. Abból az időből létezik egy emlékirat, melyet egy tehetséges osztrák kormányember, a külügyminisztérium előkelő hivatalnoka, Hummelauer,készített; ugyanaz, ki az olasz kérdésben Londonba küldetéssel bízatott meg.[1]

Mint Helferttől tudjuk, Hummelauer abban a megbízatásban is részesült, hogy közölje nézeteit a magyar kérdésről legmagasabb helyen, mely megbízatásnak ő oly módon tett eleget, mely nevét a méltó tisztelet fényével övezheti. Kiemeli azt, hogy mihelyt 1848-ban az új átalakulás megtörtént, a bécsi kormány, mely idáig mint központi birodalmi kormány működött, belátta, hogy ezen hatáskörének megszűnte óriási veszteséget képvisel Bécs és az osztrák viszonyokra nézve. Ebből folyt a kiegyenlíthetetlen ellentét Kossuth és a bécsi kormány között, melynek exisztencziája megmentése végett szüksége volt arra, hogy hatáskörét Magyarországra is kiterjeszsze.

Szépen bizonyítja azután Hummelauer az osztrák miniszteri emlékirat azon állításának tarthatatlanságát, hogy a pragmatika szankczió az osztrák tartományokkal kötött szerződés, a mit Deák Ferencz 1861-iki feliratiban is kimutatott, miszerint t. i. a pragmatika szankcziót hazánk az uralkodóházzal és nem az osztrák népekkel és tartományokkal kötötte. Miután a fejedelem akkor abszolút hatalmánál fogva kötötte meg a szerződést a magyar országgyűléssel, az az örökös tartományokat épp úgy kötelezte, mint az uralkodóházat, a nélkül azonban, hogy az előbbiek ez által szerződő felekké váltak volna és egy ilyennek jogosítványaira igényt tarthatnának.

Es ha létezett is a magyar politikusokban arra nézve véleménykülönbség, hogy a kapcsolat szorosabb vagy lazább legyen, de abban mindannyian egyetértettek, hogy a kötés csak

[1] Helfert: Die Thronbesteigung des Kaisers Franz Josef. Anhang. 53. lap.

kétoldalú és nem háromoldalú, vagyis hogy az osztrák tartományok szerződő feleknek nem tekinthetők. A pragmatika szankcziót tehát ily módon kell értelmezni és nem jogszerű eljárás abba oly alkatelemeket bevenni, melyek természetüknél fogva idegeneknek tekintendők.

Az osztrák kormánynak nem volt meg a bátorsága sem a magyar kormánynyal, sem az országgyűléssel szemben nyíltan és határozottan követelni a magyar ügyekbe való beavatkozást. Az uralkodóház irányában pedig azt vitatta, hogy miután Metternich, mint az uralkodóház minisztere és birodalmi kanczellár, a magyar ügyekben is vezető befolyással bírt; minthogy pedig Metternich lemondásával hivatala Wessenbergre ruháztatott, a hatáskör, mely Metternichet megillette, Wessenbergre is átháramlott. Egyszóval, az osztrák minisztérium birodalmi jelleggel képzelte magát felruházottnak, melynek hatósága Szent István koronájának országaira is kiterjed.

Eme követelés indokoltságának megítélése szempontjából szükséges Ausztria és Magyarország államjogi viszonyának és kapcsolatának vizsgálatába bocsátkozni.

Hummelauer szerint, midőn a pragmatika szankczió megköttetett, akkor a császár örökös tartományaiban abszolút hatalommal bírt. Ez azt teszi, hogy a törvényhozó és végrehajtó hatalom az ő kezeiben összpontosult és hogy miniszterei csakis neki és nem a rendeknek voltak felelősek. Az alkotmány adományozása folytán az abszolút uralkodó helyét az alkotmányos foglalta el, a mi azt jelenti, hogy jogainak legnagyobb része az osztrák parlamentre szállott. Ha már most a pragmatika szankczió az alkotmányos uralkodóra vonatkozólag azt az értelmezést nyerné, mely az abszolút fejedelemség folyománya volt, akkor a magyar korona egy nem magyar parlamenttel szemben függési viszonyba jönne. Ily függési viszonyba pedig sem a magyar korona, sem az országgyűlés bele nem egyezhetne. A magyar korona jogosítványai az osztrák uralkodóházra és nem az osztrák népekre Hibáztattak és így azok képviselőinek és kormányának ezekbe való beavatkozása meg nem engedhető. Közönséges és elfogadott jogelvek alapján minden szerződés feloldottnak tekintendő, ha egyik fél képtelen a szerződésben elvállalt kötelezettségeknek eleget tenni, — ezen jogelv itt pedig feltétlenül érvényesül az osztrák közjogi viszonyoknak oly

gyökeres átváltozása következtében, mely változás az uralkodóházra is kihatott.

így állván a dolog, a kölcsönös helyzetet egyáltalában nem lehet a pragmatika szankczió eddigi értelmezése és gyakorlata alapján elbírálás tárgyává tenni, hanem bekövetkezik egy új kötés és alapvető szerződés megállapításának szüksége, melynél az örökös tartományok is, mint harmadik szerződő fél, jelentkezni fognak.

Az előadottak alapján nem nehéz az államjogi különbséget a Metternich- és Wessenberg-féle kormány között kifejezésre juttatni, a mi abból áll, hogy az elsőnek volt joga Magyarország ügyeibe avatkozni, a másodiknak ellenben nincs.

Hummelauer munkálatának többi része nem az osztrák emlékiratban foglalt eszmékre, hanem a magyar kérdés megoldására vonatkozik, mely itt annyival inkább mellőzhető, miután eszméi úgy sem érvényesültek, s megközelítőleg sem bír azzal az értékkel, mint a visszautasítás, melyben Bach elmefuttatását részesítette, rámutatván a czélzatosság lólábára, mely a pragmatika szankczió helytelen értelmezésének köpönyege alól kikandikált.

Nem mellőzhető azonban Springernek bírálata, ki osztrák részről tiszteletreméltó tárgyilagossággal nyúlt a kérdéshez.[1] Kiemeli, hogy ezen förmedvény tartalma és érvelése kellett, hogy minden magyar embernek a vért arczába kergesse. E követelések nemcsak az úgynevezett 1848-iki vívmányokat, hanem az ősi alkotmányt, sőt a magyar állam exisztencziáját támadták meg. A magyar hazafiaknak, sőt minden elfogulatlan osztrák embernek be kellett látnia, hogy ártatlan formában a legmélyrehatóbb közjogi átalakulás és változások foganatba vétele czéloztatik. A nélkül, hogy a határozó szó kimondatott volna, — Springer szerint — az egész okmány semmi más nem volt, mint a merev birodalmi összpontosítás apológiája, vagyis teljes szakítás a monarchia egész múltjával, mely a különböző tartományoknak gépies egymásmellet tiségéből állott, a szervi összeköttetés melegsége nélkül.

Különösen súlyos hibát követett el az osztrák kormány, midőn igazán alávaló sofizmákkal dolgozva, felfogását az alaki jogszabványokra akarta felépíteni.

[1] Geschichte Osterreichs. II. kötet 497. lap.

Mert akárhogy csűrt-csavart is az osztrák emlékirat, az alaki jog a magyarok részén állott és az 1848-iki törvények jogczíme kifogástalan volt. Még az osztrák közjog értelmében sem tartoztak a magyar ügyek az ő kormányszékeik hatósága alá. Az 1848-ik év előtt nem létezett az osztrák örökös tartományok és Magyarország között más jogi érintkezési pont, mint az uralkodó személye, ez pedig beleegyezett és megpecsételte a hozott törvényeket. A pragmatika szankczió nem volt semmi más, mint örökösödési rend. Ez meghatározta, hogy ugyanazon fejedelmi személy, ki az örökös tartományokban uralkodik, ugyancsak ezen joggal él Magyarország felett. Az oszthatlanság és el nem különíthetőség, a mi a latin *indivisibiliter* és *insep arabilit er* szavaknak fordítását illeti, arra vonatkozott, miszerint a monarchiának olynemü feldarabolása, mint az I. Ferdinánd alatt történt, be ne következhessék.

Ezen kapcsolat azonban tisztán személyes természetű kapcsolat volt, vagyis az úgynevezett tiszta *perszonál-unió.* Ennek ellentétéről, a reál-unióról, az intézvényes testületi összeköttetésről, mely az alkotmány és kormányzat egységéből áll, a pragmatika szankczióban szó nem esett. Ellenkezőleg biztosítva lön Magyarország közjogi és politikai önállósága, úgy hogy mind a két állam különálló szervezet jellegével bírt. Az emlékirat tisztán a tudatlan és tájékozatlan emberek megtévesztésére íratott és el akarta hitetni az emberekkel, mintha mindaz, a mi 1848-ban történt, csak a magyar túlzók műve lett volna, holott az százados törekvéseknek folyományát képviselte, melyekre vonatkozólag a legkülönbözőbb magyar politikusok között is alig létezett nézetkülönbség.

Kossuth a képviselőház szeptember 11-iki ülésén tette le a Ház asztalára ezt az emlékiratot,[1] ajánlván, hogy a Ház egy küldöttsége higgadt kedélylyel és rendíthetlen igazságérzettel dolgozzon ki feleletet, mely ne csak az osztrák kormányhoz, hanem Istenhez és Európához szóljon.

Ennek értelmében a Ház tárgyalta is a kérdést szeptember 24-én, el is határozta a replika elkészítését, melynek

[1] Papp Dénes: Az 1848-iki nemzetgyűlés. II. kötet 172. lap.

megírásával az országgyűlés Deákot bízta meg [1] és mely csakis a bekövetkezett háborús események miatt maradt el.

Elmaradt, habár hozzá lehet közbeszúrás jellegével tenni, nem véglegesen, mert azon ismert felelet, melylyel Deák később Lustkandl férczmüvét leczáfolta, lényegében megfelel annak is. a mit Bachnak válaszolt volna, miután mindkettőnek dolgozata lényegében azonos tartalmú.

[1] Papp Dénes: A magyar nemzetgyűlés 1848-ban. II. kötet '295. lap.

MAGYAR VISZONYOK.

II. RÉSZ.

GÖRGEY ARTHUR.

Görgey Arthur, azon pillanattól fogva, hogy a magyar főseregnek élére állott, nemzetének exisztencziájára döntő és végzetes befolyást gyakorolt.

Ha politikai tekintetben Kossuth volt a szabadság' harcz legkimagaslóbb egyénisége, úgy a közfelfogás szerint katonai tekintetben Görgeyt lehet azzá minősítenünk. Az ő serege képezte a nagy nemzeti küzdelem hadászati gerinczét, ez vívta a legvéresebb csatákat, aratta a legfényesebb győzelmeket. Midőn e sereg fegyverét letette, komoly ellenállásról többé szó nem lehetett. Olyannyira Görgey személyétől látszott függeni minden, hogy nem egyszer fel vettetett a kérdés, hogy kettőjük közül melyiké legyen az elsőség, melyiknek kell átadni a diktatúrát, miután csakis a végső eszköz segíthet a válságos helyzetbe jutott nemzeten. Ezt Szemere egy levélben, melyet hozzá a válság tetőpontján 1849 július 29-én intézett, így fejezi ki: »A hazát csak a diktatúra mentheti meg. Diktátor csak Kossuth lehet vagy te. Kossuth fényesebb tulajdonokkal bír, de te alkalmasabb vagy reá.«[x]

Tényleg a szabadságharcz megható és fényes szomorújátékának utolsóelőtti jelenetét az képezte, hogy Görgey valóságos erőszakkal kiutalványoztatta magának a főhatalmat, gyűlölt vetélytársa kezeiből csikarva azt ki. Igaz, hogy a dicsőség kevés ideig, jóformán egy napig tartott, — mert hiszen a diktatúra csak arra szolgált, hogy a fegyver lerakassák és a nemzeti ellenállás megtörve, oda boruljon a győztes lábai elé, hogy a hóhérok megkezdhessék undok és gyalázatos munkájukat. Kettőjök között eldöntetett a harcz; habár az Görgeyre

[1]Szemere: »Batthyány, Görgey und Kossuth. Politische Characterskizzen aus dem Ungarischen Freiheitskampfe.« II. rész 94. lap. — Görgey István: 1848. és 1849-ből. III. kötet 244. lap.

nézve igazi Pyrrhus-győzelem volt. Mert ennek a gyászos napnak emléke kitörölhetetlen a nemzet emlékezetéből. Annak fájdalma és szégyene odatapad Görgey nevéhez, rásütve az áruló czímezést, melyet maga is kénytelen volt nem egyszer vérző szívvel konstatálni, folytonosan tiltakozva ellene. Hiú törekvés! A közvélemény verdiktjét megváltoztatni nem lehetett.

Bizonyára már ennek következtében is Görgey sorsa egyike a legszomorúbbaknak és legtanulságosabbnak. A tanulság nála főképpen abban jelentkezik, hogy vele szemben azon tényező, a mit közfelfogásnak és köztudatnak nevezünk, nyilatkozott meg, még pedig ellenállhatatlan erővel és hatalommal.

Görgey Arthumak fivére, István, derék és becses művében, melyet neki meggyőződése és testvéri szeretete mondott tollba, — habár minduntalan egyoldalú ügyvédi fogásokkal dolgozik; megtörtént tényeket elhallgat, vagy legalább is tévesen ad elő, — előszavában mégis egy fontos és sok tekintetben igaz tételt állít fel. 0 ugyanis azt mondja, hogy a nagy történeti kontroverziák, illetve vitás kérdések annyiban nem hasonlítanak a a rendes perek lefolyásához, hogy végleges ítélettel soha sem láttatnak el és így ebben a keserves ügyben is új fordulatok lehetségesek.

Ezen kedvező fordulat azonban legalább észrevehetőképpen be nem következett. Azon lesújtó és kétségbeejtő verdikt, melyet a köztudat, habár alakszerűség nélkül, de lényegben és tartalomban annál hatásosabban megalkotott, még idáig megdöntetlen maradt és minden valószínűség szerint meg is fog maradni, — tegyük hozzá, — mint *igazságos és megérdemelt ítélkezés.*

Hogy mindjárt rámutassak a kérdésnek kiugró pontjára: bizonyára nem abban az értelemben veendő az árulás szó, melyben az a megszokott Judásszerű minősítéssel értelmezi étik. Azt hiszem, hogy helyesen használom ezt a szót; találóan határozza meg például az Akadémia szótára az árulásnak fogalmát abban, miszerint árulónak erkölcsi értelemben az tekinthető, a ki haszonlesésből a kegyelet és kötelességérzet ellen vét. Ily módon követtetik el a magyar büntetőtörvénykönyv III. fejezetében található és ott *hűtlenségnek* minősített bűntény is.

A nélkül, hogy hosszú, különösen büntetőjogi fejtegetésekbe bocsátkoznám, melyek semmi értékkel sem bírnának,

röviden konstatálni kívánom, hogy az árulásnak két legfőbb ismérve: a haszonlesés és az előre megfontolt czélzat, — jogi műszót használva, — a *dolus premeditatus* Görgey esetében teljesen hiányzik.

Valójában nem nehéz kimutatni, hogy semminemű, különösen pedig anyagi előnyben nem részesült, mely az árulásnak díja gyanánt vétethetnék. Sem az a körülmény, hogy baj társainak kivégzése daczára őt életben hagyták, sem azon másik tény, hogy Klagenfurtban azt a nyomorult kegy díj at élvezte, mikor hozzá a megélhetés eszközeitől teljesen el volt ütve, csakugyan a fegyverletétel jutalmának nem tekinthető. Ez oly képtelen feltevés, melyet czáfolni nem szükséges és mely felett vitatkozni csakugyan nem érdemes.·

Általában erre a kérdésre vonatkozólag konstatálni kell, hogy Görgey egész életén keresztül az anyagi érdekek iránt nemcsak közönyt, hanem megvetést tanúsított, a mint hogy az akkori Magyarország életviszonyai között az aranyborjú imádása, az *auri sacra fames* csakugyan nem szerepelt. Visszautasította fővezérsége idején a felkínált gödöllői uradalmat, annál inkább nem kereshetett anyagi előnyt, mikor ahhoz a becstelenség szennye tapadt. E mellett nála még hivatkozni lehet magánéletének rendkívüli tisztességére és jellemességére. Megtartotta ezen becses tulajdonát viharos életének minden vonatkozásában. Megtartotta ezt pályafutása kezdetének szűk viszonyaiban, megtartotta hatalmának délpontján és bukásának napjaiban, melyekre a gyanúnak még csak árnyéka sem borul. Akármilyen hibákat követett is el Görgey, szennyes indokokat nála feltételezni nem lehet.

Éppen így nem lehet nála igazságosan a ezélzatosság, az előre megfontolás tényálladékát felismerni, azt, hogy *úgynevezett árulását* kezdettől fogva forgatta volna agyában, a mivel szintén gyanusíttatik. Erre vonatkozólag mérték gyanánt méltán lehet reá Dumouriez példáját alkalmazni, a ki tudvalevőleg mint a franczia forradalom hadvezére, egyességre lépett az osztrák főparancsnokkal, Coburg herczeggel, hogy seregét az övével egyesíti és együtt Párisba vonulnak a konventet szétugrasz tandók.[1]

[1]Lásd erre vonatkozólag »Lamartine Histoire des Girondins.« 37. könyv, XII. fejezet.

Tényleg, mikor Görgey seregével a bányavárosokban járt és a helyzet elég reménytelenül festett, Windischgrätz herczeg egy megbízott embere, Hrankay százados útján tett neki ilyen ajánlatot, reá nézve igen kedvező feltételek mellett, a mit azon» ban Görgey a legnagyobb méltatlankodással visszautasított.[1]

Ez az eset ismétlődött, mikor 1849 július havában Vácztól Aradra levonult, körülvéve az orosz seregektől. Itt is ki volt téve az oroszok csábításainak és reá nézve nem volt nehéz olyképpen kelepczébe jutni, hogy a czélzatosság látszatát kikerülje. Ezt szintén nem cselekedte, hanem a sereget a megállapított terv értelmében a többi hadakkal való egyesülés végett a czélponthoz vezényelte. Igaz, hogy történtek itt is hibák és mulasztások; de ezek részben vezéri fogyatkozásainak, részben a Kossuthtal fennálló ellentétnek voltak folyományai. Semmi esetre sem annak, hogy az ellenségnek kedvezzen, vagy hogy magát kímélje és a csatát kerülje.

Görgey István keservesen elpanaszolja,[2] hogy Kossuth állítólagos widdini levelében odadobta az árulásnak üszkét a közvéleménybe. De Görgey Arthur maga beismerte,[3] miszerint Kossuth határozottan kijelentette, hogy az említett levelet nem írta; nemcsak, hanem Görgeynek egy magasztalója, kinek munkája minden betűjében észrevehető, hogy az Görgey utasítása és szellemében íratott,[4] idézi Kossuthnak egy levelét, melyet 1866-ban Nemeskéri Kiss Miklóshoz intézett és melyben az van írva, hogy Görgeyt nem tartja árulónak, de cselszövőnek és becsvágyónak.

Kossuthot tehát ebben az irányban Görgey részéről szemrehányás nem terhelheti; hiszen maga Görgey elbeszéli,[5] hogy midőn még Váradon 1849-ben hadifogságban volt, már egész erővel tört ki ellene az árulás vádja. Hogy azóta is a nemzet nagy többsége véleményét vagy ítéletét tisztán saját meggyőződéséből merítette, az iránt a történtek után kétség alig lehet; merítette pedig önként, minden mesterséges hangulat csín álás nélkül, mint jogi öntudatának természetes kifejezését.

[1]Mcin Lében und Wirkcn. I. kötet 185. lap.
[2]Munkája. III. kötet 689. lap.
[3]Lásd még egyszer «Kossuth és Görgey«. 18. lap.
[4]Anatole Wacquont: Die obere Donauarmee 1848/49. 300. lap.
[5]Mcin Lében und Wirken. II. kötet.

És hogy a közvélemény lényegében helyes nyomon jár, bizonyítja az a körülmény, hogy habár a minősített árulásnak bűnténye alól fel is mentjük, de el kell őt ítélnünk más alapon.

Nyilvánvaló az analógia közte és Bazaine között. Úgymint Bazainet, Görgeyt is el kell ítélnünk a legsúlyosabb kötelességmulasztásért, hazája és a katonai becsület ellen elkövetett bűnös mulasztások alapján.[1]

Ml lett volna Görgeynek sorsa, ha oly hadi- vagy polgári törvényszék elé állíttatik, mely teljes tárgyilagossággal és Tészrehajlatlansággal ítélkezett volna, az a feltevések körébe tartozik; de előttem tisztán áll az, hogy a legmagasabb fórum, a történet itélőszéke, — ki nem ismeri Schiller gyönyörű meghatározását, *die Weltgeschichte ist das Wettgerichl,* — feltétlenül éppen úgy el fogja Ítélni, mint a hogy ezt nagy többségében a hazai közvélemény megcselekedte.

Görgey bűnösségének tényálladékát az képezi, hogy hazája történetének legválságosabb korszakában követelte magának a vezetést, nemcsak katonai, hanem politikai kérdésekben is; tette pedig ezt akkor, mikor maga is beismerte,[2] hogy Kossuth azért volt a nemzetnek vezére, mert ő bírta annak a bizalmát. Azon érvekre, a melyekkel később ez állítást le akarta rombolni, azokra azt kell mondani, hogy egy rossz ügynek rossz mentségét képezik.

Követelte pedig Görgey a főhatalmat, holott ezen nagy feladathoz való képességekkel nem bírt; még saját mértékén is alul maradt; még odáig sem tudta vinni, hogy a kötelességérzettől teljesen át legyen hatva. Fogyatkozásai ebben az irányban oly erősek voltak, hogy pályafutásának délpontján bátran haditörvényszék elé lehetett volna állítani, a mint ezt maga is bevallotta.[3]

A határozó mozzanat ebben az irányban az, hogy pályafutásának bármelyik dicsőséges tényét veszszük mérték gyanánt, látni fogjuk, hogy annak vagy rugóiban, vagy előzményeiben, vagy következményeiben egyéniségének sötét oldalai jelentkeznek. Látni fogjuk az őszinteség hiányát, a féktelen hírszomjat, a nagyzási hóborthoz hasonló önbálványozást. Szemere

[1]Lásd Bazainera vonatkozólag »Bleib-Treu Kritische Beitráge zum Krieg 1870/71.« 319. lap.

[2]Mein Leben und Wirken. I. kötet 945 lap.

[3]Mein Leben und Wirken. I. kötet 292. lap.

metsző éllel úgy jellemzi, mint a ki el van telve gyermekes daczczal, asszonyi hiúsággal és jezsuita kétszínűséggel.

Hogy ezeket a kérdéseket tisztába hozzam, utalva vagyok arra, hogy belemenjek abba, a mit működése és egyénisége bölcseletének vagy pragmatikájának lehet nevezni. Igaz, hogy ezen események és mozzanatok a szabadságharcz fonalán ismét elő fognak kerülni és működésének jellege ezekből úgy is kiderül. Mindennek daczára, habár ismétlésekbe bocsátkozom is és habár kénytelen vagyok oly méretekben dolgozni, a mely kissé szokatlan, még sem mulaszthatom el e mozzanatokat jellemrajzának keretében csoportosítani, oly módon, hogy az egész anyag teljesen együtt legyen. Az indokok világosak. Az egyik indok a történet bírói feladatában és tisztében fekszik, különösen oly egyéniségekkel szemben, a kik hasonló súlyos vádakkal illettetnek. Itt tehát elemi kötelesség a vádakat a legnagyobb részletességgel és lelkiismeretességgel megvizsgálni. Annyival is inkább, mert ezeknek megvizsgálása a szabadságharcz nagy problémája, a bukás indokaival van elválaszthatatlan összeköttetésben. Szüksége mutatkozik egyénisége és életviszonyai ecsetelésének is; mert így lesz a kép hű és teljes, így nyerjük meg azon szilárd és biztos alapot, mely a tárgyilagos ítélkezések előfeltétele.

Tökéletesen igaza van a történet egyik nagy mesterének, Rankenak,[1] hogy: »Sorsunk súlypontja saját egyéniségünkben rejlik. Az, a mit végzetnek nevezünk, egyesek és nemzetek életében az illetők szenvedélyeiből származik, ennek forrása pedig gyakran a helyzetekben és életviszonyokban található. Igaz, hogy ezek gyakran elzárják az utakat, melyeknek követése természetünknek és tulajdonságainknak megfelelne; de azért mégsem vagyunk arra kényszerítve, hogy kötött *marsrután* haladjunk, ha mindannyiszor képesek vagyunk rossz ösztöneinken uralkodni«.

Így volt a dolog Görgeyvel is. Ő minden minőségében rabja volt sivár lelkiállapotának és kedvezőtlen életviszonyainak. Ezek uralkodtak felette, nem ő felettük. Éppen azért bele kell menni egyéniségének és pályafutásának elemzésébe. Ecsetelni kell őt hármas minőségében: mint embert, mint katonát és mint politikust.

[1] Wcltgcschichte. II. kötetnek II. része. 230. lap.

Görgey Arthur Szepes megyében, Toporczon, 1818-ban született. Tehát a szabadságharcz kiütésekor életének virágában állott. Családja az ország legrégibb nemes családjai közül való.[1] Már a vegyes királyok alatt jelentékeny állással és befolyással bírtak. A rozgonyi csatát, mely Róbert Károlynak trónját 1312-ben megalapította, Görgey Jordán szepesi gróf döntötte el. Századokon keresztül előkelőén szerepeltek vármegyéjükben, mialatt azonban vagyoni helyzetük inkább romlott, mint javult. Görgey szülei közül különösen édes anyja volt az, ki említést érdemel: müveit, olvasott, férfias jellemű és erélyű nő volt, a magyar nemes asszony és anya mintaképe. Spártai módon szoktatta gyermekeit, a mens sana in corpore sano volt jelszava. A fiúknak hideget, meleget, éhséget, szomjat kellett tűmiök. Görgey egyébképpen is kitűnő nevelést nyert, mely kifejezésre jutott azon mintaszerű magaviseletben és szorgalomban, melyet az iskolában úgy a polgáriban, mint a katonaiban tanúsított. A katonai pályát választotta és így jutott a hidászat! iskolába Tullnba, a hol minden tekintetben egyike volt a legjobb tanulóknak. Innen a magyar nemesi testőrséghez jutott Bécsbe, a honnan főhadnagynak neveztetett ki a Csehországban állomásozó Nádor-huszárokhoz, a mostani 12. ezredhez.

Itt azonban nem jól érezte magát. Akkor a lovasezredek tisztikarai a nagyúri családok sarjaival voltak megrakva, a kik ott meglehetősen költekező és léha életet éltek. Arthumak egyik sem tetszett, mellőzve érezte magát és így a katonaságot odahagyta és Prágában, a híres vegytani tanárnál, Redtenbachemél tanult, a vegyészi pályára készülve. Egy jómódú családnál megismerkedett a társalkodónővel, egy franczia születésű nővel, kit 1848 elején nőül is vett és visszatért Magyarországba. De itt új csalódás várta: büszke, bár szegény atyafisága feleségét nem jó szívvel fogadta; mindössze annyit tudott elérni, hogy egyik nagynénje gazdaságának vezetésével bízta meg. Ily módon az, a mi után törekedett, — a függetlenség, bármily szerény viszonyok közt, —nem lön osztályrésze; még a házikót, melyben lakott, sem tekinthette tulajdonának. Egyszóval úgy a katonai, mint a polgári pályán sorsa ugyanaz volt, s így elégedetlenség és keserűség töltötték el egész lényét, természet-

[1]Nagy' Iván: Magyarország családai. IV. kötet 437. lap.

szerűleg kiélesítve annak sötét vonásait, mély barázdákat szántva kedély- és lelkivilágában.

Be kell ismerni, hogy a mi egyéni értékét illeti, az jelentékeny tartalommal bírt, — oly jelentékeny tartalommal, mely mindenesetre érthetővé, sőt saját szempontjából jogosulttá teszi nála a becsvágynak megnyilatkozását és azt, hogy igényt tartson az első helyekre.

A legnagyobb ellensége sem tagadhatja meg Görgey tői, hogy testi és szellemi tulajdonokkal gazdagon meg volt áldva. Bővében volt azoknak az előnyöknek, melyek az embert vezérletre és parancsolásra képesítik. Oly külsővel bírt, mely megragadta a figyelmet és melyet az, a ki egyszer látta, nem igen felejtett el. Ismert arczképe komoly és férfias alakot és ábrázatot tüntet elénk. Úgy látszik, rendkívüli delejes erő lakozott szemeiben. Kemény Zsigmond írja róla,[1] hogy lelket átható, igéző szemei voltak, melyek rejtélyes, majdnem diabolikus tűzzel ragyogtak. Úgyszintén Leiningen[2] is pillantását erősnek és álhatónak minősíti, mely megmutatta, minő rendkívüli erély és jellem lakozott benne. Arczát és külsejét Vukovics is felette vonzónak írja le.[3] Karcsú, középnagyságú termettel bírt, csupa aczél, izom és ideg, teremtve minden elképzelhető fáradság elviselésére. Tartása feszesség nélküli, egyenes, férfias. A testi gyakorlatokban kiváló, különösen mint vívó és lovas.

Tekintetének, fellépésének imponáló voltáról számtalan adat van. Helfert beszéli,[4] hogy midőn ezredéhez jött, tiszt társai bele akartak kötni, de midőn megjelent, elment ettől a kedvük teljesen. Ily természetű volt Krain őrnagynak, egy vakmerő tisztnek · esete, ki a szabadságharcz alatt egyszer kíméletlenül, gorombán támadta meg Damjanichot; alig hogy Görgey közibök lépett, szava elállott és beadta derekát.

Szellemi képességei magas fokon állottak. Az, a mi minden eredményének és így a szelleminek is bázisa, a kitartó munkásság és szorgalom kiváló módon jellemezték. Egyike volt a leg-

[1]Tanulmányai. I. kötet 280. lap.

[2]Naplói és levelei. Kiadta Marczali. 137. lap.

[3]Emlékiratai. 436. lap.

[4]Geschichte österreichs seit dem Ausgange der Wiener Október - Revolution. IV. kötet 259. lap.

jelesebb tanulóknak. Mikor a magyar testőrségnél szolgált, a bécsi szórakozások és élvezetek helyett folytonosan képezte magát; nemcsak autodidakta módon, de szorgalmasan látogatva azon extra tanfolyamokat, melyekhez hozzájuthatott.

Munkája, a *Mein Leben und Wirken,* másnemű fogyatkozásai daczára, melyeket még szóvá fogok tenni, jeles írói képességről tesz tanúságot. Kiáltványaiban kétségtelenül magas lendület nyilatkozott meg, mely alkalmas volt arra, hogy katonádnak harczképességét fokozza.

Ha mindezen kiváló tulajdonságok daczára életének és működésének sommázata egy nagy csőd, úgy az mindenesetre nagy szervi fogyatkozásainak számlájára Írandó, melyek az előnyök mellett hátrányokat, a tündöklő fény mellett sötét homályt tárnak elénk. A dolog úgy is van. Görgey ben mindkét mozzanat egyesült és egyedül ez képes megmagyarázni életének példa nélküli tragikumát.

Görgey fogyatkozásainak indokául a *pozitív elemek teljes hiányát* kell megállapítanunk, úgy elmebeli képességeinél, mint érzelem világában. Ez alatt azt kell érteni, hogy elméjének nem volt meg arra való képessége, hogy oly termékeny eszméket és gondolatokat hozzon létre, melyeknek megvalósítását életczélként tűzhesse ki maga elé. Érzelem világában teljesen hiányzott az eszményi iránti hódolat, a ragaszkodás úgy az eszmékhez, mint az emberekhez. E fogyatkozás éppen oly korszakban jelentkezett, midőn az eszményi irányzat uralkodó jelleggel bírt. Vérének lüktetésében nem találjuk a melegség ama hőfokát, mely nélkül nagy dolgokat végrehajtani egyáltalában nem lehet. Ha valaha volt ember, kire a Meftsztófféle tagadás szellemét lehet alkalmazni, úgy ő volt az.

Természetes, hogy ily módon az a tulajdonság, melyet egy kitűnő német katonai író [1] egy hadvezér legelső kellékei közé soroz: a felfogás és az érzelmek nagyszabású volta és előkelősége — teljesen hiányzott nála. Ebből származott azután azon menthetetlen hibája és eredendő fogyatkozása, hogy nem volt egyenes, őszinte ember. Maga elmondja,[2] hogy szokása volt a döntő természetű pillanatokban mélyen hallgatni és czélzatait rejtegetni. Ezt nemcsak általánosságban mondja, hanem konkrét

[1]Goltz: Das Volk in Waffen. 50 lap.
[2]Mein Leben und Wirken. I. kötet 114. lap.

példákat is hoz fel mellette. Így beismeri,[1] hogy terveit nem-csak baj társával, Klapkával, de a békepárttal szemben is, — kikkel egy követ fújt, — eltitkolta.

Lelki és szellemi állapotában a pozitív elem teljes hiánya nyilatkozott meg abban, hogy sem igazi hittel, sem komoly meggyőződéssel nem bírt. Helfert,[2] a ki rokonszenvvel viseltetik iránta és a ki szorgalmasan és pontosan hordta össze élőélete adatait, melyeket bajtársaitól és ismerőitől szerzett, elmondja, hogy atheista és kozmopolita volt, soha sem jutott eszébe magyar voltára büszkének lenni, senki hazáját, honfitársait jobban nem gúnyolta, mint éppen ő.

Erre nézve Helfertnek meg is van a maga hivatalos mentsége.[3] Szerinte ezt egyrészt az akkori nemzedék fogyatékossága, másrészt ő nála főleg az osztrák katonai nevelés okozta. Hogy ezen okoskodás nem áll, bizonyítja a többi tábornok és tiszt példája, kik éppen úgy osztrák katonai légkörben nőttek fel, mégis hazafiságuk kifogástalan: Damjanich, Klapka, Aulich, sőt még a nem magyar Leiningen is egészen más érzelmektől voltak áthatva, mint ő, a nagy történeti múltú család tagja. Az egész a már említett lélektani fogyatkozásból származott, mely őt az eszményi világ, a lelkesedés megvetésével töltötte el. Mindannyiszor, mikor e tárgyak előtte tisztjei által szóvá tétettek, maró gúnynyal öntötte le őket, mint olyanokat, a kik jónak látták a Don Quixotte szerepét játszani. A minthogy egy« analóg pillanatban magát is annak minősíti.[4]

Ezen fogyatékosság híven tükröződik vissza munkájában, melyet közvetlenül a szabadságharcz után bocsátott közzé. Ha valaha igaz volt Buffon ama tétele, hogy *Le style c'est l'hőmmé,* — úgy ez az ő esetében is áll. A mi munkájában az embert méltán megbotránkoztatja, az gúnyos élczelődése mellett az a léha hang, mely az egészen elömlik. Azon óriási katasztrófa után, mely nemzetét érte, legjobb baj társai lemészárlásának hatása alatt, ily hangon írni, valóságos pályázat arra, hogy az ember a czinizmus koszorúját elnyerje. Alig van eset, hogy valaki számára egy jó szava akadjon, legkevésbbé hadserege és nemzete

[1]Ugyanott. II. kötet 126. lap.
[2]Idézett munka. 258. lap.
[3]Még egyszer Görgey és Kossuth. Görgey Arthurtól. 9. lap.
[4]Mein Leben und Wirkcn. I. kötet 118. lap.

számára. A tavaszi hadjáratról, a melyben a sereg tündöklő vitézséggel harczolt, azt mondja,[1] hogy nem ennek bátorsága, hanem Windischgrätz baklövéseinek lehet a győzelmet köszönni, így tagad meg minden jó tulajdont tőlük, a hol csak lehet és végig üt mindenkin. Igaz, hogy az osztrákokkal sem bánik jobban; sem a sereggel, sem a főparancsnokokkal: Windischgrätzczel és Haynauval. Míg az előbbinek szelleme, úgy a másiknak jelleme az, mely elég erős elbírálásban részesül. Különösen kidomborodik nála az ellenszenv az osztrák rendszert és sereget illetőleg.

Ha tekintetbe veszszük, hogy e munkát oly viszonyok között írta, mikor teljesen az osztrákoktól függött, akkor mindenesetre be kell ismerni azt, hogy habár munkája, mint lelkületének kinyomata, kedvezőtlen benyomást tesz, másrészt ebből mégis az önérzetet és bátorságot konstatálni kell. De ez egy másik fogyatkozásához vezet, mely voltaképpen a nemes önérzet és bátorság elfajulását képviseli és ennek következtében szintén itt említendő meg. ö méltán azt a jelleget képviseli, a mit a franczia a *fanfaron de vices* kifejezéssel jelöl meg. Vagyis oly valaki, a ki örül annak és kérkedik vele, hogy nem igaz járatban levő ember. Leiningen beszéli, hogy vonásait ilyenkor rendkívüli keserűség jellemezte. Akárhányszor eldicsekedett vele, hogy mint gyermek a gyümölcslopásban milyen virtuozitást fejtett ki és hogy készebb lett volna lopni, mintsem koldulni.[2] Szemere szerint [3] akárhányszor lehetett tőle ilyen beszédeket hallani: *»Mi az erény, becsület, érdem? Semmi sem. Minden ember született haszonleső és gazember és a ki eme férgek között leginkább az, az a legtöbbre viszi.«*

Görgey minősítvényi táblázatában [4] — mely különben reá nézve feltétlenül kedvező tartalommal bír — úgy van feltüntetve, mint a kiben nagymérvű dicsvágy lakozott. Csakhogy lélektani előzményei folytán a becsvágy és büszkeség, annyi szép és nemes törekvés rugója, nála fenhéjázó gőggé és beteges kapaszkodássá torzult el. Ha a költői és vallási képzelem nagyszerű alkotását, Milton Elveszett paradicsomának Luczi-

[1]Mein Leben und Wirken. II. kötet 46. lap.
[2]Naplói. 145. lap.
[3]Idézett munka. 6. lap.
[4]Gelich: Függetlenségi harcz története. I. kötet 256. lap.

férjét emberi méretekre szállíthatjuk le, úgy Görgeynél méltán lehet Luczifer gőgjéről szólani, mely tudvalevőleg e sötét alak bukásának indítéka volt.

Mint említém, életviszonyai nagymértékben előmozdí tották e beteges elfajulásokat. Rátartó volt ősi származására nem tudta azt elviselni, hogy a család hagyományos tekintélyét és befolyását nem volt képes többé fenntartani. Innen származott rendkívüli gyűlölete a mágnásság iránt,[1] mely szenvedélynek minden valószínűség szerint Zichy Ödön elpusztításában is része volt.

Nagyon bántotta szegénysége, mely miatt sokat volt kénytelen nélkülözni, úgy az iskolában, mint a katonaságnál. Jellemző adatot hoz fel erre nézve Helfert.[2] Mikor ugyanis Csehországban állomásozott, gyakran volt egy úri háznak vendége. Hogy valahogy élősdinek ne látszassák, ott mitsem evett, hanem mikor haza ért, költött el néhány burgonyát.

Mindezeket összefoglalva, Görgey egy önmagával és az emberekkel meghasonlott kedély benyomását teszi reánk, kinek nem állott rendelkezésére ama nagy erkölcsi háttér, mely a fennkölt egyéniségeket az élet megpróbáltatásaival szemben győzelemre segíti. Ennek következtében ki is volt téve az erkölcsi felbomlás veszélyének, a mi minduntalan bekövetkezett, úgy hogy sem a szerencsét, sem a szerencsétlenséget elviselni nem tudta és mindegyik esetben oly végletekre ragadtatta magát, melyek őt éppen úgy tönkretették, mint az ügyet, melyet szolgált.

Az emberrel végezve, áttérhetek a katonának jellemzésére. Itt is első sorban ki kell emelni nagy és kiváló tulajdonságait, a melyek őt par excellence katonává és vezérré minősítették, hogy azután rátérjek ama fogyatkozásokra, melyek az előbbieknek hatását teljesen megbénították.

Az, a mi a hadvezérnek és katonának első tulajdonsága, a bátorság, ez nála a legmagasabb fokon állott. Azon bátorság volt ez, melyet Napokon császár [3] az éjfél után két órakor szükségeltnek keresztelt el. Azt akarta ezzel kifejezni, hogy a

[1]Leiningen: Idézett munka, 147. lap.
[2]Der ungarische Winterfeldzug, I. kötet 160. lap.
[3]Las Cases: Memorial de Sainte-Helene. 215. lap.

rögtön és előre nem sejtett veszély alkalmából kell annak jelentkezni, úgy a hogy annak az embernek kell magát feltalálni, kit egyszerre csak álmából felriasztanak.

Bátorsága olyan volt, hogy az őt azon par excellence vitéz és hősies hadseregben is az első helyre emelte. Tüneményes hidegvérrel és halálmegvetéssel párosult ez nála.

Erre vonatkozólag Görgey István beszél el egy jellemző adatot.[1] Zichy Ödönnel együtt, kit a Csepel-szigeten az ellenséggel való czimboráskodás miatt Görgey felakasztatott, elfogták unokatestvérét, Zichy Pált is, ki százados volt a hadseregben, de kit, ártatlansága kiderülvén, szabadon bocsátottak. Kevés idő múlva jelentkezett nála Zichy szolgálattétel végett. Görgey és sokan azon hitben éltek, hogy talán bosszúvágy vezérli eljárását, melynek esetleg eleget kíván tenni. De Görgey meg akarta mutatni, hogy mennyire nem fél a haláltól és az első alkalmat megragadva, a legexponáltabb helyre lovagolt vele, ott megállt és kitette magát a majdnem biztos lelövetésnek. Egy darab ideig ott maradtak, aztán maga Zichy volt az, ki figyelmeztette, hogy talán nem czélszerű, ha éppen a fővezér ily koczkázatoknak teszi ki önmagát. Mire Görgey nyugodtan oda szólt neki, hogy »ha a gróf úr úgy vélekedik, el is mehetünk«. Ezen jelenet után nem volt hívebb és meghittebb embere Zichy Pálnál.

Ennek a bátorságnak megvolt a maga jótékony és felvillanyozó hatása másokra is, első sorban katonáira. Ha ő megjelent közöttük, mint például Isaszegnél és Komáromnál, a csata kimenetele a legválságosabb pillanatban is megfordult. Kossuth írja,[2] hogy elég volt neki eléjök vágtatni, dörgő hangon közibük kiáltani: *En vagyok Görgey !* és az arczok kigyúltak, a szuronyok megvillantak és a győzelmes ellenség kénytelen volt meghátrálni.

Egyike alantasainak[3] azt mondja róla, hogy egészen sajátszerű volt a benyomás, melyet Görgey felidézett, midőn a a csatatérre lépett. Napbamított vonásai komoly és rideg jelleggel bírtak, kitűnt belőlük az ember hajthatatlan, büszke, daczos egyénisége. Csakhogy mikor az ágyú megdördült és oda-

[1]Idézett munka. I. kötet 58. lap.

[2]Irataim az emigráczióból. II. kötet 280. lap.

[3]Görgey Világos, Klapka Komorn, authentische Mittheilungen zweier Honvédoffiziere. 2. lap.

lovagolt katonái elé, magatartása még kevélyebb, vonásai még fagyosabbak lettek, míg szemei villámokat szórtak.

. Tényleg úgy festett ilyenkor, mint a hadak ura. Nekem osztrák tisztek beszélték, kik résztvettek ama lovassági ütközetben, melyet július 2-án Komáromnál ő maga vezetett, hogy ahhoz hasonló fenséges látványt, mint a milyet akkor Görgey huszárságának élén nyújtott, sem az 1859-iki franczia, sem az 1866-iki porosz háborúban nem láttak.

Be kell ismerni azt is, hogy a csapatokat, melyek elég heterogén anyagból állottak, hozzá nehéz és csüggesztő körülmények között, sereggé ő alkotta és forrasztotta egybe. A sereg teljesen kezében volt, a legnagyobb rend és fegyelem uralkodott katonái között. Már Dembinszky állította ki róla azt a bizonyítványt,[1] hogy hadtesténél a szolgálat teljesen szabályszerűen ment. Dembinszkynek feltűnt, hogy az állomások és menetrendek a különféle hadosztályok számára mindig a legnagyobb pontossággal voltak kijelölve.

Felsőségét el is ismerte seregében mindenki: Aulich, ki a hadseregben előbb jóval magasabb rangot viselt és a ki a hadsereg egyik legkitűnőbb katonája, s a fegyelem és kötelességérzet megtestesülése volt; elismerte a titáni őserő felett rendelkező oroszlánbátorságú Damjanich; elismerte Leiningen, az idegen születésű grand seigneur, a félelem és gáncsnélküli lovag is, a ki iránta egészen a vesztőhelyig példátlan kegyelettel és hódolattal viseltetett. Leiningen emlékirataiban[2] így írja le első találkozását Görgeyvel: »Márczius 26-ika mélyen be lesz vésve emlékezetembe, egész életemen keresztül. E nap döntött sorsom felett, hogy szerencsétlenségbe vezetett. Isten akarata volt ez és nem lehetett másképp. De azért hálás vagyok végzetemnek e napért. Ekkor ismertem meg egy férfiút, — a szó igaz értelmében, — kinek egész barátságomat és életemet szenteltem, ki híven és forrón viszonozta érzelmeimet.«

Kedvencze volt a catói jellemű Csányinak, ki véges-végig megbízott benne és a ki benne látta imádott hazája mentőhorgonyát. Meghajolt előtte Klapka is, ki szellemileg jóval magasabban állott, de Görgey erőteljes férfiasságának fölényét átérezte.

[1] Danzer Alfonz: Dembinszky Magyarországon. 94. lap.
[2] Idézett munka. 137. lap.

A mint e kiváló egyéneknek tudott imponálni, úgy állott a dolog katonáival is.

Jól jellemzi e viszonyt egy éles megfigyelő,[1] a ki azt írja, hogy az a csodálat, melyet Görgey irányában főtisztjei nagy része érezett, ráragadt a legénységre is, a nélkül, hogy igazában számon tudták volna adni véleményük indokát.

E csodálat nem hasonlított ama szeretethez és ragaszkodáshoz, melyet a katona győzelmes hadvezére iránt érez. Ellenkezőleg. Katonái nem szerették Görgeyt, — már azért sem, mert ő a maga részéről mit sem tett arra, hogy ez érzelmeket bennük felkeltse. A büszke tábornok sohasem alázta meg magát annyira, hogy katonája előtt mint embertársa mutatkozzék, vagy hogy jóléte és sorsa érdekelje. Hidegen, némán haladt el előttük, még a sebesültek számára sem volt egy jó szava.

Ilyenformán nyilatkozott róla a már előbb említett honvédtiszt. Ö más hadseregből jött Görgey seregébe és új baj társaihoz azt a kérdést intézte, hogy szeretik-e vezérüket. Ezek unisono azt válaszolták, hogy *nem;* hozzátették, hogy ha igazak akarnak lenni, azt kell mondaniok, hogy a félelem csatolja őket hozzá.

ügy vélem, hogy ez a válasz találó és feltétlenül igaz. A magyarázat Görgey egyéniségében — részben előnyeiben, részben hátrányaiban — található, melyeket már körvonaloztam és melyek itten hatásaik által nyertek beigazolást. Az a kitűnő német katonai író, Goltz, kit már idéztem egyik jeles munkájában,[2] szól azon benső viszonyról, melynek a fővezér és csapatai között léteznie kell. Elmondja, hogy milyen tulajdonokkal kell a hadvezérnek bírni, hogy katonáinak szeretetét és bizalmát bírja. Elmondja, hogy vezéri tehetségei mellett emberismerettel és nemes érzelmekkel kell bírnia, lelkesülni kell az ügyért, mely mellett küzd, bíznia annak sikerében és önmagában, valamint igaz, őszinte embernek kell lennie.

Ezek képezik a parancsnok és alárendeltjei között az aranykapcsot, hozzák létre a szíveknek és lelkeknek amaz össz-

[1]Teophil Lapinsky: Feldzug der ungarischen Hauptarmee 1849. 44. lap.

[2]Krieg und Heerführung. 224. lap.

hangját, mely minden megpróbáltatást legyőz és túlél. Ez viseltette el Hannibal és Suwarow katonáival az Alpeseken keresztüli átvonulás nélkülözéseit, borzalmát, ez vitte a haldoklókat oda, midőn Napóleon mellettük ellovagolt, hogy végső erőfeszítéssel még egyszer kiáltsák a Vive l'empereur-t, hogy e kiáltásban lelkűket is kileheljék.

Fájdalom, Görgey e tulajdonságokkal nem rendelkezett. Katonái kiérezték ezt és ez volt oka annak, hogy érzelmeik irányában oly vegyes természettel bírtak. Ellentétben Bemmel, ki bár nem volt magyar ember és így nem is tudott embereinek nyelvén szólani, mégis katonái szeretet ét véges-végig megtartotta, daczára annak, hogy koczkáztatott és őrületes műveleteivel őket igazán mészárszékre vitte. Hogy a dolgot jobban érthetővé tegyem, de mert különben is kissé behatóbban kell foglalkoznom Görgey katonai és vezéri minőségével, melynél a szélsőségek érintkezésének egy érdekes példáját fogjuk észlelni, idézem egy német író találó versét, a mely reá is alkalmazható:

»Auch Hass ist ja *Liebe,*
Nur schöpfend mit dem Siebc.
Statt der Schale . . . im Born.«

Tényleg halálba gyűlölte az osztrák rendszert és katonaságot,[1] mely között oly mostoha sorsa volt; de azért mégis mindig azon járt az esze, hogy milyen benyomást tesz az régi bajtársaira és feljebbvalóira, hogy most ő az, ki úgy elbánik velők. Minden izében osztrák katona maradt, az osztrák katona előítéleteivel, kasztszerű elzárkózottságával, látkörének korlátolt voltával; — maradt pedig szédítő szerencséje daczára, előbb betöltött alantas állásának a színvonalán, melyet az maga után vont. Tökéletesen igaza volt Szemerének, mikor azt mondta: *^Osztrák lájtinánt volt és maradt, kit a vak szerencse hadvezérré emelt és egy nemzet sorsát játszotta kezére.«*[2] Azt az ismert franczia szállóigét, *étre grand dans son genre, mais le genre fut petit,* mintha Görgey jellemzésére találták volna fel. Ki kell itt még azt is emelnem, hogy az osztrák sereg mivoltának kiismerése czél-

[1]Szemére: Idézett munka. II. rész 9. lap.
[2]Idézett munka. 144. lap.

jából az ő példája igazán jellegzetes tanulsággal bírt. A ki az osztrák ármádiával tisztában akar lenni, jó és rossz tulajdonainak mélyére akar hatolni, tekintsen Görgeyre, benne a mintát és díszpéldányt meg fogja találni.

Határozottan szerepelt seregében a *landsknecht·,* a *condottieri* szellem. A fegyverletétel eszméjét seregében az tette részben elfogadhatóvá, mert azt hiresztelték, hogy a tisztek az oroszoknál nyernek alkalmazást. Voltak olyanok, kik még Világos alatt ez Ötletből előmenetelre pályáztak.[1]

A Görgey serege csakugyan sokban hasonlított Wallenstein táborához. Mészáros is felemlíti táborkarának hatalmas szörpölő-tehetségét, ö maga és tábornokai jó asztalt tartottak, a sereget nagy podgy ász- és szekértábor, tiszti kocsik, markotányos taligák követték, hogy a tiszt urak megfelelő kényelemmel legyenek ellátva, a miből a hadműveletnél a legnagyobb bajok származtak.[2] Az a szellem, a melyet Görgey tisztjei közé beoltott, frivol szellem volt, mely a szabadságharcz erkölcsi tartalmával sarkalatos ellentétben állott.

Szemere erre vonatkozólag a következőket mondja,[3] melyeket különben személyes informáczióim más oldalról is megerősítettek: »Görgey környezetében egész katonai kamarilla alakult, mely osztrák jelleggel bírt. A ki előbb nem volt osztrák katona, az nem tartozott közibe, a mint hogy a német nyelv volt a hivatalos és társalgási nyelv. A seregben nagyban folyt a kártyázás; ha e miatt kérdőre vonták, azt felelte, hogy a katona ne gondoljon a jövőre és azért jó, ha eljátszsza pénzét; a kinek tőkéje van, az rosszul verekszik; míg ellenben az, a kinek zsebe üres, mit sem koczkáztat.« A városokban, hol megfordult, tisztjei bálokat rendeztek; ha szemére hányták, hogy nem járja a mulatozás, mikor az országot dúlják, pusztítják, akkor azzal állott elő, »hogy a seregnek nem feladata búcsút járni és temetkezni. Lássák azt, hogy jókedvüek vagyunk, hogy ügyünket nem tartjuk elveszettnek. Ily hangulatban az ágyúdörgés nem halálharang, hanem örömriadal. Egy szabadságharcz lehet kegyetlen, véres és romboló, de szomorú jelleggel nem szabad bímia«.

[1]Lásd Görgey Istvánnál. III. kötet 889. lap.
[2]Lásd Görgey Istvánnál. III. kötet 13. fejezet.
[3]Idézett munka. II. kötet 35. lap.

Ezen nyilatkozat bizonyítja, hogy Görgeynek egy szabadságharcz mélyreható erkölcsi tartalmáról fogalma sem volt. Fogalma sem volt arról, hogy az ilyen harcz, mely az emberiség, illetve egy nemzet legdrágább kincseiért vívatik, egy hatalmas történeti drámának jellegét viseli magán és azért méltóságteljes alaphanggal és színezettel, valamint oly háttérrel bír, melyben az illető nemzet legnemesebb tulajdonságai jutnak kifejezésre.

ö előtte, valamint azon kör előtt, mely öt leginkább befolyásolta, mindez terra incognita volt. És ha e sivár kedélyvilág daczára szavaiban és kiáltványaiban oly fordulatokat és szólamokat használt, melyek másképpen hangzottak, ezek nála üres frázisokat jelentettek, melyeket nem igazi érzés és meggyőződés sugallt. Ebben az irányban is osztrák katona volt és maradt.

Jól mondja Klapka,[1] hogy ezen végletekig vitt realisztikus felfogás vitte oda Görgeyt, hogy midőn számvetést csinált a szabadságharcz esélyeit illetőleg, csakis az anyagi eszközöket, a szuronyokat, az ágyúkat és számbeli többséget vette tekintetbe. Számvetését mint osztrák katona csinálta, nem mint magyar ember, politikus és államférfi. Azok a nagy erkölcsi tényezők, melyek a mi oldalunkon fellelhetők voltak, előtte a délibáb játékaként szerepeltek. Egyáltalában nem ismerte nemzetét, azt az őserőt, mely benne lakozik. Csakis mint osztrák katona Ítélt, a minek következtében Nagy Frigyes példáján sem volt képes okulni, a ki kis országával egy nagy európai szövetség ellen sikerrel harczolt, a ki legfényesebb csatáit, Rossbachot, Leuthent jelentékeny túlerő ellen vívta. Annál kevésbbé méltatta figyelemre azokat a példákat, melyeknél a lelkesedés a katonailag nem képezett tömegeket győzelmekre ragadta.

A Vendée, Tirol, Spanyolország, sőt Poroszország 1813-iki felkelésének példái nyomtalanul tűntek el lelki szemei előtt. Határozottan rossz véleményt táplált katonáiról, — különösen kezdetben, — a minek következtében alatta rosszul is vereked-tek. így volt a dolog Schwechat előtt és az ottani csata folytán, a hol Kossuthnak elég bántó módon nyilatkozott róluk.[2]

[1]Memoircn. 189. lap.
[2]Mein Lcbcn und Wirken. I. kötet 72. lap.

Ugyanez történt Kápolna előtt, a hol Dembinszkynek kereken kimondta, hogy ne számítson a magyar csapatok megbízhatóságára.[1] Tényleg cserben is hagyták, minden valószínűség szerint azért, mert bizalmatlansága reájuk is visszahatott.

Az ellenpróbát Guyon szolgáltatta, a ki Schwechatnál éppen úgy, mint a Branyiszkón csodákat művelt; egyszerűen azért, mert kissé hóbortos önbizalma katonáira is ráragadt, a kik a legnagyobb halálmegvetéssel rontottak az ellenségre.

Ebből származott azután az osztrák vasfegyelemnek — beleértve a káplárpálczát is — kultusza. Soha sem jutott eszébe embereinek lelkesedésére és becsületérzésére hivatkozni. Botoztatás, büntetés, agyonlövetés, közibük való kartácsoltatás, ezek képezték nála az ultima ratiót. Azt hitte, hogy erre van szükség, hogy embereit ránczba szedje, hogy az ellenségnek neki vigye. Hogy mindezekre nem volt szükség, Bem példája legjobban bizonyítja, ki sokkal gyengébb anyaggal dolgozott és igazán hihetetlen eredményeket ért el.

Nem egy vérlázító eset maradt róla feljegyezve. A komáromi csatánál július 2-án közibe kartácsokat egy csapatnak, melyről jól tudja, hogy fivére is közötte van.[2]

Seregében, melyben a közlegények közt sok értelmes, sőt diplomás egyén szolgált, napirenden volt a botoztatás, a mit azután derürc-borura minden igaz ok nélkül alkalmaztatott. Megtörtént az, hogy előkelő ifjút, ki fellázadva e miatt, azt felelte, hogy inkább lőjjék agyon, mintsem így meggyalázzák, tényleg azonnal agyonlövetett.[3] Ugyanezt cselekedte a sereg egyik legjobb tisztjével, Udvarnokyval, ki a gárdánál egyik pajtása volt. Ez ittas állapotban egy kis rendetlenséget követett el, a miért profoszhoz küldték; bekisérés közben kissé ellenkezett, ezért Görgey a helyszínén lelövette.[4]

Egy alkalommal a Don Miguel ezredet rohamra parancsolja. »Mindig csak a Don Miguel!« kiált egy tiszt haragosan a sorok közül. Görgey megkérdezi, ki volt az, ki így mer beszélni. A tiszt bátran kilép. Görgey fogja magát és levágja.[5]

[1]Mein Leben und Wirken. I. kötet 122. lap.
[2]Mein Leben und Wirken. II. kötet 211. lap.
[3]Szemere: Idézett munka. II. kötet 37. lap.
[4]Lásd Görgey Istvánnál. I. kötet 279. lap.
[5]Görgey István. III. kötet 7. lap.

Nem így cselekedett Napóleon. Fel van róla jegyezve, hogy midőn egyszer csata közben kiadott egy rendeletet, egyik tisztje megkritizálta; nagy hidegvérrel azzal tromfolta le, hogy[7] ha majd annyi csatát nyert, mint ő, akkor elismeri ítélete jogosultságát.

Hozzájárult, mint az osztrák katonai felfogás és szellem másik folyománya, a polgári elem és az alkotmány lenézése. Lelke mélyében az egész parlamentáris rendszert nem tekintette másnak, mint szószátyárkodásnak, *Advocaten Wirtschaftnak,* melyet az első alkalommal szét kell ugrasztani.

Ha ezek után vezéri képességeit elemezzük, ezeknél különösen szemünkbe ötlik a hiánya azon pozitív' mozzanatoknak, mely lelkületét is jellemezte. Úgy a mint e tényező hiányzott az embernél, hiányzott az a katonánál is. Nem volt meg nála az elmének azon alkotóereje, mely a nagy katonai műveletek előfeltételeinek kigondolásában nyilvánul.

Nem volt meg nála továbbá az az igazán nagyszabású becsvágy, hogy örökös hírnévre szert tegyen, melyről oly jól mondotta Napoleon,[1] hogy annak első szikráját a Lodi hídjának elfoglalásánál érezte keblében lángra gyűlni; a mi nála azt jelentette, hogy magát nagy és rendkívüli dolgok keresztülvitelére képesítve hiszi. Mely becsvágy azután a végtelenségig fokozódva, még a világuralom birtokát is elérhetőnek véli.?

Nem találjuk meg Görgeynél — hogy az ellenkező végletet feltüntessem — azt az igénytelen kötelességérzetet, mely Kosciuskót és Washingtont, vagy a kötelességérzet öntudatos válfaját, Wellingtont jellemzi. Éppen úgy nem azt az igazán hősies lelkületet, mely XII. Károlynál, Suwarownál, Bemnél és Damjanichnál oly élesen domborodott ki és mely az illetőket mindig újabb és újabb fegyvertények elkövetésére ragadta. Sőt még a nemleges természetű indulatok sem hatványozódtak nála annyira, mint a hogyan ezek más hadvezérek és katonák életében csodákat müveitek s azokat nagyokká tették. Ez a nemleges természetű indulat: *a gyűlölet.* Mint már említém, gyűlölte az osztrákot; de e szenvedély nála nem azon oroszlánszerű haragból állott, mely dicső tettek rugója szokott lenni és melyet a nagy Hannibal Róma, vagy egy sokkal kisebb ember, Blücher

[1]Memorial de Sainte-Hclcnc. I. kötet 83. lap.

[2] Benjamin Constant: Memoircs sur les Cent Jours. II. kötet 24. 1.

Napoleon iránt érezett; — érezett pedig mindkettő azért, mert bennük hazájuknak ellenségét látta, kiknek boldogulása szeretteik romlását jelentette. Hannibal haragja egy új Iliásznak lehetett volna méltó tárgya.·

Görgeynek gyűlölete nem ebből a tiszteletreméltó forrásból származott, hanem tisztára kisszerű személyes indokból; mert az osztrák seregben valódi vagy képzelt mellőzéseknek volt kitéve és ezt felejteni nem tudta. Eme kicsinyes érzelmekhez mértek voltak eszközei is.

A pozitív elemek hiánya jellemében okozta azt is, hogy a mint a szabadságharc/ jelentőségét felfogni nem tudta, úgy vezéri működését sem tekintette igazán nagy katonai szempontokból. Ebben az irányban emlékiratai hasonlóképpen a lehető legkedvezőtlenebb benyomást teszik az emberre. Mi sem lett volna természetesebb, mint hogy könyve, katonai működésének szakszerű kommentárjait adja; azon a csapáson indulva, melyet Caesar halhatatlan munkája minden idők számára megállapított. Mi sem lett volna természetesebb, minthogy jellemeztessék a két hadsereg és az azok stratégiájára és taktikájára vonatkozó különbségek, az egyes helyzetek katonai fontossága, az ütközetek és a vezérlet beható kritikája, mely esetben volt az eljárás helyes vagy helytelen, szóval mindaz, a minek lelkén kellett feküdni annak, ki saját életének és nemzetének döntő fontosságú harczában vezető volt és ennek nagy tanulságait maga és mások számára feldolgozza. Mert ha például egy helyt úgy [1] jellemzi Windisch-.grátz és Dembinszky hadviselését, hogy az olyan volt, a mit a tekeasztalnál *Verlaufflarthienak* neveznek, — ez, még ha igaz is, komoly bírálatnak nem tekinthető. Ki kell mondani, hogy műve ebben az irányban még a Welden emlékiratainak színvonalán is alul marad. Oly fejtegetésekkel, mint ott például Komárom vára fontosságáról, vagy az, hogy az oroszok nélkül az osztrák nem győzhetett volna, nála nem találkozunk. Valójában úgy látszik, hogy midőn könyveit megírta, utolsó gondja volt az, hogy vezéri működésének expozéját szolgáltassa, hanem a főszempont nála csak az volt, hogy epéjét kiöntse és ellenfeleit a fekete földig lerántsa, még pedig azzal a léha, csufondáros modorral, melytől szabadulni soha sem bírt.

[1]Mein Leben und Wirken. I. kötet 263. lap.

Munkájában csak egy esetben fedezünk fel hadászati fejtegetést, midőn a komáromi összpontosítás eszméjét védelmezi a szegedivel szemben.[1] Az egésznek post festa nem volt értelme; de meghazudtolta ezt önmaga is, midőn seregét Komáromból mégis levezette, a miről lesz alkalmam még szólni. A számításokat is, melyeket a hadsereg létszámát illetőleg tett, a tények leczáfolták, miután annak sommázata úgy Szegednél, mint Temesvárnál jóval nagyobb volt. Leczáfolták továbbá az események, mert úgy Szőregnél, mint Temesvárnál, okszerű vezérlet mellett a csaták másképpen ütöttek volna ki. Az egész elmefuttatás csak azért íratott, mert a szegedi összpontosítás eszméje Dembinszkytől származott, ennek pedig nem lehetett megbocsátani, hogy véletlenül vele mindig ellentétbe helyezkedett.

A mint tehát könyvében a magasabb katonai felfogás nyomára nem akadunk, úgy vagyunk vezéri működésénél is. A sablonszerű osztrák stratégiának alantisága képezi annak színvonalát. A hadjáratok képe ugyanezen felfogás prizmáján keresztül tükröződik nála vissza. A hogy a jó Omár khalifa volt a Koránnal, úgy volt Görgey a *Dienstrcglementtél;* a mi jó és szükséges a hadviseléshez, az úgy is benne van, a mi pedig nincsen benne, az legalább is felesleges. Gépiesség, nehézkesség és a leleményesség és kezdeményezés teljes hiánya jellemzik vezérkedését.

Érdekes és tanulságos munka Fiiedjung »Der Kampf um die Vorherrschaft in Deutschland« czímü müve; számtalan becses adatot és alapos fejtegetést találunk benne az osztrák hadsereg fejlődését, valamint hadászati és harczászati elveit és gyakorlatát illetőleg, mire nézve Görgeynek vezérkedése nem egy példát szolgáltat. így egyebek között Friedjung elmondja,[2] hogy az osztrákok taktikáját a legnagyobb óvatosság jellemezte. Nemcsak általános tervezgetéseikben, hanem például Lombardia védelménél is, a törekvés arra lyukadt ki, az egészet széltében-hosszában megszállani, állodást és utat elállani, a minek következtében soha sem voltak képesek a döntő csatákban összes erejüket felhasználni. Görgeynél ugyanezen jelenséggel találkozunk. Nála is a Lascy-féle kordon felállítását, csapa-

[1]Mein Leben und Wirken. II. kötet 231—246. lap.
[2] Mein Leben und Wirken. I. kötet 337. lap.

tainak egész működése alatt történt szétforgácsolását észlelhetjük. Igen jellemző, hogy ezzel még váczi kiáltványában dicsekszik is. Elmondja ott,[1] hogy csapatai mint szállták meg a Tata, Bánhida, Neszmély, Csákvár, Zámoly, Ondód és Sárkány körül fekvő fő- és mellékutakat, a mi egészen alkalmas volt arra, hogy védvonalát ott törje át az ellenség, a hol akarja, és mely szétforgácsolás csak arra szolgált, hogy kénytelen volt folytonosan visszavonulni, a miből később a Szélakna és Hodricz melletti vereségek származtak.

Az osztrák stratégia állandó nyavalyájának, a földrajzi állodások és pontok kultuszának ő is betege volt. Csakhogy ez nála igen sajátszerűen, nemleges értelemben tapasztalható. Oly módon, hogy egyetlen állodás sem volt számára ütközetre alkalmas. Minden valószínűség szerint azért, mert erre nézve az osztrák katonai kézikönyvek felvilágosítást nem adtak. Tény az, hogy a téli hadjárat alatt az ő nézete szerint sem Győr, sem a Vértes-hegyek, a nyári alatt pedig Szeged nem képezett megfelelő állodást, hogy ott csatát lehessen elfogadni, mert a sánczok például Győrnél csakis nagyobb sereg számára alkalmasak. Az érdekes benne az, hogy míg Győrt 30.000-nyi seregével sem tartotta megvédelmezhetőnek, Pöltenberg 10.000 emberrel Haynau 60.000 embere ellen fényes csatát vívott és a túlerő daczára sem bekerítve, sem elvágva nem lett.

Hogy a hagyományos osztrák hadviselés minden kinövését megvalósítsa, a Hofkriegsrathhoz hasonló intézmény létesíttetett.

Ez vezérkari főnökének, Bayernek, kiről mindjárt többet fogok mondani, volt eszelős gondolata, mely abból állott, hogy a vezérlet czéljából, a nyári hadjárat megkezdése előtt, egy központi hadműveleti irodát kell felállítani, mely Tatán, több mértföldnyi távolban a háború színterétől, Bayer igazgatása alatt működött. Bayer pedig fel volt ruházva azzal a hatalommal, hogy a fővezér távollétében, a mi többször be is következett, ő küldhessen parancsokat a hadtesteket vezérlő tábornokokhoz.[2] Ezeknek értékére nézve elég Klapka nézeteit idézni.[3] Szerinte ez intézmény úgy hasonlított a néhai Hofkriegsrathhoz,

[1]Mein Leben und Wirken. I. kötet 153. lap.
[2]Lásd Görgey Istvánnál. II. kötet 481. lap.
[3]Memoiren. 48. lap.

mint egyik tojás a másikhoz. A távolság folytán a kölcsönös hadállás és a terepviszonyok megfelelő ismerete nélkül dolgozott, így elrendelte egy erdő megszállását, mely több éve ki volt vágva, egy mocsárra való támaszkodást, mely régen ki lett szárítva.[1]

Természetes, hogy egyik rendelkezés fonákabbul ütött ki, mint a másik, a minek azután nagy része van a zsigárdi,. peredi, győri csaták elvesztésében.

A Hofkriegsrath ezen ószeres stratégiájának lehet köszönni azt is, hogy a régi kurucz hagyományok életrevaló részei nem lőnek újra felélesztve.

Soha hadvezér kitünőbb lovassággal nem rendelkezett, mint Görgey. Arról most nem szólok, hogy az egész hadjárat alatt e mintacsapatot csak egyszer használta fel, Komárom alatt július 2-án tömeges rohamra, a mi leginkább annak tulajdonítandó, hogy sem benne, sem egyetlen tábornokában igazi lovas vezéri képesség, mint a hogy az Murat ban, Ziethenben, Seydlitzban feltűnt, nem volt található. A Rákóczi-féle hadjárat megtaníthatta volna arra, hogy a huszárságnak éppen az a külön hivatása, hogy az ellenséget nyugtalanítsa, és beüssön az ellenség területére, mint a hogy azt Ocskay, Bezerédy, Bottyán, Károlyi Sándor tették. A lovasságnak ily módon való felhasználása nagyot lendített volna a műveleteken, míg annak elmaradása az ellenségnek fontos szolgálatot tett.

Erről azonban szó sem lehetett, mert ezt a Hofkriegsrath ószeres bölcsesége lenézte. Holott a modern hadviselés is felvette már eme ratWnek nevezett műveleteket programmjába, mint a hogy azt az amerikai polgárháború, sőt az 1870-iki porosz-franczia hadjárat is bizonyítja.[2]

Napóleonnak egyik elve volt,[3] hogy ha egy állodást elvesztett, nem nagyon bánta, mert azt visszaszerezhette; de annál inkább sajnálta az időmulasztást, mert azt többé helyrepótolni nem lehetett; — ez Görgeynél teljes bizonyítást nyert. Három czélzatos mulasztása helyrehozhatlan kárt tett a nemzet ügyének. Az egyik volt a bányavárosokban, mikor január 14-én Selmecz-

[1]Lásd Görgey Istvánnál. II. kötet 498. lap.

[2]Lásd ezeknek jelentőségére vonatkozólag Freytag Loringshafen: Studien über Kriegsführung auf Grundlage des Nordamerikanischea Secessions-Krieges. II. kötet 27. lap.

[3]York: Idézett munka. I. kötet 44. lap.

bányán vette Mészáros hadügyminiszter rendeletét, hogy siessen Kassa felé, ott Schlick hadtestét két tűz közé szorítandó; ennek a parancsnak Görgey minden ok nélkül, egyszerűen nem engedelmeskedett.[1] Később, több nap múltán, rászánta magát a parancs teljesítésére; de ezen idő veszteség éppen elégséges volt arra, hogy Schlick a két, illetve három tűz közül, melybe Görgey, Klapka és Dembinszky csapatai által környezve jutott volna, kimeneküljön.·

A másik eset Komáromnál, a július 2-iki csata után történt, mely más szempontokból is nagyfontosságú, melyet azonban most csak ezen vonatkozásában kívánok méltatni, annyit adva belőle elő, a mennyi állításom megértéséhez szükséges. A kormánynak az volt a czélja, hogy Görgey seregével hagyja oda Komáromot és egyesüljön az Alföld valamelyik pontján a többi hadakkal. Görgey ezt megígérte, utóbb megtagadta, nemcsak, hanem Klapkát is megakadályozta abban, hogy a parancsnak engedelmeskedjék. Ez azon álokoskodással történt, hogy a sereg becsülete megkívánja, hogy az osztrákkal még egyszer megütközzenek, mely követelés a július n-iki eredménytelen harczhoz vezetett.

Tanulságos felemlíteni, hogy a hadsereg becsületére ily értelemben való hivatkozás megfelel az osztrák katonai felfogásnak. Az 1866-iki hadjáratban Lipót főherczeg erre hivatkozva, rendelet ellen ütközött Skolitznál, a mi oly hátrányokat okozott, hogy egy illetékes szakember szerint [2] ezért a főherczeget haditörvényszék elé kellett volna állítani.

A levonulást Görgey csak egy hét múlva eszközölte, ezen egy heti mulasztás pedig azt vonta maga után, hogy az oroszok Vácznál útját állották és Dembinszky vei nem egyesülhetett. Holott e mulasztás nélkül Paskievitsnek egy hadteste válságos helyzetbe jött volna.

Még súlyosabb mulasztást követett el a Hemád mellett, hol július végén három napot vesztegelt. Ezt Görgey maga stratégiai képtelenségnek nevezi.[3] A dolog úgy is volt, ez a mulasztás döntötte el hazánk sorsát. Ha nincs e veszteglés, nincs a debreczeni vereség; akkor Aradra augusztus 9-ike helyett

[1]Mein Leben und Wirken. I. kötet 181. lap.
[2]General Schlichting: Moltke und Benedek. 66. lap.
[3]Mein Leben und Wirken. II. kötet 314. lap.

már 6-án leérkezik, úgy hogy a temesvári csata alatt éppen Haynaunak hátába kerül, ki úgy tényleg megsemmisült volna.

Jól mondotta róla Welden,[1] a ki az ellenünk harczba küldöttek között az egyedüli eszes és értelmes tábornok volt, hogy következetes gondolatmenetet hasztalan keresünk nála. Igaz, hogy ilynemű kritikát Napóleon első halhatatlan 1796-iki hadjáratáról is mondottak az osztrák nagy képű vezérkari tekintélyek; csakhogy míg Napóleonnál ezek a lángésznek voltak meglepő fordulatai, melyekkel rövid idő alatt három osztrák sereget teljesen tönkre tett, Görgeynél az egész tétovázásra és ingadozásra vezethető vissza, melyekkel a legjobb esetben nemleges eredményeket ért el.

Újabb időben egy munka jelent meg Görgeyről, mely a legnagyobb magasztalással emlékezik meg felőle és mely Görgeyre vonatkozólag a legcsekélyebb részlet kérdésre nézve is a lehető legjobban van tájékozva. A munka czíme »Die ungarische Donau-Armee, 1848—49, von Anatole Wacquant«. Egy helyen jellemzi őt mint hadvezért.[2] Elmondja róla, hogy a mi elméleti ismereteit illeti, Görgeyt minden jeles vezérkari tiszt felülmúlta. Mindennek daczára elsőrangú stratéga lett belőle, a hadi művészet elsőrangú művelője. Gondolatait nem könyvekből merítette, önmaga termelte azokat. Eleinte ugyan tétovázott, ingadozott, hogy később annál biztosabban haladjon. Mentül magasabbra emelkedett, annál tisztábban állott előtte, hogy' mit kell tennie.

Ezzel szemben világosan és határozottan ki kell mondanom, hogy a fejlődés és haladás eme magasabb fokát, ha általában elérte is, a hanyatlás akkor következett be, mikor a fejlődés törvényeinél fogva ellenkező eredményt lehetett volna várni.

A tényleges valóságnak felel meg azon állítás, hogy[7] a mint a szabadságharcz egész folyamata alatt a helyzet alakult, egyetlen egyszer sem képes annak legfontosabb pontját felismerni, az elhatározó műveleteket megállapítani és azt végrehajtani. Úgy vélem, nem lesz felesleges a hadi tudomány egy-két sarkalatos tételét felemlíteni, mélyeket Görgey, bár módja lett volna reá, figy-elmen kívül hagyott.

[1]Episoden aus meincm Lobén. 107. lap.
[2]Idézett munka. 46. iap.

Ilyen nagy elv az, a mit Blume[1] a kártyajátékból vett szólammal fejez ki, *die Vorhand dem Feinde ab zu gewinnen,* a kezdeményezést megragadni és az ellenségnek mintegy törvényt szabni. Hasonlóképpen ilyen azon másik nagy elv,[2] hogy egy adott ponton vagy vonalon kell az egész erőt összpontosítani és az ellenségre döntő csapást mérni. Végezetül pedig azon Napoleon által felállított tételnek, hogy csekélyebb sereggel, mint a mi felett az ellenség rendelkezik, az egyes csatáknak határozó fordulatánál túlerőt fejteni ki és a döntést ily módon eszközölni.[3] Szabatosabb formában a részletes elbírálásnak feladata lesz kimutatni, hogy műveleteiben, úgy télen a bányavárosoknál, mint a Haynau elleni nyári hadjáratnál, különösen a Vág melletti ütközetekben, miképpen vétett ezen elvek ellen; vereséget szenvedett, habár a győzelem lehetősége rá nézve meg volt adva. Hogy pedig e követelés nem volt túlzott újonczhadvezérekkel szemben sem, erre nézve elég utalni arra, hogy az amerikai polgárháborúban a déli államok rögtönzött hadvezérei, egy Lee, Jackson, Johnstone tapasztalatlan, az ekeszarva mellől fogott csapatjaikkal képesek voltak e magaslatra emelkedni.[4]

De ha itt részletekbe nem bocsátkozom is, mégis kénytelen vagyok Görgeynek úgy stratégiájára, mint taktikájára nézve néhány általános természetű megjegyzést tenni. A dolog úgy áll, hogy úgy a stratégiára, mint taktikára vonatkozólag azon nem éppen örvendetes jelenségre bukkanunk, hogy másokra volt utalva, a maga erejénél fogva édes-keveset tudott lendíteni. A stratégiát illetőleg maga is bevallja ezt. Egy levélben, melyet 1849 márcziusban Kossuthhoz intéz,[5] kereken kimondja, hogy összhangzó tervet nem bír készíteni, s tények bizonyítanak e mellett. A mire Görgey oly sokat adott, a bányavárosokba való visszavonulás, a mi teljesen elhibázott dolognak tekinthető, — vezérkari főnökének, Bayernek volt műve.[6] A diadalmas tavaszi

[1]Strategic. 146. lap.

[2]Jamini: Traité des grandes operations militaires. III. kötet 389. lap

[4]Bourienne: Memoires. I. kötet 186. lap.

[4]Lásd érre vonatkozólag Freytag Loringshafen idézett munkáját, mely e kérdésekre vonatkozólag előnyösen használható.

[5]Lásd Görgey Istvánnál. II. kötet 46. lap.

[6]Mein Leben und Wirken. I. kötet 161. lap.

hadjárat tervét Klapka és Vetter dolgozták ki, habár ennek szerzőségét ugyancsak Bayer magának követelte.[1] Ugyanezt lehet mondani azon, fájdalom, kivételesen fényes gondolatot illetőleg, az isaszegi csata után Komárom felszabadítására sietni, a mi hasonlóképpen Bayer agyának volt a szüleménye.[2]

Görgey stratégiája, sőt politikai működése is, elválaszthat· lan összeköttetésben van vezérkari főnöke, Bayer egyéniségével; el válasz thatlan, mert tényleg Bayer volt az ő *spiritus rector a,* a fej, ki őt irányította és a ki rája a legvégzetesebb befolyást gyakorolta. Tény az, hogy őt Görgey minduntalan igénybe vette, minduntalan szüksége volt reá, segélyére, tanácsára. Egy lépést sem tett nélküle, leveleit, emlékiratait, melyekről később szó lesz, vele Íratta; befolyása oly nagy volt, hogy az ő közbelépésére még Csányinak adott szavát is megszegte.

Ez oknál fogva, úgy vélem, itt van helye azon hatáskörről és állásról, melyet Bayer betöltött, valamint arról, hogy miképpen töltötte azt be, általában egyéniségének mivoltáról néhány szót szólni. .

Nem érdektelen, hogy a vezérkar főnökének állása tulajdonképpen a XVIII. században Oroszországban keletkezett. Egy illetékes német író [3] szerint, II. Katalin czámő azt a rendszert hozta be seregébe, hogy névleges vezérré egy orosz mágnást nevezett ki, a ki rendesen nem volt képes feladatának megfelelni. Ezért azután mellé adott egy tehetséges külföldit, ki helyette a munkát elvégezte. A munka pedig abból állott és áll maiglan is, hogy az illető főnökét a helyzetről felvilágosítsa, a mint az a tényleges adatok, számok és hírek szerint alakul. Ennek alapján adja ki a fővezér rendeletéit, melyeknek részletes kidolgozása hasonlóképpen a vezérkari főnök kötelessége.

Rüstow szerint[4] a vezérkar a fővezér segédeszköze, a mely hivatva van arra, hogy esetleg helyette lásson, halljon, beszéljen, írjon, sőt ha kell, gondolkozzék is. A vezérkar és a vezérkari főnöki állás, a hogy az ma létezik, Napóleon alkotása, a ki Berthier személyében mintaszerű vezérkari főnököt nyert.

[1]Lásd Görgey Istvánnál. II. kötet 64. lap.

[2]Ugyanott. 139. lap.

[3]Delbrüch: Das Le ben des Feldmarschalls von Gneisenau. II. kötet 151. lap.

[4]Die Fcldherrnkunst im XIV-ten Jahrhundert. I. kötet 253. lap.

Napoleon tüneményes pályafutásának kezdetén, a halhatatlan 1796-iki hadjárat alatt már ott találjuk Berthiert, mint vezérkari főnököt. Úgy írják le őt,[1] mint nagyon értelmes, tisztafejű embert, ki ha nem is volt képes arra, hogy önállóan gondolkozzék és vezérének fogyatkozását pótolja, — a mire különben Napóleonnál nem is volt szükség, — de való volt igenis arra, hogy rendelkezését részletezve végrehajtsa. Ebben az irányban Berthier igazán mintaszerű és pótolhatlan volt. Azt az óriási irka-firkát, melyre egy seregnek vezetése és ellátása czéljából szükség van, játszi könnyűséggel és lelkiismeretes pontossággal végezte el. Kitűnő mérnök volt és terepérzékkel bírt, a hadi műveletek sakktábláját apróra ismerte. A legkisebb terepkülönbözetet észrevette, ki tudta számítani a távolságokat, azoknak hatását a felvonulásra és menetelésre, bámulatos emlékező tehetséggel bírt az adatokat és számokat illetőleg. Nem ismerte a veszélyt, nem a fáradtságot; — nappal tábornokának kíséretében annak minden cselekvésében ősz takozva, éjjel pedig az íróasztal mellett dolgozott, hogy az óriási anyaggal elkészüljön és a katonai műveletekhez szükséges intézkedéseket az utasítások értelmében megtegye.

Bizonyára érdekkel bír itt két mozzanat. Az egyik az, hogy őt, egy nálánál sokkal tehetségesebb hadvezér sem pótolhatta. A Waterlooi hadjáratban Berthier nem vett részt, helyét az imperator legtehetségesebb tábornagya, Soult foglalta el,[2] a ki azonban a parancs közvetítését nem volt képes a szükséges pontossággal eszközölni, a mi a hadjárat sorsára nagyon visszahatott.

Viszont ezzel ellentétben Berthier, mikor 1809-ben Napóleont kellett helyettesíteni, egészen elvesztette fejét és egyik hibát a másik után követte el.[3]

Imént említettem Waterloot. Napoleon vereségének egyik legfőbb tényezője Gneisenau volt, Blücher nagyhírű vezérkari főnöke, ö egy más magasabb kategóriát képvisel a vezérkari főnökök közt, mint Berthier. Azt a kategóriát, mely Moltke hatalmas egyéniségében világhírűvé vált. Moltkét méltán nevezték a németek *Schlachtendenkernek;* a mi azt jelentette, hogy ha

[1]Bouvier: Bonaparte en Italie. 65. lap.

[2]Bleibtreu: Marschall Soult Napoleon grösster Schüler.

[3]Binder von Kriegelstein, Regensburg, 1809. Ein Stück Napoleonischer und Habsburgischer Kriegsgeschichte. 136. lap.

hadjáratokat, ütközeteket nem is vezényelt, de azokra rányomta rendkívüli elmebeli képességeinek bélyegét. A tervek, a műveletek, melyek az 1866-iki és 1870-iki hadjáratok sorsát eldöntötték, az ő agyának szüleményeiként jelentkeznek.

Gneisenau is ebben az értelemben működött. Igaz, hogy egy alkalommal és bizonyára méltán panaszkodott a felett, hogy nem ő az, a ki a seregek felett parancsnokol és hogy más helyett kell dolgoznia, övé a munka, másé a dicsőség. Ez a munka kétségtelenül úgy a szellem, mint a jellem működéséből állott, mely hivatva volt főnökének, Blüchemek — ki egy vitéz lovastiszt minősítvényénél többre nem vitte — fogyatkozásait pótolni.

Gneisenau történésze a következőképpen adja elő, hogy miképpen teljesítette feladatát.[1] »Mikor ugyanis főnökének megtette a helyzetről való előterjesztését, ez egyszersmind a vezetés stratégiai és taktikai részét illetőleg is pozitív' rendelkezéseket tartalmazott. Ezt a javaslatot Blücher mindig elfogadta, végrehajtotta; természetesen a csatában saját személyét mindig latba vetve. De bár kétségtelen, hogy igen bátor és elszánt ember volt, ki szivét soha sem vesztette el, mégis nem egyszer a legnagyobb válságok pillanatában Gneisenau volt az, a ki saját erélyével főnökének erélyét fokozta; mert ebbe belevitte szellemének nagy felsőségét, a mi által a koczkázat szilárd alapot nyert. Ilyen volt — hogy egy példát idézzek — azon merész vállalkozás, hogy midőn őket a Waterlooi hadjáratban Napóleon Lignynél tönkre verte, a természetes hátrálás! vonalakat elhagyják, hogy Wellington segélyére siessenek, a mi azután Napoleon bukását megpecsételte.«

Ezekben előadván a tájékoztató észrevételeket, rátérhetek Bayemek személyiségére és működésére.

Azon író, kiről már megemlékeztem,[2] így írja le őt:

Bayer kétségtelenül azokra, kikkel működött, erőteljes és élesen kidomborodó személyiség benyomását tette. Középmagasságú, szélesvállú, tagbaszakadt ember volt; magas homlokkal, himlőhelyes arcza hosszú dús szakáll által volt körítve, hangja mély. Görgey elegáns tisztjei között feltűnt hanyag öltözete által; a külsőségekre mitsem adott, egész

[1] Delbrüch: Idézett munka. II. kötet 150. lap.

[2] Anatole Wacquont: Die ungarischc Donauarmee 1848/49. 80. lap.

lényén eredetiség és nagy szellemi felsőség ömlött el. A szabadságharcz idején alig töltötte be harminczadik évét. Polgári, pesti illetőségű szülőktől származott. Katonai pályára készült, a wiener-neustádti hadmérnöki akadémiának egyik legjobb növendéke gyanánt hamar jó hírnévre tett szert. Tanár lett egy kadétiskolánál, melyet azonban adósságok miatt elhagyott. Szanaszét bolyongott a világban, próbált többfélét, így került Svájczba, a hol akkor az úgynevezett Sonderbund forradalom kiütött, melynek leverésénél a főparancsnok, a jeles Dufour tábornok oldala mellett hadsegédkedett és így elméleti előképzettsége mellett bizonyos gyakorlati ismereteket is szerzett, melyek különös fontossággal bírtak, tekintetbe véve, hogy a magyar vezérek, á la tété Görgey, ezzel nem bírtak, a mit maga Görgey is beismert mint Bayer előnyét.

Ki kell mindjárt mondani, hogy ezen hányatott élet Bayerre sem szellemi, sem erkölcsi tekintetben nem gyakorolt jó befolyást. Szélső nézeteknek hódolt; köztársasági ember volt; csakhogy ez nála nem azon eszményi háttérrel bírt, mely azon kornak világnézetét képezte, hanem erős nihilista színezettel bírt. Legnagyobb magasztalói, mint Wacquont,[1] elmondják róla, hogy semminemű erkölcsi alappal vagy tartalommal nem bírt. Görgey István is egy helyt kereken kimondja,[2] hogy volt eset, midőn utálatot érzett irányában.

Viszont ezzel ellentétben Görgey István is a legnagyobb lelkesedéssel beszél katonai képességeiről, sőt lángeszéről.[3] Elmondja, hogy az első pillanattól kezdve, midőn bátyja Schwechat után a vezérletet átvette és a honvédségbe belépett, Bayert vezérkarában alkalmazta, legmeghittebb tanácsadójává és segédmunkásává avatta. Elmondja, hogy az volt az általános nézet, hogy Görgey semmire sem ment volna, ha vezérkari főnökének rendkívüli tehetségei nem támogatják. A mit ő csak azon módosítással fogad el, hogy egymást szerencsésen kiegészítették, a létrehozott gondolat és annak sikeres végrehajtása által.

Görgey István is megrajzolja Bayer működését. Elmondja, mint ült szobájában éjjel úgy, mint nappal, a térkép felett, törve

[1]Idézett munka. 273. lap.
[2]Idézett munka. I. kötet 81. lap.
[3]Idézett munka. II. kötet 66. lap.

a fejét a közeljövő hadászati feladatai felett, mint dolgozta ki az egyes sakkhúzások előnyeit és hátrányait, melyeket elméjében apróra kidolgozott és közölt Görgey vei, ki viszont neki referált a lefolyt eseményekről.

A mennyire véleményt lehet alkotni Bayer tevékenységéről, sikere inkább a vezérkari, az irodai és a közigazgatási teendők ellátására, mint a stratégiára vonatkozott. Maga Dembinszky beismerte, hogy ebben az irányban Görgey seregében mintaszerű állapotok uralkodtak, a mi tagadhatatlanul Bayemek volt az érdeme. Hogy azonban az ő felfogása a hadászati helyzetről és a teendőkről nem állott a feladat színvonalán, arra nézve konkrét elbírálásuk szolgáltatja a bizonyítékot.

Ily módon tehát Bayer Görgeynél nem annyira Gneisenau, mint inkább Berthier szerepét játszotta, holott neki az elsőre lett volna szüksége. Sőt még azt a szerepet sem teljes mértékben; mert ha Berthier mindenütt ott volt főnökének oldala mellett a katonai akczió minden mozzanatában, Bayer ezeknél távolléte által tündökölt. Először lovagolni nem szeretett, a veszélyt, a tüzet lehetőleg kerülte, csodálatos módon félénk, mondhatni gyáva ember volt. Erre nézve mindenki egyetért, minden tanú ebben az irányban nyilatkozik.

Ezen nyilatkozatok közül talán a legérdekesebb a Kossuthé.[1] Kossuth elbeszéli, hogy az isaszegi csata alatt a mint a harcztér felé indult, egyszerre attól meglehetős távolságra találkozik Bayerrel, a ki ott hüsöl egy falu tövében, körülvéve és őriztetve egy üteg ágyú, huszárfedezet és két zászlóalj gyalogság által, a mely erőt ilyformán a seregtől elvonta.

Görgey maga elnézte ezen fogyatkozását, úgy okoskodva, hogy a pótolhatatlannak tekintett Bayer jobb ha kíméli magát, mint ha egy bolond golyó leteríti.

A fizikai bátorságnál a lelki bátorság, erő és erély jóval nagyobb szerepet játszanak annak a funkcziónak teljesítésénél, mely a vezérkar feladata.

Olvassuk el, miként ír erről a fontos kérdésről egy porosz szakember, a ki ismereteit Moltke oldalán szerezte.[2] Hang-

[1]Irataim az emigráczióból. II. kötet 280. lap.

[2]General Verdy du Vernois: lm grossen Hauptquartier 1870. 31· lap.

súlyozza a jó szellem fontosságát, melynek a vezérkarban, különösen háború alkalmával, uralkodnia kell. A nyugodtság, mely annak működésén elömlik, a fellépés biztossága, a hit és bizalom a kedvező kimenetelben, a pesszimizmus távolléte a tevékenységet nemcsak gyümölcsözőbbé teszi, de kihat magának a hadseregnek szellemére is, mely végre is az irányítást attól a közegtől veszi, mely a működő sereg szervezetében a főnek hivatását végezi.

Hogy Bayer Görgey pesszimizmusán uralkodni nem tudott, hogy a csüggedőbe lelket és erélyt nem öntött bele, az bizonyos. Melyiken múlt a dolog? Azt szabatosan megállapítani nem lehet, habár elválásuk, miről később még szólani fogok, ebben az irányban inkább Bayemek erősebb lelkülete mellett bizonyít.

Egyébképpen pedig, mint már említém, befolyása Görgeyre nem volt szerencsésnek mondható. Sőt meg kell állapítanom, hogy e befolyás, különösen politikai tekintetben, végzetessé vált.

Arra nézve mindenki egyetért, hogy annak a katonai klikknek és kamarillának, mely Görgeyt körülvette és őt Kossuth ellen uszította, Bayer volt a központja. Mindazokban a végzetes hibákban, melyekben Görgey ujj húzásai és engedetlenségei kifejezésre jutottak, Bayer befolyását meg lehet állapítani.

Erre nézve elég egy adat felemlítése, a mely Klapkánál olvasható.[1] Mikor ugyanis Görgey a kormánynak Komárom alatt felmondta az engedelmességet, Klapka elment Pestre közvetíteni. A minisztertanács után az áldott emlékű ősz miniszter, Csányi, a szabadságharcz egyik legtisztább és nemesebb jelleme, ki hozzá még Görgeyt mint édes gyermekét szerette, ^megragadta kezemet, könnyek csordultak ki szemeiből és mély megindulástól remegő hangon adta elő, hogy a magyar haza a végromlás küszöbén áll. Még minden menthető, ha Görgey érzelmeit hagyja beszélni és ha megmenekszik rossz szellemétől — Bayer vezérkari főnököt értette, — ki őt honától és igaz barátjaitól eltántorítja, ő már öreg ember, és ha Pestet feladják, ő most is, mint Windischgrätz bevonulásakor, az utolsó fogja a fővárost elhagyni; de az országból menekülni nem fog. Magával nem gondol, csak a hazát kívánja menteni.« Ebben az értelemben írt néhány megható sort Görgeynek, őt hazája iránti

[1] Memoiren. 137. lap.

kötelességére figyelmeztetve. Ezt az intelmet Görgey figyelembe nem vette, még a levelet is félredobta.

Így találta meg azt később Klapka és e feletti méltatlankodásának kifejezést is adott.

Visszatérve már most Görgey stratégiájára, ennek fogyatkozásai a hadműveletek rendezésének ecsetelésénél még jobban ki fognak domborodni. Az általános jellemzés szempontjából a mondottak, úgy vélem, elégségesek. Ez után visszatérek vezérkedése taktikai részének vázolására, hol ugyanazon jelenségekkel találkozunk. Kiemelendő itt az, hogy a taktika magának a csatának vezetése és a csatának sorsát szokta eldönteni, a minek folytán a hadvezér minőségét úgy mint felelősségét a legnagyobb mértékben próbára teszi. Említettem már, hogy egyes csatákban, azoknak válságos perezeiben Görgey megjelenése csodákat müveit; de ezen közbelépés epizódszerű kivételes jelleggel bírt; mert az április 26-iki komáromi csata kivételével egyet sem lehet nevezni, melyet Görgey elejétől fogva végig vezetett volna. Azt lehet mondani, hogy rendesen mindenre gondolt, csak a csatára nem és nem arra, hogy kötelessége oda szólítja őt.

Nagyon tanulságos erre vonatkozólag úgy a branyiszkói, mint a nagysarlói csata, melyeknek fontosságát e helyen vázolni nem szükséges; Branyiszkó alatt távolléte által tündökölt;[1] még pedig azért, — mint maga mondja, — mert helyzetéről és a múlttal való leszámolás felett gondolkozott. így volt Nagy-Sarlónál is.[2] Ott szintén nem volt jelen. Léván egyebek közt aludt, mert feje tele volt országos gondokkal a függetlenségi nyilatkozat miatt és ebbe belefáradt. Damjanich meg is nyerte nélküle a csatát, mint a hogy ez Tápió-Bicskénél és nagyrészt Isaszegnél is történt.

Damjanichra és Görgeyre nézve azt az igen jellemző tényt lehet megállapítani, hogy a hol Damjanich jelen volt, Görgeyvel vagy nélküle, mindenütt győzött. Ellenben a hol Görgey egyedül saját kezére dolgozott, ott rendesen balsiker lett a dolognak vége.

Görgeynek azon sajátszerű eljárását, hogy a csaták vezetésébe csakis hézagosán folyt be, Görgey István a maga módja szerint akarja mentegetni.

[1]Mein Leben und Wirken. I. kötet 194. lap.
[2]Lásd Görgey Istvánnál. II. kötet 165. lap.

Erre nézve is megvan a maga védelmi elmélete,[1] mely abból áll, hogy bátyja alkalmat akart adni alvezéreinek babérok szerzésére és arra, hogy képességük kiismertessék, valamint hogy azt akarta, hogy a válság perczében jelenjen meg, mint egy Deus ex machina s ezzel mint új erőtényező nyomuljon a mérleg serpenyőjébe.

Ez az elmélet határozottan téves, a mit Napoleon példája legjobban bizonyít, a ki pedig megengedhetett magának olyan latitudeöt, a mi egy gyengébb hadvezérnél megengedhetetlen. A mit a franczia igen szépen úgy fejez ki, hogy *payer de sa personne,* vagyis saját személyiségének koczkára tétele, azt Napóleon is értette és gyakorolta. Ott van a lodii és arcolei eset, hol a rohamoszlopok^ élére állott. De azért mindenütt jelen volt, vezette is a csatát, daczára annak, hogy kipróbált alvezérek felett rendelkezett. Az 1796-iki hadjáratnál öt lovat hajszolt agyon, csakhogy minden fontos műveletnél jelen legyen és azokat ellenőrizhesse.[2] Nem így járt el Görgey, daczára annak, hogy elmélete minduntalan meghibázott és őt arra serkenthette, hogy más rendszert léptessen életbe. Maga István testvére is beismeri, hogy igaza volt Klapkának akkor, a mikor Görgeyt megrótta azért, hogy a hatvani csata alkalmával, távol a csatatértől, Gyöngyösön tartózkodott, mert ellenkező esetben Schlick nem menekül meg a biztos veszedelemből.

Ugyanez történt az isaszegi csatánál. Ott sem volt jelen a csatatéren, hanem mint Kossuth,[3] továbbá Vukovics [4] egyértelműen előadják, Kókán egy dombon heverészett. Ennek azután az volt a következménye, hogy a Gáspár futárja nem találta meg s ezért ez egész hadtestével nem vehetett részt a csatában, a mi Windischgrätz szerencsés elvonulását lehetővé tette.

Ezeken a szomorú tapasztalatokon nem tudott okulni. A nyári hadjáratot, a Vág-vonal melletti támadó műveleteket, állítólag ki nem próbált csapatvezérekkel, mint Knézich és Asbóth indítja meg; tetézi hibáját azzal, hogy e nagyfontosságú

[1]Idézett munka. II. kötet 94. lap.
[2]York: Napóleon als Feldherr. I. kötet 59. lap.
[3]Irataim az emigrációból. II. kötet 281. lap.
[4]Emlékiratai. 460. lap.

akczió kezdetén nincs is jelen, mert — mint arra még rátérek — Pesten időzött, s Kossuth ellen fondorkodott és mesterkedett. A támadás nem sikerül; keresni kell maga helyett a bűnbakot. Meg is találja, még pedig nem egyet, de kettőt, Asbóth és Knézich személyében, kik mindketten hadtestük éléről elmozdíttatnak. Asbóth azért, mert rendelet nélkül támadott; Knézich azért, mert helyéről nem mozdult, miután parancs nélkül nem akart cselekedni.[1]

Az egész eljárás nemcsak a legnagyobb mértékben igazságtalan volt, hanem a vezérlet elemi szabályaival is ellenkezett. Asbóth a hadseregnek egyik legjobb tábornoka volt, ki ebben az esetben is hősies magatartást és jeles vezért képességet tanúsított. Knézich is kitüntette magát más alkalommal, így különösen Komáromnál, annak felszabadítása alkalmával, mikor a Dunán való átkelés nehéz műveletét nagy sikerrel oldotta meg.[2] Éppen azért mind a ketten — még ha hibáztak volna is — elnézést érdemeltek. Nagyon szépen mondja egy már többször idézett kitűnő katonai író,[3] hogy a fővezért kellékek közé tartozik a hibák iránt elnézéssel viseltetni. Alig volt olyan nagy hadvezér a világon, ki ne hibázott volna és bizonyára nem érte volna el magas állását, ha — mihelyt egy hibát elkövetett, lakolnia kellett volna érte. Különösen dicséri ebben az irányban Moltke igazán nagylelkű felfogását, a ki csak abban az esetben követelte az illető elmozdítását, ha teljes képtelenséget vagy rosszakaratot tanúsított.

Ennyi az, mit róla mint katonáról mondhatok. A szabadságharcz eseményeinek méltatása mind e tételeket igazolandja. Úgy vélem, hogy az előadottak is elégségesek arra, hogy' kiderítsék, miszerint feladatának mértékén alul maradt és nem felelt meg ama várakozásoknak, melyeket a nemzet hozzája fűzött.

Valóban igaza volt Klapkának, mikor azt mondta,[4] hogy ennyi baklövés után a kormánykörökben teljesen meg-

[1]Lásd ezen épületes eljárásnak leírását Görgey Istvánnál. II. kötet a 49. fejezettől kezdve.

[2]Lásd Görgey Istvánnál. II. kötet *22g.* lap.

[3]Goltz: Krieg- und Hccrführung. 235. lap.

[4]Memoiren. 104. lap.

ingott a hit Görgey vezért képességeiben. Ezt a helyzetet nagy mértékben kiélesítette politikai magatartása, melylyel szintén a szükséges részletezéssel kell foglalkoznom.

Nagy általánosságban annyit lehet mondani, hogy a mint áll a dolog Görgeyvel, a katonával, úgy áll az Görgeyvel a politikussal is. Ugyanazok a fogyatkozások és kinövések jelentkeznek itt is, csakhogy hatványozva azon körülmény által, hogy míg Görgeytől mint katonától bizonyos képességet és arravalóságot elvitatni nem lehet, addig a politikusnál mindezek teljesen hiányoztak. A mi azt vonta maga után, hogy míg árnyoldalai teljes erővel éreztették hatásukat, az előnyöket hasztalan keressük. Görgey István nagy méltatlankodással veti fel a kérdést,[1] hogy miért nem lett volna szabad Görgeynek politizálni? Különösen hangsúlyozza a forradalmi helyzetet és azt, hogy ő hadvezér volt, a ki a politikáért naponkint koczkára teszi életét és a ki ebből merítette a jogczímet. Ámde a katonának sorsa az, hogy koczkára tegye életét, úgy forradalmi, mint nem forradalmi időben. A forradalom állapotának fennforgása nem változtatja meg az állami hatalmak természetét, sem azoknak egymáshoz való viszonyát; a miből folyik az, hogy a hadsereg saját szakállára nem politizál, hanem engedelmeskedik a felsőségnek, mely akár a törvényes, akár a tényleges viszonyok alapján van azzal megbízva, hogy intézze az ország sorsát, a mi éppen a politika-csinálás tartalmát képezi. Washington, Kosciusko, Hoche, Jourdan, Moreau nem csináltak politikát, pedig forradalmi hadvezérek voltak. Dumouriez csinált, de nem volt köszönet benne. Gromwell, Napóleon hasonlóképpen döntő befolyást követeltek— még pedig önhatalmúlag — nemzetük sorsára; csakhogy ezek már azért sem képezhettek előzetes esetet Görgey számára, mert a reájok bízott katonai feladatot — t. i. az ellenséget legyőzni — már előbb mindketten fényesen oldották meg. Mihez még azt is hozzá kell tenni, — ismét ellentétben Görgeyvel, —hogy országlási képességük igen magas színvonalon állott.

Abban az értelemben, a melyben Görgey politizált, egyetlen egy tábornokunk, sem Bem, sem Perczel nem csináltak politikát. Történt mindegyik részéről engedetlenkedés, de soha egyiknek sem jutott eszébe a fennálló kormányzati rendszernek megbuktatása és annak saját személyes uralmukkal való helyet-

[1]Idézett munka. II. kötet 42. fejezet.

tesítése. Hogy Görgey erre az akczióra a nemzettől megbízatást nem nyert, azt bizonyítani felesleges. Valamint azt sem kell elfelejteni, hogy maga is beismerte, hogy a politikához nem ért.[1] ő az ehhez szükséges ismeretekkel nem bírt, az országot nem ismerte; sőt még helyes politikai érzékkel sem bírt. Annyi bizonyos, hogy politikai tevékenységében sem találunk pozitív irányzatokat: vezéreszmét és programmot hasztalan keresünk nála.

Magától értetődik, hogy ezt a programmot nem abban a tág értelemben veszem, hogy az 1848-iki törvények kiépítését, vagy pedig, hogy az Ausztriához való viszony reál- vagy perszonál-unió jellegére vonatkozzék, illetőleg hogy ő egy a Deák Ferenczéhez hasonló programmot állított vagy dolgozott légyen ki; — de veszem abban az értelemben, hogy az ország léteiének és fennmaradásának kérdését voltaképpen hogyan akarja biztosítani. Nincs az a halandó ember, a ki meg tudná állapítani, hogy az országgal mit akart csinálni, miképpen akart csak egy függő kérdést is megoldani, összes tevékenységének alfája és ómegája abból állott, hogy ha Kossuth fehéret mondott, neki okvetlenül feketével kellett ráduplázni « Derüre-borura folytonosan kontrázott neki.

Görgey minduntalan azt hangoztatta, hogy ö az 1848-iki jogállapot híve. Erre semmi szükség nem volt; mert az egész nemzet ezt cselekedte és azért fogott fegyvert, mert az követel tetett tőle, hogy az oly hosszú küzdelmek és áldozatok árán megszerzett jogalapot adja fel. Vizsgáljuk meg kissé Görgeynek azon nyilatkozatát, melyet ő politikai krédójának tekintett és melyet azért tett közzé, hogy kifejezze saját különleges álláspontját az említett jogalap megvédésének czéljából.

Úgy az ő, mint fivére munkájában folytonosan csak azt olvassuk, hogy váczi kiáltványát tekinti politikai hitvallásának. Ez oly élesen állíttatik oda, hogy nem túlzott azon állítás, miszerint ennek az érdemétől függ, hogy megállhat-e mint politikus, vagy pedig azzal együtt buknia kell.

Saját könyvében [2] e cselekményt akként minősíti Görgey, hogy ez egy intelem volt, mely Kossuthnak szólott. Fivére

[1] Mein Leben und Wirken. I. kötet 116. lap.
[2] Idézett munka. II. kötet 3. lap.

István pedig annyira megy,[1] hogy hibáztatja Kossuthot, hogy azt nem tette magáévá és nem hirdette ki az országgyűlésen.

Ez utóbbi mozzanat már maga bizonyítja, hogy minő képtelen felfogásnak volt e hírhedt okmány szüleménye és annak szerzője mennyiben igényelheti magának a komoly és beszámítható államférfiú jogczímét. Hogy egy országgyűlés, a főhatalom letéteményese alárendelt közegétől, egy hadtesttől és annak parancsnokától vegyen utasítást és azt kihirdetés által szentesítse, — hogy az országnak első közjogi és politikai tekintélyei egy katonától taníttassák ki magukat, kivált mikor az említett nyilatkozatnak minden tétele a badarságnak és tudatlanságnak volt kifejezése: ez oly követelés, mely felett komolyan vitázni csakugyan nem lehet.

Mindennek daczára kénytelen vagyok ez elmefuttatással foglalkozni, mert hiszen ez képezi az ő védekezésének alapját, működése méltatásának egyik fontos alkatelemét, mely már idáig is kellő elbírálásban részesült ugyan, de azért az elmondandók még sem feleslegesek.

Ezen okmány 1849 január 5-én Váczon látott napvilágot. Magának Görgeynek, mint az úgynevezett feldunai hadtest parancsnokának aláírásával. Ebben el van mondva, hogy e hadtest, mely a magyar alkotmányra megesküdött, esküjéhez híven mindenkor csak a magyar hadügyminiszter és az ez által elismert honvédelmi bizottmány parancsainak engedelmeskedett. A hadsereg tiltakozik az ellen, hogy bármely párt magánérdekeit szolgálná és neheztelve említi fel, hogy a honvédelmi bizottmány, melynek idáig oly híven engedelmeskedett, Őt kétszínű helyzetbe hozta. Ezen kétértelmű helyzet abból keletkezett, hogy a honvédelmi bizottmány a fővárost elhagyta; hogy a hadtest rendeletet kapott Buda előtt döntő csatát vívni, a nélkül, hogy feláldoztassék, vagy hogy a fővárost ágyúzás veszélyének tegye ki; végre pedig, hogy az ellenség fővezéréhez egy küldöttség menesztetett. Ezen három tény közül mindegyik magában elegendő lett volna a hadtest bizalmát a honvédelmi bizottmány férfiai irányában megingatni. Együttvéve pedig azt az aggályt keltik fel, hogy azt a honvédelmi bizottmány odáig csak használható — de gyakorlatlan kézben veszedelmes — eszköznek tekintette.

[1] Idézett munka. I. kötet 136. lap.

Mindezek folytán a hadsereg álláspontja a következőkben fejeztetik ki: A hadsereg hü marad esküjéhez és az V. Ferdinánd király által szentesített alkotmányért minden külső ellenséggel szembeszáll. Határozottan fellép azok ellen, kik idétlen köztársasági eszméket hirdetnek. Az alkotmányos monarchia fogalmából folyik, hogy egyedül azon parancsokat fogja követni, melyeket a felelős magyar királyi hadügyminiszter, vagy annak helyettese — jelenleg Vetter tábornok — törvényes formában intézend hozzá. Kijelenti végre, hogy az ellenséggel folytatott egyezkedést csak abban az esetben fogadandja el, hogy ha az az alkotmányt, melyre megesküdött, továbbá a hadsereg becsületét biztosítandja.

A mi a hadászati helyzetet illeti, mely a főváros feladását vonta maga után, annak elemzése és bírálata az események fonalán fog megtörténni. Ezek ki fogják deríteni, hogy a fővároselhagyását minő indokok idézték elő és a gáncs és szemrehányás kinek a számlájára írandó. Valamint hogy a kormánynak Debreczenbe való költözése a honvédelem ügyére hátrányos befolyást gyakorolt-e vagy sem?

A többi indokok, melyek a kiáltvány közzététele mellett felhozattak, a legfelületesebb bírálatot sem állják ki. Görgey kiemelte azt, hogy a tisztikart csak ilynemű nyilatkozattal lehetett megtartani. Azonban maga beszéli el,[1] hogy tisztjeinek egy jelentékeny része már előbb is, de főként Pesten elhagyta, így a Vilmos-huszárezrednek majdnem egész kitűnő tisztikara; a minek egyszerű magyarázata az, hogy az illetők a nemzet ügyét már teljesen elveszettnek hitték és távoztak a sülyedő hajóról. Ha az lett volna igazán a czél, hogy az említetteket visszatartsa, akkor az okmányt Pesten kellett volna kiadni, nem utána, a mi ekkor már csak az eső után való köpönyeg jellegével bírt. Mert azok, a kik maradtak, Aulich, Pöltenberg, Kmetty, Guyon, azok az élettel leszámoltak és esküjükhöz hívek maradtak a vérpadig.

A 48-as törvényekhez való ragaszkodást nem kellett hirdetni, azt hirdette magának a seregnek fennállása és küzdelme. Különben is kevés idővel előbb két ily kiáltvány jelent meg, úgy Csányi kormány biztos, mint a Görgey serege részéről, melyeket kivonatban Görgey

[1] Idézett munka. I. kötet 110. lap.

István[1] is közölt. Az egyik válasz volt Windischgrätz kiáltványára, a másik Ferdinánd trónról való lemondása után keletkezett.

Mindegyikben, különösen az utóbbiban ki van mondva, hogy a magyar királyság kétoldalú kötésen alapul; hogy a királyi jogokat csak az gyakorolhatja, a ki magát megkoronáztatja és ennek folytán törvényes kötelezettségének eleget tesz. Mindaddig, míg ez meg nem történik, addig a hadsereg az országgyűlésnek, az ország egyedüli törvényes közegének és az általa megbízott kormánynak tekintélyét ismeri el és azt minden támadás ellen megvédelmezi.

Ebben a két kiáltványban, melyet az országgyűlés által a feldunai sereghez kinevezett kormánybiztos, Csányi László, fogalmazott és írt alá, kinek hazafiságához és közjogi ismereteihez kétség nem férhetett, minden el volt mondva, a mit akár a törvényekhez való ragaszkodás, akár határozott és elszánt fellépés szempontjából mondani lehetett. Ezekhez nem volt szabad semmit hozzáadni, vagy tőlük elvenni; hatályukat minden újonnan keletkezett nyilatkozat csak gyengítette.

Egyike volt a legvakmerőbb és ízléstelenebb ráfogásoknak, hogy a hadseregnek tiltakozni kell a köztársasági propaganda ellen. A milyen élethalálharczot vívott a nemzet akkor, mindenkinek kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy a jövő kormányforma alakulása felett törje a fejét. Ez a köztársasági mumus különben állandó fogása volt Görgey nek, melylyel minduntalan előhozakodott, mikor ürügyeiből kifogyott. A mint a seregek február havában összpontosulni kezdtek, az új ordre de bataille alapján a hadteste más beosztást nyert. Jellemző nála ennek előadása.[2] Azt mondja: a királyi magyar feldunai hadtestnek bele kellett egy lengyel-magyar forradalmi seregbe olvadnia, hogy Kossuth Octaviannal, Bem Antoniussal és Dembinszky Lepidussal triumvirátust játszanak.

Ezt az ízléstelenséget az események lezajlása után írta, melyek pedig eléggé bizonjutják, hogy sem Bem, sem Dembinszky politikai szereplésre nem pályáztak. Dembinszky mindössze annyit akart 1849 tavaszán, hogy azzal a sereggel, mely alatta állott, betör Galicziába, hogy ott a felkelést szer-

[1]Idézett munka. I. kötet 50. lap.
[2]Mein Leben und Wirken. I. kötet 276. lap.

vezze, a mi különben egészen életrevaló eszme volt. Kossuth ebbe nem egyezett bele azért, mert mindent kerülni akart, mi az orosz közbelépést elősegítette volna. A terv egy miniszter-tanácsban is szóba került, de rövid vita után elevtetett.[1] Görgey tudott róla, hiszen akkor már hadügyminiszter volt, mégis ráfogja Kossuthra, hogy ő e kalandos vállalatra a lengyelekkel szövetségre lépett.[2]

Minden ténykörülmény megerősíti azt a nézetet, hogy Görgeynek egész működése csak arra lyukadt ki, hogy Kossuthot megkontrázza. A váczi kiáltvány erre nézve valójában perdöntő bizonyítékot képvisel. Ennek igazsága akkor derül ki valójában, ha számba veszszük, hogy Görgey magát *par excellence* a béke emberének tekintette.

Mikor értesült a függetlenség kimondásáról, a következő kirohanást intézte Ludvigh kormánybiztos és több mások előtt:[3] »Tehát az országot teljesen tönkre akarjátok tenni. Azt hiszitek ott Debreczenben, hogy ezzel a komédiával megveritek az ellenséget? Valójában megérdemlitek, hogy egy zászlóaljjal benneteket szétverjenek. Most, hogy a veszély elmúlt, felfújjátok magatokat. Nem elég a már létező sok ellenség, még az oroszt is nyakunkra akarjátok hozni, esetleg még a poroszt is? Csoda, bogy egész Európának meg nem izenitek a háborút. Ha még egyszer győzünk, Kossuth még a kínai császárnak is megizeni a háborút.«

Ezt ugyanaz a Görgey mondta, a ki ezzel ellentétben a váczi kiáltványban azért támadt Kossuthra, mert Windischgrátzhez békekövetség küldetett.

Hosszú évek után Görgey István [4] elmondja újonnan és hangsúlyozza, hogy a békekövetség küldése reá és a hadseregre mily leverő hatást tett. Erősen hangsúlyozza, hogy az országgyűlés és a kormány a történtek után még bízott Windischgrätzben, az ellenség dölyfös főparancsnokában és nem bízott meg a hadseregben és vezérében. Azt is felhozza, hogy a békekövetség mást nem jelenthet, mint meghódolást. Röviden rá kell mutatni ezen okoskodás téves voltára. Ha az országgyűlés nem bízott a hadseregben és annak vezé-

[1]Horváth: Függetlenségi harcz. III. kötet 90. lap.
[2]Szemere: Batthyány. Görgey és Kossuth. II. kötet 61. lap.
[3]Lásd Görgey Istvánnál. II. kötet 323. lap.
[4]Idézett munka. I. kötet 09. lap.

rében, az egyszerűen onnan volt, mert az ellenséggel szemben egy ütközetig sem vitte. Arra meg talán válaszolni sem érdemes, hogy Batthyányról és Deákról feltételezték, hogy meg fognak hódolni; éppen ilyen téves azon állítása, hogy a monarchia fogalmából folyik az, hogy az ö hadteste csak az V. Ferdinánd által kinevezett hadügyminisztertől, vagy az az által megbízott helyettestől fog parancsokat elfogadni. A monarchia jogrendszere nem engedi meg sehol sem, hogy a miniszter önjogúlag magát helyettesíthesse. Nálunk pedig az 1848: III. t.-cz. értelmében, mely törvényekre Görgey megesküdött és melyeknek épségben tartásáért rántott kardot, úgy az elbocsátás, mint a kinevezés a korona, esetleg a nádorispán jogosítványa volt, nem pedig a hadügyminiszteré.

Az egész okoskodásnak nemcsak hogy közjogi alapja nem volt, hanem a viszonyok fejlődése, melyeket Görgey éppen olyan jól ismert, mint mindenki széles Magyarországon, megczáfolta azt.

Megczáfolta pedig azon egyszerű oknál fogva, mert hiszen a Batthyány-kabinet, melynek tagja a jó öreg Mészáros volt, mint tudjuk, még szeptember havában leköszönt, a mit István főherczeg törvényes jogkörének alapján el is fogadott. Itt tehát a hadügyminiszternek úgy tényleges, mint törvényes hatásköre megszűnt, erről tehát szólni többé nem lehetett.

Általában minden józaneszü embernek be kell látni, hogy az egész nem volt normális állapot, nem oly állapot, melyet az elfogadott közjogi elmélet szabványai alapján lehetett elbírálni. A normális állapotnak ismérve az, hogy a fejedelem és nemzet, korona és törvényhozás egy alapon álljanak. Ezen állapot nem létezett, mert e két tényező szembeállt egymással és így a törvényhozásnak nem volt más módja, mint gondoskodni jogainak megvédéséről, gondoskodni a védelem és kormányzati teendők ellátásáról. Ezt eszközölte a honvédelmi bizottmány kinevezése által, mely az országnak éppen oly törvényes kormánya volt, mint a milyen törvényes a képviselet maga. Ezt a képviseletet ugyanis tudvalevőleg V. Ferdinánd, a koronás király hívta egybe. Vele szemben ez állott a törvényes alapon, a mit bizonyít az a körülmény is, hogy az országgyűlés a feloszlatás! parancsnak, a fennálló törvényre hivatkozva, *Deák indítványára* nem engedelmeskedett. A szécsényi országgyűlésnek, melyet Rákóczi

hivott össze és mely őt vezérlő-fejedelemmé kiáltotta ki, nem volt oly erős jogalapja és azt mégis úgy a nemzet, mint I. József, valamint Európa nagyhatalmasságai elismerték.[1]

Görgeynek legkevésbbé lehetett oka a honvédelmi bizottmánynak, vagy ^Kossuthnak, mint a honvédelmi bizottmány elnökének hatóságát akár közvetve, akár közvetlenül kérdés tárgyává tenni. Hiszen vezéri kinevezését ennek és nem V. Ferdinándnak köszönhette. Maga is elmondja,[2] hogy az országgyűlés által kinevezett végrehajtó-hatalomnak engedelmeskedni kell és fog. Mind a két munka, az övé úgy, mint a fivéréé, számtalan levelet tartalmaz, melyet kinevezése után, a kiáltvány kibocsátásáig Kossuthtal, mint a honvédelmi bizottmány elnökével hivatalosan váltott. A váczi pronunciomentóban hirdetett elvekkel így saját tényei ellentétben állanak.

Hogy különben mennyire vette komolyan azon elhatározását, miszerint egyedül Mészárosnak fog engedelmeskedni, bizonyítja az a körülmény, hogy az első rendeletnek, melyet Mészárostól a váczi kiáltvány után kapott és mely arra vonatkozott, — a miről előbb már szólottám, — hogy siessen azonnal a többi seregekkel egyesülni, egyszerűen nem engedelmeskedett.[3]

Érdekes megvilágításba helyezi a dolgot azon jelenet, mely közte és a jó öreg Mészáros közt később a tiszafüredi lázadás után lejátszódott és a melyet Görgey maga is körülményesen leír.[4]

Mészáros kötelességének tartja Görgeyt és a renitens tiszteket, még pedig igen kedélyesen, kitanítani. Elmondja, hogy parancsnokká való kinevezése után azt találta, hogy Görgey nem viseltetik iránta a megfelelő tisztelettel és engedelmességgel, mert az ő feje felett a honvédelmi bizottmánynyal tárgyalt. Annál furcsábbnak tűnt fel előtte, hogy a váczi kiáltványban kijelentette, hogy csak neki engedelmeskedik; kisült azonban, hogy utóbb éppen úgy nem engedelmeskedett, mint előbb; általában olyan embernek tekinti, ki felettes hatóságát semmibe sem veszi. Görgey nem is tudott erre válaszolni, mert megjegyzi, hogy ezen leczkézést kíméletes hallgatással fogadta.

[1]Régi Magyarország. II. rész 24. fejezet.
[2]Mein Leben und Wirken. I. kötet 63. lap.
[3]Mein Leben und Wirken. I. kötet 182. lap.
[4]Idézett munka. I. kötet 276. lap.

Föl kell még azt is említeni, — mert ez üti rá az egész proczedurára a pecsétet, — hogy minő benyomást tett e kiáltvány az osztrák főhadiszálláson magára Windischgrätzre. Az osztrák hivatalos munkában, melyet Windischgrätz Íratott és melyet vezérkari főnöke, gróf Nobili fogalmazott,[1] jónak látja a herczeg Görgey váczi nyilatkozatát kiadni, hogy konstatálja a háborúságot közte és kormánya között. Hogy ebből folyólag azután minő következtetéseket vont le Görgeyre nézve, azt egy körrendeleté bizonyítja, melyet alparancsnokaihoz intézett és melynek egy példánya magyar kézbe jutott.[2] Ebben meghagyatik, hogy ha az illető tábornokok Görgey seregével találkozandnak, szólítsák fel a megadásra, neki bárhol Magyarországon szabad tartózkodási helyet biztosítva; mert a váczi kiáltvány bizonyítja, hogy a honvédelmi bizottmánynyal teljesen szakított, kész uralkodója jogaiért küzdeni, tehát legfeljebb megtévedt. Igaz, hogy, mint említém, erre Görgey nem vállalkozott, de eljárásának kétértelműségét ez is bizonyítja.

A váczi kiáltvány mellett a függetlenségi nyilatkozat elleni állásfoglalás képezi Görgey másik nagy politikai akcióját. Mellőzöm itt a függetlenségi nyilatkozat nagy közjogi és politikai problémájának vitatását, csakis annak előadására szorítkozom, a mi Görgey magatartásának elbírálására vonatkozik.

Az előadandók újabb bizonyítékát fogják szolgáltatni annak, hogy nála őszinte, egyenes eljárást, következetességet hasztalan keresünk; sem pedig tájékozottságot a politikai kérdéseket illetőleg. Minduntalan azon csodabogárral találkozunk nála, hogy a függetlenségi nyilatkozatról, mint birodalmi törvényről — *Reichsgesetz* — beszél,[3] a miből látszik, hogy a közjogi terminológiának még ábéczéjével sem volt tisztában, nemhogy annak sarkalatos tételeivel.

Akármiképpen vélekedik valaki a függetlenségi nyilatkozatról, de azt el kell ismernie, hogy egyrészt egy rothadt békét hiúsított meg, másrészt arra szolgált, — mint Cortez hajóinak elégetése, — hogy a nemzet és sereg előtt más alternatíva többé ne lehessen, mint győzelem vagy halál. Mindjárt lesz alkalmam Görgeynek egy nyilatkozatát idézni, mely azt

[1]Dér Winterfeldzug in Ungarn. 199. lap.
[2]Asbóth Lajos: Emlékiratai. I. kötet *24.* lap
[3]Mein Leben und Wirken. II. kötet 59., 104. lap.

mutatja, hogy neki a kérdés ilyetén felvetése ellen, az adott viszonyok között, kifogása nem volt.

Nem lehetett az ellen sem kifogása, hogy a ^minden áron béke után való szaladgálásnak« eleje vétetik, hiszen állást foglalt a Windischgrätzhez menesztendő békekövetség ellen, és akkor, mikor Debreczenben a függetlenség kimondatott, Görgey a leghatározottabban lépett fel a mérséklet politikája és emberei ellen.

Egy levelében, melyet Szemeréhez intézett,[1] a következő sorokat lehet olvasni: »Nem kell többé kímélni a közönyösöket, a lágymeleg egyéneket, különösen nem a hazaárulókat. A mire most szükség van, az a *nyaktiló és ismét nyaktiló.«*

Szintén ebbe a kategóriába tartozik egy másik körülmény: Görgey István munkájában [2] említést tesz arról, hogy Gödöllőn Kossuth és Görgey között szóvá tétetett, miszerint míg mi a fogoly osztrák tisztekkel a legemberségesebben bánunk, addig ezzel ellentétben az osztrákok a magyar foglyokat sanyargatják, rajtuk egyik embertelenséget a másik után követik el. Mészáros Lázár, mint hadügyminiszter, erre nézve egy átiratot fogalmazott. Ez az átirat egészen azon az alázatos szolgálati hangon volt tartva, mely a császári hadseregben divatozott, és a mely hang egyáltalában nem felelt meg a magyar nemzet méltóságának.

Kossuth ezt a legnagyobb méltatlankodással mutatta meg Görgeynek, mint bizonyítékát azon szolgai és minden perczben meghódolni kész szellemnek, mely Debreczenben folyvást bujkál és mely ellen neki küzdeni kell.

Görgey azonosította is magát Kossuth felfogásával. Egy más átiratot fogalmazott, melyet az osztrák sereg főparancsnokának el is küldött. Ebben az okmányban kereken ki van mondva, hogy ha esetleg egy magyar tiszt vagy tábornok kivégeztetik, a szemet szemért, fogat fogért elv alapján minden magyarért három osztrákon fog halálitéletet végrehajtani. Ezt a levelet Görgey azután még egy, a magyar néphez intézett kiáltványában közzétette azzal az indokolással megtoldva, hogy Magyarország készen áll az élet-halál harczra és teljesen kifogyott a türelemből, melyet eddig elnyomói iránt tanúsított.

[1]Lásd annak idézett müvét. II. rész 51. lap.
[2]II. kötet 157. lap.

Ehhez a felfogáshoz és tényhez kommentár csakugyan nem kell; mert világos, hogy a ki így cselekszik, az egészen függetlenül az április 14-iki ténytől leszámolt a béke politikájával. Maga az a körülmény, hogy Görgey ily tartalmú levelet írt a fennhéjázó osztrák tábornokokhoz, őt magát tette előttük lehetetlenné a békesség megkötésére. Ha mégis ezután abban a hitben élt, hogy a békekötést *quand mérne* keresztül viszi, az egyszerűen ismét azt bizonyítja, hogy soha életében egyetlen egy lépésének horderejét nem számította ki és így mindenre alkalmas lehetett, csak arra nem, hogy egy nemzet sorsát intézze.

De végre is, egy politika, habár nem következetes is, azért még lehet helyes és jóhiszemű. Nem volt kizárva a lehetőség, hogy Görgey saját meggyőződése szerint más útra tért, jelesen arra, mely Ausztriával a békét tartotta üdvösnek és keresztülvihetőnek. Valamint azt is meg lehet engedni, hogy mikor erre rájött, egész szívvel és lélekkel küzdött mellette. Ámde a tények, mint annyiszor, ismét ellene bizonyítanak.

Görgey István erre vonatkozólag meg is kísérli az ellenpróbát felhozni.[1] Szerinte a függetlenségi nyilatkozat kimondása úgy ütött be Görgey főhadiszállásába, mint felhőtlen égből aláhulló villám; különösen felháborította a fővezért, mert ezen tényben Kossuthnak vele szemben elkövetett valóságos szószegését látta. Ezen szavatosság állítólag Tiszafüreden vállaltatott a Dembinszky-válság alkalmával. Görgey István hangsúlyozza, miszerint eme találkozó a két vezető egyéniség között a kimagyarázások napja volt.

Ezen beszélgetés alatt azután szóba hozta Kossuth a függetlenségi nyilatkozat szükségét, a mire Görgey megtette ellenészrevételeit, melyekre Kossuth elhallgatott, úgy hogy Görgey joggal hihette, hogy azok hatottak rája és a kérdés le is tűnik a napirendről.

Ez Görgey István verziója a tiszafüredi eszmecseréről. Ha már most felütjük a tábornok könyvét, ott valami egészen mást találunk. Találunk oly felfogást, mely Görgey állásfoglalását az 1848-iki törvények mellett teljesen értéktelenné, másrészt pedig a gyanakodást vele szemben hazafiúi kötelességgé tette.

[1]Idézett munka. II. kötet 22. fejezet.

Ugyanis Görgey Arthur azt írja,[1] hogy mikor a katonai helyzet megbeszélése befejeztetett, ö egy rajtaütésszerű meglepetéssel — *Überrunrpelung* — jónak látta Kossuthot figyelmeztetni arra, hogy minő bajok származnak abból, ha a törvényes álláspontba forradalmi irányzatok csempésztetnek be.

Ezen általános természetű kijelentés után jött a konkrét felhívás, mely abból állott, hogy vájjon rés üttetnék-e az 1848-iki alkotmányon, hogy ha a pénz- és hadügy a bécsi minisztériumnak átadatnék?

Tehát ezen felfogás szerint a jogfolytonossághoz való merev ragaszkodás forradalmi irányzatnak minősíttetett Görgey által; ellenben a Jellachich- és Bach-féle arczátlan követelés, a mit Deák is, Batthyány is visszautasított, és a mi miatt az egész nemzet fegyvert ragadott, nemcsak eszélyes politika, de meg is fér a magyar közjoggal. Ha Kossuth erre a fogalomzavarra hallgatott, annak, úgy vélem, egyszerű magyarázata abban található, hogy teljesen képtelennek érezte magát azt eloszlatni és ilyen kificzamodott észjárást a rendes mederbe terelni.

A tiszafüredi megbeszélés semmi esetre sem volt az egyedüli alkalom, mely Görgeynek lehetővé tette a függetlenség kimondására nézve nyilatkozni. Az ismét szóvá tétetett Gödöllőn, az isaszegi csata után. Ugyanis Klapkának, a ki ott jelen volt, tanúsága szerint [2] Kossuth az összes had test parancsnokok, úgymint Görgey, Klapka, Aulich, Damjanich és Gáspár előtt kifejtette egy ily természetű nyilatkozat szükségét.

Klapka erősen hangsúlyozza, hogy a tábornokok egyikének sem volt ellene kifogása, Görgey pedig mélyen hallgatott. Görgey István ezzel ellentétben viszont azt állítja, hogy Kossuth volt az, ki elhallgatott és hogy Görgey ellenérvei meggyőzni látszottak a függetlenség kimondásának czélszerűtlen voltáról.

Minden elfogulatlan ember véleményt alkothat magának arról, hogy melyik előadás számíthat hitelre a két ember magaviseletét illetőleg. Mikor Görgey, mint már arra hivatkoztam, minduntalan beismeri azt, hogy nézetét nem mondta ki és azt magába fojtotta, akkor minden valószínűség a mellett szól, hogy e csiklandós helyzetben sem viselkedett másképpen.

[1] Mein Lében und Wirken. I. kötet 291. lap.

[2] Lásd Görgey Istvánnál. II. kötet 131. lap.

Ellenben Kossuthnak semmi oka sem volt hallgatni, rábeszélési képességét fel nem használni. Annyival inkább, mert hiszen mérget lehetett venni arra, hogy a vitatkozásban vele szemben Görgey a rövidebbet húzta volna.

Görgey István fenntartva állítását, így folytatja tovább »ha mindezeknek daczára Kossuth mégis részese volt a debreczeni április 15-iki csínynek, akkor bizony ő kétlelkű, kétszínű játékot űzött és akkor januárban igazuk volt az előkelő régi katonáknak, a kik esküjükhöz híven az alkotmányos királyságot a maga szerves egészében védték, nem akarván belemenni a hitszegésekbe és köztársasági kalandokba, a katonatisztek ezen gyanú miatt követelték a váczi kiáltványt.«

»Es mi történik akkor, ha ezen tábornokok és törzstisztek most oda állanak vezérök elé, mondogatván: »Uram, mit mondtál, mit ígértél nekünk a váczi kiáltványban? Most váltsd be a szavadat.« *Quid tunc?* Mi történt volna ekkor? kérdezi végül Görgey István, bátyjának szócsöve.

Ez a felfogás ismét és ismét azt jelenti, hogy Görgey hadteste tulajdonképpen államot képez az államban, mely a törvényhozás fölé emelkedik. A gyámi és gondnoki tisztet Görgey tölti be, ki előtt a legfőbb szempont tábornokai akarata.

Csakhogy nem kell felejteni, hogy más seregek is léteztek és működtek; Erdélyben, a délvidéken, melyeknek e szerint szinte joguk volt politikát csinálni. Méltán vethető fel a kérdés, hogy: *Quid tunc?* Hát mi lesz akkor, ha valamennyi sereg hasonló jogosítványokat követel magának és esetleg kész a kormánynyal és a többi csapatokkal szemben, ha kell fegyverrel is, akaratát érvényesíteni? Ez a felfogás tehát nemcsak a szoldateszka fennhatóságát jelenti, de a katonai anarchiát is, a délamerikai államok szomorú viszonyainak ismétlését, a hol egyik tábornok a másik után felüti a fejét és teszi le a kormányt.

Kétségtelenül helyes az a tétel, melyet Görgey felállít, hogy a magyar királyságot a maga szerves egészében kell venni. De mi képezi ennek egyik alkatelemét? Az a tény, hogy a királyi intézmény joghatósága nálunk kétoldalú jelleggel bír s a jogok és a kötelességek összhangjából áll, a melynek alapján a fejedelem a törvényeket és az alkotmányt, melyre fogadalmat tett és mely-

[1]Idézett munka. II. kötet 174. lap.

nek alapján királyi hitlevelét kiadta, megtartja és másokkal megtartatja.

Ámde ne feledjük, hogy akkor az képezte a helyzetnek szignaturáját, hogy maga a fejedelem szegte meg királyi fogadalmát, bontotta meg a szerződés érvényét. Ezzel szemben mi lehetett a nemzet álláspontja? Kétségtelenül ragaszkodni a törvényes alaphoz és a másik féltől szerződési kötelezettségének betartását követelni. Am ha az egész kontroverzia magánjogi jelleggel bírt volna, és ha létezett volna bíróság, mely ezen kontroverziában ítélkezhetett és az ítéletet végre is hajtathatta volna, akkor a kérdés megoldása mi nehézséget sem okozandott. «

Csakhogy a kérdés a jog teréről a hatalmi térre lett átjátszva, a fegyverek éle döntött ott és éppen azért az állásfoglalásnál más szempontok voltak mérvadók. Mérvadó volt különösen a nemzeti önérzet kérdése, mely a harczban döntő természetű tényező és mely soha sem indokoltabb, mint mikor a nemzet jogos alapon áll. Ez az önérzet pedig megkövetelte a jogi felfogás ama sarkalatos tételének kifejezését és érvényesítését, hogy ha egy szerződés be nem tartatik, a nemzet is jogosítva van szabad kézzel rendelkezni sorsa felett. Mert ellenkező esetben bekövetkezett volna ama szégyenletes állapot, hogy a nemzet minden jogtalansággal és erőszakkal szemben a megtorlás terére soha sem léphetne, hanem sorsa egyedüli intézőjének az uralkodóházat kellene tekinteni, mely tetszés szerint változtatja a rendszereket, siklik át a törvény teréről az önkényére és megfordítva, és ezt az épületes *chassé croisét* minden koczkázat nélkül meg is tehetné, mert a nemzetnek egy birkanyáj türelmességével kellene mindezt elszenvedni.

Az ilyen felfogás valóságos biztatást képez a hatalom számára, hogy az önkény útjára térjen, miután ebből baj soha sem származik. Az alkotmány felfüggesztése esetére a nemzet megmarad a passzív ellenállás terén, és ha akczióba lép, ez csak azért történik, hogy a sérelmekre ráborítsa a feledés fátyolát.

Ennek az eljárásnak hasonmása ama taktika, mely soha sem támad és mindig csak a védelemre szorítkozik. Az ilyen taktika minden körülmények között kész vereséget von maga után. Éppen azért egy hamis helyzet teljes ismérvét képezi az, ha ilyetén felfogások magában egy hadsereg vezetésé-

ben ütnek tanyát, melynek a sikeres akciók feltételei iránt jóval több érzékkel kell bírnia, mint a polgári elemnek.

A hadsereg hangulatát illetőleg találunk Görgey Arthumál egy más kijelentést,[1] melynek éle hasonlóképpen az említett irányba vág, vagyis érvként használja felállított tétele mellett. Szerinte a hadsereg királyi érzelmű volt és olyannyira ragaszkodott V. Ferdinándhoz, hogy ha ez bármikor körében megjelenik, hódolattal fogadtatott volna. Oly állítás, melyet Klapka határozottan letagad.[2]·

Feltéve azt az esetet, hogy e nézet megfelelt a hangulatnak, úgy az egész révedezésszámba ment, a minek gyakorlati eredménye nem lehetett. V. Ferdinándnak, mint tudjuk, az országgyűlés minden könyörgése daczára nem tetszett hű magyarjai körébe jönni. Legkevésbbé a trónlemondás után, melynek értelme egyszerűen az volt, hogy magát többé uralkodónak nem tekinti, jogaival többé élni nem akar. Es bármennyire helyes volt is a magyar közjog értelmében az országgyűlés mindkét házának határozata, melyet a főrendeknél végzésileg Majláth György országbíró — egy minden ízében királyhü ember és az ország egyik legnagyobb jogi tekintélye — mondott ki, ennek nem lehetett az a következése, hogy Ferdinánd, a törvényes király ellen Ferencz József császár, a ki nem volt törvényes fejedelem, kijátszassék. Ha a nemzet azon hitben élt, hogy kibékülhet, akkor más eljárás nem volt követhető, mint a mi 1867-ben történt: a lemondás alaki sérelmeit megorvosolni és Ferencz Józsefet megkoronázni.

De a mikor ennek előfeltétele: a másik résznek komoly óhaja hiányzott, akkor Ferdinánd czége alatt jogi fikciókkal dolgozni teljesen hiába való és méltatlan magatartás lett volna, mely mellett az élet kigúnyolta volna a logikát. A magyar közjog értelmében a korona joghatósága az országgyűlésre szállott és miután ezen az alapon a nem törvényes uralkodóval háborút volt kénytelen viselni, a kölcsönös jogalap annyi helyen lett átlyukgatva, a hány ágyúlövés eldördült. Természetes, hogy a mint később, úgy akkor is meg lehetett a kiegyezést csinálni, csakhogy ennek útját a törvény hozásnak és nem a hadseregnek kellett egyengetni.

[1]Mein Leben und Wirken. II. kötet 12. lap.
[2]Dér Nationalkrieg in Ungarn. I. kötet 338. lap.

Es habár a hadsereg nem is vonta le ezen következtetéseket, de hogy a megfelelő kiindulási pontokat felállította, arra nézve maga Görgey szolgáltatja a bizonyítékokat.[1] Itt ugyanis kifakad a márczius 4-iki oktrojált férczmű ellen, mely hazánk alkotmányát megsemmisíteni akarta, mindkettőt kitörölve az élők sorából.

Úgy okoskodott tovább, hogy ezen merénylettel szemben nem volt az országgyűlés részéről semmi nyilatkozatra szükség; mert hiszen a csattanós választ megadták rá Hatvan, Tápió-Bicske, Isaszeg. Ezután a hatásos replika után nem kellett volna Kossuthnak a függetlenségnek kimondásával a nemzet erős és szilárd álláspontját megrontani és az orosz közbelépést kihívni.

Ez az egész okoskodás, mondhatni, Görgey szempontjából több irányban sántikál. Ő itt egyszerűen elfelejti, hogy Windischgrätz a békekövetségnek, melyben Deák és Majláth voltak jelen, kijelentette, hogy feltétlen meghódolást követel és rebellisekkel nem alkuszik. Ily viszonyok közt az az egész erős állás tisztán plátói jelleggel bírt, a mire az osztrákok mitsem adtak. A nyilatkozatra vonatkozólag pedig úgy áll a dolog, hogy ha Görgeynek, mint egy hadtest parancsnokának joga van minden képzelhető ürügyek alapján egy *pronunciamentót* világgá bocsátani, a fortiori erősebb joga van az országgyűlésnek egy oly kihívó merénylettel szemben, mint a márczius 4-iki oktrojált alkotmány, a maga véleményének kifejezést adni.

Sőt nemcsak joga, hanem kötelessége is. Az országgyűlés intézi a nemzet sorsát, csinálja a politikát, a minek következménye, hogy ennek irányzatáról felvilágosítsa. Ha Görgey okoskodása áll, akkor az országgyűlésnek a trón változás ellen nem kellett volna tiltakozni, melyről, mint meglátjuk, a törvényhozás csak magánúton értesült. Akkor is voltak az országgyűlés kebelében oly kifogástalan hazafiak, mint Wesselényi Miklós, kik a kevésbbé erélyes fellépés mellett szólaltak fel, de siker nélkül, mert az országgyűlés egyhangúlag az állásfoglalás mellett döntött.

így áll a dolog a márczius 4-iki merényletet illetőleg, melyre meg kellett adni a méltó választ. Ha Görgey tanulmányozta volna a hazai történetet, a mint, úgy látszik, nem cselekedte, tudhatná, hogy 1790-ben József pátenseivel szemben hány

[1]Mein Lcben und Wirkcn. I. kötet 1. lap.

megye fejezte ki azon nézetét, hogy az örökösödés fonala megszakad. Es hogy ha akkor Lipót folytatja József császár rendszerét és hazánkat be akarta volna olvasztani a birodalomba, akkor a halhatatlan 1790-iki országgyűlés tárgyalásai más jelleggel bírtak volna. Az a jelentékeny haderő, mely a Rákoson, mint a megyék küldötteinek védelme és kísérete felvonult, eléggé jellemzi az ország akkori hangulatát.

Szót is alig érdemes arra az állításra vesztegetni, hogy az április 14-iki határozat hozta nyakunkra az oroszt. Mindenesetre különös, hogy még Görgey István is jónak látja újonnan előhozakodni azon ráfogással, melyet abban az időben Kossuth ellenségei gyártottak, hogy a függetlenségi nyilatkozat hozta nyakunkra az oroszt.[1]

E nemtelen gyanúsításnak koholt volta már a szabadságharcz alatt nyilvánvaló volt, miután az orosz segély már jóval előbb bevonult Erdélybe, a honnan Bem őket olyan szépen ki tessékelte.

Magának Weldennek visszavonulása Budáról, valamint -az a körülmény, hogy Jellachich hadtestétől különvált, mutatta, hogy már ekkor az osztrák hadvezetőség részéről bizton számítottak az orosz hadak támogatására. Hiszen már Komáromnak áprilisi felmentésénél fogoly osztrák tisztek mindenkinek mesélték, hogy az orosz segélyre feltétlenül számíthatnak.[2] De egészen eltekintve Helférttől, ki a dolgot kétségen kívül helyezi, a perdöntő bizonyítékot meg lehet találni az orosz hivatalos történet első lapján,[3] melyet Görgey István jól ismert, mert hiszen többszörösen idézi azt. Ezen műnek első lapján világosan meg van írva, hogy az osztrák kormány még 1849 márczius havában kérte az orosz segélyt, a mit Miklós czár meg is ígért.

Visszatérve már most a hadsereg hangulatára, úgy ennek, mint magának Görgeynek magatartása az ő saját szavainak legékesebben szólóbb czáfolatát tartalmazza.

A tábornokok közül tudvalévően az egyedüli Gáspái volt az, a ki elhagyta a hadsereget a függetlenségi nyilatkozat ötletéből. Példáját senki sem követte.

[1]Idézett munka. II. kötet 43. fejezet.

[2]Rüstow: Az 1848/49-iki magyar hadjárat. II. kötet 40. lap.

[3]Bericht über die Kriegsoperationen gégén die ungarischen Rebellen im Jahrc 1849.

Éppen úgy érintetlen maradt a sereg harczképessége. Jött azután közvetlenül Damjanich nagysarlói győzelme, majd Komárom várának felszabadítása, a miben magának Görgeynek jelentékeny része volt. Ha ott Görgeynek téves intézkedése és egy véletlen körülmény közbe nem jön, úgy az osztrák sereg kétségtelenül megsemmisül.

Sőt az is bizonyos, hogy maga Görgey az olyannyira gáncsolt és elitéit országgyűlési végzés után olyan tényeket követett el, melyek a belenyugvás, sőt feltétlen csatlakozás jellegével bírtak. Ugyanis közvetlenül a függetlenség kimondása után bocsátotta ki Komáromban április 29-én, különben gyönyörűen írott kiáltványát a hadsereghez, melyben hivatkozva a kivívott fényes győzelmekre, új fegyvertényekre buzdítja és serkenti őket. E kiáltványban egyebek között az is foglaltatik, hogy a hadsereg a hazát az *esküszegő dinasztia jármából felszabadítottam*.

Nem hagyhatom említés nélkül, hogy Görgeyt később mégis megszállta a szentlélek, mert negyven év múltán fivére ugyanezen fontos kifogásokat is elmondja,[1] valamint azt is, hogy Görgey akkor sem tüntetett seregében a függetlenségi nyilatkozat ellen, sőt igyekezett a háborgó tisztikart lecsendesíteni, a mi szerinte sikerült is.

A baj csak abban van, hogy egyrészt ezt a bölcs tartózkodást a váczi kiáltvány kibocsátása előtt nem gyakorolta, másrészt pedig abban, hogy ha a nyílt támadást nem kezdte meg, az alattomos áskálódással is felhagyhatott volna, mert ez is hozzájárult a nemzeti ügy romlásához. Tény az, hogy mindezek daczára Görgey megmaradt a hadsereg élén. Sőt egy lépéssel tovább is ment, a mennyiben elfogadta a hadügyéri tárczát a függetlenségi alapon létrejött kormányban. A mi azt jelentette, hogy magát annak politikájával a közvélemény előtt teljesen azonosította. Ennek természetes következménye a függetlenségi nyilatkozatnak esküvel való megerősítése, a mit Görgey minden ellenszenve daczára foganatosított is.[2]

Igaz, hogy mind a két dolog részéről egy bizonyos *reservatio mentális* kíséretében történt, mely az őszinteség hiányát

[1] Idézett munka. II. kötet 191. lap.

[2] Mcin Leben und Wirken. II. kötet 122. lap.

és kétszínű eljárását a legélesebb világításba helyezi és ez kétségtelenül újra csak azt bizonyítja, hogy benne bízni csakugyan nem lehetett. Hogy pedig egy ily fogyatkozás az ország sorsának intézésében mit jelent, azt magyarázni nem szükséges. Az első ponton a kiáltványra nézve azt a magyarázatot olvassuk,[1] hogy az uralkodóház elleni támadás arra a czélra volt irányítva, hogy a régi alkotmányos érzelmű katonák ellenszenvét a függetlenségi nyilatkozat ellen megingassa és viszont közvetítsen azok között, kik vele rokonszenveznek.

Hogy ezt a közvetítést miképpen akarta eszközölni, arra nézve teljesen homályban hagyja az olvasót, és hihetőleg maga sem volt vele tisztában.

A másik mozzanat a legszorosabb összeköttetésben van azon akczióval, melyet a függetlenségi nyilatkozat ellen akart indítani. Ezen akcziót kezdetben katonai államcsínynek — *Martial Staatstreichnsk* nevezi,[2] melyet kész volt karhatalommal, szuronyokkal az egész ország ellenére keresztülvinni.

Ennek a bűnös tervnek hivatalos magyarázata azon egészen indokolatlan képzelem és feltevés volt, hogy ha az osztrák kormányt fegyvereink győzelme után az 1848-iki törvények alapján becsületes békével kínálja meg, ez azt elfogadandja. Ennek az eszmének volt szülötte Budavár ostroma, melyet Komárom szerencsés felszabadítása után, abbanhagyva az osztrák sereg üldözését, saját szakállára kezdeményezett.[3] ö maga elmondja, hogy a támadó műveleteknek az osztrák főseregirányában való megszakítása *politikai jellegű* volt. Abban a hitben élt ugyanis, hogy békeakcziójának több sikere lesz úgy velünk, mint az osztrákokkal szemben akkor, ha Buda magyar kézbe jut, mint lenne akkor, ha Bécs felé működik.

Oly feltevés, melyre nézve semminemű tárgyilagos alap nem létezett. Nemcsak, hanem a mi ennél súlyosabb elbírálás tárgyát képezi, az az, hogy ő Hűbele-Balázs módjára megindított egy akcziót akkor, mikor annak sikerét illetőleg a reménynek leghalványabb sugara sem derengett előtte; sőt még azt a fáradságot sem vette magának, hogy a dolgot.végig gondolja és annak esélyeit tisztán magyar szempontból mérlegelje.

[1]Mein Leben und Wirken. II. kötet 53. lap.
[2]Mein Leben und Wirken. II. kötet 130. lap.
[3]Idézett munka. II. kötet 59. lap.

Előtte állott első sorban a polgárháborúnak, a nemzet kettéosztásának veszélye és réme, a mire még abban az esetben is kellett volna gondolni, ha már biztos lett volna abban, hogy a másik fél feltétlenül kész alkudozni és az, a közeledő lépéseket már megtette volna, mint például I. József a Rákóczi-felkelés egész tartama alatt. A helyzet azonban 1848/49-ben egészen másképpen állott.

Erre nézve valójában Windischgrätz kevély magatartása után kétség alig lehetett. Igaz, hogy Görgey azt a nézetet hangoztatta, hogy e kevély magatartás a védtelennek hitt Magyarországgal szemben látszott helyesnek; a győzelmes tavaszi hadjárat után talán szelidebb húrokat is készek lettek volna pengetni. Görgey István [1] erre nézve fel is talál egy legendát, mely ha nem az ő agyában fogamzott is, de minden alap nélkül mint teljes bizonyíték állíttatik oda, hogy tarthatatlan állításának támpontul szolgáljon. Ezen legenda abból áll, hogy az osztrák minisztériumban Stadiont szembeállítják Schwarzenberggel, még pedig oly módon, mintha Schwarzenberg akarta volna az orosz intervencziót, Stadion pedig nem. így jön azután a következtetés, hogy Stadion esetleg a magyarokkal való békének politikáját képviselte, a kinek vállalata talán sikerült volna is, ha Görgey István szerint az április 14-iki nyilatkozat, mint döntő mozzanat, Bécsben az utolsó szót kimondó tényezőket Stadion gróf és elv társai fején keresztül Schwarzenberg herczeg karjaiba és ennek vezetése mellett Miklós császár szárnyai alá nem hajtotta volna.

Ez az okoskodás igen tanulságos arra nézve, hogy minő kétségbeesett eszközökhöz kell folyamodni, hogy Görgey politikája megvédessék. Kétségbeesett bizonyára az olyan eljárás, mely az egyéneknek és viszonyoknak teljes elferdítésével dolgozik, a mi ebben az esetben annál súlyosabb, mert mikor Görgey István müvét megírta, a kellő tájékozást magának könnyen megszerezhette volna. Stadion ugyanis az orosz segélykérés előtt már megőrült.[2] Különben is bármiképpen gondolkodott az oroszok behívásáról, velünk szemben ugyanazon intranzigens állásponton állott, mint Schwarzenberg. Hiszen

[1] Idézett munka. II. kötet 438. lap.

[2] Walter Rogge: österreich von Világos bis zűr Gégén wart. I. kötet 45. lap.

elmondottam már, hogy ő volt az, a ki a bécsi Reichsrathban a magyar békekövetség elfogadását meghiúsította és ennek következtében a kérdést a fegyveres megoldás terére átjátszotta. Reá tehát ebben az irányban számítani nem lehetett. Annyi bizonyos, hogy a mérvadó osztrák tényezők nem állottak azon a politikai magaslaton, hogy belássák, — miután már a magyar nemzetet könnyűszerrel legyőzni nem lehetett, — miszerint egy becsületes béke helyesebb, mint az orosz előtti megalázkodás, melyért különben már Schwarzenberg el volt tökélve a legnagyobb hálátlansággal fizetni; a mint hogy a krimi hadjárat alatt meg is történt és Miklós czárt a sírba vitte. Ezek az urak megalázkodásnak csak a magyarokkal való egyezkedést tekintették és e szerint cselekedtek is.

Éppen úgy nem hozta Görgey tisztába azt a kérdést, hogy a kibékülés esetére miképpen oldatik meg a hadsereg kérdése. Mérget lehetett arra venni, hogy az osztrák militarizmus nem fog beleegyezni a hadsereg kettéválasztásába; valamint másrészt arra is mérget lehetett venni, hogy a magyar hadsereg nem fog egy kötelékbe belemenni Jellachichcsal és Haynauval, valamint az egész osztrák tisztikarral, mely egyebet sem csinált, mint hogy gőgjét folytonosan éreztette azzal a sereggel, mely őt egymásután pocsékká verte.

Nem hozta végezetül tisztába Görgey azt a másik nagyfontosságú kérdést, hogy ki lesz az az államférfi, a kivel — tételezzük fel ezt az eshetőséget — egy becsületes kiegyezést megcsinálhasson? Komolyan ebben az irányban csak egy ember jöhetett szóba: Deák Ferencz. Világos tehát, hogy ha Görgey akciójára egyáltalában súlyt helyezett, a legkevesebb mit tennie kellett volna az, hogy Deákkal kellett volna érintkezésbe lépnie, az ő segélyét, pártfogását megnyerni. Ez Görgeynek egy pillanatra sem jutott eszébe, a mi ezen működését erősen gyarló színben tünteti fel.

Az eljárás komolyságát más szempontból is meg lehet világítani. Ebből a szempontból tekintve a Rákóczi-felkelést, Károlyi Sándor szereplése olyan analógiát képezett, melyből okulnia kellett volna. Károlyi Sándor megcsinálta a szatmári békekötést Rákóczi ellenére. De soha se jutott eszébe főnökét megbuktatni, ellene az országgyűlésen akcziót kezdeményezni; hanem mikor látta azt, hogy a felkelés ügye veszendőbe megy, másrészről pedig megvolt a biztosítéka a másik fél jóakaratá-

ról és arról, hogy a másik fél is elismeri, hogy az alkotmányt biztosítani kell és kész szentesíteni az alkotmányt: megcsinálta a kiegyezést. Ezért az elfogulatlan történetírás éppen úgy felmenti őt, mint a hogy kénytelen Görgeyt elitélni.

Görgey maga nyilatkozik erre vonatkozólag. Beismeri, miszerint úgynevezett békepolitikáját az események a legrövidebb idő alatt éppen úgy leczáfolták, mint a függetlenségi nyilatkozat utáni menthetetlen magatartását.[1] Maga bevallja ott, hogy mihelyt az ország tisztába jött az orosz beavatkozás tényével, éppen alkotmányos minőségében nem volt más menedéke, mint az ellenség legyőzése. »Ennek következtében — így folytatja tovább — minden törekvésnek régtől fogva abban kellett volna összpontosulni, ezt a győzelmet kivívni.« Erre a czélra mellékesnek tekinti azt, hogy a zászlóra az 1848-iki törvények vagy pedig a függetlenségi nyilatkozat van felírva.[2]

Konstatálni kell, hogy ha Görgey hű marad feltevéséhez, Kossuth erre neki kész és képes volt minden eszközt megadni, melyet lángesze, népszerűsége előállított. Azonkívül tudjuk, hogy Görgey is nagy népszerűséggel bírt. Es így el lehet gondolni, hogy minő eredményeket érhetett volna el, ha Kossuthtal összhangban, vállvetve működik, nem pedig ellene fordul.

Ezen mozzanat a helyzet egyik kiugró pontjához, a két nagy ember egymáshoz való viszonyához vezet, melyet megfelelő módon kívánok tárgyalni. Annyival inkább, mert daczára annak, hogy e kérdés felett egész irodalom létezik, az egész tényállás, kimerítőleg, oly módon, a mit jogilag úgy fejezünk ki, hogy *status causae et controversiae,* nem lett a közvélemény elé terjesztve. Ezt a hiányt kívánom a következő sorokban pótolni, kénytelen leszek részben ismétlésekbe bocsátkozni, a mit a tárgyi és személyi kérdések összefüggése tesz szükségessé. így azután oly tényeket is fogok újonnan előhozni, a melyek más vonatkozásokban munkámban máris szerepeltek.

Görgey István [3] elmondja, hogy válságos időknek közepette alkalmasabb, képesebb, önfeláldozóbb, tehát megbízhatóbb eszközt soha nem adott a gondviselés egy embernek

[1]Idézett munka. II. kötet 187. lap.
[2]Mein Lében und Wirken. II. kötet 187. lap.
[3]Idézett munka. I. kötet 33. lap.

kezébe, mint Kossuthnak 1848-ban Görgeyt. Es Kossuth Lajos végig, egy álló esztendeig gyakorolta a kezére bízott főhatalmat. Végig is használta istenadta eszközét, de balkézzel használta, mindig csak félig, tehát többnyire félszegen; mert mindig félve és önnön állását vagy dicsőségét féltve és soha teljesen nem bízva eszközében, használta azt. Pedig volt módja kiismerni, saját szemeivel nézni-látni. »Kossuth előtt bátyám viszonyuk mézes heteiben nyitott könyv vala, felüthette bármelyik lapját, ha akarta. Görgey elég nagy volt arra, hogy hazáját és hazája kedvéért Kossuthot minden önhaszonlesés nélkül szolgálja. De Kossuth nem volt elég nagy arra, hogy ezt elhinni tudja. Egyszerűen nem volt mértéke hozzá.«

A már idáig elmondottak igazolják, hogy mennyire lehetett Görgeynek követelni, hogy őszintének tartsák és hogy általában iránta gyanúperrel ne viseltessenek. De különben a katonai államcsínyek réme a szabadságharczok szignaturájához tartozik. Monk és Napóleon példája mindörökké intelmül szolgáland.

Ez az aggály Görgeyt illetőleg nemcsak Kossuthnál, hanem másoknál is létezett; mert rá is szolgált bőségesen. Erre nézve összejövetele a békepárt tagjaival bizonyíték gyanánt szolgál.

Maga írja meg, hogy ez értekezleten minő általános felháborodással tiltakoztak a katonai államcsíny eszméje ellen.[1] Kettőjük között a kérdés nem ezen fordul meg, hanem igen egyszerűen azon a mozzanaton, hogy Kossuth méltányolta-e Görgey képességeit? Mint az államhatalom letéteményese, adott-e neki alkalmat arra, hogy képességeit kimutassa? Ha pedig ebből a szempontból tekintjük egymáshoz való viszonyukat, akkor bátran ki lehet mondani, hogy Görgeynek nemcsak hogy panaszra nem volt oka, hanem Kossuth iránt csak köszönettel tartozott. Tény az, hogy őt Kossuth egy egész csomó ember feje felett fővezérré tette.

Érdemes a felemlítésre, mily szavakkal adta ezt elő Kossuth az országgyűlésnek: »Választásom a parancsnokságot illetőleg Görgeyre esett. Oly férfiúnak tartom őt, hogy érette *becsületemmel* állok jót. Meg vagyok győződve, hogy ha kell, nemcsak mint tábornok, hanem mint egyszerű közlegény is teljesíteni fogja kötelességét. At van hatva honszerelemtől, mint

[1]Mein Leben und Wirken. II. kötet 120. lap.

minden becsületes magyar és oly nagytehetségü ember, hogy az isteni gondviselés őt fényes jövendőnek szánta, a mire annál érdemesebb, mert mellette minden körülmények közt meg fog maradni a szabadságnak hű szolgája!«

Nézzük már most miképpen indul meg Görgey számlájának tartozási oldala.

Az egész egy igen érdekes és becses kijelentéssel kezdődik. Ez pedig abból áll, hogy Görgey nyíltan és határozottan azt a nézetet vallja,[1] miszerint a magyar alkotmány bírt annyi értékkel, hogy egy véres harcz árán megtartassék. A nemzet ezt belátta, mint egy ember fegyvert is fogott érte. Vezére pedig senki más nem volt és lehetett, mint bizalmának tárgya — *Kossuth.* Ebben az irányban annyira megy, hogy egy levélben, melyet 1848 november n-én Pozsonyból a honvédelmi bizottmányhoz intéz,[2] világosan kimondja Kossuth diktatúrájának szükségét. Megindokolja ezt azzal, hogy a nemzetek története megtanít bennünket arra, hogy léteznek oly válságos pillanatok, mikor, ha a hazát akarjuk menteni, a kicsinyes mellékérdekeknek el kell némulniok. Megtanít továbbá arra is, hogy az akarat egysége nélkül a mentés meg van nehezítve; éppen azért ezt az egységet létre kell hozni oly módon, hogy a nemzet bizalmát *egy* férfiúban összpontosítja és az ő akaratának engedelmeskedik. Még ehhez azt is hozzá kell tenni, hogy ugyancsak ebben az időben azt a tanácsot adta Görgey Kossuthnak,[3] hogy leghelyesebb lenne a kormány székhelyét Pestről a Tisza mögé áthelyezni. Meg kell jegyezni, hogy ez november első napjaiban történt, tehát akkor, mikor még Windischgrätz be sem ütött az országba, mikor tehát az ország fővárosának elhagyása minden tekintetben hátrányos és leverő hatást gyakorolhatott volna a közvéleményre.

Mindennek daczára két hónap múlva a főváros elhagyása mégis megtörtént. Megtörtént pedig egyszerűen azért, mert Görgey nem volt képes az ellenséget sem legyőzni, sem feltartóztatni, miről még utóbb szólni fogok.

Görgey e lépésről a legnagyobb kicsinyléssel ír. Kisüti, hogy ennek más oka nem volt, mint *»la peur pour la peau«*

[1]Mein Leben und Wirken. I. kötet 95. lap.
[2]Lásd ennek szövegét idézett munka I. kötet 99. lapján.
[3]Ugyanott. 96. lap.
[4]Mein Leben und Wirken. I. kötet 138. lapján.

vagyis saját bőrének féltése. Ez még Görgey Istvánnak is sok, a ki legalább annyit beismer, hogy Kossuthot gyávának tekinteni még sem lehet.[1] Ő maga felhoz egy csomó példát, a miből kiderül, miszerint Kossuthot a személyes biztonságra való tekintet soha sem akadályozta meg kötelessége teljesítésében. Húz azonban egy határvonalat, a hol a bátorság nála megszűnt: t. i. *nem akart meghalni a hazáért.*

Szerényen bevallom, hogy e finom megkülönböztetést megérteni nem tudtam. Mert ha valakiről beismerjük azt, hogy a veszély lehetősége miatt válságos útján soha sem hátrált meg és teljesítette kötelességét, akkor azután, ha a halált véletlenül kikerülte, az nem saját eljárásának volt következménye, de a kedvező végzeté. Ezt azonban bárki felróhat ja neki, csak éppen Görgey nem, mert tényleg a hazáért ő sem halt meg. Végre is nem mindenki fegyverrel szolgálja a hazát; de hogy polgári téren működő embernek úgy megvolt a koczkázata, mint a katonának, azt bizonyítja az a számtalan vértanú, a ki ebből az osztályból kikerült és a kik között még papok is voltak.

Nemcsak a Görgey Arthur, hanem a Görgey István könyvében is szerepel Kossuthnak egy bünlaj stroma, a melyről szintén kénytelen vagyok szólni, mert a maga nemében hozzájárul a felvetett kérdés tisztázásához, melyre vonatkozólag nem akarnék semmit sem elmulasztani. Hogy azután ilyen semmiségekkel kell foglalkozni, az nem a politikai és történeti bírálatnak rovására írandó, de annak, a ki nem átallja azokkal előhozakodni.

Ezen bűnlajstrom azoknak a főbenjáró bűnöknek felsorolása, melyeket Kossuth Görgey vei szemben elkövetett. Ezt a felsorolást megtaláljuk Görgey István munkájában,[2] melyekre vonatkozólag Görgey István beismeri, hogy a tiszafüredi találkozásnál ezek a panaszok és sérelmek ki lettek egyenlítve, főleg Kossuth rendkívüli szeretetreméltósága és *bámulatos színészi képessége* folytán, és ezzel a bizalom kettőjük között helyre állott.

De érdemes mégis megtudni, hogy miből állottak Kossuth vétkei Görgey ellen, miután ezeket közel negyven év után érdemesnek látja Görgey István föltálalni. A sérelmek a következő pontokból állottak: Kossuth ingerült elégedetlensége Görgey

[1]Idézett munka. II. kötet 60. lap.
[2]II. kötet 171. lap.

folytonos hátrálásai miatt és hogy Kossuth neki képtelen hadászati és harczászati utasításokat adott, melyeket Görgey nem teljesíthetett; a fővárosból való korai távozása; az a vád, hogy Perczelt cserben hagyta Moómál; és végre Görgey egy hadijelentésének, melyet Kossuthhoz intézett és melyben tudatja, hogy Mosonnál győzött, falragaszok útján való közlése, mert ebben Görgey magára nézve kompromissziót látott.[1] Ennél a kérdésnél egy pillanatra meg kell állapodnunk, hogy e szemrehányás horderejét tisztázzuk és hogy ki legyen mutatva, hogy a ki nem átall ilyen semmiségekkel előhozakodni, az mindenre alkalmas lehet, csak arra nem, hogy egy nemzet élére álljon.

Görgey tehát zokon vette azt, hogy magánlevele közzé lett téve. De hiszen egy főparancsnok jelentése felettes hatóságához nem magánlevél, kivált miután ezen jelentés egy győzelmi hírt tartalmazott, — Görgey szerint is azzal kezdődött: *«Ma győztünk«*; — természetes volt tehát annak nyilvánosságra hozatala, még pedig úgy, mint a hogy az szerzője által meg lett írva. Minden józan számítás szerint az lett vojna az indok a nehéztelésre, ha a közzététel másképpen történt volna.

Görgey jelentésében az a pont is foglaltatik, hogy *csak rajta, majd elbánunk a czudarokkal.* Ezt Kossuth úgy fogta fel, hogy Görgey ütközni akar és bízik a győzelemben. Ennek a felfogásnak, mely azután az említett falragaszok képében egy kiáltványban közzé lett téve, olyképpen adott kifejezést, hogy a sereg kész a főváros alatt egy döntő csatát vívni. Oly feltevés, mely Görgeynek csak becsületére vált és melynek nyilvánosságra hozatalára azért is szükség volt, hogy a csüggedő közvéleményt megnyugtassa. Hogy Görgey maga is így fogta fel a helyzetet és saját feladatát, azt bizonyítja azon kiáltvány is, melyet ez időben a hadseregéhez intézett,[2] melyben elmondja, hogy a viszonyok hatalma folytán az ellenség őket a főváros falai alá nyomta vissza. Ez a visszavonulás nem gyáva félelemből történt és éppen azért az ellenség itt, a főváros falai alatt sírját fogja találni, stb. A csatából azonban semmi sem lett. Lesz alkalmam foglalkozni ennek okaival, midőn hadi műveleteit részletezve elbírálom és ki fogom mutatni, hogy

[1]Mcin Lében und Wirken. I. kötet 149. lap.
[2]Gelich: Magyarország függetlenségi harcza. II. kötet 176. lap.

a győzelemre kedvező alkalmakat, egyiket a másik után elmulasztotta, így történt meg az, hogy mikor azután folytonos hátrálásában végre Pestre bevonult, széltében-hosszában ott pompáztak még Pest falain a falragaszok, melyek őt mint győztes hadvezért mutatták be. Nagy volt persze a csalatkozás, a mi egy elménczet arra indított, hogy ellentétben Blücherrel, kit Marschall Vorwárts-nek neveztek, őt a *Marschall Rückwártz* jelzővel illesse, a mi röpke szóvá lett aztán Budapesten.[1] Természetes, hogy ezért Kossuthnak kellett lakolni, még pedig a falragaszok tartalma az, melyért az egész irodalmi triumvirátus: Görgey a tábornok, Görgey István és Wacquont is Kossuthra rontanak. A tábornok e kiáltványokat hivatalos rotomontádoknak nevezte, melyek saját seregében a legrosszabb vért szülték.[2] E falragaszok tartalmából közöl egyes részleteket, azzal a megjegyzéssel, hogy túlzásaik által minden tisztességes embert felháborítottak.

Nézzük meg, hogy e felháborító túlzások miben állottak. Állottak egyszerűen abból, hogy a magyar vitézség kiemeltetett, dicsőít tetett. Például egy pont így hangzott:

»ió-ik deczemberben egy honvédzászlóalj és egy osztag huszár hatalmas rivalgással, szuronyszegezve rohant az ellenségre, megfutamítva azt. Az egész hallatlan merészség volt, mely megfelelt Desaix hőstetteinek Egyiptomban, a piramisok alatt, a mikor Napóleon azt mondta, hogy: katonák, negyven évszázad tekint le reátok.«

A másik pont ekként szólott:

Nagyszombatnál 1700 magyar katona 15.000 ellenséggel harczolt öldöklő viadalban öt óra hosszat. A fele embereinknek elvérzett, a többi keresztül vágta magát. Az Emő-ezred egy százada zászlaját védve egy lábig ott veszett. A haza előttetek, derék harczosok, térdét meghajtja.«

Mennyiben tartalmaztak e sorok túlzásokat, azt a gáncsolók nem mondják meg. De ha a dolog úgy is állott, czélját mindenkinek be kellett látni és ez az volt, hogy a nemzet lelkesedését, önbizalmát felköltse, fokozza. Oly czélt képviselt ez eljárás, melyet ama nehéz viszonyok közt csakis a rosszakarat tudott gáncsolni.

[1]Wacquont: Idézett munka. 63. lap.
[2]Mein Leben und Wirken. I. kötet 141. lap.

Erre a fontos kérdésre, az önbizalom fölkeltésére és megtartására vonatkozólag érdemes a hadi tudományok nagy bölcselőjének, Clausewitznak nézetét felemlíteni, melyet egy igazán kiélesített példával világít meg.[1] ö a hadseregnek lélektanával foglalkozva arról ír, hogy a sikernek mily nagy tényezőjét képezi a hadsereg önbizalma és hogy ez a győzelmes kimenetelt mennyire befolyásolja. Figyelmezteti a hadvezéreket, hogy ha vannak ebben az irányban kételyeik, azt csapatjaik előtt a világért se mutassák, hanem minden áron tartsák meg őket abban a hitben, hogy az ügyek végre is jobbra fordulnak.

A példa, melyet erre nézve felhoz, az 1812-iki orosz hadjáratból van véve, a mikor Oroszország Napoleon ellen élethalál harczát vívta. A két orosz fővezér, Barclay de Tolly és Kutusow ellentétes egyéniségét és eljárását állítja szembe *egymással,* abból az okból, hogy nézetei helyességét kimutassa.

Barclay komoly és lelkiismeretes ember volt, jobb hadvezér is, mint Kutusow. Tisztán látta Napóleonnak és seregének óriási fölényét és ebből folyólag az esélyek aránytalanságát. Nem csinált ebből titkot és ezzel nagy mértékben csökkentette serege bizalmát magához és a kedvező eredményhez. Nem is mert ütközni, nehogy seregét koczkára tegye, — egész Moszkváig hátrált. Ezután jött Kutusow, ki egészen ellenkező taktikát követett. Felbiztatta embereit, hogy mit se féljenek, őket legyőzni nem lehet. Oly önbizalmat öntött beléjük, hogy habár a borodinói csatát elvesztették is, de tényleg rendkívüli vitézséggel harczoltak. A visszavonulás daczára Kutusow nem engedett; serege és egész Oroszország előtt hirdette, hogy a győztesek ők voltak és csupán taktikai okok követelték a hátrálást. A vége az lett, hogy az események a vén rókának és rodomontádjainak adtak igazat, szemben Barclay egyenességével. Egyébiránt itt csak futólag utalok ezen mozzanatra; — Görgey pesszimizmusával és Kossuth optimizmusával lesz alkalmam még behatóan akkor foglalkozni, mikor az események fonalán e problémát feltárandom.

Görgey a váczi kiáltványban kiöntötte epéjét Kossuthra. Ennek az okmánynak tárgyilagos tartalma már el lett bírálva, itt csak arról szólok, a mi benne a Kossuth személye elleni sakkhúzást képezi. Ennek a fogalmazványnak leglényegesebb

[1] Hinterlassene Werke. VII. kötet 117. lap.

részét a Kossuth vezetésének elítélése képezte, a mit ha az országgyűlés magáévá tesz, Kossuthnak parlamentáris fogalmak szerint nem lett volna más teendője, mint a leköszönés; ez a parlamentáris kormányzat elméletének és gyakorlatának ábéczéjéhez tartozik.

így fogta fel a dolgot egyebek közt Klapka is,[1] a ki azt mondja ez okmányról, hogy az bizalmatlansági szavazatot jelentett az ország polgári kormánya iránt, mely ezzel a hadsereg előtt pellengérre állíttatott. A személyesség pedig minden körülmények között kitűnik abból, a mit Görgey maga be is vallott,[2] hogy ezután Kossuth leveleire még csak nem is válaszolt és ezt azzal indokolta, hogy ezen semmibe vevő eljárással tisztikarának tartozott.

Természetes, hogy az ilyen eljárásnak meg voltak hátrányos következményei, első sorban magára Görgey re nézve. Kossuth e tárgyban így ír Szemeréhez: [3] »Görgey közel jár az áruláshoz, ha már most is nem az. Kiáltványában azt mondja, hogy a kormány rendelte el a visszavonulást. Ellenkezőleg mi azt rendeltük, hogy támadjon és most saját hibáját a nyakunkba sózza. Abba a kényszerhelyzetbe jutunk, hogy vele leszámolj unk.« A vezéri képességeibe vetett hit is teljesen megingott; első sorban a fővárosban, hol Görgey István szerint az ingerültség ellene tetőpontra hágott.[4]

Ily viszonyok közt égető szükségnek mutatkozott egy nagyhírű katonát, habár esetleg idegent is, a sereg élére állítani. Ilyen — hazája harczaiban szerzett — hírnévvel bírt, Dembinszky.[5]

Bem, a ki pedig már ekkor nagy eredményeket ért el, őt magánál jóval többre taksálta. Különben az ő meghívása nem a Kossuth, de a Teleki László ténye volt és mikor bejött, természetes, hogy megfelelő hatáskörrel fel is kellett ruházni.

Igaz, hogy Dembinszky egyáltalában nem vált be. Hibát hibára halmozott és ügyünk bukását jórészben képtelen vezérkedésének lehet köszönni. De lett volna bár Moltke,

[1]Emlékeimből. 127. lap.

[2]Mein Leben und Wirken. I. kötet 290. lap.

[3]Idézett munka. II. rész 33. lap.

[4]Idézett munka. I. kötet 84. lap.

[5]Rüstow: Die Fcldhcrrnkunst im XVI-ten Jahrhundert. II. kötet 166. lap.

bizonyára Görgey éppen úgy dolgozott és cselszövényeket szőtt volna ellene, mint a hogy ezt Dembinszkyvel megcselekedte. Erősen szól ez állítás mellett magatartása Vetter irányában, ki Dembinszky után fővezér lett. Hogy Vet tért képesnek tartotta a vezérletre, bizonyítja egy előbbi levele, melyet Kossuthhoz intézett, ennek hadsegéde, Békessy által.[1] Ebben figyelmezteti Kossuthot, hogy ha neki Vetter két szót ír, ez többet ér, mint a Kossuth íves fejtegetései, és ha benne nem bíznak, akkor állítsák Vet tert a hadsereg élére.

Mihelyt ez megtörtént és Vetter fővezér lett, véleménye egyszerre megváltozott; meggyanúsítja azzal, hogy kétszínű ember, kit ő ártalmatlanná fog tenni.[2] Kisüti, hogy Vetter, a ki a hadseregnek határozottan legképzettebb és legműveltebb tisztje volt, semmi más, mint *»komisz gamaschenknopf«.* Bevádolja, hogy nagy támadásra készül, de mindjárt megijed és énnek következtében előre-hátra menetelteti csapatait.[3] Holott tudnia kellett, hogy ezen sajnálatos körülmény tisztán a miatt történt, mert alvezérei: Aulich és Damjanich, mondhatni, felmondották a szolgálatot, azzal a megokolással, hogy az ellenség nagy erővel áll szemben, a mi pedig azután hamis hímek bizonyult.[4]

Ezeknek a kérdéseknek ötletéből Kossuth két levelet intézett Görgeyhez.[5] Az érdemes szerző, ki e leveleket közli, azt a megjegyzést fűzi hozzájuk, hogy azok történelmi jelentőséggel bírnak Görgey és Kossuth egymáshoz való viszonyára nézve és oly világosan beszélnek, hogy hozzájok magyarázatot fűzni felesleges. Néhány pontot kiemelek.

Kossuth mindenekelőtt védelme alá veszi Vettert. Elmondja azt, hogy Vetter nem kereste a fővezérletet, miután őt nem bilincselik a haza ügyéhez oly kötelékek, mint a melyek ő náluk léteznek. De ha elvállalta, inkább ízekre szaggattatja magát, minthogy kötelességét teljes mértékben végre ne hajtsa. Figyelmezteti továbbá az egyetértés szükségére és hogy fel kell használni minden eszközt, minden személyes követ elődzés félretételével a haza felszabadítására; ezt a szent czélt személyes indokok által veszélyeztetni nem szabad.

[1]Lásd Görgey Istvánnál. I. kötet 86. lap.
[2]Gelich: Magy arország függetlenségi liarcza. III. kötet 33. lap.
[3]Lásd Görgey Istvánnál. II. kötet 48. lap.
[4]Lásd Vukovics Emlékiratai. 444. lap.
[5]Gelich: Idézett munka. III. kötet 25. lap.

Kéri Görgeyt Isten és a haza nevében, ne legyen oly felette ingerlékeny. A mi itt következik, azt szó szerint közlöm. Azt írja Görgeynek: » Lássa, tisztelt barátom, midőn ön Váczon kibocsátotta kiáltványát, azt mondotta, hogy senki másnak nem engedelmeskedik, mint Mészáros hadügyminiszternek vagy helyettesének, Vet temek; akkor az egész hazai közvélemény bosszankodott önre és pártütőnek tekintette, ki Dumouriez vagy Monk szerepét akarja játszani és katonai forradalmat akar előidézni. Emberek jöttek akkor hozzám, valamint az országgyűlésen interpellációk intéztettek és hosszú felszólalások történtek, hogy mennyire fájhat nekem a tapasztalás? Ha én akkor elragadtatom a fájdalom érzetétől, — mert fájt, hogy azon nyilatkozat a rosszérzelműeknek alkalmat adhatott megtagadni a kormánytól az engedelmességet, melyet ön is felmondott, — a haza elveszett volna. Ha tehát én a fájdalom érzésétől elragadtatva helyet engedtem volna haragomnak és egy pár annak megfelelő rendeletet adtam volna ki? Mi lett volna belőlünk? Most már az ellenség uralkodnék felettünk; mert a polgárháború borzalmai a haza keblét szétmarczangolták volna.«

A későbbi előadásnak lesz fenntartva Vetter távozását ecsetelni, minek következtében a szabadságharcz legnagyobb vezéri tehetsége meg lett fosztva tehetségei érvényesítésétől.

Kossuth végre is őt állította a hadsereg élére; nemcsak, hanem később a hadügyi tárczának vitele is reá bízatott, a mi a hadsereg feletti teljes hatalmat jelentette és Görgey véleménye szerint, Kossuthra is nagy veszedelemmel járt.[1] Igaz, hogy ezt akként magyarázza, hogy e lépéssel Kossuth őt a hadseregtől el akarta távolítani. Ámde ezen állítását azonnal leczáfolja, mondván, hogy maga Kossuth volt az, a ki felszólította a vezérlet folytatására.[2]

Midőn aztán Görgey a hadsereg élére lett helyezve — természetesen — más nóta járta. Egy[1] levélben, melyet Damjanichhoz intéz,[3] fennen hirdeti, hogy Kossuth egy antik jellem, ki egyedül hisz a forradalomban, a hadseregben és önmagában.

[1]Mein Leben und Wirken. II. kötet 126. lap.
[2]Ugyanott. II. kötet 137. lap.
[3]Lásd Görgey Istvánnál. II. kötet 1. lap.

Annyira megy a Kossuth iránti hódolatban, hogy midőn egy alkalommal a tavaszi táborozásnál Kossuth azt a kérdést intézi hozzá, hogy vájjon biztonságban vannak-e, nincsenek-e kitéve az ellenség megrohanásának, ő éjjel odafeküdt Kossuth ajtajának küszöbe elé és úgy őrizte. A mit azután arra használ fel, hogy gúny- és nevetségtárgyává tegye.[1] Ez azonban nem tartott sokáig és rövid idő alatt megkezdődött Pálnak második fordulása, mely természetesen hozzájárult a nemzeti ügy megrontásához.

Ezen fordulásnak kezdetét Vukovich a következőképpen írj a le: [2] »A diadalmas tavaszi hadjárat közepette a legszivélyesebb volt a viszony Kossuth és Görgey között. Gödöllőn Kossuth fel is szólította Görgeyt a tegeződésre. De Görgey mihamarabb megváltozott; úgy látszik, abban a hitben élt, hogy Kossuthra most többet szüksége nincs. A ragaszkodás melege nála fokonkint alább szállott. Előbb Kossuth cselekvéseiben látott hibákat, azután jöttek a csípős megjegyzések.« Eddig Vukovics.Tudjuk azonban nélküle is, hogy a fokozatosság itt nem állott meg. A csípős megjegyzéseket követték az alattomos és nyilt támadások, az otromba ujjhúzás, az engedelmességnek felmondása, végre a nyilt párt ütés oly modorban, alakban és tartalomban, mely minden igaz hazafi keblében a felháborodás érzetét kelti fel.

A már említett békepárti értekezleten — Kemény Zsigmond tanúsága szerint, melyet Görgey István in extenso idéz [3] — Görgey a következő szavakkal köszöntött be:

»önök között kell egy nagy ámítónak lenni, a ki hazug híreket terjeszt a seregről Önöknek és viszont a seregnek Önökről. Ezen komédiás azt mondotta itt, Debreczenben, április 14-én, hogy a sereg követeli a függetlenség kimondását; holott Nagysándoron kívül senki sem volt, ki ne ellenezte volna, midőn Kossuth beszéd közben szóba hozta!«

A mi a tényállás valódiságának, valamint a kérdésnek Görgey szempontjából való érdemleges elbírálására szükséges, az már előbb elmondatott. Itt csak az eljárásnak egyéni, jellembeli, valamint a Kossuthoz való viszonyra vonatkozó mozzanatai hangsúlyoztalak. Bizonyára a tárgyilagosság legmesszebbmenő

[1]Szemere: Idézett munka. II. kötet 58. lap.
[2]Emlékiratai. 461. lap.
[3]Ugyanott. II. kötet 398. lap.

követelményeinek felelek meg, ha azt mondom, hogy az ilyen támadást minden egyeneslelkű ember szembe teszi; nem pedig úgy, a mint ezt Görgey cselekedte, — hátulról; úgy hogy a teljesen tárgyilagos és illetékes Rüstow[1] kereken kimondja róla, hogy a cselszövények terére lépett. Egy elfogulatlan ember sem tagadhatja, hogy ez a legsúlyosabb vádak egyike, melyet egy katonával szemben felhozni lehet.

Görgey elfogadta az általa ámítónak minősített Kossuthtól a miniszteri tárczát, letette kezébe az esküt; de azért mégis folytatta cselszövényeit, hogy Kossuthot megbuktassa.[2]

A hajsza szépen is folyt tovább, még pedig az ellenség torkában. Mikor az orosz beavatkozás megkezdődött és mikor szerinte a nemzet élete csak hetekig tartott, még akkor is azon járt az esze, hogy nem annyira az ellenségen, de hogy ellenfelén üthessen egyet. Ebben az irányban elég utalni arra, hogy éppen a legválságosabb időknek közepette egy hírlapot indított meg *Való* czím alatt, melynek a későbbi hírneves publiczista, Kecskeméthy Aurél lett a szerkesztője.[3] A lapnak irányzata Kossuth-ellenes volt. A czím már magában megbélyegzést jelentett rá nézve. Úgy lett odaállítva, mint a ki port hint a nemzet szemébe, ellentétben Görgeyvel, a ki felnyitja a nemzet szemét.[4]

Kossuth Görgey vádaskodásaival szemben, melyeknek színhelye a minisztertanácsok voltak, hol Görgey tisztán kötekedésből hozta szóba a függetlenségi nyilatkozat kérdését, és tett szemrehányásokat a kormány állítólagos mulasztásai miatt, — a legnagyobb elnézést és türelmet tanúsította; daczára annak, hogy Kossuth egyszerűen ízekre téphette volna Görgey badarságait, ráfogásait és okvetetlenkedéseit, — csakhogy a békét meg ne zavarja, — tűrte az érdemetlen vádaskodásokat.[5] Görgey maga is kénytelen bevallani, hogy bizony fellépése otromba volt.[6] Valójában annyira otromba volt, hogy a végén még az érdemes Duschek pénzügyi kezelését is megtámadta, a ki aztán alaposan lefőzte.[7]

[1]Az 1848/49-iki hadjárat története. II. kötet 38. lap.
[2]Mein Leben und Wirken. II. kötet 122. lap.
[3]Lásd Görgey Istvánnál. II. kötet 58. fejezet.
[4]Szemere: Idézett munka. II. rész 72. lap.
[6]Vukovics Emlékiratai. 511. lap.
[6]Mein Leben und Wirken. II. kötet 141. lap.
[7]Lásd Vukovicsnál.

Ismét január 26-án — a helyett, hogy a seregnél lett volna, a hol az alatt a szerencsétlen győri csatát vívták — részt vett egy minisztertanácsban, hogy ott honmentő terveit kollégáinak tudtára adja.[1] Mik voltak ezek? Az első csodaszer abból állott, hogy a nemzetet fel kell világosítani a helyzet komoly volta felől. A második követelményt az képezte, hogy Kossuth és a miniszterek személyökben álljanak helyt a felszabadítás nagy müvéért. Ennek a praktikuma Görgey szerint abból állott, hogy miután az ő tervei keresztülvitelére mulhatlanul szükséges, hogy egyetlen egy embert se kellessék nélkülöznie a kormány, országgyűlés, bankjegygyár és a fölszerelési raktárak védelmére: az országgyűlés oszoljék szét, a kormány, bankjegygyár és a felszerelési raktárak pedig vonuljanak Komáromba. A harmadik követelményt úgy formulázta, hogy az ily módon összpontosított hadsereggel az osztrákra kell mérni egy kétségbeesett csapást.

Kell, hogy ezekhez néhány megjegyzést fűzzek, melyek beigazolandják, hogy szokás szerint az ő nézetei, tervezgetései minden komolyságot nélkülöztek. Általában nem volt annak semmi értelme, hogy a kormány jobban helyt álljon elveiért, mint a hogy addig cselekedte, miután úgy is mindegyik a fejével játszott és tisztában lehetett azzal, hogy mi sors vár reá. Már jóval előbb Haynau a Lipótvárban kapitulált tisztek közül Grubert és Mednyánszkyt felakasztatta, ez elég világos intelem volt a vezéregyéniségekre nézve. Legkevésbbé volt értelme ezen szemrehányásnak Görgey részéről Kossuthtal szemben, mert hiszen maga beszéli el,[2] hogy Kossuth neki elmondotta, hogy ő maga akar a hadsereg élére állani, miről Görgey hallani sem akart.

Természetes dolog, hogy a kormánynak kötelessége az országos közvéleményt fel világosítani az ügyek állásáról. Erre nézve azonban különös intézkedésre akkor nem volt szükség. Részben azért, mert a törvényhozás rendesen együtt volt; részben pedig azért, mert mindenki nagyon jól tudta, — főleg az orosz betörés után, — hogy hogyan álltak. Görgey tulajdonképpen nem ezt akarta, hanem igenis azt, hogy ezen alakban Kossuth ellen lehessen izgatni, mint a ki szerinte veszélybe sodorta a

[1]Mcin Leben und Wirkcn. II. kötet 186. lap.
[2]Mcin Lében und Wirkcn. II. kötet 137. lap.

hazát. Az egy pillanatra sem jutott eszébe, hogy a felvilágosítás oly módon történjék, hogy a nemzet ne veszítse el teljesen hitét és reményét a küzdelmet illetőleg; az még kevésbbé, hogy az összhangzatos együttműködés czéljából győzze le egyszer önmagát, kárhozatos ösztönét és szenvedélyeit. Mint nem jutott eszébe, hogy neki alá kell magát rendelni Kossuth politikájának, ki a kormány és állam feje és a nemzet vezére volt, s a ki az ellenállás nagy gondolatát a maga teljes erejében és tisztaságában képviselte.

Lesz még bő alkalom a nyári hadjárat méltatásánál szólani arról, hogy Görgey a komáromi állodás fontosságát mennyire nem értette meg, mennyire nem tudta kihasználni. Tény az, hogy mikor erről annyi tűzzel szónokolt a minisztertanácsban, serege mindenütt volt, csak nem Komáromban és még egy hétre rá sem tudta minden csapatj át ott összpontosítani. Görgey Istvánnál olvasható,[1] hogy Kossuth hajlandó volt Görgey ajánlatához hozzájárulni; de találkozott egy harmadik egyén, kit ugyan nem nevez meg, bár sejtetni engedi, hogy az Kossuthné volt, ki azt mondotta Kossuthnak: »Mit akarsz Komáromba menni és magadat ott bezáratni, hogy ott Görgey foglya légy és az így téged és a nemzet ügyét hatalmába kerítse.« Sajátszerűen kiegészíti ez aggodalmat Rüstow megjegyzése,[2] a ki úgy vélekedik, hogy »az indítvány czélja az volt, hogy a hadügyminiszterséget és főparancsnokságot, mely személyében összpontosult, könnyebben vezethesse s a kormányt és országgyűlést jobban hatalmába kerítse.«

Görgey munkájában [3] azzal gyanúsítja Kossuthot, hogy a komáromi terv ellen egyik főindoka mégis az volt, hogy a délvidéken, Szegeden eszközlendő összpontosítás folytán nyitva akarta magának és embereinek az utat tartani Törökországba. Hogy mennyiben van hazafiatlan dolog abban az *exodusban,* a mit, fájdalom, századokon keresztül a legkifogástalanabb hazafiaknál, egy Thökölynél és egy Rákóczinál tapasztaltunk, azzal az érvvel Görgey szokás szerint adós maradt és nem sikerült a nemzeti közvéleményt arról sem meggyőzni, hogy a világosi megoldás inkább állott az ország és sereg érdeké-

[1]Idézett munka. II. kötet 599. lap.
[2]Az 1848/49-iki hadjárat története. II. kötet 59. lap.
[3]Mein Leben und Wirken. II. kötet 245. lap.

ben, mint a Szeged melletti összpontosítás. E felett csakugyan napirendre lehet térni.

A mi már most ezeket a válságos komáromi napokat illeti, melyek július i-től körülbelül két hétig tartottak és mely idő alatt a július 2-iki és n-iki nagy csata vívatott, úgy ezeknek és az ebből a közügyre, valamint Görgeyre mint katonára és-politikusra vonható következtetések előadása itt kivonatosan sem foglalhat helyet. Kossuthhoz való viszonyát illetőleg elég annak kiemelése, hogy ezen idő alatt nem kevesebb mint három különféle levelet és emlékiratot intézett a kormányhoz, illetve Kossuthhoz, melyeknek más czélja nem volt, minthogy ennek borsot törjön az orra alá. Érdemleges katonai és politikai nézőpontokat bennük ne keressünk.

Hogy ezen dicstelen czélzat a legelemibb vezéri kötelességek elmulasztásával történt, annak bizonyítására elég utalni arra, hogy közvetlen a július 2-iki csata reggelén, mikor biztosra vehette, hogy Haynau meg fogja támadni, a helyett, hogy erre vonatkozólag intézkedett volna, szobájában hosszú förmedvényt írt Kossuth ellen,[1] melyet nem fejezhetett be, mert a csata-térre kellett sietnie, hol a vezérlet hiányossága folytán az osztrákok oly előnyöket nyertek, hogy minden igyekezete daczára — mely megsebesülésével végződött — alig lehetett a vereséget kikerülni. Győzelemről természetesen ily viszonyok közt szó sem lehetett.

Konstatálni lehet, hogy Kossuth még ezután is mindent megtett a jó viszony, a vállvetett összmüködés érdekében. A Komáromból való levonulás tartama alatt meleghangú levelet intézett hozzá Szegedről, melyben fátyolt vetve a múl-takra, Görgeyt őszintén egyetértő együttműködésre hívta fel. Görgey eldicsekszik vele, hogy e sorokat még válaszra sem méltatta.[2] Kossuth ennek daczára tovább ment. Személyes talál-kozásra hívta fel Görgeyt, mire ez rá is állott; azonban a talál-kozás meghiúsult, mert az utat orosz csapatok állták el.

A ki azonban azt hiszi, hogy ez összejövetelnél Görgey az országra gondolt és nem magára, s hogy csak egy pillanatra is eszébe jutott, hogy akkor minő érdekek forogtak koczkán, az alaposan csalódik.

[1]Mein Leben und Wirken. II. kötet 227. lap.
[2]Mein Leben und Wirken. II. kötet 318. lap.

A kommentár, a mit ehhez fűz, tanúsítja, hogy egyrészt csak az egyéni érvényesülés beteges vágya, másrészt vetélytársa elleni napról napra fokozódó gyűlölete vezette és hogy ezen rögeszméje az, mely egész lényét betöltötte, a melyen kívül más gondolatnak tért sem engedett.

Szerinte [1] az egész találkozás Kossuth részéről semmi más nem akart lenni, mint szemfényvesztő komédia, abból a a czélból, hogy úgy látszassák, mintha Kossuth ő vele, a közvélemény kedveltjével kibékült volna.

A legválságosabb viszonyok közt végre megérkezett Aradra. Itt augusztus ıo-én minisztertanács tartatott, melyre Görgey is meg lett híva és melynek lefolyását körülményesen le is írja.[2]

Ezen miniszter tanácsban, melyben a teendőkről és a fővezért állás betöltéséről tanácskoztak, szót emelt Vukovics Sebő, az igazságügy miniszter, a megtestesült hazafiság, komolyság és igazságérzet, s elmondotta, hogy mielőtt a vezérletre nézve határoznának, egy előzetes kérdést kell eldönteni. Ezen előzetes kérdés tárgyát pedig azok az ellentétek képezik, melyek Görgey és a kormány között felmerültek. A kormánynak tudomása van arról, hogy minden intézkedése Görgey legközvetlenebb környezete által állandóan gúny és nevetség tárgyává tétetik, hogy a kormány tekintélye aláásatott, útját egyengetve ily módon a katonai diktatúrának. A kormánynak arról is tudomása van, hogy ezen veszedelmes üzelmek Görgey tudtával és akaratával tápláltatnak.

Görgey erre vonatkozólag könyvében [3] teljes beismerésben van és a vád alaposságát nem tagadja. Fel is hoz mentség gyanánt egy csomó dolgot, nemcsak Kossuth, hanem Szemere ellen is, melyek azonban szóra sem érdemesek, már azért sem, mert még ha a vádaskodásai igazak lettek volna is, az ország akkori állapotára való tekintettel, ezekre csakugyan fátyolt kellett volna borítani. Ezen vádaknak· értékét illetőleg szolgáljon mutatványul azon általa felhozott vád, hogy Kossuth úgy is mint férj, de úgy is mint kormányzó papucs alatt állott. Oly állítás, melyre vonatkozólag semminemű ténybeli adat fel

[1] Mein Leben und Wirken. II. kötet 342. lap.
[2] Mein Lcbcn und Wirken. II. kötet 37. fejezet.
[3] Idézett munka. II. kötet 370. lap.

nem hozható. Mert ha lett volna is Kossuthnénak férjére befolyása, azt, hogy ezzel az ország rovására visszaélt volna, semmi sem bizonyítja; de sőt ezen állítást már az a körülmény is megczáfolja, hogy Kossuthnak egyetlen egy cselekménye sem volt olyan, a mely akár tárgyi, akár személyi vonatkozásaiban ezt a vádat igazolná. Rendesen jól intézkedett, — természetesen betudva, hogy végre ő is ember volt, csalódhatott, csalódott is, fájdalom, leginkább Görgey ben.

Kossuthnénak ezen belekeverése a politikába magában is elég jellemző azon hangulatra, mely Görgeyt és közvetlen környezetét uralta. Mert ezen jó urak, főleg inter pocula, jóformán egyebet sem csináltak, minthogy Kossuthot és nejét folytonosan a legizetlenebb és faragatlanabb gúny és élczelődés céltáblájává tették.

A papucshősség vádja Kossuthtal szemben annyival igazságtalanabb volt, mert akkor emberfeletti tevékenységet fejtett ki és a seregeket igazán a földből varázsolta elő, a mit még Haynau táborkari főnöke, az értelmes Ramming is beismert;[1] és be kellett ezt ismerni Görgeynek is, mert mikor Aradra levonult, ott Querlonde parancsnoksága alatt egy újonnan szervezett 6000 embemyi hadosztály csatlakozott seregéhez.[2]

Jött ezután az utolsó találkozás, *«tete á tétet,* mint Görgey mondja, közvetlenül a temesvári csatavesztés után, a mikor azonban ezen csatára vonatkozó biztos hír oda még nem érkezett és mielőtt Görgey a főhatalmat megszerezte. Érdemes ennek leírását tőle magától elolvasni.[3]

Szerinte Kossuth, a helyett, hogy vele az ő fővezérletéről beszéljen, belement az elmúlt események méltatásába. Kossuth hivatkozott azokra az eredményekre, melyeket a nemzeti ellenállás szervezése körül elért, mely nélkül Ausztriával szemben a nemzet elbukott volna. Hogy ez így volt, ezt Görgey is elismerte; elismerte a kormányzó rendkívüli erélyét és tehetségeit. Kossuth hivatkozott arra is, —és ezt Görgey hasonlóképpen nem vonta tagadásba, — hogy Tiszafüreden őt Kossuth megkínálta a főhatalommal, megígérve neki, hogy

[1]Der Sommeríeldzug in Ungarn. 278. lap.
[2]Lásd Görgey Istvánnál. III. kötet 501. lap.
[3]Mein Lében und Wirken. II. kötet 379. lap.

számára az egész nemzet támogatását ki fogja eszközölni. Hozzátette, hogy mindezek daczára Görgey soha sem volt irányában őszinte, a minek következtében a nemzet az örvény szélére jutott.

Ezen teljes mértékben nyiltszivű és az élet-halál pillanatától sugalmazott nyilatkozat után, miképpen visszhangzott Görgey keble és érzelemvilága? Egyszerűen úgy, hogy azt találta, hogy Kossuth benne bűnbakot keres és saját hibáit az ő nyakába akarja varrni. Ebből a tenorból válaszolt azután Kossuthnak. Továbbá még szóba jött a temesvári csata kimenetele, melyről még nem érkezett hír s melynek kedvezőtlen eldőlése esetére Görgey kijelentette a fegyver lerakását.

A szerencsétlenség megtörtént és így — mint Kossuth helyesen fejezi ki magát — Görgey és serege lett a helyzet urává.[1]

Mi volt itt Görgeyre nézve a teendő? Ha előbbi hivatalos nyilatkozatait tekintjük, az út, melyen haladnia kellett, tisztán és világosan állott előtte. Említettem előbb, miszerint a június 26-iki minisztertanácsban azt követelte, hogy a kormány exponálja magát személyesen, a hadsereghez jőve, a mint hogy Görgey István szerint folytonosan azon törte fejét és kérdezgette, hogy vájjon Kossuth eljön-e a sereghez Komáromba?[2]

Nem lehet ez ellen azzal előhozakodni, hogy a mi terv megjárta június 26-án Komáromnál, az már nem volt érvényesíthető augusztus 10-én Aradon. Nem pedig azért, mert hiszen mikor Görgey az említett tervvel előállott, ő akkor is elveszettnek tartotta a nemzeti ügyet és csak a tisztességes bukás szempontjából tette meg indítványát. Nem lehetett továbbá azért sem, mert végre a fegyver letevésére alkalom és idő később is volt; ebben az irányban tehát a késedelem semmi koczkázattal nem járt, hiszen rosszabbul járni úgy sem lehetett.

Mikor a temesvári csatavesztés után Görgey kicsavarta Kossuth kezéből a főhatalmat s azt magára ruháztatta, akkor világossá lett, hogy az egésznél a döntő természetű szempont mégis a Kossuth elleni gyűlölet volt. Élénken megvilágítja ezt Szemerének egy vallomása, melyet a diktatúrának Görgeyre való átruházása után tett; [3] t. i. Szemere Kossuth előtt csodál-

[1]Irataim az emigráczióból. II. kötet 271. lap.
[2]Lásd Görgey Istvánnál. II. kötet 663. lap.
[3]Ludwig Batthyány, stb. II. kötet 148. lap.

kozását fejezte ki, ismerve Görgeyt és ennek iránta táplált érzelmeit, hogy Kossuthot el nem fogatta. Mire Kossuth azt felelte, hogy volt elég esze, hogy az átruházás után azonnal meneküljön Aradról. Ezt a tényt, — Kossuth menekülését, — mely csakis ő rá vetette a lehető legszomorúbb világot, Görgey később mindenfelé elmesélte azzal, hogy tőle Kossuth megrémült és gyáván megszaladt. Ezekben adtam elő azt, a mit e két nevezetes ember egymáshoz való viszonyának megállapítására szükségesnek tartottam; azt hiszem, hogy a mondottak után nem lesz nehéz a viszony mérlegét megvonni.

Be kell látni mindenkinek, hogy Kossuth Görgeyvel szemben az elnézés és türelem legvégső határáig elment, sőt azon túl is. Azon túl is, mert hiszen az 1848-iki események igen illetékes részesei és elbeszélői, például úgy Horváth Mihály, mint Szemere, nem egyszer megrójják Kossuthot, hogy nem volt bátorsága és ereje Görgey ellen fellépni, vele végleg leszámolni. Ennek vitatása nem tartozik ide; de az ide tartozik, hogy bizonyára ez engedékenységért Görgeynek legkevésbbé volt oka neheztelni, annyival inkább nem, mert hiszen Kossuth neki minden eszközt és alkalmat megadott arra, hogy az ország felszabadítását saját hatáskörében eszközölje és magának örök dicsőséget szerezzen.

A határozó mozzanat itt abban található, hogy ha bár Görgey szempontjából tekintjük is a helyzetet, vagyis Kossuth eljárását vele szemben ingadozónak minősítjük is, a vége mégis mindig az volt, hogy Görgey akarata érvényesült.

Hogy áll ezzel szemben Görgeynek a mérlege? Úgy, hogy Kossuthnak igazában a legrútabb hálátlansággal fizetett, hogy Kossuthot, a ki őt a hadsereg élére állította, folytonosan megbuktatni igyekezett és hogy ezen kárhozatos műtétet végre is hajtotta, ezt a tények bizonyítják.

Ennél a kérdésnél még az is fontossággal bír és ez már részben Görgey problémájának megoldásához tartozik, hogy a Kossuth ellen kifejtett műveleteknél tárgyilagosan véve azokat, nála céltudatosságot, következetességet hasztalan keresünk. Nem látjuk a céltudatosságot abban az irányban sem, hogy Görgey azért akar első lenni, mert egyedül ő képes megmenteni a hazát; viszont Kossuthnak azért kell bukni, mert az ő kezei alatt veszendőbe megy a nemzet ügye. Ha ebből a felfogásból indult volna ki, a függetlenségi nyilatkozat után fel kellett

volna vetni a nemzet előtt a kabinetkérdést nyíltan és határozottan; de ha bármi szempontból ezt nem találta idején valónak, akkor a modus vivendit Kossuthtal nem volt szabad lehetetlenné tennie.

Sajátszerű mindenesetre az, hogy ő, a ki főbenjáró bűnt látott abban, hogy fővezérré nem neveztetett ki, soha sem gondolkodott a felett, hogy vájjon milyen hatást tesz és tehet az Kossuthra, hogy ő eléggé nyilvánosan megbuktatására törekszik. Hiszen Kossuth ellenségeinek, a békepárt embereinek, kikkel Görgey folytonosan czimborált, annyira ment a gyűlölködése, hogy olyan terv is megszülemlett, hogy Kossuthot egy szép napon karhatalommal elfogják és Törökországba szállítják.[1] Végre Kossuth is ember volt és e tekintetben a jogosult önvédelem terén állott és egész természetesnek látszott, ha óvakodott magát és a nemzet ügyét — kötött kézzel — ilyen czélzatoknak kiszolgáltatni. Ezek a torzsalkodások kihatottak a közvéleményre is, mely nem nézhette közönyösen, hogy két leghatalmasabb embere szemben áll egymással és az ebből származó izgatottság nap-nap után nőtt, oly villanyos légkört teremtve, melyben a hidegvért megtartani nem volt könnyű feladat.

A mondottak után nem lesz nehéz Görgey magatartásának kulcsát megtalálni, mely viselkedését ha nem is menthetővé, de legalább érthetővé teszi; ez a viselkedésében észlelt ellentmondások nyitjához vezet bennünket. Ennek kell ellenfeleivel szemben annak magyarázatát adni, hogy Világos és más inkorrekt cselekvései daczára miért nem minősíthetem őt árulónak a szó közönséges értelmében. Viszont barátaival szemben e fejtegetés van hivatva megértetni, hogy cselekvéseinek legkedvezőbb értelmezése mellett is, kénytelen vagyok arra a véleményre kilyukadni, hogy a nemzeti ügy bukásában oroszlánrésze van és hogy pályafutása oly czélzatosságot tüntet fel, mely a legsúlyosabb elítélést vonja maga után.

Az eljárásnak, melyet követni akarok, módszere abból áll, hogy úgy, a mint igyekeztem Görgey egyéniségét körvonalozni, szintén akként kívánom cselekvéseinél keresni azon lélektani indokokat, melyek cselekvéseit befolyásolták és egyéniségét uralták.

[1]Klapka: Emlékeim. 101. lap.

E meghatározásnál vezéreszme gyanánt alkalmazhatom Görgey Istvánnak azon idézetét, melylyel Kossuth jellemzését akarta kifejezni.

Görgey István ugyanis azt írja,[1] hogy midőn Kossuth cselekvésein elmerengett, eszébe jutott, a mit Rózsahegyen, egy régi ház homlokzatán olvasott. Ott a következő nagy történeti igazság van kőbe vésve, a mi nem kisebb embertől, mint Mátyás királytól származik:

»Latens odium,
Proprium commodum,
Juvenile consilium.
Per haec tria
Sunt eversa
Múlta regna.
Mathias Hunyades
Anno Domini 1452.«

Vagyis magyarul: Rejtett gyűlölet, önérdek, gyermekes felfogás nem egyszer okozta romlását sok országnak.

A miket idáig előadtam, azok jogosulttá teszik azt a következtetést, hogy tényleg ily természetű fogyatkozások azok, melyek vörös fonalakként húzódnak keresztül Görgey lelkületének szövedékén.

Görgey azon levelében, melyet a világosi fegyverletétel után Klapkához intézett és melyben őt a komáromi vár feladására felszólította, egyebek között védekezésképpen azt is felhozza, — természetesen Kossuthot vádolva, — hogy mikor az országgyűlés Szegeden őt óhajtotta vezérnek, Kossuth mégis Bemet nevezte azzá ki.Szerinte *ezen gazság volt oka mindeneknek.*[2]

Nem bocsátkozom ezen intézkedés helyességének bírálatába, mely, miután végre nem lett hajtva, csakis plátói jelentőséggel bír, csak annál a pontnál maradok, a mely Görgey jellemére vet világot.

Hogy ezen nyilatkozatban egy nagyzási hóbortban leledző és hiúságában vérig sértett ember tajtékzó szenvedélye tör ki, az kétségtelen. Micsoda czímen lehetett Bem fővezérré való kinevezését, ki kétségtelenül odáig nagy katonai képességeinek és a nemzeti ügy önzetlen szolgálatának nem egy fényes tanu-

[1]Idézett munka. III. kötet 423. lap.
[2]Lásd a levelet Görgey Istvánnál. III. kötet 642. lap.

jelét adta, *gazságnak* minősíteni, azt senki sem fogja megérteni, ha csak éppen Görgey telhetetlen nagyravágyásának keresztezését főbenjáró bűnnek nem minősíti, melylyel szemben — az ő felfogása szerint — természetesen még a haza iránti kötelesség szózatának is el kellett volna némulni.

Görgey maga beszél egy helyt[1] a helyzet nagyszerűségéről, melyben neki vezérszerep jutott. Csakhogy e helyzet benne kisszerű egyéniséget talált, a ki a nagy viszonyokat saját gyarlóságainak keskeny méretei közé szorította össze.

Éles világot vet erre működésének kezdete, az a ténykedés, a melynek folytán nevét a hír egyszerre csak szárnyra kapta. Első hatásos fellépése tulajdonképpen nem olyan fegyverténybőI állott, mely katonai tehetségeit nagy reményekre biztatóan helyezte volna éles világításba; mert ilyennek a Roth és Philippovich tábornokok elfogását — melyet Perczellel elég derekasan vittek keresztül — minősíteni csakugyan nem lehetett. Hanem éles világításba helyezte őt egy szenzáczionális jellegű cselekedet, a Zichy Ödönön végrehajtott *Justizmord.* Nem szükséges egy szót semvesztegetniafölött,hogyaz osztó igazságra nézve mi hátrányt sem képezett volna, ha a vádlottat Pestre küldi, hogy ott illetékes bírósága ítélkezzék fölötte. Görgey ezzel ellentétben, a jogszolgáltatás paródiájával, kivégeztette őt. A mit megérteni másképp nem vagyunk képesek, csak úgy, ha azt feltételezzük, hogy a rég elfojtott szenvedély elemi erővel tört ki belőle. Az első kínálkozó alkalmat megragadta, hogy a közfigyelmet magára irányítsa, hogy jelöltségét esetleg a legmagasabb állásra bejelentse, még pedig azon az alapon, hogy benne oly férfiút bír az ország, kit semminemű tekintet vissza nem tart, a ki nem félrendszabályokkal dolgozik, hanem kész, ha kell, a végletekig menni. Nagyon találó erre nézve Szemere kommentárja.[2] Ö azt mondja, hogy ezen kivégzés után Görgeynek, kit előbb senki sem ismert, neve ismert, híres és félelmetes lett. Merészségét mindenki csodálta, még az is, a ki tettét nem helyeselte. A kormány és országgyűlés még mindig bizakodtak a kibékülés lehetőségében, de Görgey széttépte az utolsó köteléket, mely nemzet és uralkodóház között létezett. Ha Kossuth szavakkal hirdette a forradalmat, Görgey véres cselekvéssel végrehajtotta azt.

[1]Mein Leben und Wirken. I. kötet 115. lap.
[2]Idézett munka. II. rész 12. lap.

Előbb mondottam, hogy jelöltségét a legmagasabb állásra bejelentette. Ezt úgy kell érteni, hogy ezen kivégzés következtében maga után elégette a hidat.

Sorsát immár annyira összefűzte a forradalom tényével, hogy ezen lépése jogczímet képezett arra, hogy a többi félénk és ingadozó parancsnokok fölé helyeztessék. A főparancsnokságot el is nyeri. Schwechat után legvérmesebb reménye, becsvágya ki van elégítve, a dicsőség, a hatalom útja nyitva áll előtte, a sors hajlandó jóvá tenni, a mit idáig elmulasztott. Ámde mi történik, keserű csalódás éri magát és a közvéleményt, mert az új csillag fénye hamar elhomályosul, a fővezér egyszerűen be nem válik, egyik kudarcz a másik után következik be.

Daczára annak, a mit Görgey István különösen kiemel,[1] hogy az újonnan kinevezett fővezér' mennyire készült a Windischgrätz betörésére és hogy rég várta azt, mikor ez bekövetkezett, akkor mégis az egyik állodást a másik után adta fel és Pozsonytól Budáig hátrált.

Alig lehetett kétség az iránt, miszerint a Windischgrätz elé küldendő békekövetség hire azért hozta fúriába, mert saját maga ellen kiállított szegénységi bizonyítványt látott benne; mint a hogy a váczi kiáltvány szintén egy számításaiban csalódott embernek kifakadása.

Nem szükséges az ezután történteket részletezni, erről már eleget mondtam, midőn Kossuthhoz való viszonyát tárgyaltam, valamint a hadi események előadása az esetleges hiányt a nélkül is pótolni fogja.

Ezen mozzanatokat röviden egybefoglalva, csak annyit kell itt újonnan konstatálnom, hogy általános viselkedése, úgy mint a Kossuthhoz való viszony abból a forrásból fakad, a mely életének lélektani folyamatát véges-végig táplálta. Egyéniségének egyik alkateleme volt az, hogy sem a szerencsét, sem a szerencsétlenséget elviselni nem tudta; valamint a téli hadjárat sikertelensége szélsőségekre ragadja, éppen oly bódítóan hat reá a tavaszi hadjárat fénye, ragyogása, melynek hatása teljesen elkábítja, megrészegíti, el van telve dicsőséggel és nem bír többé magával.

A régen leplezett gőg, a nagyravágyás, a szenvedett mellőzések miatti keserűség teljes erővel törnek ki belőle. Röviden

[1] Idézett munka. I. kötet 68. lap.

szólva, nem ismer sem mértéket, sem határt. Végre valahára a végzet meghozta számára az elégtételt, a jutalmat, melylyel neki tartozott. Ezután többé nem is tűr urat maga fölött. Más megfejtése eljárásának nem képzelhető. Minden ellenkező magyarázat sántikál. Sántikál az a magyarázat is mely őt mint igazságtalanul üldözöttet mutatja be, mert okvetetlenkedéseinek tárgyilagos alapja nem volt, valamint az is, mely ab ovo árulónak tünteti fel, mert ezt is könnyűszerrel végrehajthatta volna.

Könnyű megállapítani, hogy a tavaszi hadjárat fényes sikerei után nyilatkozik meg nála a fővezérlet czége alatt a diktatúra utáni vágy. Eme törekvés kettős támpontot talál a függetlenségi nyilatkozat kimondásában és Kossuth kormányzóságában. Ebben a tényben saját jogos tulajdonának elorzását látja. Az első hely őt illeti meg, a tettek emberét a szó embere felett; a katonát a polgár felett, ez küzd a csatatéren, e szerint az első és utolsó szó őt illeti meg. Szerinte Kossuth egy bitorló, kit az őt meg nem illető helyről, ha kell, hát rövid úton ki is lehet akolbólítani; másrészt pedig a függetlenség elleni állásfoglalás kedvező alkalmat nyújt az egyéni czélzatokat a politikai bölcseség és óvatos hazaszeretet köpenye alá rejteni. Hogy ez eljárás egész előbbi magatartását leczáfolja, azzal az elvakult ember nem törődik.

A helyzet azonban elsötétül, az orosz sereg beüt és ő kettős feladatai közül, sem mint hadügyminiszter, sem mint fővezér, egyiknek sem tud eleget tenni. Vukovics határozottan állítja,[1] hogy kellemetlen fellépésének és vádaskodásainak legfőbb indoka éppen a saját magával való elégedetlenségre vezethető vissza. Még jobban kidomborodik e hangulat körvonalozása Szemerénél.[2] Ő ugyanis azt állítja, hogy már Buda bevétele után megérezte Görgey a pecsenyeszagot, illetve belátta a hibákat, miket elkövetett, dühös volt magára és az egész világra, mindenkit gúnyjának maró lúgjával öntött le. Fokozódik nála az elkeseredés az osztrákok győzelmei következtében, mert azt már éppenséggel nem tudta elviselni, hogy egy Haynauval megbirkózni nem képes. Alig lehet kétség az iránt, miszerint azon követelés, hogy a sereg Komárom alól el ne vonuljon, a minek az adott viszonyok között semmi stratégiai jelentősége nem volt,

[1]Emlékirataim. 511. lap.
[2]Idézett munka. II. rész 71. lap.

tisztán arra vezethető vissza, hogy ki akarta köszörülni a dicsőségén esett azon csorbát, hogy Haynau túljárt az eszén.

Érdekes ennél az is, hogy a mint hibát hibára halmoz, akként fokozódik Kossuthtal szemben fellépésének érdessége. Hivatkozom itt a már felsorolt tényekre. Mikor a nyári hadjárat kezdetén észrevette, hogy az események fejére nőnek, lerohant Pestre, hogy a minisztertanácsban Kossuthtal kellemetlenkedjék. A peredi csata elvesztése után a helyett, hogy a helyszínén maradt és ott sürgősen intézkedett volna, másodszor is Pestre utazott, hogy a június 26-iki minisztertanácsban részt vegyen, a hol hasonlóképpen minden ténye meddő szemrehányás. Közben elvész a győri csata, megírja hírhedt levelét, hogy a kormány meneküljön, ki merre lát, őt bízzák sorsára, küldjenek neki 100,000.000 forintot. És miután ezt sem tartja elégnek, felmondja a kormánynak az engedelmességet.

Ha idáig egyénisége kinövései, a gőg, a hiúság, a megférhetlenség homályosították el pályafutását: innentől kezdve fogyatkozásai lépnek előtérbe. Jól látta ezt egy éles megfigyelő, Rochlitz Kálmán, Bayer segédtisztje, a ki nyíltan ki is mondta, hogy a nyári hadjárat kezdete óta Görgey nem bírt a helyzettel.[1]

Ennek pedig, az előzmények után, mi más következménye lehet, mint ama lélektani alaptételnek, *odisse quem laesisti* — gyűlölni kit megbántottál — beigazolása? Kossuthtal szemben most már a gyűlölet monomániává, rögeszmévé fajult; másrészt pedig a kétely, az önvád és lelkületének többi sötét — a tagadás szellemét képviselő — elemei nap-nap után folytatják megtépett lelkiállapotában bomlasztó, romboló működésüket, a nélkül, hogy ellenállásra képes, szilárd összekötő kapcsokra találjanak. Az erkölcsi és lelki meghasonlás nála a szétmállásig terjedő méreteket öltenek magukra, melyekkel szemben a szervezet ereje megszűnt és feje fölött a hullámok összecsaptak.

A bizonyítás czéljából szükségesnek tartom néhány tény és körülmény kiemelését; ezeken veres fonalakként húzódnak át lelkületének sötét vonásai. Ebből a szempontból még egyszer kénytelen vagyok visszatérni arra, a mit a Komáromtól való levonulás pragmatikájának lehet nevezni.

[1] Lásd Görgey Istvánnál. II. kötet 679. lap.

Hiszen ennek a műveletnek tartama alatt szédületes gyorsasággal torlódtak össze az események, melyeknek hatása alatt a szereplők egyénisége, erényeik és hibáik a legnagyobb éllel domborodtak ki.

Szólottám már arról a különbözetről, mely július elején Görgey, Kossuth és a kormány között felmerült és melynek tárgyát a Komáromban való maradás vagy elvonulás képezte. Fontos az, hogy Görgey a maga álláspontját, nézete szerint, érdemleges indokokkal támogatta. Midőn Csányi és Aulich ezen ügyben nála jártak, előhivatta Bayert, a ki ezeknek a térképen magyarázta, hogy a czélba vett délvidéki összpontosítás a magyar seregre végzetes következményekkel fog járni és hogy ennek Szeged és Temesvár között kikerülhetetlenül *sakk-matt* lesz a vége.[1] Közbe szúrva, e merész jóslat Görgey István által úgy hozatik fel, mint Bayer katonai előrelátásának egyik remeke, miután e jövendölés tényleg teljesült. Azt azonban egészen elfelejtik, hogy ha Görgey a Hemádnál három napot nem késik, a miről már tettem említést, akkor egyszerűen Haynau lett volna sakk-matt Temesvár alatt és a hadászati helyzet teljesen átalakul.

- Bármint legyen is, annyi bizonyos, hogy Görgey álláspontja mellett elvi érvelést hozott fel. Ebből tehát természetszerűleg annak kellett volna következni, hogy miután a sereg egy része Komáromból kivonult, a másik része pedig ott maradt, ő ragaszkodva nézeteihez, Komáromot ne hagyja el, hanem bízza Klapkára a távozó csapatok vezérletét. A mit annyival inkább tehetett volna, mert hiszen július 2-án kapott sebe miatt az út fáradalmai reá nézve veszélyesek lehettek, így tehát daczára annak, hogy minden képzelhető indok a mellett szólt, hogy ott maradjon, ő mégis 4Γ levonuló sereg élére állt, ily módon egy a saját álláspontjával egészen ellentétes katonai felfogás és műveletek végrehajtásához járult hozzá, a mi nem jelenthetett mást, mint saját magának meghazudtolását; vagyis elismerését annak, hogy álláspontját maga sem veszi komolyan.

Az osztó igazság megköveteli, hogy ezen eljárásnak indokolását Görgey István szerint közöljem.[2]

[1]Lásd Görgey Istvánnál. II. kötet 684. lap.
[2]Idézett munka. III. kötet 142. lap.

A döntő okot Görgey István szerint nem az képezte, hogy nem akarta magát annak a vádnak kitenni, hogy a kormánytól el akar szakadni, vagy hogy a történtek után nem mer a nemzet képviselőinek szemébe nézni, esetleg egy haditörvényszék elé állani; hanem igenis az képezte, hogy míg Komárom menedéket képezett, addig a levonulás veszélyekkel járt, különösen a levonuló sereg állagára nézve, mely három derék hadtestből állott. Ezeknek akarta azt a biztosságérzetet nyújtani, mely személyében rejlett, valamint osztozni sorsukban. Ha az ember meggondolja, hogy mindez a világosi fegyverlerakásra lyukadt ki, akkor nem lehet mást mondani, mint azt, hogy bárcsak kevésbbé viselte volna szívén seregének sorsát.

De ha feltételezzük is, hogy akkor, mikor Komárom elhagyását illetőleg végleg határozott, a baj társaira való tekintet fontos szerepet játszott nála: mégis ki kell mondani, hogy a legfőbb indokokat az képezte, hogy rögeszméjét, a diktatúrát megvalósítsa. Ezért akart ott lenni a kormány és országgyűlés székhelyén, azon a színhelyen, a hol a politikai helyzet súlypontja volt és a hol ennek a kérdésnek dűlőre kellett jutni.

Rá kell mutatnom arra, hogy eljárásának ingadozó, tétovázó volta ismét kitűnt, vagyis, hogy sem a Washington, sem a Cromwell tésztájából nem volt gyúrva; annyira nem, hogy reá bátran lehetett az *^utánam az özönvíz«* szálló igéjét alkalmazni. Hiszen bizonyára neki magának sem lehetett ez előtt elzárkózni, hogy előtte csak két alternatíva állott: vagy őszintén kezet fogni Kossuthtal, menteni, a mi még menthető, a mi, mint látandjuk, nem volt reménytelen vállalkozás; vagy pedig felvetni Kossuthtal szemben a kabinetkérdést, de természetesen akkor, mikor még remélhette, hogy valamit lendíthet az ország állapotán.

Görgey e két út közül, mint láttuk, egyiket sem választotta. Míg segíteni lehetett, játszotta tovább a frondeur szerepét és az álarczot csakis akkor vetette le, mikor a játszmát maga is feladta. Az erkölcsi züllés kresczendója volt ez, úgy katonai, mint politikai tekintetben.

Az a szép német közmondás: *»es wächst der Mensch mit seinen höhern Zwecken«,* az ember feladata emelkedésével szintén magasabbra nő, nem valósult meg nála, első sorban katonai tekintetben nem. Nem akarom azt mondani,

hogy levonulása Vácztól Aradig nem volt derekas dolog, habár Paskievics óvatos mozdulatai ezt sok tekintetben megkönnyítették. De azért az is áll, hogy így sem érte el, még saját mértéke szerint sem a teljesítés tetőpontját. Látszott minden ténykedésén, hogy egész szívvel-lélekkel nem dolgozott. Minden jel arra mutat, hogy egyaránt íázott attól a gondolattól, hogy az oroszok bekerítik, valamint attól is, hogy Aradra mentül előbb megérkezzék. Helyzetének, eljárásának félszegsége uralkodott fölötte és megbénította működését.

Nagyon erősen bizonyítja ezen ítélet igazságát az, hogy táborkari főnöke, Bayer, eltávozott oldala mellől. Görgey István [1] előadja, hogy Bayerrel a meghasonlás már Losonczon kezdődött, hogy azután Váradon végleges szakítás legyen belőle. Bayer ugyanis keservében ivásra adta magát, mire Görgey kiadta neki az utat; helyét fivérének, Görgey Árminnak adta át, kiről maga Görgey István is beismeri, hogy a seregben nem volt kedvelt egyéniség.[2] Erre Bayer fogta magát, elindult Bemhez, mert meg volt róla győződve, hogy ez az ellenséggel alkudozásokba lépni nem fog.

Tehát Bayer, az az ember, a ki az egész idő alatt Görgey katonai működésének lelke volt, kétségbeesett a győzelem fölött, mert belátta, hogy Görgeytől nagyszabású katonai akcziót hiába várt és más gazdát keresett, olyant, kiről még feltételezhette, hogy szível-lélekkel akar az ellenségen ütni, nem pedig fondorkodni. Viszont Görgeynek is alkalmatlan volt ez az ember, kinek port nem lehetett szeme közé hinteni, tehát a család egy tagjával kellett őt helyettesíteni, kire feltétlenül lehetett számítani, nem kellett előtte bujkálni és komédiát játszani.

A czifrája a dolognak azonban az, hogy mikor lelkében oly döntő természetű lépésnek elhatározása, mint a világosi fegyverletétel, megérlelődik, szükség van ismét Bayer tanácsára, a ki, hogy, hogy nem, visszakerült a Görgey táborába. Görgey tehát megbeszéli vele czélzatát,[3] megkérdezi, tud-e valami okosabbat? Van-e valami mentő eszméje? ... És miután az adott viszonyok között Bayer ezzel nem rendelkezett, a fegyverlerakás jogosultságában többé nem kételkedik. A mi fényе-

[1]Idézett munka. III. kötet 25. fejezet.
[2]Ugyanott. 324. lap.
[3]Lásd Görgey Istvánnál. III. kötet 555. lap.

sen bizonyítja, hogy Bayert hasznavehetetlen embernek nem tekintette.

A másik mozzanat politikai természetű és ezen a téren is teljes tehetetlenségét bizonyítja. Különösen abban az irányban, hogy itt sem volt gondolata, sem programmja, sem igazi akarata; működését tisztán gyermekies dacz szempontjából lehet megérteni. Ezen mozzanatban a főszerepet Szemere játszta, a mi már azért is fontossággal bír, mert látni lehet, hogy eme daczoskodás, melyet jelleme egyik eredendő fogyatkozásának lehet nevezni, mással való viszonyaiban is kifejezésre jut, habár nem is úgy, mint Kossuthtal szemben. Hogy ezt megértsük, a Szegeden tartott országgyűlésnek egyik eseményét kell idéznem.

Szegeden ugyanis az történt,[1] hogy az országgyűlés tagjai, szemben a nap-nap után tornyosuló veszélyekkel, július 25-én a teendők felett tanácskozásra gyűltek össze.

Ezen tanácskozás azzal végződött, hogy azt határozták, hogy az összes hadak főparancsnokává Görgeyt kell diktátor! hatalommal kinevezni. Ennek következtében a kormány helyzete tarthatatlanná lett, — nemcsak, hanem az addig történtek is téves világításba helyeztettek és így szükségessé vált, hogy a kormány nyilatkozzék és tiszta bort öntsön a pohárba. Ez a nyilatkozat főképp Görgey leleplezéséből állott, kinek megbízhatlanságát, engedetlenségét végre napfényre kellett hozni. Ezt Szemere tette meg egy hatalmas beszédben, melyet aztán Vukovics is megerősített, oly alapossággal és részletességgel, hogy többet Görgey fővezérsége szóba sem hozatott.

Fel kell még azt is említeni, miszerint ugyancsak ezen napokban Szemere úgy Kossuthhoz, mint Görgeyhez leveleket intézett, a melyeknek majdnem azonos volt a tartalmuk. E levelek közül az egyikből a fejezet elején már idéztem. Szemerét az ország válságos helyzete ösztönzi e levelek írására, melyeket a két leghatalmasabb emberhez: Kossuthhoz és Görgeyhez intéz. Kötelességének tartja velük őszintén beszélni, megmondani nekik az igazat, a mennyiben saját hibáikat feltárja, — felszólítja őket az együttműködésre, a mi ha nem sikerül, úgy egyiknek le kell köszönni és a másiknak helyt adni, mert ezen torzsalkodás mellett minden veszve van.

[1] Lásd Szcremley Krónikája. II. kötet 239. lap.

Mindenkinek be kell ismerni, hogy Szemerének igaza volt; eljárása mindkét férfiú és az ország irányában is teljesen lojális volt. Most jön azonban a dolognak a czifrája. Görgey ugyanis azt találta, hogy ebben a levélben Szemere neki szövetséget ajánl Kossuth ellen.[1] Ismerve Görgeyt, arra a következtetésre kellene jutnunk, hogy ennek folytán Szemere persona gratissima lett előtte. Azonban ellenkezőleg; Szemere nála egészen más elbánással találkozott, a mi úgy történt, hogy július 31-én két miniszter, Batthyány Kázmér és Szemere, a kormány megbízásából Görgeyt főhadiszállásán, mely akkor Nyir-Adonyban volt, felkereste. Görgey jónak látta őket ott nem is fogadni, hanem csak a következő állomáson, Vámos-Pércsen. Ezt Görgey úgy adja elő,[2] hogy ez jól megérdemelt fenyíték volt Szemerének az előbb említett levél miatt. A fenyíték azonban nemcsak abból állott, hanem abból is, hogy az egész idő alatt Szemere, sőt Batthyány is — a ki különben Görgey iránt való bizalmatlanságából soha sem csinált titkot — ki voltak téve Görgey vezérkara gunyoros és lenéző magaviseletének. Nem lehet mást mondani, mint hogy az embernek eláll az esze, hogy ily válságos pillanatokban a fősereg parancsnokának emberei az állam két legfőbb hivatalnokával szemben vásott sihederekként viselkednek, s hogy a főparancsnok ezt helyeselte, sőt el is dicsekszik vele. Nem kell-e egy országnak elpusztulni, melynek sorsa ily kezekbe van letéve?

Az indok, a mi Görgeyt sugalmazta, szokása szerint más volt, mint a hogy ő azt bevallotta, ö ugyanis a Szegeden történtekről egészen jól volt értesülve; mert hiszen maga elmondja,[3] hogy előtte való nap megfordult nála a békepártnak egy tekintélyes tagja és értesítette őt az ottani eseményekről. Tehát arról is, hogy a fővezérré való kikiáltást Szemere hiúsította meg. Ebből származott a harag, ezért kellett Szemerének lakolni, mint a ki azt a főbenjáró bűnt követte el, hogy Görgey útjait keresztezni merte.

De a dolog más szempontból is tanulságos, melyre szintén rá kell mutatni. Ha Görgeynek bárminemű politikai programmja lett volna, úgy bizonyára nem utasította volna vissza a Szemeré-

[1]Mein Leben und Wirken. II. kötet 342. lap.
[2]Idézett munka. II. kötet 344. lap.
[3]Ugyanott. II. kötet 343. lap.

vei való együttműködést, miután az ő tehetségeit — főleg Kossuth eltávolítása után — mellőzni úgy sem lehetett. Az egész éppen azt bizonyítja, a mire vonatkozólag minden körülmény, minden mozzanat tanúskodik, hogy Görgeyt működésében semminemű érdemleges és tárgyilagos indok nem vezette; az pedig, a mi ezután történt, a napnál világosabban deríti fel ezen állítás -igazságát.

Szükségesnek mutatkozik még Szemerének egy levelében foglalt előadását is idézni, melyben Kossuthnak augusztus 5-én Váradról tesz jelentést Görgey és táborkara hangulatáról.[1] Szerinte a táborban, különösen a főtisztek között, nagy a csüggedés. »A főhadiszálláson oly hangulat uralkodik, mely a a hazafi keblét mélyen elszomorítja. A kormány irányában gúny és megvetés nyilatkozik, az ország ügyét elveszettnek tekintik. Ha kedvező hírek szállonganak, ezeket ámításnak bélyegzik. Szívesen mondanám, hogy ennek oka Görgey környezete; de ez tévedés, az ok ő benne magában rejlik. Nála határozottan észlelhető az eltitkolt boszúnak dühöngése, a megsértett hiúság érzete, mely párosul a teljes reményvesztettséggel. Figyelmeztetnem kell a kormányt arra, hogy más vezér után nézzen; nemcsak, hanem a sereget más hadtestekbe oszsza be. Ezt azért kell tennie, mert a sereg így, a hogy van, már nem a Wallenstein, de a Monk seregének jellegével bír, mely államcsínyekre kész. Görgey magaviseletében rejtett czélzatokat látok, a minek következtében serege elveszett a nemzeti ügyre, a nélkül, hogy az ellenségtől vereséget szenvedett volna.«

Ilyen viszonyok hatása, ily természetű hangulat uralma alatt érkezik meg Görgey Aradra, a hol a kérdésnek rá nézve el kellett dőlni. Minden valószínűség a mellett szól, hogy ő saját helyzetét oly kiélesedettnek fogta fel, miszerint számára más megoldás nem létezett, mint törés vagy szakadás. Bizonyára az volt a nézete, hogy állása Kossuthtal szemben tarthatatlanná vált, egyiknek tágítani kellett, az együttműködés a lehetetlenségek sorába tartozott.

Aradon értesül arról, hogy Bem van az összes seregek főparancsnokává kiszemelve, a mi az általa megállapított előzmény után az ő bukását jelentette. De a legrövidebb idő alatt arról is értesül, hogy a temesvári csata elveszett és

[1] Szemere: Gróf Batthyány stb. II. kötet 113. lap.

így tehát ő az, a ki felülkerekedett. Nézzük meg, hogy e helyzet következményeit miképpen vonta le, miképpen érvényesültek jellemének fogyatkozásai és sötét oldalai.

Kossuth, illetve a kormány Görgeyt megbízta azzal, hogy kisértse meg az oroszokkal való alkudozást. Erre Görgey azt válaszolta,[1] hogy az adott viszonyok közt elkerülhetetlenül szükségesnek tartja, hogy a létező kormány lépjen le és ő ruháztassék fel a legfőbb katonai és polgári hatalommal, hogy így haladéktalanul megtehesse azon lépéseket, melyek egyedül képesek a nemzet jövőjét biztosítani és azt a végromlástól megmenteni. Ez a követelés — melyet még az érdemes Csányi is támogatott — teljesíttetett; a nemzet jövőjének biztosítása pedig abból állott, hogy Görgey azonnal feltétlenül lerakta a fegyvert, még odáig sem vive a dolgát, mint a Komáromban körülzárolt Klapka, hogy legalább tisztességes elvonulhatási feltételeket eszközöljön ki.

A katonai történet számtalan ilyen kapituláczió tényét jegyezte fel. Voltak ezek között dicstelenek, de voltak dicsők is; mert a hősies önfeláldozás netovábbja által az ellenfél csodálatát is kiérdemelték. De arra a katonai történelemben nincsen példa, hogy a megadás czéljából a vezérlet a politikai főhatalom átruházását követelje a maga számára. Hogy a két tisztség egymással semmi összeköttetésben nincs, azt egyebek között III. Napoleon császár esete Sedannál bizonyítja, ö, az állam feje szétválasztotta a maga ügyét a hadsereg ügyétől, a minek folytán csakis önszemélyében adta meg magát a porosz királynak; míg ellenben a franczia sereg megadását a sereg parancsnoka saját felelősségére vitte keresztül, úgy a hogy éppen tudta. Méltán vethető fel a kérdés, mi szüksége volt Görgeynek a főhatalom kicsikarására. Erre ő megadja a választ abban,[2] hogy még látszatát is kerülni kívánta azon gyanúnak, miszerint a fegyverletétel az állami föhatalom elleni lázadásnak vétethessék. De továbbá azon hitben élt, hogy Kossuth beleegyezett a bekövetkező műveletbe; mert Arad várában ő, Görgey, Kossuthnak egészen hatalmában volt és Kossuth őt elfogathatta volna, és meghiúsíthatta volna az ö czélzatait, ha azok nézeteivel ellenkeztek.

[1]Lásd levelét Görgey Istvánnál. III. kötet 565. lap.
[2]Mein Leben und Wirken. II. kötet 386. lap.

Midőn ezen szégyenletes sorokat újra és újra átolvastam, igazán nem akartam hinni szemeimnek, csodálkozásomat nem annyira azoknak botránkoztató tartalma költötte fel; mert hiszen ez emlékiratoknak mondhatni minden sora ehhez hozzászoktatott, mint inkább a közönség bárgyúságát feltételező elbizakodás és cinizmus leptek meg.

Tehát mert Kossuth őt nem fogatta el, ezzel a tényével beleegyezett a fegyverletételbe. De mi jogon lehetett ezt Kossuth eljárásából következtetni? Görgeynek egész élete és működése csupa ellentmondásokból állott és éppen azért nem volt kizárva ama felfogás sem, hogy ez esetben is meg fogja változtatni nézetét és tévelygéséből valójában — hogy úgy mondjam — eszére tér.

Nem is szólva arról, hogy az akkori válságos viszonyok közepette Görgeynek elfogatása nem fogta volna-e a különben is zaklatott közvéleményt a legnagyobb mértékben kétségbeejteni? Mert a szakításnak ily szenzációs módon való nyilvánosságra hozatala a csüggedést, a reményvesztettséget a nemzetben csak fokozta volna. A benső viszálynak ezen dokumentálása kitépett volna az emberekből minden hitet és reményt a kedvező kibontakozásra, oly hangulatot teremtve, mely Haynau egy győzelmével felért volna.

Az az ismert német közmondás: *a fürdővízzel együtt a gyermeket kiönteni,* jut az embernek eszébe a másik ürügynél a főhatalom ártuházását illetőleg. Az a gyakran előforduló eset . — hogy egy hátrányos helyzeten segítendő, a baj kiirtása mellett életképes tényezőket pusztítunk el, tükröződik vissza Görgey azon eljárásában, hogy azért buktatta meg Kossuthot és az egész törvényes kormányt, nehogy engedetlennek tűnjék fel irányában.

Ezen prókátori ürügy mutatja, hogy Görgeynek ama nagy felelősségről, mely vállait nyomta, fogalma sem volt. Ha a kapituláczió kikerülhetlenné vált, akkor azt meg kellett cselekedni, még ha Kossuth bele nem egyezik is; ha pedig nem volt helyes, úgy nem képez mentséget az, hogy az, a ki megkötötte, nemcsak fővezér volt, hanem államfői jogosítványokkal is rendelkezett és ennek firmája alatt vesztette el az ország ügyét. Nemcsak hogy nem enyhítő, hanem ellenkezőleg, súlyosító körülményt képez, éppen azon magasabb feladat és kötelességnél fogva, mely az államfő felelősségének alapját képezi

és mely azért magasabb, mint a fővezéré, mert míg ennek csak hadseregének sorsa van kezeibe letéve, addig az előbbi az egész nemzet sorsának intézője és gyámola.

Ily módon tehát nem lehet mást mondani, mint hogy a kormányzói hatalomnak Kossuth kezeiből való kicsavarása semmi más nem volt, mint a személyes düh és gyűlölet kifolyása, mely végre kedvező alkalmat talált a védtelen ellenfelén egy utolsót rúghatni.'

Es ha Görgey István erről azt írja,[1] hogy a világosi tény és az 1867-iki kiegyezés között összefüggést lát, akként, hogy Deák nagy alakja feltűnik a fegyverletétel czélzata mögött, mely czélzat abból állott, hogy *meddig és ne tovább«,* úgy erre nincs más válasz, mint a mit egyszer Disraeli mondott egy rokontermészetű képtelenségre, hogy t. i.: csodálkozni kénytelen a szónok merész lelkiismeretén. Deák és Görgey, jogfolytonosság és kapituláczió, a legnagyobb lelkiismeretesség és felelősségérzet s ennek ellenkezője, valójában egymástól oly távol álló dolgok, melyek egybefüzéséhez merész lelkiismeret kívántatik.

Lehet, hogy gondolt is Görgey a jövendőre; de hogy az akkori jelenre nem gondolt, az bizonyos, és hogy cselekvésénél sem a nemzet, sem a sereg érdeke nem szerepelt, azt bizonyára ma már minden iskolásgyermek tudja.

De a dolog még mást is bizonyít; bizonyítja úgy szellemének, mint akaraterejének teljes hajótörését, a mi képtelenné tette arra, hogy egy mentő eszmét kigondoljon és annak végrehajtását megkísértse. Mikor a maga idején a világosi gyásznap eseményeit, valamint az akkori politikai és katonai helyzet esélyeit méltatni fogom, lesz alkalmam bőven kimutatni, hogy a dolgok semmiesetre sem állottak oly kétségbeesetten, hogy legalább kísérletek ne tétethettek volna a csapás késleltetésére és enyhítésére.

Erre vonatkozólag csak egy általános 'természetű megjegyzést kívánok idefűzni, mely egy elsőrangú katonai író müvében található és mely, úgy vélem, hogy nemcsak katonai, hanem nagy lélektani igazságot is képvisel.[2] A szerző illetékességét

[1]Idézett munka. II. kötet 272. lap.

[2]Bernhardi: Denkwürdigkeiten aus dem Leben des russischen Generals Gráfén von Tall. II. kötet 360. lap. '

bizonyítja az a körülmény, hogy Bismarck őt küldte Olaszországba, hogy az olaszokkal a katonai akczió tervét megállapítsa. Igen érdekesen vázolja Napóleon harczát Oroszország ellen 1812-ben. Napóleon elszámította magát és azt vélte, hogy a Borodino-melletti fényes győzelem után, mikor Moszkvába bevonult, Sándor czár éppen úgy feladja a harczot és békét köt, mint Ausztria Wagram és Austerlitz után. Ebben elszámította magát; mert Sándor czár, bízva népének törhetetlen lelkesedésében és őserejében, tovább folytatta a harczot, még pedig, mint a hogy eléggé ismeretes, úgy, hogy a koczka teljesen megfordult. Ennek ötletéből konstatálja az idézett nagy tekintély azt a tapasztalati tényt, hogy igen gyakran a háborúkban az egyik fél csak azért adja fel a harczot, mert legyőzőttnek véli magát; holott inkább a képzeletben, mint a valóságban volt legyőzve.

A hadi történet számtalan példát tüntet fel arra, hogy elhatározott, höslelkü folytatása a küzdelemnek döntő fordulatot hozott létre annak a félnek javára, a melyik magát legyőzöttnek tarthatta volna. De Görgeynél a megrokkant lelkiero nem volt immár képes arra, hogy a helyzetet tisztán felfogja, nem volt képes arra, hogy a remény és önbizalom magaslatára emelkedjék, hogy azt az utolsó erőfeszítést megtegye, a minek folytán minden jobbra válhatott volna. Es ilyképpen a pillanatnyira győző czélját nem saját győzelme, de ellenfelének kishitűsége folytán érte el. Különösen óva int Bemhardi .az úgynevezett katonai felfogás kizárólagosságától, mely teljesen figyelmen kívül hagyja ama nagy erkölcsi tényezőket, melyek a népek benső életében jelentkeznek és a melyek mindannyiszor érvényesülnek, midőn egy nemzet léteiéért élethalál-harczot vív.

Ezek a tényezők az osztrák professzionátus katona előtt teljesen ismeretlenek voltak. Csakhogy ennél a fénynél nemcsak az osztrák katona egyoldalú felfogása és korlátolt látköre nyilatkozik meg; hanem megnyilatkozik Görgeynek magának képtelensége arra, hogy komoly katonai vagy politikai feladatoknak megfeleljen. A fegyverletevés ténye egyszerűen úgy a férfias erély hajótörésének, valamint a szellem- és jellembeli tehetetlenség fogyatékosságának legkiáltóbb bizonyítéka. Eredendő fogyatkozásai, melyek különösen a júliusi napok után erőt vettek rajta, végezetül egy öngyilkossággal egyenértékű tényben törtek utat; a lelki felbomlásnak utolsó stácziója ez

szokott lenni. El lehet jó lélekkel mondani, hogy Kossuthtal szemben soha sem volt kisebb, mint mikor azt hitte, hogy végre diadalt ül felette.

Mert akármilyen kedvezőtlenül ítéljük is meg Kossuth szereplését, de éppen ebben az időszakban mint óriás áll Görgey felett, rendkívüli erélye, tevékenysége, csüggedést nem ismerő lelkesedése folytán; míg Görgey csak azért szerzi meg a főhatalmat, hogy odaboruljon a gőgös ellenség lábai elé, a helyett, hogy még csak meg is kísérletté volna jobban csinálni dolgait, mint lenézett vetélytársa.

A bünhődés nála azonnal kezdetét is vette. Mert ő, ki Kossuth után nem akart második lenni, kénytelen volt Paskievits előtt meghunyászkodni és követni azt a tanácsot, melyet egy orosz tábornok segédtisztje az előszobában neki jóindulatúlag adott a következőkben:

»Egy kéréssel jövök tábornok úrhoz, ön délután szemben lesz a herczeggel. Arra kérem, tegye magát kicsinynyé. A herczeg kicsiny ember. Ha ön meg bírja állani, hogy ne sértse hiúságát, azzal jót eszközölhet magának, baj társainak és embereinek.« [1]

Görgey meg is fogadta a tanácsot; hogy azonban annak nem lön foganatja, azt az aradi gyásznap bizonyítja; de a keserű poharat ki kellett üríteni, pedig annak igazi tartalma még hátra volt számára.

Ezen tartalom pedig abból állott, hogy attól a pillanattól fogva, midőn a temető csöndje és némasága borult az országra, egész odáig és azontúl, hogy az alkotmányos élet tevékeny és éltető zaja töltötte be az ország téréit, a közvélemény, mondhatni, unisono elitélte őt, rásütve az árulás bélyegét. Teljes tárgyilagossággal ki kell mondanom, hogy az elítélés ezen az alapon meg nem állhat. De ugyanezen tárgyilagosság, melylyel őt hármas minőségében, mint embert, katonát és politikust elfogulatlan méltatás tárgyává tettem, arra a következtetésre vezet, hogy felette súlyos tények azok, a melyekért a felelősség őt terheli.

Meg kellett állapítani, hogy vakmerő kézzel nyúlt bele nemzete sorsának intézésébe,mikor erre sem megbízása a nemzettől, sem megfelelő képessége, de sőt igazi akarata sem volt. Versenyre szállott Kossuthtal, kinek szerzett érdemei

[1] Lásd Görgey Istvánnál. III. kötet 631. lap.

már ekkor elvitázhatlanok voltak és a ki, Görgey vallomása szerint is, egyedül volt hivatva arra, hogy az 1848-iki törvények megvédésében a nemzet politikai vezére legyen és kinek hazaszeretete minden kétségen felül állott. Kossuth idealizmusával szembeállította a maga czinizmusát, magyar érzésével az ö osztrák ósdi landsknecht szellemét, nagy államférfiúi képességével egy hadnagyocskának korlátolt felfogását. Ezen szembeállítás dönti el kettőjük között a kérdést, még abban az esetben is, ha a világosi katasztrófa be sem következett volna.

Sőt erre vonatkozólag a tárgyilagos megítélés szempontjából érdemes egy lépéssel tovább menni; érdemes az elmélkedést és méltatást arra az eshetőségre kiterjeszteni, hogy mi történt volna akkor, ha a magyar fegyverek véglegesen győzedelmeskednek? Az a magatartás, melyet Görgey a győzelmes tavaszi hadjárat után tanúsított, igen szépen kezünkbe adja a fonalat ezen eshetőség következményeinek megállapítására. Alig lehet kétség az iránt, hogy a mint már ekkor kész volt Kossuthot katonai államcsíny alapján megbuktatni, úgy diadalának tetőpontján ezt a tervét is foganatosította volna; kitette volna az országot a polgárháború Veszélyeinek, úgy hogy talán nem is lett volna más megoldás, mint az osztrák visszahívása, egy Monk-féle vállalkozás újabb kiadása. De hogy az ő kezében az ország nyugodt és békés fejlődése lehetetlen lett volna, azt az előzményekből következtetni joggal lehet.

Mikor 1850-ben Szemere többször idézett könyvét megírta, úgy osztotta meg közöttük a felelősséget, hogy Kossuth szavai által, Görgey ellenben tényei által vesztette el a hazát. Még ha a dolog úgy állana is, a nemzet Kossuthnak megbocsátott; nemcsak, hanem kegyeletében oly helyet adott számára, mint senkinek történetünk annyi érdemes alakja között. Ez pedig azért történt, mert belátta, hogy ha Kossuth hibázott is, még ez is hazaszeretetből történt. Nemzetének életébe erkölcsi tartalmat öntött bele, a csillagokig akarta emelni; a minek következtében, habár elbukott is, mégis fel kellett újonnan támadnia.

- Viszont Görgeynek sikerei nyomtalanul tűnnek el, mert a mozgató erő nála sivár önzésből állott és mert minden győzelme csak arra való volt, hogy nemzetét kisebbítse. Ezért még azt is meg kellett érnie, hogy daczára annak, hogy folytonosan gúnyt szórt a lengyelekre, Bem apónak emléke kitörölhetetlen

a magyar nemzet és a hü székelyek szivéből. Ellenben maga elpanaszolja, hogy saját füleivel hallotta, mikor egy anya arra inti gyermekét, hogy ki ne mondja Görgey átkozott nevét.[1]

Nagy és tanulságos jelentősége volt Róma helyrajzában, illetve történetében ama körülménynek, hogy a Capitoliumnak, a hova a győztes hadvezér babérait, dicsősége ez örökös jelvényeit elhelyezte, szomszédságában ott állott a tarpeji szikla, a honnan a főbenjáró bűnösök a mélységbe dobattak.

A tanulság abban rejlett, hogy a nemzet választottja, ki feladata magaslatán áll, felmagasztaltatik, a ki pedig feladata ellen vét, a mélységbe hull alá. Az ellentétek ez óriási távolsága juttatja kifejezésre a közérdeknek a külön- és magánérdek feletti feltétlen és minden más tekintetet kizáró uralmát. A ki a közpályára lép, szabadon választhat a két út között, Hercules válútjának nehéz és mély értelmű kérdése mindannyiszor előtte áll. Annyival inkább, mert hiszen a közérdek útja tüskés és rögös és nem vezet mindig a Capitoliumhoz; a másik kínálkozó és hívogató jelleggel bír, hozzá rózsákkal látszik behintve lenni és nem egyszer a bukás helyett emelkedést hoz. .

De azért az osztó igazság kódexében úgy hangzik a szabály, hogy a külön-érdek önző álláspontjának pervesztessé kell lenni a közérdek szolgálatának önzetlen áldozatkészségével szemben. A kire tehát a szentenczia kiméretik, magára vessen, részben azért, mert egy örök törvény szabványai ellen vétett; részben azért, mert a választás végre is a két alternatíva között tőle függött. így volt a dolog Görgeyvel, mihelyt ügye bírói mérlegelés tárgya lett, akár Kossuthot állítjuk vele szembe peres fél gyanánt, akár egy képzeleti közvádlót, mint a nemzet ügyének képviselőjét. És így áll továbbá a kérdés az Ítélet érdemét illetőleg is, melyet igazságosnak és kiérdemeltnek kell minősítenünk, habár a közvélemény bíráskodásának alaki jogosultságát szabatosan nem lehet is megállapítani.

[1] Görgey Arthur: Még egyszer Kossuth és Görgey. 4. lap.